

Бібліотека Історичного клубу “Холодний Яр”

СЕРІЯ
“ВИДАТНІ УКРАЇНЦІ”
Книга 9

Роман Коваль, Віктор Моренець, Юрій Юзич

Сумщина

В БОРОТЬБІ

Біографії, історії, спогади

Київ

Історичний клуб “Холодний Яр”

Видавництво “Орієнтир”

2017

УДК 329.7
ББК 84.4УКР6
К56

У цьому збірнику вміщено 120 біографій козаків і старшин Армії УНР, що народилися на території сучасної Сумської області, а також понад 50 спогадів про їхню участь у Визвольній боротьбі. Серед них було чимало творців української культури – письменників, художників, композиторів, музикантів, акторів, журналістів, редакторів, кооператорів, інженерів, спортсменів, державних, громадських і театральних діячів.

Рекомендовано Історичним клубом “Холодний Яр” для вивчення у вищих і середніх навчальних закладах України.

Рецензент кандидат історичних наук Костянтин Завальнюк
Наукові редактори Тарас Беднарчик та Анна Хроболова

За редакцією Романа Ковалья

Випущено за Програмою економічного і соціального розвитку Сумської області на 2017 рік, затвердженою рішенням Сумської обласної ради від 22.12.2016 (зі змінами), на підставі рішення Сумської обласної ради від 22.12.2016 “Про обласний бюджет Сумської області на 2017 рік” (зі змінами).

У серії “Видатні українці” вийшли у світ:

Книга 1. Роман Коваль. Тиха війна Рената Польового. – Київ: Історичний клуб “Холодний Яр”; Вінниця: ДП “Державна картографічна фабрика”, 2011. – 1040 с.

Книга 2. Микола Аркас. Істрія України-Русі. – Київ: Історичний клуб “Холодний Яр”; Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2011. – 464 с.

Книга 3. Роман Коваль. Сто облич Самостійної України. – Київ: Історичний клуб “Холодний Яр”; в-во “Український пріоритет”, 2013. – 432 с.

Книга 4. Роман Коваль. Кризь павутиння змосковчення: До життєписів Павла і Михайла Кратів. – Київ: Історичний клуб “Холодний Яр”; Вінниця: ДП “Центр ДЗК”, 2013. – 352 с.

Книга 5. Коваль Р., Моренець В. “Подєбрэдський полк” Армії УНР”. Кн. 1. – Київ: Історичний клуб “Холодний Яр”; в-во “Український пріоритет”, 2015. – 376 с.

Книга 6. Страшенко О. “Прочитайте тую славу / Р. М. Коваль. – Київ: Історичний клуб “Холодний Яр”; в-во “Український пріоритет”, 2016. – 160 с.

Книга 7. Український календар Визвольної боротьби / Упорядник Р. М. Коваль. – Київ: Історичний клуб “Холодний Яр”; “Українська видавничка спілка ім. Юрія Липи”, 2017. – 200 с. – (Серія “Видатні українці”. – Кн. 7).

Книга 8. “Подєбрэдський полк” Армії УНР. Кн. 2. – Київ: Історичний клуб “Холодний Яр”; в-во “Орієнтир”, 2017. – 376 с.

Холодний Яр
ІСТОРИЧНИЙ КЛУБ

Коваль, Роман; Моренець, Віктор; Юзич, Юрій.
К56

Сумщина в боротьбі: біографії, історії, спогади / Р. М. Коваль, В. І. Моренець, Ю. П. Юзич. Бібліотека Історичного клубу “Холодний Яр”. – Київ: Історичний клуб “Холодний Яр”; “Орієнтир”, 2017. – 484 с. – (Серія “Видатні українці”. – Кн. 9).

ISBN 978-966-97658-7-1

© Коваль Р. М., автор, передмова, додатки, 2017
© Моренець В. І., автор, додатки, 2017
© Юзич Ю. П., автор, додатки, 2017
© Мельник М. Ю., макет, оформлення, 2017

Тільки тоді може постати народ, може стати великим, сильним, коли його сини зможуть спромогтися на найбільшу офіру – принести й віддати за нього своє життя.

Олекса СИМ'ЯНЦЕВ, поручник Армії УНР

Зміст

Роман Коваль. Сумщина – земля героїв (передмова)	9
Олександр Коваленко. На межі двох віків	18
Завваги Д. В. Антоновича до спогадів О. Коваленка та Ю. Колларда	45
Олександр Журбенко (Олександр Коваленко). Ти побідив	48
Геннадій Іванущенко. Яструбинська республіка: погляд через століття	54
Роман Коваль, Юрій Юзич. Повстання на броненосці “Князь Потьомкін Таврический” очима роменчанина Олександра Коваленка	57
Роман Коваль. Революція в Охтирській гімназії (Василь Ємець)	93
Роман Коваль. Михайло Ковенко – організатор Київського вільного козацтва	99
Олександр Греков. Два Різдва	109
Олександр Греков. Весна 1918 року в Україні	115
Ілько Рогатинський. Глухівська трагедія	120
Ілько Рогатинський. Глухівські вільні козаки	132
Ілько Рогатинський. Війна між двома селами	133
Ілько Рогатинський. Скорострільці 175 Батуринаського полку до останку боронять позиції	139
Ілько Рогатинський. Ніна Крагавицька і Соня Ярошинська	140
Борис Антоненко-Давидович. “Я хотів боронити Україну”	141
Роман Коваль. Кривава драма села Марчихина Буда	146
Роман Коваль. На станції Конотоп	148
Роман Коваль. Іван Ковшар, гарматник Сірої дивізії	153
Роман Коваль. Бої за Житомир очима глухівчанина Макаренка	156
М. Диканько (Микола Храпко). З нотатки	164
Сергій Єфремов. Отаман Олександр Греків (Спомин з нагоди смерти)	166
Роман Коваль. “Непокірні зісталися непокірними”	171
Роман Коваль. Орисин кожух	173
Грицько Божок. Згадка на світлій пам’яті професора Миколу Косюру та інж. Григорія Пустовара	175
Грицько Божок. Українці в Єгипті	177
Никифор Авраменко. Піщана	194
М. Диканько (Микола Храпко). З емігрантських настроїв. Лист з Болгарії	196
Роман Коваль. Сумські жертви в м-ку Базарі на Волині	198
В. Гудимович-Казанівська. Дія, варта, щоб її пригадати (в 44-ті роковини трагічної смерті сл. пам. Насті Гудимович і Марії Тарасенко)	206
Петро Отрішко [лицар ордена Залізного хреста]. Автобіографія	210
Василь Бибик. “До наших відносин з югослов’янами. З нагоди традиційного вечора студентського радикального клубу “Сл.[ов’яни] Юг.[ославії]”	213

Василь Биби́к. "Югослов'янські студенти в Подебрадах"	216
Грицько Божок. Уривок з давноминулих спогадів	218
Геннадій Іванущенко. Хутір Жовтоніжки – історія без продовження	220
Юрій Самброс. На батьківщині Олеся	224
Грицько Сірик. Кривоноси ХХ століття	227
Сава Зеркаль. Тільки й знав, що працював	229
Грицько Божок. Полягли в обороні свого народу	239
Грицько Божок. Пам'яті Січовиків	240
З минулого. В гостях у проф. О. Коваленка	242
Роман Коваль. "Мила він і гарна людина!" (Олександр Коваленко у спогадах поручника Олексі Сім'янціва)	245
Борис Мартос. Петро Андрієвський	296
Сергій Тимошенко	301
Олександр Коваленко. Спомин на С. П. Тимошенка	306
Віктор Приходько. Помер Василь Биби́к	308
В обороні колеги [Васи́ля Би́бика]	310
Григорій Довженко	312
Олександр Коваленко. Спогади і думи з приводу одних роковин (Юрій Коллард)	314
Леонід Бачинський. Олександр Коваленко	317
Михайло Єреміїв. Олександр Михайлович Коваленко	320
Останні кроки	325
Яків Зозуля. Проф. Григорій Власович Денисенко (некролог)	326
Борис Мартос. Олександр Коваленко	329

"Подебрадці" із Сумщини

Арештований у Глухові (Григорій Андрієнко)	339
Запорожець із Конотопщини (Олександр Бабин)	339
Богданівець із Роменщини (Василь Бибі́к)	340
Дворянин-повстанець (Іван Блудимко)	343
Від Глухова до Аделаїди (Грицько Божок)	344
Сотник артилерії (Віктор Болобан)	346
Січовик із Білопілля (Никифор Будко)	347
Його боготворила бразильська біднота (Микола Букшований)	347
Сірожупанник із Конотопа (Микола Бурда)	349
Гармаш із Білопілля (Микола Василевський)	349
З діда і прадіда козак (Дмитро Величко)	350
Козак Армії УНР (Федір Власенко)	351
Лицар Хреста Симона Петлюри (Лука Гавриш)	351
Освіту здобув у Конотопі (Дмитро Галушко)	352

Хоробрий богданівець із Глухова (Левко Гаєвський)	353
Залізний із Сумщини (Василь Голик)	354
Здобувач освіти в Конотопі (Іван Горбатенко)	355
Випускник Олександрівської гімназії в Сумах (Петро Дахневський)	355
Хорунжий Чорного куреня (Степан Дідов)	356
Комісар Армії УНР Першого зимового походу (Григорій Денисенко)	357
Охтирський гусар, творець українського війська (Методій Довбня)	359
Редактор конотопської газети "Воля" (Павло Дубрівний)	361
Засновник гімназії ім. Тараса Шевченка (Олександр Дунічевський)	363
Командир Окремого куреня із м. Ромен (Віктор Дяченко)	363
Глухівський козак навчався у Берліні (Олексій Єжів)	364
Із Роменщини до Нью-Йорка (Сава Зеркаль)	365
Із Сумського кадетського корпусу в Австралію (Михайло Зінченко)	368
Учитель-кулеметник (Іван Кобизький)	368
Начальник розвідки з Конотопщини (Володимир Колосовський)	370
Козак Коплик із Коханівки (Павло Коплик)	373
Утік із Глухова, щоб воювати з москалями (Методій Королівський)	373
Січовий стрілець із Сум (Іван Кочмаків)	374
Учень Сумської духовної школи у боях за волю України (Павло Кривошеїн)	374
"Невтомний працівник" із Роменської реальної школи (Кость Курило)	375
Наймолодший вояк Армії УНР народився в с. Мельні (Микола Кушніренко)	376
І в запорожцях, і у Врангеля (Олександр Ластовцев)	378
Козак коша Слобідської України (Федір Лисенко)	378
Старший осавул коменданта м. Сум (Павло Макаренко)	379
І Сумщина не вберегла (Маруняк Михайло)	380
Учасник Першого зимового походу (Грицько Масик)	380
Сумський реаліст – лицар ордена Залізного хреста (Микола Мезенців)	381
Синьожупанник – старшина 32-го Сумського полку (Тиміш Омельченко)	382
Конотопський реаліст – хорунжий Армії УНР (Михайло Папоротний)	383
Кубанець – захисник Конотопа і Кролевця (Василь Прохода)	384
"В Українській Армії знаходжусь ввесь час..." (Гриць Радченко)	386
Автор спогаду про трагедію с. Марчихина Буда (Яків Решетників)	387
Джентльмен із Глухова (Микола Рознатовський)	389
Свята віра в Україну бомбометника із Білопілья (Федір Савчук)	392
Поруч з В'ячеславом Липинським (Данило Садівничий)	393
Із Сумського кадетського корпусу в кармелюківці (Юрій Сас-Тисовський)	395
Видатний педагог – учитель Глухівської жіночої гімназії (Василь Сахно)	396
Роменської табаки понюхав, наказу послухав і до війська пішов (Іван Сотник)	398
Запеклий семінарист (Микола Старогорський)	398
Боронив Кролевець (Микола Тузів)	399
Хорунжий Армії УНР із Смілого (Володимир Тютюнник)	400

Отаман, розвідник, учитель (Василь Филонович)	40
Повернення письменника (Микола Храпка)	40
Залізний із Конотопа (Семен Черняхівський)	40
"А Ви в 32-му Сумському служили?" (Андрій Шевченко)	40
Підпільник зі Смілого (Олександр Шейко)	40
Доктор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (Антон Яковенко)	40
Заснував хутір в Аргентині (Петро Яценко)	40
Неповний список козаків і старшин Армії УНР із території сучасної Сумщини, які повернулися в Україну з польських таборів на початку 1920-х рр.	410
Неповний список старшин і генералів Армії УНР, що народилися на території сучасної Сумщини	42

Оповідання Миколи Храпка

М. Диканько (Микола Храпка). Товариші	43
М. Диканько (Микола Храпка). "Гадючий виродок"	44
М. Диканько (Микола Храпка). Дідова революція	44
М. Диканько (Микола Храпка). Як я став пластуном	44
М. Диканько (Микола Храпка). Галоччина наука	44
М. Диканько (Микола Храпка). Сон	45

Наша доба

Ренат Польовий. Роменський кобзар Євген Адамцевич	45
Ренат Польовий. Пам'ятник Кобзареві на сільському подвір'ї (Феодосій Сахно)	45
Ренат Польовий. Українець із великої літери (Борис Антоненко-Давидович)	45
Ренат Польовий. "Дурних іти в партизани не було!". З розповіді советського партизана	46
Віктор Рог. Світлий Борис Андріїв	46
Ренат Польовий. Книга про село Сміле	46
Ренат Польовий. Відвідини батьківщини Калниша	46
Олеся Коваль. "Республіка козаків" Григорія Нудьги	46
Роман Коваль. Віктора Рога я знаю давно	46

Сумщина – земля героїв

Донедавна Сумщина була для мене terra incognita – як колись Кубань і Гуцульщина. Я без ентузіазму погодився на пропозицію небайдужої людини створити книжку про героїв, які народилися на території сучасної Сумської області, – як і раніше не дуже впевнено починав писати “Нариси з історії Кубані”, “Тернистий шлях кубанця Проходи”, “Гуцули у Визвольній боротьбі”. Але в процесі роботи все більше і більше пізнавав Кубанську Україну і вишукано-різьблену гордо-войовничу Гуцульщину. Допомогли мені зрушити Кавказькі й Карпатські гори знавці Визвольних змагань Ренат Польовий та Юрій Юзич.

Наприкінці інтенсивної і тривалої праці ми стали дослідниками Визвольної боротьби від Черемошу до Кубані, знавцями її сокровених деталей.

Десь так сталося і з Сумщиною...

Насамперед почав згадувати, що я вже написав про Сумщину.

Марчихина Буда! Так, саме спогад Якова Решетникова про криваву трагедію цього прикордонного села вразив мене чи не найбільше у 2004 році, коли я знайшов його у фонді 3795 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Це був спогад одного з українських вояків, які після поразки опинилися на еміграції в ЧСР і стали студентами Української господарської академії в Подебрадах.

Поручник Яків Решетників стверджував, що його рідне село стало першою жертвою російських окупантів у жовтні 1918 року. “Марчихину Буду оточили в одну з останніх ночей жовтня. Над ранок озброєні москалі ввійшли в нього з усіх боків. Населення опору не чинило, хто міг, тікав до лісу. Вулиці заповнили “телегі”. Все більш-менш цінне майно червоноармійці діловито виносили з хат і складали на вози. Дехто намагався боронити свої господи. Одна старшого віку жінка заступила дорогу грабіжникам. Ті кинули їй під ноги гранату... Майно виносили через розірване тіло...

Село тонуло в московській лайці. Плакали діти, несамовито кричали жінки...

Повні добра вози та бранців, серед них і дітей, відправляли на схід. Обважніла орда відходила без поспіху. “На прощання” ординці розстріляли двох юнаків”.

Я гортав величезний том спогадів українських вояків... Це були вправи з української мови. Вчитель матуральних курсів при господарській академії Модест Левицький визначив дві теми завдання: як я став свідомим українцем і найдраматичніший момент у моєму житті.

Дякую, вчителю, за це! Перша тема – про сокровенне, про перетворення байдужого до інтересів України малороса на українського козака-націоналіста, який готовий за неї проливати кров – свою і чужу; друга – про мить смертельної небезпеки в обороні своєї Батьківщини. Які важливі теми!

Ось ще одна розповідь із того тому – Миколи Диканька з Роменщини.

“Гадючий виродок”. Так Микола назвав цю жахливу картину минулого.

“Маленький Грицик сидів на лутці, тиснув лице до шибки й дивився на вулицю. Вулиця нагадувала Грицикові торішній ярмарок, на який він їздив з татком. Так само метушилися люди, тяглися навантажені підводи, кричали погоничі. Тільки на ярмарку не було довгих рядів козаків з рушницями, що майже безперестану йшли серединою вулиці; за ними купками їхали кіннотники, а ззаду в декілька пар коней провозили гармати. І все поспішалось до мосту, звідки чулися гарматні вибухи. Грицик уже знав, що це не грім, а большевики. А большевик в Грициковому уявленні здавався голим звіром, схожим на людину, з густою щетиною по всьому тілі й з великими вишкіреними зубами... Засвистіли кулі, забрязкотили розбиті шибки. Щось загуркотіло в двері, які зірвалися з петель і впали, а в хату вскочило декілька незнайомих людей у сірих шинелях.

– А тут хто живьот?!.

Грицик добре знав, що це не большевики, бо вони були вдягнені, в зубах не стреміли ножі, а в руках замість сокир вони мали рушниці – такі самі, як у Грицикового тата. Через те Грицик зробив кілька кроків вперед, чомно шаркнув ніжкою, як він робив завше, коли до тата приходили гості, протяг передньому руку і захвалився:

– Грицько Ковалевський!

Потім згадав свою розмову з татком і додав:

– Українець і майбутній козак!”

Ці слова стали останніми в його житті...

Не менш драматичними були й власні життєві історії студентів подебрадської академії. От Гриць Божок із Глухівщини. Стаття про нього називається “Від Глухова до Аделаїди”. Лаконічно про його життєві іпостасі: підпоручник Армії УНР, інженер-технолог, співак, педагог, командир півсотні Карпатської Січі в березні 1939 р., політв'язень, священник, публіцист, жертводавець, лицар Хреста Симона Петлюри і Военного хреста. Юрій Юзич виявив, що в 1946 р. в Німеччині Божок видав малесеньку книжечку спогадів “Українці в Єгипті”. Боже, які цікавенні спогади!

Табір у єгипетській пустелі, а навколо тебе тьма російських монархістів. Були й українці, але вони боялися себе виявляти.

І раптом хтось запропонував заспівати пісню “Закувала та сива зозуля” Петра Ніщинського. Кілька осіб заспівали-затужили. “І помчала козацька пісня на землі фараонів, гнана вітром далеко за табір, понад верховини тисячолітніх велетнів-пірамід”.

Закувала та сива зозуля

Раннім ранком на зорі.

Ой заплакали хлопці-молодці,

Гей, гей, там на чужині

В неволі, в тюрмі...

І пісня виявила та об'єднала українців. З неї почалося культурне життя в таборі. Було створено хор, який почав виступати з концертами в таборі та за його

межами. “Одного разу в олександрійському театрі давали концерт, причому під час виконання невмирущої і вічно нової “Зозулі” Ніщинського, в місці, де співається: “Султани... ку-ва-ти кай-дани!”, публіка не витерпіла і навперейми кричала: “Біс! Браво!” Грюкали стільцями, аж поки [ми] знову й знову не повторювали...”

Монархістів почали дратувати успіхи українців. Вони вирішили силою “іскоренить всьо ето”.

Капітан Воїнов організував розбишак, які за допомогою поручника-боксера Халіна чинили насильство в українському бараці. Та одного разу таборянин Василь Жиленко не витримав. Спочатку він попередив: якщо за п'ять хвилин росіяни не залишать барака, він викине всіх, як курчат. Але російські шовіністи не повірили. “По п'ятьох хвилинах Василь устав, узяв нахабу боксера Халіна під руки й виніс із бараку. Боксер Халін почав пищати, боксувати, але вирватись із Василевих рук не міг. На крик Халіна прибув його співмешканець капітан гвардії Воїнов, і Василь хотів передати йому Халіна, щоб відвів його до своєї кімнати. Але Воїнов вхопив палицю і хотів ударить нею Василя по голові. Палицю Василь вирвав йому з рук і взявся за бокс, а за ним усі ми, що повисакували з бараку. За момент гвардієць лежав уже на піску, лежали поруч з ним й інші нахаби... Більше нас ніхто не посмів турбувати, а капітан Воїнов, зустрічаючи мене або Жиленка, ще здалека скидав шапку”.

Росіяни розуміють тільки силу!

На цьому пригоди поручника Гриця Божка із Глухівщини не завершилися.

Він дістався Чехо-Словацької Республіки, закінчив у Подебрадах інженерний факультет Української господарської академії, потім викладав на Лемківщині, виступав у театрі “Нова сцена” в Хусті, а в березні 1939-го на чолі півсотні бився проти мадярів за Карпатську Україну, зокрема і на Красному полі під Хустом.

Ось що писав ще один випускник подебрадської академії Антін Кущинський: “День 16 березня 1939 р. в Хусті й околицях проходить в гарячковій підготовці січових відділів та в постачанні амуніції. Те енергійно виконують українці, колишні учасники Визвольної боротьби: полк. Василь Филонович і пор. Григорій Божок. Вранці того ж дня новоозброєна січова формація виступила з Хусту до Королева над Тисою на допомогу нашим частинам, що стримували наступ мадярських військ на столицю Хуст”.

По поразці Гриць Божок карався в угорських тюрмах смерті, по війні перебував у таборах Ді-Пі в Німеччині, тут 1946 року видав книжку спогадів “Українці в Єгипті”. 1948-го емігрував до Австралії. Брав активну участь у громадському житті, зокрема був членом Союзу українських комбатантів Австралії. Жертвував на українську справу. Виявив себе як науковець, публіцист і автор спогадів про Визвольну боротьбу та студентське життя в Подебрадах, деякі з них ми й публікуємо в цій книжці.

Закинуло далеко від рідної Роменщини і Миколу Букшованого. Під час Першої світової, 1 вересня 1915 р., він потрапив у полон. Саме в австро-угорських таборах Микола став свідомим українцем. “Всі три роки прожив кращим академічним життям, – згадував він, – знайомився з українським питанням і студіював модерні мови: англійську, німецьку та французьку та [жив] громадянським

[життям] – брав участь в українізації Йозефштадта”. “Життя в таборі було імпульсивне, диспутам не було кінця, національний настрій був високий, “всі пнялись до України”, – розповідав він, – кожний старався приготувати себе до майбутньої праці на Українських землях”.

До України повернувся наприкінці серпня 1918-го у складі Сірої дивізії. Хорунжий Армії УНР Микола Букшований був ад'ютантом начальника штабу Сірої дивізії та головою інформбюро Сірої дивізії. Мабуть, зміг побувати вдома, адже до Роменщини від Конотопа, де розміщався штаб Сірої дивізії, дорога не така далека.

На еміграції в Польщі Букшований став секретарем журналу “Син України”, разом з Євгеном Маланюком творив журнал “Веселка”. Товаришував з поетами Миколою Вороним і Петром Карманським. І сам писав вірші.

Здобувши медичну освіту в Карловому університеті в Празі 1929 року, емігрував до Бразилії. Працював лікарем у Порто-Алегрі та м. Ерешіні. “Товариський, щиросердечний, гуманний, веселий і скромний д-р Букшований дуже скоро завоював собі симпатії та приятельство, а своєю безкорисливістю збуджував “боготворення” між біднотою (...) Передчасна смерть Букшованого вразила ціле місто Ерешінь. Під час похорону місто припинило свою діяльність і вийшло проводити свого лікаря на вічний спокій. Префектура влаштувала похорон на міські кошти й поставила гарного надгробника. З ким не приходилося зустрічатись із м. Ерешінь, усі відзивалися з найбільшою похвалою та жалем про передчасну смерть доктора Миколи Букшованого”.

А що земляки? Як вони вшанували Миколу Букшованого?..

Спершу я планував писати книжку про героїв доби УНР, але хронологічні межі розширив Юрій Юзич. Він знайшов львівський журнал “Літературно-науковий вістник” за 1902 рік, а там – спогад Олександра Коваленка про те, як він зі студентом Сергієм Хвостовим вів просвітницьку роботу на конотопських землях, де колись гетьман Іван Виговський у творчій співпраці з кримськими татарами розбив елітне московське військо.

Схвилювали нас ті спогади юних борців за Україну!

Роменчанин Олександр Коваленко ще за 10 років перед повстанням на броненосці “Потьомкін” був свідомим українцем. У 1895 р., взявши через хворобу академічну відпустку, Олександр поїхав “на село” набиратися сил. Але, оскільки сидіти без діла не міг, взявся читати селянам лекції. виявилось, що влада дозволяла читати про Пушкіна та Лермонтова, але не про Шевченка. І ці лекції – “про серйозне!” – можна було читати тільки російською. А щоб пореготати – то можна було й на “малоросійском нареччі”.

Спершу Олександр не виходив за межі закону, але одного разу чітко усвідомив, що не читати народові Шевченка – це злочин...

Сільська школа не змогла вмістити всіх бажаючих послухати “паничків”.

Олександр вирішив не оголошувати, що зараз читатиме “Кобзаря”, бо це б було публічною фіксацією “злочину”. Тож почав без вступу:

Кохайте ся, чорнобриві,
Та не з Москалями,
Бо Москалі чужі люди,
Роблять лихо з вами!..

“Дружній регіт слухачів перервав його: вони почули рідну українську мову і, певні в тім, що панич читатиме щось дуже сьмішне про мужиків, як то завжди бувало раніш, зразу реготом настроювали себе на веселий лад.

Хоч Олександр і сподівав ся такої зустрічі перших стрічок, та все ж таки той регіт неприємно вдарив його по напружених нервах. Голос його здригнув, але зараз же він узяв себе в руки і не переставав читати далі, піднявши голос і перемагаючи гомін. Дехто з товпи почав утишувати регіт, певно вгадуючи по надто серйозному обличю читаючого і, може, по тим драматичним ноткам, що тепер чули ся в його голосі, про те, що тут сьміяти ся поки-що не до речі.

Кличе мати вечеряти,
А донька не чує:
Де жартує з Москалицом,
Там і заночує...–

читав Олександр, слухаючи регіт, що хоч і стихав потроху, але все більше та більше роздратовував його... Він читав, а в голові у нього мимо його волі проносили ся одна за одною сумні думки. Як же то? Шевченка зустрічають реготом!..

Сьміх почав помалу стихати... Ось уже його майже й не чуць. Чи слухачі зрозуміли, що у тому, про віщо читають сьогодні, немає нічого сьмішного... Нарешті зовсім стихло...

У павзах, коли Олександр замовкав, щоб перевести дух, можна було чути, як муха пролетить. Здавалось, геній самого славетного співця України вітав зараз над цією притихнувшюю товпою...

Серед товпи почули ся схлигування – то перші не здержали ся матері...

Олександрови довело ся читати з переривами, бо його заглушали все голосніші ридання, що несли ся з усіх боків. Годі було держати сльози. Вони хлинули тепер разом з багатьох пар очий, мов з переповненої чаші, і гарячими струмочками потекли по сьвіжим щокам молодих дівчат і по глибоким бороздкам обличя завчасу постарілих жінок, і навіть по сивих вусах старих дідів... Здавало ся, у цих сльозах хотіли вони вилити хоч частину того народнього горя, яке утворювалось віками і яке здавна так пригнічує обездолений нарід...”

Після читання до Олександра підійшла старша жінка. Стиха торкнула його за рукав.

– Спасибі вам, паничику, голубчику! – заговорила вона, схлигуючи і витираючи очі. – Так же ви прочитали по нашому... прямо таки як єсть по нашому! Хай вам Бог за це здоровлячка пошле!..

Олександра, й так схвильованого, “ще дужче зворушили ці прості слова”. Від того дня, записав він, “ваше рідне горе стало й мені рідніше!”

Ось так творилася Українська революція! З читання “Кобзаря” Тараса Шевченка!

Невдовзі Українська революція почалася! На жаль, її більше подають як російську. Але як можна назвати російською революцією повстання українських селян проти російських поміщиків за землю і волю?! Мова про селянські повстання в Україні в 1902–1905 роках.

Яскравим фрагментом Української визвольної боротьби було й повстання на броненосці “Потьомкін” у червні 1905 року. Про це свідчать спогади Олександра Коваленка “Одинадцять днів на панцернику “Князь Потемкин” Тавричеській”, опубліковані на початку 1906 р. в журналі “Літературно-науковий вістник”.

Я вагався, чи брати їх до нашого збірника, адже це повстання завдяки московсько-комуністичній пропаганді увійшло в нашу свідомість як повстання більшовиків проти царизму, тобто як чужа історія. Насправді це було повстання української стихії проти російського самодержавства. Його учасниками в абсолютній більшості були українці, та й керували ним українці Вакуленчук, Матюшенко і Коваленко!

Спогади були чималі, а вимоги галицьких редакторів початку ХХ століття до авторів з Великої України не сприяли прозорості тексту, тож вирішили ми з Юрком Юзичем переказати їх, широко цитуючи автора. Переказували вислови, які б точно викликали сміх у юного читача. Наприклад, “урочисте піднесення фляги” в переказі стало “урочистим піднесенням прапора”... Доводилося і в інших випадках повертати питоме звучання українських слів.

Перечитуючи цю оповідь, зрозумів, що вийшов гостроцікавий український бойовик. Впевнений, що він захопить юного читача з першої хвилини.

Згадав я, що колись писав і про перший публічний виступ бандуриста Василя Ємця в Охтирській чоловічій гімназії. Було то 6 грудня 1911 року. “Окрім гімназистів і вчителів, були запрошені члени міської та земської управ, гімназистки та вчительки дівочої гімназії, священник, військові та “ісправнік”, тобто начальник поліції. У величезній залі гімназії зібралося близько 700–800 осіб. Концертна програма “не мала нічого українського, – згадував Василь Ємець, – так ніби відбувалася в якійсь Тулі чи Костромі на Московщині, а не в старім козацькім полковім місті Охтирці”, перед публікою, що складалася, мабуть, на “95–97 відсотків” з нащадків слобожанського і полтавського козацтва.

Василь вийшов на сцену “хвацько-струнко”, “по-козацькому”, певний себе, з високо піднятою головою... Зітхнувши, “набрав повні груди повітря та, перейнявшись до болю великою трагедією поневоленої України, заспівав:

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?

“Співав, переживаючи кожний рядок, кожне слово”. Співав то гучніше, то тише, іноді переходив майже на шепіт.

А тим часом перевертні
 Нехай підростають
 Та допоможуть москалеві
 Господарювати
 Та з матері полатану
 Сорочку знімати.
 Помагайте, недолюдки,
 Матір катувати.

Останні рядки промовив він “із такою навалою почуття жалю, обурення, докору та гніву”, що слова “Помагайте, недолюдки, Матір катувати” майже вигукнув та із силою шарпнув по струнах. “Так відчувати і так переживати міг хіба ідейний юнак, що за Україну готовий був піти до в’язниці, на Сибір або й віддати саме життя”.

“Коли закінчував спів, – згадував Василь Ємець, – відчуття трагедії так запанувало наді мною, що, мабуть, уже не зміг собою панувати, бо з гніву та великого жалю сльози закапали по струнах моєї бандури”.

Кобзар закінчив виступ – а в залі тиша!

І раптом через 3–5, може, й більше секунд у залі зчинився неймовірний “вибух оплесків, вигуків “браво і біс” та тупотіння ніг”. Багато людей плакало.

За лаштунки Василь ішов, хилитаючись, як п’яний.

У залі зчинилася буря: несамовитий гуркіт змішався з ревом гімназистів...

На сцену вискочив переляканий інспектор Квіцинський і намагався вгамувати публіку. Та ревище і несамовите тупотіння ніг восьми сотень глядачів, переважно гімназійної молоді, посилювалися.

Василь хотів вийти на сцену і вклонитись публіці. Та де там! Інспектор перегородив дорогу:

– Назад! Как ви пасмелі петъ ету революционную песню?! Я вам пазволіл іграть, а не петъ. Завтра вас не будет в гімназії!..

А в залі буря не вщухала.

Продовжувати концерт було неможливо. Тож інспектор, щоб утихомирити екзальтовану публіку, махнув духовому оркестру 29-го Одеського драгунського полку грати марш”.

І знову Тарас Шевченко! Саме його революційні слова й готували Українську революцію 1917–1920-х років!

Бачите, я пишу “1920-х”, хоч офіційна історіографія намагається завершити нашу Визвольну боротьбу 1921 роком. А наші діди і прадіди продовжували запеклу боротьбу і наприкінці 1920-х, і навіть на початку 1930-х. Про це свідчать й опубліковані в нашому збірнику спогади Грицька Сірика про родину Кривоносів.

“Напровесні того [1932] року відділи шостенської (шосткинської. – Ред.) міліції та спеціальні частини військ НКВД стали підсуватися до нашого села з двох сторін, – згадував Грицько Сірик. – Але Кривоноси завчасу довідались про це і з родинами відступили із села в укріплені опірні пункти окопаної молоді хвоїни на узліссі бору.

Два дні відділи міліції та частини військ НКВД вели бій з Кривоносами, але не могли їх перемогти або вибити з укріпленого кусника лісу. На підмогу міліції та енкаведистам влада прислала декілька відділів червоноармійців з полку, що охороняв шостенські військові заводи, але знищити чи навіть прогнати Кривоносів з укріпленого лісу не могли. За тиждень боїв з Кривоносами влада викликала якусь військову частину з гарматами та мінометами, і ті нарешті знищили не тільки Кривоносів, але й хвоїну, в якій вони боронилися. Ранених та тих, що залишилися живими в землянках, незважаючи на вік та стать, міліція та енкаведисти постріляли таки там на узліссі...”

Отакий наш народ! У найтрагічніших обставинах продовжував святу боротьбу за землю і волю!

У червні 2016 р. ми з Віктором Моренцем привезли в Україну архів богданівця Валентина Сім'янцева. Серед раритетів був і “Щоденник” його брата – Олекси Сім'янцева, поручника полку Чорних запорожців Армії УНР, випускника подебрадської академії, де теоретичну і прикладну механіку викладав роменчанин Олександр Коваленко, один з керівників повстання на броненосці “Потьомкін”. В останні дні Другої світової війни доля знову звела Олексу зі своїм викладачем. Обидва тікали на Захід від Червоної армії, бо знали, що вона несе їм особисто та народам Європи.

Я опрацював ці спогади і написав нарис під назвою “Мила він і гарна людина!” 1945-й – важкий рік Олександра Коваленка”.

Ось уривок спогаду Олекси Сім'янцева про поневіряння в таборах для переміщених осіб: “Зо мною живе проф. Коваленко, людина інтелігентна, бачив на своїому віці багато. Ми з ним багато говоримо, споминаємо старе, трохи лаємо нове, але найулюбленіша наша тема – це спеціали української кухні, які ми з “сладострастієм” перебираємо. Значить, від цього ніхто не вільний, тим більш що зараз ми тільки недоїдаємо, маємо щодня молоко ранком, маємо обід і майже щодня “вороне где-то Бог послал кусочек сыру”. Але все це без товщів (жирів. – Рег.), організм відчуває брак його, а ми – психічне недомагання”.

13 серпня 1945 року друзі стали свідками, “як НКВД-исти забирали людей з табору до Росії. Спочатку приїхали самі. Потім з відділом американських жовнірів і офіцерів. Народ, щоб рятуватися, заповнив церкву і вивісив чорний прапор з гаслом “СОС”. Священик почав служити молебна. Советчики (тут: енкаведисти. – Рег.) бачили, що можуть програти справу, тим більш що американські жовніри відмовилися послухати своїх офіцерів і силою витягати людей з церкви. Закликали американську жандармерію військову. І та приступила до справи чисто по-жандармськи. Коли на візування (вимогу. – Рег.) вийти священик вийшов із хрестом вперед, то советчики його били хрестом. Почалася масакра.

9 чоловік забитих, 80 арештовано й вивезено, але по дорозі 37 з них утекло, так що вломили тільки 43. На знак солідарности, коли прочули про це інші лагери, – теж вивісили чорні прапори із “СОС”.

Як тільки почалася масакра, прибули члени УНРА і почали протестувати і фотографувати цей випадок. Обурення було страшенне. Після того як вивезли людей, нарешті з'явився полковник американського війська і сказав, що це непорозуміння, яке більше не повториться і буде розслідуване. Але за цей час “заплечных дел мастера” тих, що увезли, напевно сховають дуже далеко... В Україн-

ському лагері просто заявили, що коли прийдуть советчики, то вони їх поб'ють, властиво, позабивають. І туди не пішли. Боятися!”

Спогади поручника Олекси Сім'янцева розкривають деталі життя Олександра Коваленка в 1945–1946 роках, а це найменш досліджений період його життя...

Цією книжкою ми повертаємо сумчанам понад 170 імен забутих земляків і тих, чиє життя було пов'язане із Сумщиною, а також більше півсотні спогадів про їхню участь у Визвольній боротьбі.

Ми повертаємо в нашу свідомість шляхетних, які відстоювали у кривавій боротьбі з російським окупантом право нашого народу вільно жити на своїй землі. Обов'язок нашого покоління вшанувати цих людей – у назвах вулиць, площ, скверів і парків, поставити їм пам'ятники, залишити пам'ять про них меморіальними дошками, назвати їхніми славними іменами школи, військові частини, вищі навчальні та інші заклади.

Наприклад, іменем видатного лікаря Миколи Букшованого назвати Недригайлівську районну лікарню, а іменем вчителя і вояка Григорія Божка – школу в його рідному селі на Глухівщині. А ще заснувати літературну премію ім. письменника Миколи Храпка.

Не знаю, чи є в Ромнах вулиця Олександра Коваленка, якщо ні, то цю помилку потрібно виправити. Влада ж на Сумщині в українських руках!

Думаю, що в Конотопі досі не вшановано козаків і старшин Сірої дивізії. І цей прикрий недогляд треба усунути.

А чому б не назвати військову частину, що дислокується в Ромнах, іменем “українського бога війни” сотника артилерії Віктора Балабана?

Чорношличника з Глухова Левка Гаєвського можуть вшанувати не тільки вояки, а й артисти, адже Левко Гаєвський виявив себе в Галичині як театральний діяч.

Не впевнений, що в Смілому вшановано Феодосія Сахна та науковця Григорія Денисенка, багатолітнього співробітника редакції радіо “Голос Америки”.

Як би хотілося, щоб сумчани не забули про Олександра Дунічевського із с. Писарівки Сумського району, начальника культурно-освітнього відділу штабу 2-ї Волинської дивізії, директора гімназії ім. Тараса Шевченка в таборі міста Каліша! А також учителя-кулеметника із Кролевця Івана Кобизького, завідувача школою українських пластунів у таборі Щипйорна, професора Української гімназії в м. Ржевниці, що в Чехії.

Гордістю України є наймолодший вояк Армії УНР Микола Кушніренко. Він народився в с. Мельні, нині Конотопського району. На еміграції став доктором права Українського вільного університету, членом-кореспондентом НТШ! Як такого земляка не вшанувати! Та на його прикладі служіння Батьківщині можна виховати полки освічених і завзятих козаків не тільки Сумщини...

Розгорніть цю книгу. Читайте, радйте, відкриваючи невідомих для себе шляхетних співвітчизників. Відчуйте, яких чудових людей ви земляки!

Пишайтеся, що народились на Сумщині – батьківщині українських героїв і видатних творців української культури!

Сумським козакам слава!

Роман КОВАЛЬ

На межі двох віків

Гайда ж в поле – гине нива.
Додамо до праці руки.
Хоч не ми, то наші внуки
Дочекають того жнива!

М. Старицький

Реальна гімназія. Місто Ромни. Поч. XX ст.

Може, не буде зайвим попередити свої спогади хоч коротеньким оглядом того духового багажу, з яким я приїхав до Харкова 1895-го року. Треба це зробити не з огляду на мою особу, але з огляду на те, що більшість членів Студентської української громади в Харкові приїхала туди, як і я, з більш-менш глухій провінції і, значить, перебула роки навчання в середній школі приблизно в таких самих умовах та в тій самій атмосфері, що й я.

Отже, вчитися в середній школі (реальній гімназії в Ромні на Полтавщині) мені припало в добу другої половини царювання Олександра III, коли дух царедворця Победоносцева тяжив над усім і всіма на цілому просторі колишньої російської держави.

В російській реальній школі, як, треба думати, й во всіх інших школах, культивувався офіційний загально-російський патріотизм під знаком "самодержавія, православної народності" та під пильним доглядом директора з "малоросів".

Треба сказати, що я, як, здається, й інші учні нашої школи, не відчував гнету цієї атмосфери, і, може, тим більше вона для нас була небезпечна. Тоді, за тих молодих років, я був щасливий і веселий, як дома, так і в школі. У "високоторжественні дні" співав зо всіма після молебня "Боже, царя храни", може, й без піднесення, але й без почуття примусу, гукав разом зо всіма у відповідь на директорське поздоровлення зі святом "ура!", словом, здавалося, все в моїй душі вже зжилося з тим офіційним загально-російським патріотизмом. І все-ж таки...

Все-ж таки в тій душі жевріло щось таке, що з тим патріотизмом не погоджувалося, часом навіть цілковито його відкидало. Пригадую, наприклад, що, коли під час гостини, чи то в нас, чи в когось із знайомих, присутні, переходячи за українським звичаєм від розмов до співів, заводили: "Зібралися всі бурлаки до рідної хати", моє серце стискалося від болючого смутку, а коли доходило до слів "Катерина, вража мати, що ти наробила! Степ широкий, край веселий ти занапастила!...", то та сама "Єкатеріна Вторая", що за підручником Іловайського мені уявлялася справді "Великою" Царицею, ставала тоді для мене злою відьмою.

Пригадую два випадки з тих хлоп'ячих років, характеристичні тим, що вони освітили куточки моєї душі, мені самому до того невідомі. Один стався тоді, коли я ще був у п'ятій класі. Під час лекції фізики, коли ми зібралися коло вчителя, москаля з походження, що показував нам якийсь фізичний прилад, я звернувся до одного товариша, щось його запитуючи, по-українськи.

– На каком это безобразном языке вы говорите? – гукнув до мене вчитель.

Пам'ятаю й досі, що я відчув тоді таку глибоку образу, що, здавалося, вся кров раптом вдарилася мені в голову.

– Язык, на котором я говорил, не безобразный, а мой родной. Думаю, что он не хуже всякого другого, в том числе и вашего, Василий Федорович! – визирився я на вчителя.

Він, мабуть не сподіваючись такої реакції з мого боку, на момент остовпів.

О. Коваленко

НА МЕЖІ ДВОХ ВІКІВ.

Гайда ж в поле, — гниє нива!
Долано до праці руки, —
Хоч не ми, то інші шука!
Дочекать того жнива!

М. Старицький.

Може не буде зайвим попередити свої спогади хоч коротеньким оглядом того духового багажу, з яким я приїхав до Харкова 1895-го року. Треба це зробити не з огляду на мою особу, але з огляду на те, що більшість членів Студентської Української Громади в Харкові приїхала туди, як і я, з більш-менш глухих провінцій і, значить, перебула роки навчання в середній школі приблизно в таких самих умовах та в тій самій атмосфері, що й я.

Отже, вчиться в середній школі (реальній гімназії в Ромні на Полтавщині) мені припало і добу другої половини царювання Олександра III, коли дух царедворця Победоносцева таким являв усім і всіма на цілому просторі колишньої російської держави.

В роменській реальній школі, як, треба аумати, й по всіх інших школах, культивувався офіційний загально-російський патріотизм під знаменом „самодержавія, православія і народності“ та під пильним доглядом директора з „малоросіа“.

Треба сказати, що я, як, здається, й інші учні нашої школи, не відчував гнету цієї атмосфери, і, може, тим більше вона для нас була небезпечна. Тоді, за тих молодих років, я був щасливий і веселий, як дома, так і в школі. У „високоторжественні дні“ співав зо всіма після молебня „Боже, царя храни“, може й без піднесення, але й без почуття примусу, гукав разом зо всіма у відповідь на директорське поздоровлення зі святом „ура!“ — словом, здавалося, все в моїй душі вже зжилося з тим офіційним загально-російським патріотизмом. І все-ж таки...

Все-ж таки в тій душі жевріло щось таке, що з тим патріотизмом не погоджувалося, часом навіть цілковито його відкидало. Пригадую, наприклад, що, коли під час гостини, чи то в нас, чи в когось із знайомих, присутні, переходячи за українським звичаєм, від розмов до співів, заводили: „Зібралися всі бурлаки до рідної хати!“ — моє серце стискалося від болючого смутку, а коли доходило до слів

Перша сторінка спогадів Олександра Коваленка "На межі двох віків"

– Никакого особаго вашего языка не существует. Есть только русский язык, на котором вы и должны говорить! – промовив він нарешті вже без попереднього агльомбу.

Тоді я почав просто сипати словами, не даючи навіть йому можливості вставити якусь репліку. Говорив про Котляревського й Шевченка, про українську пісню, говорив ще про щось, чого й сам після не міг пригадати. Але, мабуть, і ті слова, і тон, і запал були такі незвичайні, що вчитель не знайшов іншого виходу з становища, як вибігти з класу, не докінчивши викладу. Як один із кращих в нашій школі педагогів і людина взагалі дуже добра, він, треба думати, відчув, що зачепив у моїй душі щось таке, чого зачепати не можна було.

Другий випадок був такий. Одного весняного присмерку я, вже учень останньої класу, проходжувався з моїм однокласником, поляком Соботковським, до якого я чув щиру приязнь, Полтавською вулицею – місцем зустрічі роменців. Не пам'ятаю вже, з якого приводу, обидва ми стали мріяти голосно про те, як було б добре, коли б і Польща, й Україна, звільнившись від російського панування, стали знову незалежними державами та, забувши колишню незгоду, зажили б у суцільській приязні, допомагаючи одна одній зберегти свою незалежність...

Пам'ятаю й тепер, що ці мрії в той час з'явилися в мене вперше, виринувши з якоїсь невідомої глибини несподівано для мене самого. Були вони, мабуть, несподівані й для мого товариша, що, без порівняння свідоміший національно від мене, вважав до того часу мене за "общероса" із "малоросов". Думаю так тому, що з того моменту наша приязнь поглибилася і такою вона зоставалася аж до того часу, коли, скінчивши реальну школу, ми розійшлися з ним, щоб більше вже ніколи в житті не зустрінутися...

Аналізуючи ці два випадки тепер, об'єктивно мушу признати, що вони були виявом справжнього українського патріотизму. Приспаного, некультивованого, але все-ж патріотизму, що десь у невідомих глибинах жив наперекір усьому, що намагалось його знищити, викоринити. Отже, цікаво, звідки він міг у мене взятися? Чи був він наслідком якихось спеціальних впливів на мене? Ні. Не тільки серед моїх знайомих та рідних, але, здається, в цілому Ромні в той час не було нікого, кого б можна було кваліфікувати як "українофіла". Правда, в родині в нас, як і взагалі серед роменської інтелігенції, про звичайні речі інтимного характеру говорили по-українськи, але, розмовляючи на теми більш-менш абстрактного характеру, вживали мови московської.

У домі в нас завжди були й часто читали твори Котляревського, Основ'яненка і Шевченка, але, розуміється, значно більше читали твори письменників московських та інших у перекладі на московську мову. Деякі уривки спогадів із раннього дитинства, може, могли б ослабити вплив шкільного виховання в душі загально-російського патріотизму. Так, напр., пам'ятав я, як на початку [18]80-х років, коли я ще був зовсім малий, влада заарештувала, посадила до в'язниці, а потім заслала до Сибіру найулюбленішу мою сестрінницю за участь у революційному гуртку. Пам'ятав, як у розмові з деякими знайомими мати згадувала про арешт батька під час похорону Шевченка за те, що він був убраний у національний український стрій, або про те, як під час другого польського повстання уряд, боячися симпатії до того повстання з боку українського населення, видав таємний розпорядок поліції підпалювати, за допомогою таємних агентів, будинки

обивателів по українських містах і поширювати чутку, що то палять поляки, та як упродовж кількох місяців у Ромні щоночі було по кілька пожеж.

Але коли я підріс, усе це пригадувалося мені неначе сон. Сестрінниця, повернувшись із Сибіру, скоро померла. Мати, очевидно налякана розгромом усього, що хоч чим-будь нагадувало революційний настрій або "нігілізм", уникала, принаймні при мені та братах, спогадів, що могли б навести нас на "небезпечні" думки. Отже, не думаю, щоб ці уривки дитячих спогадів могли мати якийсь вплив на формування мого світогляду, коли взагалі можна говорити про хлоп'ячий світогляд.

Вертаючись до питання про походження мого українського патріотизму, не можу не думати, що він був, так би мовити, голосом крові. Голос крові!.. Та це ж, скажуть, ніби віддає якоюсь містикую! Але чи є містика, скажемо, в тому, коли курча, розвинувшись в яйці, пробиває свою шкаралупу, щоб вийти на світ Божий?

Як би там не було, а той патріотизм жеврів десь під грубою верствою всяких чужих впливів, пробиваючись з-під неї тільки зрідка, в особливих випадках, і тому був пасивним, ні до якої діяльності не спонукуваним. Найбільше, що він міг зробити – це не дати мені стати російським "ура-патріотом".

II.

Таким приїхав я восени 1895 року, по скінченні реальної школи, до Харкова, де вступив до Техноложічного інституту.

Випадак, а саме те, що наші прізвища починалися з тієї-ж самої літери, звів мене на самому початку академічного року з Юрієм Коллардом в одній рисунковій салі, де за графічними працями ми проводили більшу частину дня. Скоро я відчув у ньому щось мені рідне: ті самі українські дотепи, що я їх чув і в Ромні, ті самі українські пісні, що їх співали також у нас, те, що він так легко при всякій нагоді переходив від московської мови до української. Не минуло, мабуть, і місяця, як ми стали з ним приятелями, а по різдвяних святах, разом з іще двома студентами, я спільно замешкав із Коллардом у двох кімнатах. Тут ми пізнали один одного ще ближче, і наше приятелювання стало ще тіснішим. Хоч по батькові Коллард був бельгійський француз, проте він увесь перейнявся українською стихією. Два наші співмешканці були: один українець із Кролевця на Чернигівщині, а другий асимільований і вихрещений жид із Ромна. Отже, на помешканні в нас відразу запанувала українська атмосфера. Та наш український патріотизм був і тепер виключно романтичний, підогрітий згадками про минуле і тому скоріше пасивний.

Юрій Коллард

Коли настали перші весняні дні, в нашому подвір'ї, де було досить багато мешканців, час-до-часу появлялася постать, що відразу звернула нашу увагу. Була це людина, вбрана по-українськи, що сиділа у невеличкому садку в кріслі й, гріючись на сонці, читала книжку. Був це нестарий іще мужчина, мав, може, років 35, але був зігнутий і виснажений якоюсь лютою недугою. Часто з того помешкання, де він жив, виходили до нього два хлопчики, теж у вишиваних сорочинках із стрічками та в широких синіх штанцятах, – очевидно, його синки. До нас долітали часом уривки їх розмови, і ми чули, як вони між собою та з батьком розмовляли тільки по-українськи. Все це нас дуже заінтригувало, але ми не насмільювалися заговорити з тим паном, помічаючи, що йому зовсім не до нових знайомостей. Від когось ми довідалися, що то був Яценко, якого ще за студентських часів заслали були за “українофільство” до Сибіру, звідкіль він повернувся безнадійно хворий на туберкульозу. Пізніше, коли він уже помер, ми познайомилися з його дружиною, з її братом Струменком, старшиною гарматного полку, та з їх матір'ю. Всі в родині були свідомі українці, й доки вона жила в Харкові, підтримувала зв'язки з нашою Студентською українською громадою.

Історія Яценка, хоч і відома нам тоді в найзагальніших рисах, зробила на нас із Коллардом глибоке вражіння. Значить, і тоді вже були люди, що терпіли за долю України. Хто ж вони й де їх шукати? Чи, може, Яценко був останнім із “могикан”? Але в тих часах ми не мали можливості довго спинятися на цих питаннях: наближалася пора іспитів, страшних для нас іспитів, бо в Технольгічному інституті на першому курсі не дозволено було залишатися на другий рік, а “вилетівши” з нього, треба було знову складати конкурсний іспит. Тим-то останні місяці нашого першого академічного року ми просиджували за наукою день-у-день, а часто й ночами. Праця наша не була марна: всі четверо ми перейшли на другий курс і з тим роз'їхалися на літні вакації.

На початку наступного академічного року я захворів на черевний тиф, пролежав півтора місяці в клініці й у грудні виїхав для поправки здоров'я до села Соснівки Конотопського повіту до родини Покорських-Журавків. Скоро туди ж приїхав із Києва Сергій Хвостов, тоді студент юридичного факультету Київського університету, також, як він, жартуючи, казав, поправлятися “в компанії” зо мною. Це той самий Хвостов, що пізніше, вже будучи адвокатом, належав до тих українців, що гуртувалися в Москві коло журналу “Украинская Жизнь”, в році 1918-му був членом українського Сенату в Києві, а року 1919-го був забитий більшовиками.

Тоді ми пробули з ним у Соснівці в Покровських-Журавків зиму 1896–7-го року та весну й літо 1897-го року з невеликими перервами, коли я їздив до Ромна, а він до Києва.

Хвостов був студентом уже третій рік і виявляв якщо не революційний, то, в кожному разі, опозиційний настрій, з нахилом до загально-російського “народництва”. Цим настроєм дуже скоро перейнявся й я, може, тому, що із самого малку я відчував якусь особливу симпатію до села й до селян, інтуїтивно вбачаючи в них носіїв української стихії. Тому що Хвостов був також українського походження, той наш настрій якось сам собою забарвився українським романтизмом. Ми задумали з ним організувати для селян бібліотечку, а також провадити прилюдні виклади та читання. Цією думкою ми поділилися з старою влас-

ничкою Соснівців, тоді вже вдовою, Лізаветою Іванівною Покровською-Журавковою. Вона відгукнулася з ентузіазмом на наші пляни й виявила готовість допомогти нам їх здійснити. Після нашої наради Хвостов поїхав до Києва й за пару днів повернувся звідти з чарівним ліхтарем та випозиченими для нього образами переважно з природознавства, агрономії й історії.

Зараз по різдвяних святах ми розпочали виклади для соснівських селян, впоряджуючи їх двічі на тиждень вечорами в ідальні панського дому. На початку прийшла дівтора, другого вечора вже з'явилися парубки та дівчата, згодом чоловіки і жінки, а за ними вже баби та діди.

Скоро ми побачили, що ідальня, хоч і як була простора, не могла вмістити всіх, що бажали нас слухати, і ми почали думати про перенесення їх до школи. Але це вже набувало характеру прилюдних читань, яких не можна було робити без дозволу начальства. Довелося б клопотатись про дозвіл, дождити того дозволу довгі місяці, а потім, коли б його нарешті й одержали, треба було б пристосовувати програми до вимог начальства, з чим, розуміється, ми зовсім не могли погодитися.

На допомогу нам прийшов пан-отець із сусіднього села, о. Собко, українець, ще молодий чоловік. Він дуже спочутливо поставився до наших плянів і згодився взяти виклади під свою опіку. Хоч пан-отець і був дуже щира людина, все-ж треба було подбати про те, щоб його не підвести, а для цього ми мусіли були знайти якийсь компроміс. Його було не легко знайти, бо одною з умов дозволу читань для народу було те, що їх треба було провадити на "общерусском язикѣ". Про твори [Тараса] Шевченка не могло бути й мови, вони для таких читань були категорично заборонені. Отже, ми постановили на нараді, що починатимемо виклад по-російськи, а вже як додатки до них вводитимемо щось з українського програму.

Першого ж вечора до школи рушило трохи не все село, так що вона не змогла вмістити всіх людей. Та й далі зацікавлення викладами не тільки не падало, а, навпаки, все побільшувалося. Селянські діти були живими оголошеннями: як тільки, бувало, ми виходили на село, зараз довкруги нас збирався рій дівтори, а за кілька хвилин по цілому селі вже чулися вигуки: "Паничі з ліхтарем, паничі з ліхтарем!"

Українську частину програми ми обережно розпочали дрібненькими оповіданнями ріжних авторів. Та все-ж дуже швидко ми завважили ріжницю відношення селянства до російської частини читання і до української. Ціла аудиторія ніби перероджувалася під час українських викладів, і між нею та нами встановлювався якийсь інтимний зв'язок. Ми не були вже паничами, що приходили повчати селян усяким премудростям, а ставали своїми людьми, що від них слухачі чули щось своє, щось рідне...

Піднесений настрій аудиторії передавався й нам. Він скоро допоміг мені з Хвостовим поширити програм наших викладів. Якось по скінченні одного якогось викладу пан-отець, що того разу сам щось викладав по-українськи, був особливо задоволений. Я рішив, що слушний час настав, і обережно запитав його, чи не ризикнути б нам прочитати щось із Шевченкових творів. Пан-отець на момент замислився, а потім, зробивши рукою енергійний жест, сказав:

— Ризикнемо! Це справді якась нісенітниця й ганьба, що наш народ, що чув у школі і про Пушкіна, і про Лермонтова, і про інших російських письменників, у своїй масі навіть не знає нічого про Шевченка! Постановили, що наступного разу я прочитаю “Катерину”.

Цього пам'ятного для мене вечора я й розпочав виклад “Катериною”. Вже по кількох перших уступах слухачі якось незвичайно притихли. Десь на половині поеми схлипнули старші жінки, за ними молодіці й дівчата, а під кінець піднявся такий плач, що вже не один з чоловіків частіше заморгав очима, щоб непомітно отрусити сльози з повік.

Я так часто перед тим читав “Катерину”, що знав її трохи не на пам'ять. Але того разу мені вдалося, що я її читаю вперше, бо цей твір доторкнувся якихось тих струн моєї душі, що до них він іще ніколи не доходив. Часами в мене самого спазма стискала горло й я примушений був спинятися.

По мені Хвостов мав викладати щось з агрономії, і я пішов до ліхтаря, що для економії місця стояв просто серед слухачів, переставляти образки. Приладжуючи ліхтар, я почув, як мене хтось іззаду злегка торгає за плече. Я озирнувся. Коло мене стояла старенька бабуся, втираючи полою свитки сльози, вона стиха промовила:

— Спасибі вам, паниченьку, спасибі... Так ви прочитали по нашому, так по нашому, що хай вам Бог дасть здоровля.

З того часу твори Шевченка стали обов'язковою точкою нашого програму.

Незабаром ми поширили нашу діяльність і на сусіднє козацьке село Шаповалівку, де населення було заможніше й значно культурніше. Характеристично, що тим часом, як в Соснівці улюбленими Шевченковими творами були твори побутові, в Шаповалівці козаки захоплювалися творами історичними, що зв'язувалися в них, як ми те бачили з розмов, із деякими спогадами, що ще збереглися між ними з давніх часів. Нерідко дехто з козаків просив нас давати пояснення до якогось історичного твору або книжки, де б про те було написано ширше.

На початку літа син старої пані Покровської-Журавки збудував нам у дворі сцену, і ми стали улаштовувати для селян вистави, притягаючи до участі в них молодь сусідніх поміщиків.

Настала осінь, я мусів був повертатися до Харкова. Приїхав я туди зовсім іншим, ніж попередніх років. Мій патріотизм уже був обернений, так би мовити, на дев'яност ступнів, бо вже був зорієнтований не на минуле, а на сучасне. Отже, для орієнтації його на майбутнє лишалося вже тільки десять ступнів. Знайшлася добра душа для цієї операції. То був не якийсь філософ, умудрений життям та наукою, а такий же молодий хлопець, як і я. Був ним Дмитро Антонович, тепер мій старий товариш та щирий приятель.

III.

На початку 1897–8 року я, як і в попередньому році, жив із моєю матір'ю, що переїхала була з Ромна до Харкова. Коллард жив, здається, в котроїсь із своїх сестер. З тієї компанії чотирьох, що до неї в першому році нашого студентства належав я і Коллард, один оженився, другий збирався женитися. Зосталися кавалерами тільки я та Коллард, і ми трималися вже один одного далі до кінця науки в інституті.

Якось під кінець 1897 року здибав нас десь Євлампій Тищенко, студент-технольоґ, трохи старший від нас. Він почав нам говорити, що не раз, мовляв, чув, як ми розмовляємо по-українськи, і запропонував нам пристати до гуртка студентів-українців, зорганізованого студентом університету Дмитром Антоновичем, сином відомого київського професора Володимира Антоновича, що про нього ми з Коллардом чули вже як про українофіла й знавця української історії. Про конспіративність цього гуртка Тищенко нічого не згадав, бо, треба сказати, в ті часи поміж інтелігенцією таке явище, як провокація чи донощицтво, було річчю не до подумання, а навіть у тих, дуже рідких випадках, коли це траплялося, завжди виявлялося, що люди цього ганебного вчинку були "ersatz" інтелігенції і пролізли в інтелігентські кола тільки завдяки своєму сприту. Тому законспіровувалися тільки організації насправді революційні. Отже, з того, що нам говорив Тищенко, ми з Коллардом зрозуміли, що про існування такого гуртка, річ ясна, на базарі кричати не можна, але перед своїми чи нам добре відомими людьми з таким таїтися не треба. Ми з радістю погодилася на цю пропозицію. Тищенко на прощання сказав нам, коли збереться гурток у Антоновича, й дав нам його адресу.

З нетерплячкою чекали ми призначеного вечора, а коли дочекалися, то бігли на край міста, здається, на Басейну вулицю, десь коло університетських клінік, немов на побачення з милими. Коли тремкою рукою я постукав до дверей Антоновичевого мешкання, мені вже ввижалася за тими дверима повна хата людей... Двері відчинилися, і... в хаті, крім господаря, якого ми пізнали з університетської уніформи, сиділо ще два студенти, обидва технольоґи: Тищенко та Іван Кухта, що того року мав уже кінчати інститут і якого ми вже знали із зборів студентів-технольоґів, де він частенько голодував. У перший момент я був розчарований. Але потім подумав: "Мабуть, завдання гуртка дуже поважні, коли до нього добирають людей так обережно", – і моє захоплення вернулося до мене. Воно переповнило всього мене, коли Антонович, ставши на порозі дверей невеличкої комірчини, набитої книжками, став нам говорити про необхідність гуртувати українську академічну молодь у студентських українських громадах, про завдання цих громад, про різницю між українофільством попередньої доби й "українством", що тепер повинно прийти йому на зміну. Словом – про речі, що були для мене справжньою Америкою. Те переконання, що чулося в його промові й видавалося мені якимсь надхненням, і чиста українська мова, відмінна від тієї, яку я досі чув і якою сам говорив, і навіть спосіб говорення, то з розтягненням слів, то ніби з прискорюванням їх, і рухи бесідника, коли він, наприклад, час-до-часу закладав руки за потилицю, – все це притягало до нього. Коли Д. Антонович скінчив, мені хотілося стиснути йому руку, та я стримався, боячись виявити хлоп'ячу сентиментальність.

Промовою Антоновича офіційна, так би мовити, частина зібрання закінчилася. Господар звідкись, здається з тієї таки набитої книжками комірчини, дістав пляшечку з горілкою, студентську закуску – і ми сіли довкола столу відсвятковувати закладини харківської Студентської української громади, бо, як нам з Коллардом відразу стало зрозуміло, ніякої громади ще, властиво, не було: троє людей, що ми їх застали в хаті, – це був тільки ініціативний гурток з Антоновичем у проводі.

За чаркою розмова стала інтимніша. Кожен висловлював свої думки й надії. Антонович почав нам називати так званих тоді "свідомих українців", тобто таких, що так чи інакше дбали про національне відродження України, при чому ми побачили, що всіх цих "свідомих" на Україні було стільки, що їх легко можна було вирахувати на пальцях. Із розмов виявилось, що наша, оце сьогодні тільки заснована, Громада не має якогось означеного програму діяльності або, краще сказати, має програм, що складений з одного тільки пункту: розбуджувати національну свідомість на Україні всякими способами насамперед серед інтелігентної молоді, щоб повернути народові страчену ним уже давно інтелігенцію.

Вийшли ми з Коллардом від Антоновича зачаровані і його промовою, і ним самим, і загальним теплом товариської розмови. Увесь час у мене з ним тільки й було розмови, що про це, і ми з нетерплячкою чекали на наступні сходи-ни. Я, пам'ятаю, почув себе цілком переродженим. Мій патріотизм нарешті повернувся на всі сто вісімдесят ступнів від забарвленого хлоп'ячим романтизмом минулого України до її майбутнього, до тих неясних обріїв, де все було затягнене млою невідомости, але де вже відчувався світанок визволення України з вікової національної неволі. Життя відразу наповнилося новим змістом, таким цікавим, таким повним захоплення, що перед ним зблідли навіть виспівані поетами всіх часів і всіх народів утіхи кохання. І, мабуть, не дурно деякі з наших знайомих панночок скоро почали заздрісно дивитися на Громаду як на небезпечну суперницю.

Та коли моментами від тих привабливих обріїв очі споглядали на дійсність, я не міг не бачити, який крутий, якими тернами зарослий шлях вів до них, яким віками занедбаним перелогом лежала навколо велика українська земля! Було з чого впасти в зневір'я, і треба було мати немало молодечого завзяття, щоб не збочити з того шляху на манівці, що провадили хоч і до інших обріїв, але були протоптані й гладенькі, щоб взятися до оранки того перелогу такому нечисленному гуртку свідомих українців, що були тоді на цьому великому просторі.

І ми, тодішня українська молодь, що так чи інакше дійшла до національної свідомости, не збочили на ті манівці, а бадьоро вирушили в дорогу тим тернистим шляхом, не спустили зневірено руки, а завзято кинулися до праці на тому бур'яном зарослому перелозі. Нашим гаслом було: "Якщо не ми, то наші внуки дочекаються того жнива!"

IV.

Час 1897–99 рр. був, так би мовити, часом ідилії в житті нашої Громади. Не було в нас формальної управи, не було й обібраного голови. Але всі ми визначили за голову Д. Антоновича, що у великій мірі кермував діяльністю Громади, спонукував нас до праці та репрезентував нас у разі потреби. Робив він це не тільки вміло, але й лагідно, без усякого деспотизму, дбаючи завжди про те, щоб ми не відчували його пріоритету. Не було в нас ні розробленого програму, ні статуту, але всі ми знали добре те, що треба братися за найголовніше, тобто за те, щоб будити національну свідомість де тільки було можна, будити всякими способами, як легальними, так і нелегальними. Пробудження тієї свідомости серед якнайширших кіл інтелігенції, що могла б понести ту свідомість у на-

родні маси, було нашим найближчим і найголовнішим завданням. А дальшими? Про них ми ще не думали. Та чи й можна було про те думати тоді? Чи ж думають люди, що саме вони сіятимуть, коли ще на ниві треба засипати рови, зрівняти горби, висушити болото, винищити бур'яни, того, щоб зробити її взагалі придатною до посіву!

Правда, в наших розмовах ми коли-не-коли говорили про потребу виробити програми для координації нашої діяльності в політичній царині, бо уникнути політики тоді було неможливо. Першою і найголовнішою перепоною на нашому шляху був політичний устрій тодішньої Росії з її самодержавієм. Отже, "Теть із самодержавієм!" – загальний клич тогочасного визвольного руху – став і нашим кличем.

Щодо долі України в майбутній російській державі – чи то конституційній монархії, чи республіці, – то ми стояли на становищі, що для вільного розвитку нашої національної культури та нормального економічного життя нашого народу Україна повинна була дістати принаймні повну автономію. Та нерідко між нами заходила мова про "Вільну Спілку" Драгоманова, а також про можливість самостійності України. Але в усіх цих питаннях про політичний устрій російської держави по поваленню самодержавія та про остаточну мету Українського визвольного руху кожен міг мати свою думку: бути конституціоналістом чи республіканцем, бути в українському питанні прихильником автономії, федерації чи самостійності. Тому й не було в нас тоді, як я вже сказав, докладно розробленого програму. Думаю, що він не тільки не був нам тоді потрібний, а був би, може, шкідливий. Коли б ми взялися тоді його виробляти, то напевне розгубилися б в безконечних дебатах, розходженнях, непорозуміннях тощо. А коли б нарешті його й виробили, то з певністю почали б з'являтися між нами "ересі", що були б тим більше неминучі, чим докладніший був би той програм. Тим часом нас, свідомих національних працівників, було ще так мало, а праці було так багато, що витрачати енергію й час на дебатування над чисто теоретичними питаннями було би люксусом, на який ми собі дозволити не могли. Здоровий національний інстинкт виразно вказував нам, що наш тодішній "символ віри" повинен бути таким же простим, яким він був у перших християн.

Отже, до 1900 року ми провадили нашу діяльність у повній згоді, без зайвих суперечок, а тому й бадьоро, з юнацьким запалом. Ми кидалися на всі боки: взимі агітували поміж студентством, притягаючи до Громади нових членів, на вакаціях провадили пропаганду поміж селянами на селах та поміж старшими учнями середніх шкіл по містах, а в межичасі улаштовували аматорські вистави та концерти. А ще ж треба було знайти час попрацювати і над самоосвітою, бо, щоб розповісти іншому на копійку, треба було самому знати принаймні на карбованця.

Тим часом середня школа, хоч і дала нам, як скрізь, загальну культуру розуму, для сформування нашого світогляду не тільки не дала нічого, але вселила в нас щось таке, чого нам треба було якнайскорше позбутися, як позбуваються безнадійно зіпсованого зуба з болем і кров'ю. Не можна було занедбувати також справи нашої науки в високих школах, а більшості з нас що треба було лекціями чи якоюсь іншою працею заробляти на прожиток. На все це треба було знайти час і видобути з себе енергію. І ми з тим усім якось справлялися, бо були

Л. Мацієвич

Левко Мацієвич

ентузіастами рідної справи, бо служіння їй вважали за своє справжнє покликання. Наслідком цієї праці в скорому часі позакладалися студентські громади по всіх містах, де були якісь високі школи, не тільки на Україні, але й на території цілої російської держави, повстали вони й по семінаріях та по інших середніх школах. У всіх тих громадах число членів зростало щоразу більше.

Розрослася й наша Харківська громада, що в 1899 році нараховувала вже, здається, понад тридцять членів. Деякі з членів, що вступили до Громади в 1898–99 році, відразу виявили себе дуже діяльними і корисними співробітниками. Ще були Боніфатій Камінський, що імпував нам своєю поважністю, бо був старший, мабуть, чи не десятима роками від найстаршого з нас; Борис Мартос, завжди веселий, життєрадісний хлопець, що брав на себе відповідальні, часом дуже небезпечні, справи з такою радісною усмішкою на його рум'я-

ному обличчі, неначе він збирався у танець; Лев Мацієвич, в якого під зовнішністю майже дівочої делікатности на початку ніхто не міг навіть добачити тієї залізної волі, тієї всебічної талановитости та дисциплінованої громадськості, що їх він згодом виявив; Михайло Русов, революціонер більше з темпераменту, ніж із переконань, що, на жаль, був у нашій Громаді недовгий час, бо, здається, в 1900 році виїхав за кордон.

Не можу тут не зробити одної завваги до того місця спогадів Колларда, де він говорить про покійного Мацієвича як про "людину дуже амбітну" (Ю. Коллард, "Спогади юнацьких днів". – Літературно-Науковий Вістник. – 1928–1930). На мою думку, те, що означається словами "амбітність", як і те, що означається словом "еґоїзм", є поняття релятивне, бо одно й друге не уявляють ані позитивної, ані негативної риси людської вдачі. Негативність чи позитивність цих рис залежить виключно від того, на якому загальному ґрунті вони виплекалися: у людини з примітивною натурою, що її ніяка культура не змогла вивести з того примітивізму, ці риси є або смішні, або жалюгідні, або й просто огидні; натомість у людей із натурою шляхетною або ушляхетненою культурою вони є не тільки можливі, але й творчі, а значить, і корисні. Отже, не знаю, що саме хотів сказати Коллард, говорячи про Мацієвича як про "людину дуже амбітну". Можу тільки ствердити, що коли в нього й була амбітність, то була вона справді шляхетна, бо була громадська, скермована на те, щоб наша Громада була на висоті свого покликання, а ніколи не на те, щоб самому висунутися в ній на перше місце. В своїй діяльності він кермувався засадою, протилежною до засади Цезаря, що казав, що краще бути першим на селі, ніж другим у Римі. Характеристичним для

Мацієвича було те, що він завжди спонукував товаришів до самоосвіти, до активності, до критичного відношення до всього, що торкалося життя і діяльності Громади, та ганьбив поверховність, пасивність і млявість. Хай же буде вічна пам'ять йому за ту його амбітність!

Скоро по заснуванні Громади в нас зав'язалися зносини з двома місцевими українцями: Гнатом Хоткевичем (Гнат Галайда) та Миколою Міхновським – двома постатями, що визначалися на тодішньому українському обрії.

Хоткевич, студент-технольоґ, син батька поляка та матері українки, народившись і проживши дитячі роки в селі Деркачах під Харковом, був наскрізь проинятий українською народньою стихією. Усе в ньому дихало тією стихією до такої міри, що, розмовляючи з ним або слухаючи його співів, мимоволі переносилися, бувало, уявою на село. Здається, не було такої народньої пісні, що він би її не тільки не знав, але й не співав з усіма нюансами так, як її співають на селі. Незвичайно музикальний з природи, віртуоз на бандурі, непоганий грач на скрипці, він, безумовно, міг би стати видатним композитором, коли б... коли б ще за молодих літ не уявив собі, що його покликанням є письменство. Трохи не з вісімнадцятого року життя почав він писати, публікуючи коли-не-коли щось із написаного в "Літературно-Науковому Вістнику". Не беруся критикувати написаного ним, це не мій фак, та й далеко не всі писання його я читав, – але все ж думаю, що навіть його повість "Камінна душа", – здається, *chef d'oeuvre* (шедевр. – *Рег.*) його літературної творчості, – може, й зовсім добрий твір, але не вартий того, щоб для нього занедбати такий незвичайний музичний, справді з Божої ласки, талант.

За писанням у нього не було часу читати, а цього йому бракувало. Одного разу йому трапилася пригода, так би мовити, символічна з цього погляду. Якось під час одної своєї подорожі до Києва зайшов він до Лаври, де там перед одною іконою служили акафист. Зацікавившись якимось написом, він вийняв пам'ятну книжку й почав той напис переписувати. Одна старенька прочанка, мабуть ображена тим у своїх релігійних почуваннях, підійшла до нього й прошепотіла йому на вухо: "Що ти пишеш, що ти пишеш? Ти б ліпше читав!" На свою біду, розповів він цю пригоду мені, а я, мабуть таки, "капосний" уже й тоді, не пропустив ні одного разу, щоб, проходячи попри його помешкання і бачучи його схилену над рукописом постать, не постукати йому до вікна й не сказати: "Що ти пишеш, що ти пишеш, – ти б читав!"

Може, через те писання, а скоріше через той індивідуалізм, яким він відзначався, він так і не вступив до Громади. Бувало, кажеш йому:

- Слухай, Гнате, як це так, що ти й досі не вступив до громади?
- А що мені може дати громада? – відповідав він питанням на питання.
- Ну, то, може, ти б їй щось дав?
- Ет, обійдеться й без мене!..

На тому, бувало, балачка про це кінчалася.

Микола Міхновський, син сільського священника, хоч іще тоді й молодий, мав уже в Харкові репутацію видатного адвоката. Гарячий патріот, талановитий промовець, він не міг не імпонувати нам, молодим студентам. Вдачею значно більш громадська людина, ніж Хоткевич, він сам шукав зближення з нашою Громадою і був у нас постійним гостем на всяких урочистих чи інших, навіть неофіційних,

Гнат Хоткевич

сходинах. З деякими членами Громади він підтримував і ближчі, особисті відносини: Коллард, Мацієвич та я бували в нього досить часто. Наскільки в манерах Хоткевича, в його мові, в поведженні був підкреслений, може часом і вмисне, демократизм, настільки в Міхновського у всьому можна було помітити виплекану ним вишуканість і рафінованість: спосіб одягатися, манери, поведження з людьми, мова – все в нього було бездоганне.

До 1901 р. у відносинах Громади з Міхновським не було ніяких приводів для розходжень. Він із його гарячим патріотизмом, як і ми, не мав ще остаточно сформованої думки про остаточну мету українською визвольного руху. Для нього, як і для нас, було очевидне тільки одно, а саме, що треба всіма засобами будити на Україні національну свідомість, бо решта, мовляв, дійде до свого сама собою. Як і дехто з нас, він іще тоді не позбувся деякого романтизму щодо політич-

них перспектив у майбутньому.

Пригадую один характеристичний з цього погляду випадок у 1899 році, коли він особливо близько зійшовся з деякими членами Громади. Якось, повернувшись з відвідин свого батька, він розповів мені, що під час свого перебування вдома кілька разів пробував намовити батька підписати суспільну до царя, що її, розуміється, написав би він сам, в якій просив би повернути Україні її стародавні вольності. Мотивував він це тим, що його батько, що мав тоді понад дев'ятьдесят років, з огляду на свій вік був невідповідальним, а значить, не ризикував бути притягненим за те до відповідальності. Але старий так і не дав себе намовити.

Епізодичними, так би мовити, постатями в житті Громади були Микола Левицький ("артільний батько") та Олександр Бородай. Перший приїздив до Харкова за часів мого там перебування кілька разів, але урочисте прийняття Громада зробила йому на ранній весні 1899 року. Своїми гарячими промовамі він робив на нас велике враження.

Пригадую собі один випадок із ним, що характеризує патріархальність життя тодішніх свідомих українців. Якось, коли ми з матір'ю чекали на нього з обідом, забіг до нас один наш молодий член Громади Хоменко. Наш гість запізнився, і я відкався перед Хоменком, який особисто Левицького не знав, що, мабуть, Микола Васильович не може відшукати мого помешкання. Хоменко підійшов, а за якусь чверть години прийшов і Левицький.

– А я вже боявся, що ви не знайдете нашого мешкання, – кажу йому.

– Та, мабуть, таки ще й досі шукав би, але, спасибі, один із ваших товаришів, Хоменко, привів мене.

– А як же ви пізнали один одного?

– Хе, як! Ньюхом, – пожартував він. – Їду я візником та все розглядаюся навкруги, шукаючи вашого перевулка, якого назву забув. А його нема та й нема, і спитатися не знаю як. Не питатися ж, де живе, мовляв, Коваленко, люди сміятимуть-

ся. Це, – скажуть, – дядьку, вам не Кобеляки! Коли дивлюсь – іде студент-технольоґ, чорнявий, смуглявий, ну – наш парубок із села, та й годі. Спитатися б його, та якось ніяково. Коли чую – він насвистує “Ще не вмерла Україна”. “Почекайте! – я до візника. – Слава Україні!” – гукаю до студента. “По всій землі слава! – відповідає, підбігаючи до мене з хідника. – Я, – каже, – Хоменко”. – “А я, – відповідаю, – Левицький”. – “Та я, – каже, – так і догадувався. Ви, певне, шукаєте Коваленка? То відправте візника, – я вас доведу до Коваленка, – тут недалеко”. Під саму хату відпровадив.

Після розповідав мені про це Хоменко.

– Вийшов від вас на Єпархіяльну вулицю, – каже, – дивлюся – назустріч іде візником людина: сива смушкова шапка, борода голена, а вуса мов ретязі (ланцюги. – Рег.). Їде помалу та все озирається навкруги. Думаю собі – “він”. Але обізватися якось не відважився: а що, як не він! Та зараз прийшло мені до голови: давай засвищу “Ще не вмерла”. Якщо це він, то зверне увагу. Так воно й вийшло.

Отак пізнавалися між собою ті, що працювали на тому українському перелозі. Працівників була ще жменька, але всі вони як один “лупали ту скалу”, й кличем їх було: “Не дамо вмерти Україні, не зникне її слава!..”

Тепер про [Олександра] Бородая. Не того, що його утворили серед нашого суспільства обивательські анекдоти, подиктовані не гумором, що завжди дивиться глибоко, а звичайним зубоскальством, що вбачає тільки те, що лежить на самій поверхні. Про такого видуманого Бородая вже написано, на жаль. Я хочу згадати про Бородая дійсного, якого багато з його учасників не бачили за тією анекдотичною постаттю.

Він приїздив до Харкова в цих часах один тільки раз, здається, під час великодніх вакацій, коли більшість членів нашої Громади вже порозїздилася по домівках. Мені довелося зустрінутися з ним у Хоткевича і бути в його товаристві один вечір. Я теж дивився на нього з упередженням, наслуховавши оповідань про нього від інших. А все ж уже на початку розмов, в яких він, як нова постать, брав живішу участь, я не міг не помітити, що під тим, у чому можна було вбачати смішне, крилася справжня, глибока трагедія тодішньої української душі.

Ще замолоду, мабуть чи не в 70-х роках минулого століття (у 1870-ті рр. – Рег.), він, не знаю, з якої причини, виїхав з України до Америки. Будучи щирим українським патріотом, він не переставав упродовж двадцяти років тужити за рідним краєм, і єдиною його потіхою в тій тузі було листування з деякими свідомими українцями того покоління. У тих листах все частіше та з кожним роком усе більше земляки писали йому про національний рух на Україні, про те, що там поволі починає відроджуватися національна свідомість. Його кореспонденти, розуміється, не ухилялись від правди, але, як то буває часто, те, що діялось довкола них і що принаймні до самого кінця минулого століття було явищем вийнятковим, мимоволі узагальнювали й поширювали на простір цілої

Микола Левицький
("артільний батько")

Олександр Бородай і кобзар
Гнат Гончаренко

України. В уяві Бородая, підогртітій тугою за рідним краєм, все це побільшувалося в кілька разів, і коли, по двадцяти роках перебування на чужині, він нарешті почав збиратися “додому”, в тій уяві виникали найпривабливіші перспективи: ціла Україна, наперекір всім адміністраційним утискам, не зважаючи на заборону рідної школи й української преси, стояла в його уяві національно пробудженою, а великі її міста – вже “розмосковленими”. Він уже заздалегідь переносився думкою до Києва чи до якогось іншого великого українського центру, де йому вже вчувалася рідна мова, де й себе він уявляв, як послугується нею на вулицях, по крамницях, по всіх публичних установах тощо. Можна тільки уявити собі силу того розчарування, той біль його патріотичної душі, коли, приїхавши до Києва, він побачив, що

вся “мерзость запусенія” не тільки залишилася, а навіть те, що ще зоставалося в ньому раніш від української стихії, майже зникло.

Коли, проходивши цілий день по вулицях, він не почув ані одного українського слова; коли на його українські запити до когось із перехожих ті витріщали очі на його бездоганне європейське вбрання, а потім, пробелькотівши щось по-московськи, скоренько від нього втікали, мов від божевільного; коли по крамницях, по установах його по кілька разів перепитували: “Что вам, собственно, угодна?” – якщо він там звертався по-українськи; коли, нарешті, навіть серед свідомих українців він зустрів таких, що говорили по-українськи тільки поза хатою, а в родині не переставали культивувати московську мову, – можна було справді зробитися “ненормальним”, бо розпука могла до цього довести. Чи це смішно? Чи було тут місце для розумного гумору? Ні! Тут могло знайти собі поживу тільки зубоскальство “гальорки”, для якої “закони не писані”, і не можна не пошкодувати, що такий поважний письменник, як Винниченко, не взяв за героя одного свого твору цього живого Бородая, а використав в оповіданні “Поміркований та щирий” отого анекдотичного, зробивши тим кривду не стільки покійному Бородаєві, скільки самому собі (благодійник і бандурист Олександр Бородай розстріляний більшовиками у 1919 р. – *Рег.*)

Упродовж цього періоду, як я вже казав, Громада значно розрослася, діяльність її поширилась і оживилася. Утворили дві постійні комісії: одну для переведення пропаганди легальними засобами, а другу – засобами нелегальними. Одним із найдіяльніших членів першої комісії був Б. Мартос, у другій, до якої належав і я, були з найдіяльніших членів Д. Антонович, Б. Камінський, Ю. Коллард, Л. Мацієвич та М. Русов. Але, розуміється, кожний член Громади, не зважаючи на приналежність до тої чи іншої комісії, в своїй діяльності послуговувався як легальними, так і нелегальними засобами.

Коли-не-коли Громада випускала друковані на самодільному гектографі прокламації, що їх того ж дня ми поширювали в Харкові, а також по інших містах України. Для тіснішого зв'язку з Галичиною вислали ми до Львова спочатку Л. Мацієвича, а потім Б. Мартоса. Перший по приїзді до Харкова зробив доповідь про політичний рух у Галичині, а другий – про культурний та кооперативний рух.

Мартос, що їздив уже в кінці 1900-го року, крім того, використав свою подорож, щоб перепачкувати через кордон та привезти до Харкова перший транспорт львівських видань, заборонених у Росії, а також брошури [Миколи Міхновського] “Самостійна Україна” – першої публікації РУП. Це була велика послуга для Громади, що не могла спромогтися на які-будь інші публікації, крім прокламацій.

І досі в моїй пам'яті залишився спогад про першу нелегальну Шевченківську вечірку, уладжену Громадою в лютому 1898-го року. Ще й тоді було нас дуже мало, але настрої у нас був такий урочистий, як серед глибоко релігійних людей на великодній відправі. А коли наш невеличкий хор, підсилений кількома студентами, що не входили до Громади, заспівав “Ще не вмерла Україна”, то, мабуть, у кожного з нас, як і в мене, стислося серце – це ж уперше серед нас урочисто лунали звуки нашого гімну!

На наше запрошення на вечірку прийшли представники від організацій: вірменської, грузинської та польської. За вечерею вони виголосили промови. Промова грузина, здається, то був студент Джепарідзе, піднесла настрої присутніх своїм незвичайним запалом; промова одного студента-поляка, Поплавського, зробила на нас приємне вражіння тим, що він її виголосив доброю українською мовою, а промова другого поляка, Даниловича, – своєю ґрунтовністю. Пам'ятаю, що він закінчив її приблизно такими словами: “Може, те, що я говорю, видається декому утопією. Але ж в історії людства зазначено немало подій, що сучасникам навіть напередодні їх здійснення видавалися утопіями. Ми живемо тепер теж напередодні великих подій, і я вірю, що ще ми, тут присутні, будемо свідками того, як стіни “великої тюрми народів” упадуть, мов стіни Єрихону, і випустять на волю замкнених у ній в'язнів!”

Кінець цієї доби, рік 1899-й, відзначився бурхливими студентськими розрухами у всій російській державі. У Харкові, як і в інших містах, де були високі школи, з початком цього року аж до літніх вакацій не припинялися студентські зібрання, демонстрації та страйки. Це був перший подих революції. Багато членів нашої Громади опинилося в проводі того руху.

Навесні Колларда арештували та по кількох тижнях ув'язнення в тюрмі вислали з Харкова. Декого, в тому й мене, викинули з школи та видали наказ упродовж 24 годин виїхати з Харкова. Несподівано мені цей наказ вийшов на добре. Я вже був зібрався другого дня виїхати, коли поліціймайстер оголосив

розпорядок, що ті з цієї категорії студенти, що живуть у Харкові з своїми рідними, можуть подати прохання, щоб їм було дозволено залишитися вдома під доглядом поліції. Я таке подання вніс, бо жив з матір'ю і хворим братом, що того ж таки літа помер. Відповіді на подання ніякої не дістав, але, розуміється, про виїзд уже не думав.

Якось на вулиці я стрівся з одною знайомою, що приїхала з Києва. Вона так здивувалася, побачивши мене, немов би побачила воскреслого з мертвих. На моє запитання про причину такого здивування вона відповіла, що, приїхавши до Харкова, звернулася до адресового бюро по мою адресу, але їй там сказали, що мене в Харкові нема, бо вже давно з нього вислали. Чи поліціймайстер дозволив мені лишитися в місті, але забув дати справку про це до адресового бюро при поліції, чи, навпаки, не дозволив, а поліція не подбала простежити, чи я виконав наказ, так я про це ніколи й не довідався. Як би там не було, а я лишився в Харкові – але вже як “мертва душа”, як жартували товариші. Розуміється, було те мені дуже на руку, бо з того моменту я вже не боявся ні поліційного трусу, ні арешту і спокійнісінько собі прожив там аж до початку літа, коли нарешті приїхав до Кобеляк, куди мене покликав Коллард. Восени мене знов були прийняли до інституту, і я дістав дозвіл повернутися до Харкова, куди й приїхав із кінцем вересня.

V.

Час 1900–1904 рр. я міг би назвати героїчним часом у житті й діяльності Громади, не тільки тому, що ця діяльність загрожувала її членам уже далеко більшою небезпекою, ніж перед тим, з уваги на пильність адміністрації, що про її існування вже знала і мала її на оці, але, головним чином, тому, що вона тепер провадилася у далеко ширшому масштабі та в інших у мовах – в умовах значної зреволюціонізованості суспільства в цілій Росії під впливом студентських розрухів, що не вгавали вже аж до самої революції 1905 р. Український національний рух, що його розпочав такий нечисленний гурток людей, завдяки своїй динамічності втягав, мов той вир, усе ширші кола українського суспільства. Вже було можна думати про працю серед маси українського народу не спорадично, як то ми робили на початках нашої діяльності, а вже систематично, планово. Діяльність у Громаді вимагала від членів все більшого напруження, хисту, обачності і такту. Тим часом до Громади приймали членів і тепер так само просто, “по-запорозьки”. Виникла думка заснувати якесь угруповання, більш придатне до переведення праці серед мас, праці конспіративної. Думка про заснування партії напрошувалася, так би мовити, сама собою. Реалізування цієї думки сталося на початку 1900-го року, коли заснували Революційну Українську Партію (РУП).

Спонукали до цього міркування ще й іншого порядку. Одночасно із студентськими розрухами стала оживлятися та поширюватися діяльність московських революційних партій, члени яких, розуміється, почувалися на Україні так само вдома, як і скрізь на території Росії. А що кожний росіянин, незалежно від приналежності до тої чи іншої партії та її програму, був тоді (та це лишилося й дотепер) стихійним московським націоналістом і централістом, то їх діяльність була перешкодою для національного відродження українського народу. Отже, треба

було думати й про те, щоб ті партії не монополізували революційної пропаганди серед українських мас і щоб у відповідний час ті маси виступили під гаслами, витвореними українською революційною інтелігенцією, а не під тими, що мали марку "Made in Moskow".

Про шкідливість для нашого Визвольного руху пропаганди російських партій ми не могли не знати, тому що нам доводилося в нашій праці часто з нею стикатися.

Не буду згадувати про історію заложення РУП, бо Коллард у своїх спогадах досить докладно про це пише (Ю. Коллард, "Спогади юнацьких днів". – Літературно-Науковий Вістник. – 1928–1930). Помиляється він тільки, пишучи, що на установчих зборах був також і Б. Мартос. Мартос не тільки не був на них, але формально ніколи до РУП і не належав, хоч уже з самого початку її існування

входив у зв'язки з нею, немало допомагаючи її діяльності. Так, наприклад, перед Різдвом 1900 року він сам запропонував поїхати до Львова по другий транспорт видань РУП і, перепачкувавши через кордон, привіз до Харкова брошури "Самостійна Україна" та "Дядько Дмитро" [Дмитра Антоновича]. Пізніше він багато причинився до поширення літератури РУП. За цю діяльність йому довелося відпокутувати навіть більше, ніж комусь іншому з членів РУП, але про це згадаймо далі.

Першою публікацією РУП, розуміється нелегальною, була друквана у Львові брошура "Самостійна Україна". Написав її покійний Міхновський, до особи якого я мушу повернутися ще раз, щоб вияснити його відношення до РУП. Він мав великий вплив на окремих членів Громади своєю талановитістю й гарячим патріотизмом. Але, як багато талановитих людей, він був дуже вразливий, і, може, внаслідок тої вразливості в нього поруч із безперечною оригінальністю думок була повна хаотичність поглядів. Щоб зробити порядок із тою хаотичністю, йому необхідний був якийсь стимул – якась подія або хоч би якась поважна розмова чи суперечка. Заснування РУП було власне стимулом для того, щоб він зробив деякий порядок у своїх поглядах щодо остаточної мети Українського визвольного руху та щодо засобів для досягнення цієї мети, тобто там, де ще в нього залишалось трохи тієї хаотичності. В результаті того й з'явилася "Самостійна Україна", яку він запропонував комітетові РУП для першої публікації і яку комітет прийняв до друку.

Крім самої РУП, що на початку мала в своїх рядах самих тільки її фундаторів, були закладені в Харкові, а потім і по інших містах України так звані Вільні громади РУП. До них могли входити люди, що поділяли погляд на завдання партії

Микола Міхновський

і хотіли працювати в душі її програму, не будучи її членами. Діяльність партії та Вільних громад стала розвиватися дуже жваво, прискореним темпом. Вплив її скоро відбився і на житті Громади, куди переносилася дискусія в багатьох справах принципового характеру, особливо коли в питаннях були якісь сумніви й розходження поглядів. Таким чином, Громада скоро стала відогравати в діяльності РУП ролю свого роду "Чорної ради".

З цього часу, як і з часу попереднього, залишився в моїй пам'яті спогад про нелегальну Шевченківську вечірку, уладжену Громадою в лютому 1900 р. в помешканні Неплюєвих (а не Нелідових, як помилково їх назвав Коллард у своїх спогадах). Порівнюючи до згаданої мною першої вечірки, вона була дуже імпозантна не тільки тому, що тоді зійшлося коло сотки людей, але також і своїм програмом. Тепер уже Громада розпоряджала людьми до всяких "амплуа":

Антонович зробив огляд діяльності Громади за минулі роки, Мартос виголосив реферат на тему "Соціально-економічні погляди Шевченка", Коллард диригував хором, я сказав вступне слово та привітання гостям, дехто деклямував твори Шевченка, дехто виголосив промови під час вечереї, а дехто взяв на себе невдячну, хоч дуже необхідну ролю господарів для організації традиційної вечереї.

Прийшли на цю вечірку на наші запросини представники від грузин та поляків і навіть два старі російські "народовольці"; приїхала делегація від Громади при полтавській семінарії на чолі з Симоном Петлюрою, а з нею і деякі полтавські молоді українці, між ними сестра та брат Марія і Аркадій Кучерявенки та [Прокіп] Понятенко, що пізніше взяли участь у діяльності полтавської Вільної громади РУП. Було також чимало харківських українців старшого віку, між ними М. Міхновський, здається, доктор Липа, а також тоді вже старенький доктор Піснячевський. Пригадується мені, що був також Пилькевич, тоді молодий старшина.

Для вечереї довелося розставити столи "глаголем", розмістивши їх у двох кімнатах. В першій сиділи чужі делегації, старші гості та ті члени Громади, що мали обов'язок бути коло них; у другій була делегація Громади полтавської семінарії, дехто з молодих гостей та решта членів Громади. За вечерею виголосили промови представники грузинів та поляків, дехто з гостей та наші члени Громади. Вже під кінець вечереї промовив представник Громади полтавської семінарії. Майже хлоп'ячий його голос і така ж хлоп'яча постава так контрастували із змістом промови й блискучістю її стилю та запалом її виголошення. Коли він скінчив, у більшій кімнаті, де було багато людей, що не знали промовця, пошепки перебігло: "Хто це, хто це?" А назустріч йому від порога другої кімнати так само пошепки перебігло з вуст до вуст: "Петлюра, Петлюра". Чи міг тоді хтось думати, що за якихось двадцять років це ім'я облетить не тільки всю Україну, а й цілий світ.

Ще й по вечереї, що затяглася далеко за північ, балачки не припинялися. Нікому не хотілося покидати товариства, і в нас було таке вражіння, що всі дуже задоволені з цієї вечірки. І справді, відходячи, всі гості дякували нам за те, що ми дали їм можливість пом'янути Шевченка з таким незвичайним піднесенням.

Коли вже майже всі гості розійшлися і залишилися тільки члени Громади та дехто з ближчих до Громади людей, наш настрій був трохи розхолоджений Міхновським. Він також був зібрався вже відходити, але, вже одягнений, із шапкою

в руці, затримався і звернувся до нас із словами, що всі гості, відходячи, говорили нам про те, що їх вразило мило, а він хоче сказати про те, що його вразило неміло. Він, мовляв, чув про заснування нової Української Революційної Партії, а сьогодні не було нічого сказано про її завдання, про її програм, тим часом як представники українського громадянства, що були тут, повинні були б знати, які та партія має завдання.

Хтось, здається Мацієвич, зауважив йому, що сьогоднішня вечірка уладжена Громадою, а не РУП і що члени Громади не могли говорити іменем нової партії. А навіть коли б тут і були члени тієї партії, то й вони не могли б сьогодні про неї нічого говорити, бо ж ми партія, як революційна, є, очевидно, законспірована.

З тим Міхновський і відійшов. Та цей інцидент не вплинув на наш настрій, і ми розійшлися щасливі, що все відбулося добре і без участі жандармів (Сензаційної промови Міхновського, що про неї говорить Коллард в згадуваних тут уже не раз спогадах, на цій вечірці не було. Він, очевидно, мав на увазі якусь іншу вечірку, мабуть, одну з пізніших. – О. К.).

Восени 1900 року, по літніх вакаціях, ми зіхалися до Харкова повні всяких намірів та плянів, і праця закипіла і в РУП, і в Громаді, що тепер уже нараховувала, мабуть, понад п'ятдесят членів. То в Громаді, то в РУП варився "кісіль" (гектограф) і друкувалися проклямації. Кожного разу по видрукуванні проклямації друкарщики "нафашировувалися" ними, а ранком частина їх уже ходила по місті; друга частина переховувалася в "складах", для яких ми часом використовували наших знайомих панночок, розуміється, таких, що не брали активної участі в революційній роботі й, таким чином, не ризикували побачити в себе жандармів.

До пожвавлення нашої діяльності немало спричинявся також привезений на початку літа Мартосом транспорт нелегальних публікацій із Львова. Студентські розрухи трохи притихли, але цілком не вгавали, і час до часу виникали на вулицях студентські демонстрації. І хоч членам РУП рекомендувалося тепер бути обережнішими щодо участі в студентському русі, але ж серце не камінь: мало хто з нас думав тоді про обережність. Забув про неї якимось і той, кому було категорично наказано не брати участі ні в яких демонстраціях та бути "тихше води, ніжче трави" з уваги на те, що в нього переховувалася частина привезеного Мартосом із Львова в грудні 1900-го року другого транспорту РУП-івської літератури – дві величезні валізи, набиті брошурами "Самостійна Україна" та "Дядько Дмитро". Дали їх саме йому на переховування тому, що він, як студент-технольоґ останнього курсу, доглядав за перебудовою будинку харківської "Громадської бібліотеки" і мав у тому ж будинку помешкання. Бібліотека була під патронатом "батьків міста", до яких жандармерія ставилася з великим респектом, і тому доглядач за перебудовою, – а був ним давно вже покійний Кость Румницький, – був добре гарантований від можливості трусу, принаймні якщо не попадеться "на гарячому".

Якимсь у лютому 1901 року прибіг до мене десь по обіді один член Громади.

– Заарештували і відвезли до в'язниці Мартоса та Румницького!

"Валізи!" – промайнуло блискавкою в мене в голові, й я запитав:

– Де й як?

– Під час демонстрації коло університету. Повели їх до в'язниці разом з іншими учасниками. Усіх із сотню буде.

Кількість арештованих мене трохи заспокоїла, але не дуже, бо ми вже знали, що жандарми в таких випадках наслідують тактику рибалок: ловись, мовляв, рибка маленька й велика. Маленьку відкидали, а велику залишали. Товариш негайно ж побіг сповістити інших: у таких випадках рекомендувалося не ходити, принаймні без крайньої потреби, на помешкання арештованих, бо часто коло них ставили шпицлів (жандармських агентів. – Ред.) для догляду, хто туди приходив і відходив, та, таким чином, знаходили потрібні для жандармерії нитки.

Не йти на помешкання Румницького, каже розум. Але ж валізи з літературою? – говорить обов'язок. Адже ж можуть на помешкання прийти з трусом, як у таких випадках звичайно буває. Тоді пропала і література, і не поздоровиться також тому, в кого вона переховувалася. Треба рятувати за всяку ціну і її, і його. Але як і коли? Піти негайно, коли ще день на дворі, – значить ризикувати, що будеш спостережений поставленим шпицлем та будеш накритий “на гарячому”. Піти ввечері – ризикувати, що тебе схоплять жандарми під час можливого трусу.

Не зважаючи на це все, я постановив таки піти туди ввечері, коли буде темно. Румницький жив у своєму покої сам, правдоподібно, він був замкнений. Увійти до нього крадькома було б неможливо, та й хто там знає, де він переховує ті валізи. Отже, треба було це робити за посередництвом сторожа. Чи ж можна на нього покластися? Але ради не було – пішов.

Викликав сторожа до сіней, бо в нього саме були гості, мабуть родичі з села. Питаю:

- Чи знаєте, що панича заарештовано?
- Та я вже догадуюсь, бо чув, що повели багато студентів до в'язниці, а він зранку ще як пішов, то не вертався додому.
- Ото ж, бачите, в нього може бути трус, ще знайдуть якусь книжку чи щось там – халепа буде. Може б, я подивився, чи нема в нього чогось такого?
- Коли в хаті в нього багато книжок, а ще й у льоху дві валізи є, мабуть, чи не з книжками також, бо дуже тяжкі.
- То знайте, – кажу я, зрадівши, – я їх заберу на всякий випадок. А покіль що піду до хати та там подивлюся.

Пішов – у хаті нема нічого підозрілого, хоч книжок і паперів багато. Побіг сторож по візника й, приїхавши з ним, повів мене до льоху. Витягнули ми валізи, поклали на бричку, – аж ресори заскрипіли. Привіз я те добро до шпиталю, де служила й жила знайома слухачка фельдшерських курсів.

Другого дня довідався я, що з в'язниці випустили майже всіх учасників демонстрації, крім кількох, в тому числі Мартоса й Румницького, яких порозсаджували по “одиночках”. По кількох тижнях ув'язнення їх випустили, але Мартоса вислали з Харкова на два роки без права в'їзду до університетських міст. Видко, ці два були серед арештованих отими “більшими рибами”. Треба думати, що жандармерія вже мала підстави підозрівати їх в участі в якійсь конспіративній організації, тільки не мала даних, щоб ствердити, в якій само.

По закінченні академічного року я виїхав до Гуляй-Поля, де дістав від Олександрійського земства посаду доглядача при будові мосту та при перебудові земського шпиталю. Там я зібрав невеличкий гурток українців, службовиків земства, а також нав'язав зносини з деякими селянами. Серед них був один, уже

людина старшого віку, що особливо вражав мене своїм ентузіазмом. Прочитавши "Самостійну Україну" та повертаючи її мені, він сказав: "Я тому, хто написав цю книжку, поцілував би руку!"

Восени я дістав вістку, що в Технольогічному інституті знов припинилась наука з уваги на студентські розрухи на неозначений час та що з нашої братії повернулося до Харкова небагато людей. Моя праця в земстві кінчалася, і ми з матір'ю, що жила в Гуляй-Полі при мені, постановили тим часом поїхати до Севастополя, де Мацієвич по скінченні весною інституту дістав посаду при будові панцирника й куди нас кликав.

Приїхавши в жовтні туди, ми оселилися разом із ним. Туди ж приїхав ще перед тим і Кость Румницький. Стали ми розшукувати в Севастополі українців, а тим часом нав'язали зносини з тамошньою російською революційною інтелігенцією. Ходили на їх зібрання та закликали їх до себе. Але скоро ми побачили, що нам із нею зовсім не по дорозі, а тим часом зносинами з ними ми тільки даремно звертаємо на себе увагу місцевої жандармерії.

У скорому часі ми довідалися, що при севастопольському Народньому Домі утворився український гурток аматорів драматичного мистецтва. Дізнавшись про день зборів того гуртка, я й Мацієвич пішли туди і попали саме на збори, присвячені якійсь реорганізації гуртка. Скінчилось тим, що мене того ж таки вечора обрали режисером, а Мацієвича – помішником. Ми запропонували обрати позаочно головою гуртка генерал-майора на пенсії Лескевича, з яким ми познайомились раніше і якого знали як дуже добру людину з ліберальними поглядами і з щирою симпатією до всього українського. Він на головування в гуртку погодився, і під його генеральським протекторатом та під нашою орудою діяльність гуртка дуже пожвавилась і вистави його мали величезний успіх – як серед інтелігенції, так і серед простого люду. Російський гурток при тому ж Народньому Домі, з яким ми чергувалися виставами, скоро почав уже терпіти від нашої конкуренції.

До гуртка належали різні люди. В ньому були й урядовці, і вчительки, і кондуктори фльоти, і робітники, що переважно співали в нашому хорі. Коли ми вже там оговталися, то, вибравши з нього відповідних людей, заклали тісніший гурток, але вже не для вистав, а для нелегальної української пропаганди. Сестри Мацієвича, що часом наїздили до Севастополя, та Румницький, що кілька разів їздив до Харкова, привозили потрібну для того літературу. Пізніше деякі з того гуртка вже від себе позакладали подібні гуртки між службовиками порту та в інших урядових установах, а також між матросами військової залози.

У кінці лютого чи на початку березня 1902 р. я дістав вістку, що в інституті навчання вже йде нормально, і з матір'ю повернувся до Харкова, куди вже перед тим приїхав і Румницький.

Із старших членів Громади чимало не повернулося цього року до Харкова: Антонович сидів у в'язниці аж в Одесі, здається, сидів десь також Камінський. Мартос усе ще не мав дозволу на візд до університетських міст, Мацієвич був у Севастополі на службі, Русов виїхав за кордон. Із членів комітету РУП були в Харкові, здається, чи не я тільки з Коллардом. Студентські розрухи припинилися, і треба було використовувати цю перерву, щоб підтягнутися з наукою

в інституті, а тому, що до кінця академічного року було вже часу небагато, треба було працювати дуже інтензивно. На початку червня я й Коллард склали потрібні іспити, виготовили проекти й перейшли на останній курс.

У червні до Харкова приїхав Мацієвич, і ми з ним виїхали до його батька на село. Пробувши там коло місяця, я поїхав до Севастополя, де мене прийняли практикантом при військовому порті. Під час перебування там я написав для чергового видання РУП популярну історію України, додавши до неї агітаційне закінчення про необхідність українському народові утворити власну, ні від кого незалежну державу. З рукописом за пазухою я повернувся десь у вересні 1902 р. до Харкова для закінчення Технольоґічного інституту.

У Харкові я вже застав Колларда та більшість членів Громади. Скоро туди приїхав і Антонович, якого нарешті випустили з в'язниці. Із старших членів не було Мартоса, Мацієвича та Русова. Здається, не було й Камінського та Румницького: перший, либонь, сидів десь у в'язниці, а другий, скінчивши інститут, виїхав із Харкова.

Уже на перших зібраннях комітету РУП у мене й Антоновича почало намічатися принципове розходження поглядів. Він усе більше висував у пляні нашої діяльності та агітації соціальні питання, відсуваючи все більше назад питання національні. Я залишався на нашій попередній позиції, що зобов'язувала нас мати на увазі в тій діяльності як ті, так і другі. До Антоновича скоро прихилилася більшість нових членів, по моему боці стояв тільки Коллард, хоч він і не виступав гостро проти Антоновича.

Полеміка між мною й Антоновичем розгорілась дуже сильно, коли Мацієвич дорогою з Петербургу, де був якийсь час у своїх службових справах і звідки повертався до Севастополя, заїхав до Харкова. Він відразу рішуче й енергійно підтримав мене. Мабуть, зачеплений цим, Антонович став висловлювати думку, що національного питання на Україні не існує, що націоналізм – це є вигадка буржуазії, скермована на те, щоб затемнити клясову свідомість пролетаріату, – словом думку, що її нам доводилося нераз чути від російських марксистів. Даремно ми з Мацієвичем вказували на те, що український народ перебуває під подвійним гнітом – економічним і національним – і що відповідно до того також боротьба за його повне визволення повинна провадитися на двох фронтах одночасно. Даремно звертали ми увагу на різницю, що існувала з цього погляду між становищем, наприклад, російського народу, якого ніхто національно не гнітив, а який, навпаки, сам панує і намагається залишитися паном над іншими народами. Даремно ми говорили: коли соціалізм має дійти до своєї остаточної мети, то він дійде до неї чи з нами, чи без нас. Іншим народам, що мають свободу національного розвитку, це, розуміється, байдуже, але нам не байдуже, чи прийде в те царство наш народ як народ свідомий своєї національності, чи він буде вжитий московським народом як утгноєння для своєї національної культури. Бо ж як окремі індивіди, так і всякий народ має право на охорону своєї індивідуальності, і боротьба проти всяких зазіхань на неї – це його святе право. Даремно! Ми скоро побачили, що противників не переконаємо.

Поза Антоновичем найнебезпечнішим нашим опонентом був студент-ветеринар Петро Андрієвський, тоді завзятий марксист, уже досить начитаний у літературі специфічного російського марксизму та людина взагалі дуже здібна і вправлена в полеміці.

Треба сказати, що, здається, ніхто з нас, членів Громади, тоді не належав до якої-будь соціалістичної партії – розуміється, російської, бо української ще тоді не було, але кожен із нас вважав себе за соціяліста. Та й як могло бути інакше. Адже соціалізм, незалежно від тої чи іншої доктрини, від того чи іншого партійного програму, бо всі вони змагали до такого устрою життя, в якому не було б місця експлоатації одних людей другими та економічного визиску цілих верств людей, не міг не викликати в наших молодих душах симпатії до себе, – тим більше що в масі селянства та робітництва ми вбачали, як я вже казав, єдиного носія нашого національного скарбу, нашої національної стихії. Таким чином, соціалізм зв'язувався для нас з націоналізмом, і даремно цей зв'язок намагалися розірвати російські марксистки за допомогою їхньої сектантської казуїстики.

Незабаром суперечки перенеслися й до Громади. Але там наша позиція була міцніша, бо хоч і мало хто, крім мене й Мацієвича, виступав у полеміці, все-ж ми відчували, що велика більшість схиляються до нашого погляду. Але управа Громади (ми вже її мали) з Антоновичем як головою призначала збори все рідше, а нарешті й зовсім перестала збирати Громаду. Мацієвич уже повинен був відіхати, і я з ним задумали, щоб уможливити переведення якоїсь праці в царині національній, закласти в Харкові “Другу вільну громаду РУП”. Намовляли пристати до нас і Колларда, але він відмовився, мотивуючи це тим, що вважає зайвим загострювати розходження поглядів і тим розбивати наші сили (В своїх спогадах Коллард пише, що його від цього кроку здержувало ще й те, що він “добачив до деякої міри в тому мотиви особистого характеру з боку Мацієвича”. Щодо цього Коллард цілком помилявся. Що нічого особистого в тих розходженнях поглядів не було між нами, доказом того є між іншим те, що і Мацієвич до самої смерті, і я аж до цього часу зберегли товариську приязнь до Антоновича і приятельські з ним відносини. – О. К.).

Щоб відразу ж виявити наші погляди, я й Мацієвич постановили випустити від “Другої вільної громади РУП” проклямацію. Для виявлення наших поглядів у національному питанні ми звернулися до Міхновського, як до автора брошури “Самостійна Україна” і як до людини, що була в своїх поглядах на нашому боці. Він нам про це написав, а ми, додавши до цього те, що торкалося питань соціальних, проклямацію негайно видрукували на гектографі й поширили її за допомогою членів Громади. Проклямація кінчалася словами “Хай живе самостійна, ні від кого незалежна Україна!” (Мабуть, наш додаток дав привід Коллардові в своїх спогадах написати, що ми її “переробили, бо проклямація, написана в тому дусі, здавалася їм занадто націоналістичною”. Мої і Мацієвича погляди на національне питання не розходилися з поглядами Міхновського, а додана нами частина була апробована й ним. – О. К.).

По від'їзді Мацієвича я став домагатися від управи, щоб вона скликала збори Громади, сподіваючись поставити на зборах національне питання на твердий ґрунт. Коли ж, не зважаючи на мої домагання, управа не збирала Громади, я попередив Антоновича як голову, що коли він зборів не скличе в найближчому тижні, то я вважатиму за свій обов'язок спонукати Громаду виявити свої погляди українському суспільству поза зборами. Коли тиждень минув, я написав від Громади проклямацію і поставив на аркуші два запити: 1. Чи вважаєте ви можливим, з огляду на те що управа вже впродовж майже двох місяців не може

зібрати Громади, який-будь виступ її без санкції зборів? 2. Чи ухвалюєте прикладений текст проклямації? Діставши від великої більшості відповідь, що вони погоджуються з моїми поглядами, я пішов до Антоновича, що жив тоді в професора Багалія. Не трудно уявити собі, який ми вчинили там лемент. Не знаю, скільки часу ми галасували б, коли б не почули, що в домі вчинилася якась метушня. Антонович прислухався до неї і вибіг із хати. За хвилину вернувся до мене з лукавою усмішкою на обличчі.

- Що там таке? – питаю.
- Та то мої господарі налякалися, вважаючи вас за божевільного.
- А чому ж не вас? – визвірився я.
- А тому, що мене вже тут знають, а вас іще ні, – каже.

Ну, що ти йому скажеш! Я засміявся, а з тим і пропав увесь мій запал. З тим я й відійшов. А треба сказати, що незадовго перед тим до нього приходив член нашої Громади, якого справді другого дня забрали до дому божевільних, де він і помер.

За одну ніч проклямацію я видрукував і другого ж дня пустив її в світ. Як мотло до неї, я взяв: "В своїй хаті своя правда", а закінчувалася вона тими самими словами, що й проклямація "Другої вільної громади РУП" (Випустив я її таки від Громади, а не від "Другої вільної громади", як пише Коллард у спогадах. – О. К.).

Тут іще повинен сказати про "історію з моєю історією", як ми з Мацієвичем потім жартома казали. Ще коли Мацієвич був у Харкові, я і він внесли на останнє зібрання Комітету точку про ухвалу для публікації написаної мною історії України. З уваги на новий дух, що запанував у Комітеті, надії на ухвалу не було, а все ж спробувати було треба. Та, не вважаючи на моє і Мацієвича домагання поставити цю точку як першу, більшість членів відсунула її на останнє місце, і черга до неї так і не дійшла.

Ми постановили видати її згодом, коли зберемося з силами, від "Другої вільної громади РУП", а тим часом, боячися тримати її в себе з уваги на труси, що не вгавали й тепер, я дав її на схованку знайомій пані, що служила в управлінні залізниць і не була нічим скомпромітована перед жандармерією. Але якось вона прийшла до мене і трохи не з плачем розповіла, що, налякавшись трусу в її сусідки, мій рукопис вона спалила. Так безславно загинула моя праця. Було мені її шкода ще й тому, що Мацієвич був з рукопису дуже вдоволений. Правда, це була тільки критика мого найближчого друга, але, у всякім разі, критика щира, як щире в нього було все.

Випадок із проклямацією трохи розрядив наелектризовану атмосферу, а може, просто мене самого, і збори Громади, що таки нарешті відбулися, перейшли досить спокійно, хоч я з Антоновичем і не переставали "дерти котів".

Цей академічний рік відзначився в житті Громади відкриттям під фірмою приватної їдальні для студентів клубу Громади. За рекомендацією моєї матері запросили в характері господині (як господиню. – *Рег.*) з Ромна панну Губенківну. Найняли помешкання з трьох кімнат та кухні, невибагливо, але затишно його впорядили, і клуб почав відігравати роль "рідної хати", де ми часто сходилися більшими чи меншими гуртками. За допомогою моєї матері господиня скоро налагодила справу їдальні, й всі наші члени Громади, що обідали по різних їдальнях, почали туди приходити.

Академічним роком 1902–1903 кінчається моя безпосередня участь у житті харківської Української студентської громади. Цього року я закінчив інститут і, побувши на відкритті пам'ятника Котляревському в Полтаві, поїхав до Севастополя, де, відплававши три місяці на різних судах Чорноморської військової фльоти, був прийнятий на фльотську службу як інженер-механік.

Осівши в Севастополі, я взявся за режисерування в Українському гуртку при Народньому Домі, де мене заступав на час, коли я перебував у Харкові, Мацієвич, що тепер знов згодився бути моїм помічником. Удвох із ним ми знову стали провадити працю в зорганізованому нами ще в 1901 році конспіративному гуртку. Поза ним вишукували українців поміж мешканцями Севастополя та навертали їх "на нашу віру". В цілях української пропаганди ми щороку улажували вечірку-концерт, присвячений пам'яті Шевченка, притягаючи до участі в цій вечірці тих осіб із місцевої інтелігенції, що до того надавалися.

Формально з РУП не виходив, але фактично безпосередньої участі в її діяльності вже не брав. Не згадуючи вже про моє непогодження з новим напрямом її діяльності, я не мав уже можливости в'язати себе з нею і через обставини моєї служби, що прив'язувало мене до Севастополя, точніше, до Чорного моря, на якому примушений був плавати упродовж двох років із невеликими перервами. Мацієвич, що жив постійно в Севастополі та час-до-часу виїздив то до Харкова, то до Києва, не переривав зв'язку з нею.

VI.

Часи, що наступили після 1903 року, можна вважати в житті Громади за період занепаду. Вона почала занепадати не тільки тому, що величезна більшість її членів, що зазнали найкращих часів її існування, відійшли фактично від неї, або покинувши школи, або через незалежні від них обставини, але й тому, що вона вже починала втрачати свій "raison d'etat" (національний інтерес. – *Peg.*). Все, що було в ній жвавіше, абсорбувалося РУП, діяльність якої все поширювалася й поглиблювалася. Сам український національний рух теж втягав усе ширші кола українського суспільства, і осередок тягару його вже переходив від студентства до сільських вчителів, земських діячів, службовиків, кооператорів і т. ін. Після революції 1905 року, коли з'явилася вже українська преса, коли народилися ще й інші українські партії, що разом із РУП втягли її найдіяльніший елемент із студентства, рація існування Громади все зменшувалася.

Та в цих часах я вже безпосередньої участі в житті Громади не брав, а тому її спогадів про нього в мене не залишилося. Пам'ятаю тільки, що восени 1903 року я з Мацієвичем дістали вістку про те, що Мартоса, що нарешті повернувся до Харкова, знову арештували, протримали в в'язниці коло півроку, а потім знову вислали з Харкова. Здається, приблизно в той же час удруге арештували й Колларда. Та про це він докладно розповідав сам у своїх спогадах.

Отже, на все є свій час. Напровесні сучасного Українського визвольного руху студентській громаді, неначе справді той весняний цвіт, раптом буйно розцвіли, але так само, як і той цвіт, швидко відцвіли. Але не був то пустоцвіт, бо дав він добрі овочі (плоди. – *Peg.*).

Уже в Севастополі, кидаючи ретроспективний погляд на минуле, я ставив собі питання: чи те розходження поглядів на національне питання, завдяки якому

Борис Мартос

ми переламали стільки списів та зіпсували собі й іншим стільки крові, відіграло в українській визвольній боротьбі справді таку фатальну роль, як те здавалося мені під час нашої полеміки в Харкові? І вже тоді я прийшов до переконання, що в дійсності того не сталося. Вже тоді я часом думав, що, може, Коллард мав рацію, коли висловлювався проти загострення незгоди та проти розбиття сил, що, може, справді часом краще помилитися гуртом, ніж мати рацію самому.

Теоретично розходження було справді глибоке, кардинальне. Але, на щастя, і тут, як то буває часто, теорія й практика розійшлися. А це тому, що живі люди рідко можуть втиснути свою діяльність у рамці якогось теоретичного програму, зробивши з нього собі прокрустове ложе. Я скоро збагнув, що в своїй практичній діяльності ті, що теоретично відкидали національне питання, так і інші, що

надавали йому головне значіння, гнали воду власне на один і той самий млин, на наш млин.

Що з того, що Антонович у запалі полеміки оголосив був національне питання як питання, якого нема, коли трохи пізніше йому ж самому довелося боронити властиво те ж таки національне питання проти так званої Української соціал-демократичної спілки, що методом *"ad absurdum"* (доведення до абсурду. — *Ред.*) довела йому хибність його твердження. Що з того, що соціал-демократ Винниченко, віддаючи дань кесареві, написав за марксівським програмом "Хто ворог?", коли просто Винниченко, віддаючи данину Богові, написав томи творів, з яких у більшості на вас віє вітром рідних степів, таким щирим, таким безпосереднім патріотизмом!..

Так приблизно думав про це й Мацієвич, що ніколи не переривав зв'язків із РУП, і нема нічого "загадкового", як пише Коллард у своїх спогадах, в тому, що коли в 1905 році РУП перетворилася в Українську соціал-демократичну партію, то Мацієвич став одним із найдіяльніших її членів і залишився в ній до самої своєї трагічної смерті. Нарешті, сам він так мені це пояснював, коли в 1907 році відвідав мене в Женеві.

Не можу ще не згадати, забігаючи вже далеко наперед, одної моєї розмови з Винниченком. Це було в кінці листопада 1917 року, коли я повернувся з-за кордону до Києва і, не маючи можливості знайти собі пристановища, скористав із гостинності його та його дружини, оселившись на деякий час у них. Коли в одну з дуже рідких тоді в нього вільних годин він розповів мені про діяльність Центральної Ради, я його запитав:

— Ну, а тепер скажіть же мені, Володимире Кириловичу, "своїми словами", куди ж ми йдемо?

На це він мені відповів приблизно так:

— Скажу вам саме "своїми словами", бо так, як я думаю. Як колись перед десяти-тьма, п'ятнадцятьма роками ми, українці, били всі в одну точку, навіть тоді, коли

думали, що б'ємо в різні, так і тепер ми всі ведемо нашу справу до одної мети, а саме до повної незалежності України. Фракція самостійників намагається форсувати цей хід, а ми вважаємо, що, раніш ніж прийти до того, треба хоч похапцем, так би мовити, в революційному порядку проробити якусь еволюцію. Така, хоч би й прискорена, еволюція необхідна принаймні для того, щоб до моменту проголошення самостійності України втягти в наш рух якнайширші кола українського суспільства, а не відірватись від них, не вихопитися дуже швидко наперед.

Так, усі ми справді "били в одну точку", а з нами й легіон тих войовників за українську ідею, "імена ж їх ти, Господи, відаєш!"

Олександр КОВАЛЕНКО
Ржевниці коло Праги, 1938 р.

Дж.: Коваленко О. На межі двох віків / З минулого: збірник / Ред. Р. Смаль-Стоцький. – Т. 2. – Варшава: Український науковий інститут, 1939. – С. 27–54

Особливості мови в основному збережено.

Завваги Д. В. Антоновича до спогадів О. Коваленка та Ю. Колларда

Український науковий інститут звернувся до Д. В. Антоновича, чільного учасника українського студентського руху, що його ім'я не один раз згадується в спогадах Ю. Колларда та О. Коваленка, з проханням подати також і свої спогади. Д. В. Антонович, уважаючи оголошення своїх мемуарів про цей період передчасним, обмежився лише окремими заввагами до спогадів Ю. Колларда та О. Коваленка. Тому що завваги Д. В. Антоновича дають новий матеріал до освітлення подій, що про них іде мова в спогадах про студентське життя в Харкові, подаємо їх нижче.

I. Уваги до спогадів О. М. Коваленка

До ст. 30. Микола Яценко був арештований після поїздки Миколи Байздренка до Галичини в зв'язку з нещасливо привезеним звідти транспортом літератури. Захворів на туберкульозу у в'язниці і вже не видужав. До Сибіру його не висилали. Жонатий був із панною Струменківною. Її брат Данило був членом Студентської громади на весні 1897 р., але восени він від Громади відійшов. Пізніше мусів був покинути полк, де служив, склав матуральний іспит, вступив на медичний факультет і під час японської війни вже був мобілізований як медик. До Громади, ставши студентом, уже не належав.

До ст. 33–34. Студентський гурток заложено в березні 1897 року. Першими членами були Іван Кухта, Євламп Тищенко, Михайло Русов, Дмитро Антонович, Данило Струменко і студ.-техн. Продан. Восени 1897 р. Струменко й Продан

Дмитро Антонович

відійшли від Гуртка, а Русова на описаному зібранні не було, бо це зібрання було у вересні (на початку академічного року), коли Русов іще був не приїхав з літніх ферій.

До ст. 37. Михайло Русов був членом Громади від 1897-го року до виїзду за кордон восени 1902-го року (а не 1900, як тут помилково сказано). В академічному році 1899–1900 він жив у Полтаві, куди був висланий після студентських розрухів 1899-го року на один рік. Восени 1900-го року був знову в Харкові в університетській Громаді. Зносин із Громадою не припиняв і під час виселення з Харкова до Полтави.

До ст. 37. Думаю, що Лев Мацієвич був не так “амбітний”, як безмежно впертий.

До ст. 39. Переїхав до Харкова Міхновський у лютому 1899 року.

До примітки на стор. 44. В цих “Спогадах” справу подано помилково. РУП засновано на раді 4-х 29-го січня 1900 року. Членами були М. Русов, Б. Камінський, Л. Мацієвич і Д. Антонович. Трохи згодом рішили звернутися до Студентської громади, щоб вона підтримала діяльність новозаснованої партії. Ці збори Громади Коллард і Коваленко вважають за установчі збори партії. Мартос на цих зборах Громади був і висловлювався проти допомоги РУП, проте коли потрібно було зробити партії послугу, то саме він, Мартос, її зробив, напр. поїхавши до Галичини і привізши звідти транспорт літератури.

До ст. 44. На першому ж зібранні комітету 4-х, 29 січня 1900 року старого стилю, було постановлено першою публікацією видати програмову брошуру й просити М. Міхновського написати її, а слідом за нею негайно випустити агітаційну брошуру для масового поширення. Першою була брошура Міхновського “Самостійна Україна”, другою – “Дядько Дмитро”.

До ст. 44. “Вільні громади РУП” – це були районні комітети партії. Членами їх були тільки члени партії. “Вільними” звалися вони тому, що до зїзду партії і прийняття партійної програми мали деяку свободу щодо вибору програми.

До ст. 45. Описувані роковини Шевченка були в Харкові в суботу 26-го лютого 1900 року, а тиждень перед тим, у суботу 19 лютого, були роковини в Полтаві, де М. Міхновський виголосив промову про необхідність терористичної боротьби. Цю промову, забувши її зміст, дехто вважає за промову про Самостійну Україну.

В дійсності брошура “Самостійна Україна” ніколи як промова виголошена не була, а форму промови надали їй тому, що так Міхновському як адвокату лекше було її вистилізувати.

До ст. 46. Це була не перебудова, а нова будова, що її виводила для громадської бібліотеки управа бібліотечного товариства на пустопорожній площі, подарованій бібліотеці міською управою (Думою). Головою товариства бібліотеки був проф. Д. Багалій, що пізніше був міським харківським головою.

До ст. 49. Д. Антонович сидів у тюрмі в Одесі літом 1900 року, а після того мав два роки догляду поліції на місці народження (тобто в Києві) без права виїзду. Але до Харкова і за кордон їздив нелегально. Камінський до 1904 року в тюрмі не сидів, а з Харкова виїздив на заробітки.

До ст. 50. РУП була виразно соціалістичною партією.

До ст. 51. Що управа не хотіла до від'їзду Л. Мацієвича та О. Коваленка збирати громади – це правда, бо дебати на тему соціалізму й націоналізму вже зайшли в глухий кут і ніяких вислідів не давали. Л. Мацієвич і О. Коваленко, боронячи свої націоналістичні позиції, йшли навіть на розкол і пробували заснувати “Другу вільну громаду РУП” у Харкові. Але їх ситуація була безнадійна вже хоч би через те, що їх було тільки два (навіть Коллард, що їх підтримував, на розкол не йшов), а вони оба вже скінчили Технольогічний інститут і мусіли виїхати з Харкова назавжди. Управа Громади, що до неї входили діяльні члени РУП, чекала на їх від'їзд, щоб уже мати спокій із цим обридлим для них “інтелігентським” ухилом. Саме в той час членам харківської РУП пощастило нав'язати зносини з робітничими колами, і харківські українські революціонери із запалом неофітів кинулися на пропагандивну та організаційну працю в робітничій гущі, головним чином між залізничниками Харкова й Нової Баварії. Почали зав'язуватися революційні зносини і з селами. Розуміється, в захопленні справжньою революційною роботою молоді українські революціонери з презирством ставились до “сальонових” націоналістів типу М. Міхновського, а змагання з Мацієвичем та Коваленком їм видавалися нудними та непотрібними. І справді, з їх від'їздом ухили відпали, і харківська Вільна громада РУП розвинула досить енергійну працю, що перетривала навіть розгром 1903 року (провокація Доброскока) і проіснувала до 1906 року, а може, й довше. (...)

Дж.: Завваги Д. В. Антоновича до спогадів О. Коваленка та Ю. Колларда / З минулого: збірник / Ред. Р. Смаль-Стоцький. – Т. 2. – Варшава: Український науковий інститут, 1939. – С. 70–73.

Особливості мови в основному збережено.

Ти побідив...

Я на сторожі коло них поставлю слово!..

[Тарас] Шевченко

Олександр Коваленко

Рег.), або "двірця", як звали на селі двір тієї пані, виїхали невеличкі санки, запряжені однією конячкою. Позаду сиділи двоє юнаків, як видно по убранню, студентів; з переду, за погонича – молодий парубік з дуже веселим обличчям; біля нього лежала невелика чорна скриня, яку він придержував однією рукою.

Один із студентів, Сергій [Хвостов], був хрещеник пані П., другий, Олександр [Коваленко], його товариш і щирий приятель. Перший приїхав на село писати свою працю, яку він повинен був подати до університету в осени, другий після тифу, яким він прохорів до Різдва місяців зо три, [їхав] поправити тут своє здоров'я.

Отсе вони їхали у сусіднє село Шаповалівку, що відокремлювалось від Соснівки, де була оселя пані П., лише греблею (на ділянці між цими селами 28 червня 1659 р. відбулася Конотопська битва, в якій гетьман Іван Виговський побив московське військо. – Рег.).

Сьогодні неділя, і у тамошній школі має бути читане задля (для. – Рег.) народу з туманними образами. Ініціатором цих читань був Сергій, і обидва студенти приймали у них найдіяльнішу участь.

У чорній скрині хоронив ся ліхтарь з усією справою. Тим то візник, що звав ся Павлом, так і пильнував про неї.

Стояв марець. На дворі дуже пахло весною.

Сідаючи, посилало сонечко на прощанє на землю надто м'які, ласкаві проміння, наливаючи усе напіврожевим сяйвом. Від того ефектно-го освітлення навіть убогі хатки великого села Соснівки (тепер Конотопського р-ну Сумської обл. – Рег.), здавалось, виглядали надто весело, не дивлячись на те що їх стіни за зиму досить пооблуплювались, а у деяких то й похилились від часу.

Сніг уже зтанув, і лише убита дорога, що зоставала ся ще санною, білою стьошкою простягла ся через село і вигін, далеко ще видніючись у полі поміж чорною рілею.

З воріт оселі пані П. (Єлизавети Іванівни Покровської-Журавкової. –

Усі троє – і студенти, і візник – були тепер надто веселі. Павло взагалі любив дуже їздити зі своїми “любими паничками”, а на читання у Шаповалівку – і надто. А обидва юнаки так були захоплені справою тих читань, так вірили в добрі наслідки свого діла, що кожен раз у день читання задля (для – *Рег.*) народу з ранку вже почували якесь відмінне (особливо – *Рег.*) приємне схвилюване.

До того-ж ще їх дуже веселили ці ознаки жаданої весни: у лице їм повівав такий ласкавий вітерець, навкруги так весело журчали, ніби кудись поспішаючи, швидкі струмочки весняної води, торішня трава на горбочках здавала ся такою посьвіжівшою, і взагалі усе навкруги мало такий урочистий вигляд, немов природа готуєть ся до якогось сьвята.

Усе, здавало ся, було так само, як то доводило ся бачити юнакам щороку впродовж свого житя, і отже, все таки це солодке відчуття оживаня природи було у їх душах таке сьвіже, немов усе те, чим так красна весна, вони побачили тепер уперше...

Вороний “Венґерець”, ніби вгадуючи незвичайний настрій усіх трьох сідоків, здавалось, надто жваво перебірав ногами, раз-у-раз прискаючи, на що Павло щоразу не забував вимовити звичайного побажання: “Бувай здоров!” – як тому він навчив ся від старого візника Якіма.

Санчята ніби плили по крижаній мокрій дорозі, а студенти тим часом весело розмовляли то проміж собою, то з Павлом, який, коли вони хоч на хвилину замовкали, підбадьорював їх, обертаючись назад усім тілом і по молодецьки затрясуючи головою:

– Чого, панички, упали духом?.. Хиба козацька сила ослабіла!?

Останні слова, які він вичитав у Гоголя, видко, дуже йому подобались, бо з ними він часто звертав ся навіть і до дівчат.

Хвилин через п'ятнадцять їзди вони візжали уже в Шаповалівку. Там на вигоні їх зустрічали радісними криками цілі юрби хлопчиків та дівчаток, що на підсохших уже горбочках грали то в гусий, то в дучки, то в довгої лози. Привітавшись гучно до паничів, вони зараз же розбігалися по вулицях розкинутого села, і відтіля швидко доносили ся їх дзвінкі голоси:

– Паничі з ліхтарем! Паничі з ліхтарем!

А “паничі з ліхтарем”, проїхавши тим часом вигін, віхали у широку вулицю, що простягла ся через усе село. Тут швидко сани спинили ся біля критого ганку довгого будинка, що своїм веселим виглядом робив приємне вражінє. Це й була недавно збудована школа.

На дворі біля ганку зібрало ся вже чимало людей ріжних полів (різної статі – *Рег.*) і років.

Студенти швидко на обидва боки зіскочили із саний і приязно відповідали на привітанє усієї товпи. З деякими із селян вони поздоровкали ся по приятельськи за руки і пішли у школу. Відтіля теж ніс ся гомін людських голосів.

Декілька хлопців кинулись було до саний, щоб знести скриню, але Павло так зиркнув на них і таким величним тоном промовив: “Не руш!”, що вони не осьмілились навіть підійти дуже близько до саний. А Павло, узявши на оберемок скриню і через силу з нею переступаючи крізь товпу, яка тепер шанєбно

(шанобливо. – *Рег.*) перед ним розступила ся, сам поніс її до школи. Його завжди веселе обличчя виявляло у цю хвилину свідомість своєї власної ваги. “Ви не думайте, що так усякий і може біля цього діла ходити!” – прочитав кожен на ньому. Хлопці із заздністю подивили ся йому у слід.

У невеличкій кімнаті, що була через сіни від школи, студентів зустріло звичайне товариство: молодий батюшка, його жінка, сестра жінки, молоденька панночка, що тільки-що скінчила гімназію, і тутешня поміщиця, велика приятелька пані П. і справжня порадиця селян. Усі весело привітали юнаків.

– Ну, ну, панове студенти, що це новенького привезли ви сьогодні нашим “алчущим” слухачам? – спитала поміщиця веселим тоном, але з великою цікавістю.

– Та ми то привезли багато цікавого, та от не знаємо, що скаже батюшка: адже він один – відповідальне лице за ці читання! – відповів Сергій, поглядаючи на пан-отця [Собка]. – Ми привезли “Кобзаря”! Що ви на те скажете, батюшка, га?

– А що це? Вовків бояться – у ліс не ходити! Хай буде, що буде, а не читати нашому народови Кобзаря – це, на мою думку, прямо гріх!

– От люблю, батюшка, за такі речі! – скрикнув Олександр, від разу оживившись і обіймаючи пан-отця. – Не все-ж нам дурницю читати народови на рідній мові!..

– Чудово! – додала поміщиця.

– Ну, а з образами що будете сьогодні читати? – запитала панночка.

– А з образами – про ховрашка.

– Ну, так і не будемо-ж гаяти часу! – сказала поміщиця. – Там певно вже повнісінько людей!

Усі пішли через сіни у школу, де вже справді було стільки людей, що ледви лишало ся місця задля того, щоб помістили ся ті, що вийшли. Дітий не було: задля (для. – *Рег.*) них бувають читання окремо по понеділках. Парубки, дівчата, чоловіки, жінки, навіть старі діди та баби сиділи на лавах і стояли по кутках. Вікна були закриті, і свічка застановлена невеличкою ширмочкою; через те у хаті було темно. Так завжди вели ся читання з туманними образами.

Після звичайного привітання з обох боків у кімнаті запанувала тиша; тільки Олександр та Сергій перекинулись у півголоса кількома словами; зараз же після того Олександр з “Кобзарем” у руці вийшов з гуртка своїх і сів за стіл, на якому стояла свічка. Світло від неї ясним снопом проривало ся крізь навмисно оставлену в ширмочці щелину, освітлюючи нешироку смугу стола – книжку, яку нервово перелистував Олександр, і його схилену над нею голову; далі воно простягло ся крізь темряву світло-сизим стовпом аж до стіни, визначаючись на ній ясною плямою.

Олександр, здавалось, був зараз надто схвильований. Він декілька хвилин перелистував книжку то вперед, то знов назад, ніяк не находячи того, що йому було потрібно. І не диво: адже сьогодні він у-перше буде читати народови Шевченка. Це-ж їх мрія з Сергієм. До тепер вони читали по українськи лише які-небудь коротенькі гумористичні речі маловідомих авторів і не завжди артистичні. Головна-ж частина читань на історичні, природописні та иньші теми вели ся по російськи, бо читати по українськи народови заборонено урядом навіть зовсім. Нарешті Олександр спинив ся на якійсь сторінці і, розглажуючи долонею

листок, окинув поглядом темну масу голов. Покірна тому поглядови товпа нараз ще більше притихла, і слідом за тим розітнув ся тремтячий, трохи ніби не певний голос Олександра:

Кохайте ся, чорнобриві,
Та не з Москалями,
Бо Москалі чужі люди,
Роблять лихо з вами!..

Дружній регіт слухачів перервав його: вони почули рідну українську мову і, певні в тім, що панич читатиме щось дуже сьмішне про мужиків, як то завжди бувало раніш, зразу реготом настроювали себе на веселий лад.

Хоч Олександр і сподівав ся такої зустрічі перших стрічок, та все ж таки той регіт неприємно вдарив його по напружених нервах. Голос його здрігнув, але зараз же він узяв себе в руки і не переставав читати далі, піднявши голос і перемагаючи гомін. Дехто з товпи почав утишувати регіт, певно, вгадуючи по надто серйозному обличю читаючого і, може, по тим драматичним ноткам, що тепер чули ся в його голосі, про те, що тут сьміяти ся поки-що не до речі.

Кличе мати вечеряти,
А донька не чує:
Де жартує з Москаліком,
Там і заночує...-

читав Олександр, слухаючи регіт, що хоч і стихав потроху, але все більше та більше роздратовував його...

Він читав, а в голові у нього мимо його волі проносили ся одна за одною сумні думки. Як же то? Шевченка зустрічають реготом! Що це сьмішного найшли вони у цих перших стрічках його такого артистичного твору? У їх змислі нема нічого сьмішного. Вони регочуть ніби з того, що їм читають на рідній мові... Чого-ж то? Хто тут винен?.. Та хто-ж, як не вони, ті, що провадили ці читання, а з них найбільше він, Олександр, що переважно читав селянам по українськи. Читав... та й не зумів виховати у цих темних людей поважання до рідної мови. Вони регочуть зараз тому, що панич читає "по їхньому", бо у таким разі він прочитає щось дуже "кумедне". Так, це його гріх, найбільше його; тим то цей регіт і відгукуєть ся у його серцеви ніби гірким докором...

Але Олександр читав усе далі. Голос його тепер ніби окріп і перемагав той галас, який часами піднімав ся у кімнаті. Разом з тим він напружено прислухав ся до того реготу, що ніс ся то з одного, то з другого кутка і ніби разив його у саме серце; його обличчє становилось усе більше та більше серйозне.

Сьміх почав помалу стихати... Ось уже його майже й не чуць. Чи слухачі зрозуміли, що у тому, про віщо читають сььогодні, немає нічого сьмішного, чи, може, просто їх спиняв серйозний, майже сердитий вираз на лиці у Олександра?.. Певно, мало місце і те, й друге...

Так рішив Олександр, і у нього почало відлягати від серця.

Нарешті зовсім стихло. Деякі з наймолодших попробували ще кілька раз своїм реготом настроїти всіх знов на попередній лад, але швидко таких легкодушних почала енергично утишувати більшість.

Тепер на всю кімнату розтинав ся лише кріпший голос Олександра, який уже тепер сам захопив ся читанєм і через те ще більше, ще дужче впливав на слухачів. Проста і разом з тим глибока драма, що розвивала ся у поемі, усе дужче та дужче захоплювала їх, усе більше та більше доводила настроїв кожного до одного загального напруження. Здавало ся, тепер усі серця били ся у такт з Олександровим.

Слухачі вже забули про свої поривання до реготу і тепер були ніби зачаровані гармонійними віршами і знервованим голосом читаючого. Кожен немов бояв ся і словечко упустити. У павзах, коли Олександр замовкав, щоб перевести дух, можна було чути, як муха пролетить. Здавалось, геній самого славетного співця України вітав зараз над цією притихнувшою товпою...

Сидить батько кінець столу,
На руку схилив ся;
Не дивить ся на сьвіт божий,
Тяжко зажурив ся.
Біля нього стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледви ледви
Вимовляє доні...—

не переставав читати Олександр... Серед товпи почули ся схлипування – то перші не здержали ся матері... Перериваним від схвилювання голосом він читав далі:

Не вертай ся, доню моя,
З далекого краю...
А хто-ж мою голівоньку
Без тебе сховає?..

За цими словами Олександрови довело ся читати з переривами, бо його заглушала все голоснійші ридання, що несли ся з усіх боків. Годі було держати сльози. Вони хлинули тепер разом з багатьох пар очий, мов з переповненої чаші, і гарячими струмочками потекли по сьвіжим щокам молодих дівчат і по глибоким бороздкам обличчя завчасу постарілих жінок, і навіть по сивих вусах старих дідів...

Ти побідив, славний крєпаче, незабутній співаче народнього горя!.. Тут, у цій кімнаті, де ще яких п'ятнацять хвилин тому назад лунав регіт, тепер сотні пар очий, що тоді сьвітили ся веселістю, проливають найщирійші, сьвяті сльози. Так, сьвяті, бо то не були лише сльози матері, що плакала по своїй доньці, такий же безщасній, як та Катерина, або старого зневаженого батька, осоромленого батька, або молоді дівчини, що її зрадив милий, – то були сльози обездоленого народу! Сльози, в яких кожен виливав не лише своє власне, хатнє горе, але якими оплакував загальну долю всього темного, часто голодного, занедбаного народу!..

Здавало ся, у цих сльозах хотіли вони вилити хоч частину того народнього горя, яке утворювалось віками і яке здавна так пригнічує обездолений нарід...

Олександр уже скінчив; він згорнув книжку і мовчки сидів біля стола, ніби не хочучи уставати з того місця.

Плач почав потроху угамовуватись, і тільки переривані глибокі зітхання та перечитуваня "Ох, Боже праведний, Боже милостивий" доносили ся то відсіль, то відтіль.

Нарешті Олександр устав і в-купі з иньшими став лаштувати, що треба до читаня про ховрашка. Олександр повинен був переставляти образи у ліхтарі, який за недостачею місця ставили завжди серед кімнати, просто поміж людий.

Коли після того, як Сергій сів за стіл, Олександр став біля ліхтаря, він почув, що його з заду хтось стиша торкає за рукав. Він озирнув ся і побачив, що то до нього хотіла звернути ся з чимсь стара баба.

– Спасибі вам, паничику, голубчику! – заговорила вона, схлипуючи і витираючи очи шорсткою полою своєї білої свити. – Так же ви прочитали по нашому... прямо таки як єсть по нашому! Хай вам Бог за це здоровлячка пошле!..

Олександра, і так уже зворушеного усім попереднім, ще дужче зворушили ці прості слова старої баби; бідна! – вона не вміла розказати до ладу, за віщо їй хотілось подякувати. Вона усе сказала отим: "по нашому". Вона дякувала ніби від усіх за те, що їм на їх "мужицькій", але-ж рідній мові прочитали тепер про їх "мужицьке" горе, яке їм було теж таке рідне, таке рідне!..

"Спасибі-ж і тобі, бабо, за твоє... щире слово, і вам, добрі люди! – подумав Олександр. – Бо з сьогодняшнього дня ваше рідне горе стало й мені рідніше!.."

О. ЖУРБЕНКО (Олександр КОВАЛЕНКО)

Дж.: Журбенко О. На рідному перелозі // Літературно-науковий вістник. – 1902. – Т. 19. – Ч. 1. – С. 137–144.

Особливості мови в основному збережено.

Яструбинська республіка: погляд через століття

Геннадій Іванущенко

Летів яструб через поле та й сів на стовп, закопаний посеред майдану нового козацького поселення. Так розповідає одна з легенд про походження назви села.

Минали роки, десятиліття, відколи тут у кінці XVII ст. осіли перші вихідці з Правобережної України. Поступово втративши козацькі привілеї, вони перетворювалися на селян, або наймитів строганівських економій, хутора Степного, села Овчарного та інших маєтків. Сіре, буденне життя і таке ж непримітне село.

Та раптом у 1905 році про нього заговорили не тільки в Харківській губернії, а й по всій Російській імперії. Події в Яструбиному кілька разів висвітлювали паризькі й женецькі газети.

Першим селянським виступом в Україні під час революції 1905–1907 рр. були події у Глухівському повіті. Тоді в ніч на 23 лютого 1905 р. було здійснено напад на цукрорафінадний завод і маєток Терещенка в хуторі Михайлівському. А протягом тільки першої половини того ж року сталося вже 1851 повстання. Восени селянський рух в Україні охопив 64 повіті з 94, а в жовтні – грудні відбулися виступи більш ніж у 2100 селах з населенням понад 2 млн. осіб.

Селянські повстання в нашому краї були або організовані українськими партіями (РУП, УРДП, УСДРП), які діяли в Глухівському, Конотопському, Роменському, Кролевецькому, Охтирському повітах, або виникали стихійно. Що ж до більшовицького впливу, то він, як писалося в радянських дослідженнях, нібито виявився в діяльності єдиної сумської групи РСДРП “Факел”. Але ж група “Факел” була не більшовицькою, а меншовицькою, і її керівництво після 1917 року репресували². Отож у Сумах і Сумському повіті провідною революційною силою були не більшовики, а місцеве відділення Селянської спілки, яке очолював Антон Петрович Щербак – постать досить неординарна. Виступаючи на мітингах у Сумах, Щербак говорив українською мовою, ставлячи перед владою не тільки соціальні, а й національні вимоги. Найближчими соратниками Щербака були селяни Яструбиного: Юхим Зленко, Никанор Зякун, Микита Мозковий, Степан Коноваленко, а ще один житель, Іван Маркович Шевченко, у 1905 р. став делегатом нелегального зїзду Революційної української партії, що проходив у Києві.

У середині жовтня 1905-го група Щербака організувала в економії хут. Степного Яструбинської волості страйк із вимогами поліпшити умови життя і праці. Управитель маєтку Зубер викликав війська, але це ще більше розпалило людей³. Близько 20 осіб вирушило до с. Морочі, де революційною групою селян керував молотобоець Кузьма Криловецький. Мітинг працівників двох економій переріс у страйк, що тривав 10 днів. Навіть викликані із Сум війська не вплинули на селян, тому адміністрація економії змушена була піти на поступки.

24 жовтня 1905 р. віче села Яструбиного проголосило себе незалежною республікою, обрало свою владу – комітет із семи осіб: Криловецького, Зленка, Коноваленка, Зякуна, Осадчого, Шевченка. Селяни вигнали представників царської влади, закрили “монополю” (шинок). Керівники повстання були молодими людьми: Кузьмі Криловецькому щойно виповнилося 22 роки, приблизно такого ж віку був Юхим Зленко. Членові комітету Якову Осадчому, як і його другові – поетові Андрію Кобелецькому, було 17.

Нова влада вирішила відібрати землю в поміщиків, скасувала податки і зажадала повернення податків, сплачених за останні 15 років. На місце волосного старшини призначено Юхима Зленка, який використав 5 тис. крб., що лежали в касі, частково на придбання зброї, а частково на допомогу нужденним селянам. Для охорони порядку в селі й волості яструбинці створили боюву дружину.

Дружина брала участь у придушенні виступів чорносотенців у Сумах. До речі, місто було умовно поділене на 20 дільниць, які патрулювали групи революційних селян. Зроблено спробу заарештувати справника Войцехівського – найвищого на той час представника влади в Сумському повіті.

На короткий час влада в повіті опинилася в руках повсталих. На мітингу в Сумах яструбинці оприлюднили вимоги: поліпшення умов життя, вирішення земельного питання. Окремим пунктом у кожному селі вимагали створення української школи, а в Сумах – української гімназії.

Події в повіті набрали загрозливих для російського самодержавства масштабів. 23 грудня до Сум прибуває 10-та кавалерійська дивізія. Її командир, генерал-майор Ходорович, був призначений тимчасовим губернатором Сум і повіту. Він запроваджує воєнний стан, а 27 грудня посилає до Яструбиного каральний загін.

Село чекало на карателів... Підїзди до Яструбиного повстанці забарикадували возами та боронами, перевернутими догори зубами. У кузні виготовили “часники” – залізні кулі з гостряками, щоб кидати коням під ноги.

У першому бою селяни поранили кількох карателів. Війська відступили.

На наступний день наступ очолив шеф жандармів Краснощоків. На барикадах повсталі відважно захищалися, відбивши всі атаки. Тоді кіннота помчала городами, щоб прорватися на вулиці через двори. І тут у бій пішли жінки. Вони з кочергами і вилами нападали на драгунів, кидали під ноги коням палиці. Так вибили із сідла і потовкли самого Краснощокова.

І все ж сили були нерівними... Коси, вила і рушниці селян на змогли протистояти кулеметам... 2 та 3 січня 1906 р. в Яструбиному почалися обшуки й арешти.

9 осіб військовий суд засудив до повішення, десятки відправив на заслання, багатьох закатували без суду в харківській тюрмі на Холодній горі.

Так розправилися сатрапи Миколи II Кривавого із селянами, які виступили на захист національної і людської гідності. Про це треба пам'ятати тим, хто сьогодні оголошує царя "святим" та влаштовує хресні ходи з його іконами.

Недовго переможці святкували. Вже 28 червня 1906 р. повстали селяни Руднівки, Рогізного та інших сіл⁴. Напади на економію почав здійснювати річанський отаман Сергій Бага. Захоплені гроші роздавав найбіднішим селянам. За його голову поліція обіцяла 1000 карбованців. Потрапивши через зрадника в пастку, він три дні відстрілювався від жандармів у центрі м. Білопілля. Сергій Бага вибрав смерть, а не капітуляцію і згорів живцем у кам'яному льоху.

Керівники Яструбинської республіки Кузьма Криловецький та Юхим Зленко перейшли в підпілля. Згодом їх вистежили і заслали до Сибіру. Антон Щербак прожив довге й буремне життя революціонера. У 1917-му він одним із перших на Сумщині організував збори на підтримку Української Центральної Ради⁵.

Молодий поет Андрій Кобилецький схоплений жандармами 1907 року. Загинув у Лебединській тюрмі. До нас дійшли його поетичні рядки, прощальні, але оптимістичні:

Ще буде й буде і сліз, і горя,
Та прийде, прийде жаданий час,
Збудудуть люди України волю,
Тоді й згадають вони про нас...⁶

Геннадій ІВАНУЩЕНКО

Дж.:

1. Історія міст і сіл УРСР (Сумська область). – Харків: УРЕ, 1973. – С. 27.
2. Хвостенко Г. Бунтар із Павлівка. – Суми: Козацький вал, 1998. – С. 36–37.
3. Хвостенко Г. Невмируща пісня // Червоний промінь. – 1987. – 19 березня.
4. ДАХО. – Ф. 336. – Оп. 287. – Спр. 1203. – Арк. 9–10.
5. ДАСО. – ФР. 45. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 21.
6. Хвостенко Г. Бунтар із Павлівка. – Суми: Козацький вал, 1998. – С. 38.

Повстання на броненосці "Князь Потьомкін-Тавричеський" очима роменчанина Олександра Коваленка

Зліва направо – члени Революційної української партії Юрій Колларг, Олександр Коваленко та Левко Мацієвич. Севастополь, 1904–1905 рр.

Член Революційної української партії Олександр Коваленко "по весні 1903 року" закінчив Харківський технологічний інститут. Хоч і підпільник-революціонер, але два роки військової повинності мусив відбутися!

Вирішив вступити інженером-механіком на Чорноморський флот. Спочатку плавав на панцирниках "Чесма" та "Екатеріна II", а в жовтні 1904 р. його перевели на бронеплав "Князь Потьомкін-Тавричеський" – "найкращий панцирник усієї Чорноморської фльоти". 12 червня 1905 р. ескадрений бронеплав вирушив із Севастополя в Тендрівську затоку – на артилерійські навчання. Вранці 13 червня до нього було прилучено міноносець № 267.

14 червня об 11-й годині Олександр Коваленко прийшов у кают-компанію на обід. Офіцери вже сиділи за столом, не було лише старшого офіцера, капітана 2-го рангу Іполита Гіляровського. Оскільки він часто спізнювався на обід, то на це ніхто й не звернув уваги.

За столом було весело, офіцери жартували, лише старший лікар Сергій Смірнов,

завжди жартівливий, був не в доброму гуморі.

Ось і Гіляровський.

Він підійшов до Смірнова і схвильовано звернувся до нього:

– Сергію Юрійовичу, команда не хоче їсти борщу...

Лікар скипів:

– Я вже сказав: привезене м'ясо чудове! То не черви, а гусінь, яку мухи вивели. Кок на мій наказ змив м'ясо ропою. Таке може трапитися з найсвіжішим м'ясом. Коли команда не хоче їсти борщу, значить, вона коверзує!

Іполит Гілярівський

Сергій Смірнов

Сергій Заушкевич

“У тоні лікаря було чути навіть незадоволення тим, що його турбують із приводу такої дурниці”.

Гілярівський стояв перед ним і розгублено вертів у руках кастетом.

Нічого не сказавши, розгойданою ходою вийшов із кают-компанії.

У кают-компанію постукав вістовий. Він сказав, що командант корабля – який “завжди обідав окремо” – запрошує до себе старшого і молодшого лікарів. Смірнов і молодший лікар Голенко одразу поспішили виконати наказ.

“Через кілька хвилин почувся тріск барабанів, що били збір, і слідом за тим гомін юрби, що збиралася на ют”.

Збір команди був звичайним явищем, тому всі поставилися до цього більш-менш спокійно. Коли почувся сигнал, яким викликають варту, на обличчях офіцерів з’явилася хіба невдоволення. Тривоги ніхто не виявив.

Стройові офіцери, зобов’язані бути біля варті, піднялися й вийшли. За столом залишилися інженери-механіки, корабельний священик Пармен, полковник і лейтенант, що приїхали на артилерійськi навчання з Петербурга – з Обухівського заводу.

Несподівано в кают-компанію увірвався несамотий крик Гілярівського. Всі насторожилися. І раптом – “шалений, грізний поклик юрби, здавалось, потряс увесь панцирник”!

Офіцери побіліли. Вираз здивування на їхніх обличчях змінив жах.

Усі скочили. Повстання! Матроси повстали!

Олександр Коваленко стояв посеред кают-компанії, “силкуючись зібрати думки”. До нього підійшли інженер-механік Сергій Заушкевич, лейтенант Григор’єв і приватний інженер Миколаївського заводу Харкевич.

– Щось страшне робиться там, – промовив Григор’єв. – Ви чуєте?

– Еге...

– Де ваша каюта?

– Тут, біля кают-компанії.

– Ходім до вас.

Усі четверо сховалися в каюті Коваленка. Тут усе нагадувало спокій попередніх хвилин: на столі сто-

яли букети троянд та польових квіток, які Олександр нарвав учора на о. Тендрі, лежала розгорнута книга, яку він ще півгодини тому читав.

Як пахощі квітів контрастували з тим, що коїлося на кораблі!

Збентежені, сіли на ліжко.

– Певно, командант або старший офіцер нетактовним вчинком викликали збурення, – промовив Григор'єв.

– Не дивно, – відповів Коваленко. – Майже всі офіцери все ще пройняті військовими традиціями чи не з часів Петра I.

– Це правда, – відповів Григор'єв. – Але що ж тепер буде?

Тривога опанувала офіцерів: несамовиті крики юрби, тупіт ніг, грюк, брязк і постріли з рушниць злилися в смертельно небезпечну симфонію бурі, яка паралізувала їхню волю і наповнювала душу якимсь “незвіданим тупим жахом”. Постріли гриміли в різних місцях корабля, супроводжуючись войовничими криками команди. Значить, стріляла не варта, не офіцери, “а збунтовані матроси”.

Почувся брязк шибок, які розбивали в офіцерських каютах поблизу з каютою Коваленка. Крики грізної юрби наближалися. Очікування смертельної небезпеки ставало нестерпним. Краще вже вийти назустріч небезпеці!

– Усіх поб'ємо! Ні одного не помилуємо! – вибухнуло біля самих дверей каюти, з якої вже хотів вийти Коваленко.

– Ні одного вже немає, ми господарі на кораблі!!!

Офіцери із жахом відступили в глиб каюти.

Олександр Коваленко вже погодився з тим, що загине, але думка, що його вб'ють ті, на чийм боці завжди була його симпатія, здавалася безглуздою і жорстокою насмішкою долі.

– Нам залишилося тільки викинутися в море, – сказав він.

– Але ж і там немає рятунку!

– Але така смерть краща, – Олександр уже знімав із себе зайве.

За товаришем у море викинулися Григор'єв і Харкевич. По них одразу почали стріляти з палуби. Чи не одразу було вбито лейтенанта Григор'єва. Харкевичу і Коваленку пощастило відплисти на значну віддаль.

Серце працювало неправильно, дихання переривалося, сили швидко покидали втікачів. Раптом Олександр побачив неподалік великі колоди. Він здогадався, що то були цілі для артилерійської стрільби.

За кілька хвилин вже трималися за колоди.

Трохи віддихавшись, почали радитися. Раптом з корабля долетіло:

– Інженер-механік Коваленко! Пане Коваленку!

Біля облавка маса матросів махали йому шапками та руками. У душі несподівано завітла надія!

Вилізши на колоду, Олександр крикнув матросам:

– Чого ви хочете?

– Вертайтеся до нас! Ми не вдіємо вам нічого лихого!

– Зі мною тут ще приватний інженер Харкевич.

– Нехай і він вертається з вами.

– Пливімо назад, я вірю їм, – сказав Олександр Харкевичу і кинувся у воду.

Матроси загукали:

– Не пливіть, не пливіть! Підждіть шлюпку!

Коли інженер Коваленко зійшов на поміст бронеплава, його обступила юрба матросів, переважно з машинної команди. Було чудно бачити, розповідав Коваленко, “як ті самі люди, від яких ще тому кілька хвилин я готов був шукати захисту трохи чи не в обіймах самої смерти, один поперед другим поспішали виявити відносно мене найніжніше піклування: одні вболівали з приводу того, що я кинувся у воду, другі приносили мені суху одіж, треті запрошували піти у каюту, щоб там передягтися”.

Поки інженер перевдягався в каюті, матроси допомагали йому і не переставали шкодувати, що той змушений був “пережити такі тривожні хвилини”. Раптом на палубі вибухнули рушничні постріли. Коваленко подивився на матросів. У його очах було тривожне питання... Один з матросів вибіг. Швидко повернувшись, він заспокоїв:

– То розрядили гвинтівки...

Щоб заспокоїтись, треба було знайти собі працю. І Коваленко пішов у машинний відділ – на своє робоче місце. Тут побачив старшого інженера-механіка підполковника Цветкова і поручника Заушкевича, якому матроси не дали викинутися в море слідом за ним, Григор’євим і Харкевичем.

Лиш перекинулися кількома фразами, коли хтось сказав, що команда просить офіцерів на шханці².

Панас Матюшенко

Коли офіцери вийшли з машинного відділення, побачили кілька матросів із гвинтівкам на чолі з мінним машиністом Панасом Матюшенком (О. Коваленко у спогадах пише: Матющенко. – *Рег.*). Матюшенко був, як тоді казали, “щирим українцем”. Його світогляд формувався під впливом друга і земляка – бандуриста Гната Хоткевича.

Панас Матюшенко з поважним виглядом повідомив, що команда постановила всіх офіцерів, що залишилися живими, заарештувати.

“Се було моє перше знайомство з Матющенко...” – зазначив Коваленко (акцентуємо на цьому увагу, оскільки дехто з дослідників вважає, що вони були знайомі здавна, бо були членами “Харківської української студентської громади”. – *Рег.*). Офіцерів відвели в простору каюту, до дверей поставили вартового.

За чаєм помітили, що панцирник знявся з якоря. Усі зійшлися на тому, що команда піде до чужоземних берегів, щоб там висадитися. Яке ж було здивування, коли зрозуміли, що “Потьомкін” тримає курс на Одесу!

“На панцирникові тим часом усе вляглося і запанував порядок”.

Щоб відволіктися від думки, що він в’язень, Коваленко попросив вартового, щоб з його каюті принесли книги. “Через хвилину, – розповідав він, – переді

мною була уся моя бібліотека, і я хотів було узяти ся за “Очеркь історії українського народу” М. Грушевського, що я читав іще й уранці, коли в каюту увійшов Матющенко і повідомив мене, що я можу вільно ходити по кораблю де хочу. Я зараз же скористався даною мені свободою і вийшов на поміст. Скоро тільки я там показався, до мене стали підходити матроси і зав'язували зі мною розмову про те, що тут сьогодні повстало”.

З розмов Коваленко з'ясував таке: ввечері 13 червня міноносець № 267 привіз з Одеси харчі для команди, а на ранок хтось із матросів помітив, що м'ясо, яке повісили на спардеках³, червине.

Умить вістка облетіла команду. До спардека один за одним підходили матроси, щоб упевнитися в її правдивості. Довідалися, що з цього м'яса вже варять борщ.

Про неспокій команди хтось із боцманів доповів командирові корабля, той наказав старшому лікареві оглянути м'ясо. За кілька хвилин лікар Смірнов наказ виконав. На його думку, м'ясо цілком придатне для споживання. Треба тільки промити його в ропі. Висновок лікаря переказали команді.

В обідню пору матроси, що зішлись на батареїному помості, де вони звичайно обідали, їли хліб, запиваючи водою. Борщ вирішили не споживати.

До камбуза прийшов старший офіцер, а за ним і командант, капітан 1-го рангу Євген Голіков. Голіков запитав, чому коки не роздають команді борщу. Коки відповіли, що команда відмовляється його їсти.

Командант запитав матросів, чому вони не хочуть обідати. Відповідь його розчарувала: борщ зварено з гнилого м'яса, його їсти не можна.

У повітрі згущувалося напруження.

З юрби почулися “гострі вирази по адресі команданта”. Тоді командир корабля звелів зібрати команду на шханці. “Барабанщики ударили збір, і команда, швидко зібравшись, стала у дві лави по обидва облавки панцирника”.

Командир корабля ще раз проінформував про висновок лікаря щодо м'яса і додав, що вважає відмову обідати “протизаконним непорядком”, що матроси чинять таке під впливом кількох провідників, які баламутять команду, і що він деяких із них знає.

Потім звелів усім, хто не хоче бути бунтарем і погоджується їсти борщ, вийти з лави і стати осторонь. Одразу вийшли боцмани, фельдфебелі, кілька матросів. Вони стали на вказане місце. Побачивши, що майже вся команда лишилася “непорушно на місці”, командант викликав варту. “Розітнувся сигнал, і через хвилину варта у повнім порядку стала поміж двома лавами матросів. Вигляд варти зробив вражіння на команду, і матроси почали зразу поодинці, а потім гуртом переходити до тих, що вийшли одразу на поклик команданта”.

Євген Голіков

Коли старший офіцер Гіляровський побачив, що всі матроси ладні перейти туди, і тоді не вдасться виявити заколотників, "він рішив силоміць не дати перейти на бік покірних" тим, хто довше за інших залишився стояти на місці, а тепер хотів змішатися з юрбою.

– Досить уже, досить! – закричав Гіляровський і разом із прапорщиком Лівенцовим заступив їм дорогу.

Команда, збившись у купу, з тривогою стежила. Почулися нарікання.

Коли ж Гіляровський голосно звелів боцманові принести брезент, дехто зрозумів, що їхніх товаришів, яких спинили силоміць, зараз розстрілюватимуть, "поперед накривши їх тим брезентом". З юрби матросів, що напружено спостерігали, розітнувся голос:

– Братця! Досить терпіти! Вони хочуть розстріляти наших товаришів! Бий їх, хамів!

– До зброї!

– Ура! Хай живе свобода!

І матроси кинулися на батарею палубу за рушницями. Варта розбіглася.

Група матросів, уже з рушницями, вибігла на палубу і почала стріляти в офіцерів. Першим загинув лейтенант Леонід Неупокоев. Його вбив Панас Матюшенко.

Леонід Неупокоев та моряки
броненосця "Потьомкін"

Капітан 2-го рангу Іполит Гіляровський вихопив у вартового гвинтівку і смертельно поранив артилерійського унтер-офіцера Григорія Вакуленчука, який ішов на нього з гвинтівкою (О. Коваленко пише у спогадах: Вакулинчук. – *Рег.*).

Саме Вакуленчуку приписують фразу, з якої почалося повстання. Він вигукнув:

– Та доки ж ми будемо рабами!

Один з матросів, який цілився в Гіляровського, коли той лаштувався вбити Вакуленчука, нарешті вистрелив. Капітан 2-го рангу впав.

У метушні непомітно зник командант, офіцери розбіглися...

З помоста помітили людей, що кидалися у воду; певні, що то офіцери, матроси засипали їх кулями. Тоді й загинули лейтенант Григор'єв, прапорщик Лівенцов та багато матросів, яких сприйняли за офіцерів.

Мічманові Макарову вдалося догнати до міноносця № 267, що стояв позаду "Потьомкіна". Сюди ще раніше перебазувався командант міноносця барон Клодт, який обідав на "Потьомкіні" разом з усіма офіцерами. Міноносець знявся з якоря і подався в море. Але кілька 75-міліметрових снарядів з "Потьомкіна", один з яких пробив трубу, швидко змінили плани барона, і міноносець слухняно підійшов до панцерника. Лейтенанта Клодта і мічмана Макарова приведено на "Потьомкін" й віддано під варту.

Тим часом командира броненосця Євгена Голікова “знайшли в адміральському помешканню напівроздягненим; мабуть, він лагодився кинутися у воду, але не встиг”.

Як тільки його вивели на палубу, почулися голоси:

– Повісити! Повісити його! Адже він усе лякав нас шибеницею!

– Розстріляти! – порішила більшість.

– Ззаду розступись! – гукнула команда.

Ті, що стояли позаду капітана Голікова, розступилися.

Гримнув вистріл із кількох рушниць... “Се був той самий вистріл, який я чув, коли переодягався в каюті, і якого значіння матроси утаїли, не хочючи побільшувати мою тривогу”, – згадував Олександр Коваленко.

Не минула кара й лікаря Смірнова, який вважав, що матроси можуть їсти гниле м’ясо, – його знайшли в каюті з простреленим животом. Він стікав кров’ю. Навряд чи хтось хотів його рятувати...

Крім т. зв. лікаря, під час повстання було вбито ще шестеро офіцерів: командир корабля, Іполит Гілярівський, лейтенанти Леонід Неупокоев, Вільгельм Тон, Григор’єв і прапорщик запасу Лівенцов. Їхні трупи проковтнуло море.

Дістав поранення мічман Борис Вахтін (у нього “в кількох місцях була пробита чимсь тяжким голова”), а корабельному священику ієромонаху Пармену розбили носа.

Григорій Вакуленчук невдовзі помер у лазареті. Його вирішили поховати в Одесі.

Командиром корабля повстанці призначили прапорщика запасу Алексєєва – “чоловіка, далеко неінтелігентного і зовсім ворожого усяким поступовим течіям”. Коваленка “здивував сей вибір”.

Увечері панцирник прийшов в Одесу і став на якір на зовнішньому рейді.

А труп капітана 1-го рангу Євгена Голікова викинуло до Тендівського маяка. На його тілі ніби знайшли близько десяти вогнепальних і колотих ран.

Григорій Вакуленчук

Вільгельм Тон

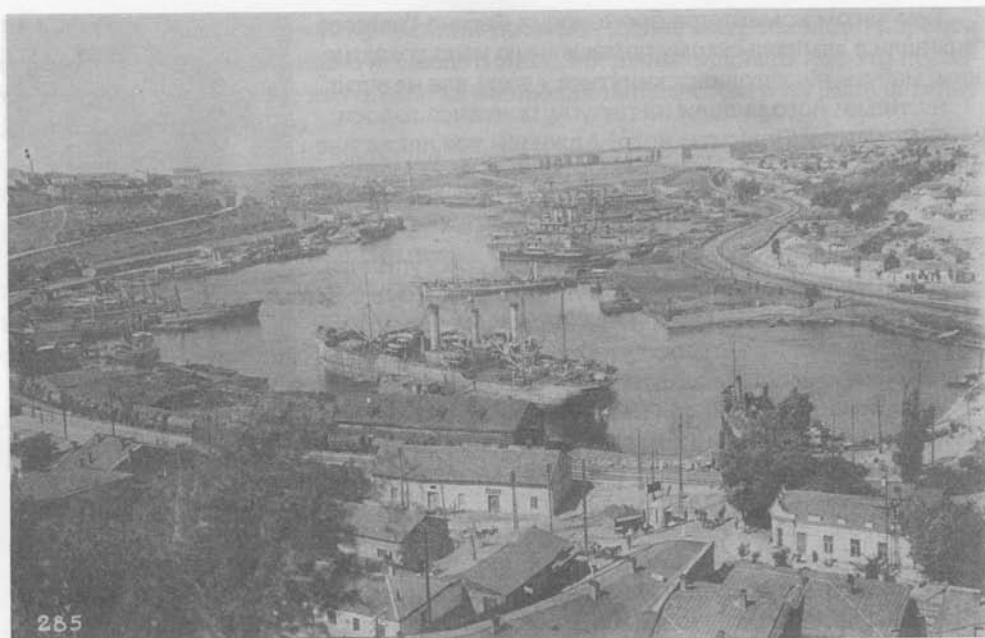
Борис Вахтін

Революція в Одесі

Ранок 15 червня почався як звичайно – з команди унтер-офіцера, що ніс вахту на верхній палубі:

– Уставать, койки прибрати, умиватися!

Корабель зажив звичайним життям. Слідом за молитвою – тупіт ніг матросів, після вранішнього чаю – прибирання.

Одеська бухта. Поч. XX ст.

– В машині! Пусті донку⁴ на поміст!

Через хвилину почувся шум води, що лилася зі шлангів на палубу. Зашурхотіли швабри. Все було настільки звичайно, що події вчорашнього дня здавалися сном...

Навкруги – ідилія. Чудовий краєвид на затоку, над якою блискали на сонці чайки та білили паруси човнів рибалок. Крізь синій димок ранішнього туману виднілася “красуня Одеса з її зеленими садами, чудовими будинками, високими церквами і цілим лісом мачт великих і маленьких суден, що стояли в порті”.

Почулися знайомі згуки сурм і барабанів, які супроводжують піднесення прапора. Дзвін на помості ударив вісім разів. Офіцери, які сіли снідати, сумно усміхнулися: ще вчора вони були головними дійовими особами цієї щоденної церемонії, а тепер прапор піднімають без них.

Від Панаса Матюшенка Коваленко довідався, що тіло Вакуленчука відвезли і “що воно тепер лежить на березі, куди сходиться сила народу; що в Одесі уже кілька днів неспокійно поміж робітниками і приходить часом до кривавих конфліктів між ними і поліцією, яку підтримує військо”.

На груди Григорія Вакуленчука покладено записку: “Перед вами лежить тіло вбитого матроса Григорія Вакуленчука, якого убив старший офіцер ескадреного броненосця “Великий князь Потьомкін-Таврійський” за те, що він сказав, що борць не годиться. Помстимося кровопивцям! Смерть гнобителям, нехай живе свобода!”

Тим часом від берега до панцирника підпливали шлюпки та яхти з публікою. “Деякі приходили на панцирник, другі тільки причалювали до трапів, треті любувалися незвичайним видовищем сеї пливучої республіки на більш-менш значному віддаленню, не відважуючись підплисти ближче. З багатьох шлюпок пере-

Автор картини невідомий.

Дж.: French illustrated weekly magazines L'ILLUSTRATION of July 1905

давали на корабель усякі приноси: тютюн, цигарети, чай, цукор і навіть цукорки. Біля трапів усе більше й більше зростало оживлення: одні шлюпки відходили, другі причалювали, вигружались усякі пакети, коробки і просто клунки із [по]жертвами”.

Звідусіль неслися вітання:

– Хай живе вільний “Потьомкін”! Хай живуть вільні матроси! Хай живе народне правління!

З помосту від часу до часу гриміло “ура”!

Близько 9-ї години увагу матросів привернув пароплав, як було видно, з вугіллям, що помалу прямував до “Потьомкіна”. “На мостиках стояв капітан, а увесь поміст був укритий робітниками, які ще здалека вітали матросів, махаючи шапками”.

– Хай живе “Потьомкін”! – неслося з пароплава.

– Хай живе свобода! – гриміло на панцирнику.

– Хай живуть повставші матроси!

– Хай живе робочий нарід!

Могутнє “ура”, напевно, чули на березі.

Пароплав причалив до “Потьомкіна”. “Виявилося, що на пароплаві було коло десяти тисяч пудів вугілля, що його купила команда у володільця”.

Поки лаштувались перевантажувати вугілля, Олександр Коваленко через відкритий гарматний порт зав’язав розмову з робітниками, “які дуже охоче ділилися тим, що у них наболіло на душі за останні тривожні дні (...) Кілька чоловік один поперед другого розказували про події останніх днів”.

Вони оповіли, що в Одесі вже півтора місяця страйкують робітники фабрик і заводів, а відучора страйк став загальний. Приводом стали криваві сутички робітників із поліцією та козаками під час вуличної демонстрації 13 червня. І тепер між робітниками і поліцією відбуваються бійки, робітники зводять барикади. І тут, у найкритичніший момент, у порту Одеси, “мов добрий геній”, з’явився “вільний панцирник “Потьомкін”...

Оратори казали про тяжке становище в Росії пролетаріату і селянства, про необхідність завоювати врешті для “всіх народів волю і право на людські умовини життя”.

“Говорили багато, гарно і щиро”. Олександрові Коваленку ще ніколи не доводилося бачити “такого запалу, такого незвичайного піднесення духа”, він мимоволі милувався, дивлячись “на сих сильних, відважних та щирих людей”.

За дві години вугілля перевантажили до “плаваючої республіки”. Пароплав із робітниками відчалив. “Знов з обох боків почулися привітні поклики, знов залунало “ура”, що не змовкало, аж поки пароплав не відійшов геть аж до берега”...

Тим часом до “Потьомкіна” підійшло маленьке портове судно “Віха” – воно розвозило на маяки необхідні матеріали. На палубі Олександр Коваленко побачив “струнку постать пані Гіляровської і біля неї малу дочку. Обидві вони, як видно, у великій турботі, безпомічно кидались то в один бік, то в другий”. Пані Гіляровська ще не знала про смерть чоловіка, але була дуже стривожена...

“Віху” взяли в полон – це був уже другий трофей після міноносця.

Коваленко спостерігав за матросами. Обличчя серйозні, але тепер “якось-то більше оживлені”; в очах світилися рішучість і “свідомість важливості подій”. Відчувалося, що настають історичні дні. Член РУП Коваленко відчував прикрість від свого “пасивного становища на цьому революційному кораблі”. Він “годен був заздрити першому ліпшому-матросови”.

Смеркало, “спускалася темна південна ніч”. Від берега доносилися “невизначний гомін і покрики юрби, що часом дужчали, то знов стихали”. Почулися постріли з рушниць... Вони ставали все частіші, “гомін юрби все дужчав”.

У темряві раптом блиснув червонуватий огонь, освітивши клуби багряного диму: на березі щось зайнялося. У кількох місцях почали вириватися вогненні язички, які швидко злилися в яскраве полум’я, що далеко навкруги освічувало берег. “Через якийсь час спалахнуло в другім місці, потім у третьому. Було ясно, що пожежа не була випадком, а виникала як результат підпалів. Не пройшла й година, як уся набережна була вже в огні: горіли пристані торговельних пароплавів, товарні шопи і навіть кілька приватних суден, що стояли у порті. Се було величезне і разом із тим страшне видовище. Велетенські огняні язички, вириваючись із-під дахів горючих будинків, крутилися мов у шаленій злобі й, відриваючись від полум’я, тонули в повітрі; від будівель, що валилися, від часу до часу знімались до неба величезні снопи іскор; густий дим, клубами крутячись над полум’ям, підіймався до гори і багровою пеленою висів над містом...”

Тривожно скиглили чайки. Вони то зникали в тіні прибережних гір, то блискали в червоній заграві пожеж. Рушничні сальви лунали все частіше і частіше...

Близько десятої вечора до кают-компанії ввійшов Панас Матюшенко з двома матросами. Матюшенко подивився навкруги, ніби бажаючи впевнитись, що всі тут, і звернувся до затриманих:

– Панове офіцери! Команда “Потьомкіна” рішила звести вас на берег; але, перш ніж це виконати, доручила нам звернутися до вас із питанням: чи не хоче хто-будь із вас прилучитися до повсталих матросів і разом із ними стати за святу справу визволення всіх народів від клятого гніту царського уряду, щоб побідити або вмерти за свободу, як то порішила уся команда!

Запанувала тиша...

Офіцери були здивовані пропозицією, а Коваленко почув, як у грудях радісно застукало серце... Невже настала та жадана година?! Може, “Потьомкін” буде тією іскрою, “від якої спалахне полум’я всенароднього повстання за свободу і кращу будучність усіх народів російської держави! Так неже ж тепер, у сей, може, історичний момент, коли сама доля виводить мене на славу путь боротьби за святе діло свободи і справедливости, я відійду на розпуття і відтілю спокійно дивитиму ся на великі події, що проходять перед моїми очима?”

Коваленко хотів вже оголосити своє рішення, що він залишається на кораблі, але виник сумнів: а якщо знайдуться матроси, які дивитимуться на нього “як на стороннього чоловіка в їх дружній громаді”?

– Слухайте, Матюшенко, – сказав Олександр, – я усією душею належу до того славного діла, яке ви усі рішили розпочати, і лічив би не то за честь, але й за щастя розділяти з командою спільну долю. Але мене турбує непевність: чи не знайдеться серед ваших семисот з гаком товаришів людей, які не зможуть побідити в собі недовір’я до мого офіцерського звання і дивитимуться на мене як на стороннього і зайвого чоловіка?

– Одійдім набік... – сказав Матюшенко.

У кутку він понизив голос:

– Ви, звичайно, розумієте, що з нашого боку було б нетактовно ставити перед усією командою на вирішення питання про поклик – прилучитися до нас лише кого-будь з офіцерів... Через те рішили звернутися з цим закликком до усіх офіцерів. Але я мушу вам сказати, що команда не то що не бажала б майже нікого з них бачити з нами на панцирнику, але багатьох не лишила би тут навіть і в тім разі, коли б вони... висловили таке бажання. Щодо вас, то даю вам своє слово, що вся команда як один чоловік буде рада прийняти вас у наш гурт як товариша. Коли хочете, то через яку годину я принесу вам підписку в тому від усієї команди.

Чи ж можна було ще вагатися?!

– Ні, не треба мені підписки, – відповів Коваленко, – я охоче вірю вам на слово і остаюся.

Матюшенко міцно стиснув руку.

– Я знав, що ви так зробите! – сказав він, і його лице освітілося усмішкою...

Підійшли до офіцерів. Ті продовжували мовчати.

– Ну що ж, панове? – звернувся Матюшенко.

Ніби відповідаючи йому, Коваленко сказав, звертаючись до депутації матросів:

– Я прошу вас, панове, переказати всім товаришам, що я з радістю приймаю заклик остатися на “Потьомкіні” і з цієї хвили готовий душею і тілом служити нашому святому ділу.

Офіцери здивовано подивилися на інженера. Хтось із тих, що стояли ближче, прошепотів:

– Навіщо ви це робите?

– Я роблю так, як підказує моя совість.

Наперед вийшов молодший лікар Голенко і, звертаючись до депутатів, сказав:

– Я, як лікар, не можу залишити хворих і поранених і теж застаюся.

Депутати привітали його заяву.

Інші офіцери крутили: хтось казав, що не знаходить у собі рішучості на такий крок, інші говорили щось невиразне про жінку й дітей, решта мовчали.

Того вечора Коваленко і Голенко взяли участь у нараді комісії, яка засідала в адміральському помешканні. Серед двох десятків матросів Коваленко побачив трьох незнайомців у цивільному, один із них, Кирило, представляв групу одеських робітників, другий, Іванов, прийшов на панцирник від Одеського комітету Російської соціал-демократичної робітничої партії.

Як тільки офіцери увійшли, розмова урвалася.

Голова зборів піднявся і привітно сказав:

– Команда ескадреного панцирника “Князь Потьомкін Тавричеській” однодушно вітає ваше прилучення до боротьби за свободу всіх народів і виголошує з цього приводу своє щире задоволення!

Вірні цареві слуги відїхали вранці. Одного з них Олександр попросив послати своїй мамі, яка жила “в одному з глухих сіл України”, телеграму, що її син живий і здоровий...

На палубі вже були гості з Одеси, які привезли вістки про страшну минулу ніч.

Виявилося, що то “туляли” одеські босяки. Вони розбили урядові горілчані склади, розграбували горілку і перепилися. Потім почалася оргія: п’яна чернь розбивала, грабувала і палила все, що попадало під руки. Деякі тут же на вулиці скидали із себе своє дрантя й одягали награбоване. Коробки й діжки з бакалійним і гастрономічним крамом розбивались об бруківку. Те, що було в них, “пожирала із жадністю юрба”, порожні пляшки від вина літали над головами і розбивалися на мурах будинків.

“Даремно робітники молили босяків скінчити те безглузде буйство; даремно потім вони силкувалися силоміць спинити їх, – озвірівша чернь, здавалося, згубила розум і не знала більше ніякого впину. Врешті прийшло військо (...) Ранені й вбиті падали десятками. В нестямі від страху деякі кидалися просто в полум’я і там згорали. Чути було несамовитий стогін і дикі крики (...) Жертв солдатських куль і огню лічать сотнями. Сьогодні в місті страшенно пригнічений настрій. Безглуздий погром вніс дезорганізацію в революційні сфери й деморалізував військо. В Одесі оголошено воєнний стан. І досі прибувають усе нові та нові роти солдатів. Уже тепер відбуваються кроваві конфлікти між народом і військом на вулицях. Сьогодні чекають справжнього вигублення робітників”.

Треба було діяти. Робітники ще вчора просили висадити десант із “Потьомкіна”, щоб разом “з озброєним народом заволодіти містом”. Але комісія на це не погодилася, бо висадка на берег “не то що п’ятисот душ, як то казали робітники, але навіть і двохсот знесила б панцирник, тоді як із хвилини на хвилину можна було чекати приходу ескадри, з якою, може, доведеться вступити у бій”.

Погром у порту Одеси. 15 червня 1905 р.

Необхідно було зібрати всю команду, підняти її дух, бо “серед неї помітно було якесь вагання: темні сили в особі кондукторів і прихильної до них частини матросів встигли вже отруїти найслабші душі отрутою сумніву і страху за власну шкуру”. Тут треба пояснити, що кондуктор – військове звання на російському флоті, яке надають унтер-офіцерам, котрі прослужили установлений термін і склали іспит. Тобто це служаки, які не хотіли втратити зароблені багатолітньою вірною службою зарплату, пенсію і пільги.

Комісія – після дискусій – вирішила з’ясувати дислокацію війська в місті й розпочати пальбу з гармат по царському війську та помститися “за смерть наших братів робітників”. А ще вирішено відправити до міста для похорону Григорія Вакулєнчука делегацію з 12 осіб на чолі з Панасом Матюшенком.

Як оцінював Олександр Коваленко команду революційного “Потьомкіна”?

“Взагалі, – писав він, – взаємини ріжних течій на панцирнику уявлялися мені так: людей, рішучо настроєних, гідних стояти до кінця, було чоловіка півтора, між ними душ п’ятдесят були, крім того, люди цілком свідомі й більш-менш розвинені; очевидячки, ворожих революційному напрямку було душ сімдесяти з кондукторами на чолі із прапорщиком [Дмитром] Алексєєвим, якого ні з якого погляду не можна було поставити вище першого-ліпшого кондуктора. Решта команди хоч і була (...) взагалі пройнята революційним настроєм, та проте зовсім не була, так сказати, вихована в тому напрямі й тим то являлася елементом зовсім несталим і непевним, гідним під впливом добре сказаної промови, під вражінням удачі на короткий час запалитися, але ще більше і швидше падати духом і терятися при невдачі. Таким чином, користатися згідно з цілями панцирником як революційною боевою одиницею було можливо для свідомих проводирів повстання, вчаси для комісії, лише в такому разі, коли вдасться підтримувати бодай у більшості команди бадьорість і дух єдності”.

Тим часом зносини з містом було перервано – солдати на березі не пускали до води нікого, не дозволяли жодній шлюпці вийти в море. Харчів, у яких команда вже відчула недостачу, їй теж не везли, хоч представники міста вчора обіцяли швидко привезти все необхідне. Видно, військові власті Одеси стали тому на перешкоді. Все це ще більше спонукало моряків до рішучого виступу.

О 17.00 на кораблі вже знали, що в міському театрі засідає військова рада на чолі з генералом Кохановим. Біля театру – багато війська. “Сама собою виникала думка бомбардувати театр; на сьому зійшлися всі члени комітету, і було рішено зараз же дати три порожні вистріли для перестороги мирних жильців, а потім, підждавши якійсь час, розпочати пальбу з шестицалевих гармат до театру. Пробили бойову тривогу, і комендори набили гармати... Один за другим прогуділи три порожні вистріли. Через півгодини приготувалися до бойових. Я став проти відслоненого гарматного порту, що був недалеко від тієї гармати, з якої лагодилися стріляти, і, не спускаючи погляду, став дивитися на театр. Розітнувся знак “розпочати стрільбу”, грюкнув вистріл і в напрямі до міста з гуком понісся набій. Я їв очима театр... Але він стояв непорушний, як і попередю, величаво підіймаючись над містом. Очевидячки, набій пролетів мимо. Знов знак, знов вистріл, і знов набій летить мимо”.

Гарматні гостинці, можливо, випустив юний гармаш Семен Гризло з Катеринополя, у майбутньому Звенигородський кошовий вільного козацтва.

Для Олександра Коваленка цей промах не став несподіванкою, він знав, що на “Потьомкіні” ще не було практичного стріляння. “Сей випадок так збентежив усіх, що рішено було припинити стріляння і не розпочинати його, поки не вдасться добути докладного пляну міста і дізнатися певно про розклад військових інституцій війська. Програла одбой, і комендори повиймали набії з гармат”.

До генерала Коханова пішла депутація з написаною заявою від команди “Потьомкіна”, в якій команда броненосця вимагала припинити стріляти в робітників, якщо ж насильство продовжуватиметься, команда вживе найрішучіших заходів. “Застереження про се було також послане і представникам міста”.

За дванадцятьма товаришами, що були на похороні Вакуленчука, вислали паровий катер. Чекаючи на них, усі трохи заспокоїлися. На панцирнику все притихло.

Близько 9-ї години вечора катер повернувся, але приїхало лише 9 осіб.

У кают-компанії одразу зібралася комісія. Панас Матюшенко розповів про похорон Вакуленчука.

– Мені ніколи не доводилося ще бачити такого врочистого видовища, – почав він, – такої сили щирих сліз, що були пролиті над тілом цього досі невідомого нікому матроса. Коли ми вийшли з катера, на березі біля тіла Вакуленчука, як і вчора, була маса народу. Зараз кілька чоловік підняли ноші з тілом і процесія в супроводі кількатисячної юрби рушила до міста, прямуючи до кладовища. На вулицях до нас приставали все нові та нові купи людей; на балконах і навіть на дахах було видно людей; відусюди чулися поклики “Слава загубленому! Геть тиранів! Хав живе свобода! Хай живе “Потьомкін”!” І так було весь час, аж поки процесія не опинилася на кладовищі... Коли вже його поховали, ми всі сіли до фіакрів і поїхали до порту; але по дорозі нас спинила рота солдатів, ми висіли

і пішли пішки. Але як тільки ми порівнялися із солдатами, вони на наказ вистрілили до нас. Ми були без зброї і через те мусіли втікати. Я був позаду інших і бачив, що нікого не вбито. Думаю, що солдати не хотіли стріляти до нас. Але, коли ми прибули на пристань, нас виявилось лише дев'ять, куди поділися троє наших, я не знаю.

Така поведінка властей розлютувала комісію – адже начальник порту пообіцяв матросам, що їх ніхто не займатиме. Напевно, моряки думали про помсту.

Тут крізь відкритий люк верхньої палуби зі спардека долетіло характерне тріщання бездротового телеграфу. Розмова увірвалася, всі посхоплювалися, згуртувалися біля люка і з напруженою увагою почали прислухатися до уривчастих згуків телеграфу, які були повні якогось таємного значення.

Гукнули на чергового сигнальника.

– У чому справа?

– Бездротовим телеграфом перехоплено телеграму, – пояснив він. – Міньори⁵ розбирають її.

До люка підбіг один із міньорів.

– Ескадра недалеко! – гукнув він урочисто, схилившись над люком кают-компанії. Бездротовою телеграмою, яку ми перехопили, панцирник "Три Святителі" кличе панцирник "Дванадцять Апостолів".

Тим часом телеграф знову затріщав. Шифрувальник побіг до апарата і по кількох хвилинах повернувся.

– Ось телеграма! – сказав він, подаючи нам шматок паперу, на якому стояло: "Три Святителі" на "Дванадцять Апостолів". Панцирник "Князь Потьомкін Тавричеський" стоїть на внутрішньому рейді Одеси".

"Таким чином з години на годину треба було чекати ескадри".

"Усі були надзвичайно схвильовані новою звісткою".

– З яких кораблів складається ескадра?!

– З яким наміром вона йде?!

Хотілося вірити, що вона йде з наміром злучитися з революційним броненосцем. "Сього можна було чекати, бо на всіх кораблях, як казали матроси, давно вже існують революційні організації, що підтримували завжди зносини з революційними партіями; і ті організації ще зимою виробили плян, по якому під час пробування ескадри у Тендровському заливі матроси на дане гасло з одного корабля повинні повстати, офіцерів арештувати, тих, що стануть на перешкоді, вбити і заволодіти ескадрою, щоб підняти всенародне повстання".

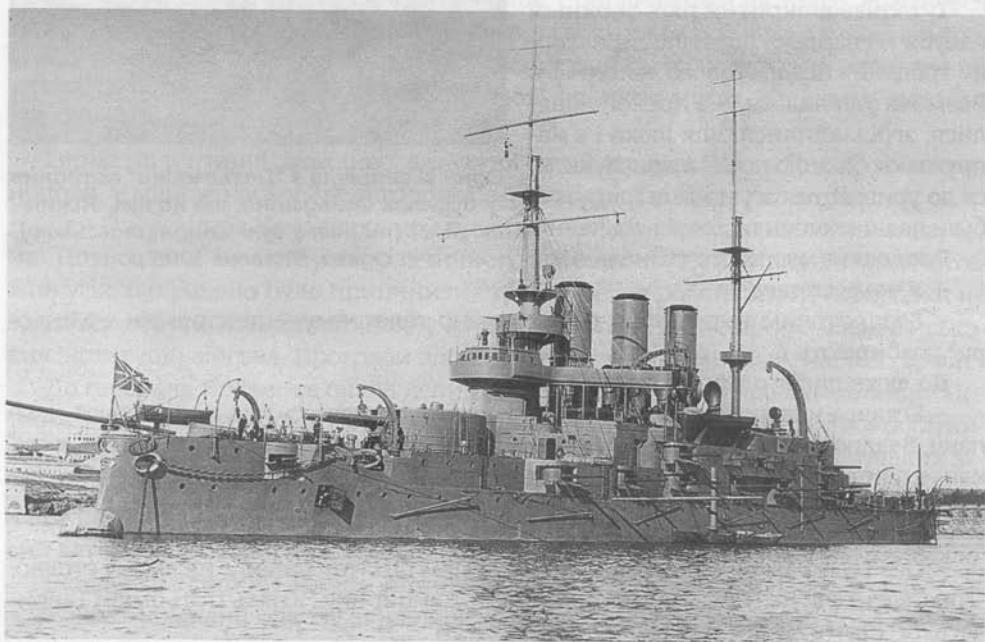
Один зі снарядів з "Потьомкіна" потрапив у будинок Фельдмана, що на вул. Ніжинській, 71 (на розі з вул. Спиридонівською). Одеса. Червень 1905 р.

Але краще готуватися до гіршого. Якби "ескадра була справді в руках матросів, вони тим самим бездротовим телеграфом повідомили би про те нас".

Радилися недовго. Вирішили: як тільки ескадра покажеться на обрії, йти повним ходом їй назустріч у повній бойовій готовості. Але без приводу не стріляти, бо є шанс, що "ескадра може прилучитися до нас у момент зустрічі".

"Коли ж з її боку будуть супроти нас ворожі вчинки, тоді розпочати з нею рішучий бій, з тим щоб побідити або загинути. Ні в яким разі не піддаватися, а в крайності хоч і висадити корабель у повітря. Про таке рішення зараз же повідомили команду, яка одноостайно ухвалила його. Одушевлення було надзвичайне, і темні сили замовкли".

Зустріч з ескадрою

Броненосець "Потьомкін" (у 1906 р. – "Пантелеймон"). 1906 р.

Революційна комісія видала накази: понабивати всі гармати, командорам лягати спати біля своїх гармат, підтримувати пару у 18 котлах, а коли треба буде, то ввести в дію ще чотири; налагодити головні машини і всі механізми, світити всю ніч навкруги бойовими електричними проєкторами, а міноносець і катер вислати в море для охоронної варті, всім лягати не роздягаючись, щоб кожну хвилину бути наготові до тривоги.

Для перевірки бойового духу комісія оголосила бойову тривогу: всі були на своїх місцях, всі працювали швидко і як слід. "Потім вільним від служби дозволено було лягати спати, а вахтенний відділ розійшовся по своїх місцях".

Опівночі Олександр Коваленко прийшов у свою каюту і, не роздягаючись, ліг на тапчан. Заснув швидко, але часто прокидався, вставав і “виходив на мостик до бойових проєкторів або обходив корабель по всіх помостах”. І щоразу переконувався, що “всі були на своїх стійках і бадьоро та уважно робили кожен своє діло”.

О 5-й ранку інженер Коваленко знову був на ногах.

“Потьомкін” і міноносець “із піднятою парою, з підібраними якорями стояли в повній готовності”. На катері “Віха” розвівався прапор із червоним хрестом – тепер це було шпитальне судно.

Близько шостої панцирник облетіла звістка: на обрії ескадра!

Олександр Коваленко вибіг на мостик і взяв у сигнальника далековид. На горизонті “ледве можна було розгледіти вершки щогол кораблів”.

Потім спустився на нижню палубу, де містилися приводи від кінгстонів і кляп, – тут було найзручніше керувати трюмними машиністами. “Всі вони було вже там у зборі й дожидали розпоряджень”.

Нагадавши їм коротко ті заходи, які потрібно вжити на випадок можливих під час бою ушкоджень, Коваленко наприкінці сказав морякам, що звертається тепер до них уже не як начальник, а як товариш, як член обраного всією командою комітету, який і доручив йому, як і раніше, завідувати трюмними справами панцирника.

– Прошу докладно виконувати свої обов’язки і мої розпорядження, не метушитися, ні в якому разі не тратити голови і не залишати без наказу своїх стійок.

Раптом згори глухо донеслися звуки сурм і барабанів, їх підхопили десь ближче, ще ближче, “й панцирник наповнився оригінальними, по своєму гарними згуками бойової тривоги”.

Упродовж служби на флоті Коваленкові часто доводилося чути їх під час вправ, але тепер вони здалися незвичайними – “щось зовсім нове, досі нечуване чулося мені у них. Здавалося, сурмачі та барабанщики мимоволі вложили в них частину того одушевлення і підйому войовничого духа, якими в ту хвилину була пройнята майже вся команда...”

Все стрепенулося, неначе по всьому панцирникови пробігла електрична течія. Все забігало, заметушилося: кожен поспішав до призначеного йому по бойовому списку місця. По кількох хвилинах усі вже стояли по своїх місцях, і серед тиші, що настала нараз, почувся гомін машин, яким дали хід”.

Коваленко вирішив подивитися, що робиться нагорі, і вийшов на верхню палубу.

“Потьомкін” летів повним ходом, із шумом розсікаючи хвилі. Швидкість повного ходу корабля становила 16,9 вузла, тобто 31,3 км на годину. Сумарна потужність двигунів “Потьомкіна” перевищувала 10 тисяч кінських сил. А ще він мав 42 гармати, з них чотири – головне калібру, 305-мм. На броненосці вперше використовувалось централізоване управління артилерійським вогнем. Потужнішого панцирника на Чорноморському флоті Росії не було.

У далековид Коваленко вже бачив бронеплави “Три Святителі” з прапором молодшого флагмана, панцирники “Георгій Побідоносець” та “Дванадцять Апостолів”, мінний крейсер і шість “контрторпедовців”.

Раптом ескадра стихила хід, а потім і зупинилася.

“Потьомкін” теж сповільнив ходу.

По бездротовому телеграфу прийшла телеграма з адміральського корабля: “Золоті чорноморці! Ми тяжко засмучені вашим вчинком! Чого ви хочете, нерозумні?”

Відповідь не забарилася: “Коли хочете знати, чого ми хочемо, приїздіть на “Потьомкін”, – ми гарантуємо вам недоторканність”. Але ескадра більше не озивалась.

“Потьомкін” знову рушив уперед. Несподівано ескадра розвернулася “і повним ходом стала тікати назад у море”.

Загнали “відбій”, і команда почала виходити на палубу. “Звістка про втечу ескадри встигла вже облетіти весь панцирник, і серед матросів панувало тепер незвичайне одушевлення”.

– А що, злякалися! – сміялися навкруги.

– Видко, не дуже цікаво спробувати потьомкінських куль!

Віра матросів у міць “Потьомкіна” виросла.

– Еге, видко, наш панцирник і справді грізний, коли його перелякалася вся ескадра, – казали моряки.

Втеча ескадри розвеселила всіх, і за обідом, попри його бідність, матроси весь час жартували. Та не встигла команда скінчити свій убогий обід, як сигнальники сповістили: ескадра – знову на обрії. І до неї прилучилися ще два панцирники.

Знову залунала бойова тривога. Команда розбіглася по своїх місцях.

“Веселі досі обличчя матросів мали тепер поважний вираз, – зазначав інженер Коваленко. – З того, що ескадра знов ішла на нас, підкріплена двома новими панцирниками, можна було думати, що вона йде з серйозними намірами. Та проте бадьорий настрій, як і попереду, панував серед матросів. У всіх майже видно було рішучість не спинятися ні перед чим аж до загибелі вкупі зі своїм панцирником”.

Машинам дали хід, і “Потьомкін” знову понісся назустріч ескадрі...

Коваленко час від часу вибігав на батарейний поміст. Звідси крізь щілини гарматних портів можна було бачити далеко навкруги.

“Кожна хвилина швидко зближувала нас до ескадри. Ось уже вона остільки близько, що можна добачати судна”. Ось “Ростислав”, ось “Синоп”.

Ескадра прямувала двома колонами: попереду – панцирники і мінний крейсер, позаду – “контрторпедовці”.

“Потьомкін” з міноносцем, що увесь час тримався при самому його борті, попрямував у середину першої колони.

Ескадра йшла в бойовому ладі “з поваленими шлюп-балками, з виставленими по бортах гарматами”. Але коли вона наблизилася до “Потьомкіна” сажнів на сто-півтора, на “Георгію Побідоносцю”, “Дванадцяти Апостолах” і на “Синопі” почався якийсь рух: моряки “купами вибігали з люків, і швидко помости сих панцирників були засіяні матросами”.

Ось і зійшлися...

“Потьомкін” вривався в саму гущу ескадри. Панцирники “Синоп”, “Георгій Побідоносць”, “Дванадцять Апостолів” і три “контрторпедовці” пройшли повз правий борт “Потьомкіна”, а панцирники “Ростислав”, “Три Святителі”, мінний крейсер “Казарській” та інші три “контрторпедовці” – по лівому.

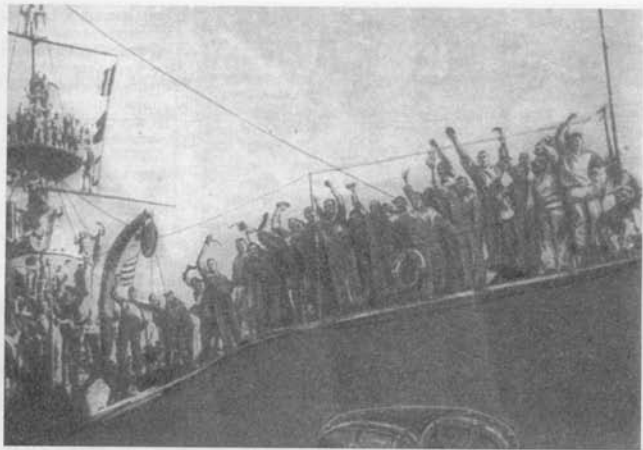
“Потьомкін” без поспіху навів свої гармати на судна, що проходили повз нього... “Ростислав” і “Три Святителі” в хмурому мовчанні відповідають йому тим же

самим, а на помостах останніх трьох панцирників в очевидному замішанні товпиться команда”.

Нараз із верхньої палуби “Потьомкіна” розлігся крик:

– Хай живе свобода!
Ура!

У відповідь на цей поклик “із трьох панцирників, мов грім небесний, грянуло дуже, одностайне “Ура!!!”.

Важко переказати той ефект, який вчинився на панцирникові “Потьомкін”. “В екстазі й радості, здавалося, всі втратили розум. Забувши, що гармати двох інших панцирників наставлені на нас, більшість матросів покинула свої стійки і з криком “Ура” гуртом кинулися до виходного люка, прямуючи на верхній поміст”. Інженер Коваленко підбіг до трапу і, широко розставивши руки, загородив дорогу. Юрба напирала і готова була винести його нагору. Напружуючи з усієї сили голос, інженер гукнув:

– Панове товариші! Стійте!..

Найближчі подалися назад і спинили юрбу.

– Одповісти на привітання ми ще встигнемо, – закричав Коваленко. – А поки гармати хоч одного судна наведені на нас, ми повинні бути готові одповідати на вистріли. – І, підвищивши голос, скомандував: – Командори, по своїх гарматах! Усі по своїх місцях! Швидко розійдісь!

“Юрба розбіглася, і вмить усі знов були по своїх місцях”. Але “Ура!” не стихало і перекочувалося з помосту на поміст, поки судна не одійшли на значну віддаль”.

По кількох хвилинах ескадра стала біля Одеси, а “Потьомкін” опинився в морі. На флагманському судні сигналом запитали “Потьомкін”: “Дозвольте стати на якір”. Відповідь прийшла одразу: “Офіцерам покинути судна і зїжджати на берег”.

Ескадра мовчала.

Тоді наш “Потьомкін” розвернувся і попрямував до Одеси. “Помітивши сей маневр, ескадра стала відходити у море”.

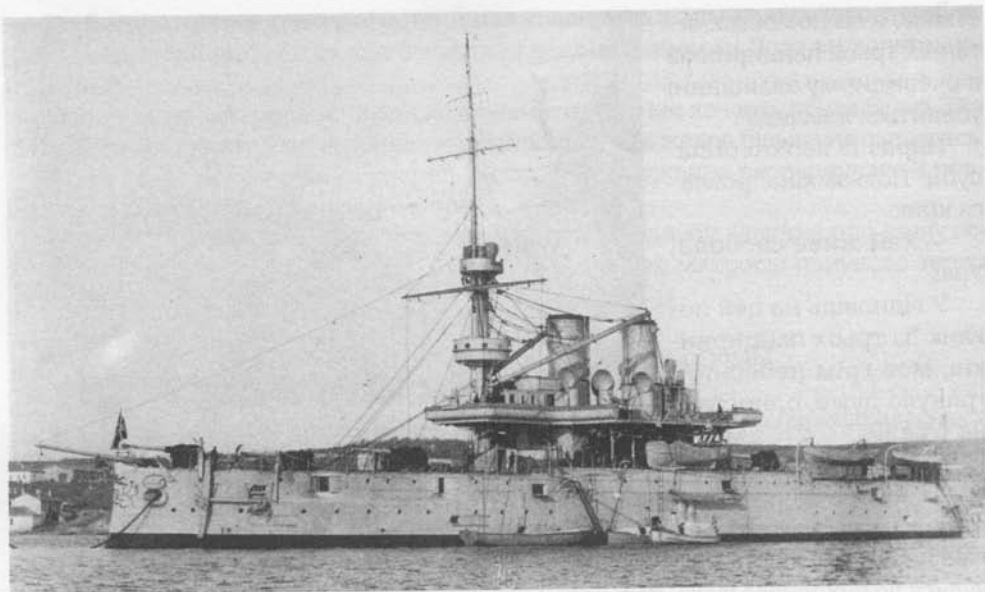
“Потьомкін” знову пішов на неї.

І ще раз пройшов крізь лаву між панцирниками “Синоп” і “Ростислав”. І знов з трьох панцирників заgrimіло могутнє “Ура!!!”.

“Три Святителі” і “Ростислав” йшли в повному бойовому порядку, але воювати не могли, бо команди хотіла брататися з потьомкінцями.

Розійшлись мирно. Ескадра повним ходом тікала в море.

Коли вона була вже на значній віддалі, “Георгій Побідоносець” почав від неї відставати і нарешті спинився. З допомогою прапорців (т. зв. семафор) від імені команди “Георгія Побідоносця” попросили прислати з “Потьомкіна” депутацію, яка б пояснила, що відбувається.

Бронеплав "Георгій Побідоносець". Поч. XX ст.

Одразу ж делегація разом із Панасом Матюшенком і Кирилом вирушила на міноносці. Як тільки потьомкінці зійшли на палубу "Георгія Побідоносця", їх обступили матроси. Один поперед одного вони розпитували про те, що ж сталося на "Потьомкіні".

Панас Матюшенко розповів про події 14 червня і додав, що "Потьомкін" тепер є "першим народнім кораблем, який рішив стати на бік народу, що вже вступив з урядом у рішучу боротьбу". Він закликав команду "Георгія Побідоносця" прилучитися до боротьби. У відповідь прогрімало "Ура!".

Тоді Кирило звернувся до офіцерів, які разом з командиром корабля, капітаном 1-го рангу Гузевичем стовпилися на мостіку. Кирило сказав, що "від цієї хвилини "Георгій Побідоносець" переходить до рук народу, що їм, яко слугам старого ладу, більше нічого на ньому робити і тим то їх зараз же зvezуть із панцирника".

Було викликано варту, яка роззброїла і заарештувала офіцерів.

Несподівано пролунав постріл, і тіло одного з офіцерів полетіло з мостіка у воду. Це лейтенант К. Григорков покінчив із собою. Офіцерська честь змусила його до такого кроку. Інші ж, видно, її не мали. Вони скорилися долі. Їх одразу посадили на баркас і з озброєною вартою відпровадили на "Потьомкін". Новим командиром корабля команда обрала старшого боцмана.

Коли офіцерів з "Георгія Побідоносця" підвезли до "Потьомкіна", Олександр Коваленко стояв на палубі. "Бліді й перелякані сиділи вони серед узброєних матросів". Позаду, біля стерничого, Матюшенко з револьвером у руці контролював ситуацію.

Переможених офіцерів "Побідоносця" відбуксирували на баркасі до берега. До Одеси броненосець "Потьомкін" повернувся переможцем.

Кинувши якір на попередньому місці, він дав сигнал “Георгію Побідоносцю” підійти ближче і теж стати на якір. Той одразу виконав команду. “Коли проходив повз “Потьомкін”, з нього по всіх військових засадах відсалютували старшому товаришу: на помості по бортах виставлено в лави команду, на мостику і біля трапів стояли кондуктори, витягшись у струнку і держачи руки біля козирка, сурмач грав привітний сигнал”. Коли відповіла сурма “Георгія Побідоносця”, інженер Коваленко на палубі “із задоволенням відсалютував новому спільникови”.

Загурчав якірний ланцюг – “Георгій Побідоносець” став трохи позаду ескадреного броненосця. “Радошам серед нашої команди не було межі! – засвідчував Олександр Коваленко. – Ще б пак! Адже тепер у нас була в деякій мірі революційна ескадра: два панцирники, торпедовець (тут і далі: міноносець. – Ред.) і шпитальне судно. З сією силою уже можна було виступити хоч якнайрішучіше”.

Як тільки “Георгій Побідоносець” став на якір, на “Потьомкін” прибув новий командир. На Коваленка він справив украй неприємне враження. “У виразі його червоного й жирного лица було щось тупе, звіряче й огидливе. Його маленькі очі, ні на хвилину не спиняючись, усе бігали, неначе він тільки що прокрався...” Але його обрала команда, яка, очевидно, добре його знала... Коваленко намагався заглушити в собі огиду до нового командира “Георгія Побідоносця”. Пішовши з ним у кают-компанію, по-товариськи розповів про технічні справи керування кораблем. Невдовзі чоловік з верткими очима повернувся на свій корабель.

Прилучення до “плавучої революційної республіки” ще одного панцирника справило ефект на владу – начальник порту явно не хотів, щоб набережна Одеси перетворилася на тир, тож негайно підплив до борту “Потьомкіна” і поцікавився, чого хоче команда.

Замість простої відповіді – хочемо прісної води, харчів і вугілля, що точно б виконав начальник порту, – хтось із команди, вражений революційною ейфорією, сказав:

– Вимагаємо, щоб командуючий військом роззброїв його та віддав зброю народові, який утворить національну гвардію для оборони своїх прав. Вугілля, прісну воду та харчі нам дасть сам народ.

Капітан поїхав...

Увечері в адміральському помешканні зібралися комісія та сила матросів. Напевно, були Панас Матюшенко, боцмани Димченко, Мурзак, Костенко і Кузьменко, квартирмейстери Степан Денисенко і Коров’янський, унтер-офіцери і матроси Кулик, Різниченко, Пархоменко, Дорошенко, Осадчий, Шевченко – активні учас-

Лейтенант К. Григорков

ники повстання, як бачимо, всі українці. Була й депутація від команди "Георгія Побідоносця". Її очолили українці Дорофій Кошуба та Семен Дейнега.

"Панувало незвичайне оживлення, – описував подію О. Коваленко. – Се був момент, коли під'єм духа команди досягнув свого апогею, коли віра в свою силу і надія на щасливий кінець розпочатої боротьби додавало духа всім хоч на які рішучі вчинки. Мрія розкривала перед нами найблискучіші перспективи; день останнього суду над тиранами і катами, день, у який сам нарід диктуватиме новому урядові нові закони, здавало ся, був уже недалеко!

Гомін сотень голосів наповняв усе помешкання: всі не переставали ділити ся один із другим спостереженнями і вражіннями сььогоднішнього дня, і коли зібралася комісія, мені як президентови зібрання коштувало немало праці втихомирити всіх і відкрити засідання".

Найперше вислухали розповідь представника "Георгія Побідоносця" про події останніх днів на Чорноморському флоті.

– 14 червня, – сказав він, – ескадра, що складалася з панцирників "Три Святителі", "Ростислав", "Дванадцять Апостолів", "Синоп" і наш "Георгій Побідоносець", почала кампанію. Несподівано 15 червня прийшов наказ панцирникам "Три Святителі", "Дванадцять Апостолів" і "Георгій Побідоносець", мінному крейсерові "Казарській" і чотирьом контрторпедовцям негайно вийти в море. По кількох годинах усі судна знялися з якоря. Нікому, крім командантів і, може, офіцерів, не була відома ціль цього походу. Офіцери на нашому панцирникові із заклопотаними лицами про щось таємничо переговорювались, а команда губилася в здогадках. Надвечір 16 червня ми підійшли до о. Тендри і стали на якір. На другий день рано-вранці на шханцях нашого панцирника зібрано було команду і командант прочитав нам наказ контр-адмірала Вишневецького, під проводом якого йшла ескадра. У наказі говорилося, що команда панцирника "Князь Потьомкін Таврический" збунтувалася, багатьох офіцерів замордувала... Далі говорилося, що наша ескадра повинна йти в Одесу, щоб утихомирити бунтарів, причому адмірал заспокоював команду, що ескадра в "Потьомкіна" стріляти не буде, а заволодіє ним без жодного вистрілу і приведе разом із повстанцями в Севастополь.

"Останні слова були покриті одностайним реготом зібраних".

– По-японському, значить! От так бравий адмірал!

Почекавши, поки люди заспокоїлися, представник "Георгія Побідоносця" продовжив:

– Ескадра в повному бойовому порядку рушила в море. Ось показується Одеса, а на її рейді, курячи всіма трьома коминами, стоїть "Потьомкін". Ескадра сповільнила ходу, але "Потьомкін" швидко наближався. По кількох хвилинах можна ясно розглядіти, що він іде на нас. Ескадра спинилася. Та нараз після сигналу з флагманського корабля розвернулася і повним ходом почала втікати.

– Без жодного вистрілу? – їдко запитав хтось, і юрба знов весело розреготалася.

– На морі до нас прилучилися "Ростислав", "Синоп" і ще два контрторпедовці; всі вони прийшли із Севастополя. Посилена ескадра знову попрямувала до Одеси. Швидко ми знов опинилися проти "Потьомкіна". Він знову понісся на нас усією парою. Команда глухо хвилювалася. Коли ж "Потьомкін" підійшов зовсім близько і почав направляти на панцирники роззявлені дула своїх гармат, серед матросів піднявся гомін, почулися голоси: "Братці, що ж се буде? Адже "По-

тьомкін” миттю пустить усю ескадру на дно! За віщо ж ми зложимо свої голови? Краще вийдемо всі на гору: потьомкінці не стрілятимуть у нас, коли бачимуть, що ми не йдемо проти них із лихою думкою”. Кілька чоловік вибігли на палубу, кличучи із собою й інших, і нараз усі, покинувши гармати і свої стійки, кинулися за ними і вкрили весь поміст. Те ж було і на “Синопі” та на “Дванадцяти Апостолах”. Коли ескадра зійшлася з “Потьомкіним” і коли відтіль донеслося до нас “Ура!”, в команді запанувала величезна радість, всі як один грянули “Ура!”. Команда вже більше не йшла з палуби, навпаки, й ті, що ще лишилися на своїх місцях, поспішали прилучитися до гурту. Так ми пройшли і вдруге повз “Потьомкіна” й опинилися в морі. Ескадра стала йти повним ходом, а ми почали одставати, поки зовсім не спинилися. Команда голосно заявила, що не дозволить панцирникові рушити, поки не дізнається, що скоїлося на “Потьомкіні” від його команди. Начальство, очевидячки, змішалось. Тим скористався один із товаришів і по семафору став запрошувати депутацію з “Потьомкіна”. Скоро ваша депутація була на нашій палубі, а ще через якийсь час “Георгій Побідоносець” був у руках матросів, що підняли прапор повстання за волю народу.

“Товариш скінчив своє оповідання, – розповідав далі О. Коваленко, – щоб дати час зворушеному його оповіданням зібранню трохи заспокоїтися, об’явлено коротеньку павзу, по якій засідання ведено далі. Рішено було на випадок, коли командант війська не виконає наших вимог, завтра ж зрана розпочати воєнну акцію на морі й на березі, з тим щоб заволодіти містом. Постановлено було також перемінитися частиною команди з “Георгієм Побідоносцем”. Після нарад про ще деякі другорядні справи засідання було покінчене і зібрання розв’язане (завершене. – *Рег.*)”.

Перед тим як лягати спати, інженер Коваленко обійшов броненосець. “Стомлена працею і пережитими вражіннями команда спала; тільки матроси вахтенного відділу не спали, стоячи на своїх стійках і не перестаючи живо ділитися один з одним споминами сьгоднішнього дня і надіями на будуче”. Темні сили були паралізовані.

Тієї ночі Олександр Коваленко довго не міг заснути. Уява розкривала перед ним ясні перспективи, і він “линув у мріях у недалеку будучність, яка, здавалося, готує вже великі історичні події”. Може, вже завтра, заволодівши з робітниками Одесою, потьомкінці запалять “пожежу загального повстання на цілому півдні. А там піднімуться окраїни, що давно вже хвилюються (...) може, Кавказ, Фінляндія, Польща і моя рідна Україна добудуть давно бажаного права улаштувати в себе життя народу на підставі свободи і справедливости”. Опівночі, “стомлений вражіннями і думками”, він нарешті заснув.

Сила слова

Рано-вранці Коваленко прокинувся з приємною думкою про події вчорашнього дня. Він зрозумів, що треба вести хроніку “сих знаменних подій”, і тільки хотів взятися за перо, як у каюту ввійшов член комісії, старший боцман Димченко.

– З “Георгія Побідоносця” прибуло кілька чоловік, – стурбовано мовив він, – вони принесли звістку, що там постала незгода. Більшість команди на чолі

О. КОВАЛЕНКО-ЖУРБЕНКО.

ОДИНАЦЯТЬ ДНІВ НА ПАНЦІРНИКУ

„КНЯЗЬ ПОТЕМКИНЪ ТАВРИЧЕСКІЙ“¹⁾

По неспі 1903 року я скінчив курс технологічного інститута в Харкові. Мені треба було відбувати військову повинність, і через те я рішив поступити інженіро-механіком у Чорноморську флоту, де я мав предужити два роки. Перш ніж бути заліченим на дійсну службу, я мусів виплатити трьохтисячний цenz вільних механіком. Я почав те плаванє лише у вересні, коли вже багато суден кінчало кампанію і тил-то мені довело ся увесь час переходити з одного судна на друге; отже таким робом за ті три місяці мого практичного плавання я побував на судах усіх типів від панцирника до канонерки включно. У січні 1904 року мене залічено у корпус інженіра-механіків флоту і направлено на посаду молодшого інженіра-механіка на панцирник „Чесма“, відкіль у жорді мене переведено на панцирник „Екатерина II“. Тут я проплавав усю кампанію 1904-го року, а потім мене знову перевели у жовті на панцирник „Князь Потемкинъ Таврическій“, на посаду трюмного інженіра-механіка, на якій я й пробував аж до самої катастрофи 14-го червня. Сей найкращий панцирник усієї Чорноморської флоту тільки-що був скінчений; багато дечого дороблявало ся уже при мені.

У маю сього року на „Потемкинъ“ була принята комісією артилерія, а 12-го червня по приказу головного команданта Чорноморської флоту, віце-адміра Чухотина, „Потемкинъ“ рушив із Севастополя у Тендровський залив, де комісія мала справляти артилерійські іспити. Туди-ж під кінець червня повинна була прийти

¹⁾ Не дивлячись на ніби безстрисичну форму, пишучи се повіданне, я зовсім не удавав ся до помочи фантазі, але писав лише те, що скоротила мені память, в якій до тепер загада про ті події бережесть ся в живих, ярих образах. І до тепер іще я не тільки памітало розмови, окремі фрази і слова, ані чув, але навіть ті вирази лиця, які завивали у мене в який-будь момент, також як найменші деталі в воєнній обстанові. Тим-то коли я писав, мені нічого не треба було придумувати. Навпаки, мені здасть ся, що я не досить добре владію широким для того, щоб як слід скоротити ся тим матеріялом, який скоротила мені память.

О. К.-Ж.

Перша сторінка спогадів Олександра Коваленка про повстання на броненосці „Потьомкін“

бі і всякими правдами та неправдами вислужуючись перед начальством, вони досягають сього з їх погляду почесного становища і таким чином роблять тут таку карієру, якої не могли б зробити ні в якій іншій сфері. Таке становище не тільки добре забезпечує їх із матеріального боку, але й дає їм значну власть над матросами і натурально робить із них гарячих прихильників уряду і сучасного ладу, а звичка завжди прислужуватись начальству виробляє в них страшенно не-симпатичний тип донощика (...). Я радив не гаючись арештувати на „Георгію Побідоносця“ всіх кондукторів, але товариші, що приїхали відтіля, казали, що при теперішніх обставинах і настрою команди се може привести до якихось неприємних подій і що краще спершу попробувати вплинути на команду словом. Сю увагу всі признали цілком розсудливою і рішили послухати ся тієї ради товаришів із „Георгія Побідоносця“. Зараз же Кирило, кілька чоловік із нашої комісії, лікар і я сіли у катер і попрямували туди“.

з командантом та кондукторами переконаує зараз же йти до Севастополя для переговорів з начальством. Тамошня комісія не має сили опиратися такому рішенню.

– Треба зараз же їхати туди! – з цими словами Коваленко швидко одягнувся і разом з Димченком вийшов на палубу.

Поки подавали до трапа паровий катер, Коваленко підійшов до членів комісії, які стояли з матросами з „Георгія Побідоносця“. Були тут Матюшенко і Кирило.

На нараді зрозуміли, яку помилку зробили вчора, не умовивши команду „Георгія Побідоносця“ вивезти з панцирника разом з офіцерами і кондукторів або бодай арештувати їх.

Ось яку оцінку дав кондукторам Олександр Коваленко: „Се люди, які виявляють яскравий взірець деморалізації нашого сучасного військового виховання і загального політичного режиму Росії. Залишаючись на надтерміновій служ-

Коли підпливали до “Георгія Побідоносця”, побачили, що на передній частині палуби вже зібралася майже вся команда.

Катер підійшов до трапа, почали виходити. Вахтенний унтер-офіцер командував:

– Смирно!

На вході на палубу новий командир корабля, “не рушаючи з місця, наче не хочаючи нас пустити”, твердо заявив:

– Наша команда не хоче zostаватися з “Потьомкіним” і вирішила зараз же йти до Севастополя.

Олександр Коваленко виявив рішучість. Відсторонивши рукою командира, сказав:

– У такому разі вже дозвольте нам звернутися безпосередньо до команди.

Командир “із злісним виразом” обличчя відступив. Потьомкінці ввійшли на палубу. Юрба зарухалася, погляди сотень людей звернулися на гостей.

Коваленко вискочив на купу колод, що лежали тут, і, намагаючись перекричати “ще незатишений гомін юрби”, звернувся до команди “Георгія Побідоносця”:

– Панове товариші!

Зараз же почувлися голоси:

– Замовкніть! Пан інженер-механік з “Потьомкіна” хоче говорити! Не ходіть, стійте на місці!

– Та що там слухати! – гукнули з гурту, що зібрався довкола командира корабля. – Ідем до Севастополя, та й край!

Однак гурт змушений був скоритися вимозі більшості й усі замовкли.

– Панове товариші! – знову сказав Коваленко. – Між тими днями, що ми, потьомкінці, пережили від самого повстання, вчорашній день був визначний: “Потьомкін” здобув союзника – “Георгія Побідоносця”. Ви, панове товариші, самі не захотіли вчора йти за ескадрою, що тікала від “Потьомкіна”, ви самі прохали нас прислати до вас депутацію, щоб від нас дізнатися, що привело до повстання наш панцирник, і, дізнавшись правду, ви самі спільним приговором відтрутили від себе офіцерів і тим самим віддалися разом з панцирником, збудованим народньою працею, на служення великому ділу визволення народу. Ми святкували вчора ваше прилучення як добрий знак того, що недалеко вже той час, коли матроси і солдати, зрозумівши свій кровний зв'язок із працюючим людом, усі мов один чоловік готові будуть стати разом з ним на оборону людських прав. Ми від всього серця вітали ваше одностайне рішення йти з нами плече в плече на боротьбу зі спільним ворогом! Але ось ледве тільки минула коротка ніч – і ви вже вагаєтеся. Між вами чути голоси, що треба йти до Севастополя, щоб там розпочати переговори з начальством. Ці переговори закінчатся вашою здачею начальству, якого ви тільки вчора позбулися... Так невже ж ви вчора прилучилися до нас тільки для того, щоб уже сьогодні стати зрадниками великій справі визволення народу? Невже ваша вчорашня рішучість уступила ганебному малодушшю? Який же злий дух натхнув зневіру у ваші душі? Що заморочило вас? Чи наші панцирники не дужі? Чи наше діло не праве? Ні, панове товариші! Наші панцирники нездоланні з того часу, як вони перейшли на бік повставшого народу, бо ж у його ворога немає більше такої сили, яку він міг бо поставити проти нашої сили. У цьому ви могли переконатися вчора, коли вся майже Чорноморська ескадра мусіла тікати від “Потьомкіна”, не маючи спромоги заволодіти

ним! Панове товариші, наше діло справедливе, бо за нього стоять усі народи, бо разом із ними ми йдемо на боротьбу за його визволення від довічного ярма; щоб нанести останній удар першому і найлютішому ворогові всіх народів – царському урядові, тому урядові, який, розпочавши після своєї примхи безглузду війну, із жорстокою упертістю тягне її ось уже другий рік, не дивлячись на стогін знесиленого цим лихом народу; тому урядові, який 9 січня на покірне прохання петербурзьких робітників полегшити тяжку долю робочого люду, звернене до нього, відповів градом куль; який і тепер розстрілює скрізь безоружний нарід, коли він підносить голос за свої права; який заганяє у тюрми і веде на шибениці найкращих заступників народніх прав і інтересів; від якого немає більше життя у російській державі ні жадному народові! Панове товариші, й сила, і правда тепер за нами! Так будьмо ж міцні духом і разом з нашими грізними панцирниками поспішімо на поміч народові, готовому вже піднятися на рішучу боротьбу з огидним ворогом! Хай живе наступаюча революція! Хай живе справжнє народне правління! Хай живе свобода і справедливість!!

“Одностайне, многоразове “ура” грянуло у відповідь на мою промову... – згадував Коваленко. – Все знов зарухалося, захвилювалося”.

– Не підемо до Севастополя! Не покинемо “Потьомкіна”! – неслося звідусіль.

“Командант і його приспівники стояли немов прибиті”. Але ось до Коваленка підійшов лікар Голенко. “Він став знаками показувати, що хоче говорити, і юрба поволі стихла”.

Коваленко зійшов з імпровізованої трибуни, а лікар почав свою промову. Сказав, що “він теж син селянина, походить із народу, потім запевняв матросів, що він їх любить і бажає їм добра, а потім (...) почав захвалювати пропозицію йти до Севастополя і розпочати переговори з начальством”. Коваленко намагався його зупинити, але лікар не вгавав, навіть пообіцяв, що обидва панцирники сьогодні ж підуть до Севастополя.

Голенка треба було зупинити. Перериваючи його, Коваленко “голосно заявив, що таке поважне питання можна рішати лише в купі обом комісіям і командам обох панцирників і що тим то нараз, коли ще річ поки що іде лише про одностайність між матросами “Георгія Побідоносця” і “Потьомкіна”, обговорювати сю справу передчасово і не до речі”.

– Ви мені не даєте говорити! – роздратовано кинув лікар, недобре зиркнувши на Коваленка.

“Та все ж таки промова лікаря зробила свій вплив на команду”. Знову з’явилися “непевність і вагання”. Прихильники нового команданта загули:

– Що там балакати! Ідемо до Севастополя, та й край! Коли “Потьомкін” не піде з нами, нехай застається тут сам!

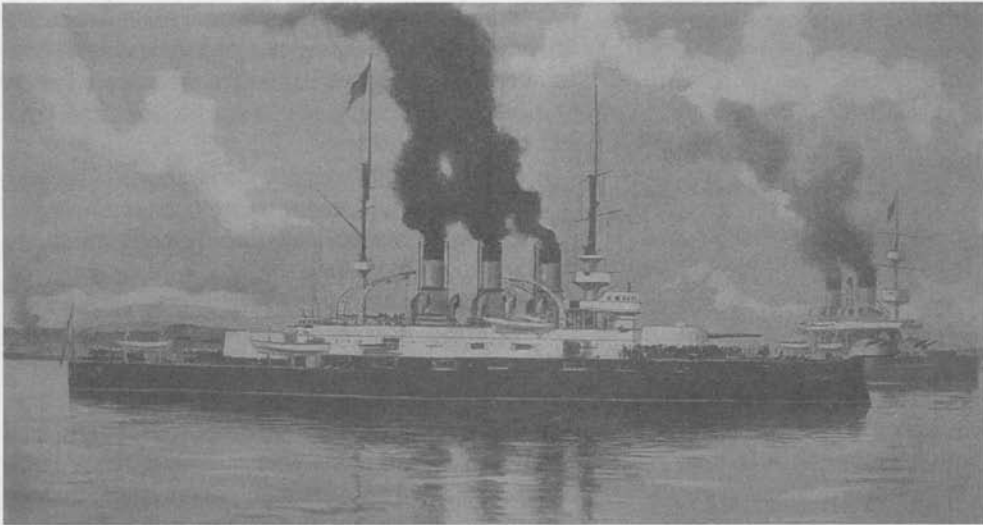
Але слово знову взяв інженер Коваленко. Він закликав “до згоди і одностайности”, переконував “не приймати ніяких рішень”, не порадившись із потьомкінцями. Закінчуючи промову, ще раз звернувся із закликом до згоди і до боротьби за свободу.

У відповідь знову прогриміло одностайне “Ура!”.

Дорогою на “Потьомкін” Коваленко висловив думку, що саме тепер найкращий момент арештувати кондукторів “і через те слід з сим поспішити”.

Усі з цим погодилися.

"Розстріляти!"

Броненосці "Потьомкін" і "Георгій Побідоносець".

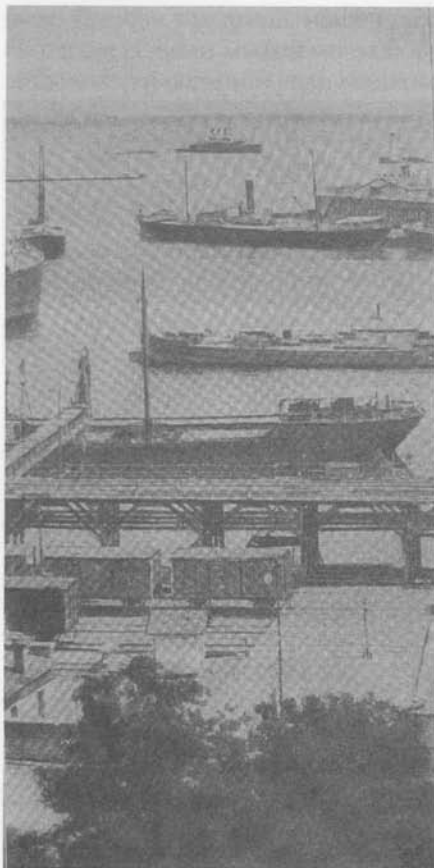
Автор картини невідомий.

Дж: Franch illustrated weekly magazines L'ILLUSTRATION of July 1905

Коли прибули на "Потьомкін", увага всіх переключилася на торговельний пароплав, видно з вугіллям, що заходив на рейд. Йому одразу послали назустріч міноносець "із кількома вірними матросами", яким було доручено оглянути, чи немає на кораблі чогось непевного, та запропонувати капітанові продати вугілля й підійти до борту "Потьомкіна", а якщо капітан не погодиться, то привезти пароплав силою. Міноносець пішов, і невдовзі пароплав уже пришвартовувався до панцирника. Команда взялася перевантажувати вугілля, а комісія зібралася в адміральській каюті.

Пропозицію йти до Севастополя категорично й однострійно відкинули. Вже хотіли перейти до обговорення подальших питань, коли увійшло кілька делегатів з "Георгія Побідоносця". Вони заявили, що їхня команда вирішила діяти у згоді з потьомкінцями і просить, щоб хтось із команди "Потьомкіна" перейшов на "Георгій Побідоносець", аби таким чином ще тісніше зв'язати обидві команди, причому їм особливо хотілось би "бачити поміж себе лікаря Голенка".

Щоб "задовольнити бажання команди союзного панцирника", комісія відповіла згодою, "тим більше що й сам лікар дуже радо згодився на те". Усі були певні, що знову підтверджене на цьому засіданні рішення – "нізачо не йти у Севастополь для переговорів із начальством" – вплинуло на Голенка. Разом із ним направили до союзників ще кілька чоловік "із свідомих товаришів". Усі вони разом з матросами з "Георгія Побідоносця" зараз же й відіхали. Перед відїздом їм ще раз нагадали нічого не починати, не порадившись із потьомкінцями.

Броненосець "Потьомкін" на одеському рейді (ліворуч від Воронцовського маяка), за його кормою – міноносець № 267

Комісія продовжила обговорювати питання, як заарештувати кондукторів на "Георгію Побідоносцю", щоб "не засмутити команду, що так легко вагалася". Раптом вбіг стривожений матрос і оголосив, що "Георгій Побідоносець" знімається з якоря. Всі вбігли на палубу. На "Георгію Побідоносцю" справді підіймали якір.

"Потьомкін" одразу сигналізував: "Георгію Побідоносцю" не зніматися з якоря".

Але "лукавий союзник" уже повним ходом рушив у море.

"Потьомкін" наказав "Георгію Побідоносцю" повернутися і стати на якір на попередньому місці.

Але "Побідоносець" тікав.

Тоді "Потьомкін" наказав одійти пароплаву з вугіллям.

Сурмачі та барабанщики ударили бойову тривогу. Повітря розірвали згуки сурм і барабанів, команда розбіглася по своїх місцях, а на щоглі грізно затріпотів червоний бойовий прапор. "Георгій Побідоносець" злякався, стишив ходу і повернув назад.

Ось він порівнявся з "Потьомкіним" і почав проходити повз. Думаючи, що він хоче стати на якір позаду "Потьомкіна", всі заспокоїлися. Програли відбій, спустили бойовий прапор... "Коли, отсе, – писав О. Коваленко, – "Георгій Побідоносець" круто повертає і, перше ніж хто з нас встиг схаменутися, входить у Одеський порт і за молом віддає

якір. Усі мов один чоловік зрозуміли тепер ціль сього маневру, і у нас піднялася страшенна метушня, в якій нічого не можна було розібрати і якої ніяким побитом не можна було утишити. Хтось звернув увагу на те, що з "Георгія Побідоносця" відійшла шлюпка і прямувала до нас". Їй назустріч попрямував міноносець.

У шлюпці сиділи "ті, що їх послано на "Георгій Побідоносець", а з ним один уже знайомий нам матрос із тамошньої команди. Лікаря ніж ними не було".

Ще здалеку вони загукали:

– Лікар Голенко – зрадник! Це він видав "Георгія Побідоносця"!

На палубі команда засипала їх питаннями. Ось що розповів один із них:

– Як тільки ми з лікарем прибули на "Георгій Побідоносець", він почав умовляти команду йти у Севастополь, запевняючи, що й "Потьомкін" піде за ними. Командант і всі його приспівники, звичайно, підтримали його. Команда була збита з пантелику і зарухалася. Даремно ми намовляли її не вірити лікареві й

лукавому командантові – нас уже ніхто не слухав. Командант, користаючись заколотом, зараз же звелів зніматися з якоря і всім розійтися по своїх місцях. Сам він разом із лікарем пішов на місток, де вони вдвох і порядкували. Всі розійшлися, і ми таким чином були позбавлені змоги звертатися до всієї команди. Поки ми бігали від одної купки до другої, панцирник знявся з якоря, а машинам дано повний хід. Ми догадувалися про зміст сигналів, що їх підіймали на “Потьомкіні”, але командант і лікар, умовившись із сигнальщиком, пояснили команді, що “Потьомкін” теж знімається з якоря і йде за “Георгієм Побідоносцем”. Тільки коли на “Потьомкіні” піднісся червоний бойовий прапор, команда догадалася, що її обморочено, злякалася і почала намагатися до повороту. Командант з лікарем піддалися вимогам команди. Панцирник повернувся і пішов до “Потьомкіна”, але ми не встигли й оглядітися, як “Георгій Побідоносець” круто повернув, увійшов з розгону в самий порт і оддав якір, устроївшись носом у міль. Тут уже команда зовсім стерялася, стало видко, що величезна більшість готова була віддатися в руки уряду. Skorиставшись замішанням, ми спустили шлюпку й ось із цим товаришем із “Георгія” попрямували до вас.

Зрада союзників пригнітила потьомкінців. “Ніхто не знав, що почати. Одні кричали: “Розстріляти “Георгія Побідоносця!”” Другі перечили, що ми в такому разі більше наробимо шкоди місту, ніж йому, навіть і потопити його не можна, бо він став на кіль. Та й не вся команда його винна в тому, що сталося. На голову лікаря сипалися прокльони... Тим часом до “Георгія Побідоносця” вже з усіх боків прямували військові катери”.

Стало ясно, що за такого повороту ситуації і такого занепаду духу команди “нічого було й думати” про рішучі дії щодо зрадників та й загалом щодо Одеси.

Залунали голоси “про похід у якийсь румунський порт, щоб там бодай запаситися вугіллям, прісною водою і харчами та на свободі поміркувати про те, що чинити далі. Усі схопилися за сей плян, і нараз же порішила майже вся команда йти до Констанци. Даремно дехто з членів комісії силкувався уговорити команду не хапатися (не спішити. – Ред.) з виконанням того пляну, – велика більшість не хотіла нічого й слухати. Чулися голоси: “Коли вже “Георгій” так нас зрадив, то що ж уже чекати від ескадри, коли вона знов прийде? Треба йти до Румунії!”

Знялися з якоря, взяли на буксир міноносець, сигналами веліли судну “Віха” йти за панцирником і рушили в похід.

До румунського берега

На душі було важко. Прилучення “Георгія Побідоносця”, яке вчора принесло стільки радості й надій, спричинилося, врешті, до деморалізації і відступу з Одеси, яка ось-ось могла опинитися в руках народу. І не тільки тоді, коли б “Георгій Побідоносець” був заодно з потьомкінцями, а “навіть і тоді, коли б він був пішов собі разом з ескадрою, як вона тікала”.

Після двох втеч ескадри команда “Потьомкіна” перестала її боятися і готова була звернути “усю свою увагу на Одесу. А тепер у руках військових властей був панцирник, якого гармати могли бути звернені проти повстанців”.

Цей день став критичним у революційній кампанії "Потьомкіна". Команда впала духом. "Темні сили тепер підняли голову".

Як тільки "Потьомкін" знявся з якоря, Коваленко вийшов на палубу. Подивившись за корму, помітив, що "Віхи" немає. Побіг на мостик і почав розпитувати, куди вона ділася. З'ясувалося, що "ніхто не помітив, як вона, поволі отстаючи, зникла зовсім за обрієм". Було дуже прикро: вся команда "Віхи" і кілька наших матросів, що були перевезені туди, потраплять тепер під суд...

19 червня надвечір показалася на обрії Констанца.

Чи вдасться тут добути все потрібне?!

Уже можна було розгледіти окремі будинки. Зненацька налетів шквал. Густа хмара порошу і туману на кілька хвилин закрила Констанцу.

– Недобрий знак! – напівжартівливо зауважив хтось.

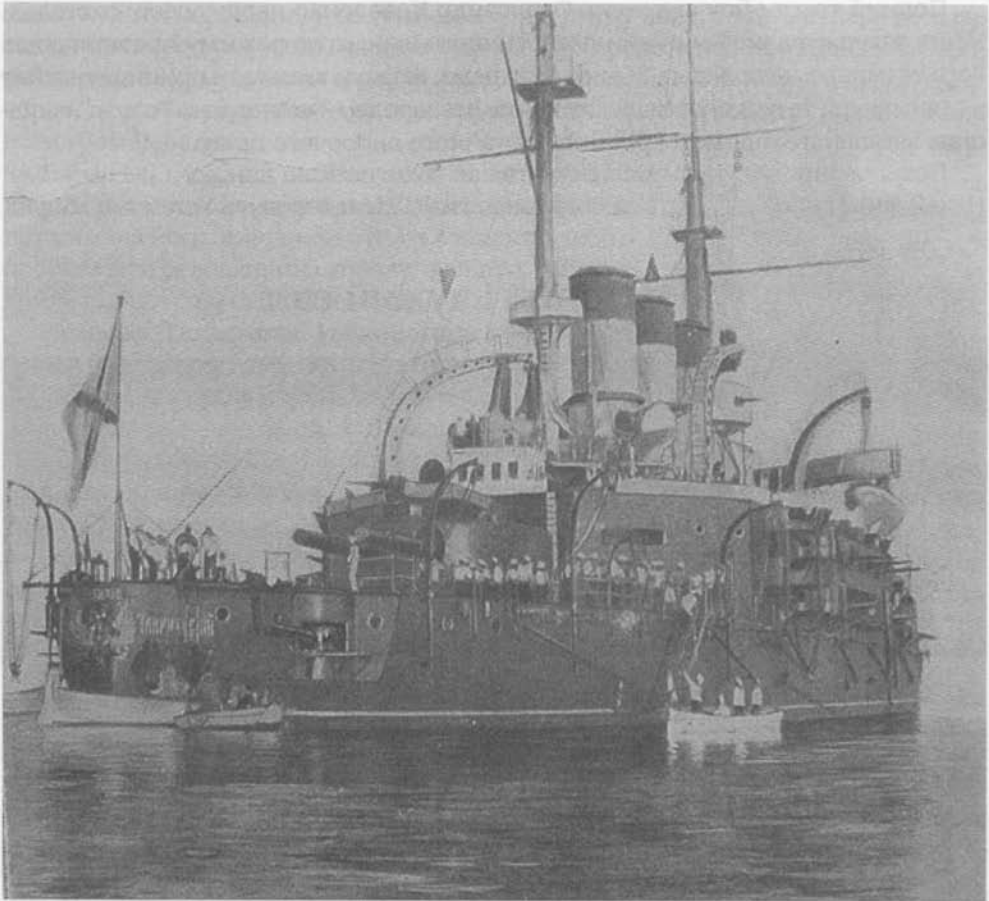
Шквал швидко пронісся, і Констанца, обмита дощем, знову з'явилася перед очима.

"Потьомкін" і міноносець № 267 стали на рейді Констанци.

Через якийсь час інженер Коваленко помітив, що до "Потьомкіна" прямує паровий катер. Через бінокль розгледів двох румунських офіцерів флоту. "Рішили їх зустрінути згідно з вимогами міжнародного військового етикету".

На помості виставили почесну варту. Коли офіцери ступили на трап панцирника, на його щоглі піднісся румунський прапор і "з марсаб розітнувся салют із дрібних гармат".

На палубі румунів зустріли Матюшенко, Кирило, Коваленко, Фельдман та ще кілька чоловік із комітету. Привітавшись, запросили до кают-компанії. Старший

Моряки броненосця "Потьомкін" у Констанці

із них, начальник порту, розпочав переговори. Говорили то по-французьки, то по-німецьки. Начальник порту запропонував написати йому все, чого потребувала команда.

Список потреб підготували швидко.

Румунський матрос, що приїхав з офіцерами, вмів трохи розмовляти українською. Він розповів, що в Констанці ходять чутки, нібито якийсь "контрторпедовець", команда якого складається лише з офіцерів, шукає "Потьомкін", щоб його підірвати.

Потьомкінці не повірили, хоч це й була правда – російський імператор Микола II наказав командувачеві Чорноморського флоту Росії Г. Чухніну розшукарти "Потьомкін" і потопити його разом з командою...

Випроводили румунських офіцерів з належними почестями. На прощання дали їм два документи: "До всього цивілізованого світу" і "До європейських держав". Та попросили передати румунській владі й іноземним консулам.

Повний текст обох звернень Олександр Коваленко навів у своїх спогадах. У них засуджувалися злочини деспотичного царського режиму проти народів Росії та імперська політика Москви. Зокрема, моряки вимагали припинити війну в Маньчжурії та якнайшвидше скликати Всенародну Законодавчу Раду – “на підставі загального, прямого, рівного і потайного виборчого права”.

Потьомкінці висунули політичні гасла: “Геть рабські ланцюги деспотизму! Нехай живе свобода!”, “Геть самодержавство!”, “Нехай живуть Установчі збори!”

Безжурний і чужий світ

Броненосець “Потьомкін” на рейді м. Констанци

Уночі з ясно освітленого приморського бульвару Констанци долинали лагідні звуки оркестру. Публіка “живо і весело” обговорювала незвичайну подію – “прихід революційного панцирника”. Безжурний настрої одних і напружене чекання інших.

Інший світ був “далекий і чужий”.

Ранок наступного дня приніс розчарування. Делегати, що їздили в Констанцу за відповіддю, привезли сумну звістку: міністр-президент повідомив по телеграфу начальника порту, що визнає за неможливе задовольнити наше про-

ханья купити необхідне, у тому числі харчі й питну воду, бо це б суперечило за-садам міжнародних угод. Разом із тим міністр пропонував команді "Потьомкі-на" передати румунським властям панцирник, висадитися на румунську тери-торію, де він "гарантував усім недоторканність і повну свободу", навіть обіцяв дати громадянство.

Панас Матюшенко наполягав на тому, щоб не від-давати румунам панцирника. Комісія одностайно підтримала його. Вирішили йти на Феодосію, щоб продовжити революційну справу, а звідти, як не виїде підняти народ, прямувати на Кавказ.

Невдовзі "Потьомкін" і міноносець № 267 знову неслися хвилями Чорного моря.

Попри недостачу харчів, важку роботу та невдачі останніх днів, настрої команди був ко-зацький – бадьорий і веселий. На баку "вільна від служби частина команди безжурно весе-лилася. В одному кутку під немудру гру скрип-ки і бубона кілька душ найщиріше, неначе на весіллі у свого кращого приятеля, садили гопа-ка, у другому – гурток матросів, розсівшись ко-лом, грав "у воза" або "у фильки", у третьому – ціла купа бавилася яким будь із матроських грищ. Скрізь було чути розмову, сміх і пісні. Мимоволі на думку приходили ще свіжі перекази про "За-порожке", тим більше що скрізь було чути майже виключно українську мову".

Донедавна на Чорноморський флот матросів набирали тільки з "малоросій-ських губерній", лише останніми часами почали присилати новобранців із при-волзьких губерній, та й то небагато. З України ж вирішено посилати мобілізо-ваних на Балтійський флот, – так наказав цар Микола II після відвідання Севасо-тополя. Його прикро вразило, що чорноморські екіпажі сформовані суцільно з українців. Цар зазначив, що це явище "нежелательное".

Під час переходу до Феодосії Коваленко часто виходив на верхній місток, звідкіля було видно майже весь панцирник. До нього піднімався Матюшенко, хлопці заводили "довгу розмову або затягали рідну українську пісню".

22 червня "Потьомкін" став на якір на Феодосійському рейді. Від носа до корми – через обидві щогли – простягалася гірлянда різнобарвних прапорів, а над кормовою вежею дванадцятицалевих гармат майорів червоний прапор із написами "Свобода, рівність, братерство" та "Хай живе народне правління!".

"Швидко уся набережна була вкрита народом". Делегати, що поїхали на бе-рег, запросили на "Потьомкін" представників від міста. Вони невдовзі й при-були. Їм сказали, що кораблі прийшли до Феодосії, щоб запастися необхідним. Представники попрохали дати їм список потрібного та пообіцяли якнайшвид-ше все те доправити. Крім списку з потребами, представникам міста розпові-ли про початок повстання та передали відозви, а також прохали "сьогодні ж зібрати екстренне і публічне зібрання мійської думи і там усе те прочитати".

Панас Матюшенко

Удень справді відбулося засідання Думи, на якому вирішено задовольнити вимоги команди "Потьомкіна" щодо харчів, вугілля і питної води.

З берега тим часом привезли часопис, з якого дізналися, що команда "Георгія Побідоносця" покалася "і видала 67 чоловік – як привідців". Ця вістка справила на всіх дуже прикре враження.

Надвечір з берега доправили курей, півнів та кілька живих биків. Другу частину харчів обіцяли привезти вранці. Повідомили, що градоначальник усіляко перешкоджає, щоб на "Потьомкін" дати питну воду та вугілля.

Уранці потьомкінці дізналися, що на баркасах у порту є близько 16 тисяч пудів антрациту. "Хоч антрацит і мало підходив для наших котлів, – писав інженер О. Коваленко, – та все таки в нужді можна було вживати і його, і таки рішено було купити антрацит у властителя..." Одразу кілька членів комісії, між ними і Матюшенко та Фельдман, сіли на катер та на міноносець і попрямували до порту.

За півгодини їх із берега обстріляли з рушниць. Стріляли влучно: було поранено матросів Циркунова і Козленка, а на катері пробило регулятор парової машини.

Команду охопила лють.

– Розіб'ємо Феодосію! – загукали моряки і кинулися до гармат.

"Більше розсудливі спинили їх, умовивши, що місто в тім невинне. Один командор так схвилювався, що тут же впав мертвий від паралічу серця".

Уся команда зібралася на палубі.

– Нам остається тільки йти в Румунію, поки ще ми можемо рухатися!

– В Румунію! В Румунію! – гукала юрба.

Даремно свідоміші й твердіші одиниці силувалися вмовити йти на Кавказ – намови не впливали, тим більше що всі знали стан, у якому опинився панцирник: котли від солоної води з години на годину могли відмовити, запас вугілля з кожною годиною меншав, бо ж весь час треба було тримати котли з паром, команда була знесилена, багато машиністів і кочегарів почали хворіти. "Темні сили майже відкрито стали тепер проповідувати похід у Севастополь, щоб піддатися властям".

За півгодини "Потьомкін" і міноносець були вже у відкритому морі.

Циркунова, який помер від ран, і кондуктора поховали в морі...

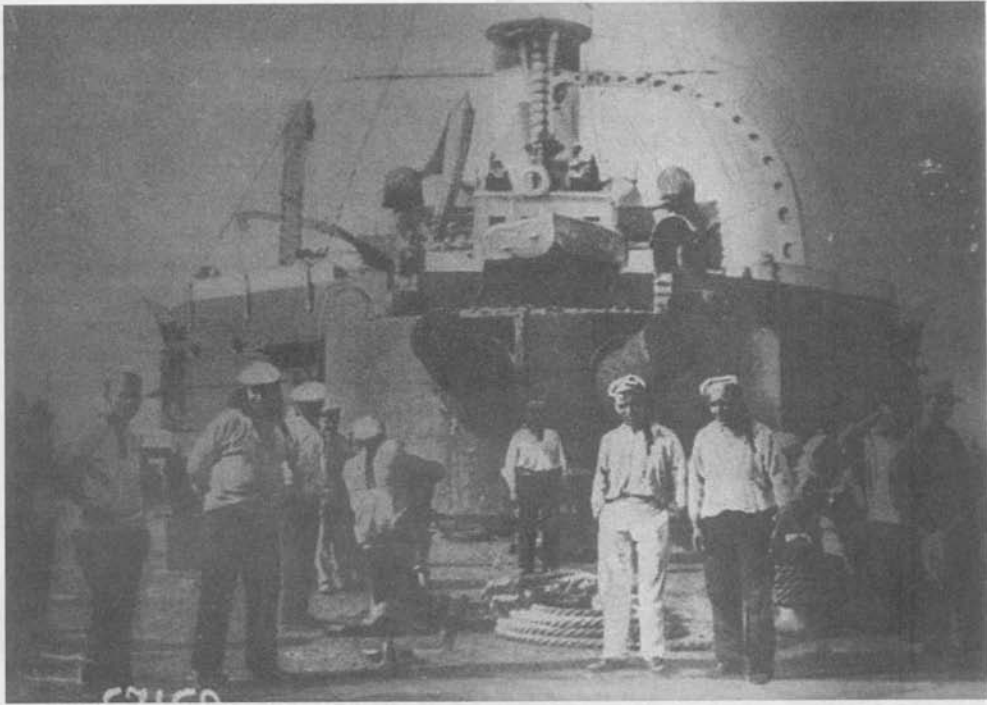
24 червня близько 23.00 увійшли в бухту Констанци.

Вранці до панцирника прибув начальник порту. Переговори були короткі: "Потьомкін", спустивши андріївський прапор, здали румунам. А міноносець майже з усією командою подався в Севастополь – попри умовляння не робити цього.

У Констанці між командою було поділено 24000 карбованців, що залишилися на "Потьомкіні". Прийшлося по 85 франків на брата.

Моряків оточили турботою румунські соціалісти, серед яких "гарячу участь" у справі новітніх політемігрантів узяв "доктор Раковський".

Надвечір Коваленко і Матюшенко вже звикали до цивільного одягу. Всі ознаки офіцерського стану – шаблю, кортик, погони і нагрудний знак інженера –

Потьомкінці. Порт Констанци

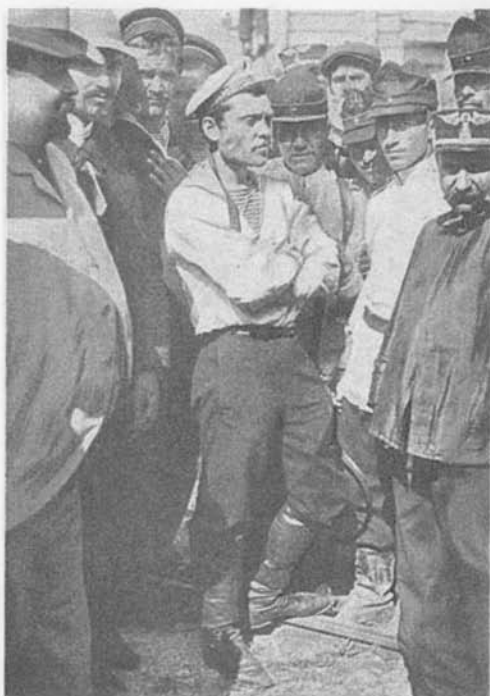
Коваленко роздарував на спомин своїм новим друзям. Наступного ранку Матюшенко, Кирило і Коваленко були вже в Бухаресті. Там дізналися, що броненосець "Потьомкін" віддано російській ескадрі, котра прийшла в Констанцу. Алексеев, Калюжнов, усі кондуктори і з ними близько 60 чоловік команди віддалися "у руки уряду". Небагато ж!

У травні 1905 р., напередодні повстання, на кораблі було понад сім сотень матросів, унтер-офіцерів і кондукторів. Як бачимо, абсолютна більшість вирішили не повертатися.

А на початку частка свідомих становила абсолютну меншість. Справді, що характери гартуються у боротьбі!

Важливо й те, що повстання на "Потьомкіні" відгукнулося в серцях інших: 19 червня, якраз напередодні першого приходу в Констанцу, вибухнуло повстання на навчальному судні "Прут". Повстання очолили українці Адаменко, Чорний, Захарченко, Бойко, Козуба та Петров із Казані. Невдовзі спалахнуло повстання на крейсері "Очаків", його очолив унтер-офіцер Сергій Часник, українець із народження.

12 жовтня 1905 р. бронеплав "Потьомкін" було перейменовано на броненосець "Святий Пантелеймон" – щоб стерти пам'ять про українське повстання проти російського самодержавства. Та стерти пам'ять і козацьке завзяття не вдалося! Уже в листопаді розпочалося Севастопольське повстання, у якому найактивнішу участь взяла команда броненосця "Святий Пантелеймон".

Панас Матюшенко (у центрі)

Не минулася даремно боротьба українських революціонерів, перемога прийшла через десятиліття!

У листопаді 1917 р. повернувся в Україну зі Швейцарії Олександр Коваленко, автор прецікавих спогадів, які лягли в основу цього нарису, повернувся, щоб продовжити боротьбу за Самостійну Україну!

Роман КОВАЛЬ, Юрій ЮЗИЧ

Дж.: Коваленко-Журбенко О. Одинадцять днів на панцернику "Князь Потемкин Тавричеський" // Літературно-науковий вістник. – 1906. – Т. 33. – Січень – квітень. – С. 22–37, 207–223, 431–443; Т. 34. – Цвітень – червень. – С. 17–36.

Особливості мови у цитатах в основному збережено.

Примітки

1. Ют – кормова частина палуби біля кормової рубки.
2. Шханці – частина палуби, де відбуваються церемонії.
3. Спардек – надбудова посередині корабля.
4. Донка – помпа.
5. Міньори – шифрувальники.
6. Марс – майданчик на щоглі, де ставлять прожектори і невеликі гармати.
7. Бак – носова частина верхньої палуби.

Революція в Охтирській гімназії

Перший публічний виступ кобзаря Василя Ємця відбувся в колись козацькому містечку Охтирці. Цей виступ мав надзвичайний резонанс і ледь не завершився виключенням Василя з гімназії. Бо співав він – “Розриту могилу” Тараса Шевченка...

Василь Костьович Ємець народився 15 грудня 1890 р. в с. Шарівці Богодухівського повіту Харківської губернії в козацькій родині. Його батько був свідомим та освіченим українцем, у нього вдома бували кобзарі, зокрема Іван Кучеренко-Кучугура та Павло Гащенко. Слухав малий Василь у своєму домі й сліпих кобзарів Петра Древченка, Грицька Кожушка, Михайла Кравченка. Їхній спів про козацьке минуле, сльози матері та сум батька, які з душевним переживанням слухали кобзарів, справили на малого Василька величезне враження... Коли він підріс і почав читати “Кобзаря” Тараса Шевченка, де поетизувалася козацько-гайдамацька Україна, про яку співали й кобзарі, доля Василя Ємця вже була вирішена – будити бандуру рідний народ, творити з гречкосіїв воїнів.

Батько ж, “хоч як любив слухати сліпих кобзарів”, грошей на бандуру не дав, попередивши: “Тебе за неї виженуть із гімназії”¹. Тож, навчаючись в Охтирській гімназії, Василь сам заробив репетиторством гроші на бандуру. Відтоді вже жодний сліпий кобзар не минав хати, де жив гімназист Василь Ємець.

6 грудня 1911 р. в Охтирській чоловічій гімназії мали відбутися концерт і бал. Окрім гімназистів і вчителів, були запрошені члени міської та земської управ,

Василь Ємець.
Охтирка, 6 грудня 1911 р.

гімназистки та вчительки дівочої гімназії, священник, військові та “ісправнік”, тобто начальник поліції.

У величезній залі гімназії зібралось близько 700–800 осіб. Концертна програма “не мала нічого українського, – згадував Василь Ємець, – так ніби відбувалася в якійсь Тулі чи Костромі на Московщині, а не в старім козацькім полковім місті Охтирці”, перед публікою, що складалася, мабуть, на “95–97 відсотків” з нащадків слобожанського і полтавського козацтва².

Василь попросив інспектора Павла Квіцинського поставити його виступ передостаннім – хотів, щоб його виступ запам’ятали.

Вийшов він на сцену “хвацько-струнко”, “по-козацькому”, певний себе, з високою піднятою головою. Так йому потім говорили товариші³.

Немов ненароком зачепив якийсь приструнок, потім другий, третій...

У залі – анічирк.

Зітхнувши, “набрав повні груди повітря та, перейнявшись до болю великою трагедією поневоленої України, заспівав:

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?

“Співав, переживаючи кожний рядок, кожне слово”⁴. Співав то гучніше, то тише, іноді переходив майже на шепіт.

А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та допоможуть москалеві
Господарювати
Та з матері полатану
Сорочку знімати.
Помагайте, недолюдки,
Матір катувати.

Останні рядки промовив він “із такою навалою почуття жалю, обурення, докору та гніву”, що слова “помагайте, недолюдки, Матір катувати” майже вигукнув та із силою шарпнув по струнах. “Так відчувати і так переживати міг хіба ідейний юнак, що за Україну готовий був піти до в’язниці, на Сибір або й віддати саме життя”⁵.

“Коли закінчував спів, – згадував Василь Ємець, – відчуття трагедії так запанувало наді мною, що, мабуть, уже не зміг собою панувати, бо з гніву та великого жалю сльози закапали по струнах моєї бандури”⁶.

Кобзар закінчив виступ – а в залі тиша!

І раптом, через 3–5, може, й більше секунд у залі зчинився неймовірний “вибух оглєсків, вигуків “браво і біс” та тупотіння ніг”⁷. Багато людей плакало.

За лаштунки Василь ішов, хилитаючись, як п’яний.

У залі зчинилася буря: несамовитий гуркіт змішався з ревом гімназистів...

Будинок колишньої Охтирської гімназії

На сцену вискочив переляканий інспектор Квіцинський і намагався вгамувати публіку. Та ревище і несамовите тупотіння ніг восьми сотень глядачів, переважно гімназійної молоді, посилювалися.

Василь хотів вийти на сцену і вклонитись публіці. Та де там! Інспектор пергородив дорогу:

– Назад! Как ви пасмелі петь ету революционную песню?! Я вам пазволил іграть, а не петь. Завтра вас не будет в гімназії!

Добре. Нехай так. Але теперка дозвольте мені вклонитись публіці.

Та інспектор не пустив.

А в залі буря не вщухала.

Продовжувати концерт було неможливо. Тож інспектор, щоб утихомирити екзальтовану публіку, махнув духовому оркестру 29-го Одеського драгунського полку грати марш.

У коридорі Василя обступили гімназисти: стискали руки, дякували... Дякували переважно московською мовою, “але не всі, дехто подякував і козацькою мовою”⁸. А “дівочі оченята” того вечора “якось по-іншому блискали в мій бік”, – задував Василь Ємець⁹.

Тут, як чорт із-під землі, знову вискочив інспектор:

Ви что, з ума сашлі?! Как ви маглі такую страшную песню прапеть!

Залиште мене в спокою, – чемно відповів Василь.

Інспектор почув. І відійшов.

А от вчитель математики Кость Сідлецький похвалив. І признався, що в юнацькі роки сам під гітару співав цю пісню...

Но нельзя делать такое на публіке...

Підійшли і вчительки дівочої гімназії. Панна Панамаренко почала з того, що вона "також Малоросіянка", а скінчила "висловами щирої вдячності" за виступ¹⁰.

Підійшов і вчитель географії Григорій Борисенко. Озирнувшись, міцно стиснув руку і стиха проказав, що він "також Малорос", але не радить більше співа-ти таких пісень:

– Для вашево же дабра...

Й інші вчителі дякували крадькома...

Уже наприкінці балу, коли вчителі та начальники розійшлися, інспектор покликав Василя Ємця до вчительської. Коли той зайшов, повернув у замок ключ.

Інспектор довго мовчав, а потім наче до себе "притишеним і ніби впавшим го-лосом, затримуючись майже за кожним словом"¹¹, сказав:

– Моя дружина... плакала... плакав і я. Ти ж знаєш, що... вона... походить із ста-рого... козацького... роду... полковника Глоби... Та і я... також... походю... з козаць-кої шляхти...

Не дивлячись на Василя, інспектор продовжував:

– Твій виступ із бандурою... пригадав... мою молодість... Коли ми, семінаристи, на рушниках... спускались із другого поверху інтернату... щоб піти... на вистави... Кропивницького... бо ж вони були... для... нас... заборонені... Пригадалися мені... й мої... університетські часи, коли я... плакав... над "Кобзарем"... Шевченка... Коли... вірив, що... Малоросія воскресне... воскресне... Але... мертві не воскресають... Пощо є ятрити... старі рани? (В оригіналі: "Зачем бередить... стария рани?")

– Мертві не воскресають, – погодився юнак, – але Україна воскресне, бо вона не мертва, лише спить. І прийде час, вона прокинеться¹².

Від виключення з Охтирської гімназії Василя Ємця врятувало те, що на вчи-тельську раду, де розглядався "скандальний інцидент", він представив "Кобзаря" Тараса Шевченка з позначкою "Дозволено цензурою"...

Цю ідею йому підказав сам інспектор...

Закінчивши Охтирську гімназію, Василь Ємець вступив на природничий від-діл фізико-математичного факультету Харківського університету. У вільний від навчань час навчав гри на бандурі студентів та взагалі кожного, хто бажав. У пер-ервах між фільмами за платню виступав у харківському кінотеатрі "Зеркало життя".

Слава про молодого кобзаря сягнула й Кубані. Влітку 1913 р. Василь Ємець при-йняв запрошення від "бандурного батька" Кубані Миколи Богуславського приїха-ти до Катеринодара. У цьому місті Василь заклав свою першу школу, яка почала називатися Першою кубанською кобзарською школою¹³.

Потім було навчання в Московському університеті, виступ на всеслов'янсько-му концерті поруч із визначними артистами Малого імператорського театру. У 1916 р. відбувся дебют Василя Ємця у Великому імператорському театрі. Після того концерту в найбільшій московській газеті "Русское слово" вперше Ємця було названо віртуозом...¹⁴

Мине не так багато часу, й захоплені статті про кобзаря-віртуоза з України відкриють шпальти провідних газет світу – США, Канади, Франції, Німеччини та інших. Але це буде пізніше. А спочатку була Лютнева революція, що переросла в революцію українську.

Василь Ємець став у лави борців за Українську державу. У складі Бойового куреня Військового міністерства УНР у січні 1918 р. боронив Київ від червоних військ Михайла Муравйова. Потім, у березні – квітні 1918 р., ніс службу в полку ім. Гетьмана Петра Дорошенка Синьої дивізії.

У 1918-му Василь Ємець за сприяння Гетьмана Української Держави Павла Скоропадського, великого прихильника кобзарства, організував Кобзарський хор, пізніше названий Першою державною капелою бандуристів.

3 листопада 1918 р. в Києві в переповненому театрі Бергонье (тепер театр ім. Лесі Українки) відбувся перший прилюдний концерт Кобзарського хору. “Козацький похід”, “Про Морозенка”, “Та літав орел”, “Дума про смерть козака-бандурника”, “Гей, на горі та жєнці жнуть”, “Ми – гайдамаки” та багато інших пісень і дум проспівали в той вечір кобзарі. Публіка палко вітала Кобзарський хор та його творця Василя Ємця.

Потім були гучні виступи в Українському робітничому домі, Купецькому зібранні, Українському молодому театрі Леся Курбаса, що був буквально напакований військовими...

У Міністерстві народної освіти, де Василь Ємець, за власним визнанням, мав “велике щастя працювати”, він дізнався, що інспектор Павло Квіцинський, ставши директором Охтирської гімназії, “завзято обстоював її відмосковлення”¹⁵.

Та мирному життю доходив край: безумна соціалістична демократія на спільку з російськими комуністами пішла в похід на “пана Гетьмана”, насправді ж на Українську Державу... Тяжко пережив Василь Ємець братовбивчий бій під Мотовилівкою в листопаді 1918 року. Бій повстанців Симона Петлюри та сердюків Павла Скоропадського він назвав “нашою поспільною різаниною”¹⁶...

Коли Українська Держава впала, Кобзарський хор став основою Республіканської капели, з якою диригент Олександр Кошиць із надзвичайним успіхом обїхав усю Європу, Південну Америку та США. А Василь Ємець знову пішов до війська: влітку 1919-го він брав участь у поході об’єднаних українських армій на Київ.

22 вересня 1919 р. у прифронтовій смузі на залізничній станції Липовець Василь Ємець влаштував концерт для козаків і старшин штабу Київської селянської групи Юрка Тютюнника, що й засвідчив отаман спеціальною довідкою.

24 вересня кобзар влаштував концерт для полку ім. Тараса Шевченка, а 30 вересня співав перед залізничною сотнею в Козятині. 9 жовтня дав безкоштовний концерт для старшин і козаків залоги м. Могилєва-Подільського...

А ось довідка з Кам’янець-Подільського про концерт Василя Ємця для кінного, пішого і гарматного полків рекрутів та юнацької школи: “Талановита, піднесена гра будила в козаках почуття предків, дихала далеким минулим Вітчизни і хвилювала молоді серця. Радісно козаки на ранок відходили на фронт”¹⁷.

Були виступи й перед козаками 13-го Гайсинського полку та низовими запорожцями в цукроварні подільського містечка Іллінців. Співав харківський бандурист і січовим стрільцям, зокрема, в Тернополі 23 листопада. Чарував своїм співом і стрілецькі серця 2-го Галицького корпусу... І скрізь Василь Ємець розраджував козаків, підносив їхній дух, додавав сил для продовження боротьби...

А доля вже готувала колишньому охтирському гімназистові вигнання з рідної землі...

25 листопада 1919 р. в еміграцію його відправив головноуповноважений уряду УНР Іван Огієнко. Відправив, щоб урятувати генія українського народу. Іван Огієнко видав посвідку, згідно з якою "артист-кобзар" Василь Ємець "має зробити концертне турне по Європі і тим самим познайомити Європейське громадянство з національним українським музичним інструментом – кобзою"¹⁸.

На еміграції Василь Ємець продовжив музичні студії в консерваторіях Берліна і Праги, а 1923-го у Празі заснував Другу капелу бандуристів. Багато концертував, зокрема в Чехословаччині, Німеччині, Бельгії, Литві, Польщі, Франції, Канаді та США. Виступав він і перед вірменами, грузинами, азербайджанцями, донськими козаками, єгиптянами, марокканцями...

У своїй книзі "Кобза та кобзарі" Василь Ємець висловив віру, що мине лихоліття і український народ, як і інші народи Європи, матиме свою державу і тоді по всій Україні "лунатиме радісний спів великого щасливого народу (...) А коли часом до того співу болісно (...) озвуться сумні акорди кобзи та почується пісня-плач, то співатимуть кобзарі; співатимуть вони про славу тих, що полягли за Україну..."¹⁹

Роман КОВАЛЬ

Дж.:

1. Ємець В. У золоте 50-річчя на службі України. Про козаків-бандурників. – Голлівуд (США) – Торонто (Канада), 1961. – С. 31 – 32.
2. Там само. – С. 32, 34.
3. Там само. – С. 32.
4. Там само. – С. 33.
5. Там само.
6. Там само. – С. 33 – 34.
7. Там само. – С. 34.
8. Там само. – С. 35.
9. Там само.
10. Там само.
11. Там само. – С. 36.
12. Там само.
13. Энциклопедический словарь по истории Кубани. – Краснодар, 1997. – С. 207.
14. Ємець В. У золоте 50-річчя на службі України. Про козаків-бандурників. – Голлівуд (США) – Торонто (Канада), 1961. – С. 21.
15. Там само. – С. 37.
16. Там само. – С. 55.
17. Там само. – С. 66.
18. Там само. – С. 67.
19. Ємець В. Кобза та кобзарі. – Берлін, 1923. – С. – 99.

Михайло Ковенко – організатор Київського вільного козацтва

Київ, вул. Лютеранська. 1917 р.

У 1917 році Київ, як і раніше, був ворожим нам містом. Свідомі українці становили в ньому разючу меншість, тож і рахуватися з ними російська більшість не збиралася. І все ж саме в Києві інженер-винахідник Михайло Ковенко сформував курені Вільного козацтва, які стали опорою Центральної Ради.

1917 року Вільне козацтво творилося в багатьох українських губерніях. Але формувати сотні, курені та полки в сільській місцевості, де буяла розбурхана українська стихія, було не так вже й важко. Адже козацька ідея тут ніколи не вмирала. Насамперед завдяки дідам, які переказували дітям захоплюючі історії про лицарів-запорозжів та їхню подиву гідну боротьбу з татарами і турками. А ще завдяки книгам Адріана Кащенко про козаччину.

У Києві ж у 1917-му почути українське слово було вдивовижу. Воно звучало лише на околицях міста, базарах та на заводах, де працювали вчорашні селяни. Саме з робітничої молоді заводів Гретера, "Арсеналу" та залізничників і створив інженер-винахідник Ковенко козацькі сотні. "...Курінь вільних козаків,

сформований інженером Ковенком у Києві, – писав історик Дмитро Дорошенко, – був одинокою збройною силою, яка виступила в оборону Центр. Ради в перший момент большевицького повстання 15 січня 1918 р. в Києві¹. А сам Ковенко в ті дні “виявився, по суті, єдиним захисником Києва від більшовиків”².

“Цікава людина був цей Ковенко, – продовжував Д. Дорошенко. – Інженер із фаху і дуже талановитий винахідник, він являв із себе типового представника революційної доби, в якому особиста відвага й рішучість змішувались із певним авантюризмом і неперекірливістю в засобах...”³

Михайло Микитович Ковенко народився 8 листопада 1888 р. в м. Білопільі Сумської області в родині Микити Спиридоновича Гавенка та Олени (в дівочтві Ермолаєва). Батьки походили із с. Грязного Охтирського повіту Харківської губернії, тож у деяких дослідженнях помилково вказується, що Михайло Ковенко народився в с. Грязному. З'ясував справжнє місце народження Геннадій Іванущенко, який у фондах Державного архіву Сумської області знайшов метричний запис № 89 Преображенської церкви м. Білопілья за 8 листопада 1888 року⁴. До 1917 р., зауважував Г. Іванущенко, Михайло мав подвійне прізвище – Ковенко-Гавенко.

Закінчивши Люботинське реальне училище, білопільець виїхав навчатися до Німеччини. Гриз науку в Альтенбурзькому технікумі та на механічному факультеті Дармштадтського політехнічного інституту, який закінчив у листопаді 1910 року.

У 1911–1913 рр. служив у 1-му Кавказькому залізничному батальйоні рядовим. Швидко здобув повагу командира як талановитий інженер. 1913-го звільнився з армії, та ненадовго, адже в липні 1914 р. почалася війна “з германцями”.

Набуті в Німеччині знання молодий інженер-механік використав проти німців. Під час Першої світової, у 1915–1916 рр., він очолював технічне бюро комітету Союзу міст Південно-Західного фронту.

Зростання революційних настроїв, очевидно, вплинуло і на Ковенка. Він вступив до Української соціал-демократичної робітничої партії, яка обстоювала право українського народу на автономію. Як її представник взяв участь у Першому всеукраїнському робітничому з'їзді, що розпочав свою роботу 11 липня 1917 р. в Києві. На цьому зібранні Ковенка обрали до Всеукраїнської ради робітничих депутатів і кооптували до складу Української Центральної Ради.

Шлях від автономіста до державника Михайло Ковенко пройшов швидко. Наприкінці року він уже бере участь у творенні Української партії соціалістів-самостійників, у програмних документах якої незалежність України проголошено як державний ідеал, а українську мову – як державну. Окрім того, партія виступала за 8-годинний робочий день у промисловості, відділення московської церкви від держави та націоналізацію землі. Установчий з'їзд УПСР відкрився в Києві 17 грудня.

І все ж за головний напрямок своєї діяльності Ковенко визначив не політику, а творення збройної сили українського народу. Саме 17 грудня, у день з'їзду самостійників, у Києві на Софійському майдані відбувся парад Вільного козацтва. “В параді, – засвідчував Дмитро Дорошенко, – взяло участь 16 курінів: Ку-

рінь заводу Гретера, Курінь двірця Київ-І, Демієвський, Байковський, Пенчерський, Арсенальний, Кур. двірця Київ-ІІ, 3 Куріні Подільські, 2 Шулявські, 2 Лукіянівські, 2 Святошинські”⁵.

Такого видовища Київ ще не бачив – хмари громадян та дітей зібралися біля Софії Київської. Вільних козаків вітали Михайло Грушевський і Симон Петлюра. “За твердженням самого М. Ковенка, парад Вільного козацтва справив на киян надзвичайне враження”⁶. Уже 20 грудня Генеральний секретар праці і військових справ Микола Порш, очевидно, під враженням параду Вільного козацтва видав наказ організувати в Києві 5-тисячний полк Вільного козацтва.

Комплектували Вільне козацтво з добровольців, людей певних. Начальник штабу 1-го робітничого полку Вільного козацтва м. Києва Олександр Євтухів стверджував, що з перших днів січня 1918 року до полку вже брали “виключно козаків із числа бувших фронтовиків”⁷. Вільні козаки розмістились у казармах Костянтинівської школи на Печерську, що біля пам’ятника Іскрі та Кочубею.

Переконавшись у дисциплінованості та відданості Вільного козацтва, Генеральний секретаріат військових справ нарешті постановив перевести цю формацію з підпорядкування секретаря Внутрішніх справ до Військового секретарства та організувати Реєстрове вільне козацтво, утримуючи його державним коштом. Це було історичне рішення, але як же пізно воно було ухвалене!

Усе ж формування 1-го полку Вільного козацтва йшло добре, особовий склад збільшився до 350 піших, “чудово озброєних та обмундированих”⁸.

Довідавшись, що на заводі “Арсенал” звили кишло заколотники, Ковенко 5 січня рішуче роззброїв промосковські формування. Захопивши “Арсенал”, вільні козаки вивезли з його складів значні запаси зброї. Ковенко планував забрати і запаси вугілля, щоб завод припинив роботу. На жаль, не встиг.

14 січня 1918 р. уряд проголосив у столиці стан облоги, а Михайла Ковенка призначено комендантом міста – до його рук було віддано цивільну та військову владу. “Ковенко раптом зробився диктатором в м. Києві”⁹.

Парад Вільного козацтва.
У центрі (в кашкеті) М. Ковенко.
Київ, Софійська площа. 16 грудня 1917 р.

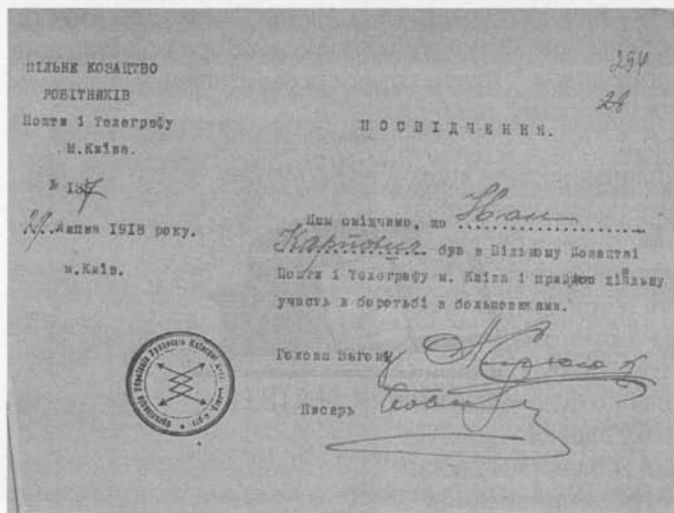

Олександр Євтухів

Несподівано 16 січня формування полку Вільного козацтва зупинилося – москалі підняли в українській столиці повстання. 1-й полк Вільного козацтва було стягнуто на Миколаївську вулицю, до будинку 9Б, до головного штабу, який очолював підполковник Володимир Сальський. Колись тут розміщувався клуб “Бесіда”. Він мав просторе помешкання з підвальним поверхом. Дві його кімнати завалили зброєю, набоями та їжею.

На заасфальтованому подвір’ї будинку 9Б височили два стоси дров. Тут вільні козаки безжально розстрілювали бунтівників. Виводили, як правило, парами. Як набиралася партія трупів, вивозили на вантажівці. Розстріляли тут і червоногвардійця, якого спіймали з бомбами біля штабу Вільного козацтва. Розстріляли зрадників-сагайдачників, які таємно постачали зброю заколотникам. Що вже казати про “жидків-шпигунів” і ватажка жидівських анархістів Барона, бандити якого стріляли у вільних козаків під час арешту. Така ж доля, очевидно, чекала й на неприхильного до України Йону Гоголя, який збирав навколо себе військову силу. Він був заарештований вільними козаками, а потім не повернувся додому...

Тон радикальній санаційній політиці задав Михайло Ковенко. Історик Дмитро Дорошенко, стверджував, що саме Ковенко, “людина смілива і рішуча, з великою долею авантюризму, в ці дні став, по суті, єдиним захисником Києва від більшовиків”¹⁰.

Посвідчення Івана Карповича, київського вільного козака, учасника придушення більшовицького заколоту в січні 1918 р.

Тут варто зазначити, що видатну роль у придушенні російсько-більшовицького заколоту відіграли й республіканці полковника Петра Болбочана. Захищали Київ і хоробрі богданівці, полуботківці, гайдамаки коша Слобідської України Симона Петлюри та вільні козаки з Катеринослава на чолі з отаманом Горобцем...

А ось в.о. військового міністра Олександр Жуковський оцінив дії Ковенка як “справжній терор”¹¹. Жуковський категорично засуджував коменданта Києва – росій-

ської твердині, яка не бажала бути столицею Української Народної Республіки, за терор проти тих, хто нас не хотів у рідному домі...

Завдяки жорстким діям Ковенка щодо ворогів української нації опір більшовиків танув. Але тривога за долю Батьківщини не зникла: до Києва наближалися російські орди Муравйова, який назвав себе головнокомандувачем Східного фронту “на Україні”.

У ці дні ще один самозванець, “народний секретар” Г. Лапчинський, закликав до битви з Центральною Радою. “Восемь дней киевские революционные рабочие и солдаты ведут кровавую борьбу с офицерами, чиновниками, студентами, белогвардейцами и сынами буржуазии, которые под маской “вольного казачества” защищают всероссийскую буржуазию и бюрократию, которая сидит в Центральной Раде (...) Все на Киев...”¹²

Коли ворожа потуга вже біля стін фортеці, серед гарнізону обов’язково знайдуться зрадники. Так було й на цей раз. У тремтливих душах членів Центральної Ради, переважно лівих есерів, виробився зрадницький план арештувати іншу частину членів Центральної Ради, розігнати цей “революційний парламент” і проголосити владу Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів ще до того, як червоні росіяни увійдуть до Києва і почнуть розстрілювати. Ось що про цю ситуацію писала 17 січня 1918 р. газета “Народна Воля”, орган соціалістів-революціонерів: “Рада Народніх міністрів одержала відомості, що де-які Українські Соц.-Рев., члени Всеросійських Установчих зборів, які приїхали цими днями з Петербургу до Києва, мають стосунки з Петербурзькими більшовиками. Справа була розслідувана, і найдено докази, що між цією групою Соц.-Рев. та Петербургом справді були зносини і що вони готувались захопити в Києві владу. З огляду на викриття зради і розпочате в м. Києві більшовиками повстання м. Київ оповіщено було з вечора 16 січня в осадному стані і призначено за військового коменданта м. Києва голову Київського Вільного козацтва Ковенка. В 9 з пол. годин вечора Ковенко з відділом Вільного Козацтва з’явився до Центральної Ради, зайшов в велику залю, де в цей час відбувалась нарада фракції У.С.-Р., і оповістив, що він має заарештувати сім чоловік”¹³.

“...Сміливий комендант м. Києва інженер М. Ковенко, – писав Дмитро Дорошенко, – не завагався арештувати змовників в самому будинку Ц. Ради на засіданні ес-ерівської фракції (були арештовані Полозов, Михайличенко, Сіверо-Одоевський, Шумський та інші), хоч це викликало протест з боку самого Грушевського”¹⁴. Ковенко арештував також С. Бачинського, Г. Ткаля та Овчаренка, – попри те що “Голова Центр. Ради п. М. Грушевський в самих різких виразах протестував проти того, що арешти робляться в стінах парламенту”¹⁵. Мовчав би вже!

Арешт у Педагогічному музеї в січні 1918 р. членів Центральної Ради Михайла Полозова, Гната Михайличенка, Опанаса Сіверо-Одоевського, Олександра Шумського та інших, які хотіли в порозумінні з більшовиками розпустити Центральну Раду і проголосити в Україні радянську владу, мав ефект вибуху. Арешт утримав від зради інших.

Дмитро Дорошенко

Ось що значить кілька сотень вільних козаків, організованих твердою й авторитетною рукою! Микола Порш чесно визнав, що в ті важкі дні уряд мав "надію не так на військові частини, як на Вільне Козацтво"¹⁶.

На командира полку ім. Костя Гордієнка Всеволода Петріва вільні козаки Ковенка справили неоднозначне враження. Ось як він описав хлопців із Залізничного куреня Вільного козацтва м. Києва: "Дуже гарне вражіння справляли козаки цього куреня, – писав він. – Молоді хлопці, в більшості з інтелігентними обличчями, глибоко переконані в правоті тієї справи, за яку вони стали до зброї, але пересякнуті думками про можливість згоди з ворогом, а головне, погано обучені військово"¹⁷.

Критично поставився Петрів і до діяльності штабу Ковенка, який завжди "був повний ріжних людей, проєктів, чуток, одна одній суперечних"¹⁸.

Це був погляд військового, який пройшов Першу світову війну. Не врахував він, що на захист Києва стали цивільні люди – робітники, міщани, студенти, гімназисти... Звичайно, військових училищ вони не закінчували. Та й сам Ковенко був "цивілем". Але коли більшість професійних військових вичікували, чия візьме, ці люди, які назвали себе вільними козаками, взяли до рук зброю.

Негативно оцінював роботу штабу Вільного козацтва Микола Чеботарів, чоловік страшенно тенденційний – він усіх характеризував негативно. Якщо і скаже про когось добре слово, то тут же мовить: "Але..." І це "але" перекреслить усе добре, що було в людині. Себе ж Чеботарів оцінював високо.

Як би там не було, а долю Києва вирішували не українські військові, вільні козаки та гайдамаки, а дарницькі гармати, які, коли була можливість, не знищили, навіть замки не повитягали. З цих гармат, люб'язно залишених Петлюрою ворогові, Муравйов і гатив по Києву.

Перші гарматні стрільна упали на Золотоверхий 18 (31) січня 1918 року.

Обстріл був неймовірно інтенсивний: за добу столицю накривало близько семи тисяч снарядів. Місто горіло з усіх боків. У кімнатах вночі було так ясно, що можна було читати.

Вогнева перевага була на боці ворога. До того ж Ковенко не зірвав мости. Це була його вина. Все ж він був військовим комендантом міста!

Київ довелося залишити. Вільні козаки покидали свою столицю одними з останніх. Сотник Борис Монкевич описав відступ українських частин по Святошинському шосе в бік Житомира. Зауважив він і вільних козаків отамана Михайла Ковенка, які йшли "озброєні до зубів"¹⁹. Уже за Києвом, очевидно у Шпитьках, вони "прилучилися до гайдамаків от. Петлюри", тобто до Гайдамацького коша Слобідської України²⁰.

Якби не союзницька німецька армія, навряд чи Центральна Рада повернулася б до Києва. Але Ковенко не хотів мати нічого спільного з цим гніздом запродавців і ворохобників. 23 березня він разом з Левком Чикаленком, Валентином Садовським, Сергієм Вікулом, Миколою Ковальським, Осипом Гермайзе, Михайлом Єремїєвим та іншими діячами демонстративно вийшов "з соціалістичної демократичної фракції Малої Ради, за що на них напався, як на зрадників, Грушевський"²¹.

А Ковенко і його однодумці попередили Грушевського, що радикальний лівий політичний курс Центральної Ради та уряду може призвести до політично-го перевороту через незадоволення народу і німецької військової влади...

Без роботи Ковенко не залишився. Він дістав призначення на посаду представника Міністерства закордонних справ УНР у Німеччині. Й не дивно, адже він не один рік жив там, мав і знайомства та зв'язки. Певною мірою це було й політичне заслання, адже Грушевський і його послідовники не могли пробачити Ковенкові арешту "парламентаріїв" у приміщенні "парламенту" та його демонстративний вихід з Центральної Ради.

Центральна Рада "у другій редакції" не проіснувала й двох місяців. Попередження Чикаленка, Садовського, Ковенка та інших справдилося вже 29 квітня, коли до влади – за прихильного до нього нейтралітету з боку німців – прийшов Павло Скоропадський. Дізнавшись про це, Ковенко спішить до України. Звичайно, він не шкодував, що Центральна Рада пішла в небуття, її нежиттєздатність була очевидна, але вона могла потягнути в могилу за собою Україну.

Михайло Ковенко звернув очі на Гетьмана України – як на бойового генерала, що розумів значення твердої руки в час формування держав. Ковенко кілька разів приходив на аудієнцію до нього і пропонував послуги в боротьбі з більшовицькими агентами. А знав Ковенко багато. До слова, він попереджав гетьмана, що "на службу у військові майстерні приймають все великоросів, між якими більшість большевиків, а це може загрожувати великою небезпекою для міста"²².

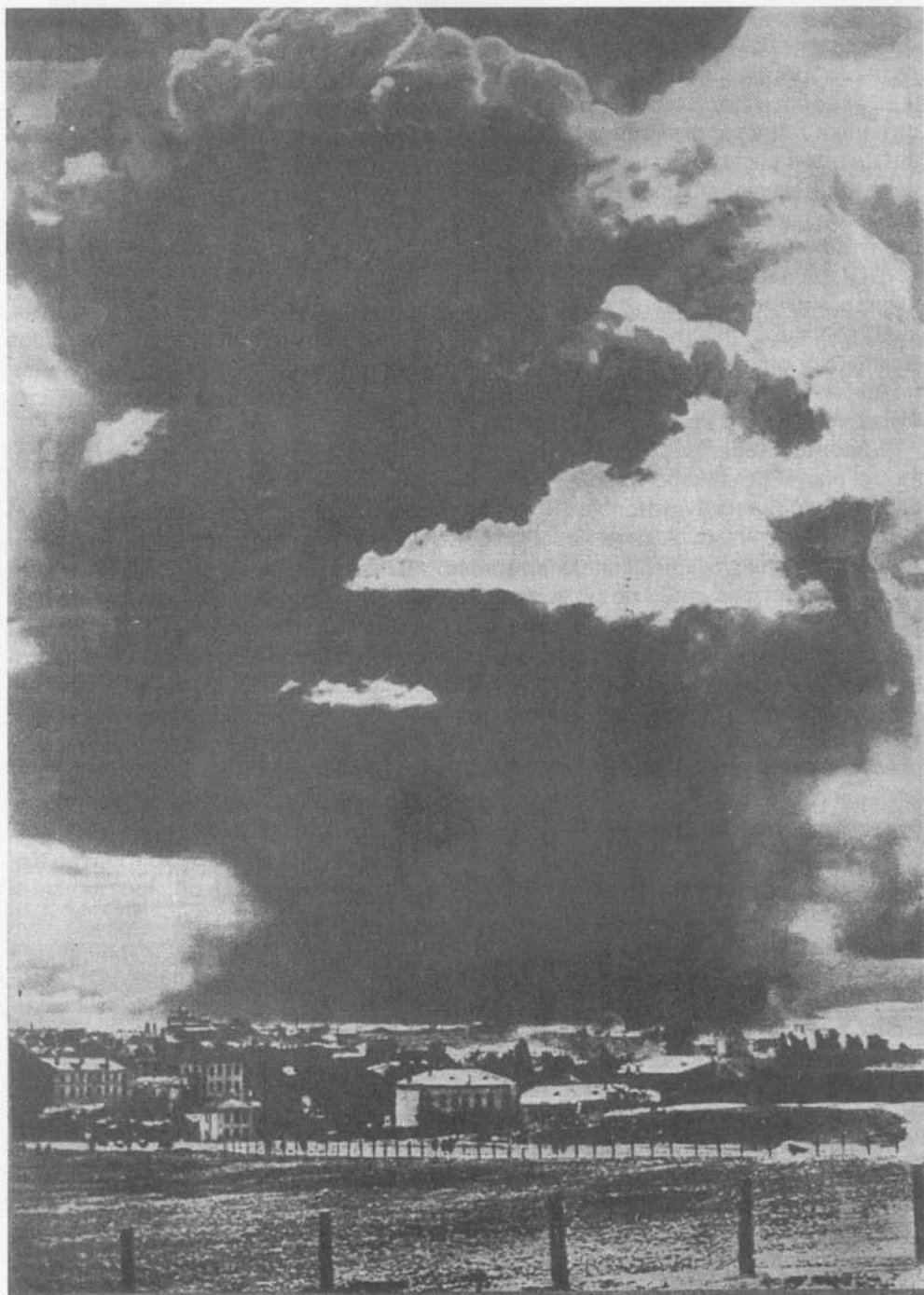
Але російське оточення Скоропадського намагалося скомпрометувати в очах гетьмана колишнього військового коменданта Києва... У "Спогадах" Павло Скоропадський зазначав, що на початку свого гетьманства до нього часто приходив Михайло Ковенко і весь час говорив про своє бажання вести активну боротьбу з більшовизмом. "Ковенко завідував Арсеналом, де було за час всіх київських повстань гніздо більшовизму, але одночасно з цим, за словами начальствующих осіб, він сам готував повстання проти мене. Так це чи ні, не знаю. В той час Ковенко хотів з'єднатися з нами..."²³

Пропозиції гетьман не прийняв. Уже 6 червня 1918 р. збулося пророцтво Ковенка: на Звіринці, на Печерську, вибухнули артилерійські склади, що стало наслідком російської диверсії.

А перед тим, у травні, Михайло Ковенко як голова Ради Вільного козацтва м. Києва (у квітні вже розпущеного Олександром Жуковським) звернувся до голови української делегації на переговорах з РСФСР з вимогою вжити всіх можливих заходів, щоб стародавні козацькі клейноди та інші пам'ятки козацької історії, які містяться в російських музеях та архівах, "були обов'язково повернуті до державного музею, що має закластись у Києві і до якого і ми, в свою чергу, маєм здати свої козачі стяги теперішнього часу"²⁴.

Ковенко поринув у видавничу справу. Він став членом управи видавничої спілки "Книгозбірня". Як людина надзвичайно енергійна, напевно, виявив себе й тут. Але занадто багато людей інтригували проти нього. І 2 серпня його кинули в Лук'янівську в'язницю за звинуваченням у підготовці повстання проти Гетьмана України.

У листі до німецького командування, слово якого було вирішальним в українських справах, Михайло Ковенко переконував, що його арешт – справа ворогів

Вибух артилерійських складів. Київ, Печерськ.
6 червня 1918 р.

України, що він – “переконаний прихильник німецького впливу” і “ворог прихильників” імперської Росії. Також заявив, що є членом управи партії хліборобів-демократів, яка підтримує владу²⁵.

8 листопада Ковенка випустили з тюрми, але, видно, образи він не забув. Під час антигетьманського повстання Ковенко очолив Верховну слідчу комісію при Директорії²⁶. Інша її назва – Надзвичайна слідча комісія для боротьби з контрреволюцією. Це була українська чрезвычайка. І очолював її рішучий державник. Як і на всіх попередніх посадах, Ковенко взявся за справу енергійно. І чи не одразу на нього звідусіль посипалися скарги і звинувачення у перевищенні повноважень. Напевно, зловживання були. Але, скажіть, як по-іншому треба було діяти в час смертельної битви з історичним ворогом!

Головний отаман Симон Петлюра поклав на Ковенка завдання сформуванню двох партизанських загонів при Особливому корпусі²⁷. 1-й партизанський загін Особливого корпусу на наказ Ковенка створив і очолив Олександр Євтухів, який у січні був значковим 1-го полку Вільних козаків м. Києва. “...Козацтво у мене було отчаянне, – згадував Євтухів, – що я іноді страхався його, але в бійці було гарне, кращих живорізів й не знайшов би за для партизанської війни”²⁸.

От таких хлопців кидав у бій Ковенко! Звичайно, уенерівські діячі побоювалися їх: хто знає, може, і за них, “видатних державників”, невдовзі візьмуться... Страх посилював недовіру до Ковенка. Його обмежували у свободі дій, усіляко перешкоджали, зокрема й колишній військовий міністр Олександр Жуковський. Про це писав у своїх спогадах Олександр Євтухів.

Опоненти і противники Ковенка, напевно, мали успіх, бо невдовзі голова Надзвичайної слідчої комісії стає журналістом. Можливо, не зі своєї волі. Він стає редактором часопису “Україна”, що видавався в Кам’янці-Подільському. А 1920 року Ковенко опиняється на еміграції в Румунії.

Мешкав у м. Текучіо. Про це свідчить протокол засідання управи філії Українського товариства Ліги Націй у Бухаресті, який розшукав к.і.н. В. Власенко. У записі від 5 грудня 1922 р. згадується п. Ковенко, якому до Текучіо надіслали “циркулярний лист про організацію секцій в місцях найбільшого осідку Української еміграції”²⁹.

Пізніше постало питання залучення Ковенка до співпраці в Українському товаристві Ліги Націй. Ось тут хтось і згадав про його методи боротьби в Києві в січні 1918-го й те, що в 1919 р. він був головою слідчої комісії Директорії УНР по боротьбі з контрреволюцією. А демократична і ліберальна Ліга Націй таких дій схвалювати не могла. Вирішено було утриматись від співпраці з Ковенком. Але при цьому голова філії Кость Мацієвич зазначив: “Що стосується п. Ковенка, то при всіх своїх хибках він є відомий здавна як щирий патріот, який змагався за самостійність України вже тоді, коли більшість наших сучасних діячів навіть і не числила себе українцями”³⁰.

Слушна оцінка! Нею і закінчу розповідь про козака з Білопілля, який безмежно любив нашу Батьківщину. І готовий був нищити всіх, хто стояв на перепоні нашого державного життя.

Роман КОВАЛЬ

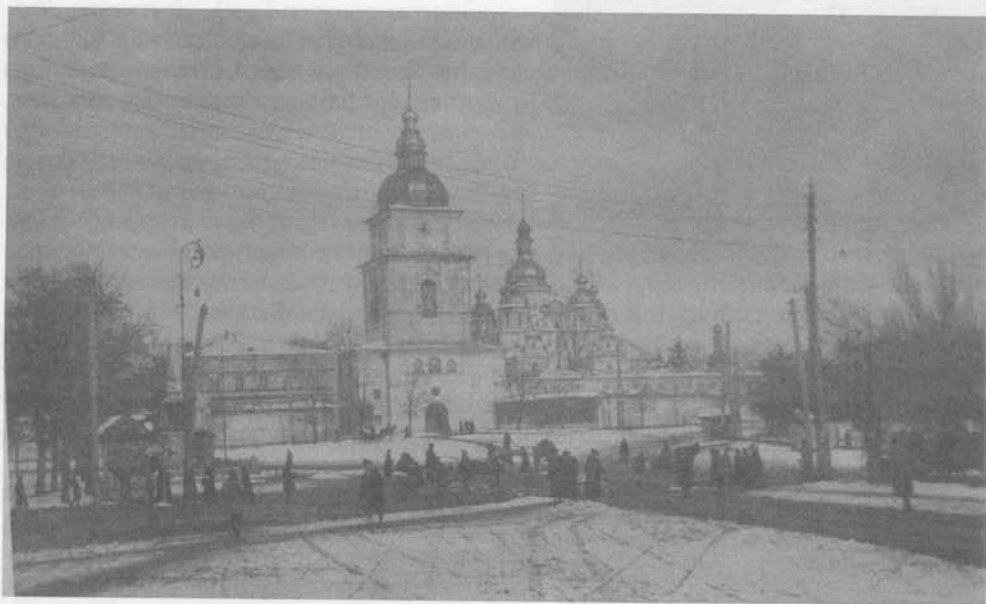
Дж.:

1. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. – Київ: Темпора, 2002. – Т. 2. – С. 14.
2. Дорошенко Д. Война и революция на Украине // Революция на Украине. По мемуарам белых. – Москва – Ленинград: Государственное издательство, 1930. – С. 93.
3. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. – Київ, 1998. – С. 107.
4. ДАСО. – Ф. 744. – Оп. 1. – Спр. 78. – Арк. 37 зв.
5. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. I. Доба Центральної Ради. – Київ: Темпора, 2002. – Т. 1. – С. 262.
6. Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. – Київ: Темпора, 2010. – С. 168 та вказ. там док.
7. Євтухів О. Мої спомини. – Ч. I. – Арк. 3. – ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 78.
8. Там само.
9. Дорошенко Д. Война и революция на Украине // Революция на Украине. По мемуарам белых. – Москва – Ленинград: Государственное издательство, 1930. – С. 93.
10. Там само.
11. Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. – Київ: Темпора, 2010. – С. 17 та вказ. там док.
12. Документи трагічної історії України (1917–1927 рр.) / Редактор-упорядник П. П. Бачинський. – Київ: 1999. – С. 51 та вказаний там документ: “Звернення народного секретаря Г. Лачинського до робітників і солдатів України розгорнути наступ на Київ”.
13. Народна воля. – 1918. – 17 січня.
14. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. I. Доба Центральної Ради. – Київ: Темпора, 2002. – Т. 1. – С. 191.
15. Народна воля. – 1918. – 17 січня.
16. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. I. Доба Центральної Ради. – Київ: Темпора, 2002. – Т. 1. – С. 204.
17. Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини. – Київ: Поліграфкнига, 2002. – С. 308.
18. Там само. – С. 312.
19. Монкевич Б. Слідами новітніх запорожців. Похід Болбочана на Крим. – Нью-Йорк, 1956. – С. 13.
20. Там само. – С. 16.
21. Чикаленко Є. Щоденник. Том 2 (1918–1919). – Київ: в-во Темпора, 2004. – С. 87.
22. Там само. – С. 54.
23. Скоропадський П. Спогади. – Київ – Філадельфія, 1995. – С. 104.
24. Лободаєв В. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917–1918 рр. – Київ: Темпора, 2010. – С. 228 та вказ. там док.
25. Там само. – С. 228–229 та вказ. там документ.
26. Євтухів О. Мої спомини. Ч. III. – Тифліс. – 1919. – 12 липня. – На правах рукопису // ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 84 зв.
27. Євтухів О. Мої спомини. Ч. IV. – Тифліс. – 1919. – 28 червня. – На правах рукопису // ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 87.
28. Євтухів О. Мої спомини. Ч. III. – Тифліс. – 1919. – 12 липня. – На правах рукопису // ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 87 зв.
29. З історії виникнення філії Українського товариства Ліги Націй у Бухаресті (до 85-річчя з дня заснування громадської організації української еміграції у Румунії) / Передмова, упорядкування і коментарі В. М. Власенка // Сумська старовина. – 2007. – № XXI – XXII. – С. 87.
30. Там само. – С. 102.

Два Різдва

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами...

Т. Шевченко

Київ, Михайлівський Золотоверхий собор. 1918 р.

Старі люди живуть переважно в минулому. Вони звичайно охоче згадують багато такого, що тепер уже нікого більше й не цікавить. Але деколи трапляються і тут такі випадки, що якраз через старе не тільки освітлюється сучасне, але й виринають на світ певні провідні стежки і для майбутнього.

З нагоди Різдвяних Свят мимоволі приходять мені на думку ті два Різдва, що були пережиті мною ще на рідній землі в Києві, в 1917–1918 роках. Обидва рази стояв я безпосередньо біля самого серця Української Держави. Обидва рази я мав тому нагоду ввесь час приглядатися до стану і руху державного життя, починаючи з тієї найвищої верхівки, що мала давати напрям і лад країні, розхвильованій до самої глибини своєї істоти – й упадком царату, і виступом нового, ще більше ненажерливого ворога.

Обидва ті свята (за старим стилем!) були і цілком різні між собою, й одночасно цілком однакові.

Різниця була в пануючому настрою. Однаковість – у страшній картині повного безладдя на цілій території і в цілковитій неспроможності державного проводу

дати собі раду, як побороти його своїми силами, без поклону якомусь чужому благодію.

Різдво 1917 року. Основна маса, село, шалено захоплена однією найважливішою справою – справою поділу землі. Воно переводить його цілком на власну руку. Немає тут ніякого урядового пляномірного керування. Немає одноманітного для цілої держави розпорядження. Тут і там трапляється навіть утиск слабого сильнішим. Загальний вигляд країни – море під час урагану. Центральна влада не має на місцях своїх органів і неспроможна завести тут якийсь лад. Але село й не цікавиться тією справою. Воно робить свою справу по своєму розумінню і можливостям.

По містах іде вже організована з Москви систематична пропаганда. Завдяки мішаному населенню зі значним відсотком москалів серед робітництва вона знаходить собі сприятливий ґрунт. Прихильники Леніна збираються в гуртки, роблять мітинги, засуджують державну владу – справедливими і злочинними закидами. Деякі з них знаходять собі зброю. Міста також значною мірою не в руках центральної влади.

Столиця притягає до себе особливу увагу московського пролетарського центру. Тут також є багато підходячого для них елементу. Цілий київський арсенал приймає большевицьку віру. Він не тільки озброєний, але й активний у своєму щоденному поведженні. Він поширює вплив комунізму по всіх заводах і підприємствах. Центральна влада безсила і тут, у тому самому центрі, де вона сама міститься. Вона не має досить військової сили, щоб зліквідувати в зародку ворожий рух. Ледве-ледве вона обороняє себе від прямого нападу прихильників большевизму, на прапорі якого стоїть: геть буржуїв, вся влада працюючим! Але створити зі свого боку організовану пропаганду, вона навіть не пробує.

На Київ наступає з Курського напрямку організована большевицька сила. Її протиставити наша влада регулярного війська не має. Спинити наступ пробують окремі партизанські загони, зібрані добровільними отаманами. Але для масивної військової сили це все одно, що кусання якихось комарів для коня або вола, бо вони оперують кожний по своєму розумінню, без загального проводу, без зв'язку між собою. Стримати наступ вони не мають сили. Большевицька сарана посувається з кожним днем усе ближче і ближче, і чим далі вона посувається, тим більше активними стають місцеві большевики.

Державна влада в Києві урядує. В Центральній Раді йдуть дискусії без кінця. Але далі дискусій діло не йде, бо не має державного апарату, що міг би переводити в життя рішення центру. З багатьма великими містами, як, наприклад, з Харковом або Одесою, немає навіть безпосереднього зв'язку. Навіть самі дискусії носять у своїй більшості скоріше характер мітингу з партійно-програмовими промовами, ніж засідання законодавчої установи. Говориться про соціалістичні форми громадського життя, про необхідність заміни регулярної армії народньою міліцією, про соціальне визволення робочих мас, про безпощадну боротьбу з буржуазією і земельним панством. Говориться і говориться, але до діла ніде не доходить.

Голова [Центральної] Ради, а через те і голова Держави, є високоосвічена особа з європейським науковим іменем. Але це кабінетна, а до того ще й м'яка людина. З щоденним ходом життя держави він абсолютно необзнайомлений на практиці. Він навіть не розбирається в людях і легко піддається впливам тих, хто вміє добре натискати на нього. Перед хаотичним станом речей він почуває

себе цілковито безрадним і не знаходить ніякого виходу, бо цього виходу й справді ніяк не можна вимудрувати в тих умовах, що склалися, і зосібна в тому скорому темпі, який потрібний.

Найважливіший у тих обставинах ресорт – військова справа – в руках енергійної людини, що працює за двох. Але Петлюра в той час є поки що тільки загорілий (палкий, завзятий. – *Ред.*) патріот-революціонер. Він не військовик за фахом і не знає, з чого починати і на що звернути перш за все увагу для забезпечення Держави твердою військовою потугою. Він веде відважну боротьбу з проводом фронту і в Петрограді за права українців, як з'єднаних у т. зв. українізовані частини, так і розкиданих по інших військових станицях.

Як колишній начальник штабу 6-го, спершу українізованого, а потім призначеного на деукраїнізацію корпусу, я з персонального досвіду знаю, що тільки завдяки його невтомній енергії вдалося відстояти корпус від переведення його знову в звичайну російську військову частину. Але в себе у Військовому секретаріаті він (Симон Петлюра. – *Ред.*) не вмів зорганізувати навіть елементарного апарату, без чого не можна і вести такої складної справи, як утворення національного війська.

Власною ініціативою організується вільне козацтво. Але це не є правдиве регулярне військо. В колегії Павла Галаґана, де міститься Військовий секретаріат, день і ніч – цілий базар, натовп шукаючих посад в українській армії, серед яких дуже багато цінних фахівців. Петлюра мусить тратити цілі години для розмов з ними. Його помічник [Олександр] Жуківський тільки тим і зайнятий, що допомагає йому в тій справі. Другий помічник, [Володимир] Кедровський, репрезентує Секретаріат у Центральній Раді й весь час мусить бути на її засіданнях. Але багато часу присвячує Раді й Петлюра. Він партійна людина, а в Раді йде боротьба за правдиві програми між партіями СД і СР (соціал-демократів і соціал-революціонерів. – *Ред.*).

Над поточними справами і пляною підготовкою утворення армії ніхто не працює. Дні, тижні, місяці минають. На фронті

Олександр Греків

Володимир Кедровський

шалена пропаганда розкладає військо. Люди тікають додому. Епідемія земельної справи захоплює й українізовані частини, на які була вся надія Військового секретаріату. Контрпропаганди не організовано. Вояки несуть зброю в свої села, щоб було чим обстоювати свої земельні інтереси. Країна лишається без регулярного війська.

Різдвяний настрій у Києві в 1917 р. схожий був радше на похоронний настрій, ніж на настрій традиційного великого свята. Проти волі й бажання всіх патріотично наставлених окремих людей і кіл, вже манячіє в тумані призначений долею шлях на поклін новим варягам, щоб йшли рятувати нову Державу Київської Русі.

Але чи можна за все те комусь докоряти? Розуміється можна і навіть потрібно, тільки кому? Ніяк не тим, які силою обставин опинилися в той відповідальний історичний час перед завданнями, що до їх здійснення вони ніяк не були підготовані. Бо інших, підготованих, не мала Україна. Не мала ж вона тому, що протягом довгих століть її державні звичаї і традиції систематично і немилосердно викорінювались чужою деспотичною владою. Патріот український мусів заховатися в підпілля. Його першою метою, силою обставин, ставало завдання всякими засобами скинути зі свого народу ту ворожу йому владу. Він став типовим революціонером, себто силою, що нищить. Зробитися ж силою конструктивною і до того ще національно-конструктивною в нього не було практичних шляхів. Тут мусів він залишитися лише теоретиком, прихильником того чи іншого чужого державного зразка, абстрактно приймаючи його як ідеал і для свого народу. Але коли дійсно дійшло до самого життя, виявилось з перших кроків, що одної абстракції замало там, де необхідна певна ділова рутинна.

Геніяльної, творчої і великої постаті Україна того часу не знайшла у себе, а середні-пересічні діячі не мали сили опанувати ситуацію, хоч і були загорілі патріоти. Але в тому не їх вина. Вони дали країні все, що вміли і розуміли. За те кілька з них заплатили власним життям, і не було б справедливим засуджувати тих, хто чесно виконав своє поставлене йому незалежною від нього долею завдання.

Різдво 1918 року. Німці покинули Україну. Гетьман [Павло Скоропадський] виїхав з ними. До влади прийшли представники українських політичних партій. Вони з'єдналися у т. зв. Директорії, інституції з назвою зовсім незрозумілою для маси українського селянства, але подібній французькому революційному зразкові. Та Директорія ще за кілька тижнів до свята урочисто увійшла в Київ. Слабі білогвардійські відділи, що склалися там за останні часи гетьманської влади, обеззброєні, знищені. Свято приходить і проходить у піднесеному, радісному настрої. Всі хочуть вірити, що Держава стала на власні ноги і вже не впаде більше в чужі руки.

Але реальний стан речей каже щось інше. Село знову стоїть поза нормальним життям. Аграрна політика гетьмана, поворот землевласників, карні експедиції – все це остаточно вибило селянство з колії. Воно нетерпляче чекає вказівок і практичних заходів нової влади в обсягу його інтересів. Але час іде і нічого для цього не робиться. А одночасно численні агенти Москви малюють йому райський стан життя під проводом большевиків.

Село клекотить, нетерпіння росте, а з ним зростає загроза для авторитету нового уряду. Міста вже пересякнуті прихильниками й активними провісниками большевизму, і значно сильніше, ніж за минулого Різдва. Складається Директорія виключно з інтелігенції. Це дає пропаганді підставу скрізь виставляти її як чисто буржуазну інституцію. Контрпропаганди нема жадної. Ворожий настрій проти Директорії широко розливається не тільки серед робітництва, але захоплює і довколишні села.

Київ живе під диктатурою Січових Стрільців. Його [мешканців] таємна думка заховалася й очікує сприятливих обставин, щоб виявитися на зовні. Але у великому відсотку та думка є не в користь Директорії.

Большевики за рік уже встигли помітно зміцнитися. Відхід німецького війська з України знову відродив їх захватні замаху проти України. Їх сили посуваються вже не тільки з північного заходу, але й з півночі і з заходу. Україна ще не спромоглася збудувати армії, більш-менш відповідної большевицьким силам. Небезпека нового успіху большевиків є більш ніж актуальна.

Державна влада в Києві пишно святкує своє народження. Новий фактичний голова Директорії – [Володимир] Винниченко – оселився в палаці, де колись мешкали царські генерал-губернатори і де мав свою резиденцію також і гетьман. Не дивлячись на своє переконання, що модерна держава мусить мати не військо, а міліцію, він охоче тримає військову почесну варту біля будинку, де він мешкає.

Весь час улаштовуються прийняття, обіди й вечірки. Проголошуються шумні промови. А тим часом Директорія ще навіть не знайшла часу скласти кабінет міністрів. Лише йдуть переговори з [Володимиром] Чехівським. Партії ведуть спори відносно кандидатів на різні портфелі. Влада на місцях не існує. Життя краю йде під знаком Божої волі й без жадного державного проводу.

Але новий голова уряду вже має свою нову концепцію, що, на його думку, забезпечує Україну від усякої загрози. Він має зв'язок з представниками переможної Антанти, що самі зі свого почину прибули з пропозицією своїх послуг спільними зусиллями рятувати Україну. Він вірить їм на слово, навіть не перевіривши, хто саме вони і чому так цікавляться долею чужої їм країни. Засліплений зорею порятунку, він не турбується вже шукати інших шляхів через свою власну діяльність як голова українського уряду. Знову на обрії з'являються варяги, і на них покладається вся надія.

Гетьман України Павло Скоропадський.
Київ. 24 червня 1918 р.

Але веселі свята проходять, і сірі будні раптом виявляють, що він легковажно піддався замахові авантюристок та що хоч і прийшли на українську землю нові чужинці, але не для допомоги тій землі, лише для зміцнення ворожих їй сил. Незабаром і сам він тими захожими (захожий – зайда, німісцева, зайшла людина. – Рег.) примушений залишити свою Батьківщину.

От такі були ті стародавні свята. Смутні й веселі, але обидва зі смутними наслідками.

Але ці події давно вже минули. Чи має рацію знову про все те згадувати?

Здається, що це не зайва річ. У цих стародавніх фактах з нашого життя є для нас у першу чергу застереження ніколи не будувати програми і пляни відродження Батьківщини на якихось варягах. Воно яскраво виявляє далі необхідність для досягнення великої національної мети єдиної участі в тій роботі всіх живих сил нації, фахової підготовки та сил усіх і кожного, врешті, всебічно розваженої, задалегідь у всіх основних рисах розробленої та загально схваленої програми, виходячи з реальних даних сучасного стану життя основної маси нашого народу.

Олександр ГРЕКОВ

Дж.: Греков О. Два Різдва // Шлях перемоги. – 1958. – Ч. 1-2 (202-203). – 7 січня. – С. 3-4.

Примітка

Олександр Греков народився в с. Сопичі, тепер Глухівського району Сумської області. – Рег.

Весна 1918 року в Україні

Київ, пам'ятник Іскрі та Кочубею. 30 березня 1918 р.

Зима 1917–18 років з перших своїх місяців ставала чимраз загрозливішою для молоді української держави. Розклад фронту російської армії спричинив уже із самого початку листопада безперервний потік сірої маси, що утратила всяку хіть воювати, втікачів із частин, які стояли вздовж української території, маси, байдужої до всього на світі, крім однієї вимріяної мети – спішити всіма силами й засобами додому, щоб не спізнитися до поділу землі, а мимохідь придбати, що попаде під руку, і в Україні.

Анархію, що її ця навала щодня вносила в державне життя, годі описати. Двірець залізничний у Києві, як і на всіх більших станціях, був заповнений сірими шапками. На столах, на стільцях, на підлозі – скрізь було повно людей. Одні відїздили, нові натомість прибували. Потяги брали з бою і розміщалися і на паротязі, і на дахах, і на тормозах вагонів, навіть на осях під вагонами. Не було сили в Україні, яка мала б змогу упорядкувати [хоч би] до якоїсь міри цей хаотичний рух, і він до самого Різдва не стихав.

Але з другої половини грудня, а особливо на початку січня виявилася й з кожним днем ставала чимраз загрозливішою нова небезпека – наступ большевиків. Особливо активно провадила його група Муравйова, що йшла уздовж залізниці Курськ – Київ. Рівночасно піднесли голови й місцеві большевики, а в Києві їм навіть пощастило захопити і затримати в своїх руках арсенал.

Становище української влади ставало дуже скомплікованим (складним. – Ред.). Створити більш-менш боєздатне військо вона в обставинах того часу й за короткий реченець свого існування не мала змоги. Проти большевиків виступили окремі відділи партизанського типу, що їх формували окремі добровільні отамани. Кожний із них працював на свою руку, й спільної пляномірної акції, з допомогою якої тільки й можна було б чинити ефективний спротив організованому наступові большевицьких сил, зовсім не було.

Трагічна, але типова для того часу епопея Крутів яскраво освітлює одчайдушні намагання центральної влади захистити хоч столицю держави від ворожої навали, бо ще столиця свого гарнізону не мала. Тільки ще починалось формування відділів з полонених колишньої австрійської армії – січових стрільців. До того ще перший український секретар військових справ Симон Васильович Петлюра, ім'я якого вже було знане в Україні, подався до димісії, а його місце заступив нікому серед військових кіл невідомий і у військових справах зовсім не зорієнтований адвокат М. [ікола] Порш. Будучина держави ставала під знак запитання. Треба було за всяку ціну відшукати вихід із критичного становища.

Фактичний голова держави, Михайло Сергійович Грушевський, був дуже занепокоєний. Він увесь час робив спроби знайти засоби урятувати державу власними силами. Але всі наради не приходили ні до якого позитивного пляну.

У ті дні мені довелося бути свідком цікавого спору: після засідання в штабі [Київської] військової округи в справі оборони України в кабінеті командувача округи залишилися за короткою вечерею [Михайло] Грушевський, Петлюра, командувач округи [Микола] Шинкар, його персональний ад'ютант [Михайло] Павловський (обидва пізніше, за часів [Павла] Скоропадського, відомі на Звенигородщині провідники повстанських загонів) і я, начальник штабу округи.

Грушевський, зовсім пригноблений безвиглядним станом речей, у довшій промові дуже обґрунтовано й категорично висловився, що в тих обставинах, які на той час склалися, немає ніякої можливості урятуватися власними силами, а треба шукати потужного спільника, що мав би інтерес допомогти нам. Ясно було, що він розумів під тим німців, але не називав їх.

Шинкар і Павловський гаряче стали за боротьбу власними силами, хоч би та боротьба й мусіла набути хаотичний характер повстанського руху. Петлюра зайняв середнє становище. Він уже перед тим подався до димісії і був цілком захоплений ідеєю формування коша, себто якоїсь організованої сили. Перебільшуючи вагу такого формування, він став за боротьбу власними силами, але без повстанського хаосу.

Беручи до уваги об'єктивні факти, я з чисто військового погляду міг тільки висловити сумнів, щоб або через хаос і анархію, або через дрібні формації типу коша можливо було б побороти небезпеку. Повстанський рух дуже цінний як

додаткова сила до основного регулярного війська, але вирішити долю війни він не може. Але в теперішньому внутрішньому стані в Україні організувати якусь потужну регулярну силу абсолютно неможливо.

Життя привело наприкінці зими до здійснення думки Грушевського, і на початку весни 1918 року постали в Україні й весняні надії на ліпшу будучину. Нові приятні сили (німецька армія. – *Рег.*) розійшлися по всій українській території і допомогли звільнити її від большевицьких наїзників. Можна було почати організаційну роботу, і вона дійсно почалася й пішла жвавим темпом. Мені випало щастя вести технічне відбудовування української армії і всього складного апарату військового міністерства, бо військовий міністер О. Т. Жуківський узяв на себе політичну частину роботи міністерства і представництво його в Центральній Раді (він належав до партії СР, що була на чолі виконавчої влади в той час).

З великою подякою і глибокою пошаною можу згадати всіх моїх співробітників з усіх відділів велетенського військового тіла. Здоровий будівничий настрій захопив усіх, і справа йшла з кожним днем виразно наперед. Уже можна було почати організацію кадрів 8-ми територіальних корпусів в усіх колишніх губерніях і кадру окремої дивізії для Таврії (для тієї частини її, що була на північ від Перекопу, бо в Криму була татарська республіка).

По повітах відбувалася підготовка першого набору. Всі центральні апарати міністерства були зорганізовані. Почали працювати військової школи. Переведено було реєстрацію всього військового майна, що залишилося від колишніх російських армій. Для Києва основою місцевого корпусу мали стати Синьожупанна та Січова (йдеється про Сіру. – *Рег.*) дивізії. Можна було сподіватися, що вже на початку літа ми в деякій мірі станемо на власні ноги, а протягом літа й остаточно зорганізуємо міцну армію, під захистом якої наша держава могла б забезпечити свою незалежність.

Але доля судила інакше – весна наша була дуже коротка. Побіч нас, майже безсильних, поки ми були в стадії самоорганізації, стояла сила. Вона прийшла до нас для допомоги і дійсно багато допомогла нам. Вона прийшла до нас з метою дати нам можливість зміцнитися, щоб через те й себе зміцнити, і своє тяжке становище поліпшити. Та й наш уряд був готовий усім їй допомагати, що тільки мала Україна.

Співпраця відбувалася спочатку зовсім гладко. Головнокомандувач німецького війська в Україні фельдмаршал Айхгорн точно дотримувався пунктів Берестейського договору і не робив ніяких перешкод в організаційній роботі військового міністерства. Він навіть цікавився ходом справи формування територіальних корпусів. Мені як заступникові військового міністра й голові організаційного

Олександр Греків

комітету міністерства доводилось кілька разів давати йому пояснення, які він приймав до відома, але в хід або гляни самої роботи ніколи не втручався. Але цей стан речей різко змінився, коли до Києва у квітні 1918 р. приїхав новий начальник штабу німецьких військ і, зокрема, коли був забитий большевицьким агентом Айхгорн.

Генерал Гренер, новий начальник штабу, мав славу енергійної людини. Він і справді був таким, що й довів своєю працею на попередній посаді диктатора німецьких залізниць, які були головним нервом німецького війська в його боротьбі на двох протилежних фронтах. Але, по своїй натурі людина безмежної самовпевненості і нетерпимості до чужих поглядів, людина обмежених обріїв щодо першенства тевтонської раси перед слов'янами й малого політичного досвіду, він одразу взяв у своїй діяльності тон переможця в завойованій країні.

Піднесення національного почуття цілого великого народу, таке ж саме, як і те, що трохи пізніше запанувало й на його батьківщині, не знайшло собі визнання, але, навпаки, зустріло гостру й образливу негацію і заперечення. Тяжким чоботом топталися життєві інтереси українського народу і вся його будучина. Замість зміцнення провідним гаслом стало послаблення внутрішніх сил того, хто по першій гадці ініціаторів порозуміння мав бути джерелом збільшення тих сил, що вже впродовж чотирьох років боролися проти цілого світу. Умови союзного Берестейського договору однібічно касувалися. Можливо, що тут грали велику роль кар'єрні амбіції, можливо, що це був лише короткозорий плян допо-

Олександр Сливінський (Сливинський)

моги своїй батьківщині відразу ж, без узгляднення шляхів і засобів, щоб зробити ту допомогу ґрунтовнішою й довгочасною.

Само собою зрозуміло, що в першу чергу прийшли на порядок денний військові справи, як найбільш небезпечні для свавільства чужого володаря. Майже на другий день по приїзді генерала Гренера до Києва був закликаний до німецького штабу начальник українського Генерального штабу полковник [Олександр] Сливінський з усіма документами щодо формування української армії. У короткому часі після того, незважаючи на наші доводи й протести, формування корпусів, яке вже почалося, було нам категорично заборонене.

Синьожупанники вертаються в Україну. Лютий 1918 р.

Проти Синьожупанної дивізії, що її організували самі німці з українських полонених і привели з собою в Україну, почалася систематична акція розкладу із середини. Нарешті їм наказано виступити для переведення карних експедицій проти селян, і вони (синьожупанники. – *Рег.*) протягом короткого часу порозбігалися, так що дивізія перестала існувати.

Січових стрільців поки що залишили в спокої як аванс австрійському штабові, бо всі вони були колишні цісарські вояки. Але трохи пізніше прийшла черга й на них. Військове майно, від якого залежало майбутнє України, бо ми ще не мали власних фабрик, пішло безперервною низкою потягів, автових колон і навіть возів на волах геть за межі України.

Навіть серед німецьких військових кіл така політика зустріла гостру опозицію, на чолі якої став військовий аташе полковник Штольценберг, людина широких поглядів і великих симпатій до України, а також австрійський аташе майор Фляйшман фон Тайсрук. Але хоч Штольценберг, як представник так званого великого генерального штабу, офіційно й не підлягав Гренерові, цей [тобто Гренер] дуже швидко зів його з кістками і розвіяв поза Україну всіх його однодумців. Внаслідок цього сталося те, що ані Україна, ані Німеччина, а зовсім сторонній, не бажаний для них обох третій скористався з тієї політики "енергії" і... короткозорости.

Так скінчилася наша перша весна.

Олександр ГРЕКІВ

Дж.: Греків О. Весна 1918 року в Україні // За Державність. – Торонто, 1964. – Ч. 10. – С. 23–26.

Примітка

Олександр Греків народився в с. Сопичі, тепер Глухівського району Сумської області. – *Рег.*

Глухівська трагедія

Із записок Іллі Рогатинського

Глухів. Поч. XX ст.

Вже більше десять літ буде, як страшна подія сталася в місті Глухові на Чернігівщині, в давній гетьманській столиці Івана Мазепи в часі, коли вже починався большевицький терор на Україні. Як австрійський полонений¹, мав я нагоду бути свідком одної картини з історії мученичої боротьби нашого народу за своє визволення з-під червоного московського імперіялізму, який прийшов в заміну за попередний царський.

Місто Глухів лежить в північно-східній частині Чернігівської губернії, 30 верств від границі Московщини, сусідуючи з півночі з Сівський уїздом (повітом) Орловської губернії, а зі сходу з Путивельським (Путивльським. – Рег.) [повітом] Курської губернії.

1. Автор цих споминів – селянин села Ласківці Теробовельського (Теробовлянського. – Рег.) повіту.

Глухівщину від московської губернії відмежовують високі вали, висипані нашими козаками за часів царя Петра Великого¹.

Глухів лежить на рівнині, оточеній довкола мальовничими хуторами і чудово пишними селами. По горбках безліч вітряків та розкішних левад з пасовиськами. Місто оточене селами Есмань (родинне село нашого ученого [президента Української академії наук, голови Ради Міністрів, міністра освіти уряду Української Держави 1918 р.] [Миколи] Василенка), Уланів, Полковнича Свобода, Янівка, Хлопівка, Кучеровка, Білокопитівка, Ляхівка, село Волошки (маєність гетьмана Скоропадського, – там є його палата), містечко Вороніж, де жив і помер (помер на хут. Мотронівка. – *Рег.*) [Пантелеймон] Куліш, Студенок – гніздо глухівських українських більшовиків, котре за гетьмана спалили німці, містечко Шостка, де була велика царська фабрика пороху, знищена большевицькою червоною гвардією команданта Ремньова (страшного червоного душегуба, ката, котрий перший зачав масово розстрілювати на Україні всіх “контрреволюціонерів” – як він писав в своїх наказах). Слід назвати тут ще Михайлівський хутір, де була велика цукроварня, знищена большевиками в часі великих боїв з німцями, і багато інших.

Саме місто Глухів числить 35000 душ, має шість дуже гарних церков, з котрих найстарша і найбільша – це Собор Пр.[есвятої] Трійці, в якій колись на приказ царя Петра Великого голосили московські попи анатему (проклін) гетьману [Іванові] Мазепі за його спробу відділитися від Москви а створити українську незалежну державу. Дуже гарна церков є св. Параскевії, покрита мідяною бляхою, котра до сонця блистить мальовничо на яких 30 верстов. Чудово викинені великі купули (бані). З інших будівель має історично-національне значіння Дорошенків дім.

Місто мало чисто український характер: більшість мешканців українці, решта жиди і зайшли москалі. Зі шкільних установ були: мужеська і жіноча гімназія, учительська семинарія, промислова школа. Більшість учителів були українці. Те саме можна сказати щодо персоналу великого глухівського шпиталю. Осередком і душею Глухова була Земська Управа, котра мала дуже гарно розбудований дім, а її урядовцями були майже самі українці. В першій часі революції в 1917 році йшла звідсіля свідома українська течія як на Глухівщину, так і на місто; головним мотором глухівського земства був його секретар Методій Онацький (батько трьох синів – учителів гімназії). Він видавав в 1917 році в Глухові українську газету “Глухівська Жизнь”.

Жидів в Глухові начислювано одну третину. Були це майже самі купці, промисловці і вільні професіонали. Уже за часів Керенського серед жидів були дві однаково сильні революційні партії: соціялістів-революціонерів і соціал-демократів. Останні ділилися на меньшевиків і большевиків. Меншевики і большевики дуже завзято себе поборювали.

1. Коли я раз їздив зі знайомим мені українцем, ветеринарним лікарем П. з Есмані до Полковничої Свободи і на хутір Смілий, у граничній смузі Глухівщини, він показував мені граничні поля, кажучи: “Гляди, Ілля Павлович, ось границя нашої любої України: по тамтой бік – Московщина, по цей бік – наша Україна. Ці вали висипали наші козаки за Івана Мазепи і Петра Великого”.

З українського населення одна частина були прихильники Керенщини і “Временного правительства”, а другі – за “Советом салдатско-рабочим”¹ у Москві. Такий же “Совет салдатско-рабочо-крестьянский” заложено в Глухові, а також і по більших селах. До совету входили майже самі дезертири і воєнні мародери, і в кожнім “советі” були жиди, переважно студенти (селяни називали цю організацію “Жульо-хуліганський штаб”). Той “совет” всюди робив усе на перекір “Временному правительству”, а за українцями ніби обстоював тоді, коли Керенський їх найбільше переслідував і давив (як, нпр. (наприклад. – Рег.), після липневих розрухів в Петрограді). Як в місті, так і по селах ішла дуже завзята агітація. Кожне село мало свій новий революційний уряд громадський (“Исполнительный комитет”), при котрім рівночасно повставав совет “салдатско-рабочих крестьян”, котрі майже що дня зачали скликувати “мітингі”, і там, хто хотів, говорив нестворені дурниці (бо мудрих було мало), домагаючись від правительства фантастичних реформ. При тих мітингах не обійшлося без сварок і кровавих виступів.

Тим часом з Києва зачала поволі докочуватися українська стихія національного самостійницького руху. На чолі руху стояли незрусифіковані українські інтелігенти, котрі громадилися в Земстві під проводом старенького секретаря Онацького, а також молодих, приїзжих (що приїхали. – Рег.) з фронту і з Києва українських офіцирів і козаків, котрих організував якийсь Коломийченко, український козак з полку [ім. гетьмана Павла] Полуботка. Крім цих, бачили ми українських студентів, а за ними йшло масово козацьке населення Глухівщини², а потім аж крестьяни.

Коли вже на добре зачався український рух, тоді виступили разом русскі (москалі), жиди і большевики проти українців і давай горлати на мітингах проти них, що, мовляв, український рух – це німецька видумка, що німці видумали Україну, а всі українці, що починають цей рух, – це платні німецькі агенти. Большевики називали український рух контрреволюційним. На мітингах кричали москалі, що всякий український організаційний рух треба розігнати на чотири вітри. Інші домагалися арештів українців.

Одначе українці робили своє. Організували українські осередки, закладали воєнні організації, як Вільне Козацтво, українізували уряди, школи та їздили на всякі українські маніфестації, влаштовували поминальні богослуження і панахиди в пам'ять [Тараса] Шевченка, Івана Мазепи тощо. З ними співділяли австрійські полонені українці-галичани. Прийшло до того, що москалі і большевики у скаженій люті стали тероризувати український рух.

1. Ті, котрі утекли з фронту, це були страшні носії большевицької доктрини.

2. На Україні, особливо на лівобережній Чернігівщині, в Харківщині і Катеринославщині, є дві кляси: Козаки і Крестьяни. Козаки – це давній рід українського козацтва з часів гетьманів. Вони мають свої грамоти, свої привілеї і організацію та свої окремі добра і маєтки. Царат лишив їм це від Гетьманщини, хоч вони служили за царату в звичайній армії і не мали того характеру, що донські або сибірські козаки. Цей старий привілей їхньої кляси лишився так, як у нас шляхта по деяких повітах. За кріпацтва вони не робили панщини. Крестьяни знову найнижча верства, котра за гетьманів не йшла на війну і не давала рекрутського набору, аж за царату зачали їх брати в салдати. Давні козацькі привілеї остали аж до революції, а знесли їх щойно большевики. На граничних тарифах кожного села був напис: “Волость Есмань: 486 дворів козаків, 410 дворів крестьян. Душ населення: муштин козаків 1876, жінок 1539. Муштин крестьян 1654, жінок 1696 душ”.

Того року (1917) в жовтні настав хвилево спокій; червоні і білі москалі самі між собою зачали жертися. Інші почали приготувлятися до "Учредительного собранія" (революційного парламента), до установчих зборів цілої Росії, котрі мали відбутися в Петрограді після вибору депутатів. Зачалася передвиборча революційна пропаганда; повстало багато партій, і кожна мала своє число до голосування. Тим часом 9.XI. зробили большевики повстання в Петрограді, захопили державний апарат, зліквідували Керенщину і за Московщиною постановили опанувати Україну, а також і інші немосковські краї бувшої російської імперії.

Коли прийшла вістка до Глухова про большевицький переворот і його владу, місцеві большевики піднесли голову. Часть старих жидів трималася ще Керенського, стоючи в опозиції до большевиків.

Большевики зреорганізували в Глухові свій революційний уряд, а на чолі став жид Ашкенази і москаль Нарбут. Таким робом повстали в Глухові два уряди: старий уряд Керенського і новий – большевицький. Вкінці, коли большевики в Росії показали свою більшу силу, глухівські большевики розігнали і поарештували старий уряд Керенського і назначили своїх комісарів – самих большевицьких фанатиків і душолюбів. Коли ж проголосила Центральна Рада третій український універсал 20.XI.1917 р., українці утворили свій, третій, уряд – український. Їхня праця, ведена здебільше тайно, проявлялася головно у військових організаціях – Вільне Козацтво та Курінь смерти.

Большевики зразу ставилися обережно до нової української глухівської влади, але пізніше зачали ставити до неї свої вимоги. Коли 4 грудня 1917 року большевицька червона гвардія зробила наступ на фронтовий генеральний штаб в Могилеві, коли замордовано головнокомандуючого цілого боевого Західного фронту генерала Духоніна¹ і всіх штабових офіцерів, коли потім зробили генеральний наступ на Дон, де найбільше утікало і ховалося царських прихильників, так званих – по революційній термінології – білогвардійців, тоді большевики стали трактувати Україну як свою провінцію.

Повстав страшний хаос. Большевики в Глухові організували всяку темну голову: злодіїв, арештантів тощо, щоби з них творити червону армію. Настало чисте пекло. Нова армія стала рабувати навіть большевицьких агітаторів-жидів. Ніхто не був певний свого життя, ні майна. Кожного дня не обійшлося без убийства.

Тим часом дня 17 грудня прийшло між Центральною Радою в Києві і московським Советом в Петрограді до гострого конфлікту, а навіть до війни². Зачалася кровава баталія. В Глухівщині підняли большевики високо голову. На чолі глухівської червоної банди стояли такі горлорізи, як із с. Студенка Уласов і Циганок³ і жид Ашкенази (комісар). Уласов – це зайшлий москаль, робітник зі села Студенка, Циганок – зрусифікований наш малорос, фабричний робітник, Ашкенази – жид, студент-юрист.

1. Духонін був заколений штиками, а решту генералів і офіцерів розстріляно. Відтоді, коли большевики засуджували кого на смерть, казали: "Післати його в штаб Духоніна".

2. Акт виповідження війни підписали Ленін, Троцький і головнокомандуючий, бувший хорунжий Криленко.

3. Циганок згинув в січні 1918 р. трагічною смертю від бомби, котру носив в кишені. Вона через необережне потиснення вибухла і розірвала його.

В той час на Московщині жорстоко розправлявся [полковник] Муравйов, а на Донщині – ще не такий популярний тоді Буденний; на Україну з глухівського боку назначено до наступу коменданта красної гвардії (тоді ще не було красної армії, вона повстала в березні 1918 р.), арештанта-душогуба Ремньова і комісара Дибенка.

Ремньов – це була правдива звірюка, котрий наліво і направо страшно мордував всіх, хто не був большевик. Він зачав збирати свої війська в районі Михайлівський хутір, Орловщина, Курщина і Ворожба, посилаючи своїх агентів по всіх селах і місточках Чернигівщини організувати сильні відділи красної гвардії.

Українські війська Центральної Ради зачали у відплату розправлятися з большевицькими бандами. В Глухові зорганізував старшина Горошко свій загін Вільного Козацтва і зачав рівно ж воєнні операції. Український фронт розрухався на добре (тобто розворушився, почав рухатися, став активним. – *Рег.*)

*Петро Болбочан.
Автор картини невідомий*

Небіщики (небіжчики. – *Рег.*) отаман [Симон] Петлюра і отаман Балбачан (полковник Петро Болбочан. – *Рег.*), котрі зорганізували собі самих фанатиків козаків з ідейних старшин і салдатів, зачали протиставитися большевицькому наступові, один на Полтавщині, другий на Київщині і Чернигівщині, та зачали доказувати своїх великих геройських чинів. Малі відділи наших козаків, де тільки попали на московську красну гвардію, так розправлялися з ними, як вони з невинними мешканцями українцями. Зпочатку українські війська побили на голову (розгромили. – *Рег.*) червону гвардію. Коло Зернова і Михайлівського хутора українські гайдамаки розбили армію Ремньова і забрали 1800 артилеристів, 48 гармат і 100 коней. Коло Столбунова українські козаки розоружили 3 корпуси большевиків, котрі йшли на Україну, забрали 650 гармат, 2014 кулеметів, 500 бомбометів, 385000 крісів і багато-багато іншого воєнного матеріялу.

На північному заході України йшла легка війна. Українці розоружували, забирали воєнний матеріял, а людей пускали, але на північно-східнім фронті і на сході йшла безпощадна війна. Хто кого зловив в полон, того розстрілювали (посилали в штаб Духоніна). Так мусіли робити і наші козаки та примінюватися до большевицької системи войовання. Війна мала характер партизанки; билися головню по стаціях і налетами на конях.

На початку січня 1918 р. большевики кинули свої великі свіжі сили на Україну, де зачали наступати зі сходу. Забрали Харків, часть Полтавщини і зачали вдиратися клином до Києва. Українські сили слабли, нізвідки підмога не приходила, бо Центральна Рада мала, на жаль, мало доброго війська. Большевики зачали брати поволі головні пункти за пунктами.

14 січня 1918 р. большевики заняли Глухів. Українську владу виарештували; де-хто утік до Києва. Ще того дня востаннє билися малі частини українських військ в Глухові на стації в силі 61 чоловіка, котрі під натиском ворожого оточення виступили з Глухова на полудне, лишаючи вбитих по одній і по другій стороні.

Саме тоді з півночі від Чернигова зачав наступати на Київ червоногвардійський корпус (це давніший царський гвардійський, тоді збольшевізований), з Кексгольмським ударним полком, збираючи свої сили коло Крутів (де 17.І. лягли українські молоді герої, майже самі студенти з Києва).

Після заняття Глухова большевицька червона гвардія стала жорстоко розправлятися з поміщиками і панами в цілій Глухівщині – так, як досі розправлялися в Московщині. Вони висилали просто з Глухова свої карні відділи (набрано найбільших звірюк) від 40 – 50 чоловіка, зоруженого від стіп до голови. Ці оточували дім поміщика, виводили всіх мешканців дому, ставляли їх в ряди і розстрілювали. Нічого не допомгло – ні плач, ні просьби, ні ціловання по руках і ногах червоних катів, ні благальні ридання перестрашених і напівбожевільних жінок, дітей та немовлят, котрих розстрілювано без найменшої пощади.

Діялися страшні речі. На людей впав жах перед страшним маревом смерти.

У мойому военному записнику находжу імена тих, котрих вдалося мені вчисти (частково. – Ред.) записати.

В Глухові дня 14.І.1918 р., на сам Новий Рік розстріляли Володимира Амосова, кучерівського поміщика і разом з ним 9 других поміщиків, котрі в нього поховалися, і його зятя штабс-капітана артилерії; трьох братів Трофименкових, 3 братів Бекових, 2 братів Сніжків, Дорошенка, по селах – цілу родину Мальченка, Руппера, Оріховського, Грязнова і князя Румянцева. В селі Студенку вбили на сам Щедрий вечер 18 січня цілу родину Вікторових і навіть постріляли четверо малих дітей.

Довкола Глухова вимордували всіх, котрі були підозрілі в буржуйстві, а не успіли утекти. Коли вимордували поміщиків, зачали братися до українців.

Центральну Раду назвали буржуйською установою і всіх підозрілих в українстві арештували і розстрілювали. Розстріляли кількох студентів, салдатів і офіцирів, підозрілих у приналежности до гайдамацьких частин і до Вільного Козацтва. Глухів нараз мов вимер. Земську управу розігнали. Всі повтікали на всі сторони. Коли большевики вибили поміщиків, стали накладати на багатших селян контрибуції, поміщицькі землі зачали ділити між бідних селян.

Найбільшим большевицьким гніздом було село Студенок. Там було багато зайшлих москалів з Росії, котрі були тепер головними большевицькими ватажками, між ними такі душегуби, як Циганок, начальник красної гвардії Уласов і Белий, бувші комісарі, котрі розстрілювали сотками (як вони говорили) “контрреволюціонерів”.

Старший унтер-офіцер 175-го пішого Батуринського полку Роман Іванович Гречаний (праворуч). Весна 1917-го р. Из сімейного архіву Р. І. Гречаного (1876–1957)

В часі такої суматохи прийшов з кінцем січня 1918 р. Батуринський 175 полк з Північного фронту, по наказу большевицької демобілізації, аж десь з-під Риги, по двох місяцях подорожі до своєї кадри до Глухова. Прийшло всього около 300 чоловіка, добре уоружених, з кулеметами, з мінометами й всім воєнним, технічним матеріалом. Полк цей був чисто український, зі самих свідомих і щирих українців-патріотів старшин і підстаршин. Ці люди в полку були свідомі того, щоби додому не розходитися. Перед большевиками заявили вони свою нейтральність. Большевицька красна гвардія в Глухові дала їм спокій і дозволила стаціонувати в своїх давних касарнях за містом.

Тим часом на заході України розвивалися дальші події. Після страшної різні під Крутами 17.І., після погрому в Києві 27, 28 і 29 січня червоним Кексгольмським полком представники Центральної Ради підписали Берестейський мир, де разом з військами центральних

держав зачали новий похід на червоних московських катів з ціллю очистити з (від. – Рег.) них Україну. Незважаючи на велику втому, – все на ногах, все наперед, вічно на коні, звернені очі на схід, – несли смерть ворогам України.

Коли мешканці Глухова довідалися, що Петлюра заняв з центральними військами часть території України назад і наступає на Київ, тоді 175 Батуринський полк (український), що був в Глухові до цього часу нейтральний, на чолі з своїм комендантом Мірзиренком, в порозумінню з тайними українськими організаціями, що ще лишилися в Глухові, зробили переворот у вівторок 5 березня 1918 р. до схід сонця. Поарештували і порозганяли большевицьких комісарів і оголосили четвертий універсал і Вільну Самостійну Українську Республіку.

Батуринці обійшлися з большевиками дуже лагідно, нікого не розстрілювали, ані над ніким не знущалися, думаючи, що їх то переконає і наверне (спонукає до зміни поглядів. – Рег.), тим більше що українські війська наступали на всім фронті, а большевики в паніці відступали. Деякі большевики повтікали в Орловщину і Курщину та донесли про все бездротним (бездротовим. – Рег.) телеграфом до головної большевицької централі в Москві, а ця дала приказ ко-

мендантові Ремньову (котрий тоді оперував своїми частинами коло Бахмача і Шостки з українськими повстанцями), щоби стягнув свої резерви з Курщини і кроваво задушив “контрреволюцію Центральної Ради” в Глухові. Приказ зівстав негайно виповнений.

Дня 5 березня 1918 р. большевики привезли кілька потягів своєї червоної гвардії на стацію Заруцко (Заруцьке. – *Рег.*), 5 верств від Глухова. Приїхало два броневики (большевики зачали уживати відтоді панцирних потягів), кілька бронірованих авт, привезли тяжку і легку батарею і червону кавалерію (тоді вже була назва “красна армія”), прислали також два піших полки піхоти, в котрих було багато мадярів і хорватів (воєнно-полонених), чотири сотні скоростріль, один баталіон ударний і часть кавалерії зі скорострільами.

Щоби збільшити свої сили, зганяли большевики з північних сіл Глухівщини всіх молодих муштин, котрі служили в салдатах (хто не хотів, під загрозою розстрілу насильно вилапали), давали їм кріси і гнали в передну лінію. Так зігнали около двох тисяч примусово з місцевих сіл, тільки українського населення. З Уланова, з Кучерівки, з Есманя, із Студенка, з Янівки, з Полковничої Слободи, з Білокопитівки, з Ляхівки, Городища і інших сіл.

Коли команда 175 полку Батуриців довідалася в Глухові, що на них суне така сила червоних, стала горячково прилагоджуватися до оборони Глухова. В місті було кілька залишених червоно-гвардійських батарей, а навіть одна дуже велика на автах. Позбирали добрих артилеристів і заняли добрі становища. Полеву батарею і сотню кулеметників поставили коло стації від півночі, куди мали наступати большевики. Гавбіци уставлено в місті, тяжку артилерію на автах – за містом, від полудня. Батуриців було всього 300 душ; з них зроблено одну сотню скоростріль, а дві сотні – ударні. Одна вийшла за місто, а друга [була] забарикадована в касарнях. 300 людей з других ріжних полків створили одні артилерію, часть пішла за місто до окопів на оборону, а часть кулеметників – на високі дома. Кільканацять кавалеристів становило розвідку. Тільки всього було для оборони міста Глухова.

Часть жидів-студентів повтікала до большевиків, а решта сиділи спокійно по домах і приглядалися. Українці, мирні мешканці, до 150 чоловіка, зробили охорону міста. Свідомі військові українці пішли за місто на фронт. Була весна. Сніг топився під ногами, а вночі були великі тумани і мряки.

Большевики повели наступ на глухівщан. Батуриці привітали їх скорострільами і артилерійським вогнем. Большевики стягнули ближче свою артилерію і броневики та зачали бомбардувати місто. Українська артилерія безперестанку відстрілювала ворожий наступ. Большевики сім раз пускали свою піхоту в атаку, але хоробрі Батуриці все відбивали їх з великими жертвами. Нарешті українська тяжка артилерія вистріляла всі набої. Остали тільки дві полеві батареї коло стації. Большевики звернули свій найбільший огонь на стацію, де побили цілу залогу коло пушок і коло кулеметів. Легким приступом забрали її – по трупях українських оборонців.

Під вечір 6 березня 1918 р. бій доходив до найвищого напруження. Стративши від півночі таку оборонну лінію, як стацію, відступили українці в саме місто.

Большевики кинули в атаку свій ударний так званий курінь чорта (з самих горлорізів), а за ним – другий курінь мадярів, румунів і хорватів, котрі вдерлися до міста, де почалася рукопашна різанина.

Батуринці і часть оборонців глухівчан відступили до військових царських казарень; там, забарикадовані, стріляли до большевиків. Вночі прийшло більше большевицької красної гвардії. Одна часть окружувала казарми Батуринців і раз-у-раз атакувала, а друга часть зачала робити по місті кровавий бенкет. Насамперед кинулися до ранених українських оборонців козаків. Всіх доколювали штиками. Полонених Батуринців розстрілювали зараз на місці. Потім кинулися до жидів і глухівських багачів. Самі жидівські студенти, збольшевізовані, котрі прийшли до Глухова разом з красною гвардією, були свідками страшної масакри.

Красна гвардія, розділившись на улиці, ішла з дому до дому, де мешкали жида, і всіх в домах розстрілювали та забирали дорогі річі і гроші. На жидів напав страшний переполюх. Декотрі, вирвавшись, зачали утікати. Їх доганяли на вулиці і розстрілювали на місці, а далі скидали з них взуття і одіж. Декому удалося вирватися за місто, одначе і там не вспів утекти, бо всюда були большевицькі стійки і їздила червона кавалерія, котра пускала за утікаючими сальву вистрелів і клала їх трупом на місці.

Серед гуку стрілів і нічної темряви, прорізуваної раз-у-раз світлом вистрелу, серед крику й лементу настало не пекло, а просто щось у тисячу разів гірше від пекла. Кожний п'яний красногвардієць мав страшний вигляд. Всі були на лиці брудні, на кожному з них на перехресті – лента від скоростріла, з набитими кулями, в кожного – два або три голих (без кобури. – *Ред.*) нагани (револьвери за ремінним поясом), збоку – черкеський ніж, довкола попричіплювані ручні гранати, в руках – обкровавлений зі штиком кріс.

Для жидів настав страшний суд. Всіх буквально стріляли без жадного чуття, різали і кололи. Багатших жидів виводили на базарну площу, там уставляли їх в ряди і при світлі скорострілів, не знать чому, їх записували і виводили на Красну Горку, де самі мали копати собі ями, над котрими по виконанню стріляли в них червоногвардійці. Полоненим австрійцям дали приказ пригортати ті ями.

Цілу ніч так жорстоко розправлялися большевики з глухівцями. Всюди по вулицях лежали цілі гори людських трупів. По всіх майже жидівських домах лежали постріляні нещасні жертви, не тільки мушцини, але жінки й діти. Доми – спльондровані і обробовані. Були такі вулиці, де у всіх домах вимордовано нещасних людей. Нещасні жидівські жінки, котрим удалося в якімсь кутку заховатися від страшної руки дикуна в людським тілі, божеволіли, попадали в страшну агонію жаху і умлівали на погляд лежачих трупів.

За містом – по ровях і по нестоптаных ще свіжих засипах – лежали порозстрілювані жида, котрі хотіли спасти себе утечею вночі. То тут, то там лежали ріжного віку сини Ізраїля із розстрісканими черепами в калюжі крови. Декотрі мали на грудях і плечах рани, одначе найбільше було трупів з розваленими головами (большевики найбільше стріляли в голову). Страшне це було для тих, хто був дійсним свідком тої страшної кровавої драми. Недаром назвали її глухівці Вартоломейська ніч, і довго будуть її пам'ятати.

На рано 7 березня червоногвардійці оточили залізним перстеном казарми 175-го Батуринського полка, котрі боронилися по-геройськи до останку. По трупах і ранених тілах оборонців України вдерлися червоні кати до казарми, де по-звірськи у п'янім стані розправлялися з вірними синами України. Погибла ціла залага зі своїм комендантом Мірзиренком.

3 полудня того дня зачалися труси і арештовання мирних мешканців, а вночі при світлі смолоскипів – розстріли всіх підозрілих в українстві.

На другий день, рано 8 березня, большевики вибили плякати і порозліглювали на мурах міста з написом “До нині, 8-ої години, скінчена карна експедиція Глухова (на Глухів. – Рег.) і контрреволюція здушена”. Потім дали приказ воєнно-полоненим (австрійцям), котрі були в Глухові на різних роботах, щоби ті зішлись скоро до їх начальства. Їм поручено збирати всі трупи по вулицях і домах і вивозити за місто до закопування.

Вісім днів вивозили австрійці вже розложені трупи нещасних жертв, ховаючи їх по 30, 40 і 60 до одної ями (большевицька каса платила їм по 40 копійок за трупа). Рівно ж дали приказ збирати і своїх убитих по полях Глухівщини під містом і в місті.

Кожному з своїх убитих робили в Глухові домовину, завивали в червону матерію, клали вінок з червоними лентами та большевицькими написами “За революцію упав в боротьбі з контрреволюцією” і т. д.

В Глухові вибрали большевики своїм жертвам найкраще місце на спільну могилу, де кілька днів з великою пихою приготувлялися до похорону, як вони називали, “жертв революції”. В найкращім глухівському парку є пам'ятник Терещенка (котрий своїм коштом поставив міський шпиталь і церкву св. Параскевії), в тім парку під самим пам'ятником казали зірвати всі кам'яні паркові урядження, викопати велику могилу і там поховати своїх убитих.

11 березня зігнали силою всіх попів з Глухівщини, казали правити і співа-ти по погибших красногвардійцях “Вічну пам'ять” і голосити пращальні мови. Бідні попи, як могли, так зі страху підхлібно говорили большевикам. Котрі не хотіли, тих зараз поарештували. При звуках музики, при гуку пушок і після цілоденних промов їх комендантів і комісарів ховали большевики свої жертви, а тим часом із заходу доходили гуки і стріли наступаючих українських і німецьких військ, що проганяли большевиків вогнем і мечем (Київ вже був у руках українських союзних військ).

На другий день вимордували большевики ще 19 жидівських родин в великім козацькім селі Есмані, не пощадили навіть малих дітей. Опісля пішли розстріли і арешти по селах. Всіх підозрілих в українськім русі без пардону засуджував позаочно¹ революційний трибунал в Глухові (на донесення своїх шпиків), відтак вони посилали своїх гвардійців там, де він мешкав або учули, де він переховується; вони шукали за ним хоч би під землею. Кого нашли, розстрілювали на місці.

1. Рівно ж засуджений позаочно до розстрілу був автор цього записника, підозрілий як німецький шпін, котрого селяни одного села втіли переховати до приходу німецько-українських військ.

На людей напав страх. Як у містах, так і по селах всяка творча праця устала (зупинилася. – *Рег.*). Найгірше в Глухові. Місто – мов вимерло. На вулицях нікого не було видно. Не стало ані одного skleпу. З базарів і торгівлі сліду не стало.

Аж появились над містом німецькі аероплани. На большевиків напав страх.

Приходили тривожні вісти за вістями для большевиків: Полтава в руках Петлюри, Конотоп і Батурин в руках німецьких і українських військ!!! – нарешті упав Крулевец (нарешті звільнено Кровелець. – *Рег.*) і Ворожба.

Большевики оголосили загальну мобілізацію і відозви до селян, але ніхто не йшов на їх мобілізацію і селяни сміялися з їх відозв. Всі ждали як Бога з неба яких-небудь військ, щоби тільки вигнати московських бандитів з Глухова, через котрих упало правильне життя.

Большевики стягали з Орловщини і з Курщини свої резерви, хочаби дати відсіч. Привезли свіжу артилерію. Нарешті у вівторок 3 квітня 1918 р. рано в 7 год. появились над Глуховом німецькі аероплани, котрі скинули кілька бомб з літаків і зачали довкола Глухова літати. Большевики стали обстрілювати німецькі літаки. На них звернула вогонь і большевицька артилерія. Тим часом з полуднево-східної вулиці міста Глухова показалися українські козаки і гайдамаки, а з полуднево-західної вулиці влетіли нагло до міста німецькі броніровані авта, а за ними німецькі гузари (гусари. – *Рег.*) смерти.

На большевиків напав смертельний страх і паніка. Чути було все один крик: “Товариші, спасайтеся!”

Почалась кривава месть нашого козацтва. Німці і козаки рубали і стріляли всіх, котрі утікали вулицями в напрямі на Есмань і Студенок. То тут, то там доганяли купки большевиків і безпардонно з ними розправлялися.

Часть большевиків утекла в напрямі Михайлівського Хутора, а часть погинула від козацьких і німецьких куль і шабель. До міста приїхало більше війська. Всюду було чути: “Слава Україні!”

Українські козаки поскидали червоні большевицькі прапори, а вивісили українські жовто-блакитні з написами “Хай живе вільна Україна”. Вкінці надїхав ударний Гайдамацький курінь смерти з українським прапором, на котрім пишався золототканими буквами напис “Умрем за Україну”. Надїхало друге розвідне авто з написом “Смерть ворогам України” з трупячою головою (черепом. – *Рег.*) на верху.

Не в силі описати того вражіння і того пам'ятного часу, як усі тішилися, що вирвалися зі страшних рук душогубів. Коли б ви бачили ту картину, як вилазили з нор ще не побиті большевиками жиди і як вони благословили наші і німецькі війська! Як вони дякували українцям, що їх спасли з большевицьких рук, і як вони, плачучи, розказували про страшні часи смерти своїх дорогих родин. Я тоді ніколи не подумав би був, що прийде час, коли жиди підуть на службу большевикам, а українців будуть огльовувати перед світом. Ніколи і ще раз ніколи! Вони сами хотіли служити двом богам, катам чужої кривди і випили пізніше гірку чашу за свої гріхи.

Такі були часи Глухова і його околиць в початках революції. Коли Глухів був в руках українців, українське правительство оголошувало щодня на мурах міста жертви погибших жидів і українців, правительство назначило запомогу для нещасних жидівських живих родин і дуже щиро ними заопікувалося.

В місті настало нове життя: селяни привезли на ринок повно хліба, не було тільки жидівських крамниць, бо підпали страшному знищенню.

Потім настала гетьманщина і ще багато і багато полялося крові московської і української, але за гетьмана я виїхав вже до Київа, а далі до Галичини; пізніші події запише, мабуть, дальша воєнна історія.

Ілля РОГАТИНСЬКИЙ

Особливості мови збережено.

Дж.: Глухівська трагедія. Із записок Іллі Рогатинського // Життя і знання. – 1930. – Ч. 8 (32). – Травень. – С. 229 – 233.

Глухівські вільні козаки

ГЛУХІВСЬКІ ВІЛЬНІ КОЗАКИ.

Подав: Ілля Рогатинський.

Грізною навалою сунули большевики на Україну. З початком лютого 1918 р. підсунулась большевицька ватага під проводом Дибенка і Улачева під м. Глухів. Тут заступив їм дорогу малий відділ Вільного Козацтва під проводом старшини Горошка та імпровізований панцирний поїзд. Складався він з машини, прикритої залізними бляхами, та чотирох вагонів зі скорострілами і 43 людьми залогі.

Коли панцирний поїзд виїхав на бій з матросами, з міста випала большевицька ватага, щоби зірвати залізничий шлях і відрізати панцирний поїзд від його бази. Врятували його Вільні Козаки Опанас Горошко, Федір Євдокіменко, Сергій Безгрішний, Остап Макаренко і Гнат Галушка. Вони пробігли замасковані червоними кокардами крізь товпу і ненадійним (тут: несподіваним. – *Ред.*) наскоком, крісовими стрілами та ручними гранатами відогнали большевицьку ватагу, що саме взялась розкручувати шини. Таким чином український панцирний поїзд завдяки очайдушности і сміливости вільних козаків зміг щасливо вирватись з халепи.

Ілля РОГАТИНСЬКИЙ

Особливості мови збережено.

Дж.: Рогатинський І. Глухівські вільні козаки // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1937 рік (Львів). – С. [5].

Війна між двома селами

(Епізод з революційних днів на Великій Україні)

У місяці лютім 1918 р., коли я був ще в російському полоні, на Чернігівщині в Глухівському повіті сталася доволі цікава подія: два села, Кучерівка і Студенок, виповіли собі (одне одному. – *Ред.*) війну.

Марево революції розшало тоді не лиш по цілій Україні, але й по всій бувшій російській імперії. Російська армія покинула фронт, розсіялась по всіх закутках, щоби “закріплювати” добро революції. Покинувши окопи, вояки забрали кріси, револьвери, ручні гранати, а навіть скоростріли і сунули домів. Салдатня, прийшовши домів, стала тепер ви-

конувати ще одно найпопулярніше тоді большевицьке гасло “Грабуї нагробоване” із жахливою дикістю – мордами й погромами, а погулявши так, почала ділити землю дідичів та інших власників.

Забирали расові коні, корови, воли, безроги, дріб, зі шпихлірів (комор. – *Ред.*) збіже, рільничі машини, господарський інвентар, а також дорогу одєжу, меблі, образи та інше. В деяких несвідомих селах то навіть доми стали розбирати й ділилися цеглою, камінем і бляхою. Та вже найгірше, як де була горальня і заборонений за війни спірт стояв замагазинований у великих складах. Його тоді також ділили, і в селі творилося справжнє пекло. Люди лежали покотом; все було п’яне, безпритомне, тому діялись жахливі речі, і не обійшовся ні один день, щоб не було вбитих та поранених.

А ділили цей спірт так, що хто був найбільшій, притому найбільше кричав на буржуїв, – діставав скільки захотів. Таке діялось скрізь та найбільше, може, в цих двох селах на північних землях України, недалеко московської границі. Річ ясна, що вся ця хитра большевицька агітація приходила з півночі, і нею захоплювались найбільше темні, несвідомі селяни, стаючи зразу великими носіями большевизму і найлютішими ворогами українського визвольного руху.

“Не нужно нам, – як вони казали, – ділитися. Навіщо нам якоїсь України. Ми на війні разом з одного котьолка їли. Большевики дають нам даром землю, і то зараз, а українська буржуазна Центральна Рада тільки обіцяє”. Такі були тоді настрої по селах, і так тоді дійсно ставилося до Центральної Ради збаламучене большевиками селянство.

На Глухівщині найпоганіші були села Студенок і Кучерівка, а головню Студенок, де, можна сказати, була центральна большевицького руху на селах. Селяни зі Студенка і вимордували з московськими матрозами в січні 1918 р. багато невинної інтелігенції, розграбили чимало майна, вигнали з Глухова українську владу і проголосили большевицьку. Чоловими провідниками були там якийсь зайшлий москаль Уласов, матроз Циганюк, зрусифікований малорос Бялий, фельдфебель від драгунів – білорусин.

Кучерівка мала також своїх двох ватажків: Грезнова і Іванова, оба москалі-зайди.

Довший час ці два села разом виступали в погромах та протиставилися українському рухові, що ширився тоді в Глухівщині за почином свідомого козацтва, деяких інтелігентів і полонених українців-галичан. Та згодом оба ці збольшевичені села посварились і прийшло між ними до зудару. А було це вже по великій різні і погромі міста Глухова¹, коли то оба села виступили проти українських військ Центральної Ради разом з ватагами Ременьова (Ремньова. – *Рег.*) і Дибенка.

Після захоплення большевиками міста Глухова почалась по доколичних селах підготовка до поділу дідичівської (поміщицької. – *Рег.*) землі, бо надходила весна і кожний хотів мати землі якнайбільше. З того то пішло і між Студенком та Кучерівкою.

Село Студенок найбільше заслужилось для большевизму, бо найбільше знищило дворів у Глухівщині і найбільше вимордувало “контрреволюціонерів” і прихильників Центральної Ради, словом – трясло цілою Глухівщиною. Та, на жаль, не була там двора, а тим самим і землі, щоби нею ділитись. Кучерівка ж, хоча збольшевичена, не мала такої заслуги у большевиків, як Студенок, зате мала більше як 2000 десятин землі, власність дідича Амосова, замордованого Студенчанами на сам Новий рік 1918 враз із всією ріднею. З того ж приводу Студенчани зажадали від Кучерівки половини двірської землі для розподілу.

1. Про погром у місті Глухові 6 і 7 березня 1918 р., в котрім згинуло більше як 1000 українців і жидів, писав я в журналі “Життя і Знання”, ч. 5 (8) за травень 1930 року, п.з. “Глухівська трагедія”.

Кучерівці скликали раду і ухвалили, що не дадуть ані скибки. У відповідь на це рушив до Кучерівки озброєний загін яких двадцять людей на конях, а між ними і трьох послів від громади, щоби вони, як не можна по доброму, то погрозою вимусили від Кучерівців згоду на поділ.

З приходом загону і делегатів Кучерівці знову скликали раду цілого села та з обуренням відкинули домагання, мовляв, у них більше бідних, притому село велике, не то що в Студенку, де село невеличке та не має стільки бідноти. Тоді на трибуну виліз Студенецький “депутат” та став їх переконувати, що мусять віддати землю, бо як ні, то “пішлемо зажалення на вас до Центрального Ісполнительного Комітету в Петроград”, а коли ж і це не допомогло, то “розіб'ємо вас і землю силою заберемо”. Як почули це Кучерівці, зняли страшенний вереск та стали лаяти делегата на чому світ стоїть. Цей збентежився та зліз із трибуни, а виліз другий та став успокоювати Кучерівців. Якими словами він не благав та не переконував, але не допомогло.

Кучерівці знову заревіли, а на добавок якийсь Студенчанин штуркнув ще якогось Кучерівця. Роз'ярені Кучерівці вхопили його за карк та трохи потурбували. Тоді Студенчанин вийняв револьвер і гримнув у гору на пострах. На цей гук стрілу деякі Кучерівці подалися взад, але решта видерла йому револьвер з рук та давай бити. Студенчани кинулись боронити свого. Зробилася метушня. Студенчани стріляли в товпу Кучерівців – упав один Кучерівець – Федір Мінка, поцілений у саме чоло, а шістьох було важко ранених.

Від стрілів Кучерівці в одну мить порозскакувались, а котрийсь із них гукнув: “За ружйо!” Тоді вдарив дзвін на тривогу; Кучерівці вибігали зі своїх хат із крісами, деякі на конях, і ціла товпа пігнула на місце сходу, де осталися Студенчани. Побачивши, що непереливки, вони повискакували на коней та пустились навтечу. Кучерівці за ними давай стріляти. Двом, вже за селом, підстрілили верхівців (верхових коней. – *Рег.*), так що вони мусіли спасатись по двох на однім коні. Кінні Кучерівці гнались далі, але Студенчани почали відстрілюватись, так що Кучерівці мусіли завернути.

Після втечі студенецьких “депутатів” зійшлося на місце збору, де залишились ранені і убиті, ціле село. Родини цих жертв підняли страшний плач і крик, ціле село гуло від люті. Врешті старші знову почали раду. Та не довго радили. Ухвалили одноголосно виповісти Студенкові війну та ще завтра досвіта почати наступ. Тут же вибрали і штаб, а на команданта назначили якогось воєнного “прапорщика” також зі селян, який дослужився цього чину на фронті. До штабу мало належати, крім команданта, ще кількох воєнних “фельдфебелів”. Порозділювано роботу, а вночі проголошено загальну мобілізацію до 50 літ. В цю ніч кипіло в Кучерівці мов в улию. На всіх дорогах виставлено застави, а по селі і полі ходили стежі.

Ранком дійсно було ціле село в воєнному поготівлі. Була зорганізована одна сотня піхоти, – як вони казали, “рота”, – із самих наймолодших хлопців, по їхньому “ударна” (пробоева). Кожний мав кріс, ручні гранати і наплечники.

Організували і другу сотню піхоти, вже зі старших, – як резерву. Ті також мали кріси і тільки не мали ручних гранат ані наплечників. Дальше був відділ скорострілів з трьома машинками “Максима”, біля 50 людей, з револьверами, а деякі з карабінками і штилетами.

Дуже цікаво виглядала неповна сотня кінноти – яких 80 їздців, кожний в іншій шапці. Це були ті, що дістали в січні з розграбованого панського двора коні. Майже кожний з карабінком, та не кожний мав сідло і шаблю. Кількох з піками, інші мали шеломи. Словом, була це збиранина, що справжній вояк, дивлячись на неї, міг лопнути зі сміху.

На самому останку був ще один, також доволі оригінальний відділ: неповна сотня піхоти зі самих найстарших, тих до 50 літ. Цілий той відділ мав, може, 8 крісів, і то старих і нездатних; решта з дручками й залізними вилами.

Найвищий горб за селом, де стояв вітрак, призначили на зірну (обсерваційний пункт) і післали там (туди. – *Рег.*), як вони казали, “наблюдателя”. Не обійшлося і без санітарного відділу з двома возами для відвожування ранених домів.

Команда штабу, в місцевій школі, [с]получена була з вітраком телефонним дротом, також забраним з двора. Коло штабу на подвір'ю стояла у поготівлі мала кінна розвідка, яку й розсилали на всі боки.

Рано, точно о год. 10, рушила кучерівська кіннота в наступ на Студенок, віддалений ледви 6 верстов від Кучерівки. За кіннотою пішли ударники з двома скорострілами. Один скоростріл виставили на вітраку. Наступали розстрільною. Резервова сотня, зі старших, за селом обсадила позицію і ждала дальших розказів. Остання сотня тих найстарших залишилась у селі. З дручками і вилами на плечах була місцевою охороною.

Студенок, довідавшись, що Кучерівка готова вже до бою, і собі змобілізував досвіта військо: дві сотні піхоти і одну скорострілів з 5-ма машинками. Кінноти не було, тільки кінна розвідка, зате викомбінували Студенчани щось краще.

Недалеко відсіля, яких 3 кілометри, була станція Заруцьке. Там стояла покинена одна батарея з 4-ма полевыми пушками та з амуніцією. Зібрались місцеві артилеристи, привели свої коні під пушки, нагнали возів по амуніцію, і вмить стояла за Студенком, в закопі, готова батарея.

Почався бій...

Як тільки підїхала кучерівська кіннота на половину дороги, дістала крісовий і скорострільний огонь і мусіла завернути поза свою піхоту. Піхота дійшла дещо вперед, а обстрілена Студенчанами, негайно окопалась. Яких дві години йшла обопільна пальба і ніхто не рушився з місця.

Кучерівцям у допомогу прийшло пів сотні піхоти запасу, з тих старих, окопаних за селом. Другої пів сотні пішло в обхід Студенчан, щоб узяти їх в перехрестний огонь. Та не встигли Кучерівці підвестись із землі, як Студенчани почали гатити на них зі своєї батареї. Змішались Кучерівці від тієї несподіванки, а тут вискакує вже з окопів студенецька піхота і з криком “ура” йде в атаку. Одно крило Кучерівців не витримало і стало тікати; друге трималось добре. Зокрема, оба скоростріли завзято працювали.

Ранених по обох боках вже доволі багато. Сільські санітарі серед граду куль двигають нещасних і втікають взад. Врешті і те крило Кучерівців, що так добре трималось, мусіло також відступити. Студенчани почали обходити його з боку, до того доволі цільно обстрілювала студенецька батарея.

Вся кучерівська піхота мусіла відступати аж по городи свого села. В селі паника, скрізь лемент, що Студенчани прорвали "фронт" та йдуть на Кучерівку, щоб усіх до ноги перебити.

Роззухвалені Студенчани прибігли аж під саму Кучерівку, засипуючи село скорострільним огнем. Кучерівка була в долині, тож кулі тарабанили по бляшаних дахах школи, кооперативи, церкви, дому священика та інших. Від цього лускоту зчинилась така метушня, що багато народу, зокрема жінок з дітьми, стало втікати в противний бік села, на північ. Але охоронна сотня, з найстарших, успокоювала втікачів і, вимажуючи дручками, завертала їх назад до хат.

Бій ішов під самим селом. Кучерівська піхота окопалась на огородах від полудня. Кіннота скрилась за домами. Всі почали завзято відстрілюватись. На улицах села охоронна сотня ставила оборонні барикади. Крик і вереск, клекіт скорострільів – чисте пекло. Студенчани завзято напирали, але Кучерівці після невдачі тепер завзято відбивались. Цілий штаб вийшов на фронт, заохочуючи слабших, щоб видержали доостанку.

Та Студенчани зробили одну дурницю: підтягнули свої дві пушки аж під саму Кучерівку, закопали їх у найближчій балці під селом та стали бити запальними гранатами по селі. Загорілись хати. Це так озвірило Кучерівців, що вони без пам'яті кинулись на Студенчан з пекельним криком "ура", і Студенчани не витримали. В безладді навипередки стали утікати, а за ними пустилась кучерівська кіннота в погоню. Дві студенецькі пушки, що стріляли з балки, попали в руки Кучерівців. Кінна обслуга коло пушок не веліла вже вчіпити коней, тільки пігнула за піхотою. Пушкарі ледви вспіли забрати від пушок замки. Втікали вже останні, залишаючи Кучерівцям пушки без замків і чотири вози порозкиданих набоїв.

Кучерівці, вдоволившись такою важкою добичею, як дві пушки, хоча й без замків, дальше не гнали за Студенчанами, а забравши їх до села, вертали горді і певні себе, викрикуючи, що завтра розіб'ють Студенчан до решти. Ціле село вийшло на зустріч. Радість з перемоги – як на Великдень. Усі оглядали ці страшилища, що запалили кілька хат.

Тому що вже запала ніч, рішили Кучерівці дальшу війну відложити на другий день, і то вже з гарматами виступити тепер у бій. Найшлися зараз ковалі-спеціалісти, що через ніч зобов'язалися доробити замки-саморобки до пушок.

І дійсно, на рано були вже вони готові. Чудернацькі, що правда, але були. Прироблений замок з якогось заліза був затулою. В тій затулі дірка, в котру запихали заострений сворінь, один ударяв деревляною довбнею по тому своріні, і він своїм острим кінцем запалював капзлю (капсуль – *peg.*) стрільна. І коли на друге рано кучерівські гармаші стали робити свої перші удачні проби стрільня

направленими пушками, – ясно, що в сторону Студенка, – та коли їхня піхота з кіннотою готовились знову до наступу, нараз із противного боку, дорогою від Єсманя, надїхала з Глухова большевицька “мирова делегація” й наказала скликати цілу Кучерівку на “мітінг”.

Зібрались узброєні Кучерівці на раду, а большевицькі делегати почали на них викрикувати, а потім дрозжачим голосом просити, щоби перестали воювати зі Студенчанами, бо Петлюра з германцями вже в Києві і от за день-два прийде до Глухова зі своїми Гайдамаками будувати Україну.

– Товариші! – кричав до Кучерівців Глухівський большевицький делегат, – все собірайтесь вмести с Студенчанами на аборону Глухова, бо плохо будет нам і вам...

Кучерівці поспускали голови та стали відказуватись, що вони, мовляв, не можуть, бо потомлені своєю війною, та що “все равно, як уже герман забрав Київ, то й Глухів забере”.

Глухівські большевицькі делегати, похнюпивши носи, поїхали в сторону Студенка, а відтам у Глухів. За три дні в Глухові були вже українські та німецькі війська. Кучерівці та Студенчани вилизувались з ран, дорікаючи одні одним, що задармо напсували собі стільки крови.

I. РОГАТИНСЬКИЙ

Особливості мови збережено.

Дж.: *Рогатинський І. Війна між двома селами: (Епізод з революційних днів на Великій Україні) // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1934 рік (Львів). – С. 25–30.*

Скорострільці 175 Батуринського полку до останку боронять позиції

СКОРОСТРІЛЬЦІ 175. БАТУРИНСЬКОГО ПОЛКУ ДО ОСТАНКУ
БОРОНЯТЬ ПОЗИЦІЇ.
(Подав І. Рогатинський)

Весною, дня 2 березня 1918 р., розігнав 175 Батуринський полк більшовицький "ревком" в Глухові та захопив місто. Большевики повтікали в Московщину, до Курська й Орлова (Орла. – Рег.), а за чотири дні, т. є. 6.ІІІ.1918, вернули знову та привели нові підкріплення, головно матрозів.

Батуринці за тих чотири дні мали змогу дещо приготуватися на прийняття сподіваних гостей. Зібрали дві батареї, поробили застави на дорогах, довкола касарень покопали окопи, повиставляли скоростріли і ждали.

Досвіта 6.ІІІ більшовики перші почали бомбардувати місто. Українці відповіли їм вогнем своїх батарей. З полудня рушили большевики в атаку чотирма лавами.

Почалась борня. Батуринці боронились з таким завзяттям, що більшовики, змасакровані, мусіли відступити. Але вночі того дня матрози позганяли з довколочних сіл збільшевизованих селян та опівночі вдерлися по трупах Батуринців в Глухів. В місті вимордували більше як півтора тисячі мирян, здебільша Жидів. Часть Батуринців забарикадувалась у своїх касарнях і боронились до останку.

В тій страшній і нещасній обороні міста Глухова відзначилась одна чета скорострільців 175 Батуринського полку, зокрема п'ятьох скорострільців, а саме: Іван Гаїда, Денис Пилипенко, Петро Сук, Гнат Криса і Опанас Трохименко. Вони таки не здались живими, лиш били зі скорострільців поти, поки більшовики не вимірили на них дула своїх важких гармат та не рознесли грубих мурів касарні, а з ними і тих завзятих героїв, оборонців Батьківщини.

І. РОГАТИНСЬКИЙ

Дж.: Рогатинський І. Скорострільці 175 Батуринського полку до останку боронять позиції // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1931 рік (Львів). – С. [11].

Особливості мови збережено.

Ніна Крагавицька і Соня Ярошинська

СЕСТРИ САНІТАРКИ НІНА КРАГАВИЦЬКА І СОНЯ ЯРОШИНСЬКА
СЕРЕД ГРАДУ КУЛЬ НЕСУТЬ ДОПОМОГУ РАНЕНИМ КОЗАКАМ

День 6 березня [1918 р.] був пам'ятним днем для Глухова. Більшовики оточили тоді місто, а по довшій гарматній канонаді кинули в наступ озвірілі ватаги матросів і випущеної з тюрми голоти з метою відобрати назад Глухів, який захопили (визволили. – Рег.) українські війська.

Місто боронило тоді 300 козаків 175-го Батуринського полку, які скорострільним та гарматним вогнем декілька разів відбили наступи. Але во-

рог був вдсятеро сильніший. Українські вояки бачили, що не буде їм пощади, коли червоні добудуть Глухів, тож боролись до останнього. З хвилини на хвилину меншало їх у цій борні. Багато пораних без допомоги лежало на боєвищі, а кров стікала з них струйками на землю. Місцевий санітарний відділ, що мав піклуватись раненими, заховався Бог вість куди, боячись пімсти червоних.

Аж тут серед цього жакливого пекла, гуку, тріскоту являється дві сестриці-жалібниці – студентка Ніна Крагавицька і семінаристка Соня Ярошинська. Підбігають до ранених, виймають газові перев'язки, перев'язують рани та серед найбільшої небезпеки пораються аж до пізньої ночі.

Вночі червоні вдерлися в місто і почалась пекольна гульня – погром і різня, в якій згинуло багато глухівського населення, а з ним і обидві героїні, хоча не лише людські почування, але й міжнародні закони кажуть зберігати тих, що несуть самаритянську поміч раненим у боях. Нехай бодай ця невеличка згадка очевидця, який був тоді в Глухові як австрійський полонений, вшанує пам'ять тих двох мучениць за волю України.

Особливості мови збережено.

І. РОГАТИНСЬКИЙ

Дж.: Рогатинський І. Сестри санітарки Ніна Крагавицька і Соня Ярошинська серед граду куль несуть допомогу раненим козакам // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1931 рік (Львів). – С. [15].

“Я хотів боронити Україну”

Коли я вчився, ще за царату, в 7–8 класах Охтирської гімназії, серед інших предметів у нас був “воєнний строй” (проходили основні військової муштри, стрільби). В разі війни нам повинні були дати чин прапорщика. Ось така була моя військова освіта.

У 1917 році я вступив до природничого відділу фізико-математичного факультету Харківського університету. Прізвище моє тоді було Давидів.

Березневу (тут і далі мова про Лютневу. – *Ред.*) революцію народ зустрів, як свято: скільки надій з’явилося! (Жовтнева – не те, не та реакція). Після березневої український національний рух почав відроджуватися. Новостворена Центральна Рада проголосила українську національну маніфестацію. На майдан Хмельницького (Софійську площу. – *Ред.*) вийшли тисячі людей під жовто-блакитними прапорами. Була тут і частина трупи [Миколи] Садовської

го. Я був саме тоді в Охтирці, але чув про це і читав у газетах. Незабаром Центральна Рада перетворилася в парламент з різними партіями: там були російські есери, дві єврейські партії, навіть більшовицька фракція.

З вересня 1917 р. почалося моє навчання на першому курсі Харківського університету. А на початку квітня 1918 р. до Харкова зайшла частина альянсу – німці і війська Центральної Ради в особі 2-го Запорозького полку на чолі з полковником [Петром] Болбачаном (в “Днях Турбиных” його виведено під прізвисьмом Болботун). Я кинув студії і вступив до полку. Батько мій був у війську, десь в Естонії. Мати залишилася вдома одна, вона не знала навіть про мій вчинок. Я хотів боронити Україну, хоч і не мав потягу до воєнної справи. Наш курінь розташувався в приміщенні жіночої гімназії. Знову почалася муштра, тільки українською мовою. Рій мав у своєму складі 10 чоловік, чота – 20, сотня – 100 чоловік. Крім того, ройовий вважав за потрібне нас трохи просвітити, бо люд був різний – студенти, робітники. Казав, що Центральна Рада обіцяє тим, хто у війську, дати землі більше, ніж іншим. За службу ми одержували платню, за участь в бою платили окремо. Не подобалась мені ота платня – не за гроші я йшов служити. Початок було добре, бо багато чого лишилося від царської армії. Морока була одна – де дістати сіру смушкову шапку з червоним шликком?

Борис Антоненко-Давидович

Олександр Натієв (у центрі). Харків.
Квітень 1918 р.

Через тиждень полк Болбачана пройшов через Харків церемоніальним маршем. Приймав парад генерал [Олександр] Натієв, осетин (справжнє прізвище Натішвілі. – *Ред.*). Рушили на південь. Сотник Борис Гоженко, який скінчив Кам'янець-Подільську гімназію і прагнув вступити до університету, дізнавшись, що я там учився, поклав мене в поїзді коло себе і розпитував про університет. Доїхали до станції Лозової, де вже були німці. Звідти повернули в Крим (з Кримом питання було спірне: німці віддавали його Україні, а більшовики казали, що там татари). Тут німців не було. На великих станціях зупиняли-

ся – церемонійні марші, огляди козацьких сил. Болбачан показував українське військо місцевій людності. Жінки і діти виходили назустріч. Перекупки не хотіли брати гроші за продукти. Проїжджали через одну німецьку колонію. Місцеві жителі привели якогось “більшовика”, щоб “військо його судило”, – несимпатичного грека з персями. Сотник скомандував розстріляти.

Доїхали до станції Мелітополь. І раптом – що таке? Бачимо триколірний прапор: білий, червоний, синій – прапор білої гвардії. виявляється, на день раніше перетнув нам дорогу загін генерала Щербачова (тут і далі: Михайла Дроздовського. – *Ред.*), який ішов на злуку з генералом Денікіним. Козаки повискакували з вагонів, вивісили жовто-блакитний. З'явилася делегація від Щербачова до Болбачана: “Для чого нам ворогувати? У нас спільний ворог – більшовики. Завтра вранці ми покидаємо станцію, і ви берете владу на себе” (а в щоденнику, який тоді вів Дроздовський, – люта ненависть до українських вояків. – *Ред.*).

Викликає мене сотник:

– Пане Давидів! Вас кличе полковник Болбачан!

Полковник із своїм штабом перебував у першокласному вагоні цього ж ешелону. Доповідаю йому:

– Козак першого куреня першої сотні Давидів!

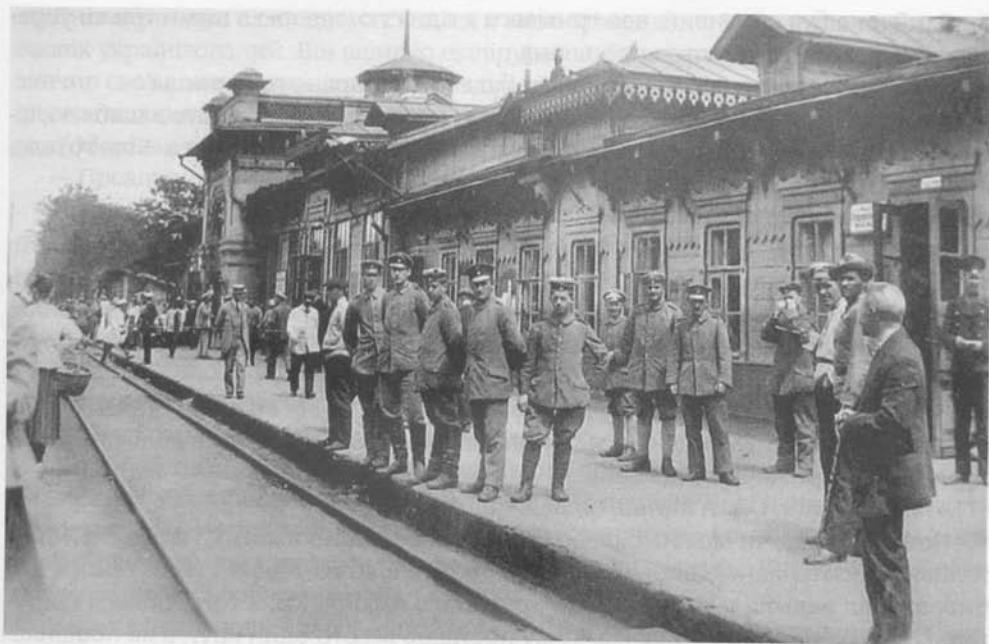
– Ви студент?

– Так!

– Так от, я роблю вас комендантом станції Мелітополь.

– Але ж я не старшина, а рядовик і не знаю обов'язків коменданта.

– А зараз старшина на вагу золота. На Чонгарському мосту точаться бої...

Станція Мелітополь. 1918 р.

А любов до України підкаже вам ваші обов'язки. Видати пану Давидову нову шинелю, шаблю і наган! Ідіть до російського коменданта станції приймати від нього комендатуру.

Іду. Мені неповних дев'ятнадцять років. Походжає поручик. Глянув на мене, здає телеграф (система Бодо, Морзе).

Кажу:

– Давайте опис.

– Я принимал от большевиков без описи...

Через годину ешелон відходить. Я залишаюся один – представник війська Центральної Ради, всієї України. Зайшов начальник станції, просить, щоб пан комендант дав дозвіл на відхід поїзда на північ, на пропуск громадян.

Спати ліг на дерев'яній канапі, під голову – шапку, накривсь шинелею.

На другий день повалили прохачі: двірники питались за мітли; одна жінка просила, щоб розстріляли її чоловіка-більшовика, та ін. З'явився кореспондент “Мелітопольського листка” брати інтерв'ю про становище на фронті. Я із знанням справи йому розказав, що наші війська підійшли до Чонгарського мосту і немає сумніву, що після запеклих боїв ми звільнимо [кримську] землю від більшовиків.

Серед дня прийшли двоє: один вертлявий, другий – опецькуватий.

Рекомендуються:

– Городской голова и представитель земства. Приглашаем вас на банкет по поводу освобождения Мелитополя от большевиков.

Який я не був согливий, але тримався з гідністю, говорю з ними тільки українською мовою. Прийняв запрошення.

– Мы пришлем извозчика. Банкет будет в ресторане гостиницы.

Увечері приїхав візник у циліндрі. Я при повному параді, тобто з шаблею, сідаю. Проїхали тих кілометрів два, що відділяли станцію від міста. Біля готелю кидаються мене зустрічати:

– Вот они! Господин товарищ комендант...

Ведуть до залу. Думаю: "Тут, звичайно, чужі мені люди – міщани, буржуазія. Головне – триматися гідно, адже я представник української армії". Садять посередині, на почесному місці. Питають, як я дивлюся на те, щоб випити. Потім об'явили:

– Украинская власть в лице коменданта не возражает выпить... Пускай живет вольная Украина!

Практика випивки в мене була невелика, а тут налили великий стакан нерозбавленого спирту. Куди дінешся? Випив, та ще й гордо не запив водою. Пропонували повторити, але відмовився:

– Я на службі. Один випив, більше не можу.

Поцікавились, чи можна бал, бо більшовики не дозволяли. Я не проти. Жінка голови просить мене відкрити бал. Відстебнув шаблю, пішов з нею. Танці я любив, але від вальсів у мене завжди крутилась голова. Крім того, боявся наступити їй то на ногу, то на шлейф. Тому пройшов всього один круг, а як порівнявся з стільцем, довів жінку до місця і поцілував їй руку. Це викликало загальне захоплення. Коли всі закінчили вальс, я пристебнув шаблю, сказав, що служба чекає – мушу йти, подякував товариству, шарконув ногою, вклонився і пішов до виходу. Візника на вулиці не було, тому пішов пішки. Тут мене якось одразу розвезло. Заносило добряче, поки дістався до станції. Відіспався на лаві.

Пройшло днів два. Почався рух поїздів на південь. На станцію якось прибув поїзд, що йшов до Сімферополя. Я вийшов на перон. Раптом бачу – вискакує з чайником з вагона... Я впізнав його відразу. Справа в тому, що в Харкові я годувався в одній господині. Туди, крім інших, приходив харчуватися один покомісарений студент, який голосно крив Центральну Раду. З ним сперечатися було небезпечно. Потім він зник. А тепер він мені попався. Це був той студент. (А до мене тим часом прибули вже під начальство десятеро козаків з полку імені Костя Гордієнка). Я аж затрусився. "Ах ти ж, стерво!" – і зразу вирішив помститися за образу влади. Він повертається назад. Я при своєму параді входжу за ним у вагон. Бачу – порпається у блаженському кошику.

– Товаришу комісар, доброго здоров'я!

Рвучко обернувся, зблід.

– Де ж тепер ваш портфель, наган? Куди їдете? Які завдання маєте?

Він раптом мене роззброїв. Тихо каже:

– До старої матері...

А в мене теж удома мати. Як вона там, бідна? Я нічого не сказав, повернувся і вийшов з вагона. Дозволив третій дзвінок. Дивився вслід поїзду, що віддалявся, і думав: "Цікаво, як би він вчинив, якби ми помінялися місцями? Чи пожалів би він?"

Днів через два після цього з'явився в місті комендант. Вісім разів поранений, наспіх українізований. Він швидко екіпірувався, бо все реквізував. Мене він призначив своїм значковим (тобто ад'ютантом) і використовував мою грамотність для написання наказів, які починались майже завжди однаково: “Забороняється...” Мені він теж радив не соромитися з реквізицією:

– Посадовим особам дозволяється.

Почала виринати українська інтелігенція. Прийшла делегація, душ 5–6. Серед них [Кіндрат] Залізник – батько [Миколи Залізняка], того, що був членом Союзу Визволення України (за кордоном). Пропонували свої послуги. Комендант швидко розпився, почав влаштовувати оргії і за все змушував платити земство. Мені все це дуже не подобалось, але змінити я нічого не міг.

Наше військо в цей час підійшло під Сімферополь, а кінний полк ім. Костя Гордієнка – під Бахчисарай. Там організували “джамбули”, щоб татари воювали за свою самостійну Кримську державу.

А в Києві тим часом стався гетьманський переворот. Німці надумали українську армію роззброїти. А в Керчі були ще більшовики. Болбачан вирішив дати німцям опір. В полку почалась бойова підготовка; втім, уклали з німцями договір: армію нашу вони залишають, але ми негайно виходимо з Криму, бо за Брестським миром то їхня територія.

Через Мелітополь проїздив полковник Генерального штабу колишньої царської армії. Він закликав мене до свого вагона, розпитав про коменданта міста. Після того наказав заарештувати його і віддати під суд (той потім через два дні втік). А я повернувся до свого куреня.

Борис АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ

Дж.: Антоненко-Давидович Б. На шляхах і роздоріжжях: спогади, невідомі твори. – Київ: Смолоскип, 1999. – С. 16–20.

Примітка

Борис Давидів (Антоненко-Давидович) народився 5 серпня 1899 р. в м. Ромнах, тепер Сумської області.

Кривава драма села Марчихина Буда

Яків Решетників-Решетняк

Згідно з договором між Гетьманом України та більшовицькою Росією частина нашої землі перейшла до нейтральної зони. Її населення стало бездержавним, відтак і безборонним.

Селяни зверталися до голів українських повітових міст із проханням дати зброю, аби захистити себе від неминучого нападу росіян. Їм відмовили, мовляв, не можемо порушувати міждержавний договір.

А в українських селах нейтральної смуги з'явилися московські агітатори. Вони намагалися "раслоїть населеніє" на "багатих і бідних" та нацькувати їх одне на одного. Агітатори не мали успіху, бо населення добре пам'ятало грабунки червоних, коли вони навесні 1918-го тікали в Совдепю. Агітаторів виганяли із сіл. У відповідь на це прийшли невеликі озброєні відділи. Та, діставши відсіч, повернули назад.

Нарешті запанував спокій. Але хлібороби розуміли, що москалі лише чекають зручної нагоди. Така нагода з'явилася в листопаді 1918 року під час повстання, яке проголосив Петлюра.

До нейтральної зони червоні посунули наприкінці жовтня. Уродженець Марчихиної Буди Яків Решетників стверджував, що першою жертвою стало його рідне село.

Марчихину Буду оточили в одну з останніх ночей жовтня. Над ранок озброєні москалі ввійшли в село з усіх боків. Населення опору не чинило, хто міг, тікав до лісу.

Вулиці заповнили "телегі". Все більш-менш цінне майно червоноармійці діловито виносили з хат і складали на вози. Дехто намагався боронити свої господи. Одна старшого віку жінка заступила дорогу грабіжникам. Ті кинули їй під ноги гранату... Майно виносили через розірване тіло... Інших зганяли на майдан.

До червоноармійців приєдналася зграя "міщечників" і орловських "крестьян". Село тонуло в московській лайці. Плакали діти, несамовито кричали жінки, яких гвалтували кацапи.

Повні добра вози та бранців, серед них і дітей, відправляли на схід. Обважніла орда відходила без поспіху. "На прощання" ординці розстріляли двох юнаків.

Хлопці зустріли смерть спокійно. Вражені москалі спершу відмовилися виконувати езекуцію, але комісар погрозами примусив їх. На його команду вони таки випалили з рушниць. Парубки здригнулись і зблідли. Одяг одного зачервонів. Нерухомо, з упертими поглядами, без жодного слова благання хлопці продовжували стояти. Поранений тільки промовив:

– Скорше!

Солдати опустили рушниці. Тоді розпінений комісар добив хлопців...

Вечоріло. Мародери залишали Марчихину Буда. На одному з возів кацапчук приміряв одяг. Поруч сунув високий, одягнений у жіноче вбрання рудобородий "тятяка". Він уже поміняв "лапті" на чоботи. Хоч "тятяка" вже мав повний здобичі віз, та все ще хижо зиркав у різні боки. Його увагу привернув будинок сільського вчителя. Буркнувши щось синові, кацапило побіг до хати. За хвилину його руда твар переможно засяла в розбитому вікні. Він тримав два горщики. Малий зіскочив із воза і забрав їх. Повертаючись, гукнув:

– Тять, а тять, мамка гаваріла, чтобы ти ещо самавар взял.

Самовара "тятяка" не знайшов, бо хату вже хтось пограбував. Розчарований, підійшов до воза і зі злістю вдарив конячину, немов обвинувачував її в невдачі.

Насувалася ніч. Темрява закутувала зранене село. З лісу несміливо поверталися до своїх хат селяни.

Роман КОВАЛЬ

Дж.: Коваль Р. Багряні жнива Української революції. – Київ: Діокор, 2006. – С. 75–77.

Коваль Р. Сто історій Визвольної війни. – Київ: Історичний клуб "Холодний Яр", "Наш формат", 2015. – С. 80–81.

Примітка

У книжці "Сумщина в боротьбі" вміщено біографію Якова Решетниківа-Решетняка.

На станції Конотоп

Місто Конотоп. 1912 р.

Увечері 19 листопада 1918 р. на ст. Конотоп прибув 1-й Сірий полк. Німці вже не поводитися так певно, як раніше, – їм стало відомо, що кайзер відрікся від влади, а саме йому присягали на вірність. Цемент, який скріплював німецьке військо, розсипався у прах.

У Конотопі на авансцену виступили українці.

Було холодно. Сірожупанники, намагаючись зігрітися, бігали по станції. На пероні миготіли короткі сіро-синюваті австрійські шинелі й сірі кашкети із жовто-блакитними кокардами на червоному полі.

Тинялись вокзалом й озброєні вояки в довгих жупанах, свитках і шапках із червоними шликами. Це були козаки Червоного куреня смерті отамана Ангела, частини "більше з соціалістичним, ніж національним напрямком"¹.

На другому поверсі вокзалу у двох кімнатах залізнично-охоронної канцелярії тулився штаб групи військ Чернігівщини і Полтавщини. Її основу складала Сіра дивізія та Червоний курінь смерті. Командував групою полковник Борис Палій, сивий уже чоловік зі шляхетними рисами обличчя, та, на жаль, нерішучий. Василеві Проході здалося, що він швидше "надавався бути повітовим старостою", ніж командувачем².

Попри солідний послужний список, невпевненість Палія впадала у вічі...

У штабі гуло. З десяток військових перемовлялися між собою. Двоє щось доводили Палієві, а той несміливо заперечував. Поруч, просто на краю стола, сидів "у червоному жупані з кривою шаблею та револьвером у кобурі на поясі гарний, стрункий, чорнявий отаман"³. Проході здалося, що він милується собою. Прислухаючись до суперечки між Палієм та отаманами повстанчих відділів, що вимагали зброї, красунь отаман іноді кидав регліки:

– Мусимо поглибити соціальну революцію... Треба знищити всіх буржуїв... Зброї нема? Дурниця! Я сам буду різати їх перочинним ножиком.

Уже чверть години як полковник Антін Пузицький і хорунжий Василь Прохода зайшли до штабу, а на них ніхто не звертав уваги. Нарешті терпець урвався.

– Хто з них Палій? – стиха запитав командир 1-го Сірого полку.

– Той старий у сірому жупані, що сидить за столом, – відповів осавул.

Пузицький рішуче підійшов до столу і по-військовому відрапортував Палієві:

– Командир 1-го козацько-стрілецького полку полковник Пузицький прибув з полком до Конотопа у ваше розпорядження, пане отамане!

Вигравка Пузицького справила враження. Всі мимовільно підхопилися, навіть отой чорнявий молодик, що сидів на краю стола. Повстанські отамани розступилися.

– Чую я, що у вашому розпорядженні нема зброї і набоїв. І у мене нема набоїв. Але ж у нас під боком – військові склади у Вирівці. Там є стільки зброї і боеприпасів, що вистачить на цілу армію.

– Але ж, пане полковнику, – нерішуче заперечив Палій-Неїло, – це село перебуває в розпорядженні німців. Ми не маємо туди доступу.

Борис Палій-Неїло

Антін Пузицький

– Пане отамане, треба зробити так, щоб склади були наші... Ми тепер маємо бути господарями становища, а не німці.

– Послав я туди людей, але німці нікого до складів не допустили.

– Треба вимагати від німецького командування видати нам потрібну кількість боєприпасів. Вимогу цю передати негайно по телеграфу...

Далі Пузицький попросив отамана Палія розповісти про ситуацію в країні, і на Чернігівщині зокрема.

– Чи всюди встановлена влада УНР і чи зголосили послух штабові повітові сотні та залізнична охорона? – запитав він.

– З повітів ще ніхто не зголосився, – почав Палій-Неїло. – З Києва проти нас послано відділ вірної гетьманові Сердюцької дивізії. Сердюки вже зайняли станцію Плиски. Проти них виступив курінь 3-го полку, що тепер перебуває в Бахмачі. Під Києвом з боку Білої Церкви йдуть бої між гетьманськими частинами та січовими стрільцями...

Коли вийшли зі штабу, Пузицький себе вже не стримував:

– Ну і штаб! Такого я ще не бачив! А той отаманчик, що перочинним ножиком збирається різати українських буржуїв... Хто він такий?

– Це, видно, отаман Червоного куреня смерті Ангел, козаки якого вештаються на станції.

– І придумав собі таке прізвище! Ангел, що ріже ножиком буржуїв! Треба попередити наших, аби не встрявали до їхньої компанії, бо там пахне анархією.

На ранок 20 листопада 1918 р. Антін Пузицький і Василь Прохода знову прийшли до штабу групи. Цього разу Борис Палій перебував в оточенні сірожупанників. Палій мовчки простягнув Пузицькому папірець із німецькою відповіддю на вчорашню телеграму. Зміст був приблизно такий: “Усім українським військовим частинам і новим повстанським формуванням протягом 24 годин після одержання цього ультиматуму відійти від залізниці на 15 км і не перешкоджати вільному просуванню залізницею транспорту, що перебуває в розпорядженні німецьких частин”⁴.

– Бачите, що наробила вчорашня телеграма, яку я послав за вашою порадю, – сумно похилив голову Палій.

Прочитавши вголос німецьку “пропозицію”, полковник Пузицький, людина рішуча, вигукнув:

– Дурниці! Самі вже безсилі, а ще брикаються... Ще й ультиматум оголошують. Ми маємо послати їм контрультиматум, і то щонайрішучіший! Обов'язково! Зміст такий: “Вимагаємо протягом 24 годин передати в цілковите наше розпорядження всі склади військової амуніції і зброї у Вирівці. До наших внутрішніх справ просимо не втручатися. За це обіцяємо допомогу у виїзді на вашу батьківщину. Інакше зірвемо залізничні колії та мости й позбавимо вас можливості повернутись у Німеччину.

– Копію слід послати їхній солдатській раді. Я певний, що наш рішучий тон матиме належний вплив, – закінчив Антін Пузицький.

Так і сталося. Не минуло й 24 годин, як німецьке командування попросило сірожупанників перебрати охорону військових складів у Вирівці.

“22-го листопада Німці згодилися виконати всі вимоги Сірих, себто оголосили себе неутральними в боротьбі з гетьманцями і цілком віддали до розпорядності Сірих склади з бойовим припасом і провіантом...”⁵

І висловили сподівання, що їм не перешкоджатимуть повернутися на батьківщину.

Усе складалося добре... Але ж кордони українські стали незахищені! Досі їх охороняли німці разом із запорозькими частинами. Тож штаб Сірої дивізії наказав 2-му полкові увійти у зв'язок з німцями і після їхнього відходу висунутися до кордону. 4-й полк мав охороняти склади у Вирівці. Та сірі полки після часткової демобілізації були зведені до стану невеликих куренів... А тут ще 3-й Сірий полк (командир Пилипенко) під натиском гетьманців 20 листопада залишив Бахмач, а наступного дня й ст. Калинівку.

Ще 19 листопада ввечері на раді командирів полків вирішено оголосити добровільну мобілізацію. “Мобілізація запасних козаків у Конотопському, Кролевецькому і Сосницькому повітах пройшла дуже успішно. Мобілізовані дуже скоро обмундирувалися, озброювалися, з них склалися маршові сотні, які під командою Сірих старшин негайно вирушали на фронт”⁶, – засвідчував Василь Прохода.

За три дні полки збільшилися, в кожний вступило по 1200–1400 козаків. “Всі вони були одягнуті з полкових комор у чудові сірі жупани, штани, шинелі, було видано споряд, покривала, білизну та всі речі, до столових приборів і гребінців та щіток включно”⁷.

Командування бойовими діями проти гетьманців перебрали полковник Пузицький і начальник його штабу Василь Прохода.

Треба було провадити й широку агітацію, адже червоні росіяни ширили провокаційні чутки, зокрема про створення в Києві нової царсько-деспотичної влади, яку, мовляв, боронять сірожупанники. Раніше москалі казали, що сірожупанники служать німцям, а тепер – “окрайонському цареві”⁸.

Штаб Сірої дивізії вислав у села з півсотні козаків, щоб протидіяти злочинній агітації. Хлопці розвозили протибільшовицькі прокламації. Інформаційне бюро армії Чернігівщини та Полтавщини видавало також газету “Воля”. До складу її редакційної колегії і співробітників бюро входили сірожупанники Микола Букшований із с. Бесідівки Роменського повіту, поручник Герасим Драченко, студент Павло Дубрівний і прислані з Києва поет Павло Тичина й артист-графік Павло Ковжун. “Інформбюро, – зазначав Микола Бутович, – розвинуло широку національно-освідомчу працю серед людності прикордонної смуги Московії. Своєю роботою воно дуже допомагало Сірим у збройній боротьбі з ворогом”⁹.

На початку грудня до Конотопа на чолі кінного куреня залетів отаман Ангел. Він прибув з Ніжина, де разом із сірожупанниками взяв участь у розгромі

Василь Прохода

Євген Ангел

гетьманців. У Конотопі Курінь смерті почувався як удома. Гайдамаки обурилися, що німці досі не забралися геть з їхньої "столиці". Тож і вирішено було їх роззброїти, а може, й роздягти та трохи "пограбити".

Не узгоджуючи свої наміри із сіро-жупанниками, Ангел наказав козакам поставити на пероні кулемет і залити вогнем німецький ешелон.

Кілька німців під час цього безчинства загинули...

Сірожупанники мусили вступити з братами по крові в конфлікт. Поста-

вили жорсткий опір і німці. Побоюючись роззброєння та відповідальності за кривавий бешкет, Ангел зі своїм куреном несподівано зник.

Нарешті німецькі війська рушили на захід. Але вагони з добром мусили залишити на ст. Конотоп. Так 1-й Сірий полк "придбав" вагон шинки, вагон вудженої ковбаси, два вагони цукру, вагон турецького тютюну в пачках, цистерну чистого спирту і піввагона сукна на одяг. Це була валюта, що могла надовго забезпечити харчування полку¹⁰.

Роман КОВАЛЬ

Дж.:

1. Прохода В. Записки до історії Сірих, або Сірожупанників // За Державність. Матеріали до Історії Війська Українського. – Каліш, 1929. – Зб. 1. – С. 84.

2. Прохода В. Записки Непокірливого: історія національного усвідомлення, життя і діяльності звичайного українця. Кн 1. – Торонто: Пробоем, 1967. – С. 264.

3. Там само.

4. Коваль Р. Тернистий шлях кубанця Проходи. – Київ – Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2007. – С. 60.

5. Прохода В. Записки до історії Сірих, або Сірожупанників // За Державність. Матеріали до Історії Війська Українського. – Каліш, 1929. – Зб. 1. – С. 86.

6. Там само.

7. Там само. – С. 87.

8. Коваль Р. Тернистий шлях кубанця Проходи. – Київ – Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2007. – С. 61.

9. Бутович М. Формування Сірої дивізії у Володимирі Волинському // За Державність. Матеріали до Історії Війська Українського. – Зб. 11. – Торонто: Український воєнно-історичний інститут, 1966. – С. 36.

10. Коваль Р. Тернистий шлях кубанця Проходи. – Київ – Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2007. – С. 61–62.

Іван Ковшар, гарматник Сірої дивізії

“Солом’яний” панцерник сірих ховався за тополями на ст. Калинівка. Ще здаля сірожупанники побачили димок бронепотяга, що підходив з боку Бахмача.

Ось він. Хорунжий Ковшар “зняв шапку, перехрестився, сам навів гармату і сам випалив”, – згадував начальник штабу 1-го Сірого полку Василь Прохода¹.

Першим же пострілом хорунжий поціли в котел ворожого паротяга, збивши комин. Гетьманський броньовик сердито засичав і зупинився. У всі боки з шипінням бризкала гаряча вода та сичала пара. Ковшар послав ще кілька снарядів...

Коли гетьманці вискочили в поле, заговорили кулемети досвідченого кулеметника полковника Пузицького. Добровольці і сердюки в паніці кинулися навтьоки. Розстріляна сірожупанників пішла вперед. За півгодини ворожий бронепотяг уже був у руках повстанців, а другий без бою залишив Бахмач².

Минуло півгодини, і полковник Пузицький із “солом’яним” панцерником “Палій” та двома сотнями сірожупанників здобув Бахмач, відтиснувши гетьманців до станції Плиски і примусивши капітулювати сердюків. Півтора десятка з них після бою пристали до сірожупанників. Було це 24 листопада 1918 року.

Запорукою перемоги стала вбивча гармата хорунжого Ковшара.

Іван Гнатович Ковшар був чоловік місцевий. Народився в Конотопі 1892 року. Брав участь у Світовій війні. За героїзм нагороджений хрестом Св. Георгія IV ступеня³. До Сірої дивізії зголосився в 1918-му. З нею він і пройшов нелегку дорогу захисника Батьківщини.

Бився він із поляками.

26 березня 1919 р. поляки перейшли р. Стохід, взяли Переспу та повели наступ на Колки і Торчин, загрожуючи Луцьку. Надія була тепер лише на Сіру дивізію. Навколо неї об’єдналися Пінський, Ковельський та Коростишівський полки, Кальницький курінь сотника Нагірного й кілька відділів, сформованих у Луцьку гетьманом Скоропадським. Назвали це об’єднання Ковельською групою Армії УНР. Очолив її Петро Ганжа⁴.

Зліва направо – сотник, поручник, хорунжий і козак Сірої дивізії. 1918 р.

Ковельська група Армії УНР мала завдання утримувати правий берег р. Стоходу, а на північ – лінію по р. Стиру в районі м. Колків. 60 верст! А здатних до бою в Пінському, Ковельському і Коростишівському полках разом було лише півтори сотні. І в Кальницькому курені ще сотня боездатних козаків. Зате допомагали малі гурти селян, які активно виступали проти польського панування. Вони діставали від сірожупанників зброю та набої, а самі надавали цінну інформацію про розміщення ворожих частин.

Командир групи мав надію на гарматну батарею хорунжого Ковшара.

27 березня змучені безупинними боями, не помившись у лазні, козаки Сірої дивізії знову вирушили на фронт. Виховані в дусі німецького принципу “наказ є наказ”, “сірожупанники мовчки, без зайвих балачок і жодного вислову незадоволення, зібралися в похід”⁵.

Наступ Ковельської групи почався вранці 28 березня. “З завзятою лютістю кинулися Сірі до бою, бажаючи помститись ворогові, що ліз на українську землю... – писав Василь Прохода, – і повели за собою інші частини Групи, з яких тільки Кальницький курінь значно допоміг Сірим”⁶.

Гарматна батарея Івана Ковшара прямою наводкою гатила по польських лавах. Ляхів, попри їхню чисельну перевагу, збили з позицій прямо в Стохід. У полон потрапило 60 польських жовнірів і три старшини. Багато вояків було знищено і поранено, ще більше втопилося. Відбили наші хлопці й ешелон з майном, який поляки недавно захопили в Пінського полку. “Довго поляки пам’ятали цей бій” – бо боляче було. “Сірих” вони називали “старими петлюрами і боялись їх зачіпати. Особливо в цьому бою відзначилась Сіра арматна батарея, яка під керівництвом хорунжого Ковшара робила чудеса. Гураганний арматний вогонь цієї батареї наводив на Поляків жах, їм здавалось, що у Сірих не одна двогарматна батарея, а ціла [артилерійська] бригада”⁷.

Переспа знову опинилася в українських руках.

Ковельська група могла перепочити. Козаки нарешті дістали можливість помитись у лазні й попрати білизну, тож сотні по черзі виїжджали до Луцька. Тим часом сотник Немоловський організував глибоку розвідку у ворожий тил. Вона доповіла, що поляки відмовилися від нового наступу.

Але на початку травня на фронт прибула 13-та польська дивізія Галлера під команду генерала Карницького, а також 6-й і 8-й кінні полки уланів. Разом з 5-ю дивізією легіонерів у поляків стало 18 тисяч багнетів, 1500 шабель, 18 гармат і два аероплани. А більшовики того ж дня натиснули на Рівне – Здолбунів зі сходу, загрожуючи цілковитим оточенням.

14 травня вранці поляки, відкривши ураганний вогонь із важких і легких гармат та бомбардуючи українські позиції з аеропланів, перейшли у бравурний наступ. “Жменьку Сірих героїв” на Стоході вони збили, а річку форсували”⁸. Під сильним натиском ворога 1-ша Сіра дивізія з боями відступала.

Що робити, коли на твоєму відтинку веде наступ 10000 жовнірів і півтори тисячі кінних вояків, озброєних Антантою? І все ж... 15 травня вранці 1-ша Сіра дивізія на відтинку Великі Березолипи – Вишеньки ще кілька разів пробувала перейти у контрнаступ проти вдесятеро сильнішого ворога.

Єдиною втіхою для сірожупанників стало те, що козаки 2-го полку підбили польський аероплан і полонили двох пілотів. Але радіти не було коли – поляки, відкинувши скорострільну сотню 1-го Сірого полку, перейшли р. Стир. Кулеметники відступили і зайняли оборону над р. Конопелькою, щоб із півночі захистити ст. Ківерці.

Останній свій бій 2-га гарматна батарея хорунжого Ковшара почала із самого ранку 16 травня 1919 року. Під час оборони по р. Конопельці одна гармата “від надзвичайного скорого вогню – до 80 стрілів на годину – розірвалася, забивши двох гарматників і двох покалічивши та легко ранивши командира батареї хорунжого Ковшара. Друга гармата стала майже небоездатною”⁹. Знявши з неї замок, Ковшар підійшов до Василя Проходи.

– Я вже свій бій скінчив, – сумно сказав гармаш. – Нема з ким і нема чим битись. Як склалася подальша доля легендарного українського артилериста?

Знаємо лише, що станом на 30 березня 1923 р. він мешкав у Києві на вул. Предславинській, 13 та “перебував на обліку ГПУ”. І раптом 12 травня 1926 р. Київське ГПУ зняло його з обліку¹¹.

Що це означає? Найімовірніше, причиною стала загибель хорунжого.

Вічна пам'ять українському Богові війни Іванові Ковшару!

Роман КОВАЛЬ

Дж.:

1. Коваль Р. Тернистий шлях кубанця Проходи. – Київ – Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2007. – С. 61.

2. Сірий Й. (Мандзенко Йосип). Командир Сірої дивізії (спогад з 1918 р.) // Визвольний шлях. Суспільно-політичний місячник. – Лондон, 1952. – Травень. – Ч. 5 (56). – С. 39.

3. Подобег П. З-під Конотопа до Аризони: невігдані історії вояків Армії УНР. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. – С. 203.

4. Коваль Р. Тернистий шлях кубанця Проходи. – Київ – Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2007. – С. 101-102.

5. Прохода В. Записки до історії Сірих, або Сірожупанників // За Державність. Матеріали до історії Війська Українського. – Каліш, 1929. – 36. 1. – С. 103.

6. Там само.

7. Там само.

8. Коваль Р. Тернистий шлях кубанця Проходи. – Київ – Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2007. – С. 129-130.

9. Прохода В. Записки до історії Сірих, або Сірожупанників // За Державність. Матеріали до історії Війська Українського. – Каліш, 1929. – 36. 1. – С. 113.

11. Подобег П. З-під Конотопа до Аризони: невігдані історії вояків Армії УНР. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. – С. 203.

Бої за Житомир очима глухівчанина Макаренка

Місто Житомир. 1918 р.

дрібнесенькими крапельками зрошував каски вояків, а звідти – спадали вже на груди, плечі краплі як сльози. Не чути було ні жартів, ні сміху, лишень журливі розмови стрільців із житомир'янами, що вийшли проводити своє військо, точилися на ходу”.

– Чому ви нас покидаєте безборонних? – таке питання найчастіше бриніло в повітрі.

– Оце прийдуть розбишаки... почнеться розправа... не стане життя.

Неподалік від Павла Макаренка старенька мати проводжала сина, що з торбинкою йшов у рядах стрільців. Вона намагалась не відставати. І все плакала. Бо побоювалася, що більшовики не помилують її.

– Як дізнаються про тебе – катувати мене будуть...

– Що робити, мамо, мушу!

– Знаю, знаю, сину...

“Знову відступаємо... Тяжкі обставини змушують до того. Ворог півколом оточив Житомир із сходу й півдня... Вже його кінні стежі забігають в наше запілля – ось і нині привезли двох забитих, що поїхали були по фураж у ближче село... Посічені тіла їх ясно говорили, що це є ділом рук кіннотників ворога. А до того – ще й зв'язку не стало з правим нашим сусідом, що мав фронт на Бердичівському напрямку. Мабуть, і там відступ (...) бо найглибше заскакують в наше запілля ворожі стежі з того боку...” – так почав свої спогади старшина 4-го полку Січових стрільців Павло Макаренко з м. Глухова.

Житомир справді лишали ворогові без бою. Бо так наказано. Стрільці не розуміли – чому?! Чому вони відступають, коли в силі боронити місто?

“Сумними рядами тихо переходить військо по вулицях міста, рушаючи далі на захід. Похмурий березневий день, неначе поділяючи смуток стрільцтва,

– Адже ж маємо сильну армію, добре заосмотрену, – почувся голос палкого стрільця-галичанина, що йшов позаду Макаренка. – Ось гляньте на наш полк: видите, кілька є люду, ген аж по ту велику кам'яницю блискають каски й багнети січових стрільців, то ж сила, прошу вас. Хіба москалі мають подібне військо? А далі он “офіцерська” школа¹, за нею – 2-й залізничний полк. Для оборони Житомира невже не досить? Я не розумію, як можна...

– Не розумієш, бо молодий, – спокійно перебив його підстаршина, який багато пережив у боях.

– Що то має до того, що я молодий?! – запалився гнівом юнак, але його судид все так же спокійно мовив:

– Не ображайся, козаче, гарячу вдачу маєш, судиш, не знаючи гаразд причини відступу... Подивись краще навколо... Бачиш, скільки народу йде... Як гадаєш, чи й москалів хтось так проводить? Та прислухайся до розмов і приглянься, що кажуть їхні очі. А коли зрозумієш, що відбувається в душі кожного з них, то, може, й гарячитись не будеш, бо певна річ, що москалям недовго тут бути.

На ті слова кілька голів повернулося в бік житомир'ян, неначе шукаючи підтвердження на їхніх сумних обличчях.

– Твоя правда, пане-товаришу, – вже спокійно мовив юнак.

– Отож пам'ятайте, хлопці, що треба добре придивлятися до людей. Часом у розпач можна впасти від думок про смутні події на Україні, але побачиш такий настрої, як у них, то й легше стане. Неначе й надії оживають.

– Правду кажете, – озвалися сусіди.

– Да не всюди аднакава добра да вас ставляцца, – повернувши голову назад, мовив білорус, що аж із Мінщини втік із “більшовицького раю”. – Вось як я із сябром прабирався да вас, та сяляни нідобра гаварили пра “сечакув” і намовляли перабиць усіх, пакуль прийдуть таварищи...

Мабуть, не один січовик згадав ті дні, коли їхній полк боронив лінію фронту Коростень – Бежи. Селяни там справді вороже ставились до них: подіяла агітація москалів. Тож брати-селяни дивились на своє військо як на “буржуйське”.

– Очорнили нас москалі, вони різними засобами хочуть зруйнувати нашу справу, – відповів хтось білорусу.

– Та й населення там малосвідоме, – додав юнак-галичанин, – ось тут, а особливо ближче до Радомишля, інакше ставляться до нас. Цих вже не спровокують москалі.

– А все свідо-о-мість, – мовив протяжно один зі стрільців. – Тут уже прокинувся дух минулої козаччини, розбудив його ватажок повстанців Соколовський.

А над двома ближчими рядами знову панував голос розважливого підстаршини:

– Провокація – найпевніша зброя в руках москалів. Кулі їх менше шкодять справі України, а оті провокаційні вигадки – в самій основі підточують довір'я малосвідомого селянства до армії й цілої справи. Взяти хоч би й оповідання білорусина. Не люблять нас комісари червоноармійські, бо не мають милості, як попадуться, от і лякають вони своїх москалів, а від них і селяни переймають, що ми дійсно “сікачі”... Але в тих селах, де ми стояли, – знаєте всі, – що кривди

нікому не зроблено. Полк дисциплінований, дбає про порядок, і не раз, певно, чули й ви, що селяне сміялися, вспоминаючи порядки "товарищів", порівнюючи їх із нашими. Та хіба є хто з вас, що допустив би щось злого заподіяти селянинові? Хіба пригрозив, коли не хотів дати підводу або ховав коні. Так то ж не сваволя! Виконуєте наказ старшини, й підводу селянин мусить дати. Поза тим – може, десь без жалю прощались із нами на селах, коли постійно ми пару днів?

– Е-е-е ні, – загуло у відповідь, – сього вже не було, скрізь шкодували.

– Отож бачите. Як лишень селянин на власні очі пересвідчиться, що за люде прийшли, то й зникає ворожнеча, що посіяв її провокатор. Певно, що чули ви від селян вигадку про Винниченка й Петлюру?

– Ого, ще й скільки! – озвалися стрільці.

– Та й я недавно ось чув, що селянин доводив стрільцеві про них. Казали йому "товарищі", що Петлюра є "генерал – беляя кость, самому Ніколке ад'ютантом бил", а Винниченко – великий пан, має мільон десятин землі в Полтавській губернії.

У рядах почувся сміх.

– От ви й смієтесь, бо знаєте, що то неправда. Селянин же так і не повірив мені, хоч і замовк, бо всі ті вигадки вміло розраховані на психіку селян, що немудрим поведженням влади за часів Гетьмана були дуже покривджені й ненавиділи "панів", а тому легко було спровокувати селянина, треба лише накинути назву "пана" чи "поміщика"... Що й роблять москалі. До того ж і гасла широкіх прав та вольностей, що проголошені большевиками, туманять людям голови... Тямити треба, хлопці, що заправляють отим усім із московського Кремля, який хоч і став червоним зватись, але паскудне діло царських рук – задушення України – однаково завзято прийнявся доконувати... Одна воля, одна і спільна думка лучить москалів – червоних і білих.

– Бач, гаспидові душі, а ще прикриваються гаслом всіх свобод, – вирвалось у когось.

Полк, вийшовши за місто, переходив міст на Тетереві. 4-й Січовий рухався по шосе на Звягель, а інші частини йшли бічними шляхами. Біля касарень Юнацької школи спинились.

– Тут будемо до ранку, – сказав командир куреня.

Виставивши чати, січовики розійшлися в ближні хати, що невеличкою купкою тулилися над шляхом.

Старий ліс підступав до самих касарень і хат. Сумно гудів він неясним гомоном. У бік Житомира було тихо – мабуть, москалі ще не увійшли до міста.

Багато хто не міг повірити, що ось так, без бою, залишили місто з усіма його принадами. Кілька старшин несподівано вирішили повернутися до Житомира. Захотілось їм, бачте, знову повечеряти в ресторані "Франсуа". Згадка про те, як там було добре, штовхала на ризиковану авантюру.

Дехто з товаришів відмовляв, бо це ж глупство, можна потрапити до рук ворога. Але спокуса перемогла. Гурток зник у темряві. Ось стихли їхні кроки на мосту. Інші не розходилися, напружено прислухаючись, що з того вийде.

– Принаймні розвідку зробіть, – озвався хтось.

Коли нараз вибухнуло кілька стрілів, потім ще... Всі кинулись до мосту. Варта вже була наготові.

– Може, схопили їх, – схвильовано сказав хтось.

Але чуття підказувало Павлові Макаренку, що все обійдеться...

У темряві знову пролунав стріл... Невдовзі серед тиші почулася швидка хода.

Це були старшини. Всі живі-здорові. Оповіли, що з одного будинку хтось двічі стрельнув у них. Старшини пішли "на ви", але в будинку нікого не знайшли. Коли виходили з хати, на них кинувся великий пес, якого хтось навмисно відв'язав. До того він був на прив'язі. Мусили забити...

"І чого було йти? Так, молода кров! Любить часом ризикнути для втіхи".

Вранці рушили далі. Вже проводжали їх ворожі гармати... Йшли, слухаючи їхню лекцію про життя і смерть.

Заночували неподалік с. Рудні.

Раненько всі вже були готові до походу. Стояли біля вогнища й грілися... Несподівано зовсім близько вибухнув гарматний стріл. А ось і кульки засикали... Схопилися стрільці за зброю, чекають наказу... а кульки цокають по шосе. Було помітно, як то тут, то там підносився сніжок.

Командир куреня п. Ф. (Василь Філонович. – Рег.) наказав одній із сотень зустріти ворога. І сотня широкою лавою пішла. Вже помітили ворогів. Їхня гармата бухала не вгаваючи.

– Зайняти рови, – прошелестів лавою наказ командира...

І заспівали свою пісню "Люїси"...

Та бій так і не розгорівся. Стрільянина скоро стихла. Повернулася лава.

Виявилося, що відділ червоної кінноти, скориставшись нічним морозом, пробрався старим Житомирським шляхом (що весною був неможливий для проїзду), маючи на меті несподіваним наскоком навести паніку і забрати обоз...

"Не вдалося! Покинули й гармату, бо, втікаючи, запроторили її в таке багно, що лише жерло виглядало. Напрацювались, доки вирятували. Зате мали зовсім справну гармату й цілу скриню набоїв до неї".

Пізніше дізналися, що наскок зробив ескадрон 5-го "Чертовского" драгунського сумського полку. Який жах! Адже курінь 4-го полку, де служив Павло Макаренко, складався переважно із сумчан, котрі влилися в 4-й полк Січових стрільців відділом, який сформував сумський комендант, тепер командир куреня. "Свої на своїх, може, брат на брата!"

Василь Філонович

І чи востанне?

Павло як старший осавул коменданта м. Сум (із часу протигетьманського повстання) немало зробив для формування цього загону...

Рушили далі. Хоч і було спокійно навкруги, але холодний дощ настрою не додавав. "Кляті багна волинські! Скільки прийшлося перемісити вас ногами стрільцькими?!"

Ось і с. Курне. Розташувались у хатах. Почали сушитись і грітись.

А із Житомира вже потягнулися втікачі. Чати, що охороняли шосе, передавали сумні оповідання біженців. "Конфіскація майна в горожан, харчових продуктів у селян, арешти, розстріли... "за петлюрівщину". По доносу жидів – передають стрільці – арештовують тих, до кого заходили січові стрільці, були знайомі або мешкали там". Люди сповіщали, кого розстріляли. Вийшов чималий список... Це була переважно інтелігенція, що служила в українських установах.

Вершник оповів, що зустрів селянина, який тікав із Житомира. "Йде, – мовить, – із батіжком у руді, та такий сумний, голову повісив, а моя коняка стомилася, не хоче слухати, то я й випросив того батога. А він дає та й каже:

– І коли ви отих жидів виженете геть, щоб не сміялися з нас?

– А хіба що? – запитав я.

– Та ось повіз я був до міста своєму синові, що учиться там у гімназії, харчів трохи, то й забрали якісь шмаркачі. Пробивав не дати – так рушницю піднімає. Повіз я, куди кажуть, мовчу вже. От, гадаю, побачу там старшого, може, той відпустить. Коло касарні спинили, кажуть занести все до їх. Заніс я й та питаю, де б мені побачити старшого. Повела якась добра душа, показала. Вартовий пустив мене, запитавши, чи я до "товариша комісара". Зайшов, глянув, а там цілий кагал, і все молоді жидки. Я й нерадий уже був, що попав туди, але мене питають, що треба. Оповів усе та й прошу повернути харчі. "А звідки ти?" – запитує комісар. Не встиг ще й рота я стулити, коли назвав село, як всі жидки так і закипіли та щось комісару гелґочуть. Подивився він на карту, що лежала на столі, підійшов до мене та й каже: "А так ти з петлюрівської сторони, шпійонить приїхав сюди. Забрати у нього коні для Червоної армії". Я й просити, й доводити йому, що нічого не знаю, але де там, виштовхали мене жидки, ще й вартовому сказали, аби з касарні вигнав. Заболіло мені дуже, бо з чим я на господарстві лишився без конят?! Мав ще думку піти шукати управи, але господиня, де мешкає син, порадила не робити того, щоб не попасти до ще гіршого комісара, який може й у "каталажку" посадили, чи в "Чеку" там якусь. Погані настали часи, – сумував він..."

Находили і приємні відомості: бердичівська група січового стрілецтва успішно розпочала контрнаступ. Полонне і Миропіль – знову в наших руках. А на ранок – ще одна радісна вістка: прийшов наказ здобути Житомир. "Повеселішали стрільці – остогидло їм мокнути і день, і ніч на варті в сих болотах. Та й загалом вперед весело йти, не те що відступати".

18 березня передні чати 4-го полку Січових стрільців уже зустрілися з ворогом. Більшовики бою не прийняли, кидали свої позиції і поспішно відходили на Житомир.

19 березня чекали серйозного бою – адже до Житомира лишався один перехід. Але ворожих лав не зустріли. Лише гармати червоних закидали шлях стрільнями. Цілили по шосе та обіруч нього.

Попереду йшов сусідній курінь. Він численний і дисциплінований: у його складі багато старшин (до 70%), спаяних до того ж земляцтвом, а то й дружбою з дитячих літ. Лаву вів командир куреня. “Он у центрі його висока, мужня постать. Недалеко падають ворожі кулі, в яких-небудь 40–50 кроків, але вміло веде лаву командир”.

Як тільки пролунає ворожа сальва, він командував: “Вперед!” І січовики посувалися, щасливо віддаляючись від гранат, які падали на їхні сліди. Йшли без поспіху, без жодного пострілу. Вже підійшли до шансів, викопаних ще в часи Світової війни.

Високо посвистували кульки. Цокали по деревах, збиваючи галузки і кору, “а часом і біля вуха заспіває”. Рикошет завжди небезпечний: від такої кулі – страшне поранення.

Праворуч, на позиціях 2-го Залізничного полку, почувалися кулеметні черги. Очевидно, вже зійшлися з більшовиками.

“У нас тихо, – згадував Павло Макаренко. – Лише чути гучний і спокійний голос – “вперед” – “лягти”... І видно, як зараз же підрівнюються флангові сотні, що не чують голос. Перебіжки робимо вже короткі й бігом. Кульки густо сикають, як встанеш. Лежачому – зовсім безпечно”.

Раптом густо сипонули ворожі скоростріли. Їхні голоси Павло розрізняв легко: оце “Люїс”, а там ближче до шосе – “Максим”. “Вже видно просіку, по якій темним шнурком тягнуться шанці, а над ними – хмарки диму від стрілів”. Незважаючи на постріли, курінний у повний зріст пройшов уздовж усієї лави. На його устах сяяла усмішка.

– Щось гаряче мені стало, хлопці, – жартував він, – випити чогось би треба, та потерплю вже до Житомира. Там гарне пиво чехи роблять.

– Та й горілочка знайдеться, – відгукнувся весело хтось із лави.

– Та вже буде, як заслужимо, – минаючи стрільця, кинув командир.

– Будьте уважні, – тихо передається по лаві, – приготуйте багнети.

Уже зв'язковий стрілець побіг до резервів із наказом присунутись ближче. Передня лави тим часом піднялася і перебіжками кинулася вперед. Більшовики стріляли стоячи. Але січовикам у той день щастило – нікого з них навіть не поранило. Хоч і шалено працювали ворожі скоростріли. Аж булькотіли, аж захлинались. А січові стрільці, не стріляючи і без вигуків, наближались до ворога. Вже якихось 200 кроків лишилося.

– Не поспішати й не відставати, – кинув козакам командир, який крокував попереду. Потім він обернувся і з криком “Слава!” повів лаву на ворога.

Павло Макаренко

Швидко стихли постріли в шанцях... Доки лава добігла до них – червоні вже були за просікою, в лісі. Вони поспішали до Житомира.

У шанцях стрільці знайшли купу мішків із цукром.

– Ага... Люблять москалі солодке...

За куцем розшукали цілий кулемет. Поспішали дуже москалі, то й кинули.

Не зустрівачи опору, лава рушила далі.

Прийшла радісна інформація від сусідів: виявляється, “залізничники”, як почули стрілецьке “Слава!”, “без багнетів пішли в багнети”. Ворог не витримав їхньої шаленої атаки і поспішно відкотився за Тетерів.

Нарешті загомонили й українські гармати. Вони обстрілювали міст через Тетерів і касарні Житомирської юнацької школи, де січовики ще недавно ночували...

За яку годину стрільці вже розмістилися “на старих квартирах”. Радісно вітали їх люди. “І наслухались од них за сю ніч стрільці страшних річей про події в місті за сей час. Не спав ніхто”.

Ось і ранок. Гармати загули, як тільки на світ благословилося.

“Били на шляхи за місто, на двірець – аби більше пошкодити ворогові. Та вже там не було його, – згадував Павло Макаренко. – Он представники міста йдуть назустріч, підносять хліб-сіль, вітають як бажаних гостей. Під звуки оркестри, після бойової лави, що обійшла всі вулиці міста, – струнками рядами вступили полки до Житомира (4 п. С. С. і 2-й Залізничний).

І з кожної хати на передмісті, з кожного будинку в центрі міста радісно вітали нас житомиряне, запрошували на гостину, оповідали без кінця про господарювання москалів... Лише швидко чорна хмара покрила сю сонячну радість. Запанувала помста над серцем козацьким... Почались розстріли жидів...

Не буду окреслювати цієї сумної сторінки в історії 4 п. С. С., мінаю її цілком свідомо... Історія... винесе незабаром свій осуд тим вчинкам, головне – об'єктивно зможе поставитися до них. Одно лише кортить мені й донині: а чи була в той час така сила, щоби здержала руку месника? Бо ж то не був звичайний собі “погром”, як звать повсюди. То оті оповідання й звістки підготувати ґрунт, розпалили серце козацьке, що ще не забуло всіх минувших знущань і кривд історичних... І коли б не було їх, не повторювалися вони й зараз би – то не стало б і сумного... Все йде властивим шляхом, все має причини й наслідки”, – так завершив свою розповідь старшина 4-го полку Січових стрільців Павло Макаренко, не бажаючи описувати криваву житомирську драму. Але збереглося свідчення іншого учасника бою за Житомир – отамана 1-го партизанського загону Окремого ударного корпусу Армії УНР Олександра Євтухіва. Це свідчення доповнює картину жахиття, що сталося в Житомирі.

У перший день українське військо зайняло тільки частину міста, що біля станції. Вже вночі Житомир перетворився на пекло: в ньому “коїлось щось страшне”. Лунала безперервна стрілянина. “То розбиті большевики грабували крамниці і робили погром. Цілком ми заспокоїли місто лишень на третій день... – згадував старшина Олександр Євтухів. – За бій під Житомиром у нас було 8 ранених. Один залізничник – тяжко, в живіт, потім – помер. Зате в місті у нас з вікон було забито 12 козаків і такий же відсоток ранених. То були наслідки бою на ву-

лицях і, крім того, декотрі елементи (в величезній більшості – жиди) стріляли в нас з вікон. Ми, звичайно, не лишалися в боргови – і платили тим же. Таке відношення до нас жидів і було наслідком того, що гебрейська частина населення міста була трохи пощипана. Але до нас їх били страшенно розлютовані большевики-втікачі, котрих вони обдурили... По списках місцевого Совдепу було видно, що 85% його були жиди. Миж иншим, багаті. Наприклад, син житомирського багатішого тютюнозаводчика Боярський... Ми ледве-ледве спинили повальні грабунки, і то на 3-й день. Міське хуліганство страшенно грабувало крамниці, селяне з охрестних сіл приїзжали з підводами і грузили жидівське майно. Було страшенно важко припинити це. Вся Київська і Бердичівська вулиці були рознесені доценту. Багато жидів було побито. Казали, що знаменитий Жидівський погром в Кишиніві зблід би перед ним. Словом, кров лялася рікою. Козаків ніякими силами спинити не було можливим. І все ж таке в цім багато винні жиди. Як, наприклад, могла реагувати темна маса козацтва на стрільбу з кулемета по нашій патрулі з одного дому на Бердичівській вулиці з виключно жидівським населенням? Кулемет і 2 кулеметчиків, один з них був жид, накрили на місці і, крім того, знайшли багато рушниць. І це мало наслідок (...) що все чоловіче населення цього трьохповерхового будинку було розстріляно з того ж самого кулемета, старшини про це знали лишень потім. Творився кошмар. На що вже трохи звик до цього, але і то коробило. Наш начальник штабу (Особливого ударного корпусу отамана О. Палієнка. – Р. К.) Мантуляк рушився розуму, як казали потім, від крові..."

Коли Житомир був відвойований, то "на першу звістку про те ближчі села вислали до 2000 охотників, озброєних, готових у похід". Це була допомога, що відіграла велику роль у подальших боях, особливо під с. Станишівкою. "Багато тоді полягло стрільців, а ще більш – селян, що майже з порожніми руками йшли в лаву..." Цим свідченням Павла Макаренка я і закінчую розповідь про криваві бої за українське місто Житомир.

Роман КОВАЛЬ

Дж.: Євтухів О. Мої спомини. IV частина // ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 86 зв. Макаренко П. Спогади // ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 497–505 зв.

Особиста справа студента Павла Макаренка // ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1463. – Арк. 1–94.

Примітка

1. Житомирська юнацька школа.

3 нотатки

Микола Храпко. Поч. 1920-х рр.

шапку (військова папаха!), а надів драний картуз. Воно, може, й краще – все ж таки обновка. Співробітниця дала мені теплий платок. Закутав вуха, і зовсім добре.

Під Обазівкою (тепер Абазівка. – *Рег.*) трусили. Червоноармієць злегка ткнув співробітницю в спину. Упала в сніг, але не забила. І заплакала тільки через 2 верстви, а то й не плакала.

На переїзді – трусили. Не били. І матюкались тільки в Бога та небесну канцелярію.

6 березія

Ходив в Ж.О.П.И.К. (“Жилищный Отдел Полтавского Исполнительного Комитета”). Дістав дозвіл переночувати дві ночі у родичів.

Рада спілки нав'язала мені доклад на тему “Сучасне становище освіти по повіту”. Написати написав, а читати – боюся, бо зміст – рятуйте!

7 березія

Ранком. Снилось, що собаки пошматували на мені останні штани. Уві сні плавав.

27 лютого

Через тиждень – повітовий учительський зїзд. Від моєї школи до Полтави 40 верстов. То треба взяти: 1) в волосному ісполкомі “удостоверение” – хто я й чого їду; 2) в волосного комісара міліції – що я персонально йому відомий і що він “просить все власти оказывать” мені “всяческое содействие”; 3) в районного коменданта в Решетилівці – пропуск на вїзд в Полтаву, ще щось... десь... і сам не знаю де. Треба розпитати в комісара.

5 березія

Їдемо. Достав усі документи і собі, й своїй співробітниці.

В Решетилівці трусили. Досить гречно. Тільки один червоноармієць зняв з мене

Ввечері. Зїзд відчинив повітовий комісар освіти "на чистейшемъ русскомъ языкъ" (Жид) пропозицією – надіслати вітальну телеграму Леніну. Голосували: 20 – за (передні ряди), 84 – проти, 216 – утрималось. Виляв контрреволюційною сволоччю.

10 березія

Пишу в в'язниці. Але я не самотний: всі докладчики і президія in cogrore (в повному складі. – Ред.). Цікавились розстрілами. Кажуть, інших через 3 дні, а інші й по місяцю чекають.

12 березія

Був учитель Б. Якось допустили. Розказав, що К. бігає по повіту, збирає підписи учителів, що я людина лойяльна і не контрреволюціонер. Волосний сход також протоколом за 412 підписами клопочеться за мене. Счасти Боже!

20 березія

Мене випустили, а на моє місце посадили учителя К., за те, що бігав по повіту і збирав за мене підписи. Тепер бігаю по повіту я і збираю підписи, щоб його випустили, а ... [не розстріляли].

М. ДИКАНЬКО (Микола ХРАПКО)
[1919 р.]

Дж.: Диканько М. 3 нотатки // Воля: український тижневик (Відень). – 1921. – Т. 2. – Ч. 5. – 1 травня. – С. 192–193.

Отаман Олександр¹ Греків

(Спомин з нагоди смерти)

Вінниця.—Winnica. № 3.
Николаевский проспект.—Mikolajewski prospekt.

Вінниця, Готель "Савой". Тут засідала
Директорія. Поч. ХХ ст.

3-го листопада 1959 р. відійшов від нас генштабу генерал-хорунжий Олександр Греків, кол. військовий міністер Директорії УНР, командуєчий Південним фронтом військ Директорії УНР у 1919 р. та Начальний Вождь УГА в 1919 році – отаман Олександр Греків, донський козак за походженням, але видатний український патріот-військовик і людина, яка була зразком почуття обов'язку і джентлменства. На вістку про його смерть ожив у моїй пам'яті епізод з-перед сорока років, в якому на мить звела нас химерна доля української революції.

Це був березень 1919 року... Після переїзду Директорії й уряду УНР з Києва до Вінниці я дістав від військового міністерства призначення на інспектора національно-політичних справ військ Східної групи Південного фронту Армії УНР. Тому що старшинські ранги тоді надавалися за посадами, я дістав рангу отамана бригади.

Командуючим цією групою військ був отаман [Федір] Колодій, старшина високих кваліфікацій і добрий патріот, а командуєчий Південним фронтом, лінія якого проходила по Дністрі аж до Тирасполя через станцію Роздільна і далі на схід, був отаман Олександр Греків. Моїм службовим завданням було помагати от. Колодієві в боротьбі з комуністичними бандами, що вешталися в запіллі наших військ, переривали телеграфні дроти, висаджували в повітря мости та залізничні рейки і вносили дезорганізацію в запілля нашої армії. Також моїм прямим обов'язком було помага-

ти командуючому групою в ділі вичищування підлеглих йому частин від чужого національного чи отамансько-свавільного елементу, який закрався туди під час масового повстання проти гетьманату П. Скоропадського.

З отаманом Колодієм були в мене дуже добрі відносини і співпраця проходила гладко, але мені моя функція була не по душі, бо я своєю вдачею не підходив до "комісарщини", як я сам охрестив свою працю. Через те, в кілька тижнів згодом, я подав рапорт військовому міністерству, в якому просив звільнити мене з цієї посади та, як старшину піхоти, приділити мене до піхотного полку. Через декілька днів я дістав наказ зголоситися в штабі отамана Грекова.

Зголосився. Після короткого чекання був прийнятий от. Грековим.

– Що ж це ви, голубчику, хочете втікати з такої відповідальної посади у такою часі? Тим більше що з вашої праці я вдоволений.

Коротко, по-військовому, пояснив я йому, про що йде, натякаючи на те, що я не почуваюся здібним до подібної "комісарщини".

Мабуть, моя відповідь йому сподобалась, бо сказав, що подивиться, куди б мене приділити, та щоб я на другий день зголосився в штабі.

З нічлігом я мав клопіт, бо всі готелі були переповнені, а кімната, на яку я дістав "ордер" у командатурі міста, була вже зайнята подружною парою, яка раніше дістала була такий самий "ордер". Це були милі, привітні молоді люди, обоє службовики міністерства, панство Бойчуки, які самі запропонували мені залишитись у них "кутом". Ми пішли разом повечеряти до ресторану.

Вінниця робила дуже прикре враження. По всіх ресторанах і кабарегах було повно молодих мужчин, які розгульно поводились, пиячили і веселились, наче не було сліду трагедії рідної держави. Сумно було на це дивитися, і я твердо рішив знову просити отамана Грекова післати мене на фронт до полку.

На другий день я зголосився в штабі отамана Грекова. Ад'ютант казав мені зачекати, та за хвилину покликав до нього.

– Ви ще не забули по-французьки? – несподівано спитав мене отаман, привітно всміхаючись.

Сергій Єфремов у формі словацького офіцера

– Ні, – відповів я трохи здивовано. – Думаю, що ще досить добре володію цією мовою.

– Зараз побачимо, – сказав отаман і почав мені задавати різні питання французькою мовою.

Я відповідав теж по-французьки, правда відчуваючи при цьому деякі труднощі.

– Досить добре ще знаєте... Видко, що колись знали дуже добре, але річ зрозуміла: чужа мова без практики забувається, – сказав отаман вже по-українськи, з прикметною йому спеціальною вимовою. – На фронт я вас не пішло, бо ви більше потрібні мені зараз в Одесі на дипломатичній роботі. Але про це поговоримо завтра. Тим часом приділю вас до свого штабу на тиждень. Маєте цивільний одяг? Якщо ні, то дайте собі пошити. Гроші вам виплатить скарбник штабу. Мусите мати пристійну уніформу з відзнаками полковника та два цивільні одяги: вечірній і звичайний; також – плащі.

Отаман, всміхаючись, простягнув мені руку і скінчив розмову.

На другий день ад'ютант отамана передав мені наказ – поїхати негайно до штабу от. Колодія для передачі своєї функції новопризначеному інспекторові та через два дні знову тут зголоситись. Полагодивши справи у кравця, я відїхав на фронт, полагодив там усе, як треба було, і після короткої прощальної вечері в отамана Колодія повернувся до Вінниці.

Через два дні мене знову прийняв отаман Греків. Звернувши мою увагу, що все, що я почую, – це є строго довірочне, він майже у півторагодинній розмові поінформував мене про актуальну політичну ситуацію і моє нове призначення.

Вияснив мені, що я призначений як військовий аташе до надзвичайної української дипломатичної місії для переговорів з командуванням військ Антанти в Одесі, на місце полковника Х. (імени його я не пам'ятаю), який був з якийсь причин відкликаний. З'ясував мені політично-військову ситуацію, вказуючи на політику Франції та Англії, які рішили відбудовувати "єдину неделіму" Росію при допомозі російських добровольчих військових з'єднань, командиром яких в Одесі був тоді генерал Шварц.

Свого часу отаман Греків сам очолював переговори української місії з командантом десанту французьких військ генералом д'Ансельмом та начальником штабу полк. Фрейденбергом, але справи в центрі УНР, зокрема у військовому міністерстві, примушують його перебувати у Вінниці. Головою місії тепер є проф. [Кость] Мацієвич, а його заступником – інж. Сергій Бачинський.

В Одесі знаходяться вже дві дивізії греків, одна дивізія французів та менші відділи англійців, як також в Одеському порту стоїть англо-французька ескадра. Російська білогвардійщина, дізнавшись, що Одеса з прибуттям військ Антанти має стати пляцдармом для новосформованих російських білих військових з'єднань та десантних військ Антанти, поводитись щораз нахабніше. Українські війська після січневих боїв між ними та російськими військами відійшли на північ від Одеси до ст. Роздільної.

Одеса, наш єдиний центр морської комунікації та база комерційної флоту, відтята від України. Україна не хоче від Антанти військової допомоги людьми, але нам потрібно добитись звільнення Одеського порту для одержання матеріалів, необхідних для ведення війни. Ці матеріали різні українські місії вже закупили за кордоном. Українська армія сама зможе вигнати з українських земель большевиків, якщо матиме подостатком (достатньо. – Ред.) зброї, одягу, а головне – медикаментів, брак яких дозволяє пошесним недугам геть паралізувати армію.

Необхідно також мати на увазі негатиwну для нашої справи ролю французького консула в Одесі п. Ено, який ставиться вороже до української державности, бо він знаходиться цілком під впливом російських політичних діячів, які захоронились від большевиків в Одесі.

Під білогвардійським підшептом французькі політики вимагають тепер від нас, щоб з Директорії УНР видалити Вол. Винниченка і Симона Петлюру та щоб наша армія визнала верховне керівництво ген. Денікіна. Треба цьому всьому протидіяти, треба показувати на те, що український нарід вже два роки б'ється з ворогом з півночі та що фактично Українська Армія стоїть на передових позиціях проти наступаючого на цілу Европу інтернаціонального комунізму. Невже ж держави Антанти не можуть зрозуміти, що вони самі підривають ґрунт під собою, та неvже для них III Інтернаціонал є ближчий, як український національний рух?

Ситуація нашої армії надзвичайно тяжка, але ми ще стоїмо на своїх позиціях. Якщо ми впадемо, то впаде єдиний мур, за яким пп. Ено, ген. Шварц та їм подібні спокійно сидять в Одесі та ведуть свою інтригу у держав Антанти проти України...

Впадемо ми, і тоді французам, англійцям, грекам та всім російським єдинонеделімцям прийдеться скакати у Чорне море, щоб доплисти до антантських кораблів, які під большевицьким гарматним вогнем будуть поспішати з одеського порту.

Таке казав мені от. Греків, і я згадую тепер ті його слова як пророче передбачування. Бо, дійсно, в квітні 1919 року я власними очима все це бачив в Одесі. Правда, не були то ще гармати большевицької армії, але кулеметним та рушничним вогнем збольшевичені відділи отамана [Матвія] Григор'єва прискорили евакуацію десанта Антанти з Одеси до такої міри, що більшість "військ" ген. Шварца вже не мала змоги дістатись до французьких та англійських кораблів, а просто розбіглась.

На кінець отаман Греків наказав мені передати проф. Мацієвичеві, коли він повернеться з Румунії, та його заступникові доц. інж. Бачинському – зразу після мого приїзду до Одеси, – що український уряд не може взяти за основу дальших переговорів з представниками Антанти дику вимогу відсунення з Директорії УНР Вол. Винниченка та Симона Петлюри та що український уряд не бажає собі ніякої допомоги збройних сил Антанти, а хоче лише одного:

звільнення торгового порту Одеси для комерційних кораблів західних держав, які мають привозити вже закуплені українським урядом матеріальні ресурси для української армії.

Скінчивши свої інформації, отаман Греків сказав:

– Це було б поки що усе. Намотайте собі добре на вуса, яких, правда, не носите, – при цьому він усміхнувся в свої вуса, – завтра дістанете декрет, писані інструкції і негайно виїжджайте до Одеси. Добре?

– Наказ виконаю, пане отамане! – виструнчився я.

– Ну, гаразд, так щастя Боже! Ще одно: вам прийдеться переїздити через “володіння” здурівшого от. Божка. В останньому часі він чомусь перехоплює усіх, хто їде з Вінниці до Одеси. Я ще не мав часу зробити з ним порядок. Будьте обережні з ним; якщо б вас затримав, не кажіть правди, хто ви та чому їдете до Одеси.

Отаман подав мені руку, і я відійшов.

Зустрінути його в житті мені більше не довелося, і звіт того, що було в Одесі та що я там зробив, не був уже поданий йому.

Сергій ЄФРЕМОВ, полковник

Дж.: Голос Комбатанта. – 1959. – Ч. 4 (10). – Осінь – зима. – С. 7–9.

Примітка

Сергій Єфремов помилково називає Олександра Грекова Михайлом Грековим. Цю помилку ми виправили – і в назві спогаду, і в його тексті. Нагадуємо, що Олександр Греків народився в с. Сопичі, тепер Глухівського району Сумської області. – Рег.

“Непокірні зісталися непокірними”

На Лівобережжі України панувала “ласкава та милостива” ЧК. Не було дня чи ночі, щоб у великому гаї (“Огньовій рощі”) не розстрілювали українців “усіх толків та напрямків”. Український національний рух вважався контрреволюційним.

Раптом більшовики загвалтували і почали гарячково готуватися до оборони – на Україну з півдня насувалися денікінські полки.

Був червень 1919 року. Білі доходили вже до “славного Донецького кряжа”. Тоді червоні оповістили населення про добровільний вступ до Красної армії. Справді, чому б не посікти українців руками білогвардійців, а денікінців – руками “української контрреволюції”!

Минув тиждень, другий, але “ніхто з українців не пішов” захищати “соввласть”. Так стверджував селянин Сава Зеркаль із хутора Зеркалька Хмельівської волості Роменського повіту.

28 червня 1919 р. комісари оголосили мобілізацію чоловіків від 1896-го до 1900 року народження. І знову в повітове місто Ромни на призов ніхто не з’явився.

Сава Зеркаль народився 11 січня 1896 р., відтак він потрапив під мобілізацію до окупаційного війська. Але Сава залишився на хуторі.

Збіг ще тиждень. Тоді більшовики нагадали про оголошену мобілізацію погрозами, мовляв, хто не прийде на мобілізаційний пункт, буде страшно покараний. Це подіяло – 14 липня на площі в Ромнах зібралося 5 тисяч молодих селян. Наперед вийшли комісари і повели завзяту агітацію. “Але їх ніхто не слухав і кожного з них ганьбили та освістували”. Комісари вимагали, щоб селяни йшли на станцію та сідали у вагони. Але селяни такого наміру не мали і почали непомітно розходитись. Раптом на вулицях, які вели до площі, з’явилися чекісти з кулеметами та рушницями.

Стало не до жартів. Ще хвилина – і конвойовані пішими та кінними більшовиками селяни рушили на станцію. Але, дійшовши до шляху, згадував Сава Зеркаль,

“що додому кожного веде, всі як один повернули праворуч”. За півгодини станція з порожніми вагонами залишилася далеко позаду. Чекісти агітували та погрозували, але їх було мало для такої великої людської маси. Тому їх “не чули”.

Дійшовши до гори, селяни оглянулись і побачили куряву – їх наздоганяв кінний загін. За 10 хвилин вершники випередили людський потік, і селяни побачили наведені на них ручні кулемети “Шоша”. А тут ще підоспів піший відділ чекістів. І селян прикладами рушниць повернули до міста.

Вечоріло. Полонених вели вузенькими вуличками передмістя до станції. Несподівано селяни через тини й брами кинулися врозтіч.

Але не всім вдалося втекти. Менш проворних зібрали докупити і, б'ючи, повели далі. Ось і білий двоповерховий будинок із хрестом на даху – очевидно, монастир. Відчинилася величезна заґратована брама. Не в одного бранця забилося і защеміло серце. Майже 600 осіб опинилося в кам'яній пастці.

Ніч провели на траві. О 6-й годині ранку з'явилось більшовицьке начальство. – Справа па аднаму вихаді! – крикнув командир. – Заґаворщіков видать!

Усі мовчали.

У повітрі здійнялися нагаї, замиготіли кольби рушниць. Хтось закричав од болю.

Сотні людей у цей ранок пізнали, що таке “більшовицька ласка”.

Ось охоронці висмикнули з натовпу трьох хлопців і привселюдно почали розривати їхнє тіло шомполами. Вигляд крові розпалив червоних звірів...

Врешті селян заґхали в товарні вагони.

Наступного дня вони вже були в іншому місті – одягнені та озброєні. Але “непокірні зісталися непокірними” – за кілька днів вони вже ходили лісами та ярами, нападаючи на “червоних переможців”.

Роман КОВАЛЬ

Дж.: Зеркаль С. Свобідний призив // ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 204–206 зв.
Особиста справа студента агрономічно-лісового факультету аграрного відділу Зеркаль Сави // ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1103. – Арк. 1–96.

Орисин кожух

Ще 4 листопада 1919 р. на нараді у Жмеринці військовий міністр Сальський оцінив становище уряду УНР і Наддніпрянської армії як безнадійне.

– Хай тепер має голос дипломатія, – сказав він.

Решки української армії, в яку не вірив військовий міністр, зішлися в Любарі на Південно-Східній Волині. Навколо лише вороги: більшовики, денікінці, поляки, волохівці і... тиф.

Він нищив залишки нашого війська.

Страшна катастрофа надій та доль...

Особисту та національну трагедію тисячі людей сприймали стоїчно. Не чути розпачливих криків та обвинувачень на адресу тих, хто завів військо у безвихідь. “Дисципліна в частинах була зразкова”. Люди вмирили мовчки, інші мовчки чекали своєї черги. “Не чулось ні сміху, ні жартів; [було] тихо й сумно”.

Ті, що могли ходити, мріяли про похід у запілля ворога, до повстанців, – “і лише в ньому бачили єдиний порятунок – як власний, так і загальної справи”.

6 грудня нескорених повів у невідоме Михайло Омелянович-Павленко. Йому вірили. Козацтво з любов'ю називало його “дідусем”.

Начальник штабу 1-ї Запорозької дивізії Михайло Крат, який також вирушив у Зимовий похід, зазначав: “З правила, відділ, що йде на партизанку, є у всьому добірним: найкращі вояки, найкращі коні й зброя. Відділ рухливий – жодних обозів, за винятком возів з боеприпасами та ліками. Добрий одяг та взуття. Армія УНР вийшла в похід, маючи 50% хворих на тиф, вийшла без зимового одягу, з подертими чобітьми, майже без набоїв та ліків, а замість возів з боеприпасами армія мала величезні рухомі на возах лазарети з тифозними, що не хотіли кидати своїх частин і благами товаришів узяти їх зі собою”.

Невідома українка. Поч. ХХ ст.

Василь Сахно

І хворий на тиф Василь Сахно умовив взяти його. Та вже на переході між Любаром і Улановом старшину-гарматника Сахна мусили залишити "у старої вдови". Занесли прямо з воза і поклали на сіно, розстелене на підлозі. А самі поспішили далі.

"Господиня не була здивована, ані рада, ані не рада..."

– Ось і доходився, доблудився, – сказала вона. – Положили, й лежи. А мати дома хай чека. Та й мені буде робота. Не дай Боже вмреш, треба робити труну, а з чого я зроблю? Дошки, що на лавах, тримаю для себе.

– Мамо, що ви кажете, може, й не вмре, – втрутилась 17-літня дочка її Оріся.

– Тобі яке діло, що я кажу? – розсердилася жінка. – Твоє діло мале.

А потім погодилась:

– А може, й не вмре... Ти ліпше накрий його, бачиш, як труситься.

Й Оріся накрила козака своїм кожухом.

За кілька днів Василь очуняв. Лежав на лаві на чистій постелі.

Господиня сиділа поруч.

– Може, дати поїсти? – зрадїла вона.

За декілька днів Василь уже ходив.

Сили прибували щодня. І він почав збиратись у дорогу.

Жінка намагалася відрадити:

– Замерзнеш у своїй одязі. Та й куди підеш? Ваших не чути, вони десь далеко. Оставайся до весни, проживеш і нам допоможеш!

"Та й Оріся до весни підросте... – може, й така думка блимнула у господині. – А там, дивись, хто зна, може, й пара буде..."

Але Василя кликав обов'язок перед товаришами...

Втративши надію, жінка звеліла Орісі показати дорогу, по якій пішла його частина.

Дівчина вивела за село козака, з яким їй не судилося бути разом, і показала мовчки на той шлях.

– Щасти вам Боже! – сказала на прощання і за кілька хвилин навіки зникла за хатами.

Що творилося в її серці, хто знає...

Січень 1920-го давив морозом, але козакові було байдуже, бо під шинелею його грів Орісин кожух.

Роман КОВАЛЬ

Дж.: Коваль Р. Сто історій Визвольної війни. – Київ: Історичний клуб "Холодний Яр", "Наш формат", 2015. – С. 143–144.

Примітка

Василь Сахно – викладач Глухівської жіночої гімназії.

Згадка на світлої пам'яті професора Миколу Косюру та інж. Григорія Пустовара

У другій половині грудня 1919 року на станції Євпаторія під лускіт 30-ступневого морозу, нечуваного до того в тих околицях, вивантажувано рештки ще живих людей. "Теплушки" стояли відчинені, бо мешканці їх вже не потребували тепла. Картина жахлива, і кожний думав, що якби не щаслива доля, то був би на їх місці. Жертви червоно-чорної Москви, що на спілку з тифом та морозом вимордовувала цвіт України, її молодь.

До Євпаторії прибув морський чотиритрубний велетень "Глочестер Кестль" з метою спасти тих, яких ще можна вирвати з обіймів смерті. На марах, на руках несли і під руку вели молодих людей на поклад (тут і далі: палубу. - Ред.) милого гостя. Підірване пошестями та перевиваннями молоде життя кріпшало вже одною думкою, що назавжди відштовхує від себе білочервоних катів. Купіль, чиста білизна та нарешті висяче ліжко – зовсім розвіяли сумні думки.

Мандрівка морем, козацьким Чорним морем... Яка це незабутня розкіш їхати морем і милуватися його вічно неспокійними, бурхливими хвилями! Мені пощастило, опираючись на кийок, ходити на поклад і без кінця й краю переноситися думками на мандрівку запорожців.

Хвилі ніби прощались із нами та бажали мандрівникам щасливої подорожі у світ, і багатьом з них було призначено, що вони вже ніколи не побачать Рідного Краю. Тут їхав Грицько Ількович Пустовар і Микола Сергійович Косюра з надією, що ще повернуться на свою вільну Батьківщину як господарі та будівничі свого краю...

"Египет! Александрія, Александрія!" – загуло зі всіх закутків пароплаву.

У переходовому таборі в Каїрі, де були в часи Першої світової війни полонені турки, нас розмістили. Тепло цілющого єгипетського сонця робило дива. Ми раптово одужували. І правду каже поет: "Наша пісня не вмере, не загине". Й вона, ця пісня, не чекала нашого вирішення, але прискорила й показала шлях до порозуміння. Безсмертна, вічно нова наша "Закувала та сива зозуля" Ніщинського всіх нас збрала московські кайдани розбивати. І вже в таборі біля Александрії, майже на березі Середземного моря, в Сиді-Бішр, українці були панамі ситуації серед численної московської чорносотенної офіцерні.

Гриць Божок. 1922 р.

Грицько Пустовар

ного мати з українцями.

В нашому баракі панувала лише українська мова. Видавано журнал, друкований на машинці з гарними карикатурами. І все це очолював і більшу частину виконував Грицько Ількович Пустовар. Висококультурна, патріотична і в той час скромна людина. До Першої світової війни був членом української демократичної партії, студент агрономії старих часів, закінчив Олексійовське "Военне Училище", рангом поручник.

Микола Косюра

Нарешті ми лишаємо Єгипет та роз'їздимось хто куди. М. С. Косюра – до Праги, куди його запросив Микита Шаповал, що тоді почав організовувати Український Громадський Комітет, Г. Пустовар і решта, за винятком тих, що лишилися в Єгипті, – до Болгарії. Я мав візу до Ч.С.Р. і тому теж у 1922 році прибув до Праги.

Після ліквідації Академії М. С. Косюра переїхав до Хуста, де придбав собі домик і думав на Срібній Землі спокійно перебути свій заслужений відпочинок. Але не судилося. Після трагічних подій в Карпатській Україні ми всі разом переїхали до Брна в Чехії, де спали на соломі в школі на Гутеровій вулиці. Останню еміграцію вже під тиском червоних виконали ми лише з його дружиною, бо професор, вчений лісівник Микола Сергійович Косюра в Брні помер, а урну з його попелом дружина помістила на подебрадському цвинтарі.

Г. Пустовар після закінчення Академії довший час працював в Братиславі, а потім на залізниці на самій границі Словаччини з Мадярщиною. Був і на Карпатській Україні в час її спроб стати самостійною державою, а відтак повернув знову на Словаччину, де і помер.

Так поволеньки відходять наші діячі, що міцно стояли на національному ґрунті в надії, що до бою за волю сто тисяч молоді постане і тоді й їх імена не забудуть у вільній столиці Києві.

**Гриць БОЖОК, інженер-технолог
Еделейд, Австралія**

Дж.: Божок Г. Згадка на світлій пам'яті професора Миколу Косюру та інж. Григорія Пустовара // Спогади 3: Додаток до Бюлетеню [Контактного комітету абсолювентів і студентів УГА й УТПІ (Нью Йорк)]. – 1961. – Ч. 15. – Квітень. – С. 2-3.

Українці в Єгипті

У вагонах і в шпиталі

Стояли люті морози. До Євпаторії доїздив ешелон за ешелонам напівживих вояків Денікінської армії. Всі будинки, годящі під шпиталь, були заповнені хворими. В другій половині грудня 1919 року на станції, під лускіт 30-ступневого, нечутного до того часу в Криму, морозу, вивантажували рештки ще живих людей – “теглушки” стояли відчинені, бо їх мешканці вже не потребували тепла... Картина страшна, й кожен думав, що, якби не щаслива доля, був би на їх місці. Накладали замерзлих вояків на вози, як дерево, одного на одного. На мене це все так вплинуло, що я зразу дістав пропасницю і захворів на тиф. Кидало мене так, що я не знаходив собі місця. А тут і прийшла черга вивантажувати наш вагон. Думаю, як же з такої халепи вийти? На воза биндюжного можеш сісти, але чи встанеш, а як устанеш, то з від-

мороженими руками й ногами. Інстинкт самозахорони працював швидко... Вирішив, що буду бігти за возом, держучись за нього. Тяжко було, і губилася надія, що видержу тяжку дорогу з гарячкою під 40°. В очах миготіли різнобарвні вогники, голова тяжка від думок і гарячкового жару, ноги ледве вже совалися, досить було б трохи десь спіткнутися – і вже більше не встав би... Така думка жене далі-далі... Нарешті Царська Дача – кінцевий шлях. Дуже добре. З насолодою взяв свій клунок і поплентався по сходах до царського гнізда. Бадьоро рушив наперед, але вилізти сходами нагору, на другий поверх, я вже не міг, сили не вистачило.

Сестра-жалібниця вказала на другі двері першого поверху, де я й примістився. Але ненадовго, бо скоро відчув, що холод так охоплює голову, що немає сили витримати. Оглянувся на всі боки – і побачив, що всі мертві, бо вітер по кімнаті гуляв вільно, вікна без одного скла не могли його затримати. Рачкуючи, вібрався я з цього помешкання та просив примістити мене у якесь місце, а свою полотняну постіль тяг із собою. Так зберіг себе.

Незабаром перевезли нас до шпиталю, де лікар нас оглянув і уділив нам першої допомоги. Я прохав сестрицю, щоб принесла й мого кожуха, бо дуже зимно

було під покривалом; вона все зробила, але було дивно, що часто підходила до мого ліжка й про щось мене питала. Пізніше казала мені, що був дуже небезпечний стан і що вона дивувалась, як я все витримав, але тепер, мовляла, вже все гаразд і можна сподіватися добрих наслідків, якщо не станеться ускладнень.

Команда видуженців

Через те що хворих прибувало весь час, а місця для них не було, всіх тих, що потребували меншого лікарського догляду, відсилали до так званої команди видуженців, де лікар в ряди-годи перевіряв стан здоров'я кожного. Та скоро й тут було переповнення, тим то (тому. – *Ред.*) й тих, які ще потребували догляду, записували на відокремлення.

До Євпаторії прибув морський чотиритрубний велетень, і хто потребував 5–6 тижнів відпочинку, був записаний комісією до списку на пароплав. Питали, хто бажає... Мене записали, що бажаю, але не “подлежу”. На моє щастя, багато “патріотів” відмовилося, тому моя кандидатура була теж прийнята. Військовий начальник виділив кожному пару денікінських “колокольчиків” (тисячорублівок), за які кожен намагався купити трохи харчів: консервів, булок і т. п. – і мандрував на палубу милого гостя з доброю думкою, що більше не буде бачити того жаху, що створили різнобарвні чужинці на нашій землі...

Тому що я вже сам ходив, без чужої допомоги, мав можливість часто виходити на палубу та милуватися бурхливими хвилями неспокоїного козацького моря... Яка сила волі мусіла бути в наших прапрадідів-запорожців, що могли на таких малих чайках мандрувати аж до Царгороду, Синопу, Скутарі, тоді, коли чотиритрубний морський велетень мав досить праці боротися з хвилями, що як гори налітали одна за одною, перескакуючи через борти... Там Одеса!.. Може, й туди заїдемо?. Та рідня не знає, де подівся Гриць... Знають, що втік із підвалу й перебував на німецькому хуторі біля Миколаєва. Але не знають, що і в денікінців теж сидів [у полоні], поки не визволив кубанський старшина. А там знову тиф приборкує й приковує до ліжка.

Пригадалась мандрівка з Катеринослава через міст, що його висадили в повітря махнівці, до найближчої станції, де по дорозі сиділи померзлі вояки на всьому шляху на 4–6 кілометрів, мов почесна варта тим щасливцям, що могли пересуватися далі. І мої ноги тоді вже відмовлялися далі йти, але я їх змушував своєю силою волі ще жити – йти далі й далі.

Тяжко залишати родину й усіх на невідому долю, але сталося!.. Не гадав я, що так довго доведеться в чужині тинятися. На кораблі ми викупались, убрались у чисту білизну, мали чудові ліжка. Я міг ходити без чужої допомоги на палубу – поглянути знову й знову на море, на бурхливі хвилі його... Думка линула в батьківщину, якої побачити вже не судилося...

У Севастополі доповнили корабель ще хворими, і перед нами простелився одноманітний морський краєвид.

Подорож морем

З великою радістю привітали ми Царгород, що стріляв угору своїми мінаретами, з яких муедзини голосять щоденно на всі сторони світу славу Аллаха і його пророка Мохамеда. Царгород – місто, що лучить Європу з Азією.

Скутарі нагадало мені козацькі виправи, там починається багдадська залізниця. Дивлячись на побережжя Малої Азії з кедровими гаями і пам'ятками старовини, я відчув той чар країни, що полонив багатьох чужинців, які побудували собі в тіні гаїв, недалеко від моря, прекрасні вілли.

В Босфорі ми загаялись недовго. Рушили знову, і знову перед очима – тільки море. Наша ціль – Олександрія. Але багато з подорожніх її не побачило. Часто доводилось бути свідком невеселої похоронної церемонії: лікар, виконуючи обов'язки духовника, читав молитви, мерця обгортали простиралом і по дошці спускали в воду – булькнула вода – і море навіки ховало його. Ніхто на його могилу не покладе вінка. Ніхто не прийде на Зелені Свята на могилки тужним словом згадати... Лише дельфіни радісно привітали нового обивателя та медузи безшумно заколихалися... Схиливши голови, прощалися з своїм співмандрівником ті, що залишилися на палубі.

За хвилину все завертілось своїм звиклим темпом своєрідного життя: московські патріоти співали царський гімн, нарікали на свою долю і на англійців, що дають на обід нечищену бараболю (що не заважало їм, правда, ставати в чергу по обід по кілька разів).

Нарешті в долині замайоріла Олександрія. Всі хто тільки міг повиходили на палубу, голосно та радісно привітали країну старовинних фараонів, бо досі ніхто не знав, куди нас везуть. Нам, що в Криму покинули люту зиму, приємно було зустріти тут зелені пальми і надихатись теплим повітрям. На пристані була чимала розвага з чорномазими дітваками, що човнами привозили до корабля всякі овочі: ми на шнурку спускали прив'язану монету, а назад витягали причеплені ними банани, помаранчі, цитрини, гранати...

Сама Олександрія, або мовою туземців "Скандрія", робить дуже гарне враження: це справжнє європейське місто, розташоване вздовж моря, обсажене густо пальмами, фікусами (нагадують наші верби), струнками кедрми, величезними, в цвіту, олеандрами й могутніми баобабами. Європейська частина міста чиста й приємна; тут можна зустріти представників народів усього світу, бо Олександрія – важливий торговельний центр. Зате та частина, де мешкають араби, жахливо брудна і неприємна – просто великий смітник: вузькі вулички, обліплені з обох боків помешканнями-гніздами, де живуть туземці з родинами, щурми, скорпіонами й мільярдами блощиць; діти – всі в піску, брудні, з каправими очима (з очима, що гнояться. – Ред.), де повно мух, яких ніхто не відганяє. На базарах можна знайти найрізномордніший товар, а сморід відганяє звідти кожного європейця. Під звуки страшною для європейських нервів східної музики танцюють брудні арабські дівчата танок черева. Захоплений екзотикою, але перестрашений екзотичним брудом і смородом, європеєць утікає в надморську частину міста, де ходять двоповерхові електричні трамваї, самоходи, де хідниками проходить елегантна публіка...

Каїро

З радісним почуттям покинули ми корабель, задоволені, що маємо твердий ґрунт під ногами, хоча ще довго здавалося, що підлога вагонів хитається й кидає з кутка в куток. Оповідючи вражіння із зустрічі зі Сходом, ми й снували здогадки щодо Каїра, куди віз поїзд. В нашій вагоні їхала елегантна дама-європейка. На рахунок її принад посипались зауваги й натяки – в переконанні, що дама напевно не розуміє московської мови. На одній станції дама встала і, виходячи з вагону, подякувала по-московському панам офіцерам за приємне товариство й розраду рідною мовою! Здається, що коли б була бомба вибухнула, то таки такого великого враження не зробила б – кожний під землю провалитись хотів, щоб не бути свідком такого сорому.

Ще за кілька кілометрів до Каїра на обрії показалися піраміди, що з кожним поворотом коліс поїзду приближалися й більшали.

Нас цікавила кожна станція, кожний перестанок – все було таке чуже й невідоме, екзотичне.

Ось ми вже встаємо. Прекрасна станція не нагадує нам зовсім Орієнту, лише дивне вбрання та незрозуміла арабська мова, якою говорять і європейці, нагадує дійсність. Маса публіки на пероні, з цікавістю оглядають нас і наші однострої. Ми пройшли, один по одному, скрізь шпалір публіки до вантажних самоходів, що мали нас завезти на периферію, до табору, де давніше сиділи за дротами турецькі полонені. Незчулися, як і доїхали до величезного табору, огороженого в чотири ряди колючим дротом, а кругом походжала з рушницями чорношкіра сторожа...

Вмить пропав гарний настрій, все стало осоружне, вороже... Пробували заговорити до індусів, але даремно – не допомогли жадні слова різних мов. Марна справа. Що це? Чи ми полонені і в яких боях нас узяли? Що за насильство! Вибрали делегатів, щоб вияснили становище – що ми не полонені, а гості англійського короля. Даремно! Треба було погодитися з дійсністю й порозміщатись: офіцерам в бараках, воякам – по шатрах. Годували нас досить добре, обслуговували полонені турки. Незабаром дійшло до ближчого знайомства. Ми лежали на піску та грілися цілющим промінням єгипетського сонця. Попливло однамітне таборове життя, переповнене турботами та мріями про далекий світ, який ми покинули. Гаряче єгипетське сонце розлінивлювало нас. Ішли дні за днями...

Українці в таборі

Нудьгувате життя зближало таборовиків. Мало-помалу знайомились між собою українці. А мусіло їх бути тут немало, коли згадати, що військові операції армії проходили на українській території й тут переводжено здебільшого мобілізації. Як армія, так і видуженці склалися більшою частиною з "іногородців", насамперед українців.

Отже, почало ферментувати українське життя в безпросвітньому чужому морі. На кожному кроці відчувалося, що не вся ця маса, яка репрезентує царизм, однозгідна з розгнуданим неделіством (імперське гасло “єдина неделімая Рассія”. – *Рег.*). Кругом лунав чужий дух, але почувалося, що в цій великій масі щонайменше $\frac{3}{4}$ українського елемента, зовсім ворожого тим усім добровольчеським настроям...

Правду сказав поет: “Наша пісня не вмере, не загине...” – і вона, ця пісня, не чекала нашого вирішення, але прискорила його і показала шлях до порозуміння. Не допомогло маскування – кожний інстинктивно відчув один одного. Без агітації, без палких промов, гуртувала пісня українців. Кілька близьких сусідів вийшло з бараків надвір погрітись та поговорити. Кілька від нудьги заспівало півголосно пару пісень. Співали всяких, між ними московську “Ваньку-Гришку”... Хтось запропонував “Зозулю” (пісня “Закувала та сива зозуля”. – *Рег.*) [Петра] Ніщинського. Багато хто знав її слова! З кількох осіб склався добрий хор, і помчала козацька пісня на землі фараонів, гнана вітром далеко за табір, понад верховини тисячолітніх велетнів-пірамід.

[Закувала та сива зозуля
Раннім ранком на зорі.
Ой заплакали хлопці-молодці,
Гей, гей, там на чужині
В неволі, в тюрмі...

Вони плакали, гірко ридали,
Свою долю викликали:
“Ой повій, повій,
Та буйнесенький вітре,
Та й понад море,
Та винеси нас із кайданів, з неволі
В чисте поле,
Та понеси на Україну,
Гей, гей, нас на Україну...
А на Україні – там сонечко сяє,
Козацтво гуляє, гуляє і нас виглядає,
Нас виглядає!”

По синьому морю
Байдаки під вітром гуляють,
Братів щоб рятувати,
Запорожці чимдуж поспішають.
Гей, як зачули турецькї султани
Та ізвелили ще гірші кувати кайдани...
Султани турецькї, султани звеліли
Кувати кайдани, кайдани кувати,
Звеліли ще гірші кувати кайдани!]

Лише відгомін лунав удалечині: “Султани... ку-вати кай-дани...”

Повторювались такі хорові сходини щодня, і щодня більше зближувались українці між собою. Українських студентів-старшин турбувала одна думка: як позбутись чорносотенного верховенства тут, на чужині?

Були тут представники різних земель України. Забулося чуже оточення, почався новий напрям думок, уже без почування себе самотнім. Якось само собою повернулось довір'я до людей, яких уперше в житті зустрічаєш. Вчора були далекі, чужі – сьогодні близькі, свої. Почулась потреба організації, щоб спільними силами стати проти кацапні.

Минали дні за днями на спільних розмовах, і незабаром тихо, без слів та особливих приготувань українці відсепарувалися зовсім від решти табору.

Єгипетське підсоння робило дива. Хворі вже стали видужувати так, що багато з них почували себе зовсім добре. Прийшла звістка, що нас перевезуть. Говорили, що повезуть нас на острів Лемнос, і тому всі засумували, одержуючи на дорогу вбрання та білизну. Але дивувалися – чому дають коркові брилі, коли вивозять з Єгипту?

Виїзд із каїрського табору

Та були трохи й раді, що лишаємо індійців, які своїм перегукуванням не давали нам спати.

І знову навантажують авта. Куди везуть? Ніхто не знав. Добрий шмат дороги по незнайомій країні, далеко за Каїро, везли вантажники різноманітну публіку. Дивно було, що на цьому сорокаторому (строкаторому.– *Рег.*) елементі закладалася мілітарна сила товстючої купчихи-матрьюхи, що зветься царською Росією, і ми, в більшості українці, її тут репрезентуємо!..

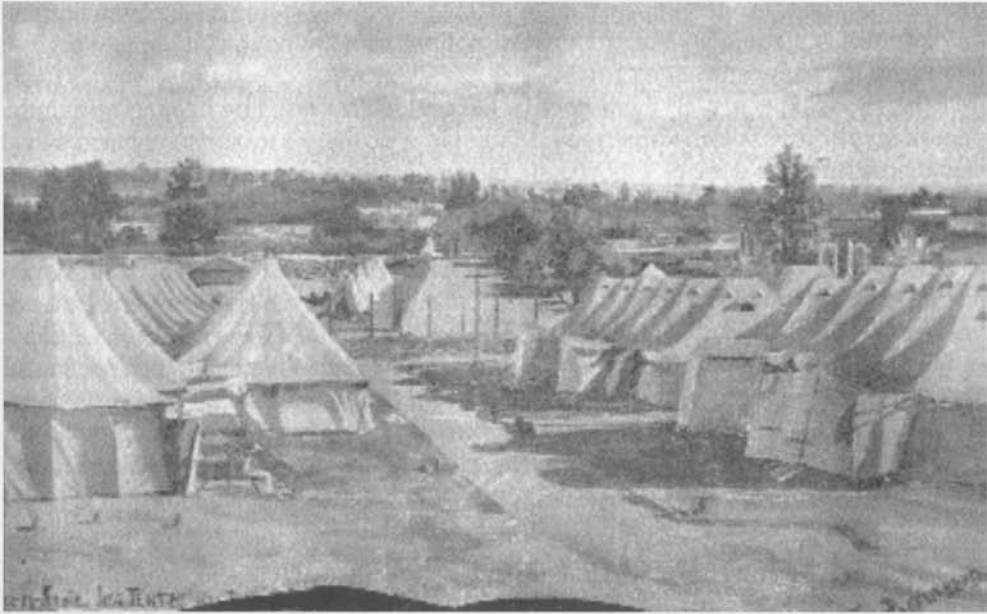
По дорозі до незваної нам нової резиденції миготіла перед нашими очима ціла панорама чудових єгипетських пейзажів. Найбільше звертали нашу увагу знову таки тисячолітні піраміди, яких будовою Рамзес розв'язував питання безробіття у своїй країні. Потім нашу увагу цілковито захопили алеї, якими ми їхали, зі своїми величезними деревами: фікусами (що в нас зустрічаються лише в кімнатах як невеличкі рослини), баобабами, кактусами, олеандрами, вкритими рясним цвітом, пальмами, банановими плянтаціями, пісками, пустелями, оазами, де йде монотонне життя примітивної людини. Спека страшна, море мандрівного піску, а потім знову алеї. Все ж ця, звичайна для туземця, картина справляла на нас величезне враження.

Усі дуже тишилися такою прогулянкою, придержуючи руками неслухняні коркові капелюхи, що весь час якось не хотіли сидіти на головах.

Розповідаючи голосно свої враження, непомітно добрались ми до кінцевої станції – Тель-ель-Кібір.

Тель-ель-Кібір – Широка Долина

Тель-ель-Кібір – це невеличке село, що міститься по один бік Нілового каналу, а по другий бік розташований табір полонених – наша нова резиденція. Це

Табір Тель-ель-Кібір

невеличка залізнична станція, що веде від Порт-Саїду рівнобіжно з каналом до Каїра та Олександрії. Кругом пустиня, на обрії видно пальмовий ліс та поодинокі пальми, що помелом стирчать до неба. Малі арабські оселі купчуються біля каналу, здовж якого тягнуться поля й сади. Все це справляло гарне враження.

Тепер не було вже сторож коло табору; замість дерев'яних бараків були намети – кожен на три особи. Намет мав троє ліжок, сінники, сітки над ліжками для оборони від москітів, столик і т. д. Рядовики ліжок не мали, спали на сінниках. Великої ваги у нас, українців, набирало питання вибору собі товаришів до намету. Справу полегшило знайомство із співів ще в каїрському таборі. Так повстали українські острови-намети, що пізніше допомгло нам зовсім відсепаруватися від царської офіцерні.

В нашому наметі мешкала трійка поручників: Гриць Пустовар, Федір Ільченко та я. Нас можна було так схарактеризувати: перший був стриманий, два останні – гарячі, вразливі й рішучі, але запалкі... Але, так чи сяк, українці сепарувалися, і то, як показалося пізніше, досить влучно й добірно.

Життя в таборі було напіввійськове, а в чоті рядовиків – зовсім військове: муштра, співи, переклички... Хоч старшини й вільні були від муштри, єгипетський клімат примушував їх до різної руханки: бігання, борикання і т.д. Багата на товщі (жири. – Ред.) страва в гарячому кліматі була затяжка для шлунків таборовиків, і багато з них захворіло на дизентерію. Щоб запобігти хворобі, перестали лежати безчинно на піску та грітись під промінням єгипетського сонця, а стали робити більше прогулянок у пустиню, далеко за табір, і бігати. Так організувалися різні спортові гуртки. Було два табори: "А" й "Б" – нежонаті й сімейні, відділені

одні від одних колючим дротом; як виявилось потім – не досить це була безпечна охорона, а ще для вояків колишньої добрармії (Добровольчої армії; селяни називали її “грабармія” – Рєг.).

Між таборами “А” і “Б” були досить [жваві] взаємини, і це давало привід до різних інтриг інтимного характеру. Мали ми й розвагу з хижими шуліками, які вміло ловили їжу в повітрі. І як тільки, бувало, дзвінок задзвонить на обід, вже й появляються ці гості, чекаючи куснів м’яса від нових мешканців пустелі. Щоночі розважали нас своїми концертами шакали, що приходили майже до самої огорожі. Немало було й таких гостей, що, побачивши їх ранком, відчуваєш, як мороз по тілі проходить, а то: скорпіони, фаланги, шурі і т. п., що грілися на теплій постелі коло людського тіла. Головне керівництво таборами було в англійських руках, але до внутрішнього життя англійці не втручались і передали все росіянам.

У той час ще добрармія існувала, і Врангель ще мав надію на успіх. Вів переговори з українськими повстанцями. Існувала немила перспектива, що ми, таборовики, знову вернемося битися під командою білого авантюриста; а цього з нас ніхто не бажав.

Нахабність чорносотенних патріотів

Наші здогади не були безпідставні, бо незабаром збільшено увагу до муштри й бойового вишколу мужви. Призначено комісію з лікаря-українця та асистентів – “корніловських ударників”. Комісія ставила питання: “Чи бажаєш їхати до Росії?” Більшість відповідала, що – по виздоровленні.

Мене та Ільченка комісія призначила до “нестроевої роти”, а тому ми подали заяви, щоб нас із командного складу солдатської роти виключили. Така поведінка примусила до утворення нової комісії із збільшеною контррозвідкою, і коли впадало питання: “Желаєш їхати?” – українці відповідали: “Ні!” Нас підтримували й деякі москалі, що з політикою добрармії не солідаризувались, і через те поділився табір на дві ворожі партії: на “патріотів” та “зелених”, що не хотіли їхати.

Почалась нагінка на “зелених”, яка унеможливлювала життя в таборі, й багато почало думати над тим, як би покинути табір, але що ж, коли “пропуск” давали “патріоти”. Ті, що записалися їхати, zorganizували батальйон і були відділені до однієї половини табору, а решта – до другої. Ідальню теж поділили, хоча обідали в один час, але вже сиділи в групах відповідно до “войовничого” або менше войовничого настрою. Погрозливі вигуки лунали по таборі, що, мовляв, повкидають у море всіх тих, що перейшли до табору “нежелаючих”, бо, так чи інакше, всіх, мовляв, “заберьом”. Почалися знущання з вояків, яких підозрювали в якихось недоказаних гріхах: серед білого дня катували шомполами, при чому кататами були самі капітани “победоносной” армії, із золотими пагонами на плечах і георгіями на грудях.

Само собою, що багато “зелених” боялося поодинці ходити, тим то й ходили більшими гуртами, що знову допомогло українській справі, бо мали можливість ближче пізнати один одного.

Почалися муштри, приготування до виїзду на допомогу Врангелєві. "Патріоти" хворобливо мріяли про бойові лаври, про аванси. Щоночі лунали серед єгипетських пісків "патріотичні" московські пісні. На переді бойових рот маршує капітан Коломієць (киянин), пораненою рукою притримує свого георгія та поглядає на пагони – чи не видніється вже генеральський зикзак.

Українці голови не втратили

Але українці ходили до лісу по десятеро, а на другий день уже вдвічі більше. Радли-сумували, але голови не втратили. Написали прохання головному [британському] командуванню в Єгипті – генералові [Вальтеру] Конгрівові (Walter Norris Congreve. – Рег.) – з 60 підписами про те, що офіцери чинять насильство над утікачами на чужій території, та просили захисту.

Це ж таки життя серед тієї задушливої кацапської атмосфери ставало неможливе: гидко було дивитись на такий "патріотизм". Багато українців старалося влаштуватися десь поза табором. Так і ми – я й Ільченко – рішили виїхати на кілька днів до Каїра, – а там – буде видно, що дали.

Дістали "пропуск" на один день і відїхали до столиці, де й залишилися довший час, продовжуючи "пропуск" у консула. Через те що російські документи не мали ніякої вартости, ми записалися до французького інтернаціонального легіону; діставши пашпорти і як консул видав усі візи до Бейрута, ми залишилися в Єгипті, не думаючи зовсім виїздити.

Ільченко почав продавати папіроси, ходячи з "лотком" поперед себе по ресторанах. Сам він – у пагонах старшин, із закрученими вусами – не знав ні однієї європейської мови. Я влаштувався в одній грецькій фабриці. Добре нам жилося. Та в мене була інша мета, і тому, залишивши "маршамдіста" (тут: крамаря) Ільченка, я повернувся назад до табору. При зголошенні полковник заявив мені, що все-таки візьме мене із собою. Я йому показав французький пашпорт із візами. Здвигнувши плечима, він сказав "Да, ви хитрий" і, насупившись, одвернувся. Але багато вже почало втікати з табору божевільних – хто куди... Без "пропуску", без грошей, без зброї мандрують наші козаки по пустині – хто куди хотів.

LIEUT.-GEN. W. N. CONGREVE, V.C.
Commanding the Thirteenth Army Corps of
the Fourth British Army on the Somme.

Вальтер Конгрив

По від'їзді добровольців

Вислане українцями прохання про захист від нахаб-чорносотенців до головної комендантури мало те значення, що до табору приїхав сам генерал Конгрива полагоджувати справу.

Заметушився табір: приїхав головний комендант!

По привітанні генерал сказав, що всі таборовики є на єгипетській землі вільні і ніхто не має права робити над ними насильства. Хто записався їхати в добрармію добровільно – нехай їде, а хто під натиском – може виписатися. "Патріоти" похнюпили носи. Трохи відрадніше стало в таборі, коли добровольці відїхали на Крим. Не чекали їх там генеральські пагони – небагато залишилося живими з Врангелевої авантури; решта – спить у сирій землі або, каліками ставши, проклинає свою долю. Варто згадати, що живий і здоровий вийшов найгарячіший таборовий "патріот" Володимир Коломієць, малорос-ренегат, що найбільше доклав рук до зорганізування добровольців у Тель-ель-Кібірському таборі.

Витверезіння табору й відпочинок після кошмару

Життя в таборі заспокоїлося, стало одноманітне, нецікаве: вже не лунали вигуки Костомахи (прізвище офіцера Оритипала), лише шакалі не залишали свого скавуління й продовжували свої жалібні концерти ніби по тих, що відїхали, "побратимах" чи, може, з радості, що позбулися конкурента!.. Зате дійшло до ближчого порозуміння між рештками, що нараховували пару тисяч люда: почались концерти-співи, вистави. Як мало треба, щоб люди були людьми! Всі були веселі й всі сміялися!

Зорганізувався хор, що співав не тільки в себе, а також і в гусарському полку, де наші "Зозуля" та "Гуляли, гуляли" зробили на чужинців велике враження. Слухачі почали свистати в пальці, й то так, що хор уже хотів розбігатись із сорому, аж доки не заспокоїв один шкот (шотландець. – Ред.), пояснивши, що це не те, що у нас. Свистіння в них – це вислів радості і захоплення вашим співом, – так пояснив. Та настрої співаків уже був зіпсований. Треба зазначити, що англійський спів – це дике ревіння шакалів і слухати його неможливо.

Ходили купатися до каналу, а араби, побачивши наших у воді, почали кричати, вимахуючи руками, незрозуміле щось белькочучи, – пізніше ми довідалися, що там купатися небезпечно: різні п'явки, електричні угрі... можуть пошкодити здоров'ю.

Ловили рибу і піймали одного електричного угра. Довго він лежав на землі, поки не позбувся своєї електрики.

Ходили на рижові (рисові. – Ред.) плянтації та оглядали сади з різними південними овочами. Як сади, так і плянтації заводнювалися в той спосіб, що напускали з каналу воду, а нагорі були уставлені мотори. По зборі врожаю на поле

напускали воду, і поле стояло під водою деякий час, а потім знову висушувалося і засівалося наново.

Пішла й торгівля російськими грішми з арабами, греками й англійцями.

Ще раз на нове місце – лишаємо далеку Сахару

За пару місяців нас перевезли в табір Сідібішр, за 3–4 кілометри від Олександрії, недалеко від моря, де за Світової війни перебували полонені турецькі старшини. Тут українці цілком були вже зорганізовані й почували себе досить певно, бо підтримував їх командант табору полковник – українець.

В урядовій командантурі був ад'ютантом колишній російський старшина, що раніше жив у Харкові й симпатизував українському рухові. Всі відсагнули, бо ніхто вже не мріяв організувати рештки “патріотів”, які дедали ледащили, розпичувалися, як, зрештою, й личить представникам “великої нації”.

Сідібішр складався з таборів А, Б, В. Нежонаті – А, сімейні – Б, генерали – В. Кожний табір жив окремим життям. Переважна більшість українців була в таборі А – щось понад 60 чоловіка.

Осередком українського життя був барак ч. 11 з постійним командантом Грицьком Пустоваром, що своєю тактовністю викликав симпатію і в противників. На бараці ч. 11 вивішено тризуб, усі написи – в українських національних барвах.

В коридорі був вивішений статут українською та англійською мовами, з величезним гербом – тризубом угорі. Влаштували концерти, свята, лекції. Свято [Тараса] Шевченка справили в той спосіб, що розібрали перегородки кімнат і перетворили барак на 30-метрової довжини залю, де можна було вмістити 200 людей. Крім різних прикрас, на чільному місці повісили великий портрет Тараса Шевченка.

Під час концерту зала була битком наповнена, програма концерту досить добра і різnorodна.

Налагодили зв'язок із цілим світом – новим і старим. Появилися часописи, наукові книжки; бібліотека збільшувалася майже щоденно. Пізніше й читальню в малій кімнаті заснували, де Андрієвський улаштував в мініатюрі українські хатки, виклав зразки вишивок, що творило дуже приємний український куток; на хвилину забувалося, що кругом нас море мандрівного піску єгипетської пустелі.

Як араб дивиться в далечінь пустелі мандрівного піску з надією, що дійде щасливо до своєї цілі, так і ми вірили в щасливий поворот на батьківщину.

Читальня в Сідібішрі

Життя стало цікаве й поважне. Почали видавати журнал, друкований на машинці, з чудовими карикатурами, з кольоровими віньєтками. Стали виходити й генерали з кемпу (табору. – *Рег.*) “Б”. Генерал Цвітанович помістив свій вірш у нашому журналі. Редактором, коректором і видавцем журналу був Пустовар. Були поети, мистці, музики, співаки й актори.

У журналі містили карикатури і на таборовиків, і на англійську команду, і на всіх тих, що помилково “щось зробив чи сказав”.

Приклад: при співі “Сонце заходить, гори чорніють...” Майстренко, колишній учитель, нарікав на бемолю, що не може її взяти. За п'ять хвилин бачить у журналі, як воює з бемолею, зачепившись ногами й руками за рядки з нот...

Барак ч. 11 обернувся в школу, де від ранку до пізньої ночі відбувалися лекції чужих мов, математики, фізики та ін. Треба було використовувати безділля й надолужити те, що втрачено через війну. Адже це був здебільшого молодий люд, який хотів до чогось дотягтися. Тому вчилися. Вчився не тільки барак ч. 11 (30 людей); на наші виклади приходили таборовики з інших бараків, а навіть багато москалів. В бараці всеціло панувала українська мова: гідність українця й пошана до всього були понад усе. Партій не було – а були лише українці, й тому була “згода в семействі, мир і тишина...” Щасливі й радісні були всі, і з великою пошаною буде згадувати кожен про миле й продуктивне життя в Єгипті.

Прихильність до нас інших таборів

Тут треба відзначити з подякою велику заслугу в нашому житті інженера професора Миколи Косюри з його моральною для нас піддержкою, бо вже сама присутність ученого агронома в нашій колонії надавала позитивного значення нашим будням. Дуже часто читав нам свої чудові лекції з усіх ділянок агрономії, водив нас за табір на вправи, потрібні для зафіксування лекцій. Давав поради і тим допомагав переобтяженому в різних ділянках безкорисливої праці студентів агрономічного факультету Пустоварові.

Колонія зросла до понад 60 чоловіка щиросвідомого елемента, переважно гімназистів, семінаристів і чимало студентів високих шкіл.

Життя єгиптян-українців пливло швидким темпом – без переобтяження працювали систематично, кожен день клали по малій цеглині, маючи на увазі слова [Бориса] Грінченка: “Праця єдина з неволі нас вирве, нумо ж до праці, брати!”

Самопоміч українців

Англійці годували нас незле, але грошей було мало. Ми вже й на пірамідах побували, де я власноручно вирив (вивів. – *Рег.*) на верху Хеопсової піраміди “Хай живе Україна!” французькою мовою.

Було теж кіно. Манило і близьке велике місто Олександрія. Тому давали концерти в місті, співали в грецьких церквах, додаючи зручно під музику наших композиторів грецькі слова, і це вдавалося знаменито. Одного разу в олександрійському театрі давали концерт, причому під час виконання невмирущої і вічно нової “Зозулі” Ніщинського, в місці, де співається: “Султани... ку-ва-ти кай-дани!”, публіка не витерпіла і навперейми кричала: “Біс! Браво!” Грюкали стільцями, аж поки [ми] знову й знову не повторювали.

Пізніше меткіші офіцери організували окремий хор і мандрували з репертуаром українських пісень і на афішах зазначали їх "руськими песенками", та українці загрозили скандалом, якщо буде й далі так продовжуватись. Організація українців була солідна, й на вітер нічого не говорилось, а тому й попередження прийнялося з респектом – більше вже цього не робили.

Табір А мав різні партії й організації. Були там монархісти, соціалісти різних відтінків, студентська організація, яку вів наш лебединський землячок Григорій Радченко, есер, та інші. Російські монархісти ставилися до нас, зрозуміла річ, вороже, а останні організації – більш-менш прихильно, і тому наша позиція між російськими "патріотами" була ніби [при]крита згаданими групами.

Український чмелик

Мушу згадати про те враження, яке справила на всіх нас у єгипетській землі книжка [Василя] Короліва-Старого "Чмелик". "Чмелик" літав з рук до рук і довго гув у бараці й за бараком в часи прогулянок; своїм змістом дуже підходив до наших умовин і настрою. З великою пошаною згадую тут шанованого автора з бажанням, щоб таких творів було більше.

Надія на власні сили

Українці не лише студіювали та співали, пам'ятали вони теж і про фізичний стан, а то тим, що плавали, бігали, вправлялися з тяжкої атлетики. А пізніше організували й мали заробіток за допомогою свого ж таки чоловіка – Василенка, що влаштувався в англійських складах за доглядача над іншими робітниками.

Завдяки Василенкові і ми в "кемпі" не всиділи, бо витяг нас до праці в Абу-Кір, недалеко від Олександрії, містечка, де загинула Наполеонова фльота у війні з Англією.

Таким чином, мусіли лишати науку, взятися до праці. Праця була різна: спочатку справляли старі вантажні авта, а в англійця є звичкою, що не питають диплому, а лише покажи, що ти вмієш робити. Тому нам дали старе вантажне авто, і треба було замінити дерев'яні й залізні частини (арабська кузня була до послуг), обарвити, написати числа і т. п. Проба вдалася, і після того нас уже ніхто не турбував, лише кожної суботи платили добрі гроші.

Ще й тепер залишилися там Василь Жиленко, Круглий і багато інших, а решта, з головним майстром Грицем Божком, пороз'їжджалися – хто куди.

Дякуючи Василенкові українці добре заробляли і були одягнуті, обуті по-людському, а це було сіллю у вічі росіянам, які поширювали байку, що українцям присилає гроші Петлюра.

Нарешті переконалися, що українці все вмюють, на все здібні й не такі ледачі, як вони, і запобігали у нас ласки, щоб ми їм допомогли заробити кілька піястрів. Було поміж ними досить симпатичних людей, тому допомагали, насамперед

сімейним, приміститись на працю. А Валуев – то зовсім зукраїнізувався. Яка іронія: коли пригадаємо валуєвські закони “Нет, не било і не будет”, то українізація Валуєва стає нам подвійно цікава. Але у нас не було витривалости, а на згадану хворобу хворів я, і тому праця припинялася (бо без мене не могли).

Невтомний Василенко! По перерві, за пару тижнів, приїжджає Василенко й нагадує, що вже досить бурлакувати, набирай, мовляв, кумпанію та берись до праці, бо якщо ти грошей не потребуєш, то потребують хлопці. Аргумент був сильний, і тому знову й знову бралися до праці з добрим успіхом. Треба зазначити, що я заробляв гроші як співак, а друге – коли їхали на пароплаві до Єгипту, то виграв у шмен-де-фер (гра в карти. – *Ред.*), і тепер гроші мені пригодилися, щоб міг оглянути Єгипет.

Були в нас різні переходи: студії, і фізична праця, і праця фахова – механіків, столярів, малярів, будівничих. Потім щоденно ходили на морський берег і купалися до вечора.

Пару разів лупилася шкура, як з вужа, але це не було на перешкоді, і купатись ходили вперто лише 5–6 осіб, а то Василь, Бойко, я та інші, що їх прізвищ не пам'ятаю.

Один раз забралися так далеко в море, що при повороті у мене у воді виступив гарячий піт від напруження, а може, й переляку.

Одного разу чуємо крик на воді, припливаємо і бачимо людські руки; витягли, а це – наш козак Чорноніг, котрий пояснював нам пізніше, що хотів іти до берега пішки по морському дні, коли доплисти не можна...

За пару днів теж витягли чотирьох жінок, і чимало часу пройшло, заки привели до притомности та відпровадили до бараку.

Один раз Василя затягло море далеко-далеко, і він ледве вибрався з такого місця. Думали, що вже пропав Василь, – шкода було хлопця! Але ледачих і море не бере! Ніщо нас не відстрашило – далі ходили купатися, і то в час, коли море було найбільш неспокійне.

Думки про виїзд до Абесинії

Події вдома подавали нам надію, що чи скоро повернемося додому. Тому ми і вдалися до Української місії в Царгороді з проханням видати нам пашпорти. Їх ми дістали, але скоро виявилось, що про повернення на Україну навіть думати не було чого. Виникла тоді у нас думка організувати нашу колонію в Абесинії (Абіссинія, тобто Ефіопія. – *Ред.*), і ми почали збирати про цей край інформації. Вони були добрі, й ми стали думати вже про посилку туди одного нашого члена на розвідку. Тим часом доля вирішила для нас зовсім щось інше.

Одного дня завітав до нас Микола Косюра і повідомив, що його викликає до Праги Микита Шаповал, колишній його урядовець, на становище організатора при Українському допомоговому комітеті. Мав уже він і візу від Чехо-Словацької Республіки.

За короткий час Українська Громада вирядила туди М. Косюру, побажавши йому щасливої подорожі до Європи й доручивши тримати щільний зв'язок з нею. Чекати відповіді від М. Косюри з Європи не довелося довго: прийшов величезний лист від нього з повними інформаціями про життя в Європі, зокрема в Чехії.

Замір ліквідації українців

Наш табір значно порідшав, а головне – наш барак майже спорожнів. Тому моряки-юнкери, що приїхали до табору, були приміщені в нашому бараци. Новий командант, полковник-москаль, лебединський військовий начальник, заявив, що в бараци не стерпить ніяких українців. Для цього він зорганізував монархістів із розбишацького елементу, які повели наступ на барак ч. 11, щоб скомпрометувати нас в очах командантури.

Але московським чорносотенцям не повелося. Для боротьби з нами була організована група авантюристів на чолі з капітаном гвардії Воїновом, що за допомогою курського поручника Халіна почали свою акцію з того, що приходили до наших новоприбулих мешканців та робили бешкети. В таборі був такий порядок, що до 10 години вечора можна було хоч і на голові ходити, але після того мав панувати цілковитий спокій: електрика мала бути погашена, й усі повинні були лежати в ліжках. Проте завжди після означеної години в нашому бараци життя продовжувалося як звичайно, лише вікна й двері були позавішувані чорними коцями: і кесареве кесареві, мовляв, і Боже Богові. Монархісти використали це і в заборонений час почали зчиняти крики й бешкети в коридорі нашого бараку, щоби звернути на нас увагу англійців. На наш протест вони відповіли ще більшим криком. Тоді Василь Жиленко погрозив, що, коли за п'ять хвилин не залишать бараку, він викине всіх, як курчат. Не допомогло, крик продовжувався. По п'ятьох хвилинах Василь устав, узяв нахабу боксера Халіна під руки й виніс із бараку. Боксер Халін почав пищати, боксувати, але вирватись із Василевих рук не міг. На крик Халіна прибув його співмешканець капітан гвардії Воїнов, і Василь хотів передати йому Халіна, щоб відвів його до своєї кімнати. Але Воїнов вхопив палицю і хотів ударити нею Василя по голові. Палицю Василь вирвав йому з рук і взявся за бокс, а за ним усі ми, що повисакували з бараку. За момент гвардієць лежав уже на піску, лежали поруч з ним й інші нахаби. Скандал був зліквідований.

Другого дня Пустовар зголосив емігрантському командантові про те, що трапилося вночі. Командант перелякано запитав, чи хочемо ми, щоб про цей інцидент повідомлено англійців. Наш комендант відповів: "Ні. Ми тільки зголошуємо це вам, але попереджаємо, що на випадок нового інциденту – ми за себе не ручимось".

Більше нас ніхто не посмів турбувати, а капітан Воїнов, зустрічаючи мене або Жиленка, ще здалека скидав шапку. Так грубу силу давалося спинити тільки грубою силою.

Праця емісарів

У таборах почалася ганебна агітація за повернення додому. Багато наших молодих хлопців та тих, що лишили родини, повірили в амністію й відїхали до краю, де їх усіх скоро зліквідували...

Я через М. Косюру дістав візу з ЧСР на виїзд туди. Чекав лише, щоб минула зима, бо з теплого єгипетського клімату повертатися до Європи було трохи страшно. Вільний час використав тепер я на ознайомлення з Єгиптом. Кілька разів був у Каїрі. Оглядав там парки, музеї, зоологічний сад, мечеть. Враження було незвичайне! Піраміда Хеопса справляє враження незабутнє. Перед вами стає питання: як могли такі двометрові кам'яні брили підтягати вгору чотири тисячі літ тому на 75-метрову височінь без теперішньої техніки?

До нутра пірамід є вхід, куди без провідника ходити не зовсім безпечно, бо легко можна заблудити й зірватися в глибокий колодезь. Всередині багато є різних ходів, і тяжко потрапити на шлях до кімнати, де був фараонів саркофаг. Зовнішня обкладка камінних брил полірованими плитами обсипалася на могутніх фараонових будовах.

Коло пірамід стоять до послуг провідники-араби на ослах і верблюдах. За кілька піястрів вони можуть вас повезти в пустиню і відпровадити аж до міста. Мандрівний пісок засипав усі ці пам'ятки. Сфінкса, наприклад, майже наполовину, проте справляє він ще й досі велике враження. Своім поглядом він притягає до себе. Мовчазна постать Сфінкса, з храмом жерців біля його ніг, де тепер бігають щурі, навіть у теперішньому вигляді, вражає вас своєю масивністю і таємничістю.

Понад Нілом стоїть цілий ряд пірамід різних епох царювання володарів-фараонів, створюючи своєрідний настрій і кольорит єгипетського краєвиду.

Каїрський музей справляє також велике враження. Треба тиждень часу, щоб його оглянути. Голова після тих оглядин крутиться, перетравлюючи довгий час усе бачене.

Зоологічний сад величезний: там можете спіткати найрізноманітніші породи птаства, починаючи від малих колібріків, не більших від нашого жука, й кінчаючи величезним струсем (страусом. – *Рег.*). Бегемоти, крокодили плавають у спеціальному басейні. Тигри, леви ходять за залізними ґратами.

Ботанічний сад та міський парк, що розлігся серед міста, служать доброю оазою від страшної спеки. Кожне деревце має для нас, європейців, свою цікавість і дивує нас.

Наш знайомий Федір Ільченко дуже зручно продавав папіроски в Каїрі й уже сотню фунтів штерлінгів наскладав у касі. Задумує вивезти сюди свою родину із Сум. Бігає, метушиться. Має різні пляни: старий купець знає, що без грошей людина не має вартости. Часто його англійські поліціанти вели на мотузку з партією арабів до буцигарні, але початого діла він не лишає.

Ліквідація Сідібшру

Нарешті настав час ліквідації англійських таборів і передачі втікачів у розпорядження Ліги Націй. Занепокоєння було велике. Ті, що хотіли лишитися в Єгипті, мусіли підписати запоруку, що не будуть звертатися по допомогу до уряду! Решту посадили на корабель і відвезли до Болгарії. Лише невелика кількість українців, службовиків англійських установ, на різних працях, залишилася й донині в Єгипті. Вони пізніше спровадили до себе своїх жінок, побудували будинки й жили там досить добре до останніх часів.

Про єгипетське життя залишилися в моїй пам'яті найприємніші спогади. Там українці творили одну міцну родину. Не було у нас партій, були лише українці, для яких національна справа була більшою за все.

Гриць БОЖОК

Дж.: Божок Г. Українці в Єгипті. – Регенсбург: в-во "Українське слово", 1946. – С. 24.

Примітки

Книжка має назву "Українці в Єгипті", а в тексті майже скрізь – Єгипет, тож ми уніфікували написання згідно з назвою книжки та сучасним правописом. Так само вчинили і зі словами "Европа", "європейський". – Рег.

Григорій Божок народився на Глухівщині. В книжці вміщено його біографію та інші його спогади.

Піщана

Никифор Авраменко із синами

Розвідка дала знать про появлення на півдні кінноти та бронепотяга. Частина групи круто повернули на схід, правим берегом Бугу. На схід повернули й інші групи. У великім селі, здається Піщаній (можливо, йдеться про м-ко Піщаний Брід. – *Ред.*), наш полк і чорношличники розташувались на ніч.

Рано, коли ми готовились до дальшої дороги, надворі стояв густий туман. Несподівано з півдня почулись один за другим гарматні вистріли, а над селом розірвались шрапнелі. Чорношличники пішли правим боком риссю, піші курені виступили на південь. Я дістав наказ виводить обоз, коло 350 возів. Дорога вела через невелику річку; там, на мості, власне, пропускались вози. За селом, в одлеглості коло $\frac{1}{2}$ км, починався ліс, де обоз мав простягтись по дорозі. Недалеко чулась густа стрілянина. Почали стрілять гармати Черніцина. З противного (протилежного. – *Ред.*) боку була батарея 4–6 гармат і безперервно вело огонь кільканадцять кулеметів. З нашого боку одгризались кулемети короткими чергами.

Коли вийшов останній віз, я пішов до обозу. На дорозі за селом, може, 100 м застряв віз з кулеметом, що становив охорону обозу. Хорунжий Петро Отрішко¹, козак-кулеметчик, та візник щось робили з колесом.

Бій припинився. З правого боку почали висипатись чорношличники, вискочив з гарматами Черніцин і повною риссю минув віз. Лівою стороною через річку спішно перебирались піші. Значить, невдача.

Нарешті можна їхати дальше, віз поправлено. Отрішко приліг за кулеметом.

Саме в цім моменті кінна колонна в сірих шапках почала вилітати із села вулицею, неслась прямо на віз. Візник зсочив з возу, впав на землю.

– Петре, стріляй!

З одлеглості 50–60 кроків застрочив кулемет. Полетіли люди, почали падати коні, чоло колони склубилось, а коли кінчилась стрічка, атакуюча переможна кіннота понеслась назад. Дяченко в тім часі з частиною своїх уже йшов до контратаки. На тім бій кінчився.

Чорні зникли в лісі, віз Отрішка рушив за ними. Присівши на віз, обняв його, блідого, але спокійного після пережитої хвили (...)

...Другого дня червоні ховали своїх заритих, мали їх багато, а між ними – командира кінного полку. Великі страти понесли од кулемета, коли збитою колоною вискакували з села за утікаючими. (Отрішко!)

Никифор АВРАМЕНКО, сотник Армії УНР

Дж.: Авраменко Н. Спомини запорожця. – Київ: Темпора, 2007. – С. 328–330.

Примітка

Петро Отрішко народився 3 жовтня 1896 р. в с. Зарудді, тепер Роменського р-ну Сумської області. Читайте його біографію в цій книжці. – Рег.

З емігрантських настроїв.

Лист з Болгарії

Посольство УНР у Болгарії.

Сидять зліва направо: військовий аташе генерал Борис Бобровський, посол Олександр Шульгин, радник посла Федір Шульга. Стоять: возний Драган, урядовці Юліан Налисник і Дмитро Шелудько, стенотипістка М. Пчелінська, секретар посольства Василь Дрогомирецький, урядовці Йоаній Додул і Петро Сікора

Нас чимало тут в Болгарії є Українців, і "тоже з України", і "тоже малоросов", і просто русских, і "істинно русских". Але скільки – з певністю може сказати хіба тільки "общественна безпека".

Спочатку розбіглись по норах, хто куди попав, і виглядали відти, як запольовані тхори. А потім повилазили. Обдивились. Згадали, що "там", дома, в кооперативних крамницях висіли плякати "в єднанні – сила" і що останній час "там"

чогось гуртувалися. Тепер ми організуємося. Кожен по своєму, але всі з однією метою – взаємної матер[і]альної та трудової допомоги.

Українці збираються гуртками: “Коли ми йдемо до Російського Уряду за допомогою, нас звивають там ворогами – і добре! Досить нам дивитися в чужі руки! Пора самим собі порятунок знаходити!..” І організують громаду.

“Тоже малороссы” пригадують студентські роки і організують землячества. Руські ловлять собі слухачів на вулицях і, обнявши за боки, конфіде[н]ційно розповідають:

“Тринадцать обществъ собираетъ пожертвованія для русскихъ беженцевъ въ Болгаріи; а вы что нибудь получили изъ этихъ пожертвованій? А я получилъ! Теперь я задаю себе вопросъ: а что получимъ мы впредь? Нить (напевно. – *Рег.*), намъ надо організоваться!”

Істинно руські з bloc-notes'ами¹ в руках статистично доказують, що в Росії росте монархичний рух, і закладають традиційні “союзи”.

Але це все невеличкі купки ініціаторів, енергічних людей, а більшість ходє і принохується. І записується. В усі організації – від “союзів” до української громади включно. Бо там дають одяг, там – обід, там – вечерю, там – притулок. І навіть цінічно не ховають своїх міркувань: “А коли організація нічого мені не дає, то на чорта вона здалася?” На емігрантські[й] мові це зветься – сидіти на декількох стільцях.

Робота єсть, спрос на чорнорабочих великий, але робити не хотять. Благодійні інституції породили якусь меркантильну жагу. Емігрант згоден цілий день бігати по городу, висолопивши язика, щоб одержати від Червоного Хреста 20 левів на підметки, що зіб'є їх, доки вибігає ці 20 левів.

Один із українських діячів Ш. казав мені: “Еміграція для нашої інтелігентної молоді – то найкраща життєва школа. Вона засталить дух, навчить працювати і цінувати працю”. Я з усієї сили хочу поділити цей оптимістичний погляд авторитетних спостережень, але мені все чогось при слові “біженець” уявляється ро-схрістаний, розпатланий, непрацездатний, свідомо аморальний обірванець, що оббива пороги всіх благодійних інституцій з невмірущим: “Donnez moi quelque chose!”²

І хочеться сісти серед улиці прямо в поросі, бубоніти ногами по каменю і кричати: “Рятуйте душу! Душа вмирає!”

М. ДИКАНЬКА (Микола ХРАПКО)
Софія

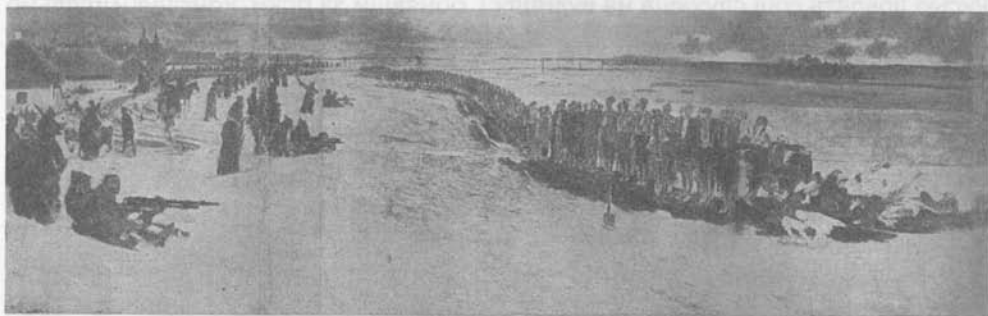
Дж.: Диканька М. З емігрантських настроїв. Лист з Болгарії // Воля. Український тижневик (Відень). – 1921. – Т. 2. – Ч. 2. – 9 квітня. – С. 66–67.

Примітки

1. Блокноти. – *Рег.*

2. “Дайте мені щось!”. – *Рег.*

Сумські жертви в м-ку Базарі на Волині

Перфецький Л. "Трагедія під м. Базаром"

2000 року завдяки тодішньому ректорові академії СБУ Володимирові Сідаку я дістав можливість ознайомитися зі справою на учасників Другого зимового походу, розстріляних у м-ку Базарі 22–23 листопада 1921 року. Називалася вона так: "Уголовное дело по обвинению Мердиевський А. А., Маринич П. И и др.". Це були анкети козаків і старшин Армії УНР, які сповідували кредо: "Умри, але не зрадь". Були серед них і вояки, котрі народилися на території сучасної Сумської області.

17 листопада 1921 р. в бою під с. Малими Миньками Овруцького повіту Волинська група УПА Юрка Тютюнника зазнала нищівної поразки. На полі свого останнього бою козаки і старшини поводитися мужньо. Сотник 6-ї гарматної бригади 6-ї Січової дивізії старшина Р. свідчив: "Умирили козаки як належе, посилаючи прокляття комуністам і зайдам чужинцям, де-які співали "Ще не вмерла Україна". Пощади просило мало, були випадки, коли козаки під час бою сами себе забивали останньою кулею, розстрілявши по ворогові всі набойі".

За даними більшовиків, у цьому бою загинуло понад чотириста козаків, до полону потрапило 537 осіб, у тому числі й поранені.

18 листопада полонених вивели у двір, поставили по два. До них вийшли червоні командири Григорій Котовський та Ілля Гаркавий. "Котовський заявив, що[б], хто служив в червоній армії, вийшли вперед, – розповідав хорунжий Спартак. – Вийшла більша половина. Цих знов построїли по два і стали перевіряти, коли і в яких частинах вони служили. Були такі, що мали документи про службу в большевицькій армії і показували ці документи, але ж коли вони відповідали Котовському на українській мові, то він відправляв на розстріл, кажучи, що "там тебя зрозуміють". Гаркавий, коли до нього звертались по українськи, питав, чи давно він став українцем, і теж відправляв на розстріл"².

Розстріл вирішено було зробити публічним, щоб наочно продемонструвати, "як московська влада карає тих, хто бореться за Волю України"³.

Зігнавши із сусідніх сіл селян, зачитали вирок. Червоний комісар, звертаючись до засуджених на смерть, пообіцяв дарувати життя тим, хто покається й перейде на службу до комуністичної влади.

Наступила моторозна тиша... "У той момент, – писав генерал-полковник Армії УНР Олександр Вишнівський, – у всіх (...) вояків – а були це молоді ще люди – мусіло блискавицею пронестися-промайнути (...) все їхнє життя; мусіли повстати в їхній уяві обличчя й постаті найближчих і найдорожчих їм людей... Мусіло вибухнути з непереможною, здавалося б, силою прагнення радості життя, жадоба жити, жити за всяку ціну (...) Адже ж вони ще молоді (...) А досягнути її, ту спрагнену радість життя, стоячи перед обличчям смерті, так легко (...) Треба вивчити лише одно слово: "ТАК!"...

"ТАК!" – це життя, "НІ!" – це смерть...

Блискавична була внутрішня боротьба...

А навколо них панувала все та сама несамовита тиша...

І ось ту тишу порушує голосне, горде й рішуче "НІ!".

359 героїчних партизанів воліли смерть, ніж зраду своєї Батьківщини.

Зараз же за тим виявом неперевіреного героїзму, за тим фатальним для них "НІ!", з грудей (...) виривається нестримано-голосно "ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА!" (...)

Заклекотіли кулемети (...) Наче скошена трава, полягло 359 вірних (...) синів України, уярмленої й катованої московським наїзником-окупантом..."⁴

У розповіді Олександра Вишнівського є неточності, зокрема козаків і старшин розстрілювали групами, а не відразу всіх. Розстріляли не 359, а 360 наших вояків.

Знову слово – хорунжому 3-ї Залізної дивізії Спартаку, якому вдалося втекти з полону і звітувати перед військовим керівництвом УНР: "На протязі цієї ночі весь час було чути кулеметну стрілянину – це розстрілювали наших полонених, – зазначав він. – В першу чергу були розстріляні старшини. Коли вивели на розстріл першу партію, то чути було, що співають "Ще не вмерла Україна...", але після брязгу шабель все затихло (...) Виходячі прощались із іще лишаючимися, уходя на розстріл. Виводили на розстріл партіями по 25 чоловік не по списку, а просто по порядку"⁵.

"Минуло 80 років від тих невеселих подій. І ось я сиджу в Державному архіві СБУ і гортаю кримінальну справу на учасників Листопадового рейду. Гортаю анкети розстріляних під Базаром", – так писав я у передмові до книжки "Рейд у вічність", яка вийшла 2001 року у видавництві "Діокор". – Найбільше вразило, що серед розстріляних понад половина – люди мирних професій: писарі, телеграфісти, фельдшери, санітари, завідувач аптекою, кашовари, шевці, іздові... Тобто до рук більшовиків потрапив обоз, у якому перебували люди, значна частина з яких не брали участі в боях, бо не мали зброї.

Вразило й те, що душоуби страчували навіть поранених і тяжкопоранених, зокрема були розстріляні поранені в бою Григорій Дугельний, Кузьма Мироненко, Іван Петренко, Оксентій Тронько, Андрій Шафранівський, Герасим

Онофрейчук, Яків Шведюк, Митрофан Грох, Анастас Ясько, Михайло Мелентіїв, Микола Саківський, Петро Гуденко, Михайло Василів, Кость Токаревич, Семен Олехнович, Іван Манжула, Артем Голуб, Степан Майданюк, Борис Страшкевич, Степан Федорів, Трохим Костецький, Олександр Півторац, Пилип Шелест, Гаврило Добровольський, Мусій Білокрис, Кость Янишевський, Андрій Нестеренко, Андрій Свиргодський, Сава Когун, Олександр Зубченко, Яків Кузьмин, Дем'ян Калитський, Тиміш Борщевський, Станіслав Бондаревич, Станіслав Соколовський, Олександр Приходський, Іван Маницький, Купріян Плахтій, Павло Таносечук, Іван Стеблін, Тиміш Радіоненко, Василь Голуб, Олекса Мельниченко, Михайло Каменецький, Антін Клименко та тяжкопоранені Стефан Бичко, Юхим Тройнюк, Тиміш Очеретний, Клим Чорний (всього 49 чоловік, тобто 13,6% від загальної кількості). Уява малює, як їх виводили, а декого виносили на розстріл⁶.

Давайте згадаємо сьогодні сумчан, які поклали свої голови в м-ку Базарі на Волині. Уперше їхні імена опубліковано в книжці "Рейд у вічність" (Київ: Діокор, 2001), яку я впорядкував разом з Віктором Рогом і Павлом Стегнієм.

Цифра перед прізвищем означає номер, під яким воїна подали у списку розстріляних.

206. БУЗУН Данило Савелійович. Народився 11 грудня 1893 р. в с. Матіївці Конотопського пов. Чернігівської губ., тепер Бахмацького р-ну Чернігівської обл. Українець. Селянин. Закінчив церковнопарафіяльне училище. Муляр. Безпартійний. В Армії УНР із 1919 р. Під час Другого зимового походу – козак нестройової сотні 4-ї Київської дивізії. Потрапив у полон 17 листопада під с. Миньками. Розстріляний 22 листопада 1921 р. в м. Базарі, тепер Народицького р-ну Житомирської обл. Реабілітований 27 квітня 1998 р.

Дж.: Галузевий державний архів СБУ.– Арх. 74629 фп.– Т. 1.– Арк. 230–230 зв.

101. ВЕРГУН Семен Семенович. Народився 25 квітня 1897 р. в с. Михайло-Ганнівці Карабутівської вол. Конотопського пов. Чернігівської губ., тепер Конотопського р-ну Сумської обл. Українець. Селянин. Закінчив сільську школу. Безпартійний. В Армії УНР із 1919 р. Служив у 30-му курені 10-ї бригади 4-ї Київської дивізії. Під час Другого зимового походу – козак 4-ї Київської дивізії. 17 листопада під с. Звіздаллю потрапив у полон. Розстріляний 22 листопада 1921 р. в м. Базарі, тепер Народицького р-ну Житомирської обл. Реабілітований 25 березня 1998 р.

Дж.: ГДА СБУ.– Арх. 74629 фп.– Т. 1.– Арк. 124–124 зв.

281. ГАРЕНОВ Олександр Миколайович. Народився 30 серпня 1898 р. в м. Путивлі Курської губ., тепер Сумської обл. Росіянин. Міщанин. Закінчив церковнопарафіяльну школу. Маляр. Безпартійний. В українській армії з 1918 р. Під час Другого зимового походу перебував при лазареті (господарчій частині?) УПА.

У полон потрапив 17 листопада. Розстріляний 22 листопада 1921 р. в м. Базарі, тепер Народицького р-ну Житомирської обл. Реабілітований 27 квітня 1998 р.

Дж.: ГДА СБУ.– Арх. 74629 фп.– Т. 1.– Арк. 307–307 зв.

Примітка. Гаренов – так записано в анкеті та в реабілітаційному висновку, а в списку розстріляних – Гаріонов. Василь Верига і Борис Тимошенко у своїх дослідженнях подають його прізвище як Горгюнів.

94. ГОЛУБ Артем Павлович. Народився 1898 р. в Лебединському пов. Харківської губ. Українець. Селянин. Малограмотний. Безпартійний. В українській армії з 1918 року. Під час Другого зимового походу – санітар лазарету 4-ї Київської дивізії. У полон потрапив, буди пораненим. Розстріляний 23 листопада 1921 р. в м. Базарі, тепер Народицького р-ну Житомирської обл. Реабілітований 25 березня 1998 р.

Дж.: ГДА СБУ.– Арх. 74629 фп.– Т. 1.– Арк. 117–117 зв.

218. ДЕМЧЕНКО Петро Костянтинович. Народився 1899 р. в Глухівському пов. Чернігівської губ. Українець. Міщанин. Закінчив 3 класи Глухівського ремісничого училища. Слюсар. Безпартійний. В Армії УНР із 1920 р. Під час Другого зимового походу – в обозі 4-ї Київської дивізії. Потрапив у полон 17 листопада під час бою неподалік с. Малих Миньків. Розстріляний 22 листопада 1921 р. в м. Базарі, тепер Народицького р-ну Житомирської обл. Реабілітований 27 квітня 1998 р.

Дж.: ГДА СБУ.– Арх. 74629 фп.– Т. 1.– Арк. 242–242 зв.

135. КАМЕНЕЦЬКИЙ Михайло Григорович. Народився 23 червня 1898 р. в с. Груні Зіньківського пов. Полтавської губ., тепер Охтирського р-ну Сумської обл. Українець. Міщанин. Закінчив 4 класи міського училища. Телефоніст. Безпартійний. В Армії УНР із 1919 р. Інтернований в одному з польських таборів. Під час Другого зимового походу – козак телефонічної сотні 2-ї бригади 4-ї Київської дивізії. Буди пораненим, потрапив у полон 17 листопада на березі р. Березинки. Розстріляний 23 листопада 1921 р. в м. Базарі, тепер Народицького р-ну Житомирської обл. Реабілітований 27 квітня 1998 р.

Дж.: ГДА СБУ.– Арх. 74629 фп.– Т. 1.– Арк. 158–158 зв.

Примітка. Василь Верига і Борис Тимошенко у своїх дослідженнях подають його прізвище як Камянецький.

345. КАЛАШНИКІВ Олександр Антонович. Народився 1897 р. в м. Путивлі Курської губ., тепер Сумської обл. Українець. Селянин (“казенный крестьянин”).

Закінчив 2 класи сільської школи. Безпартійний. В українській армії з 1918 року. Службу проходив писарем 20-ї бригади 4-ї Київської дивізії. Під час Другого зимового походу – писар 4-ї Київської дивізії. Розстріляний 22 листопада 1921 р. в м. Базарі, тепер Народицького р-ну Житомирської обл. Реабілітований 27 квітня 1998 р.

Дж.: ГДА СБУ.– Арх. 74629 фп.– Т. 1.– Арк. 370–370 зв.

32. КИБАЛЬНИК Сила Пантелеймонович. Народився 1889 р. в с. Чернечій Слободі Роменського пов. Полтавської губ., тепер Буринського р-ну Сумської обл. Росіянин. Селянин. Закінчив 2 класи початкового училища і бухгалтерські курси в Москві. Безпартійний. Служив санітаром у Червоній армії. Під час Другого зимового походу – писар кінної сотні штабу 4-ї Київської дивізії. Розстріляний 22 листопада 1921 р. в м. Базарі, тепер Народицького р-ну Житомирської обл. Реабілітований 25 березня 1998 р.

Дж.: ГДА СБУ.– Арх. 74629 фп.– Т. 1.– Арк. 43–43 зв.

Примітки. Під час допиту С. Кибальник зазначив, що в сотні, якою командував Маркевич, було 9–15 козаків лише із шаблями, без гвинтівок. Василь Верига і Борис Тимошенко у своїх дослідженнях подають його прізвище як Кибельник.

51. КРИВОКОБИЛЬСЬКИЙ Монан (Мусій) Павлович. Народився 1896 р. в с. Левченках Роменського пов. Полтавської губ., тепер Роменського р-ну Сумської обл. Українець. Селянин. Закінчив сільську школу. Писар. Безпартійний. В Армії УНР із 1919 р. Під час Другого зимового походу – діловод господарчої частини 2-ї бригади 4-ї Київської дивізії. У полон потрапив 17 листопада близько 15.00–16.00 год. під час бою під с. Миньками. Розстріляний 23 листопада 1921 р. в м. Базарі, тепер Народицького р-ну Житомирської обл. Реабілітований 25 березня 1998 р.

Дж.: ГДА СБУ.– Арх. 74629 фп.– Т. 1.– Арк. 70–70 зв.

222. ЛЯЩЕНКО Федір Якович. Народився 10 серпня 1898 р. в с. Гирівка Конопського пов. Чернігівської губ., тепер с. Шевченкове Конопського р-ну Сумської обл. Українець. Міщанин. Закінчив сільську школу. Безпартійний. В Армії УНР із 1919 р. Служив у 3-й гарматній бригаді 3-ї Залізної дивізії. Інтернований у таборі м. Каліша. Під час Другого зимового походу – козак комендантської сотні штабу 4-ї Київської дивізії. Потрапив у полон 17 листопада близько 15.00 під час бою неподалік с. Миньків. Розстріляний 22 листопада 1921 р. в м. Базарі, тепер Народицького р-ну Житомирської обл. Реабілітований 27 квітня 1998 р.

Дж.: ГДА СБУ.– Арх. 74629 фп.– Т. 1.– Арк. 246–246 зв.

Примітка. Василь Верига і Борис Тимошенко у своїх дослідженнях подають його прізвище як Плященко.

167. МАШИРОВ Микола Дмитрович. Народився 1899 р в с. Шипівці (Шулешівці?) Путивльського пов. Чернігівської губ., тепер, очевидно, Путивльського р-ну Сумської обл. Росіянин. Селянин. Закінчив сільську школу. Слюсар. Безпартійний. В українській армії з 1918 р. Під час Другого зимового походу – козак технічного куреня при штабі 4-ї Київської дивізії. У полон потрапив під с. Малими Миньками. Розстріляний 22 листопада 1921 р. в м. Базарі, тепер Народицького р-ну Житомирської обл. Реабілітований 27 квітня 1998 р.

Дж.: ГДА СБУ.– Арх. 74629 фп.– Т. 1.– Арк. 191–191 зв.

Примітка. Василь Верига і Борис Тимошенко у своїх дослідженнях подають його прізвище як Маширів.

300. МИХАЙЛЕНКО Яків Іванович. Народився 9 лютого (листопада?) 1896 р. у Кролевецькому пов. Чернігівської губ. Українець. Селянин. Закінчив сільську школу. Безпартійний. В Армії УНР із 1920 р. Служив у 7-му курені 3-ї бригади 3-ї Залізної дивізії. Під час Другого зимового походу – козак 1 штабної сотні 4-ї Київської дивізії. Розстріляний 22 листопада 1921 р. в м. Базарі, тепер Народицького р-ну Житомирської обл. Реабілітований 27 квітня 1998 р.

Дж.: ГДА СБУ.– Арх. 74629 фп.– Т. 1.– Арк. 326–326 зв.

Примітка. Василь Верига і Борис Тимошенко у своїх дослідженнях подають його посаду як чотовий.

197. САВЧЕНКО Трохим Архипович. Народився 1899 р. в с. Дмитрівці Котопського пов. Чернігівської губ., тепер селище міського типу Бахмацького р-ну Чернігівської обл. Українець. Селянин. Закінчив однокласне сільське училище. Наглядач на телеграфі. Безпартійний. В Армії УНР із 1919 р. Служив козаком-зв'язківцем при штабі 2-ї Волинської дивізії. Інтернований у таборі м. Каліша. Під час Другого зимового походу – козак-зв'язківець при штабі 4-ї Київської дивізії. Розстріляний 22 листопада 1921 р. в м. Базарі, тепер Народицького р-ну Житомирської обл. Реабілітований 27 квітня 1998 р.

Дж.: ГДА СБУ.– Арх. 74629 фп.– Т. 1.– Арк. 220–220 зв.

20. СОКРУТ Наум Аврамович (Оврамович). Народився 1 грудня 1891 р. в слободі Нижній Сироватці Сумського пов. Харківської губ., тепер село Сумського р-ну Сумської обл. Українець. Селянин. Закінчив Сумське сільськогосподарське училище (1912) та 2-гу Іркутську школу прапорщиків. Агроном. Штабс-капітан царської армії (командир інженерної роти) 4-ї Сибірської стр. дивізії. Партійність – “петлюрівець” (так в анкеті).

В Армії УНР із 1 січня до листопада 1919 р. (був січовим стрільцем), коли потрапив у полон до денікінців, з якими пізніше був інтернований у табір м. Олександрова-Куявського. У 1920 р. воював у складі 4-ї Київської дивізії, з якою відступив у Польщу. Знову був інтернований у табір Олександрова-Куявського. Під час Другого зимового походу – ройовий технічної сотні 4-ї Київської дивізії. У полон потрапив 17 листопада. Розстріляний 22 листопада 1921 р. в м. Базарі, тепер Народицького р-ну Житомирської обл. Реабілітований 12 березня 1998 р.

Дж.: ГДА СБУ.– Арх. 74629 фп.– Т. 1.– Арк. 28–30 зв.

299. ЧИЧМАН Іван Йосипович. Народився 5 березня (серпня?) 1892 р. в с. Андріяшівці Лохвицького пов. Полтавської губ., тепер Роменського р-ну Сумської обл. Українець. Козак. Закінчив сільське училище. Телефоніст. Безпартійний. В Армії УНР із 1919 р. Служив у 30-му курені 10-ї бригади 4-ї дивізії. Інтернований у таборі м. Олександрова-Куявського. Під час Другого зимового походу – козак 1-го куреня 1-ї бригади 4-ї Київської дивізії. У полон потрапив під с. Миньками. Розстріляний 22 листопада 1921 р. в м. Базарі, тепер Народицького р-ну Житомирської обл. Реабілітований 27 квітня 1998 р.

Дж.: ГДА СБУ.– Арх. 74629 фп.– Т. 1.– Арк. 325–325 зв.

Примітка. Василь Верига і Борис Тимошенко у своїх дослідженнях подають його прізвище як Чічман.

33. ШЕВЧЕНКО Григорій Васильович. Народився 1895 р. в с. Андріяшівці Лохвицького пов. Полтавської губ., тепер Роменського р-ну Сумської обл. Українець. Козак. Закінчив 6 класів гімназії в м. Тифлісі та 2-гу Тифліську школу прапорщиків. Підпоручик царської армії. Безпартійний. В українській армії з грудня 1918 р. Як січовий стрілець у 1919 р. інтернований в один із польських таборів. Під час наступу 1920 р. – старшина для доручень при інтендатурі Київської дивізії. Вдруге інтернований у табір м. Вадовиць. Числився писарем господарчої частини інтендатури Київської дивізії. Під час Другого зимового походу через хворобу перебував у резерві штабу 1-ї бригади 4-ї Київської дивізії. У полон потрапив 16 листопада під м. Базаром, тепер Народицького р-ну Житомирської обл. Розстріляний 22 листопада 1921 р. в м. Базарі. Реабілітований 25 березня 1998 р.

Дж.: ГДА СБУ.– Арх. 74629 фп.– Т. 1.– Арк. 46–46 зв.

Примітки. Григорій Шевченко під час допиту стверджував, що напередодні походу генерал-хорунжий Юрко Тютюнник видав кожному по 10000 крб., щоб на ці гроші козаки і старшини купували собі продукти.

Василь Верига і Борис Тимошенко у своїх дослідженнях подають його ім'я як Василь, а військове звання як хорунжий.

194. ШКУМАТ (ЧУМАК?) Василь Дмитрович. Народився 1898 р. в Сумському пов. Харківської губ. Українець. Селянин. Неграмотний. Безпартійний. В Армії УНР із 1919 р. Під час Другого зимового походу – козак технічного куреня 4-ї Київської дивізії. Розстріляний 22 листопада 1921 р. в м. Базарі, тепер Народицького р-ну Житомирської обл. Реабілітований 27 квітня 1998 р.

Дж.: ГДА СБУ.– Арх. 74629 фп.– Т. 1.– Арк. 218–218 зв.

Примітки. Василь Верига і Борис Тимошенко у своїх дослідженнях подають його прізвище як Чумак. І у списку розстріляних також зазначено Чумак.

Можна стверджувати, що під час Другого зимового походу Української повстанської армії під проводом Юрка Тютюнника загинули й інші вихідці із сучасної Сумської області, зокрема і в бою під с. Малими Миньками – тоді полягло понад 400 козаків і старшин Армії УНР. А були й інші бої...

На жаль, імена цих героїв, можливо, вже ніколи не вдасться встановити.

Але ми пам'ятаємо їхній подвиг.

І відчуваємо священний пієтет перед нашими відчайдушно хоробрими предками.

Вічна їм слава!

Роман КОВАЛЬ

Дж.:

1. ЦДАВО України.– Ф. 1078.– Оп. 2.– Спр. 210.– Арк. 105–106.

2. ЦДАВО України.– Ф. 1078.– Оп. 2.– Спр. 210.– Арк. 46–48 зв.

3. Вишнівський О. Базар. Голгота 359-ти.– Незборима нація (Київ).– 1997.– Ч. 17 (130).– С. 3.

4. Там само.

5. ЦДАВО України.– Ф. 1078.– Оп. 2.– Спр. 210.– Арк. 46–48 зв.

6. Рейд у вічність / Упорядники Р. Коваль, В. Рог, П. Стегній.– Київ: Діокор, 2001.– С. 9–10.

Дія, варта, щоб її пригадати

(В 44-ті роковини трагічної смерті
сл. пам. Насті Гудимович і Марії Тарасенко)

Настя Гудимович

віком людей, уже зачерствілих і байдужих до свого рідного, та, як той запальник до стрільна-гранати, запалила багато сучасної собі людности, що потім рішуче пішла їх слідами, відновивши давній чин, що ім'я йому збройна сила і національна свідомість.

На маргінесі Крутянського чину пригадалася мені з того часу дія двох подруг-дівчаток Настусі й Марусі, дія, варта, щоб її пригадати, бо поважна й незабутня. Вони саме починали 16–17-тирічне життя і були ученицями середніх кляс гімназії. Коли частенько людьми вживається термін “які батьки – такі й діти”, то треба й за їхніх батьків дещо сказати.

Проживали вони в північній частині України на колишній Гетьманщині, близько пограниччя з Московщиною, у великому містечку [Вороніж, тепер Шосткинського району Сумської області]. Походили із старовинного козацького роду. Їхні діди-прадіди при різних нагодах охоче розмовляли на любую для них тему – про ще таку ніби недавню козаччину, про військові походи, про устрій за часів Гетьманщини, освіту й побут і багато-багато про дещо з тодішнього, ще досить вільного народнього життя – та порівнювали ті часи з теперішніми, коли “на всіх язиках все мовчить”... А дітки ці всі перекази, причаївшись, слухали та всотували у свої дитячі чуйні серденька зі святою побожністю та увагою, бо дідү-

У нашій періодичній пресі багато вже писалося та немало й буде ще писатися про світлий, незабутній чин нашої молоді, яка на вічні віки прославилася 30 січня 1918 р. під Крутами, відважно ставши на захист щойно воскреслої рідної держави, Української Народньої Республіки, і віддала своє юне життя в нерівному бою з непомірно більшою кількісно ордою московських хижаків, що чорною хмарою сунули на Україну на загарбання й знищення її.

Своїм героїчним чином, щиросердним і гарячим ентузіазмом, святою любов'ю до свого краю і народу та всього свого рідного молодь того часу розтопила приспані й заморожені почуття старших за себе

сі, оповідаючи-пригадуючи, не раз гірко й плакали, нарікаючи на сучасну лиху долю нашого народу.

Батько Настусі, Михайло Дмитрович Гудимович, був кваліфікованим майстром-кравцем, обслуговував переважно місцеву інтелігенцію, сам був культурним та охайним чоловіком, одружений з місцевою козачкою зі свідомої родини. Своїх п'ять донечок вони виховали на свідомих свого роду людей, давши всім середню освіту. Найстарша доня, Настуся, у 1918 році була вже студенткою першого курсу Київського університету.

Родина Івана Васильовича Тарасенка. Марія стоїть праворуч

Батько Марусі, Іван Васильович Тарасенко, відомий старий український діяч, що також походив з козацького роду, ще в 1905 році за "мазепинство" разом з іншими своїми друзями був висланий царською владою за межі губернії. Був він депутатом від Чернігівщини до 1-ї Державної Думи аж до її розпуску. Був одружений із щирою козачкою. Мали одну доньку й двох синів. Старша доня, Маруся, як і її подруга Настуся, студіювала в університеті й на одному факультеті.

Ще в 1917 році, одразу по Національній революції в Україні, дві подруги, Настуся й Маруся, будучи вже гімназистками випускної класи, у вільні від навчання години в гімназії і в містечку, серед молоді вперто, з великою посвятою провадили освідомчу працю в українському національному дусі, закладаючи різні гуртки, і самі були душею й провідниками тих організацій, невпинно борючись із місцевими русотяпськими та інтернаціональними впливами, не звертаючи уваги на ніякі погрози з боку ворожих українству елементів.

Треба одверто сказати, що коли б подібна робота була ведена не інтелігентними дівчатами-красунями, а хоч би й досвідченим, добре вишколеним діячем-мужчиною, таких досягнень годі було б сподіватися. А наслідки були такі: не тільки хлопці й дівчата, більш свідоміші вихованці середніх шкіл, але й звичайні собі селянські парубки ставали тепер свідомими себе людьми, [починали розуміти], хто вони й чийх батьків діти. В грізний для молодой держави час Армія Української Народньої Республіки з одного тільки містечка, де попрацювали Настуся й Маруся, збагатилася не на один десяток національно свідомих козаків і шість старшин.

В університеті згадані двоє дівчат-студенток доповнили собою існуючі вже там численні гуртки національно свідомой молоді, що згуртувалася потім у бойовий стрілецько-козацький курінь і самовіддано взяла участь у бою під Крутами.

Молодь-юнаки вхопились за зброю, як і належить козацьким нащадкам, а дівчата також не залишилися бездіяльними, і переважаюча їхня більшість, убачаючи небезпеку для Рідного Краю, пішла слідом за вояками, щоб усе бути їм у допомозі вірними сестрами-жалібницями, а при потребі й зв'язковими або звідунами, виконуючи часом найбільш небезпечні відповідальні завдання з ризиком для особистого життя.

Такі завдання Настуся й Маруся з посвятою виконували безперервно близько двох років, саме в найтяжчі бойові часи, у Сирій дивізії Армії УНР до часу, коли вся армія, здесятована безупинними боями з численними ворогами та висипним тифусом, що немилосердно клав смертні покоси в її рядах, без будь-якої допомоги ззовні, ба навіть без людяного співчуття до народнього горя з боку "цивілізованого" світу, під навалюю переважаючих ворожих сил примушена була нескореною відступити за кордони своєї Батьківщини... Про це, як і про своїх доньок, батьки дівчат довідалися, коли вони взимку на початку 1920 року, перемучені холодом і голодом, пригнічені подіями, ще не зовсім одужавши від тифусу, заледве живі, поконавши понад тисячу верстов, нарешті добилися до рідних хат, після дворічної невідомости про них...

Здавалося, що після пережитого лихоліття, зазнавши військового походу з безнастанними боями, невигод, терпіння й поневіряння, для юних ще дівчат усе закінчилося раз і назавжди. Та не з такого роду вони походили і не так вони загартувалися на полі боротьби, щоб занехаяти змагання за волю Рідного Краю. Видужавши від хвороби та трохи відпочивши, дівчата ще з більшим завзяттям приступили на цей раз до надто небезпечної роботи, в умовах безоглядного терору окупанта-москаля, що, тріумфуючи після своєї перемоги, нещадно розправлявся з "петлюрівськими недобитками" та симпатиками – українськими патріотами.

Настуся й Маруся самовіддано виконували завдання повстанкому "Козача Рада" (від початку ця підпільна українська організація контролювалася чекістами. – *Ред.*), вишукували й підготовляли відповідних людей до майбутнього великого повстання у слушний час. Очевидно, ці дівчата були втаємничені у підготовку за кордоном Армії УНР до Зимового походу на Україну. А в той час така робота тихо провадилася майже по всій Україні. Та, як написано, "нічого нема

тайного, щоб не стало явним” – світ же не без “добрих” людей – кочубеїв, галаганів, носів і багатьох подібних їм гнилоковбасників та мискосочовичників.

Запродана була й “Козача Рада”. В одну з лютневих ночей 1922 року згря чекістів обступила будинок ч. 30 на Великій Підвальній вулиці в Києві, тодішнє мешкання Тарасенка, де саме зіздилися на нараду члени “Козачої Ради”, та, удершись у будинок, заарештувала всіх наявних там членів, а в тому [числі] Настусю й Марусю.

Після шестимісячного ув’язнення й тримання в чекістських льохах і тортур на допитах відбулася “судова розправа” “тройки” чекістів при закритих дверях.

На цій розправі, як це водиться у них, всі злочинці “призналися” і 82 особи засуджені до розстрілу, а решта – до висилки й довготермінового ув’язнення.

Вночі з 27 на 28 серпня того ж 1922 р. усі засуджені на смерть на чолі із сотником [Миколою] Лозовиком, Коломійцем та іншими, разом найкращих синів і доньок України, а в тому й дівчата Настя Гудимович та Маруся Тарасенко зі своїм рідним батьком Іваном Тарасенком [і Михайлом Гудимовичем, батьком Насті], по довгих і брудних знущаннях і нелюдських тортурах, на Липках у Києві були розстріляні.

Так закінчили своє молоде життя Настуся Гудимович і Маруся Тарасенко разом з рідним своїм татом та іншими тисячами відомих і невідомих молодих завзятих патріотів – борців за свою рідну Батьківщину і нарід, на вічну славу України і на приклад для наступних поколінь.

Слова нашого найбільшого патріота й пророка Тараса “борітеся – поборете”, нехай стануть кожному українцеві за провідну зорю, а тоді вже напевне усміхнеться – не заплакана, а вільна Україна-Мати.

Ця коротенька пригадка в 44-ту річницю невчасної лютої смерті моєї любові й незабутньої рідної сестрички Настусі, студентки Київського університету Святого Володимира, та її ближчих друзів по боротьбі нехай буде світлим духовим надгробком на невідомій братській могилі без хреста цих мучеників, що на святе діло пішли і своїм вогненним завзяттям запалили своїх послідовників. Вічна їм Пам’ять!

Слава Україні! Героям Слава!

Микола Лозовик.
Фрайштагт,
Австро-Угорщина.
1918 р.

Віра ГУДИМОВИЧ-КАЗАНІВСЬКА

Дж.: Гудимович-Казанівська В. Дія варта, щоб її пригадати... // Дороговакз: орган вояцької думки і чину. – Торонто, 1966. – Січень – лютець. – Ч. 9 (28). – С. 9–11.

Автобіографія лицаря Залізного хреста Миколи Отрішка

Петро Отрішко

Родився я 3-го жовтня 1896 року в с. Заруддя Роменського пов. на Полтавщині в сім'ї звичайного маляра Миколи Даниловича Отрішко. Землі батько майже не мав, крім маленького огороду коло хати, а заробітки були такими нікчемними, що сім'я ледві-ледві ними перебивалася. Коли я дожив до шкільних років, то батько мій почав турбуватися, аби дати мені трохи кращий кусок хліба, і почав шукати дороги до якоїсь школи. Матеріальних засобів абсолютно не було для цієї справи, а тому і дорога була тяжка. На моє щастя, в Ромні був далекий мій дядько вчителем "Городского училища", котрий, довідавшись про мою надзвичайну спосібність до грамоти, погодився мене взяти до себе по скінченню початкової школи і дати мені можливість при його засобах вчитися далі.

Опинившись в "Городському училищу" в 1910–1911 шкільному році і пробувши кілька місяців, я був повний радості, що мав змогу вчитись і що всі вчителі так були задоволені мною. Але радість моя була недовга: тітка почала дядькові докорять, що я живу в них безкоштовно, і я, перейшовши до II кляси, мусив дядька, а разом і школу залишити. Тоді я вдався до повітового земства, яке посилало від себе дітей бідного селянства до професійних шкіл Полтавщини на стипендію губерніяльного земства. Старання мої справились, і я в 1911–12 шкільнім році вступив до Полтавської 5-ти клясової ремесничої школи на стипендію. Там пробув я чотири роки й, перейшовши до 5-ої кляси, був покликаний до російської армії 8 серпня 1915 р.

При війську пройшовши різні військові етапи, в кінці 1916 р. був командирований до 2-ї Житомирської школи прапорщиків, яку з великим успіхом і скінчив 15 червня 1917 р. По скінченню школи в ранзі прапорщика відбув знову на фронт дієвої армії, де був до кінця 1917 р.

30 грудня 1917 р. був відкомандирований до Києва в 2-й Сердюцький Полуботківський полк новоутвореної української армії. Коли Червоною Армією був за-

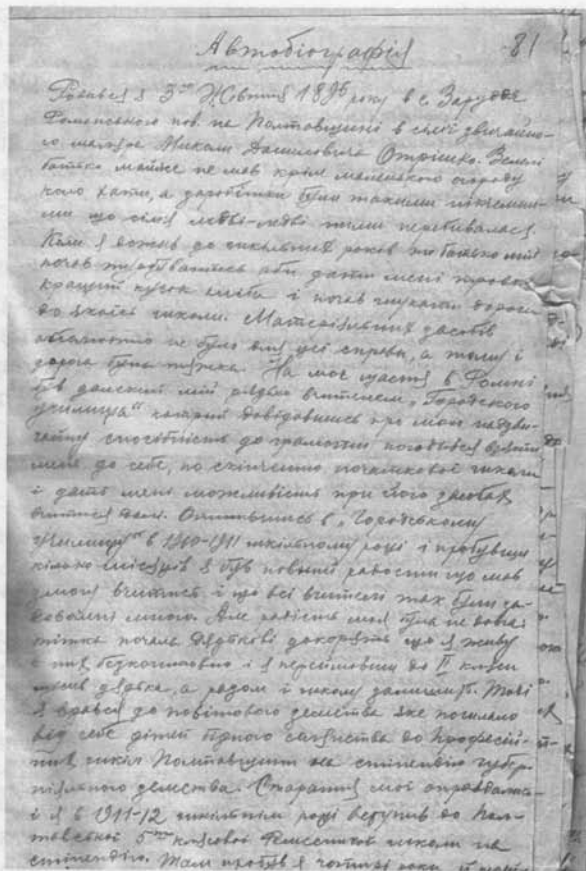
йнятий Київ 25.І.18 р. і укр. армія майже була розпорошена, я поїхав до дому з метою продовжувати освіту.

Економічне становище країни було таке скрутне, що на всякі інші засоби, потрібні для навчання, крім своїх, надіяться не можна було. Свої ж засоби не дозволяли ні одного дня перебувати в якому б не було центрі. Так просидів я з місяць дома і після довгих міркувань вирішив віддати себе військовій службі.

Поїхав я до Києва і 8-го травня 1918 р. вступив до Київської інструкторської школи старшин, яку з великими труднощами вдалось скінчити, бо згідно гетьманському наказу, вимагавшому певних освітніх і службових стажів від старшин, маючих залишитися на службі, багатьом прийшлося армію залишити.

По скінченню школи 5 вересня 1918 р. був призначений до 33-го піш. Ахтирського полку, який стояв в Полтаві, а потім переїхав до мого повітового міста Ромен. В полку мені трапилась можливість ознайомитися з кулеметним ділом, і цією справою я був дуже зацікавлений. В часи Петлюрівського перевороту на Україні я автоматично так і остався в полку, але рахувався уже мобілізованим. При наступі Російської Червоної Армії на Україну в кінці 1918 р. я, остаючись військовим і виконавцем наказу, відступив з рідного міста в складі 33-го піш. Ахт. полку. До цього часу я займав посаду молодшого муштрового старшини, а при від'їзді з Кременчука був призначений полковим ад'ютантом 1 лютого 1919 р. В кінці травня 19 р. за скороченням штатів мій полк був розформований, і я переведений був до 20-го Запорізького Мазепинського полку, де займав посаду молодшого старшини кулеметної сотні. В кінці квітня 1920 р. я був призначений полковим квартирним (квартирмейстером. - Рег.) і на подібній посаді був до кінця оперування Петлюрівської Армії.

Коли Петлюрівська Армія 21 листопада 1920 р. була викинена за межі України Червоною Армією, то була інтернована Польщею. Попавши в польський табор

Перша сторінка автобіографії

інтернованих, я переконався в грандіозній авантюрі Петлюри і задався метою залишити те гніздо. Шляхів з табору майже не було нікуди, бо до дому [їхати не наважувався] – боявся терору Радянської влади, в Польщі не давали права на побут, а за кордон, не знаючи мови, боявся теж. Тоді я взявся за вивчення німецької мови, що давалось тяжко, бо поляки офіційно заборонили вчити і прийшлося це таємно робити. Нарешті, коли я почув себе здатним до подорожі в Німеччину з боку мови, я 12 квітня 1922 р. втік з-за польсько-петлюрівських дrottів і щасливо дістався до Берліну.

Опинившись в шкурі робітника, хоч і фахівця, я переконався в тим, який великий тягар несе робітник, що треба завше боронити його інтереси і підтримувати лише ту владу, яка б обстоювала інтереси пролетаріату.

По одержанні з дому відомостей, що на перший час маю ще десь притулитись, і довідавшись про амністію, даровану Радянською владою, я 25.XI.22 р. залишив Німеччину і направився до Варшави. По дорозі мене поляки затримали і припровадили знов до табору на старе місце, не глядя на те, що документи всі були в порядку.

Микола ОТРИШКО

Стрілково (Польща), 29 грудня 1922 р.

Дж.: ЦДІАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 900. – Арк. 81-82 зв.

Примітка

У книжці є стаття про Миколу Отрішка, в якій зазначено, що він – учасник Першого зимового походу і лицар ордена Залізного хреста (ч. 652). В автобіографії він про це не написав. Є в книжці й спогад про нього сотника Никифора Авраменка.

Микола Отрішко повернувся в Україну.

Заарештований 5 жовтня 1938 р. і розстріляний.

До наших відносин з югослов'янами...

16. II. ц. р. (1926. – Рег.) в Празі відбувся традиційний вечір студ. [єнівців] югослов'ян, влаштований ст. [університетським] радик. [альним] клубом “Слов'янський Юг”. На цей вечір було запрошено автора цих рядків й нашу Академічну громаду (Академічну громаду УГА в Подєбрадах. – Рег.).

Здавалось би дивним, що югослов'яне, які в більшості, як відомо, ставляться до нас вороже, що ці “українофоби” й “єдиноне ділимці” запрошують “шовіністичне” подєбрадське українське студентство до себе на традиційну вечірку. В дійсності справа виглядає трошки иначе: югослов'яне в дійсності є москвофілами в більшості, бо традиційні симпатії югослов'ян (особливо сербів)

належать великій Росії. Ці симпатії довгий час викликали нехтування українців, бо югослов'янам, які свою долю зв'язували з могутністю Росії, не хотілося, щоб Росія розпалася. Тепер становище змінилося, і югослов'яне, особливо студентство (те, що перебуває в Чехії), можуть об'єктивніше ставитися до того, чим була стара Росія і хто ми – українці.

Між іншим, я маю знайомих студентів сербів, що знають укр. історію краще нашого пересічного студента (до відома наших інженерів – мої знайомі не філологи, а медики). Отже, не можна твердити, що югослов'яне взагалі українофоби, і треба обвинувачувати лише самих себе, що югослов'янські студенти не українофіли... А це тому, що не проводимо серед них організованої колективної пропаганди – в агітаційно бездоганній формі, по певному планові й на основі певного програму (такий програм мається у ЦЕСУСі), бо примітивізм індивідуальних пропагаторів нікого не переконає, а тим паче високоосвіченого й добре політично грамотного чужинця, що укр. історію іноді міг би викладати і в школі.

Одним словом, я дозволю собі твердити на підставі знайомства з югослов'янами, що коли до останнього часу ми не нав'язали приятельських стосунків з югослов'янами, то це треба пояснити лише нашим неумінням, нашою пасивністю щодо пропаганди, бо в окремих викладках примітивно-груба пропаганда-агітація

Василь Бибик. 1923 р.

з нашого боку, при нерозумінні чи недооцінці нами югослов'янського москвофільства, гіршила відносини їх до нас. До цього ж мушу додати, що на міжнародньому форумі виступають представники югослов'янських правих політичних поглядів, але їх меншість, зокрема в Чехії, більшість югослов'ян демократична і до нас є не ворожою.

Один з моїх знайомих сербів торішнього року бував [у Подебрадах]. Живучи в Подебрадах, в наших студентських організаціях, д-р Куліч прислужився до того, що югослов'янський радикальний клуб (до якого, до речі сказати, д-р Куліч не належить) запросив нашу Академи[чну громаду].

Оскільки в програму цієї вечірки значились національні танці, Ак[адемічна] Гр[амада] звернулась до президії клубу з пропозицією, щоб і наші танцюристи також прийняли участь у відділі "національні танці" з номерами укр. танку. Хоч клубові і незручно було дуже погодитись на таку пропозицію, бо, перше, програм вже був складений і розісланий, а по друге, клуб побоювався непорозуміння з росіянами і болгарами (чому така привілея лише українцям), але згоду все таки дав.

Я виїхав на вечірку першим і явився точно на призначену годину. Мене прийняли дуже мило й сердечно. Я себе почував наче в рідній обстановці. Господарі виявили всю свою вихованість і інтелігентність по відношенню до гостей-українця, якого вони (рад. кл. /радикальна. – Ред./ партія Пашіча – найбільші москвофіли) приймають по перше (вперше. – Ред.), а може, й проти свого бажання. Потім представили мене всім почесним гостям, які теж підкреслено чемно вітали мене.

Вечірка розпочалась о 9 годині привітальною промовою голови клубу п. Станіславлевіча, в якій виложена була історія радикальної партії (партія Пашіча), і закінчена привітанням почесних гостей під аплодісменти всіх присутніх. Серед цих почесних гостей були: уповноважений міністр Югославії – посланник в Празі п. Брананович, генеральний консул S.H.S. в Празі, Болгарський міністр кабінету Стамбулійського (тепер емігрант) п. Обов, проф.-славист п. Мурко та інші.

За цим наступив концертний відділ, короткий, але змістовний, – сольові виступи [юго]слов'янських пісень і инш. на чеській мові та квартети, – по якому розпочались танці.

Першим танцем, яким був відкритий баль, була серб'янка (коло), в якому прийняли участь всі старші громадяне на чолі з посланником і консулами. Під час танців наші подебрадчани-танцюристи на чолі з к.[олегою] Куницьким вже були на вечерці, але не було ще наших музикантів. По 12 г. ночі приїхали і вони на чолі з к. Серговським, і голова клубу через де-який короткий час оголосив, що програм танців порушується і зараз буде виконано "славянську гру і танці". Наші танцювали козачок (дві пари). Мушу ствердити, що не тільки всі присутні були надзвичайно захоплені та вперто викликали на біс, але я – український глядач – був також здивований, бо такого гарного виконання не бачив ще на вечірках в Подебрадах. Але, не дивлячись на безперервні аплодісменти, наші не хотіли виступати на біс, бо були ображені, що не було оповіщено, які це слов'яне танцюють. Коли до мене звернувся проф. Мурко з проханням вплинути на танцюрів, щоб наші

“бісірували”, я з'ясував йому причину відмови, і тут же присутні почесні гості звернулись до голови клубу, щоб було задоволено справедливому вимогу (бо так це виглядало) українських гостей.

Наш приятель серб д-р Куліч з доручення президії клубу (до радикального клубу належить меншість студентів югослов'ян, але оскільки у влади Пашіч, то лише студенти цієї

Учасники Товариства плекання українського національного танку подебрадської академії

партії, організовані у клубі, виступають назовні, більшість – демократична неорганізована) оголосив, що ще протанцюють “Катерину” шановні гості укр. студенти Укр. високої школи з Подебрад.

Наші протанцювали “Катерину” і “Козачок” з вільним сольом, при чому було таке захоплення публіки і бажання без кінця дивитись на українські танці, що довго по закінченню нашими не продовжували танцювати по програму. В усіх кутках говорили про Україну й українців; особливо приємно і симпатично говорив про українців проф. Мурко (що на пражському університеті викладає сербо-хорватську літературу).

Так започаткувало українське подебрадське студентство приятельські відносини з югослов'янами – серед яких дуже багато москвофілів, але дуже мало українофобів.

Од нас залежить зробити цих останніх своїми приятелями.

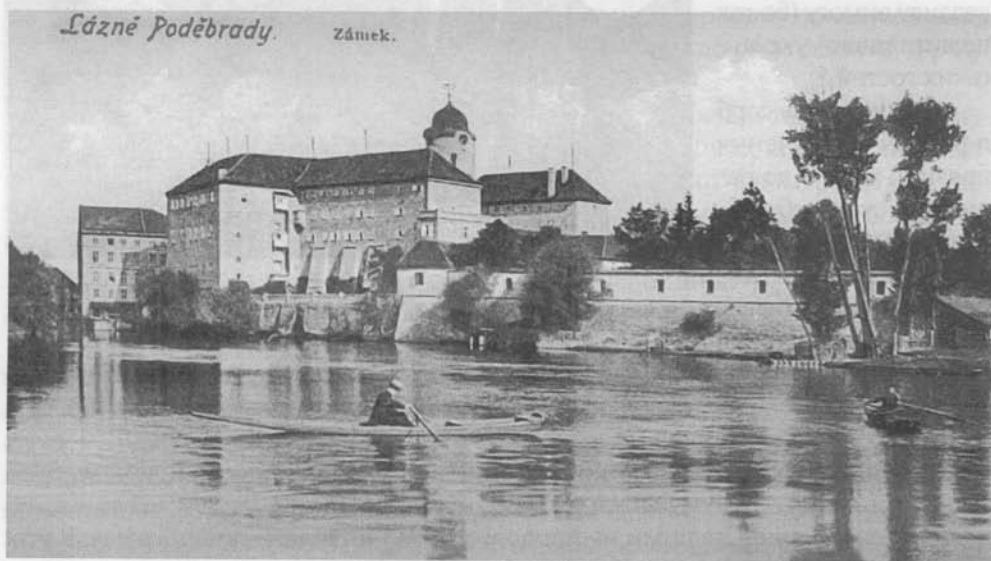
Василь БИБІК

Дж.: Бибік В. До наших відносин з югослов'янами. З нагоди трад. вечера студ. радик. клубу “Сл.[ов'яни] Юг.[ославії]” // Наша громада. – Подебради: Українська академічна громада, 1926. – Ч. 3-4 (29-30). – Березень – квітень. – С. 35-38.

Примітка

У книжці опубліковано біографію Василя Бибика, ще один його спогад та інші матеріали про нього.

Югослов'янські студенти в Подебрадах

Замок Юрія Подебрадського, де функціонувала Українська господарська академія. Подебради. Поч. ХХ ст.

Наше подебрадське студентство, що започаткувало безпосереднє знайомство з Югослов'янами своєю гостиною на лютневій вечірці в студентському радикальному югосл. клубі в Празі, про що наш український приятель Серб др. Кулідж приватно в листі писав, що той перший виступ українців зробив велике, глибоке, симпатичне довготривале вражіння на все югослов'янське суспільство, що довго по тій вечірці всі вони тепло згадували українців, і одночасно повідомляв, що до Подебрад 13.V. цього року приїде екскурсія югосл. студ.[ентів] медиків, яких – він вірить – ми по-братськи, як слов'яне, привітаємо, що приведе до найближчого знайомства між українцями і югослов'янами, які так відчувають в цьому потребу.

Наше студентство дійсно 13.V.1926 під час приїзду зазначеної екскурсії югослов'ян скріпило наші приятельські взаємовідношення.

13.V. о год. 7.30 на Подебрадському двірці (вокзалі. – Рег.) група наших студентів на чолі із заступником голови Академічної Громади к.[олегою] [Костянтином] Реутовим і секретарем Управи Громади к.[олегою] [Миколою] Сціборським та Головою Правл.[іння] Спож.[ивчого] Т-ва к.[олегою] [Гордієм] Няньчуром зібралися зустріти приїждяючих колег югослов'ян, які прибули о год. 7.49 і були тепло привітані нашими представниками і присутнім студентством.

Екскурсія, оглянувши Лічебний Лаз.[енський] (бальнеологічний.– Рег.) Інститут, прибула на сніданок до їдальні "Україна". По сніданні екскурсія оглядала історичні пам'ятки Подєбрад і наукові установи нашої Академії в замку, де гостей зустрів і привітав [від] ім. Академії секр.[етар] Проф. Ради п. доц. [Ольгерд] Бочковський, за привітання його дякував голова сп.[ілки] медиків к.[олега] Попок віч. Після чого на балконі замку всі присутні разом з гостями сфотографувалися.

По обіді гості в супроводі нашого студентства відвідали лазенський парк, а потім були запрошені на вечеру до їдальні "Україна", де український Академічний хор проспівав кілька своїх пісень, а орхестра мандоліністів – [виконала низку] наших національних танців. На гостей значне враження зробив танок "козачок", що виконала десятилітня Ара Чернявська. Гості із захопленням дивилися на привабливі жваві рухи малої танцюристки, яка на бажання публіки виконала цей танок двічі. Українські студенти, крім інших національних танців, виконали і також "Аркан", який дійсно відбиває життя гуцульської землі.

Чорногорці, для яких гірські умови країни є органічно свої, вбачали в кожному па гуцульського "Аркана" рідні образи свого щиро-народного мистецтва.

Вечірка скінчилася спільними європейськими танцями, а на прощання обмінялися представники теплими словами. Від імени українців говорив кол. Нячур, який висловив радість і подяку гостям за те, що вони завітали до нас – вигнанців, які проти своєї волі опинилися на чужині й не можуть прийняти любих гостей у своїй рідній світлиці, на своїй землі.

Від гостей промовляв канд. мед. Вулетич і щирим натхненим словом передав свої симпатичні почування до українців, про яких вони так мало знають, і лише після тієї інтимної зустрічі стають нашими найкращими друзями. Україна, що була для них terra incognita, тепер промайнула перед їхніми очима казково-веселим танцем, пролунала сумовитою ніжністю близької їм української пісні, виявила тільки уваги й сердечности в прийняттю югослов'ян – ніколи не зникне з пам'яті, і вони завжди будуть прихильниками цього тепер поневоленого, але в далекому часі звільненого народу. Гаслом "Хай живе самостійна Україна!" – закінчив п. Вулетич своє прощальне слово. Гучною луною аплодісментів доказали гості свою приємну для нас солідарність з промовцем, що говорив від їх імени. Масово українська кольонія відпроваджувала гостей на подєбрадський двірець, звідки по 10 год. веч. вони відїхали до Праги.

При кінці цієї замітки треба додати, що нам, українцям, не слід пропускати і надалі таких зручних нагод для взаємного пізнання і сприятелювання. В порядку нав'язання ближчого контакту з югослов'янським студентством мусять бути в першу чергу спільні виступи на міжнародньому студентському форумі.

Василь БИБІК

Дж.: Бибік В. Югослов'янські студенти в Подєбрадах // Наша громада.– Подєбради: Українська академічна громада, 1926.– Ч. 5–6 (31–32).– Травень – червень.– С. 35–38.

Особливості мови в основному збережено.

В оригіналі було: югославяне, пращання, студенство...

Уривок з давноминулих спогадів

Хор парафії УАПЦ в Подебрадах. Сидять зліва направо Леонід Татарів, Антін Романенко, Микола Богатирів, Теодосій Йорж (диригент), Спиридон Слива, Гриць Божок, Микола Овсійко. Стоять М. Шиманський, Михайло Дугарець, Яків Дзябенко, Семен Черняхівський (із м. Конотопа), Дмитро Троян, невідомий, Ананій Бойко та Іван Чернов. Подебради. 1920-ті рр.

В 1926 р. невеликий гурток українців, який закінчив овочево-виноробну школу у Чехії, був на роздоріжжю: що далі? Автор цих рядків мав намір їхати на дальші студії до Льежу (Бельгія) і вже полагодив всі формальності, пов'язані з від'їздом: дозвіл на від'їзд, віза і т. п. Але при відвідинах Подебрад, де мав знайомих – світл. пам'яті проф. Миколу Сергійовича Косюру, а також студентів, що разом з ним перебували в Єгипті, був приємно заскочений тим своєрідним життям великої збірної родини, що, залишивши збройну боротьбу, віддалися духовному озброєнню.

Це вже був 1926 рік, коли видавничий рух в Академії набрав солідних розмірів: кожний лектор мусів приготувати свої лекції, а студенти старалися про видання їх літографічним друком. Так створено фахову літературу на рідній студентам мові, а бібліотеку академії постійно поповнювано потрібною студентам підручною літературою. Під досвідченою рукою бібліотекаря Михайла Левицького книгозбірня була так впорядкована, що студент за п'ять хвилин міг дістати потрібні йому підручники і поспішити на працю. Отже, книжкового голоду студентство не мало.

Витрачаючи максимум енергії, працював-навчав професор, віддавши всі свої сили, працював-вчився студент... Творилася дивна гармонія наукової праці колишніх товаришів по збройній боротьбі, з яких часто молодший став професором, а старший літами – студентом.

Подебрадська політехніка за короткий час змогутніла в наукову інституцію, де студіювали студенти з усіх українських земель. Студентові час праці в кабінетах, лабораторіях не обмежувано. Він мав величезну не лише всеакадемічну, а й факультетську [допомогу], в лабораторіях до його послуг вся реагенція, допомогова сила і сам професор. В таких умовах творилась українська фахова інтелігенція за часів першої, зглядно другої великої української еміграції.

Автора цих рядків непокоїв такий темп: та це ж божевілля, студент став роботом, завжди поспішає, завжди заклопотаний, нічого в світі, крім науки, не бачить, не чує... Не чує навіть, як хороше грає в парку курортного міста, де він перебуває, чарівна музика. Не встиг пообідати, як поспішає до кабінету і вже по дорозі вимахує руками, творячи лінії якоїсь кривої чи рішаючи складну задачу. Він не приглядається до ритміки танців, прекрасної статі, перед ним глумливі рухи танцюючих формульок, що, кокетуючи, гальванізують його увагу й волю. Так пов'язані студенти й професори флюїдами спільного гону за наукою, яка परिवіає за собою все далі й далі... "Роботи", – думав Гриць.

Стає лячно. Невже оце добровільно запрягти [себе] на чотири роки до надприроднього життя? Але вирішують інші тверезі думки: війна, а хто став до бою, не питає. А виконує! Це ж продовження Зимового походу, а тому до бою... Так, це війна. Сильніша за фронтову. Отже, благослови Боже! Й Гриць залучив себе до ланцюгу, якому кінця-краю не видно. Відступів він не визнає, його мета вперед!

Забув за існування навколишнього світу, навчився і він вслухатись в мелодії шумування реакції та танців хемічних формул. Лябораторія його усиновила, він тепер є її адептом. Має в своєму розпорядженні бібліотеку, реагенцію, хемічне приладдя. Мікологія-ферментація з царством найрізноманітніших грибків – це його життя. Не встиг й оглянутись. Як вже обидва півкурси позаду, іспити теж здані... Що це, вже п'ятий рік? Так, так. Лагідно посміхаються до нього здалеку промайнули роки, ти ж цього хотів. То й маєш. Це ж твої літа молодії. А їх не повернеш ніколи. Це твій кismet (доля), призначення, яке ти мусів пройти, чи тобі подобається, чи ні. Боже, як тут короткі роки, в цьому царстві забуття всього на світі. Крім науки!

Гриць БОЖОК

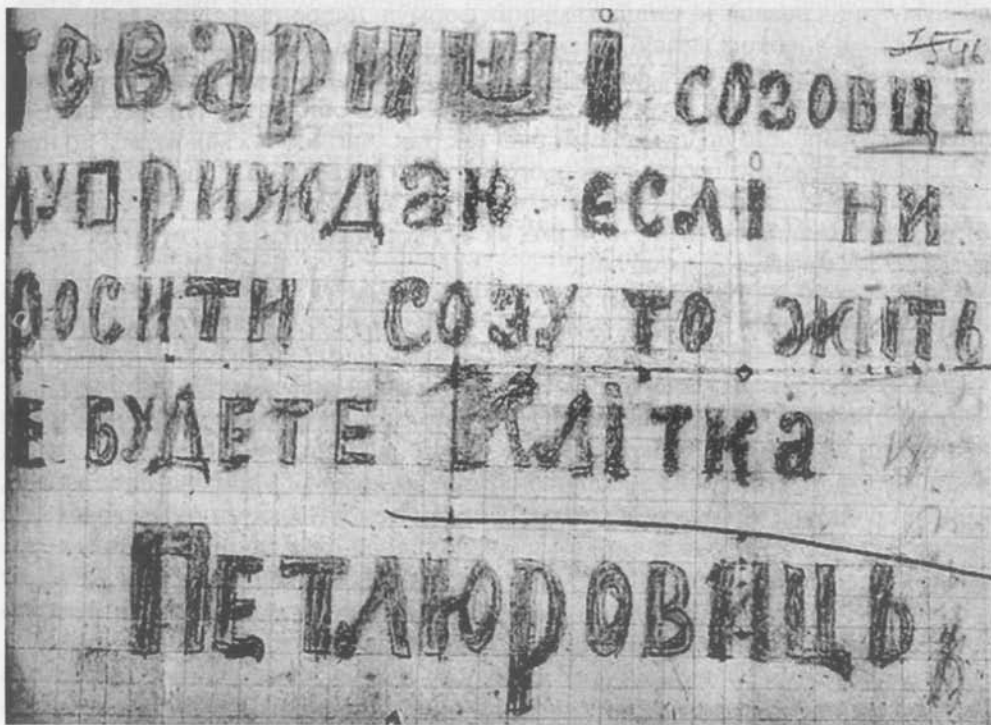
Дж.: Божок Г. Уривок з давноминулих спогадів // Спогади про УГА-УТП. Додаток до Бюлетеня Т-ва абсолювентів УГА-УТП. – 1960. – Ч. 13. – С. 1–2.

Хутір Жовтоніжки – історія без продовження

Працюючи над архівними документами, особливо над чекістськими інтерпретаціями їхнього змісту, неодноразово ловив себе на відчутті ще чієїсь присутності. І це не дивно, адже дослідник має справу не з подіями, а з їхніми версіями, які часом народжувалися в закурених кабінетах слідчих НКВД під моторошний хрускіт кісток тих, від кого “добували зізнання”. Тож мимоволі доводиться мати справу з невидимим “співавтором”.

І ось переді мною акт звинувачення, який нараховує 28 аркушів з описом подій, біографіями людей. Кілька десятків доль, років боротьби і підпільної діяльності зведено в “Дело № 401 – “Погромщики”.

У грудні 1930-го і січні 1931 р. Сумський оперативний сектор ГПУ ліквідував (як він стверджував) “кулацко-повстанческую контрреволюционную организацию”, що діяла на території Липоводолинського, Недригайлівського і колишнього Синівського районів.

Звернення отамана Клітки

Організацію творив відомий на Роменщині отаман Лука Клітка, який перебував на нелегальному становищі. Через своїх найближчих помічників у Синівському, Липоводолинському і Недригайлівському районах – Федину, Сусіденку і Воропая – він заклав підпільні осередки.

Однією з найдієвіших груп цієї організації була група Федина і Сусіденка, актив якої нараховував близько 25 осіб, переважно з міцних селян. Організація охоплювала частину Недригайлівського і Синівського районів. Підпільники розгромили Синівську районну міліцію та низку сільських рад, нападали на кооперативи, мстилися активістам окупаційної влади. Сусіденко і Федина створили розгалужене підпілля для організації масових виступів проти советської влади. У Липоводолинському районі аналогічну роботу проводив найближчий помічник Клітки Андрій Воропай.

Однак у квітні 1930 р. органам ГПУ вдалося частково викрити групу Сусіденка і Федина. Незважаючи на це, решта підпільників, керовані Терентієм Хомичем Товстим та Іваном Семеновичем Антоненком, зв'язавшись через селян Кашу і Юхима Сердюка з Микитою Олександровичем Голубом, відновили організаційні клітини в Синівському, Липоводолинському та інших районах.

А член підпілля Федина Семен Шевченко, переховуючись по хуторах Недригайлівського району, творив повстанські осередки в Жовтоніжках, Хоролі та інших населених пунктах. Політична програма, яку планувалося розповсюдити через листівки напередодні виступу, була такою:

1. Звільнення України від більшовиків.
2. Власність на землю (не більше 25 десятин).
3. Право успадкування землі.
4. Зниження податків, скасування "хлібозаготівлі".
5. Свобода торгівлі.

Діяльність організації йшла в основному по лінії створення повстанських кадрів, здобуття зброї, розширення території свого впливу, а також налагодження зв'язків з урядом УНР в екзилі. Окремим напрямом діяльності став пошук подібних організацій у сусідніх районах і зв'язок з ними. Планувалося також загітувати бійців і командирів Красної армії.

Нападаючи на районні центри та окремих представників влади, підпільники озброювалися. Були й запаси з попередніх років. Залучалися особи, обізнані з військовою справою.

Планувалося, що повстанські загони сіл Тернів, Деркачівки, Іваниці рушають на Вільшану, куди підходять відділи з Червоної Слободи, Липової Долини, Синівки. Далі був намір наступати на Недригайлів і Ромни. Головні повстанські сили мали увійти в м. Ромни. Після нападу на ДОПР звільнені арештанти озброюються і стають у лави повстанців. "Одночасно (...) захоплюється частина міста, після чого повстають навколишні села. Їх загони приєднуються (...) потім повстанські сили розбиваються на дві частини і діють у двох напрямках: одна група рухається в напрямку Лебедин – Суми, а інша – на Конотоп. Із Ромен загони рухаються в повному бойовому порядку, і вже тут організовується обоз".

Як видно з матеріалів слідства, селянські загони у вказаних населених пунктах формували Пуд – найближчий помічник отамана Клітки, який переховувався в Червоній Слободі і Сакунісі. Особливо міцні повстанські осередки були в Синівському районі, по хуторах, а також у Липовій Долині та Жидовій Долині.

За березень – грудень 1930 р. діяльність українського підпілля поширилася на 49 населених пунктів п'ятнадцяти сільрад, п'яти адміністративних районів. Створено 11 повстанських осередків у селах Саях, Поділках, Беєвому, Зеленківці, на хуторах Московському, Хоролі та в інших населених пунктах.

Особливу активність виявили Зеленківська та Вільшанська організації. У березні 1930 р. житель Вільшани Семен Тарасович Шевченко за завданням Клітки організував підпільний осередок на хуторі Жовтоніжках Зеленківської сільської ради. Тоді ж було засновано Вільшанський осередок (організатор Петро Олексійович Гученко – учасник групи Федина). Після розстрілу Федина зв'язок із зеленківською організацією, яка вже нараховувала понад 10 членів, підтримував інший житель Вільшани – Олексій Іванович Гончаренко. Особливу увагу підпільники зосередили на пошуку набоїв, обрізів та іншої зброї для майбутнього повстання. Цим опікувався уродженець с. Капустинців Білявський, який, мешкаючи в Харкові, привозив для організації нагани та набої. Чимало гвинтівок, кулеметів і набоїв закопали в цинкових коробках у лісі між Червоною Слободою і Хоролом.

Посилення активності українського підпілля та зростання його сили відбувалося в умовах небаченого грабунку українського села російським більшовизмом, руйнування традиційного хутірського укладу життя та нищення культури. Тому не дивно, що до боротьби ставала не тільки молодь, а й ті, досвіду яких вистачило б на кілька життів. Таким був 40-річний житель Вільшани Іван Михайлович Білолюбський.

Військову службу він розпочав у 3-му Амурському прикордонному полку. У добу гетьманату працював у Державній варті в рідному селі (волосний отаман Борков). У травні 1919 р. Івана мобілізували до Червоної армії, з якої він утік. Та не вдалося уникнути іншої примусової мобілізації – денікінської. Деякий час служив кашоваром у 15-му гусарському полку, а після поразки білих, хворий на тиф, евакуювався до Галліполі в Туреччині, розділивши долю десятків тисяч “денікінських” українців. Потім нелегально перебрався до Греції, працював у господарів, а 1921-го через Сербію прибув до Австрії. Тут працював на рудниках Езберга. Після 1925 р., повіривши в “амністію” і неп, повернувся додому...

Зеленківська і Вільшанська “контрреволюционные ячейки” були пов'язані з подібними організаціями в Синівському районі через своїх керівників, які брали участь у спільних нарадах. Відбувалися збори і на хуторі Жовтоніжках. Тут у березні 1930 р. було обрано керівництво повстання. Командиром об'єднаного загону став Федір Якович Жовтоножко. У липні 1930-го після успішного нальоту на Синівську районну міліцію підпільники відсилають зв'язкового для встановлення контакту з іншими підпільними організаціями Полтавщини.

На яку дату готувався виступ – невідомо. Проте фінал настав несподівано. Як видно зі звіту голови Зеленківської сільради Костенка, 30 вересня 1930 р. жите-

ля х. Жовтоніжок Кульбачного за нездачу хліба оштрафували на 1250 крб. Коли 1 жовтня активісти Зеленківського та Комишанського СОЗів (приблизно 50 осіб) прибули проводити “розкуркулення”, то в хаті (до якої залізли по-злодійськи, вийнявши шибку у вікні) застали лише діда з кілком у руках.

Тільки приступили до продажу майна, як населення цього хутора та сусіднього (Мерків) почало сходитись, озброєне ціпами, вилами і кілками. Весь час понад хутором їздив чоловік на коні, скликаючи людей. Як тільки підводи, навантажені награвованим майном, рушили в дорогу, почувлися вигуки: “Бий красноголових бандитів!” Озброєні обрізами і бомбами селяни накинулися на продзатин. Звідусіль на комунарів посипалися постріли з наганів та обрізів. Селян було близько двох сотень. В одного з них комуністи помітили дванадцятизарядний браунінг. Активісти, відстрілюючись, поранили кілька хліборобів. Після 10-хвилинної перестрілки активістам пощастило втекти. Поставленого завдання вони не виконали. А на допомогу жовтоніжцям уже піднімалося населення сусідніх хуторів – Меркова і Дмитрівки.

Напади на комунарів у цій місцевості траплялися часто. Секретар Зеленківського партосередку доповідав, наприклад, що “увесь хутір контрреволюційно настроєний, ця хвиля передається і на інші хутора”.

Виступ у Жовтоніжках мав настільки сильний резонанс, що до підпільної організації почали приєднуватися й осередки із сусіднього Штепівського району. Але 23 жовтня 1930 р. почалися арешти. Стихійний виступ, що відбувся всупереч планам підпільної організації, перешкодив підготовці масштабнішого повстання.

Близько півроку тривало слідство, а 25 травня 1931 р. з’явився “Протокол засідання судової трійки при колегії ГПУ УРСР № 62/247”. Перед “судом” постало 32 особи. Чотири з них засудили до 10 років концтаборів, ще чотири – до 5 років, три – до 8 років, одну – до семи років, а 10 осіб, серед яких половина мали прізвище Жовтоножко, дістали 5 років висилки на Північ.

На сучасних топографічних картах урочище Жовтоніжки ледь помітне. Населення немає. Окупанти таки вилюднили цей край.

Геннадій ІВАНУЩЕНКО,
член Історичного клубу “Холодний Яр”

Дж.: Незборима нація (Київ). – 2006. – Березень. – Ч. 3 (242). – С. 3.

На батьківщині Олесея

Мені доводилось бувати в родині Марії Іванівни Голубевої – рідної сестри Олександра Олесея, який на той час жив в еміграції у Празі й лише зрідка листувався зі своїми рідними, що мешкали в Сумах. Родина Голубевої складалася з неї (вона була вдовою), двох дітей – дошкільного й шкільного віку – і літньої, проте ще міцної бабусі Олександри Василівни Кандиби – матері Олесея. Крім того, часто наїжджала із села й жила тут по кілька днів інша Олесева сестра – Ганна Іванівна Трекова, котра працювала десь біля Сум учителькою чи бібліотекаркою, точно вже не пригадую.

Тривалий час, понад півтора року, я жив в одному домі з родиною Марії Іванівни. Наші квартири, розмежовані спільною стіною, виходили в один коридор і мали спільну кухню.

Це була інтелігентна, симпатична родина з виразним, хоч і стриманим при сторонніх людях, культом Олесея. Хоч я був похмурою й від хворобливої своєї несміливості іноді й не зовсім гречною людиною, але ставилися вони до мене чудово. Особливо тішило мене приязне, материнське ставлення бабусі.

Мати Олесея – огрядна, міцна літня жінка, із спокійними рухами й солідною, поважною поведінкою і водночас проста, лагідна й привітна, мимоволі викликала до себе пошану і приязнь. Я з подякою прислухався до її життєвих порад, що ними вона мене зрідка наділяла. Вона дуже добре знала просте народне життя й мала неабиякий природний розум, великий життєвий досвід і вроджену здібність естетичного присуду.

Розповідаючи про сина-поета, Олександра Василівна сповнювалась теплом спогадів і гордощами щасливої матері. “Саша любив радитись зі мною, – казала вона. – Було, сидить увечері, пише, а потім прибіжить до мене: ану, мамо, послухайте, як воно, чи добре виходить. Й, було, розпитує про яке-небудь слово – чи підходить, чи можна так сказати. А як можна інакше сказати, яким словом? І ніколи було іноді, а він причепиться й таки не відстане... Ну, скажеш йому, як мені краще здається чи як люди кажуть... І він ухватиться, запише собі те сло-

во, побіжить у кімнату й знову, дивись, пише... Прислухався до мене, радився..."

Померла Олександра Василівна 1930 чи 1931 року (у 1929 р. – Рег.). Там, у Сумах, її й поховали. Я був тоді саме під лютим цькуванням, уникав людей, не бував і в Марії Іванівни й про смерть довідався дещо пізніше. Де її вбога могилка? Чи не загубилася вона назавжди?

За той час, коли я знав особисто родину Голубевих – а знав я їх по 1931 рік, – вони не зазнавали якихось політичних репресій, хоч у ДПУ знали, що це щира українська родина і що вона тримає листовний зв'язок із братом-емігрантом. Що було після 1931 року, я мало про те знаю, бо скупі відомості про їхню долю одержував з третіх рук, і то здебільшого як чутки. Можливо, що саме з обережності перед громадською опінією Західної Європи ДПУ й не наважувалося [тоді] чіпати сестру чи матір видатного поета, хоч він і був емігрантом. Якись репресії до матері Олесья, гадаю, без сумніву, здобули б чималий резонанс серед європейської преси як факт знущання з носіїв української культури. А це з політичних міркувань було б небажане для радянської влади.

З Праги Олесья слав листи, а з ними й свої вірші для дітей Марії Іванівни, своїх племінників, яких він щиро любив. На жаль, я тих віршів не пам'ятаю. Діти ж їх вивчали напам'ять і не раз у моїй присутності декламували. То були чудесні, карбовані, легкі й музичні, справді олесівські, бездоганні дитячі вірші. Думаю, що вони ніколи й ніде так і не друкувалися, бо мали інтимно-родинний характер. Шкода, що Марія Іванівна їх не зберегла.

Олександр Олесья збирався приїхати з-за кордону. Марія Іванівна казала, що він клопотався про дозвіл і що все вирішувалося позитивно. Це цілком імовірно, бо він на еміграції виявляв певні радянські симпатії, що видно було з його віршів, виданих у Празі. Однак приїзд його так і не реалізувався. Зі слів Марії Іванівни я зрозумів, що він не наважувався везти свого сина (Олега Ольжича. – Рег.) на Україну, бо боявся, що тодішня радянська школа не дасть йому того рівня освіти, який він здобував у Празі. Не знаю, чи точно є така версія. Можливо, були й інші поважні причини, які не дозволили Олесеві повернутися на Батьківщину.

О. Олесья

Олександр Олесья

У Марії Іванівни (через Олесья) лишилися знайомства з українськими літературними колами. Тому до неї долітали деякі новини з життя нашої інтелігенції, якими вона в ті часи ділилася зі мною, хоча й обережно. Саме завдяки їй я дізнався про деякі патріотичні твори Володимира Сосюри. У Марії Іванівни я мав і коротку зустріч з поетом Миколою Вороним, який щойно тоді повернувся з еміграції. Він приїздив до Сум з Києва спеціально, щоб побачитися з Марією Іванівною і щось на словах передати від брата, з яким зустрічався у Празі.

У розмовах з Марією Іванівною й тими людьми, які приїздили до неї в ті роки, я здобував собі конкретне уявлення про тогочасні події із життя й діяльності української інтелігенції. На жаль, після 1931 року я виїхав із Сум і всі наші зустрічі припинилися.

Юрій САМБРОС

Дж.: Самброс Ю. На батьківщині Олесья // Поет з душею вогняною. Олександр Олесь у спогадах, листах і матеріалах. – Київ – Нью-Йорк – Львів, 1999. – С. 66–68.

Примітка

У Сумах, у будинку № 83 по вулиці Петропавлівській, від 1893 року і до смерті мешкала Олександра Василівна Кандиба, мати Олександра Олесья. Олександр Іванович періодично жив у цьому будинку до своєї еміграції в 1919 році, про що нагадує встановлена на фасаді будинку меморіальна дошка. Марія Іванівна, молодша сестра Олександра Олесья, зазнала переслідувань з боку радянської влади.

Кривоноси ХХ століття

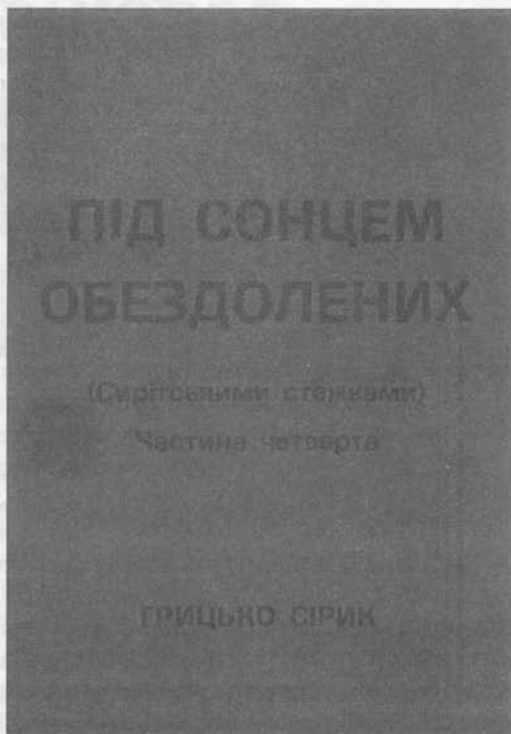
Рід Кривоносів у нашому селі був великий і заможний. Без Кривоносів тут нічого не відбувалося, і Кривоноси за всім доглядали без кривди для покривджених долею, природою чи навіть самим Богом.

На початку колективізації влада розкуркулила три родини Кривоносів і везла [їх] на станцію Маків, щоб завантажити у вантажні вагони та вивезти на Соловки чи кудись там на загибель... Зараз за селом у лісі група озброєних і замаскованих чоловіків перестріла підводи з розкуркуленими родинами Кривоносів, заарештувала сільських та шостенських (шосткинських. – Ред.) активістів і міліціонерів і, повернувшись у село, скликала загальні збори селян. Замасковані та озброєні чоловіки були також Кривоноси... Обеззброївши міліціонерів та активістів, замасковані й озброєні чоловіки наказали активістам керувати зборами селян та записати в протокол, що загальні збори селян постановляють більшістю голосів, відкритим і прямим голосуванням, тобто підняттям рук, як і на всяких зборах.

Загальні збори селян під охороною замаскованих і озброєних чоловіків постановили, що селяни не бажають, щоб будь-кого з їхнього села влада вважала куркулем і розкуркулювала. Податки, які влада перед тим накладала на селян, селяни зобов'язуються платити повністю і вчасно й надалі. Колгоспні активісти, які бажають працювати спільно в колгоспі чи комуні, нехай організуються на добровільних умовах. Безпідставний арешт будь-кого із селян селяни вважатимуть актом насильства над всіма і будь-кого з активістів візьмуть у заложники.

Після закінчення загальних зборів селян, шостенських активістів та міліціонерів із протоколом зборів відпустили, а місцевим активістам наказали далі порядкувати селом, згідно волі селян, виявленої на загальних зборах.

Десь за тиждень у село приїхав більший відділ шостенської міліції з активістами й заарештували поновно ті самі родини Кривоносів. Тільки вони їх примістили в коморі біля сільради, як Кривоноси, вже не маскуючись, оточили відділ міліції та активістів у сільраді і загрозили винищенням, якщо міліція не звільнить

заарештованих і, склавши зброю, не залишить село. Кривоноси мали кулемети та гранати, а міліціонери – тільки рушниці та нагани. Після короткої перестрілки двох міліціонерів заплатило життям за спротив, а решта піддалася Кривоносам, і їх, обеззброєних, знову відпустили, попередивши, що це роблять в останній раз.

Від того часу фактичною владою в селі були Кривоноси. Сільські активісти вільно їздили в Шостку. Шостенські беззбройні активісти приїздили в село, скликали збори селян, мітингували, але жодного насильства над селянами не робили. Кривоноси, в свою чергу, копали землянки в молодій хвоїні за селом, поглиблювали окіп навколо неї, робили засіки та кулеметні гнізда. І так двовладдя в селі протягнулось до ранньої весни 1932 року.

Напровесні того року відділи шостенської міліції та спеціальні частини військ НКВД стали підсуватися до нашого села з двох сторін. Але Кривоноси завчасу довідались про це і з родинами відступили із села в укріплені опірні пункти окопаної молодой хвоїні на узліссі бору.

Два дні відділи міліції та частини військ НКВД вели бій з Кривоносами, але не могли їх перемогти або вибити з укріпленого кусника лісу. На підмогу міліції та енкаведистам влада прислала декілька відділів червоноармійців з полку, що охороняв шостенські військові заводи, але знищити чи навіть прогнати Кривоносів з укріпленого лісу не могли. За тиждень боїв з Кривоносами влада викликала якусь військову частину з гарматами та мінометами, і ті нарешті знищили не тільки Кривоносів, але й хвоїну, в якій вони боронилися. Ранених та тих, що залишилися живими в землянках, незважаючи на вік та стать, міліція та енкаведисти постріляли таки там на узліссі, а тих Кривоносів, що не брали участі в боротьбі чи навіть були не згідні зі своїми родичами щодо відвертого збройного виступу проти влади, та тих, що були одружені з Кривоносівнами, постріляли на узліссі другого дня. Прямих нащадків Кривоносів у нашому селі залишилося тільки двоє: я і моя мама, а вимовляти слово "Кривоніс" у селі тепер означало те саме, що прилюдно виклясти Сталіна.

Ми з матір'ю залишилися в живих через те, що мій батько, хоч і неможливий селянин, але розумний і здогадливий чоловік, завчасу нас післав до мого брата, що служить у Червоній армії вже довгий час, а в сільраді сказав, що мати його залишила і втекла із села невідомо куди...

Грицько СІРИК

Дж.: Сірик Г. Під сонцем обездолених (Сирітськими стежками). – Анабазис (Торонто). – 1986. – Ч. 4. – С. 99–101.

Тільки й знав, що працював

Управа товариства пасічників при УГА в Погебрадах. Зліва направо Степан Шаргун, Сава Зеркаль, Григорій Клименко, Оксен Ільницький, Михайло Гавриленко. Погебради. 1920-ті рр.

На еміграції Сава Зеркаль опублікував близько 500 статей, досліджень, оглядів і згадок. Пропонуємо Вашій увазі маловідомі його спогади, написані в ЧСР 1935 року. В Україну їх привезли в 1990-х Оксана і Василина – дочки тоді вже покійного Сави Зеркаля. Передали колишній жительці с. Дзеркальки Роменського району Олександрі Кузьмівні Литвиненко. Сестри залишили на згадку про свого батька його “Спогади”, написані власноруч, та “Записи про родину Петра Зеркаля його дочок, зятів...”, надруковані на друкарській машинці, а також карти сіл Хмелів та Дзеркалька. Цими матеріалами зацікавився земляк Володимир Миколайович Кривогуз і вирішив опублікувати їх. Щиро дякуємо!

3 квітня 1935 р., Чехословаччина.

Від 1 жовтня 1928 р. маю службу в Крайовому уряді Словаччини, в Братиславі – як технічний урядник у відділі регуляції річок (хоч сам і інженер-агроном). За цей час об'їздив уже досить території Словаччини.

З учора іде дощ, працювати неможливо, в помешканні не маю що робити, окрім читання. Завше, коли виїжджаю на роботу, беру декілька нових українських книжок для читання у вільні хвилини або вечорами. Книжки переважно читаю на політично-суспільні теми, спогади політиків і громадських діячів, історичні документи тощо. Прочитав ці книжки, а тепер не маю що більше читати, щоб мені було для моїх бажань. А дощ пада, хлюпотить, небо затягнуто як темним шатром...

Сиджу в хаті, слухаю радіо, що є моїм близьким і милим другом, від котрого довідаюся про світові події. Тож це радіо дає мені хвилини втіхи, але інколи я почую такі образи в бік України, що не в силах вислухати і вимикаю апарат.

Прийшло мені на думку використати цей погідний час для того, щоби розпочати писання своїх власних спогадів – від народження і до часу, аж доки зможу. Зовсім не думаю писати ці спогади, щоб потім друкувати і брати гонорар та набувати славу, бо не належу до видатних українських ні політиків, ні діячів, ні учених, ні вояків, а тільки як селянин з Полтавщини, що до 19 років свого віку тільки і знав, і умів працювати по хліборобству на власній землі разом з батьком, матір'ю, двома сестрами – від зорі до зорі, своїми власними руками, з котрих ніколи не сходили мозолі та не гоїлася репана кожа на руках від саджання, поливання, а потім виношення з левади в яру на гору табаку – по декілька тижнів боліла до нестями спина; [хочу] описати правдиво життя-буття селянина на Україні. Роблю це для того, щоб оставити для своїх ближчих приятелів і друзів національних й ідеологічних та для дітей повну уяву про свою особу чи то за життя, чи по смерті.

Писати буду з пам'яті правдиво, хоч би та правда була для мене чи моїх близьких, рідних і знайомих колючою і непривітною.

“Мужича правда колюча, а панська брехня на всі боки гнуча”, – це завше казав мій рідний батько місцевим панкам у вічі, а я це теж повторюю на власнім досвіді. А ще нині здумав (згадав. – *Рег.*) ще одну народну приказку: “Що зможеш зробити нині – не відкладай на завтра”. Тож що зможу зробити нині, то зроблю нині, а як зможу продовжувати завтра, то буду робити завтра і так далі.

Мої родичі

Мої родичі, батько і мати походять із старих полтавських козаків, селян-хліборобів.

Батько з родини Зеркалів, родовід котрих, на жаль, не зможу далеко в минувшину подати, бо тільки скільки пам'ятаю після оповідань свого батька та старих сусідів, дідів Данила Салівона, Матвія Чуба і Гнатенка, здається, Данила, того, що в своїх юних літах мірошникував у вітряному млині, що стояв на Пронівському вигоні в Хмелові.

Родовід такий по чоловічій лінії. Далі імен моїх предків не пам'ятаю, але всіх цих знав могили на Пронівському кладовищі в Хмелові. На ці могили в дитячих роках ходив качати яйця на Великодніх святах та ранньою весною і восени пас вівці на цих могилах. Тільки вівці можна було пасти на кладовищі, а більше нічого.

Прапрадід Сава, як оповідали, був бідним хлопчиною-козаком, сиротою, що мав невеличкий кусень землі, господарювати сам не міг, то найнявся до однієї сусідської козачої родини за робітника. Там він пробув кілька літ, а як підріс на парубка, то його господар взяв як погонича до волів у Крим по сіль. Той козак-господар мав багато поля та 12 пар волів. Потім, коли шлях із Хмелова через Ромен на Крим був знайомий, а Сава, як парубок, виступив з наймів, то в раху-

нок своєї платні взяв пару волів з повною упряжкою і чумацьким возом та кілька карбованців платні. З цим і почав Сава господарювати, чи правдивіше сказати, чумакувати. Розказують, що ще прадід Никифор, його діти та й він на старі роки вже займалися хліборобством, а чумакування закинули. Мабуть, воно було вже не вигідне, бо була проведена, здається, в цих роках залізниця, що зруйнувала старе козацьке заняття і промисел, що потім опинився в руках чужих і ворожих національних елементів: жидів, москалів, поляків та держави.

Моя мати, Єлизовета, походить теж із старої козацької родини Івницьких з містечка Смілого, сім верстов від Хмелова. Батько моєї матері, Федір, мав двох дочок: Оксану (тітка Оксеня, Ксенія) та Єлизавету (моя мати). Крім того, мав чотирьох синів: Івана, Прокопа, Ілька та, здається, Семена. Соціальний стан цих чотирьох братів був різний: один – заможний хлібороб, другий і третій – мало-заможні, а четвертий зайнявся був прасолувати (торгівля) вівцями та телятами і допрасолувався до того, що перед війною (1914 р.) змушений був продати останні нивки поля.

Дядьки мої, Семен Семенович та Яків Семенович (останній був бездітний), були добрими працюючими хліборобами, заможниками – по нинішній термінології. Одна з ліній, що пішла від прадіда Никифора, не знаю по імені, виселилася на Кубанщину і там на широких і вільних степах зажила. Пам'ятаю як через сон, коли ще був малим, мабуть років 4–5–6, приїздив з Кубанщини один із синів котрогось із дядьків (їх виїхало два) по імені Федір. Високий, стрункий і чорнобровий парубок, приїхав оженитися тут десь в Хмелові або на сусідніх хуторах, щоби взяти собі за жінку порядну та з доброї родини і почесну дівчину. Пробув він у нашій родині декілька тижнів, ходив гуляти на досвітки, потім свататися, а у вільні хвилини злазив на піч, щоб погрітися, попарити боки і поспати. Але мало коли йому вдавалося поспати, бо я злазив на піч і прохав малювати на стінах печі коні, козаків, войну тощо. Він був добряка і все малював те, що я хотів, червоним, синім та чорним олівцями. На печі все було помазано крейдою набіло, отже, малювалося дуже добре, а наколи траплялася яка хиба, то легко стиралося рукою і робилося далі. Тоді ж він і показав мені вперше азбуку. Потім виїхав. Не знаю, чи оженився, чи ні. Пізніше переписувалися з моїм батьком, але, на жаль, адреси не пам'ятаю.

Тож мої батько і мати жили в містечковій Хмелів, на вулиці Пронівка (третій двір направо при вході до вулиці) Роменського повіту на Полтавщині, в серці Козацької України. Займалися тільки хліборобством – всіма галузями. Батько женився у віці не сповна 18 років, а мати вийшла заміж не сповна 19 років. За свій вік мали 11 дітей (5 хлопців та 6 дівчат). З живих та померлих пам'ятаю: сестри Ївга (Євгенія) – найстарша, що потім вийшла заміж за Андрія Кубаха (на вул. Пронівка), Наталка – друга, що вийшла заміж за Стефана Кривогуза з Кривогузового хутора, Ольга, менша за мене років на 2–3, вийшла заміж за Семена Семеновича Муквича із Сулимового хутора, і четверта – Оксана, котру замітив у 1919 році як 16-річну дівчину, котра померла від знущань, голоду, холоду і хвороби. В 1920 році відбулася окупація Московською червоною большевицькою бандою

наших хуторів і сіл. Мав меншого від себе брата Олексія, що помер на 2–3 році свого життя. Решти братів та сестер не пам'ятаю, бо народилися, жили і померли раніше моєї пам'яті.

Мої дитячі роки

Народився я в м. Хмелів 11 січня 1896 р. на Пронівці, в сім'ї хліборобів. Доки був малим, 3–5-річним хлопцем, то в літні дні першим моїм заняттям було пасти гусята, ранньою весною ходити попід тинами і там, де розстав сніг і з'являлася крапива, виривати й приносити додому, сікти і годувати гусята, в зимі – бігати на сніг, лід і воювати із сусідськими такими хлопцями, як і сам. Другим моїм заняттям з ранньої весни було пасти вівці разом з ягнятами на вигоні аж до того часу, доки вуличним сходом (громадою) не виберуть собі вівчара, що потім, після Дарної неділі (Провідна неділя, тиждень після Великодня. – *Рег.*), вже пас вівчар, до того ж часу вівці пасли сепаратно кожний господар, чи, властиво, діти кожного хазяїна.

Коли вже досягнув віку 5–7 років, то третім моїм заняттям було пасти корову – як вже підростала трава, бо від Вербної неділі аж до Дарної пас або гусята, або вівці, частіше вівці, бо трава вже дещо виросла на вигоні на толоці, а гусята доглядала вже менша сестра Ольга, а сестри Ївга та Наталка – ті вже допомагали батькові і матері в господарстві.

Корову мали тільки одну, аж доки не виріс я на парубка. Тож ціле літо водив корову на налігачі по межах, обніжках, канавах тощо і, так напасши, приводив на обід, а потім, по обіді, знов – до вечора. Мати дбала, щоб завше мене добре погодувати доброю молошною кашею та сметаною, бо, мовляв, це тому так добре дає молока корова, що я вмію напасти. Я був з того дуже радий і старався ще більше догодити матері, щобто пасти корову, чи вівці, чи гуси.

Четвертим моїм заняттям у віці 7 років було пасічництво, до котрого ще й нині ставлюся серйозно як до одного з головних факторів у сільському господарстві.

Я вже казав, що мої родичі, селяни-господарі, мали 18,75 десятини землі, що була розкидана аж в 19 кусках на віддалі до 12 верстов. Доки я не виріс на парубка і почав сам працювати, доки батько землю віддавав або в оренду, або з половини (з половини, щобто хтось з сусідів брав якусь ниву, орав, засівав, косив чи жав і половину готового врожаю привозив аж в клуню). Коли половинщик добре орав і взагалі господарював (уточнювати не треба було!), то користувався землею декілька літ підряд, коли був злим і недбайливим господарем, то тільки два роки, тобто сіяв озимину і ярину, а толока вже віддавалася новому половинщику.

Леваду засаджували табаком самі, а також огородину. Трохи проса на кашу, гречку, з десятину жита, трохи пшениці, конопель, льону і т. д. Взагалі господарювалося і оброблювалося так, щоб спрацювати власними, а не найманими силами.

Головним прибутком був табак (махорка), якого продукували 120–200 пудів по ціні 1,30–1,80 карбованець за пуд. Табаком займалися тому, що в родині було

аж три пари жіночих рук (мати і дві старших сестри), інколи допомагав і я та батько. Отже, головним господарством матері були табак і двір.

Батько займався, окрім домашньої і польової роботи, ще й пасічництвом та мав пересічно під час зимівлі 80–100 вуликів, а потім, в літі, доводив стан інколи до 220 вуликів. Пасічне господарство велося з початку моєї пам'яті в стоячих довбаних вуликах, а десь від року 1905 батько почав заводити рамкові, котрі робив сам, розмір рамок видумував до вподоби. Рамошні вулики і господарку в цих вуликах розпочав під впливом двох братів, селянських столярів Кисленків, що жили на вулиці Чалівка. Це були два бідних брати, які були організовані в революційні організації під час революції в 1905–1906 роках, з батьком дуже приятелювали і нарадили батькові пасічникувати в цих рамкових вуликах.

Пасіка в літі вивозилась десь на сусідські хутори: Авраменків, Зеркальку, Гаї, Політики, Касянів тощо. Зимувала в зимівниках у Сердюка, що жив на шляху Ромни – Конотоп (вулиця Жеребівка). Після зимування кращі сім'ї відвозилися на літницька, а гірші привозилися додому, до двора і тут відповідно покріплювалися, а перед роїнням вивозилися на хутір. Отож спочатку я підготовував медом-сиропом ті бджоли, що стояли під хатою (10–15 вуликів), ранньою весною разом з батьком, чи справніше буде навпаки [батько зі мною]. Коли ж десь батько мав виїхати чи спізнитися, то доручав цю працю перевести мені. Цю працю переводив дуже уміло і дбайливо, що мені дуже подобалося. Батько був спокійний з моєї праці та тишився, що його єдиний синок гарний помічник. Ця праця для мене була дуже цікавою, і десь через рік, бувало, як тільки стемніє, то тихенько підійду із заду кожного вулика, скину покрівці та підльоти зі всіх вуликів нараз, потім швиденько, але дуже тихенько, щоб ніде нічим не стукнути, попервертаю догори і тоді полоником з горшка сиропом покроплюю, доки до останнього дійду, а в першому вже бджоли зберуть, і вулики знов ставлю та приводжу до порядку.

Коли ж було батькові їхати на хутір Авраменків для підгодівлі бджіл, то брав і мене, а потім уже так стало, що коли було мені 10–14 років, то пасічникував я сам від ранньої весни і до осені, а батько ходив, а частіше їздив на звичайному однокінному возі, бо, крім того, треба було завше щось привозити: то вулики, то покрівці, то ще щось, та робив зверхній догляд, мовляв, інспекцію. Мені ж вже як хлопцеві від 8 років з Хмелова аж до Авраменкового хутора треба було ходити пішки (віддаль біля 7–8 верст), переходити аж чотири яруги стежною та житами і пашнями вище мене. Отже, цю віддаль пролітав, як можна сказати, бо завше чомусь мав страх, особливо коли проходив через яруги чи жита. Отож, починаючи травнем і аж до липня, треба було ходити кожний день і за кожної погоди, бо пасіка у 80 і більше вуликів, коли починалася рійба, кожного дня давала одного або й кілька роїв. Крім того, різні роботи на пасіці: оправлення вуликів, кривців, спозування, відбирання роїв штучно, підрізування вощини і т. д. Коли ж починали визрівати порічки, агрус, черешні, вишні, грушки, яблучка та інша садовина, тоді воля: хвалити, ласував цим даром природи, бо сад був дуже великий і мого злодійства не було помітно, хоч батько дуже забороняв, щоб не

втратити такого доброго місця під пасіку. На пасіку приходив біля 9–10 годин, а додому відходив о 15–16 годині, працював багато, але втоми не відчував. Хто знає пасічництво, той повірить, що то за праця і скільки тієї праці.

Пасічницькою традицією мого батька було кожного року першого травня робити штучний рій та варити майська кашу і добре запити. Це технічно переводилося так, що господар, у котрого стоїмо з пасікою, давав казан, пшоно, картоплю, дрова, а батько привозив сало, м'ясо або вгодовану курицю чи качку і кварту горілки. Закликалося двох-трьох добрих приятелів чи сусідів. Батько в присутності господаря і позваних гостей відбірав роя, а потім в казанку на тринюгах в садочковій варилася польова каша (гулеша) гуртом (обов'язково тільки так!). Потім уже можна було йти й до хати їсти та запивати. Та цього ще було мало, до цього прикладали ще господарі масло, сметану, холодець, чай, варення, горілку. Догадливий гість теж приносив якоїсь моченої в пляшці. Перше мая завжди ославлювано традиційно, і весело, і "реально". Щодо їжі і пиття – це щоб роїлися бджоли. До всього цього, батько діставав молодого весняного, з вощиною, меду, що трудящі бджілки вже наносили з весняних квітів садів, лук і толок, – це щоб заохотити бджіл до більшої праці, – та було багаття.

Другим традиційним днем був Спас...

Так ціле літо я бігав стежкою через яри і кручі, через жита, ярини, толоки і степ. Бувало, раненько візьму за налигач корівку, поведу на ближчу межу чи на нерозорану леваду, добре напасу і о 8 годині – вже дома. Повернувшись додому, вже мати зустрічала та швиденько на мене махала рукою і показувала, щоб я біг до хати поїсти. Мати прикладала до ясел корові бур'яну чи іншої паші, а я, ввійшовши, бачив, як з одної миски парувала, охолоджуючися, густа пшоняна молошна каша, утворюючи на поверхні товсту та солодку шкірку, товсту, як кожа на підметках, а рядом біля того стояла сковорода з картоплею чи товмачкою (пюре) на молоці й добре та рум'яно підсмажена зісподу та зверху або сильно смажена, різана на 4–5 міліметрів – звалася в нас по-домашньому бараболя. Оцих три страви були моїми найбільш улюбленими стравами, про котрі інколи згадую, аж слина з рота тече. Більше я нічого так не любив і мені ніщо так не смакувало та кортіло, як ці три згадані страви.

Батько порався десь по господарстві в дворі, в особистих або громадських та церковних справах ходив до волості, церкви, чи що.

Сестри поралися на огородах, а найменша Оксана, пасла вже гуси.

Отож, поснідавши, я йшов, а власне, біг на пасіку.

Розкажу про випадки, що сталися зі мною. Ще був малим, років 4–5. Одного осіннього вечора, коли вже зачинали "класти" (в'язати) табак, було нанесено в хату табаку. Цю операцію з табаком проводили власною родиною, без найманих робочих. Перед "кладінням" завше, було, о 7 годині повечерявши, щоб діти йшли спати, і тоді старші та старі працюють до 21–24 години. Тож того "славного" вечора батько приніс з комори свіжо вибитого молодого воцинуватого меду – білий як сніг стільник. Посідали вечеряти. Я дуже любив мед, їв просто без міри. На селах дитячий одяг тоді був дуже простий і практичний і одинако-

во чи для хлопців, чи для дівчат – полотняна сорочка власної роботи полотна та спідничка. Перед сном, та й в хаті, було тепло, і я сів вечеряти тільки в самій сорочці з довгою пазухою. Всі вечеряли, і всім смакувало. Після меду захотілося води, і я добре наджуклився, аж мій живіт став як бубон, і я став жалітися, що в мене болить живіт. Тож батько і каже:

– Ану покажи живіт!

Я показав.

– Тож у тебе уже лопається живіт!

Я злякався, почав плакати, кричати, бігати в суточки (між двома оселями простір, куди на селах ходять до природного виклику), щоб тільки остатися при життю. Та родичі нічого з того не робили, а тільки посміювалися та радили спати. Заснув, і нарано все було в порядку. Тож мед любив, значить, пасічник, це раз!

Було вже мені 6 років. Батько одного ранку в неділю, влітку, на віз поставив пару вуликів, покрівців, запряг рижого жеребця і виїхав на пасіку, що стояла тоді в хуторі Політики у дворі Ігната Даниловича Тахтая. Я просився, щоб взяв і мене, бо ж мені там дуже подобалося і я вже був там багато разів. Завше, коли, було, їздив, то наїдався меду досхочу, потім – гостина: чай з варенням, намочена горівка, яєшня і т. д. А крім того, скільки тієї втіхи, коли слухаєш старих людей про всячину!.. Та цим разом батько був неупросимий – відмовився взяти мене із собою на пасіку. Тож батькові відчинив ворота, випустив з двора, зачинив ворота і... гайда за возом. Батько поїхав тупцем, а я за ним побіг, плакав, кричав – не помагало. Батько на мене сварився батогом – не помагало. Так я добіг аж до базарної площі, що біля сільського волосного правління. Було тепло, і я біг босим. Нарешті батька спинили люди, і мене було взято на віз. Побув на пасіці, старався у всьому догодити батькові, але не допомогло – коли повернулися додому вчором, то дістав добру “випарку” батогом – значить, пасічник – це два.

З цих дитячих років у моїй пам'яті схоронилося ще декілька епізодичних подій.

Добре пам'ятаю, як було, до хати одного дня навіщало декілька старців. То переважно були люди високого росту, років 30–35, смугляві, а говорити по нашому не вміли. На них були свитки із сукна, шапки, через плечі 2–3 тайстри (торби), а в руках величезний посох-ціпок. Поява на котрійсь із вулиць цих старців давала псам неспокій – гавкотня безперервна і виття, бо ж ці старці частенько “гостили” надоїдливих псів цим посохом. То були греки та серби, що якимсь чином опинилися в Російській імперії як емігранти чи біженці. Тож вони тільки й займалися жебракуванням. Життя їм не було зле, бо за день, було, нажебракують муки, яєць, сала, пшона тощо карбованців на 2–2,5, а ночувати пускали всюди без страху і плати. Снідання, обід і вечерю випрохають. Але було всього. Одного разу в коморі не було муки і мати дала шматок хліба на $\frac{3}{4}$ кілограма, та він не хотів брати і жадав муки. Нарешті, коли побачив, що не дістати, то говорить: “Как хлеб, так мед”. Він побачив в садочку пасіку, і тому відмовитися не можна було, то довелося дати ще кусок щільникового меду...

До школи почав ходити аж по восьми роках, цебто року 1904 по осені, і то вже після мого налягання та втечі зі сусідом, котрий був на рік старшим, – Сергієм

Порфіровим Саливоном. Тієї осені і з'явилися у великому числі "півні" – пожари та революційні розрухи і жидівські погроми.

Про школу. Грамоти почав вчитися, ще коли було мені 7 років, від сусіди Сергія Саливона, чи, власне, його батька. Батько його був вояком, та ще й унтер-офіцером. Тож він і почав вчити букваря свого сина, а я ходив туди гуляти і навчився і собі сам стільки, як і Сергій; коли вступив до школи, то вмів читати, рахувати і писати числа та літери. Одначе до школи був відданий тільки по восьми роках. Причину треба шукати в слідуючому. У нас по селах, та, мабуть, і по цілій бувшій Російській імперії, головну роль відігравали православні батюшки – священники. Жилося цим батюшкам (попам) не зле. Мали по 30 десятин ренти, плату від держави, потім брали за христини, вінчання, похорони, молебні й інше. Мабуть, в їх інтенції було й те, щоб на селах люд був неграмотний, неосвічений, затурканий і суспільно сліпий.

Наш куток належав до церковного приходу Різдва Пресвятої Богородиці, що мали два храмових святих, а святковано на рік 3 храми: 5 травня, 8 серпня і 9 грудня (це за старим стилем). Цей приход обслуговував один піп і два дяки. Мій батько був церковним старостою. Перед кожним храмовим днем та святами – Великодними, Різдв'яними і Хрещенієм – піп ходив і "благословив" чи "поздоровляв", а це йому давало великий дохід. Піп нашого приходу був вдівцем, але добрим каваліром.

Другий церковний приход був Святої Покрови – 1 жовтня. Там було 2 попи, 2 дяки, 1 дякон. Цей приход був дещо біднішим відносно прибутків для кожного попа, але їм жилося не зле. Тож коли б не ходив який піп, то з ним їздив або возом, або саньми підводчик, що за день, було, привозив повну фуру всякого добра: пшениці, вівса, сала, яєць, живих курей, гусей і качок...

При таких "обходах" піп був завше гостем, і при цьому завше вечором щонайменше півкварти горівки та різної їди зідалося достатньо. При гостині я або заглядав у вічі попові, або сідав за край довгого стола і помаленько, непомітно присовувався до самого попа, а піп мене гладив і хвалив, що, мовляв, такий розумний у Петра (мого батька) синок, мовляв, як дві каплі води з батьком. Особливо хвалив мене за почитаніє старших, цебто його. Розказує: "Розумнішого хлопця я не зустрічав, як у тебе, Петре. Як тільки мене забаче, так біжить до мене, скидає шапку, хреститься і цілує мене в руку". Мати з цього була дуже задоволена і хвалила мене, а батько сміявся і, було, повідав: "То, Отче Міхаїл, мале та дурне, він (цебто я!) думає, що як в чорному і патлатий, то є чорт, і хреститься від чорта". Отець Міхаїл, звичайно, не погоджувався з таким трактуванням його особи, але горілка робила своє і залишала [їх] добрими приятелями, а в службі вірними службовцями. Бувало, інколи батько мене виганяв із-за стола, але піп благосклонно мене повертав до себе.

Коли вже я навчився від сусіди грамоти, то батько став турбуватися про приміщення мене до школи. Тоді в містечку Хмелові на кілька тисяч обивателів було дві церковно-приходських церковно-слов'янських школи з числом учнів одна 30, а друга 80 та третя звичайна народна школа з трирічним навчан-

ням з числом учнів біля 300. Пам'ятаю добре, як піп радив родичам: "Віддавати хлопця до школи не скори (не спіши), бо з того нічого не буде путнього. Як доросте до 9 років, то тоді віддай його до приходської школи, щоб навчився грамоти стільки, як ти, Петре (батько мій скінчив тільки церковно-приходську школу), і хай помагає тобі хазяїнувати, бо він у тебе одинець. Більше вчити не треба, бо як вивчиться, то не буде хазяїнувати, а ще навчиться волочитися по городах, і ти його втратиш на старість, не буде кому тебе догодувати до смерти і поховати. Та й знай, що як тільки люди розумніші, тим гірше життя на світі". Коли йому батько казав, а чому ж то пани своїх дітей учать по школах та ще й в Петербургах, то піп відповідав, що панські діти мають учитися на панів, а мужицькі (цебто і твій Савка) – на мужиків. Гречкосіями мають бути, а гречкосій бути може і неграмотним.

Не знаю, що тоді думали мої родичі, але так не сталося. В осені року 1904 мого товариша сусіду Сергія батько повів до школи записувати, а я з ним теж пішов і то без відома родичів записався до школи і ходив разом з Сергієм. Саме того року почалася будуватися в Хмелові двохповерхова велика будова школи, двохкласової Міністерства Народної освіти з п'ятирічним навчанням: I кляса – 1–3 рік, II кляса – 4–5 рік.

Я почав ходити до школи, що містилася в звичайному одноповерховому будинкові біля волости. Отець Міхаїл ходив вчити нас у школі закону Божого. Він любив скубти за волосся на голові школярів, частенько діставалося і мені. На другий рік вже ходив до нової будови школи. Відтак був співаком у шкільному хорі, котрим керували учитель Сергій Карбаненко та Митрофан Гарбуз.

Після скінчення першої кляси дістав в подарок книгу Святої Євангелії, а після скінчення другої кляси – Похвальний лист.

До школи треба було ходити через ціле містечко на другий кінець, біля 2,5 верст. В зимі це було особливо прикро, бо по снігу треба було брести по коліна.

Ще гіршою була справа з хором. Хоч я і любив співати і не раз навіть ходив співати до церкви вінчати, на похорони, але не подобалося ходити на співанку особливо в осені, коли ночі дощливі, болота по вуші, ніч темна, що перед собою не бачиш за крок вперед та ще й дощ падає. Бувало, не прийдеш до співанки, а на другий день вже діставав від учителя виговор або "без обіда". Особливо дбав про співанки молодий стрункий, чорнявий і кучерявий учитель Митрофан Гарбуз (він задержувався в школах тільки 1 рік, його перекидали з місця на місце як неблагонадійного, революціонера). Одного разу він поставив мене до кута за те, що не був вчора на співанні. Я не витерпів і кажу, що я пожаліюся за це батькові і батько прийде до школи. Та він цього ніскільки не злякався, а за це мені добре двократ дав по руді квадратиком і оставив без обіда. Все ж я жалівся батькові, але батько так і не ходив.

На четвертому році вчила мене учителька Анна Івановна, родом з м. Ромен.

Навесні робили прогульки до ближніх гаїв та лісів. В нашій клясі було три жидівки: Біленкова, Гунінова і ще одна (забув). На прогульки жидівки забрали зі собою і парасолі. Мушу признатися, що до жидівки Біленкової я закохався і дуже

радо з нею грав різні гри та сильно рад ходив, а в школі перший за нею сидів на скам'ї. Тож при грі я забрав від неї парасолю і почав утікати. Побачила це учителька і прикликала мене. Мабуть, їй хотілося дізнатися, як я цей парасоль назву. Питає: "Что это такое?" Відповідаю, що не знаю, бо такого говна в нас дома немає. Почервонівши, як закричить на мене вчителька: "Мужік, свінья, не умел говорить, за четыре года не научился говорить как следует".

Мушу констатувати, що дійсно за п'ять років не навчився по-руськи говорити. І так аж до кінця свого навчання мене учителька не називала, як тільки "мужік".

Учився я в школі непогано, а особливо любив малювати краєвиди і портрети.

Коли було ювілейне святкування Миколи Гоголя, то було роздано як завдання кожному ученикові у всіх класах намалювати спочатку портрет маленький, приблизно 10x15 см. А тим, що намалювали добре за першим разом, було дано завдання намалювати великий портрет приблизно 50x75 см, але малювати треба було з маленького портрета в книжці. Зі всіх "конкурсантів" тільки мій портрет було визнано, зарамовано і повішено на стіну в учительській кімнаті. Цей портрет був намальований тільки звичайним чорним олівцем і без помочі і без будь-яких приладів. З праці інших образків мав "заробіток" – вимінював на пера, олівці, папір, їжу тощо. А взагалі жилося не зле! По скінченні цієї двохжлясовки батько захотів зробити із мене попа. Кінчив школу навесні року 1909.

В літі батько винайняв мені за репетитора одного студента – Левандовського, племінника учителя Сави Середи. Так я вже ходив підготовлятися кудись. Кажу "кудись", бо не знав куди і нащо, бо з того нічого не вийшло. Одного дня в свято чи неділю батько, мати і я почали обмірковувати, до якої школи маю поступити та що з мене за пан має бути. Тож родичі вирішили, що з мене буде або учитель, або фершал. Я рішуче був проти такого "панства" і прохав, щоб мене було віддано до художньо-промислової школи імені Гоголя в місті Миргороді на Полтавщині. Це тому, що малювання мені найбільш подобалося, я вмів малювати і в тому передбачав свої успіхи, або до такої школи, що вийду "інженером", цебто або їздити на паровозі, або робити дома і церкви. Та родичі про "малярство" не хотіли і чути, мовляв, з образів прожити не можна, церков тепер мало ставляють, а кожний богомаз (маляр чи художник, що малює ікони та образи в церквах) є п'яниця, а ще чого гірше, що можна при малюванні образів впасти з височини і вбитися, отже, буду втраченим.

Сава ЗЕРКАЛЬ

*Особливості мови збережено, але виправлено деякі помилки.
Назву спогаду дав редактор.*

Полягли в обороні свого народу

Мадяри не були задоволені постановами так званого Віденського арбітражу, який відбувся 2 листопада 1938 (арбітри – Ріббентроп і Чіано), хоч на підставі його одержали не лише угорські етнографічні терени з м. Береговим, але й Ужгород та Мукачів, а українська влада мусіла осісти в Хусті.

Розвал Чехословаччини і проголошення самостійної Словаччини послужили мадярам причиною до інвазії, мадярські збройні сили перейшли границі, визначені їм Віденським арбітражем, і почали окупацію чисто українських областей. Щойно постала молода держава – Карпатська Україна, – приступила наспіх до організації власних збройних сил, щоби боронитися проти мадярської агресії. Була надія, була й сила, бо вояцтво прибувало зі всіх околиць Карпатської України та й з поза її кордонів, готове стати до зброї. Чеські військові чинники на чолі з генералом Прхалою, приобіцявши дати зброю, якої у Хусті були великі склади, пізніше не дали і воліли передати її мадярам.

Наскоро організована і недостатньо озброєна сотня вийшла назустріч добре озброєним і численнішим мадярським загонам. В околицях Севлюша прийшло до зудару, і тут в бою за підступи до Хусту на так званому Красному Полі при контратаках були забиті абсолювент подебрадської академії інженер-технолог Микола Вільчек (поручник Армії УНР), родом з Поділля, і лектор та бібліотекар Академії (теж колишній старшина) Михайло Левицький.

Про них так мало згадують, а ще менше пишуть, бо ж це скромні борці, які для себе слави не шукали, а просто виконували свій обов'язок. До цих двох лицарів обов'язку приєднаймо ще ім'я нашого колеги інженера-економіста Миколи Литвицького, якого мадярська солдатеска вбила у Вел. Бичкові.

Вони наполегливо працювали на клаптику українських етнографічних земель, вільному від московської і польської окупації, для свого народу і своє життя за нього віддали.

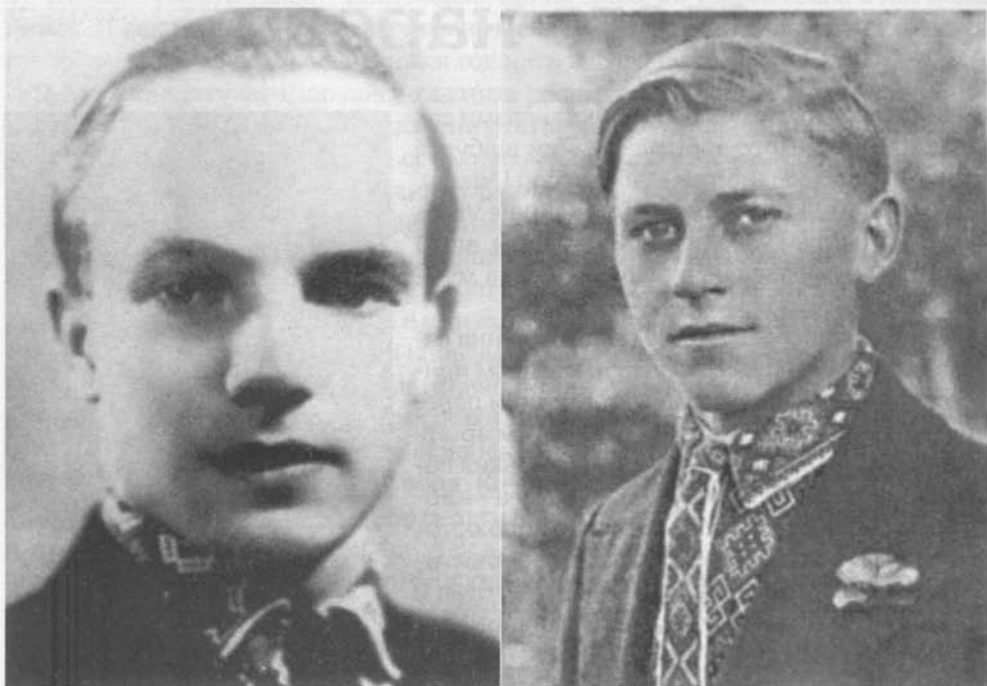

Микола Вільчек, поручник Армії УНР, випускник УГА в Подебрадах, загинув у боях за Карпатську Україну

**Гриць БОЖОК, інженер-технолог,
учасник бою на Красному Полі**

Дж. Бюлетень Т-ва абсолювентів УГА-УТП // Спогади про УГА-УТП. Додаток до Бюлетеня Т-ва абсолювентів УГА-УТП. – 1960. – Ч. 12. – С. 4.

Пам'яті Січовиків

Січовики Олександр Блистів і Осип Бойчук загинули в боях за Карпатську Україну

З постановою держави – Карпатської України – постали й моральні обов'язки зберегти честь цієї держави. Треба було захищати її збройно, і тому сталися січовицькі нові Крути під Хустом. На Красному Полі полягло 143 бійців Срібної Землі, зі всіх земель України; вони були ворогом збезчещені, ограбовані й лежали на Красному Полі, бо ворог-мадяр не дозволив їх навіть поховати по християнському.

А в місті Тячеві, новому Базарі (йдеється про м-ко Базар на Волині, де в листопаді 1921 р. більшовики розстріляли 360 вояків Армії УНР. – *Ред.*), січовики підіймали руку вгору зі словами "Слава Україні!" – і падали від куль ворога. Населення з мадярської частини дивувалося і питало:

– Хто це такий "Слава Україні"?

Прийшов момент, що треба було боронити Срібну Землю, і молоді люди з окликом "Слава Україні!" віддавали за неї своє життя.

Таких осередків по всій Срібній Землі, де мордували закарпатських січовиків, було багато. Вони були в новому "чотирикутнику смерті": чехи, поляки, мадяри й румуни; останні також неприятели, бо видавали січовиків мадярам.

Але "лицарі абсурду" не боялися смерті, знаючи, що інколи треба було йти голіруч проти озброєного ворога.

У той час я не був запальним 19-літнім юнаком, було мені 49 років, як ішов я з ними на смерть. Але з Божої волі вцілів, хоч змордований був тяжко мадярами. Це була стихія народнього зриву, і хоча сьогодні мені вже минув 81-й рік, я "не порозумнішав" і, якщо б була нагода, зробив би це саме.

Хто буде нести відповідальність за молодь і їхню кров, що пролили на оборону держави й збереження чести українського народу і славних його предків? Може, знайдуться люди нашого часу, що осудять ту невинно пролиту кров? Може, скажуть, що це було безглуздя ставати до безнадійного змагу?

Але тут треба б обвинувачувати все українство, бо брали там участь люди зі всіх земель. Треба також не забувати, що військовики – люди іншого покоління і їх завданням є охороняти честь та право тієї держави, до якої вони належать. Вони мусять бути на поготівлі в кожний мент рішуче діяти, а не політикувати.

І тут так само, як і в Другому зимовому поході, не було зброї, але була завзятість не дати ворогові безкарно заволодіти краєм. Хай знає поневолювач, що тут живуть люди з національною гідністю.

Перша сотня, в якій я мав честь бути, не одержавши від чехів обіцяної зброї, самотужки, за ніч, зібрала чотири кулемети, маючи власні рушниці, патрони та ручні гранати. Бракувало тільки постачання транспорту, себто не мали військової сили. Було ясно, що йдуть на невідкличну смерть.

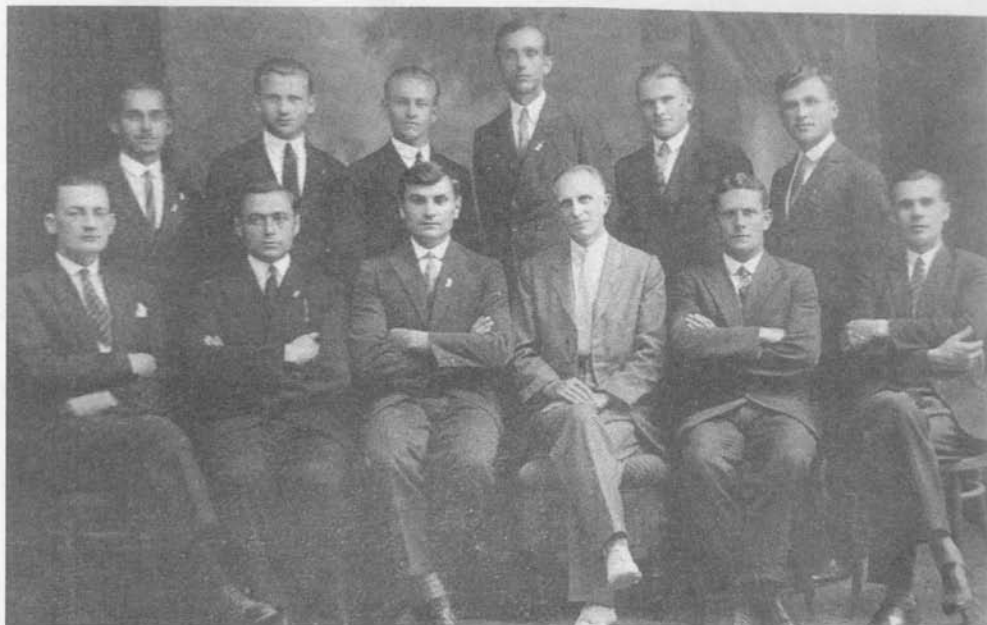
Тому не боїмось прямо глянути смерті у вічі, бо лише те безсмертя вічне, що збудоване на людській крові. Це фундамент всьому...

Грицько БОЖОК

Дж.: Божок Г. Пам'яті Січовикам // Вісник Карпатського Союзу в З.С.А. – 1972. – Ч. 3–4 (8–9). – Липень – серпень.

З минулого

В гостях у проф. О. Коваленка

Зліва направо сидять студенти-гіротехніки УГА в Подєбрадах М. Бойко, Семен Черняхівський (із м. Конотопа), Іван Додура, проф. Олександр Коваленко, Дельвіг, Макар Ілляшенко. Стоять Ярослав Благітко, Антін Которович, Дмитро Лісовський, Михайло Гаврилюк, Дмитро Гудемчук та Іван Чернов

У Ржевницях коло Праги мешкає українець, що найдовше перебуває на еміграції, проф. інж. Олександр Коваленко. В літі він обробляє невеличкий городець, а в зимі корегує праці своїх учнів студентів Українського Технічного-Господарського Інституту Позаочного Навчання (УТПІ) в Подєбрадах і живе споминами зі свого бурхливого минулого, переплетеними надіями на майбутнє. Його сусідам-чужинцям ні до голови не прийде, що проф. "Конвалійка", як на свій лад вони охрестили проф. Коваленка, – це відомий учений математик, досвідчений інженер-механік, кол. блискучий старшина Чорноморської фльоти і герой панцирника "Кн. Потьомкін Тавричеський" та що про нього як команданта революційної "ескадри", яка 1905 р. перша відважилася вступити в нерівний змаг з російською царською імперією, свого часу писала, під величезними заголовками, разом з світлинами, вся світова преса.

О. Коваленко прийшов на світ 10 серпня 1875 р.в. Ромні на Полтавщині, де його батько мав свою друкарню і книгарню. Батько помер, як сину-одиначо-

ві було всього 7 літ. Мати Коваленкова походила з української священничої родини і померла 1925 р. у Подєбрадах, проживши на чужині разом зі сином-емігрантом повних 20 літ.

Середню освіту Коваленко здобув у реальній гімназії у Ромні, вищу – в Харківському Технологічному Інституті, де вчився разом з Левком Мацієвичем, відомим інженером-конструктором і першим у Росії летуном (співзасновником Революційної української партії. – *Ред.*). Про цього талановитого інженера, свідомого українця і доброго українського патріота проф. О. Коваленко розповідає ось що.

Закінчивши студії в Інституті, Левко Мацієвич став інженером і будував панцирники ("Очаков") та підводні човни для Чорноморської фльоти і в той же час вельми захоплювався летунством. Це захоплення коштувало його життя.

Восени 1910 р., після повороту Мацієвича з Парижа, де він студював конструкцію літаків і техніку літання, влада влаштувала небувале до того часу в Росії видовище "Тиждень літання". На це свято зїхалося з усіх кінців Росії сила-силенна народу. Приїхав також і батько Мацієвича разом з усією родиною. Цілий тиждень літав Левко Мацієвич на біплані без жадних пригод, і хоч був дуже втомлений, проте почувався вельми щасливим з осягнених успіхів.

Левко Мацієвич із дружиною на біплані "Фарман". 1910 р.

Останньої днини на Адміралтействі в Петербурзі прогриміло кілька гарматних стрілів на знак, що свято закінчилося, народ почав розходитися. Спокійний і щасливий батько попрощався з Л. Мацієвичом й відїхав додому. Про якесь нещастя для летуна, здавалося, вже нема й мови. А проте... Л. Мацієвич не міг опертися якійсь внутрішній силі, вступив до літака, піднісся на тисячу метрів і раптом випав з нього. Й дотепер не вдалося з певністю з'ясувати, яка була причина. Несподівана трагічна смерть високоталановитого інженера Л. Мацієвича є нашою тяжкою і невіджалованою втратою, тим більше що загинув він у молодому віці: мав усього 33 роки. Була це взагалі перша летунська жертва в Росії.

О. Коваленко, по закінченні Технологічного Інституту, 1903 р. вступив на службу інженером-механіком Чорноморської фльоти на панцирнику "Кн. Потьомкін Тавричеський". З 1905 р., як учасник повстання на тому панцирнику, вибраний Революційним Комітетом командантом (обраний не був, а був таким де-факто. – *Ред.*), опинився на еміграції і перебував якийсь час у Румунії, опісля проживав у Швейцарії, Франції, Італії.

В Румунії О. Коваленкові довелося зустрінутися з Х. Раковським, що на початку большевицького режиму був головою Ради комісарів Сов. України. Тоді Раковський був членом Румунської соц.-демократичної партії (меншовиків) і висловлювався про Леніна зле.

На еміграції О. Коваленко займався головно педагогічною діяльністю, а з вибухом у Росії 1917 року революції разом із другим українським політичним емігрантом, Левком Юркевичем, вернувся через Францію, Англію, Норвегію, Швецію, Фінляндію, Московщину в Україну.

Л. Юркевичеві так і не довелося побачити "Обіцяної землі" України. В дорозі він збожеволів і помер у московській лікарні. На московським кордоні вже не було ніякого порядку. В Петербурзі до влади прийшли большевики. Перебуваючи якийсь час у большевицькій столиці, інж. О. Коваленко відвідав свого старого знайомого з емігрантських часів, письменника М. Горького, і той майже зі сльозами жалувався Коваленкові: "Ось побачите, – казав він, – ті прокляті большевики доведуть Росію до загибелі..." Не треба забувати, що М. Горький у своїх літературних творах твердий, як криця, а в житті м'який, як віск, і саме тому так легко піддавався різним впливам. Відомо, що опісля М. Горький став завзятушим большевиком і таким залишився аж до своєї смерті.

Десь у листопаді проф. О. Коваленко виїхав із Петрограда до Києва. По дорозі йому прийшлося просидіти без усякого руху більше 24 годин в переповненому до краю вагоні. Скрізь був бруд, нелад, крик, ревіння. Малося вражіння, що у вагоні їдуть не люди, а дикі звірі...

Зовсім інакше було в поїзді, що йшов до Києва, до якого Коваленко пересів у Вороніжі. Здавалося, що чоловік попав просто з пекла до раю. Хоч і цей поїзд був цілковито переповнений вояками, проте всі вони були привітні, вступали місця старшим, помагали їм, жартували, сміялися, співали. Це верталися додому українці, вояки кол. російських армій. Подібне явище можна було спостерігати і на вулицях та публичних місцях у Києві, де ще панував порядок і людяність, чого ніяк не можна було сказати про Петроград й інші московські міста.

За української влади проф. О. Коваленко займав різні високі урядові становища. На еміграції дістав запрошення читати лекції в Українській Господарській Академії в Подєбрадах. 1923 року став доцентом при кафедрі теоретичної і практичної механіки. 1924–1925 р. був деканом с.-г. інженерного факультету і якийсь час виконував обов'язки проректора. Після ліквідації у 1932 р. Академії й далі провадив свої предмети в Українському Технічно-Господарському Інституті позаочного навчання в Подєбрадах.

Дж.: З минулого: В гостях у проф. О. Коваленка // Український доброволець. – 1943. – Ч. 29. – 27 листопада. – С. 4.

Особливості мови в основному збережено.

Олександр
Коваленко

“Мила він і гарна людина!”

1945-й – важкий рік
Олександра Коваленка

У червні 2016 р. ми з Віктором Моренцем привезли в Україну архів богданівця Валентина Сімянцева (Сімянцева, Сімянціва). Серед раритетів був і “Щоденник” його брата – Олексі Сімянцева, поручника полку Чорних запорожців Армії УНР.

Народилися обидва у слободі Великий Бурлук Вовчанського повіту Харківської губернії. У “Короткому життєписі” Олекса Сімянцев зазначав, що 1914 року “був мобілізований москвинами і відправлений на службу до Петербурга”¹. Навесні 1917 року Олекса взяв участь в українізації російської частини, що дислокувалась у м. Полоцьку. У грудні того року він вперше за всю війну дістав відпустку. І вже до російської армії не повернувся, бо зголосився добровільно до українського кінного полку, що формувався в Харкові.

Служив у нашому війську “весь час без перерви, аж до інтернування армії поляками року 1920 листопаду 22”². Перебував у таборах Пикуличів, Вадовиць і Стшалкова. “На початку липня року 1922 втік від ляхів до Чехословацької Республіки з метою продовжувати освіту”³. У червні 1928 р. він закінчив гідротехнічний відділ Української господарської академії в Подебрадах. Роком пізніше той же відділ закінчив і його молодший брат Валентин Сімянцев, козак кінної сотні Богданівського полку, потім – 2-го Запорозького полку, врешті – підстаршина 1-го кінного полку Чорних запорожців.

У подебрадській академії теоретичну і прикладну механіку викладав доцент Олександр Коваленко з м. Ромна (так писали раніше), згодом – професор Українського технічно-господарського інституту. В останні дні Другої світової війни доля знову звела Олексу зі своїм викладачем. Обидва тікали на Захід від Червоної армії, бо знали, що вона несе їм особисто та й народам Європи.

Домовившись із братом Валентином, що шукати-муть один одного в Інсбруку, 26 квітня 1945 р. Олекса виїхав з м. Пардубице в Будейовице (місто на півдні Чехії. – *Ред.*). У Будейовице він зустрів старшин української армії, з якими познайомився в Пардубице, та

Олекса Сімянцев

з Олександром Коваленком, який разом з "Бачинським і ще з парою людей (...)
їхали в керунку до Швейцарської границі"⁴.

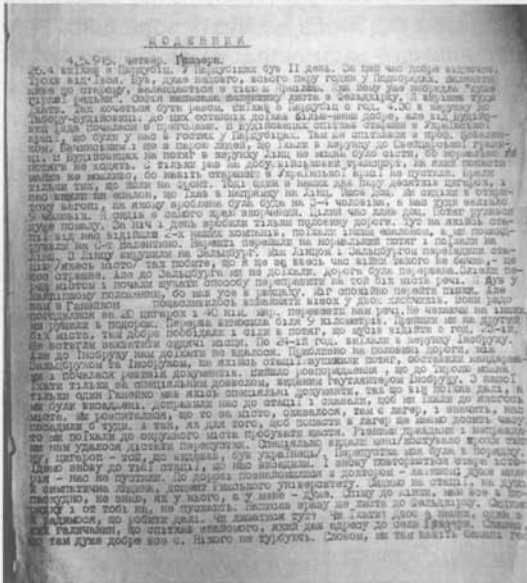
Тепер усі разом вирушили їхати на м. Лінц, але на потяг важко було сісти. "Є
тільки раз на добу військовий транспорт, на який потрасти майже неможливо,
бо навіть старшин з Української армії не пустили, – писав у своєму щоденнику
поручник Сім'янцев. – Брали тільки тих, що йшли на фронт. Тоді один з наших
дав пару десятків цигарок, і нас взяли на ешалон, що їхав у напрямку на Лінц.

Йшов дощ. Ми сиділи в відкритому вагоні, на якому зроблена була буда на
3–4 чоловіка, а нас туди залізло 9 чоловік. Я сидів із самого краю скорчений. Ці-
лий час лив дощ. Потяг рухався дуже помалу. За ніч і день зробили тільки поло-
вину дороги. Тут на якійсь станції від нас відійшло 2-х наших компанів, поїхали
іншим ешалоном, а ми [з Олександром Коваленком] помандрували на С-т Ва-
лентини. Нарешті перейшли на нормальний потяг і поїхали на Лінц. З Лінца ви-
рушили на Зальцбург. Між Лінцом і Зальцбургом переїздили станцію, якесть мі-
сто, так побите, що я ще за весь час війни такого не бачив, – це щось страшне.
Але до Зальцбурга ми не доїхали. Дорога була перервана. Злізли перед містом
і почали шукати способу переправити на той бік міста річ"⁵.

Треба було пройти з дев'ять кілометрів, а Олександрові Коваленку за три мі-
сяці мало виповнитися 70 років. І хоч він завжди був бадьорий, але 9 км тягти
на собі речі – й молодому нелегко. Та й організм був виснажений хронічним не-
доїданням.

Усе ж прийшли на інший бік міста. Пообідавши, сіли в потяг, що мусів відійти
о 23.00. "Ще встигли захватити сидячі місця, – фіксував деталі бурлацького жит-

тя Олекса Сім'янцев. – По 24-ій год.
виїхали в керунку Інсбрука. Але до
Інсбрука нам доїхати не вдалося.
Приблизно на половині дороги, між
Зальцбургом та Інсбруком, на якій-
сь станції зупинили потяг, обстави-
ли жандармами і почалася ревизія
документів. Вийшло розпоряджен-
ня, що до Тиролю можна їхати тіль-
ки за спеціальним дозволом, вида-
ним гаутляйтером Інсбрука. З на-
шої групи тільки один Ганейко мав
якись спеціальні документи, так що
він поїхав далі, а ми були висадже-
ні. Доправили нас до станції і сказа-
ли, щоб ми їхали до якогось міста.
Ми розпитали, що то за місто, ока-
залось, там є лагерь, і значить, нас
посадили б туди. А так як для того,
щоб потрасти в лагерь, ще маємо до-
сити часу, то ми поїхали до окруж-

Перша сторінка "Щоденника"
Олекса Сім'янцева

ного міста пробувати щастя. Різними правдами і неправдами нам удалося дістати перегустки”⁶.

Бурлаки пішли на станцію, на якій їх нещодавно висадили. Але їх не пустили.

Сиділи й радилися, що робити далі. “Чи лишатися тут? Чи їхати? Двоє з наших, один з них галичанин, що спіткав знайомого, який дав адресу до села Гойзерн (земля Баден-Вюртемберг, адміністративний округ Фрайбург. – *Ред.*), сказав, що там дуже добре все є. Нікого не турбують. Словом, ми там навіть бажані гості. Професор Коваленко протестував, доводив, щоб не дуже слухати того, що кажуть. Я теж був на боці професора. Тим більш що їхати треба ближче до фронту більшовицького. Але жадні резони не вистачали, ми нарешті погодилися і поїхали (...) Доїхали до вузлової станції перед ранком. Трохи почекали і сіли на потяг. Але – як? На дворі падає сніг, вітер страшний”⁷. Ледь не замерзли. Чого тільки не робили, щоб хоч трохи зігріти себе!

Нарешті добралися до ст. Гуаслем. “Тут висадилися (...) Спали на лавках на станції (...) На другий день зранку почали наші знову шукати мешкання і мельдуватися. Я залишився на станції біля речей. Припадково познайомився з адвокатом, комендантом поліції з Львова п. К...м і його дружиною, довго розмовляли. Вони кажуть, що до цього часу дійсно жилося тут не дуже зле. Чекав я до 15-ої години, нарешті прийшли, але теж ні з чим. Були в одних, живе тут родина галичан, але вони їх [так] привітали, що ті ледве вибралися від них. Нарешті перед самим вечером знайшли мешкання на піддашу”⁸.

6 травня була Великодня неділя. “Сьогодні, – писав Олекса Сім’янець, – всі православні святкують найбільше свято – Великдень. Для мене він пройшов сумно. Вранці встав, привітав п. професора. Потім пішли шукати, щоб пообідати. Очевидно, нам це не удалося. Всюду напхано багато людей, переважно військових. Всі дороги забиті самоходами, возами. Взагалі повно. Прийшли додому. Я пішов на кухню і приготував обід. Виміняв за олію трохи бараболі і зварив зупу, властиво галушки. Маємо картки, але нічого не можемо на них дістати, німці дістають, а нам кажуть: немає. Німці дістали додаткові картки і на них дістають цукер, муку, так що сьогодні, не дивлячись на те що неділя, склепи відчинені, всюди видно черги біля склепів, все спішить викупити. Нам цих карток не дали.

Ходили оглядати околиці. Чудова країна! Село в глибокій долині. Навколо високі гори, покриті снігом. Повітря чисте, гарне. Дихається якимось легко. Познайомився зі своїми. Приїхала колона (...) вермахту, – пару німців, решта наших. Є навіть один з Великого Бурлука. Перед вечером почало військо роздавати продукти. Несли скринями вино, коньяк, галети, хліб, – словом, йшла ліквідація. Мені один дав пляшку коньяку. Я добре хильнув, потім пішов до них і ще добавив, був п’яний. Крім того, дістав цілу скриню консервів горохових на зупу. Приніс додому, буде що їсти, коли не буде нічого іншого. Кажуть, що американці вже недалеко і що наказали очистити дорогу, тому такий рух”⁹.

І справді американці були поруч. У понеділок 7 травня вони “привітали Гойзерн стріляниною з кулеметів і бомбами. На обрію ранком появились аероплани американців, а колона есесів, що стояла за селом, їх обстріляла. Тоді американці обстріляли колону, наслідки фатальні – забито багато людей і коней. Знали,

що робили. Для всякої порядної людини очевидно, що війна програна і жадний спротив, це тільки даром розлита кров, але для есесів це незрозуміло.

Мої колеги пішли подивитися, що там робиться, і пробули там цілий день. Перед вечером прийшли, нав'ючені як осли. Принесли простирала і ріжну матерію. Мені теж дали пару простирал, ругзак. У селі твориться щось надзвичайне; всі тягнуть на плечах, на роверах, на візках і навіть на возах, запряжених кінями, білу мануфактуру. Десь кинули німці величезний склад цих предметів, і от тепер публіка тягає¹⁰.

Хоч і в скруті, але друзі опинилися в дивовижно красивому куточку чужого світу. Про це свідчить запис Олекси Сім'янцева в щоденнику від 15 травня 1945 року: "Яка чудова країна, надзвичайні ці гори покриті снігом, долини, потоки – прекрасні! Погода стоїть чудова, гаряче. Я за 25 років перший раз на еміграції відчув літо во всій його красі. Тиждень пройшов дуже скоро. Ходили на потік, я там спав. Такий чистий, такий чарівний куточок біля потоку. Повітря чисте, дихається так легко"¹¹.

Але прилетіла тривожна чутка: з 2 червня "почнеться реевакуація біженців у цілій Німеччині, по алфавиту. Кажуть, що Сталін у своїй промові закликав робітників, заборонених до Німеччини, і полонених повертатися додому, при цьому ніби сказав, що дорога для козаків і тих, що служили в німецькому війську, закрита, крім того, до цієї ж групи долучаються кавказці"¹².

Звичайно, ні Коваленко, ні Сім'янцев не збиралися їхати в ССРСР, бо знали, що для них це закінчиться ув'язненням – як "старих петлюрів", ворогів Росії. Олекса висловився однозначно: "Поки буде [в Україні] більшовизм, я не поїду. Коли не дочекаюся його падіння, то умру як емігрант. Видно, така вже моя доля (...) Страшенно турбує мене судьба [брата] Валентина. Чи встиг він виїхати своєчасно з Пардубіць? Чи не цагнули його часом повстанці? Все можливе. Хоч би проскочив! Як все таки барахло в'яже людей! Мені хотілося, щоб він їхав зі мною. Але він не схотів. Не встиг ще ліквідувати всього, а ліквідував дуже помалу. Всього було шкода. Звичайно, шкода, але все можна наново набути, все, крім життя. Залишатися йому в Пардубіцях було більш ніж небезпечно. Треба було конче тікати, а він усе відрочував (відкладав виїзд. – Ред.). Міг потрапитися"¹³.

У Гойзерні Олекса Сім'янцев та професор Коваленко прожили півтора місяця. "Як ми жили? – запитував сам себе Олекса. – Дуже і дуже зле. По-перше, [проблеми] з їжею. Їли тільки те, що я міг дістати від наших, себто фасолю, сочевицю, варили щодня одну й ту ж зупу, дуже часто навіть без бараболі, бо бараболя – то був люксус, який не дуже часто попадав до зупи. Хліба діставали півкілограма тижнево. У мене вистачало його до вівторка, а потім 5 день без хліба – на самій зупі. Єдине що рятувало ще нас, то це печінка, якої давали в три рази більше, ніж нормального м'яса, так що цим тільки і підживлялися, та ще диким часником, який ріс недалеко від мешкання на горі. Ми його додавали до різних страв, себто до нашої зупи. Два рази варили картоплю, то було свято для нас. Зробили салат з часнику, дістали навіть оцту і устроїли "лукулівське прийняття" – картопля плюс часник.

Я до обіду бував завше занятий, бо готував обід. По обіді від другої йшли на бриджа до п.п. Дмитрієвих. Це ті, що колись дали мені у себе зварити обід. Він – дуже сердечна людина, милий, але вона стерва стоцентова, старша від нього, гризе й їсть поїдом. Все у неї щось не так. У дворі їй воняє. Йдемо в гори, там мали ми лавки і столик. Посідаємо. Радуються, що на сонці, – це їй подобається, за хвилину уже сонце їй палить, шукає холодку. Мають песика таксу. Досить розумна істота. Але ця жінка трує життя не тільки своєму чоловікові, а навіть бідній псині вона ні на хвилю не дає спокою. Страшна жінка, коли б мені довелося мати таку, то напевно б утік далеко, щоб і чорт мене не знайшов. Вона навіть мені затрувала (отруювала. – *Рег.*) життя своїми високопанськими вибриками. Як я ненавиджу ці вибрики, та ще й високопанські – це найгірший гатунок. Чим ти була раніш, залиш при собі, але мусиш пристосовуватися до того, що є, а не жити якимись химерами, які, зрештою, ніколи не повернуться. Шкода й мріяти, та ще їй, старій шкапі.

Ще ходив до нас 4-й партнер – інженер, молодий хлопець, скінчив кадетський корпус у Сербії. Дуже вихований, тактовний і гарний хлопець. Знаю, що не любить українців, не визнає нас, але був такий коректний. Знайомі ми з ним були більше місяця, але ні разу не зробив жодної нетактовності супроти нас. За політику не говорили. Національного питання не торкалися. Отже, ми в 4-х і грали в бриджа від 14-ої до 5-ої години, потім приходив Леонид Якович, грали ще одного робера і розходилися. Нарешті мені бридж осточортів, властиво не так бридж, як та жінка¹⁴.

Олекса ходив спілкуватися до українців-східняків. “Це родина Скиданенків, дуже мила, симпатична (...) Він переконаний ворог більшовиків. Слесар, досить інтелігентний і симпатичний, мають 4 дітей. Діти теж гарні, виховані. Малий Вовка страшенно мене любить. Хлопці, Вітя, 17 [років], Борис, 15 років, теж працювали, помагали батькові. Він реперував (направляв, ремонтував. – *Рег.*) самоходи до магістрату.

Решта, ще було 4 чоловіки й одна жінка, – безхребетні, не знають, чого хочуть. Збиралися їхати додому. Один з них з Бурлука, теж їхав додому. При мені готувалися до виїзду. Справляли для себе одіж і взуття. Дурні, думали, що все це довезуть додому. Я в душі сміявся, але нічого не казав. Все одно не переконаєш. Нехай, дурні, ідуть. Коли за 25 років не пізнали більшовиків, то мені перекопати їх було б дуже тяжко¹⁵.

9 червня 1945 р. американці оголосили обов'язкову реєстрацію. “Ми пішли, – продовжував Олекса Сім'янець, – зареєструвалися, дістали картки реєстрації і з ними пішли до Ішлю (м. Бад-Ішль у Верхній Австрії. – *Рег.*). Щодо положення, то прекрасне місто, чисте, багато зелені, води. Навколо гори, покриті снігом. Одним словом, байка! Недаром австрійський імператор Франц-Йосиф там проводив літо (впродовж 60 років. – *Рег.*). В Ішлю ми пішли до уряду і попросили перепустки для виїзду. Зразу у нас був план їхати на Мюнхен – Аугсбург. Але перепустки нам дали тільки до Зальцбурга.

За перепустками ходили аж три рази, себто робили кожного разу 25 км в обидва кінці. Для мене, що призвичаївся до ходіння, це не було тяжко. Професор

Коваленко (70 років) теж тримався, як кажуть, у формі, зато п. Бачинський лаявся, кляв Австрію й увесь світ. По дорозі раз-у-раз пропонував посидіти, на що ми не погоджувалися й ішли далі, а він лаявся теж далі. Взагалі, це людина, я б сказав, дуже егоїстична. Нічого не зносить. Всюди дай йому комфорт, навіть там, де його не можна взяти. За третім разом ми перепустки дістали і 15.6. раненько вирушили товаровим потягом на Зальцбург. Мали аж дві пересадки. По простій лінії (навпростець. – *Рег.*) Ішль – Зальцбург не більше 55 км, але в горах треба далеко обїздити. Переїзджали мимо величезного озера, я такого великого ще не бачив (Байкала не рахую). Дуже мальовниче, теж прегарне, що не хочеться просто одірвати очей. Їхали попри нього, може, більше півгодини. І просто не вірилося – в такій красивій, чудовій місцевості знаходиться страшний концентраційний лагерь, в якому загинуло до двохсот тисяч людей.

На першу пересадку приїхали ми перед вечером. Треба було переходити пішки (...) бо розбиті дороги. Там один дурень австріяк сказав, що наші перепустки не дійсні, бо по його (на його переконання. – *Рег.*) написані не на таких бланках, як він бажав. Загрозив, що нас далі не пустить. Мусили потайки пробиратися на руїни двірця і там чекати до ранку на потяг. Я спав на цеглі. Дякую Богові, що я можу спати при всяких умовах і обставинах. Виспався незле. Наші цілу ніч не спали, кажуть, я хропив.

Ранком поїхали далі (...) Далі дорога відбулася без жодних перешкод, і пообідньої пори ми приїхали до Зальцбурга. Зараз же з п. Бачинським пішли до Комітету. В Комітеті нікого не застали – так що прийшлося ночувати на станції. На ранок пішли уже втрьох до Комітету, там довідалися, що реєструють у другому таборі, кілометрів пару від міста. Пішли (...)

Прийшли до лагерью, досить чистий лагерь, наших багато, зараз зустрів хлопців знайомих. Познайомився я з ними ще в Пардубіцах: їхали ми з братом з Подєбрад, чуємо, військові говорять по-українському. Ми, звичайно, почали з ними говорити. Було їх четверо, їхали вони до Пардубіц. Запитали нас, чи не можемо там знайти чогось випити. Брат запросив їх до себе, бо мали ми 2 літри горілки. Вони були у нас. Випили всю горілку, співали, жартували. Розійшлися, щось година була 3 ночі. Особливо мені сподобався бувший лейтенант советської армії. Милій, сердешний хлопець. Так ото я його і спіткав. Він зараз же запитав, чи я голодний, бо смажив оладки на смальцеві. Я сказав, що як пес. Він запропонував, і я почав їсти. Їв, але з деякими приступами. Харчів вони мали під достатком, бо давали американці. Я наївся донесхочу, за всі часи перебування в лагерьі. І знову поступив так, як треба, бо випросив і для своїх співпідорожників, – вони дали їм пообідати. Я їв і обід, але вже з меншою приємністю, бо шлунок був наповнений, а очима б ще їв. Зареєструвалися і пішли назад до міста. Нам призначили на мешкання I-й лагерь, це школа (...)

Зайшовши до Комітету, спіткали сотн. Герасименка, старого емігранта, він теж був у нас у Пардубіцах. Так я від нього довідався, що Петро Помазан трагічно загинув від рук польських бандитів. Загинув і його син. Шкода – гарний був хлопець, патріот великий. Скільки разів він мені допомагав, давав десятками кілограмів муки. Жив добре, але не забував про те, що колись сам бідував. Коли став багатим, завжди помагав тим, хто не мав. Вічна йому пам'ять!

Герасименко теж живе в I-му лагері. Прийшли ми до нього. Це напіврозвалена школа, колись гарний будинок. Тепер розвалений, бо трафила в середину його велика бомба. Вікна майже всі повибивані. Але жити можна.

Нас направили в 16-ту кімнату на 3-му поверсі. Там була майже сама інтелігенція.

Прийшов заступник коменданта, із советів, учитель середньої школи. Досить енергійний і розторопний хлоп. Він призначив мене старостою салі. Крім нас трьох, у салі були: інженер Сліпченко, бувший голова міста Харкова [професор Харківського університету], – симпатична, розумна людина. Потім один буковинець [Монталевич], молодий хлопець, згубив, і не знає де, молоду дружину і доньку. Тепер це його страшенно турбує й не дає спокою. Людина з вищою освітою. Ми його назвали Антонеско, бо був румунським підданим. Працював спочатку на колії, а потім на кухні в американців. З кухні увечері приносив дуже смачні речі й нас частував. Цікаво, що буковинці дуже різняться від галичан і майже нічим не різняться від наддніпрянців. Сердешні, не такі промири, як галичани.

Крім цих, було 2-х (двоє. – *Рег.*) з концентраційного лагера, де просиділи біля 3-х років. Оповідують жахливі речі. Я не знаю, чим треба бути, щоб так знущатися над людиною. В концлагерях було багато українців, були люди всіх національностей. Вони були в трьох лагерах, і всюди однаково, всюди жахи, смерть. У скрині для мертвих кидали ще живих, і коли ті починали протестувати або стукати, то решта просила: “Трупи, будьте тихо”. Умерло сотні тисяч. Не давали ані їсти, ані спати. Тільки знущання, побої, смерть.

Один з цих двох – інтелігентний хлопець, скінчив гімназію, другий – звичайний хлопець із села. Як вони уникли смерті? Тільки чудом. Оповідують, як робився перегляд і всіх, хто вже був так ослаблений, що ледве рухався, того зі строю вибирали і отправляли в піч на спалення. Які мусіли бути ті, що це робили...

Так, народовий соціалізм показав свої зуби. Ідея вищости нації – це абсурд. Німці хотіли знищити всіх, щоб панувати над світом. Спеціально (особливо. – *Рег.*) їм ходило про Україну. Їм вона була потрібна, але без українців. Чим і пояснюється цей страшний морд, що вони робити на землях українських. І добре, що так сталося, що німці повалені. Але залишається ще один такий самий устрій, для якого теж Україна потрібна, але без українців, – це більшовики. І коли тільки вони запанують над Європою, то тоді, можливо, можна сказати, що ми перестанемо як народ існувати. Занадто в роках 1941–1943 українці показали свою органічну злість і ненависть до більшовизму. Вони зустрічали німців як визволителів, але ці визволителі в подяку за те, що їх зустрічали квітами і хлібом-сіллю, несли жорстокість і знищення. І тепер, коли питаєш тих, що пережили все це там, в Україні, то все таки німці були не такі безоглядні, не такі жорстокі, як більшовики. Ці (німці. – *Рег.*) хоч давали свободу, давали можливість жити, а ті несли і несуть тільки загибель і смерть. Невже на них не прийде кінець? Невже розперезаний, розбещений хам запанує над Європою?

Чим далі, тим більші являються у них апетити, ще Сталін торжествує, але чи не зарано?..

Решта у кімнаті були так собі, невиразні типи. Склад часто змінювався.

Цікаво, по дорозі до Зальцбурга на вузловій станції пішли ми з Бачинським до міста і почули, що якась пані з хлопцем говорять по-українському. Ми підійшли. Оказалось, жінка мандрує з Харкова. Чоловік її з Великої України, вона – з Галичини. Його в звірський спосіб знищили більшовики. Запрошувала до себе, але ми не мали часу.

Прийшли сини до потягу, дивимось, а потяг проти їхнього дому. Я побачив сина, привітався, той сказав матері. Старушка підійшла до потягу і принесла нам 2 грудочки цукру, бо не мала більше. Пропонувала нам пару картоплин, але ми, бачучи її біду, відмовилися, тоді син її, коли рушив потяг, кинув нам у вагон 6 картоплин. Не перевелися ще добрі люди, які можуть ділитися остатнім!

Ну, продовжую далі про Зальцбург. Їсти в таборі давали на початку дуже мало, 900 калорій, а потім через пару день і зовсім припинили (...). В Зальцбурзі багато старих емігрантів, правда, більшість усе нові, але люди, вороже наставлені до більшовиків. За моє перебування там я перший раз наочно побачив НКВД-истів, що приїхали до нас. І на мою долю випало їх випроводити з будинку, що я з великою приємністю і зробив.

Сиджу я перед вечером у коменданта будинку, коли це прибігає один і каже, що приїхали більшовики. Комендант лежав хворий, отже, попросив мене їх випроводити. Виходжу я з кімнати, дивлюсь, на коритарі стоять 2 типи у військових більшовицьких уніформах. Я питаю, що їм треба, а вони кажуть, що шукають Ганку. Яку? Не знають. Тоді я кажу: "Як же ви шукаєте, коли навіть прізвища не знаєте?", і запитав, чи мають від американської влади дозвіл на вступ до лагерьа. Кажуть, що мають, але не показують.

У мене на самому початку, тільки я їх побачив, усе затряслося, хотілося кинутись і перегризти горло цій сволоті. Я далі не стримався і крикнув по-російському: "Вон отсюда, чтоб я вас не відел!" Один з них каже, щоб я не так гостро, бо вони підуть зараз, а я повторив, щоб зараз же покинули барак. Тоді один з НКВД-истів звертається до мене і, звичайно, по хамсько-більшовицькому каже: "А ти с нами пойдьош вніз", себто до автомобіля. Гадали, що я злякаюся. Кажу: "Піду!", бо за мною стояв натовп людей 40–50 і, очевидно, цій сволоті не дали б мене забрати чи не дали б і зробити чогось злого мені. Спускаюся наниз, я йду попереду. Дійшов до дверей вихідних, пропустив їх і кажу: "Щасливої дороги, привіт від нас Сталіну". Один з них каже: "Ти сам ему передаш".

Тут почалися сипатися прокльони, лайки, дотепи по адресі більшовиків. Одного з них цілий час трясло, і коли наш старий емігрант запитав, що з ним, то він каже, що дуже поденервований, що я його дуже образив. Подумаєш, який гоноровий, – він образився!

Сіли [вони] й поїхали. На другий день теж приїздили, уже втрюх, на двох машинах. Я теж їх бачив, але не розмовляв. Один у формі (по-старому) штабс-капітана, досить інтелігентний, двох других – у ранзі поручників – просто "заплечних дел мастера" і типи з альбому "уголовних". Їх узяв "в перепльот" один інженер-"совітник" (тобто з Советського Союзу. – Ред.) і так їм відчитав, що вони ні з чим поїхали назад.

Слідуючого дня рано, 19.7, ми відіхали з Зальцбургу в керунку на Інсбрук. До Інсбрука доїхали порівнюючи добре, там зараз же зголосилися до Комітету, головою якого є др. Мосендз Леонід (сотник Армії УНР, поет, закінчив УГА в Подебрадах того ж року, що й Олекса Сім'янець. – *Ред.*). Він нас прийняв дуже сердешно, поміг нам знайти помешкання. Ми з Бачинським спали в готелю”¹⁶.

Нарешті бурлаки опинилися в Інсбруку. “Яке чудове місто! – висловив захоплення у своєму щоденнику Олекса. – Це ж загальний музей, так багато старовинних будівель! Дуже чисте, гарне місто. Прийшов до нашого приміщення, зів трохи хліба, бо багато й не було, і завалився спати. На ранок 22.7. ми умовилися з Леонідом [Мосендзом], що поїдемо до найближчого міста Бад Галь до лазні. З нами поїхав ще

Леоніг Мосендз

один галичанин, що мешкав у тому містечку. Поїхали трамваем, що йде 45 мінут. Містечко теж старовинне. Галичанин мешкає в гарному старому домі. Добре покупалися, вимив усе своє грішне і дуже брудне тіло. Галичанин по лазні запросив до себе додому і почастував кавою і справжнім добрим молоком, булочками і маслом. Я давно не їв таких смачних речей.

23.7. Залагодили наші справи в Комітеті. У вівторок на другий день раненько виїхали на Фельдкірх (найзахідніше місто Австрії, розташоване на р. Іль, за 3 км від кордону з Ліхтенштейном. – *Ред.*). По дорозі, в Ландеку (місто в землі Тіроль. – *Ред.*), сіли знайомі студенти з Люблина, дуже гарні хлопці, я з ними часто зустрічався в Люблині. Вони живуть у лагері Ландек. Лагер знаходиться під зарядом УНРА, там дуже годують. Я подумую, чи не поїхати мені туди...

У Фельдкірх приїхали по обіді й почали шукати Комітету. Нам дали адресу таку: Комітет міститься у старій вежі. Ми знайшли якусь вежу, кажуть, “стара”, почали шукати, але жодних прикмет Комітету не знайшли. Тоді залишили професора [Коваленка] біля речей на вулиці, а самі пішли до єпископа Чана. Він саме, здається, спав. Прийняв нас дуже обережно. Почав випитувати, як виглядає митрополит Іларіон (Іван Огієнко. – *Ред.*), спочатку сказав навіть, що його не знає. Коли я описав зовнішність і коли єпископ Чан переконався, що я дійсно його знаю, то повів до Апостольської Адміністрації – це будинок напроти його мешкання. Там поговорив з якимсь урядовцем-ксендзом, а потім нам показали телеграму м. [митрополита] Іларіона.

Вийшов другий ксьондз, товстенький, дуже милий, і повів нас до міста в той дім, де мешкав Владика. Господиня каже, що дійсно такий з людьми був, але на початку травня всі перейшли границю Швейцарії, і що залишилася одна пані, що не поїхала. Тієї пані мені не вдалося знайти, правдоподібно, якась Студзинська – Надя чи Ліда. Попрохали господиню готелю, щоб нас прийняла на мешкання, – вона погодилася.

На другий день пішли до поліції, замельдувалися і дістали на 4 дні картки провіантові. Удалося знайти і Комітет. Дійсно, він містився – тільки не “в старій вежі”, а в старій вежі нам сказали, що докладно про перехід Владики через кордон знає д-р Рудницький. За якийсь час прийшов він, і я з ним познайомився. Оказується, Софійка (дружина Олекси Сім'янцева. – *Рег.*) зі свитою Владики виїхала до Швейцарії на початку травня, зараз знаходиться в Лозанні, він має зв'язок. Я зараз же написав листа. Лист мусив піти 23.7, але сьогодні вже 26.7, а лист не йде. У мене кінчаються гроші. Треба подумати, що робити далі. Рішив переїхати до лагерю в Фельдкірх. Там сяк-так дають їсти. Завтра піду до пані Кесслінг і буду прохати приділу до лагерю.

Так, знову лагер... Щоб мені це дуже подобалося, не скажу, але іншого виходу немає, мушу йти. Грошей не дістану, може, хіба пришле Софія. На неї вся надія. Що буде, як не удасться поїхати до Швейцарії? (...)

27.7. П'ятниця. Сьогодні втрюх [з Бачинським і О. Коваленком] їздили до Брегенца [що за 35 км від Фельдкірха]. Приїхали, досить скоро знайшли Швейцарський консулат. Але біля дверей стояв величезний хвіст (черга людей. – *Рег.*). Всі хотіли потрапити, ми теж, і теж не попали, бо прийом тільки від 9-ої до 12-ої.

Пішли на хвилинку подивитися на Баденське озеро. Дуже гарне! Має, кажуть, 180 км довжини. Може, й так, бо не видно берега в довжину. Багато чайок. Але мене не дуже тягло до озера, зато тягло за кишки. Виїхав не ївши. Пішли на станцію, взяли квитки поворотні. У нас був лист до сестри господині з Гойзерна, і ми хотіли його віднести, але побачили, що перевіряють документи, тож вернулися ми до потягу та поїхали до лагерю. Приїхали до Фельдкірха, а обід проморгали, уже нічого не було. Їсти хотілося, аж шкіра боліла (...) Не нарікати!

Для того щоб зложити подання до консуляту, треба мати аж 4 фотографії. Завтра, значить, знову непередбачені видатки на фотографії. Гроші в мене на ісході – уже позичив у професора 50 НМ (німецьких марок. – *Рег.*). Коли їх віддам, не знаю. Але позичив, бо не мав на що жити (...)

28.7. Субота (...) Ранком був у Комітеті, написав прохання, щоб мене прийняли до лагерю. А потім пішов до представниці Червоного Хреста, що опікується лагерьми, п. Кесслінг і попрохав її. Вона сказала, щоб о 15-ій год. був у неї і поїдемо разом до лагерю. Добре було б, якби прийняли. Вона запитала, чи буду працювати, сказав, що тільки тому й іду, щоб працювати (...) Єдина можливість для мене – це лопата. Тяжко, але що зробиш! А я так люблю свій фах, так хочеться працювати на любимому полі. Крім того, геодезія теж мені дуже подобається. Невже ж уже ніколи не прийдеться ходити по полях, міряти? Так скоро летить час, так приємно працюється. Але тепер про це тільки мрію, а в перспективі – лопата. Невесело. Але треба ж жити.

О год. 15-ій був у п. Кесслінг. Трохи її почекав, і поїхали до лагерю. Там вона сказала п. Мамонтову щось по-французьки, і він сказав мені прийти в понеділок, тоді виявиться, що буде зо мною.

Поїхав назад у самоході п. Кесслінг до міста. По дорозі вона почала говорити, що хто хоче, той завжди знайде роботу, що вона сама була емігранткою. Я їй від-

повів, що праці я не боюся і можу робити все, що прийдеться. Уже в прийомній вона спитала, хто, властиво, я є. Я, як звичайно, не хотів кривити душею і приподоблюватися, знаючи, що вона не любить українців. Сказав, що я українець, тоді вона каже, що, властиво, України нема, а є Росія або Польща, а я змовчав, в перерікання не вступав, бо не переконаєш її.

Вона сказала, щоб я почекав, бо дасть мені пакет Червоного Хреста. За хвилину винесла і дала. Я подякував, перепросив за турбування і пішов додому. В пакеті оказались такі річі, про існування яких я уже й забув, а саме: солодкі речі, фігі, какао, хвасоля, тютюн, 2 рибних консерви і одна м'ясна. Взяв я це все порозпаковував і поїв за 5½ років хоч раз щось, що добре зветься. Розпакував сардинки, проф. Коваленко дав молока, й ми приготували какао, а сардинки з'їли окремо. Какао заїдали білим хлібом з пастилою. Словом, пир на весь мир. Щиро дякую Червоному Хресту, що він так таки не забуває нашого брата, емігранта!

Сьогодні на вечерю не піду, бо так надокучили вічні зупи з противним смаком якоїсь онучі. Не хочу ображати шлунок і після сардинок лягати туди противну зупу. Наївся на славу!

Скільки років я уже починав писати денник, і кожного разу з ним якесь нещастя. В 1933 році вів ось півроку, але прийшлося спалити, бо набрався б хале-пи, якби попав до рук польської поліції. А раз чуть не попався, тільки чудом в останню минуту стягнув і мусив спалити. Тепер останні 9 місяців писав у Аммендорфі (місто в Німеччині. – Ред.) і знову, по незалежних від мене обставинах, мусив знищити. Шкода, але мусив. Не знаю, чи цей не спалю. Тепер буду уникати писати про те, чого не можна писати. 28.7.945. Фельдкірх¹⁷.

“На цьому кінчається книжка IV, а в дійсності I. Початок її 4.5.945, кінець 28.7.945. – С. С”, – це вже написала дружина Олекси Софія Сім'янцева, яка передрукувала “Щоденник” свого чоловіка на друкарській машинці¹⁸.

Що ж було далі?

“28.7.45. Субота. Фельдкірх. Ні, сьогодні дійсно щасливий день на їжу. Пішов до сусідки, попросив зварити кави. Варив господар, бо господиня хвора. Я пішов до господині в кімнату й дав їй фігі (самих справжніх, що ростуть на фігових пальмах). Зварилась кава, і господар, крім кави, дав ще нам на вечерю вареної шпарагової фасолі. Я подякував і взяв. З'їли з професором. Зараз так наївся, аж тяжко. Довго звечора говорили з професором, і я йому оповідав про Полісся. Припоминали старі часи, що назавше відійшли, уже ніколи не повернуться (...)

31.7. Вівторок (...) Сьогодні таки, здається, поїдемо з проф. Коваленком до Гогеменса. Їздили, легко вдалося сфотографуватися, за пару день будемо мати фотографії¹⁹.

“Сьогодні купив без карток огірків, – записав у щоденник Олекса Сім'янцев, – і так до них бракує бараболі! Коли був у Аммендорфі, то нас душили цією бараболею, а тепер брак... Огірки тут, здається, ціняться по розміру, і чомусь думають, чим більший, тим ліпший. Я таких ані на Україні, ані в Польщі не бачив. Це величезні огіріська і, звичайно, несмачні. Але німці, мабуть, інших не знають, бо гарних, запашних тут не видно. Я купив 3 кілограми, і на них пішло 5 огірків. Хоч і не дуже смачні, а все-таки огірки. А так хочеться зеленого!”

Продавали сьогодні яблука по 20 пфенінгів за кілограм, можна було брати скільки хто хотів, але я не взяв. Не можу їсти їх, бо ці яблука переважно гатунку зимового, значить, кислі й зелені, такі, що як укусиш, то, як у нас казали, "Москву побачиш".

Професор [О. Коваленко] і Б.[ачинський] взяли по 5 кг, але я не брав, бо все одно їсти не буду, а компот зварити не можна, бо нема цукру. Отак пройде літо, і нічого не скоштуєш. Яблук і взагалі овочів дуже багато, бо околиці – один сплошний сад, а дістати не можна, спеціально (особливо. – *Рег.*) нам, ауслендерам (особам без громадянства. – *Рег.*).

Сволочі, коли ми були потрібні, то нас використовували, як тварин, а тепер ми зненавиджені. Ніби ми винні, що ми тут. Самі ж сюди вивезли, а тепер дивляться як на тих, що їх обідають. Взагалі, щодо німців, то я страшенно розчарувався. Переконався, що це народ, який любить тільки себе, на решту народів дивиться звисока, трактує їх як худобу, навіть тепер, коли вони самі положені [на лопатки] і, здається, йдуть як не до упадку, то до цілковитого знищення фізичного. Величезні простори Німеччини попали під сферу впливів совітів, а там уміють нищити. Мають довголітню практику. І вже Йосиф Віссарионович постарається, щоб німців залишилося якнайменш. Як вони вміють труїти життя різними приписами і розпорядженнями, щодня довідуєшся про щось інше, що тебе трує (отруює. – *Рег.*)²⁰.

"14.8.945. Вівторок (...) Голод або хоч би регулярне систематичне недоїдання в кінці-кінців робить із людини (і то дуже скоро) ненормального типа. У нього все ество, вся психіка стала однобічна. Ні про що інше він не думає, як тільки про їжу. Йому сняться страшні (смачні. – *Рег.*) страви, яких він, зрештою, не їсть навіть у сні.

Треба побути в товаристві виголоднілих людей, щоб зрозуміти всю їх психіку і настрої. За своє життя мені не раз і не два приходилося бути між такими людьми, і то не як свідок, але, я б сказав, як активний учасник.

Самому пережити довгочасне систематичне недоїдання, себто коли вам давали їсти, але давали того так мало, що людина вставала, скажім, по обіді, а за пару хвилин, коли не відразу, почувала, що вона їла б іще, і то – багато. Коли ви напрутазі доби цілий час відчуваєте, що вам хочеться їсти, коли ссе в шлунку... Перший раз я це пережив у польському лагері 1921–1922 року, спеціально (особливо. – *Рег.*) в 1921, коли був у Вадовицях (табір для інтернованих вояків Армії УНР. – *Рег.*). Я буквально ні про що не думав, тільки про їжу. Мріяв, робив собі різні уявні картини, як би я, скажімо, їв хліб, і то сам хліб, тільки багато-багато, стілько, щоб уже не хотілося.

Було тоді мені 26 років. Мучився страшенно. І коли раз дістав поза нормальною порцією невеличкий хлібець, радості моєї не було кінця. А смак тієї амброзії (тут: їжа олімпійських богів. – *Рег.*) відчуваю ще й сьогодні, хоч пройшло вже других 26 років.

Другий раз систематичного недоїдання я зазнав знову в Аммендорфі, біля Галле, в Саксонії. Перші початкові 2½ місяця я здатний був тільки на те, що дають. Треба зазначити, що, починаючи з 1940 року, в Польщі я відживлявся теж дуже

й дуже неважно, теж було систематичне недоїдання, але в малій мірі. Все-таки були періоди, коли щось перепадало ліпше і більше. Перед відїздом до Аммендорфа, кінець серпня 1944 року, я, починаючи з кінця марта, жив дуже добре, їв скільки хотів, і, взагалі, в мене уже появився навіть на череві показний “сальник”. Значить, до Аммендорфа приїхав нормальною людиною, і на початку навіть не хотілося їсти того обїду, що там давали, бо мав привезені масло, смалець, ковбасу. Коли ж це скінчилося, зїдав усе доценту. Коли голод став надокучати, я пустився на хитрощі: залишав з обїду 4–5 бараболі і варив з них на вогні зупу. Але, зївши, я за пару хвилин ставав знову голодний. Так, отже, уже через 2 місяці я був ненормальний, бо думав тільки про їжу, ні про що інше уже думати не міг, говорив у фабриці з такими ж голодними, як я, аж нас жах проймав, коли я усвідомлював, що в уборних, в окремих громадках, найбільше говорять про те, як то вони колись їли або що саме їли. І це не дивлячись на інтелігентність чи спеціальність людини.

Потім, коли я почав діставати пачки від брата і жінки, то теж мало це помагало. Бо я б те, що прислали, міг би зїсти, скажім, за 2 дні (ці 12 кг, а раз навіть 18), але я цього не робив, а розкладав майже на місяць. У неділю у мене завше був кльопс із 200 або 400 гр. м’яса, варив кнедли з картоплею. Зїдав в обїд досхочу. Вже, здавалося, далі не лізе. Але через півгодини лізло далі, і далі хотілося їсти. Тепер знову повторюється стара пісня! Люди, що цього не зазнали, не пережили, ніколи не повірять, скажуть, просто обжора (ненажера. – *Рег.*). Ні, це неправда. Я наблюдав за сотками таких людей, що були в стані, може, не гіршому від мене, але менше інтелігентні, і вони не уміли собою керувати, а тому коли діставали приділ, то на вечері все зїдали і до обїду другого дня сиділи без їжі, я не рахую пива, що пили. Ці люди ні про що не говорили і не думали, тільки про їжу. А я з ними зустрічався щодня. Це страшна, неприємна річ, що забиває всяку охоту до чогось іншого. Та хоч би вже сам цей денник: я його веду в третій період мого недоїдання. Страшенно слідкую за собою, щоб не написати про їжу, і не утримаюся. Просто якась потреба, якась наркоза, що примушує мене так часто вертатись до цієї теми.

Зо мною живе проф. Коваленко, людина інтелігентна, бачив на своєму віці багато. Ми з ним багато говоримо, споминаємо старе, трохи лаємо нове, але найулюбленіша наша тема – це спеціали української кухні, які ми з “сладострастієм” перебираємо. Значить, від цього ніхто не вільний, тим більш що зараз ми тільки недоїдаємо, маємо щодня молоко ранком, маємо обїд і майже щодня “вороне где-то Бог послал кусочек сыру”. Але все це без товщів (жирів. – *Рег.*), організм відчуває брак його, а ми – психічне недомагання²¹.

14 серпня у вівторок з Інсбрука приїхав Бачинський, привіз Сім’янцеву 50 марок від Леоніда Мосендза. “Добрячий він хлопець! – висловив своє захоплення Олекса. – Може, буде чим заплатити за мешкання (...) Вчора (...) був свідком просто неймовірного випадку, як НКВД-исти забирали людей з табору до Росії. Спочатку приїхали самі. Потім з відділом американських жовнірів і офіцерів. Народ, щоб рятуватися, заповнив церкву і вивісив чорний прапор з гаслом “СОС”. Священик почав служити молебна. Советчики (тут: енкаведисти. – *Рег.*) бачили, що

можуть програти справу, тим більш що американські жовніри відмовилися послухати своїх офіцерів і силою витягати людей з церкви. Закликали американську жандармерію військову. І та приступила до справи чисто по-жандармськи. Коли на візування (вимогу.– *Рег.*) вийти священник вийшов із хрестом вперед, то советчики його били хрестом. Почалася масакра.

9 чоловік забитих, 80 арештовано й вивезено, але по дорозі 37 з них утекло, так що вломили тільки 43. На знак солідарности, коли прочули про це інші лагери, – теж вивісили чорні прапори із “СОС”.

Як тільки почалася масакра, прибули члени УНРА і почали протестувати і фотографувати цей випадок. Обурення було страшенне. Після того як вивезли людей, нарешті з’явився полковник американського війська і сказав, що це непорозуміння, яке більше не повториться і буде розслідуване. Але за цей час “заплечних дел мастера” тих, що увезли, напевно сховають дуже далеко. Це ж скандал: серед білого дня робить одно з найбільших свинств – гвалтується воля людини. Очевидно, советчики знайшли податного (податливого.– *Рег.*) офіцера американця, напевно з “наших”, і хотіли це зробити тихенько, але вийшло “как раз наоборот”.

В Українському лагері просто заявили, що коли прийдуть советчики, то вони їх поб’ють, властиво, позабивають. І туди не пішли. Боятись! Яке свинство, яка подлость! Хто має право мене примусити їхати, коли я не хочу. Советів, очевидно, пече те, що їхні громадяни не хочуть їхати додому. Це ж компрометація перед цілим світом! Кожний народ по скінченні війни рветься додому, а тут якраз навпаки: громадяни не тільки не виявляють ентузіазму, але навіть не хочуть їхати додому. Бо знають, що їх чекає. Це найкраща пропаганда, яка є. Кожний мимоволі задає собі питання: мабуть, там не все в порядку, коли власні громадяни не тільки не хочуть їхати добровільно, але рішають тут згинутися від кулі, ніж їхати туди.

І то діється не тільки у тих, хто їх добре зазнав за 25 років, але не ідуть серби до Тіта, поляки до Польщі, словаки до Словаччини. І скільки більшовицька пропаганда надривається, [але] нічого не виходить (...) До яких тільки провокацій, пошлостей і свинств не беруться ці “заплечні мастера”, нічого не помагає.

Під час цієї масакри фотографували не з УНРА, а кореспонденти, які там були, англійські й американські. На поміч росіянам поспішили лагері Український і Латиський. Між забитими – 2 старих емігранти, ще з 1920 року. Знайшли нарешті відпочинок – згинули від рук, від яких урятувалися в 1920 році.

В лагері Тізіс це зробило величезне враження, та й є чого. Бо відтепер у кожному лагері сидіти небезпечно. Хто гарантований від того, що советські агенти не підкуплять американців або французів і не повторять цю штучку тут або в якомусь іншому лагері? Грошей у них вистачить, а ласих на гроші теж не бракує, спеціально (особливо.– *Рег.*) між американцями, та й між французами теж знайдуться. Золото більшовики мають, і то дешевого, бо вироб його їм нічого не коштує: є раби, невільники. Дійсно, жити в лагері страшнувати...

Сьогодні слухав совіцьке радіо. Дійсно, уміють брехати, робити пропаганду. Послухаєш і дивиєшся: сьогодні оповідали довго і не нудно, звичайно, для того, хто слухає перший раз і не знає більшовиків, [цікаво чути], як з радістю і про-

сто захльобуючись від щастя совіцькі громадяни здають хліб на елеватори, який паує дух бадьорости, захоплення. “Соревнованіє” між громадянством безперервне. Коротко кажучи, агітація по радіо на всі 100%.

“Советчики” (тут: втікачі з ССРСР.– *Рег.*) наші тільки головами крутять та зітхають. Ну, а для тих, хто не знає дійсності й приймає все за чисту монету, що чують, здається, дійсно, [що ССРСР] – щаслива сторона, де народ з таким ентузіазмом віддає свій заробіток, свою кривавицю державі, щоб тільки вона цвіла та розвивалася. Що й казати: уміють [росіяни] пустити пил в очі! Той, хто їх не знає, не знає того, що народ віддає останнє, віддає тому, що силою від нього беруть, що сам ледве животіє. Але про це ніхто не каже, бо більшовицькі гроші всім замазують рота”²².

У п’ятницю 24 серпня Олекса Сім’янець пішов на зібрання Українського комітету.

Це були надзвичайні збори, на них мали вибрати делегатів на крайовий з’їзд.

Збори вразили поручника. “Бачив я різні за свій вік, – згадував він, – бував на дуже бурхливих ще в Варшаві, куди зіздилися делегати з цілої Польщі, бачив сварки, інтриги. Але чогось подібного, що я побачив у п’ятницю, я ще не бачив, і дай Боже, щоб більше не побачити. Треба було бачити, як оці доктори прав, магістри й інші учені й не учені обливали один одного поміями. Менш усього йшло їм про справу загальну. Представився гарний випадок обілляти поміями свого ближнього. Ну і валяй! Хто заборонить? Просто сором було бути присутнім. Не говорили по суті, але зате кожний зачіпав іншого. Бідна ти, Україно! Оце твої діти? І це ті, що претендують на провід?”

Галичани (а були тільки вони, наддніпрянець я один) завше підкреслюють, що, мовляв, ми є тільки державнотворчий елемент. Ми тільки зі своєю чисельною інтелігенцією можемо щось будувати, щось робити... Я перший раз у них на зборах. Після того де з ким говорив. І що ж? Обурюються? Ні! Значить, у них такі збори – це звичайна річ. Треба було тільки послухати, з якою насолодою, просто із садизмом, один нападав на другого. Я слухав, і мені було і соромно, і боляче. Соромно тому, що говорять люди з вищою освітою, з “великим громадянським стажем”, роблять це на еміграції, де доля всіх однаково б’є, де треба якнайбільше солідарности, єдности. А боліло тому, що це – українці.

Мимоволі повставало питання – чи дозріли ми до того, щоб творити щось своє, власне. Очевидно, ні! І недаром наші сусіди нас роздирають і роблять з нами що хочуть, а ми всю вину складаємо тільки на них. Правда, що і наші сусіди не є янголи і не святі, але ж ми?!

Олекса Сім’янець

Ми самі і тільки самі винні в тому, що нас б'ють, що з нами роблять що хочуть. У нас немає ані національної гідності, ані єдності, солідарності.

Нас можна майже кожного купити. Ми ласі на чужі "великие и богатые милости". Треба тільки частіш бувати у Тізісі й бачити, як галичани за всяку ціну намагаються говорити по-російському. І тільки дехто з них говорить по-українськи; дехто навіть до мене звертається по-російськи, напевно, думають, що роблять мені цим приємність. А мені хочеться такому просто плюнути межі очі. Я не дивуюся наддніпрянцям: їх двадцять з гаком років виховували в цьому дусі. У них учили по-українськи в школі, але говорити межі собою по-українськи була велика небезпека, бо це, з пункту НКВД, пахло і пахне петлюрівщиною. Бо раз між собою говорять і то завше по-українському, значить, самостійники, вороги сучасного устрою, а з такими церемонитися не треба. І дивно, до мене майже всі українці з Великої України говорять по-українському, бо я не хочу з ними говорити по-російськи, а між собою чешуть російською мовою. І то спеціально (тут: насамперед. – *Рег.*) інтелігенція.

Люди прості між собою говорять по-українському, а з всіми іншими – страшним російським "язиком".

31.8. П'ятниця (...) По обіді ми з професором пішли на прогулку до найближчого села. Я брав ругзак. Підбирали по дорозі грушки й яблука, на початку то робили це дуже обережно і несміливо. Але потім призвичаїлися. Я, коли на землі були гарні яблука або грушки, то залазив навіть за огорожу. Не міг стриматися, хоч знав, що порушую право власності.

Коли йшли вулицями, то зверталися до селян, а найбільше до селянок із проханням продати нам бараболі. Частенько натрапляли на відмову, а іноді вдавалося дістати пару барабол, за які з нас нічого не брали, хоч ми і пропонували гроші. Пару разів уперто відмовляли, але коли ми показали півмарки, то спокусилися і дали, може, по кілограму картоплі. Так то ми кожного дня приносили 2-3 кг картоплі. Так ми назбирали, може, 10 кг. Вчора уже йшли додому, зайшли до одного селянина з проханням продати картоплі. Він запитав, чи маємо картки на картоплю, ми показали. Він уважно їх розглянув, дав подивитися жінці й згодився дати, як було на картці, 5 кг. І дав, але картки не взяв, а ми із скромності перемовчали і теж не дали. Принесли додому аж 5 кг. Щодня приносили по ругзаку яблук і грушок, так що запас у нас досить показний – повна шафа.

Коли йду до Тізісу, то щодня заходжу на подвір'я і під однією яблунею підбираю яблука, дуже смачні, "золота ранета". Та яблуня спасла мене від цинги, щодня ось уже більше місяця підбираю. Господарі вже дивляться на мене як "на неизбежное зло" і нічого не кажуть. Зараз варимо на вечерю бараболю і маємо 2 огірочки. Взагалі, нам тут з професором везе. Під низом у нас французька кухня, і ми завдяки гарній і добрій сестрі господині [Луїзі] майже щодня щось отримуємо на вечерю, то зупу, то ще щось. Я уже досить підів, так що уже не хочу так завше їсти, як раніш, а тепер коли й хочеться, то нормально"²³.

1 вересня, в суботу, перебираючи посвідки новоприбулих членів, Олекса Сім'янець несподівано знайшов посвідку на ім'я Панаса Нестеренка з Полтавщини та його дружини Марини. Панас народився в с. Бориси (тепер Глобинського райо-

ну), командував сотнею 20-го куреня 3-ї Залізної дивізії, підполковник Армії УНР. 1929 року закінчив аграрно-лісовий факультет Української господарської академії в Подєбрадах. Його дружина Марина, за національністю білоруска, перекладач Надзвичайної української місії при головному управлінні Генерального штабу Армії УНР, також навчалася в подєбрадській академії. “Цікаво, як він сюди попав, – записав Сім’янець. – Мабуть, довго блукав, поки трапив аж у Фельдкірх”²⁴.

Залишивши Панасові Нестеренку свою адресу, Олекса пішов з Олександром Коваленком “на жебри, себто на прогулку. Принесли додому пшенички, яблук і грушок. Усе це даром. Дома знайшли багато зупи, дуже смачної. Додали бараболі, яку маємо, і ту, яку нажебрали. Буде добра вечеря”²⁵.

2 вересня в неділю сестра господині принесла друзям 8 смажених котлет, “так що до вечері, яка у нас і так була добра, додали по 1 котлеті, – писав Олекса Сім’янець. – Між іншим, ані німці, ані французи не вміють добре варити. Все у них якесь прісне, недороблене. Котлета ніби з м’яса, але того м’яса не чуеш. Як з презирством не ставляться тутешні до [людей зі] сходу, але на сході уміють добре готувати й їсти, а тут їдять чортзна що. Під підлогою в нас ресторація французька, де обідають офіцери, але у нас у Тізісі бувають обіди ліпші, ніж тут. Очевидно, не по кількості продуктів, а по якості. Там наші українки на кухні як зроблять (звичайно в неділю) котлети, то дійсно відчуваєш смак, а тут якась противна гума або просто без смаку. Салата кисла, аж “Москву видно”. Зупа прісна, не уміють [готувати] – та й годі. Коли б мені або проф. Ков.[аленку] дати ті продукти, що вони видають, то ми б зробили дійсно обід! Пиріжків не знають, взагалі бідна й убога їжа – борщу і в помині нема! – є прісні та несмачні зупи”²⁶.

4 вересня Олександр Коваленко зі своїм колишнім студентом знову ходили на село, принесли яблук. Обоє уже призвичаїлися ходити по обіді кудись далеко – на 2–3 години. Верталися трошки змучені, але з хорощим настроєм.

“Живемо незле, – нотував Олекса Сім’янець. – Майже щодня щось перепадає від господині. Так що живемо з пайка однієї з чотирьох великих держав, властво, маємо вечерю. Обіцяли нам, українцям, із французького Червоного Хреста дати пачки. Так щось справа проволікається до безмежності. Всі державні (представники державних народів. – Ред.) діставали вже не раз і не два: поляки, латиші, серби та інші. Одні ми, українці, не дістаємо нічого (...) Ніби виходить так, що державні народи мають шлунки і хочуть їсти, а недержавні їх не мають і мусять їсти “акриди і дикий мед” [як Іоанн Хреститель] – але де це взяти? І це робить установа, яка мусить піклуватися всіма, хто потребує, а на ділі дістають більше ті, кому краще, а не той, кому гірше...”²⁷

Чи вдасться виїхати до Швейцарії? – ця мрія-думка об’єднувала старих емігрантів. Швейцарія для обох була землею обітваною, з якої біженців в СРСР держава не видасть. А Олексу там ще й дожидала дружина Софія.

Слушна думка прийшла Олексі Сім’янцеву. 5 вересня він її записав: “Коли з пункту демократичних держав треба було знищити режим націонал-соціалістичний і фашистський, то як же вони миряться з режимом, у сотні раз гіршим від тих двох? Режим страшний. Не думаю, що демократи цього не знають. Але як вони терплять”²⁸.

Уже шостий рік Олекса не стільки жив, скільки боровся за життя. “Воно у мене протягом цих шести років складалося з дуже багато праці, сна і мало їжі. Крім цих трьох функцій, я нічого не знав. Працював або спав, а їжа була дуже й дуже неважна, майже весь час був період недоїдання. Тепер з їжею добре, спеціально (особливо. – *Рег.*) буде добре, як стану працювати. Щодня нам, як я кажу професорові, “вороне где-то Бог послал кусочек сыру”, щодня маємо “приношение” в постаті досить смачних речей. Правда, щодо способу готовлення, то багато можна закинути (критикувати. – *Рег.*). Гарні продукти, багато товщу (жиру. – *Рег.*), але приготовлене чорт-батько знає як. В кожному разі, я не великий кухар, а зробив би ліпше, і то значно, а за професора я вже й не кажу – той десяти років сам собі варив і має, так би мовити, практику велику...”²⁹

7 вересня у таборі був концерт. Олекса не пішов. “Що за інтерес слухати кацапські теревені!”³⁰ Згодом довідався, що все ж було виконано дві українські пісні.

14 вересня заарештували Бачинського. “Таки доскакався, – такий залишив коментар Сім’янцев. – Я не розумію, як можна бути таким легковажним, нерозсудливим. Ускочив в якусь авантуру, когось хотів переправити в Швейцарію. А тепер сидить. І то дивно: ніби доктор, людина з юридичною освітою. Але не має жодних моральних устоїв. Він може взятися за всяку саму підозрілу справу, аби запахло грошима. Чи етична ця справа, чи моральна – це його абсолютно не обходить. Він візьметься. От і догрався. Тепер сидить. Як довго буде сидіти – невідомо. А потім, ще що у нього характерне: ніколи не йде праведною дорогою, завжди крутить. Мені так неприємно, так соромно і перед господинею, й перед людьми...”³¹

15 вересня в четвер Олекса дістав листа і 100 марок від Софійки. Й одразу ж віддав 85 марок боргу Олександрові Коваленку. “Залишилося 15, але задоволений, що не маю боргів”³².

16 вересня, у п’ятницю, “відбувся концерт артистів з Тізіса. Кажуть, добре співали, – читаємо щоденник поручника. – Найліпше вийшли українські точки. Але, очевидно, це йшло під маркою російською. Тому й не пішов, і знову 20.9. повторять. Але я теж не піду. Не можу я бути на концерті, знаючи, як в Тізісі відносяться до українців і до всього українського. Вони б нас порозривали, але для ока роблять вигляд, що толерують і різниці не роблять. У дійсності різницю роблять, і то в усьому. Всі посади обсажені тільки бувшими офіцерами Добрармії. Все більш-менш видатне становище зайняте тільки ними. Ні одного українця немає. Є, правда, пара малоросів і на незначних становищах пара зі Сходу. Але, очевидно, тільки таких, що послуговуються російською мовою. Знають українську, але вживають її дуже рідко. Ну, та чорт із ними! Знаю я їх, а тому так і я відношуся до них”³³.

Ось така була атмосфера в таборах! Тікали від Росії, опинилися в австрійських таборах, але й тут росіяни вели провід. Олександр Коваленко – учасник установчих зборів Революційної української партії, член РУП з 1900 року, на стежку війни з Росією став у 1905 році – на броненосці “Потьомкін”. 45 років боротьби, і що в підсумку?.. Знову втеча від Росії, але навіть тут, у таборі втікачів з Росії,правляють усім російські патріоти, а малороси з Наддніпрянщини та Галичини ще їм догоджають, підспівують.

Атакували росіяни табір і ззовні. Про це свідчить запис в Олексиному щоденнику від 8 жовтня 1945 року. “За всяку ціну хочять вивезти наш лагерь до себе “на рідину”. Як мені шкода тих, зі Сходу. Треба дійсно мати залізні нерви, щоб не стратити голови. Багато різних балачок. Люди тікають, куди тільки можна. Сьогодні говорив з одним українцем зі Сходу. Він каже, що за 25 років вони так привичаїлися до непевності в своїх, що це не дуже їх денервує. Але мені їх шкода. Адміністрація лагерья робить що може, щоб рятувати. Наші, що в більшості галичане, кожний з них має на всякий випадок прихований польський паспорт, так що вони не дуже то бояться цієї комісії і нічого не роблять для рятування наших. Вони не розуміють наших і не хочуть зрозуміти”³⁴.

“15.10.945. Понеділок (...) В лагері ходять чутки, що на терені німецькому, себто під окупацією американців, формується українська армія. Коли б це була правда!.. Може, теж начнеться щось із більшовиками. Бо мені здається, що конфлікт неunikнений. Про це одверто уже кажуть більшовики. Та інакше й бути не може: для них конечна є світова революція. Загарбали вже майже половину Європи, їм, здається, ще цього мало. Може, подавляться. Невже ж не знайдеться такої сили, щоб їх розбити? Знищити цю заразу, цю загрозу культури й цивілізації.

Коли тільки більшовики переможуть, то світ опиниться в рабстві сатани. Всі здобутки соток літ, вся культура – все буде знищене цими варварами, що готують своїми полчищами залляти Европу. Це гірше від навали Аттилі чи Чингісхана (...) Як би то ні було, а конфлікт буде! Я його теж хочу, бо тоді, може, постане Україна – ця ціль мого життя. То є те, чим я живу; готовий перенести ще більш і гірше, чим я переніс, аби тільки Україна була вільна, незалежна, перестала бути московською колонією. Очевидно, сам теж піду до війська, аби тільки прийняли. Хочу ще раз пережити той романтизм, який я пережив у 1917 – 1920 роках. Я ще не старий, здоровий! А хто ж заборонить мені віддати життя за Батьківщину!..”³⁵

Ось записи за 25 і 28 жовтня: “Живемо зараз незле. Їмо, особливо ввечері, добре. Завжди “вороні щось Бог пошле”. Так якось і живемо: коли добре нам буває, то з професором [Коваленком] в споминаємо Гойзерн.

26.10.45. П'ятниця. Дуже мене радує, що між українцями із Східної України теж можна спіткати дійсних патріотів-українців, і то патріотів без застережень. Східський уряд робить усе, щоб убити почуття любови до рідного краю, до рідної землі. Все це були “буржуазні забобони”. І дійсно, багато, й то більшість, українців знають, що вони українці, але щоб у них виявилось це назовні якимсь чином, то ні, тільки одиниці між ними дійсні патріоти. Оце спіткав я одного з них. Спочатку я гадав, що ця людина з емігрантів: говорить всюду з українцями по-українськи, і тільки рідко коли чуєш від нього “прекрасный диалект” – це тоді, коли говорить з росіянами. Це він робить принципово, виходячи з тих міркувань, що українська мова для них чужа й незрозуміла.

Потім є один учитель із Павлоградщини, дружина в нього теж учителька. Вони добре знають українську мову, говорять поміж собою по-українському. Але дивно: коли мама учить сина арифметиці, то по-російському, і син говорить теж по-російському. Чому? Це для мене незрозуміло.

Є ще дуже симпатичний звичайний собі робітник, але дай Боже, щоб й інтелігенція наша була такими патріотами. Завжди турбується, що буде з Україною...

Але є й люди – просто противні: це такі, що з поводження безумовно українці, але між собою вживають мови тільки російської. Зате коли приходять до Комітету, то тут уже в них вжитку мова українська. Звичайно, мабуть, записалися для того, що Комітет час-до-часу дає пачки. Як же я ненавиджу цей гатунок людей, що є українцями тільки тоді, коли щось дають! Це я помічав і в Варшаві, і тут. Раз щось можна дістати – треба на той час стати українцем.

Люди не можуть того зрозуміти, що любов до рідного краю не міряється тільки матеріальними вигодами. Любити свій народ, свій край треба без усякої користі (тут і далі: вигода – *Рег.*), це так зрозуміло. Ці користі псують людей. Я б просто не робив цих користей.

У Варшаві лізли тому, що я давав консерви, тут – тому, що дають пачки. І тільки небагато, невелика купка, яка може обійтися без оцих принад. А де ж самопосвята? Де ж те почуття, що приводить до безкорисних цілей, до безкорисного служіння своєму народові?.. Є тут один учитель із Волині, має родину, і вся вона така мила й симпатична. Всі виховані як українці-патріоти, – про це поstarався батько. Старший син – лікар, сам собі виборов у життю й титул доктора, й положення, енергійна людина, був з українською армією. Є гарні люди, є...

27.10. Субота. Сьогодні на праці була неприємна й брудна робота: мусив вносити стружки. А їх накопичилось за цілий тиждень чортова маса, особливо з-під геблярні (пилорами. – *Рег.*). Носив величезними кошами. Курява така, що забирало ніс і горло. Так возився до 1½ год., потім повимітав помешкання всієї фабрики. Наївся куряви донесхочу. Потім пішов до лагерьа, там бачився з Мошинським, дав йому клей для ґрунту на полотні та віддав зроблений підрамок. По обіді хотів іти до лазні, але професор [О. Коваленко] запропонував проходку за грибами. Пішли! Ми там були вже не раз і завжди приходили з грибами. Це далеченько за містом. Місцевість чудова, краєвиди – надзвичайні! Зараз природа така красива, така розкішна: завмирає, а перед смертю вбирається в розкішні осінні шати. Фарби набирають надзвичайного кольору: від ясно-зеленого до кармінового. Погода незрівнянна. Просто очей неможна відірвати від цієї краси!

Ходили ми довго по лісі, під нашими ногами розісланий м'який килим з листя. Грибів набрали дуже мало: натрапили на 2 рижика, 1 голубичку, а найбільше було трубочистів. Я їх бачу перший раз. Чорні, подібні до якоїсь квітки. Мабуть, у цьому році вже за грибами не підемо...

І так проскочило ще одно літо. Проскочило й не вернеться... А скільки їх уже пройшло... Наче недавно була весна, й то така неприємна: пригадався мені наш переїзд із Пардубіц до Гойзерна. Останній сніг і холод 3 травня, а 4 було вже гаряче. Тут дуже гарне літо, тепле, без дощів, не те що в Польщі.

28.10.945. Неділя. Ми з професором вирішили, щоб у неділю варити обід удома. Беремо 200 гр. м'яса й трохи костей. Професор просто геній по куховарству: кидає в горщик усе, що попадає під руку. І в кінці дістаємо прекрасну зупу й щось гарне на друге. Тієї неділі мали котлети, а сьогодні маємо гуляш, маємо трохи грибів, що вчора назбирали, мали 1 червоний буряк і 1 великий селер.

Це покришили на тертушці, й що з цього буде – я не знаю, бо професор не каже (...) Увечері, коли готуємо зупу, то звемо її синтетичною, бо кладемо все,

що тільки насунеться під руку. Коли нам іноді приносять дві зупи, то ми їх мішаємо до купи, додаємо туди сушеної зелени, скажену картоплю, а іноді ще й локшину. В результаті – дуже поживне й смачне їдло.

Професор сміючись називає себе факіром, бо ось уже скоро місяць ходить буквально на гвіздках, що повилазили в черевиках, і то такі, що навіть рукою доткнутися – і то болить. А професор на таких гвіздках робить денно 15–18 км прогулянки; дійсно, треба бути факіром, щоб таке терпіти.

В цих днях підложив паперу, але гвозді пролізли через папір, і знову, як факір, стогне, й то так комічно. Мила він і гарна людина! Ми з ним живемо дуже добре. За ці півроку нашого спільного співжиття ще навіть не подивилися один на одного зле. Часто жартуємо, сміємося, і взагалі – співжиття якнайліпше. Ласемося, звичайно жартуючи, дуже багато.

Зараз уже 12½, але в нас обід не готовий, бо варимо на електричній машинці. Професор кляне й громи сипле, але варить. Я трохи послав, а тепер сиджу, пишу, а в кишках грає оркестр, хочеться так їсти.

Сьогодні збираємося з візитом до Мошинського до лагерю Тізіс – границя. Він уже нас давно запрошує, але ми все не маємо часу. Зараз тільки що повернулись від Мошинського. У них в лагерю добрі бараки, умови життя непорівняно кращі, як у нас, а бараки гарно пристосовані до зими. Вони там живуть дві родини в одній кімнаті. Ми з професором досить добре провели час. Прийшлося в них і повечеряти, хоч ми й не хотіли”³⁶.

Гроші, які заробив тяжкою працею в таборі, Олекса віддав на зберігання Олександрові Коваленку, “тепер маю, – писав поручник, – так би мовити, в банку 205 мк”³⁷.

Гортаю далі сторінки щоденника Олекси Сім’янцева, який багато років зберігався в архіві його племінника Радомира Валентиновича Сім’янцева в Подебрадах, а по його смерті – у його друзів. З них довідуємося не тільки про життя автора, а й про життя його товариша Олександра Коваленка.

Читаємо: “1.11.945. Четвер. Сьогодні не працюємо, бо, як я казав учора, католики мають свято. Увечері відбулась у театрі академія, були українці не тільки з Фельдкірха, але й з околиць. Академія пройшла добре, цікаво. Гарну промову сказав інж. [Юрій] Лавріненко. З нової еміграції співав хор. Він, щоправда, був слабенький. Грала одна пані на скрипку, була декламація. Назагал лишилося добре враження. Взавтра буде реєстрація всіх бездержавних.

3.11.45. Субота (...) Учора прочитав газету польську “Ожел Бяли” (“Білий орел”. – Рег.) – прекрасно редагована газета. Вдарила в очі зміна в поглядах польських. Не чути вже зажерливих шовіністичних гасел протиукраїнських. Прекрасна передовиця, скерована проти Москви, цікавий репортаж із Варшави наочного свідка. Що там твориться під советами, я уявляв, але те, про що я прочитав, переходить усяку уяву: грабунок, насильства, і це роблять не тільки жовніри, но й офіцери. Виривання торбинок з рук жінок офіцерами совецькими – звичайна річ. Треба собі уявити офіцера, що насильно вирива торбинку з рук жінки. Цього нема, мабуть, у жодній армії. Моральний рівень такого офіцера можна прирівняти тільки хіба до морального рівня бандита. Та так воно й є. Коли бандити

офіцери, то що ж уявляють з себе звичайні червоноармійці – це, мабуть, щось гіршого за бандитів. І, подумати, такі типи обсадили пів Західної Європи і хочуть заволодіти всім світом. Гарний буде світ? Нічого сказати...

Бачив я портрет маршала Жукова. І здивувався: як же може маршал не мати почуття міри – пообвішував себе орденами так, як ніколи не обвішував себе ні один маршал. Це для того, мабуть, щоб показати себе дійсним маршалом, бо й сам собі, певне, не вірить, що він така персона.

Доводилось мені багато бачити на ілюстраціях маршалів – у більшості вони мають на собі один-два ордена, скромні. Тут же видно розперезаного хама, що не знає границь, не має почуття міри. Бракував тільки будильник, треба було і його повісити або прибавити парочку орденів іззаду (...)

Лице в Жукова (морда) дуже ординарне. Взагалі ж – як же далеко стоять усі ті маршали, офіцери та червоноармійці від інших армій, я вже не кажу за стару російську армію. Я не її поклонник, але сам служив у ній, і не личить мені про неї писати зле.

Колись офіцер був лицар, особливо в стосунку до жінок усіх націй, тепер по модерному, по світському, просто ординарний бандит. Казали мені ті, хто бачив маршала Конєва на фільмі, – “морда тоже киргича просит”, а орденами обвішаний більше за Жукова.

Взагалі, у советів все приймає якись хворобливі прикмети, в усьому нема почуття міри й делікатности. Щоб хоч чим-будь замилити людям очі, їм роздають ордена й усякі “побрякушки”, які, властиво, вже ціни жодної не мають. Орден тільки тоді цінний, коли його дають дійсно за якісь вчинки, правдиво героїчні, або за вийняткову корисну працю (...) А для замилювання очей “глупим хахлам” установили орден Богдана Хмельницького, того, хто так ненавидив Москву...

А Сталіну не вистачило зватися маршалом – “дайош генераліссимуса”! В історії Росії був тільки один генераліссимус – це Суворов, жовнір без страху (...) Людина, що вся від голови до ніг був військовий: хоробрий, шляхетний, який без нарікань переносив усі труди і незгоди військового життя. Він був дійсним втіленням тодішнього жовніра, й то на 100%. Й ось боягуз, дурень, що не розуміє та не знає нічого у військовій штуці, присвоїв собі назву генераліссимуса. Суворов нікого й нічого не боявся, а цей “генераліссимус” боїться показатися між жовнірами своїми (...)

В Європі були й інші диктатори. Чи вони були гарні, чи вони були злі, я про це казати не буду, але ані один з них не присвоював собі жодних титулів: були собі просто командуючими військом, були провідниками свого народу, але їм, мабуть, і в голову не приходило присвоювати собі назву, скажім, маршала, бо вони знали, що вони не маршали й ними бути не можуть.

А тут просто хам розперезався і “дайош генераліссимуса”! Все це показує на брак культури, виховання, брак почуття міри. Просто як хам добереться до влади, то вже міри не знає ні в чому: пообвішує себе всілякими орденами, попри своє собі найвищі ранги – все це для того, щоб прикрити своє хамство, свою некультурність, гадаючи, що всі ці прикраси допоможуть йому. Ні, це робить їх ще смішнішими та підкреслює їхню некультурність...”³⁸

4 листопада, в неділю, Олександр Коваленко і його колишній студент пішли на українську виставу. “Грала трупа з Ляндека (м-ко в Тіролі. – *Рег.*). Грала першу дію [опери] “Катерина”, муз. [Миколи] Аркаса, останню дію [опери] “Запорожець за Дунаєм” і “Вечорниці”. Було два представлення: одно о год. 17.30, а друге о год. 21-й. Ми взяли квитки на обидва. І не пожалкували: грала на дуже добре як на аматорів, бо правдивих артистів, професіоналів, було мало. Було б значно краще, коли б був оркестр, а то грала під акомпанімент рояля, й, звичайно, не було того, що могло бути, коли б був хоч невеликий оркестр.

Обидва рази театр був повний, а коли ставили другий раз о год. 21-й, то просто переповнений, переважно французами. Публиці, особливо чужинцям, дуже подобалося, бо ми, українці, трошки збаловані, бачили ці речі, очевидно, в ліпшому складі.

Дуже гарно танцювали, особливо один артист – просто гума, а не людина. Українцям зі сходу теж дуже сподобалося, спеціально (особливо. – *Рег.*) “Запорожець за Дунаєм”, де представлена туга за рідним краєм, – багато з них навіть плакало. Та воно й зрозуміло: хто же з нас зараз не тужить за Рідним краєм?!

Ми, старі емігранти, або, як тепер кажуть, апатриди (особи без громадянства. – *Рег.*), уже звикли бути на чужині, а вони тільки що одірвалися від рідних осель. У нас це почуття не то щоб притупилось, але ми вже більш звикли до цього стану...

Були на виставі й поляки, були і росіяни, – їм теж подобалося. Взагалі я так добре провів вечер, як давно вже не пам’ятаю й коли. Більшість часу, а властиво щодня, ми з професором сидимо дома, говоримо. Споминаєш давнину або просто так про щось говориш і ніколи не вилазиш надвір. Бо й пощо?...”³⁹

Ось запис за 13 листопада 1945 року: “Сьогодні для мене дуже радісний день. Довідався, що у Франкфурті над Майном зібралось щось наче українського парламенту: зіхалось більш ніж 400 делегатів, що заступали більш-менш 600 тисяч українців, вибрали центральний орган, опрацювали курс, якого треба триматися. Під час зборів працювало багато комісій. У склад Центрального органу ввійшли представники всіх земель України, ввійшло багато з Великої України. Як казав доповідач, люди з Великої України показали себе як добрі організатори, енергійні, працюючі. Це мене дуже радує, бо, відверто кажучи, я дуже боявся, що все захватять у свої руки галичани. А вони мають деякі риси дуже несимпатичні: сребролюбні, нічого не бачать далі Галичини. Правда, що не всі вони такі, але багато в них [таких]. Крім того, це було б і несправедливо, якби вони тільки репрезентували українців, бо зараз на еміграції більшість із Великої України.

Знову будуть утворені комітети, і від них будуть час-до-часу з’їздитися делегати на загальний з’їзд. Кажуть, що по закінченню з’їзду високий англійський урядовець приймав у себе наших вибраних делегатів. Крім того, українці з Канади й Америки зібрали великі гроші на допомогу нашим емігрантам. Будуть помагати харчами й одежею. Грошових допомог не буде. Це краще, бо грошова допомога – це одна, я б сказав, неморальна, яка робить із людей жебраків і попрошайок. Будуть допомоги тільки на якісь спеціальні потреби, скажім, хтось хоче відкрити підприємство або заложити верстат. Такому, очевидно, допомогти

необхідно. Але давати людям отак собі – відзвичаює людей від праці, робить з них ледарів...”⁴⁰

14 листопада Олекса, як завжди, встав о 7-й ранку, почав голитися. Раптом прочинилися двері й хтось запитав:

– Чи тут живе інженер Сім'янцев?

Це д-р Біда зі Швейцарії привіз Олексі листа від владики Іларіона та гроші від дружини Софії. Вона передала 1000 марок, але на кордоні прикордонники змусили 700 мк залишити на депозиті, тож д-р Біда привіз тільки 300 марок.

16 листопада, як зазвичай, полягали спати близько 23.00. “Тільки що поснули, коли це стук у двері і хтось говорить по-французьки. Входять французький офіцер і з ним кухар із ресторації, що під нами (теж французька). Офіцер відразу же звернувся до професора Коваленка й потребував у нього документи. Той показав. Тоді офіцер заявив, щоб він покинув протягом 2 тижнів це мешкання.

Після професора прийшла черга й на мене. Побачив, що в моїх документах зазначено, що я з Тізіса, та сказав, щоб я негайно йшов до лагерьа, цебто по 24-ій годині, та й вийшов. Я почав зодягатися. Наказ є наказ. Коли це через якийсь час приходить цей же офіцер і заявляє, що я можу теж залишитися, але в наступному тижні виїхати з мешкання. Треба було подивитись, як офіцер цей заховувався: говорив з нами не як з людьми, а як з якимись паріями або злочинцями. Оце тобі й демократія!.. Де ж людське заховання до інших, хоч би і чужинців, хоч і небажаних. За німців ми були “унтер-менші”, а тепер чим? Де ж справедливість? Де ж людяність? Чи я тому винен, що я бездержавник, безбатченко?!

Що я зробив неморального або протизаконного? Єдина моя провина полягає в тому, що я не зношу диктатури московської, що я завше був і буду проти неї (...) Ну, та досить про це: це все саме собою зрозуміле... Значить, ми залишимося без помешкання.

Є надія влаштуватися в лагерьі, що біля станції. Там самі українці. Обіцяють нас улаштувати там. Та, мабуть, црийдеться скоро звідси смарувати п'яти, бо пахне не дуже приємним: у Франції починається щось недобре. Комуністи підняли голови, бо вони за собою чують силу – Третій інтернаціонал, що їх підпирає, і, напевно, як морально, так і матеріяльно. А коли, не дай Боже, комуністи у Франції прийдуть до влади, то нам тут буде зле. Що робити? Не тратити голови”⁴¹.

“25.11. Неділя. Ще раз мали ми в тижневі гостей у постаті того ж самого офіцера. Але тепер він прийшов з польовим жандармом, видно, інтелігентним хлопцем. У кожному разі, більш інтелігентним за офіцера. Останній почав з того, що знову потребував від нас із професором легітимації, та сказав, що він приходить із лейтенантом поліції, що було очевидно неправдою, бо жандарм був собі звичайний жовнір. Офіцер думав, що ми настільки дурні, що не можемо відрізнити жовніра від офіцера. Жандарм, видно було, почував себе не цілком добре, йому було ніяково, бо прийшли до людей по 12-ій год. ночі, до людей, що ніякої провини не зробили.

Вилегітимували, вийшли, а потім прийшли ще раз. Словом, стара комедія, як і першого разу. Сказав нам тепер офіцер, щоб ми виїхали звідси 29.11, що ми й прийняли до уваги. Вже по першій визиті нам противно було тут жити, і ми

почали шукати за помешканням. Але де його знайдеш? Тим більш що я не маю часу, бо цілий день на праці: я б то напевно знайшов. Тоді я звернувся до Горбова й попросив його, щоб він переговорив з Мамонтовим, щоб нас прийняли до лагерьа, що він і зробив. У понеділок, найпізніш у вівторок переїздимо з професором до лагерю, будемо жити в головному бараці. Може, це й краще: там принаймні хоч тепло, а тут і печей немає. Холод страшенний: я приходжу з праці і зараз же лізу під перину, нікуди не ходжу й поза працею нічого не роблю”⁴².

Братство Св. Андрія оголосило, що відтепер у таборі щосуботи проводитимуться лекції. 17 листопада відбулася “дуже гарна лекція з української мови й письменства. Читав її професор з Великої України. Прекрасно читав...” Всі слухали “з великим захопленням. Після лекції була дискусія, досить жива й цікава”⁴³.

24 листопада лекцію на тему “Завдання нашої еміграції” прочитав професор, також із Великої України, “читав гарно, з чуттям, з темпераментом. Багато сказав гіркої правди про еміграцію. Спеціально (особливо. – *Рег.*) громив спекулянтів і всю ту наволоч, яка живе з чужих соків, – паразитів. Закликав до єдності, до самовідданости, ідеї воскресення України. Цього промовця публіка назагал прийняла дуже гарно. Досить сказати, що лекція тяглася 3 години. Трохи задовго, бо людина мимоволі зморюється. Цей лектор був з Ляндека і багато говорив про те, як наша еміграція розперезалась там. Навіть для себе не хочуть робити. Як люди не розуміють становища, в якому живуть, і не мають почуття солідарности й колегіальности при суспільному житті: нарубати дров або попрацювати на кухні рахують нижче своєї гідности”⁴⁴.

“Нічого так не деморалізує людей, як відсутність праці, безділля, – прокоментував Олекса Сім’янець. – Це я не раз уже бачив, бо на своєму життю мені довелось таки пожити в лагерьах, спробувати того лагерного життя. Люди тиняються, скучають, але робити звичайної роботи не хочать. Я страшенно радий і задоволений, що маю роботу, хоч і не таку то вже й гарну, але я цілий день зайнятий, цілий день щось роблю.

Кажуть, що нас хочать вивезти до Франції на роботу. Очевидно, що це буде найтяжча й найбрудніша робота. Хотять усіх бездержавників обернути в рабів і білих муринів (негрів. – *Рег.*), бо вибирати працю або взагалі робити, що захочеш, не доведеться: будеш робити те, то вони захотять. Я тільки одного не розумію: чому таке до нас відношення? Чим ми завинили? Невже ж любов до батьківщини є провина? Що ми не погоджуємося жити в ярмі комунізму, в ярмі безпросвітної визиску та потоптання всяких прав людини? Що ми не хочемо миритися з тією заразою, що охоплює майже цілий світ? Бо більшовизм – це загроза всій цивілізації й культурі. Більшовизм несе ярмо, і то страшне ярмо, вбиває всяку ініціативу в людині, робить з неї парія, механічного робота.

Чи ж світ не знає, що найбільший визиск, визиск немилосердний, безоглядний існує в советах? Що там безпросвітна диктатура прохвостів, виродків і садистів, що мучають і розпинають мільйони людей? Усі ці сталіни, молотови, кагановичі – це банда злодіїв, банда виродків, що не має в собі нічого людського”⁴⁵.

28 листопада по обідю товариші переїхали до табору Тізіс. Влаштувалися досить добре. “Подєбрадцям” дали сепаратку, правда, відділену від решти співмешканців

тільки папером. "Але жити можна, і то досить навіть вигідно, – вважав Олекса Сім'янець. – Маємо 2 ліжка, 2 табуретки, оце й уся наша мебель. Ніби того небагато, але для нас цілком вистачає. Одна з табуреток зараз виконує обов'язки стола, на другій сиджу я, а професор, як старша людина і, так би мовити, більш солідна, сідає на моє ліжко. Я сьогодні помив підлогу – гарний паркет – і зараз трушу попіл з цигарки просто на підлогу. Професор сердиться, каже, що для того є попільничка, себто коробочка із сардинок, але я його втішаю тим, що сам помив, сам можу й бруднити. А можу помити ще раз.

Картки живності прийшлося брати в лагері, бо хто живе тут, той не має права брати в місті. Ми з професором дістали вже картки, заплатили разом 120 м. Ціна – що й казати – величезна і не оплачується, але що ж зробиш? Ніяк не викрутишся. Ми, правда, вигадали 10 день, бо картки за цей період начнуться біля 10–12. Сьогодні перший день обідали в лагерю, був досить смачний обід. Був борщ (...)

Не жалую, що перебрався в лагер. Принаймні тепло, а то в готелю було так холодно, як у псярні. Завжди мусів лежати під периною, бо так сидіти не було фізичної можливості. Трошки шкода Люїзи. Гарна й добра жінка, нам дуже співчувала й чим тільки могла допомагала; добре має серце. Решта людей була дуже і дуже несимпатична.

4.12. Вівторок. У неділю рано завітав до нас д-р Біда. Йому таки вдалося побувати в Баварії, де знайшов він свою маму, там вона живе в лагері, там же він загізнався з [сотником Армії УНР, випускником подебрадської академії] Макаром Каплистим й у нього ночував. Макар був завше гарним українцем, так і тепер: прийняв до себе чужу людину й добре його частував. Біда жив у нього декілька днів.

Ні, між нашими наддніпрянськими українцями ще не завмерли ті гарні традиції, якими так пишалася і жила колишня Україна, – це її гостинність! Та навіть теперішні, такі собі "совіцькі" українці, що зросли та жили в біді, не позбавлені цієї звички: вони гостинні непорівняно більш за галичан. У них усе ще збереглася ця гарна наша українська риса.

Д-р Біда був у нас дуже коротко, дав листи, щоб ми здали на пошту, та призначив побачення з ним на год. 4-ту в кав'ярні Мюллера. Там ми спіткалися і проводили його на станцію. Грошей моїх 700 марок так і не вдалося повернути, і він повіз їх назад. Я передав листи Софійці і Владиці Іларіонові. Живеться нам у лагері поки що незле.

6.12. Четвер. Страшенно дивує мене те, що люди мають страсть до грошей. І то дивне: що більш їх мають, то більш хочеться їх мати. Для мене це незрозуміле. Я ніколи не мав цієї страсти, ніколи до грошей не мав спеціальної любови. Для мене цілком однаково: чи у мене в кишені вони є, чи їх нема, особливо ж коли я живу в таких умовах, коли мені не приходится думати за їжу, як, наприклад, зараз. Усі гроші, які маю, віддаю на переховання професорові, щоб самому не носити. Маю в кишені пару марок, і це мені вистачає, а коли б їх не було, то це теж не дуже мене б турбувало...

9.12. Неділя. Вчора зареєструвався в Службі Опіки. Боже! Який це вже раз оці реєстрації по закінченню війни... Скоро треба буде мати спеціальну валізку для того, щоб возити або носити всі ці “аусвайси”, посвідки, сертифікати й інші папери.

Здається, нам в слідуючому тижневі дадуть пачки, правдоподібно американські, але взяли з нас за пачку 40 марок плюс 5 за транспорт. Я нічого не маю проти цього. Краще купити, як діставати подачку, наче жебрак. Крім того, французи не хотять давати задармо. Це не американці, які мають тіточку УННРА, яка дає всім даром. Дійсно, що добре поставлене у американців – це поміч потерпівшим від війни. Та й не диво: хто має багато, той може й дати. Хоч це й не правило, бо часто той, що має багато, нічого не дасть. Я пам'ятаю, як після Першої світової війни допомагала американська УМКА, не узглядноючи ані політичних, ані національних переконань. Так тепер робить і УННРА. Завтра внесу 45 марок, тоді в мене залишиться 225 марок, які й підуть на виміну на шилінги. Шкода, що не вдалося мені дістати решти 700 марок, що передала мені Софіяка.

Живеться мені в лагері незле. Добре, що тепло. В нашому бараці якось підібралось досить гарне товариство: Воронини – симпатичні люди, та й Шаруди незлі (можливо, йдеться про родину Олександра Шаруди, бунчужного Чорних запорожців. – *Рег.*). Трохи надокучає своїми дурними балачками Маєр – недобиток денікинський, якого не навчила ні революція, ні еміграція: живе старою жвачкою. Тільки й балакає за те, як добре було за царя-батюшки. Може, й добре, але не всім. Тому то й революція прийняла такі жорстокі форми⁴⁶.

У вівторок 11 грудня в таборі була вистава Ляндецької трупи [Йосипа] Гірняка. Грали “Пошилися в дурні”. “Не скажу, щоб грали добре, але для нашої публіки п'єса й гра подобалися, – так оцінив виставу Олекса Сім'янцев. – Добре зробили, що виставили комедію і дали можливість хоч трохи посміятися, бо тут люди, особливо наші, сміються дуже рідко й мало. Та воно й зрозуміло: живемо в умовах далеко не рожевих. Усіх нас сповила туга за рідним краєм, кожний думками лише там, на Батьківщині, де залишив і рідних і знайомих, де так гарно було колись, звичайно, не тепер... Артисти багато прибавляли від себе на злобу дня, що дуже розважало публіку. Добре було б, коли б Ляндек частіш до нас заглядав⁴⁷.”

14 грудня, прийшовши з роботи, Олекса “довідався про неприємну річ: знову до лагерьа приїздили більшовики й навіть “ізволілі виразити свойо неудовольствие” з тієї причини, що в лагері їм сказали, що не мають списків людей. Я не знаю, як можуть це терпіти французи: це ж пониження гідности суверенної держави, втручання в її внутрішні справи! І коли вже вони дадуть нам спокій? Більшовики за всяку ціну хотять забрати своїх бувших громадян, які за жодну ціну не хотять їхати “до раю”.

Мені здається, а навіть у цьому я певний, що між населенням лагерьа є глатні, а може, й добровільні провокатори, сексоти, які доносять про все в НКВД. Без цього більшовики не можуть обійтися, все в них побудоване на провокації та доносах. Такий режим і може існувати, тільки стосуючи (застосовуючи. – *Рег.*) такі методи. Все в них побудовано на брехні, провокації, підлоті.

Там, де нема моральних, здорових підвалин, не може існувати правдиве нормальне життя. А більшовики за всяку ціну хотять знищити все, що зв'язане

з мораллю, порядністю, честю. Вони борються з християнством через те, що в засаді воно моральне. І коли зараз вони ніби дозволили та дали свободу релігії, то хто ж не знає, що всі ці патріярхи, митрополити, єпископи й попи – це просто платні агенти НКВД?

Може, між ними й є неплатні, в що я не вірю, а такі, що пішли “ради лакомства” або страху, – але таких мало, більшість – це негідники, які понадягали ряси та митри для того, щоб підтримати комунізм, який починає вже розкладатися й смердіти. Ні одного правдивого ієрарха там нема, є тільки сволота-агенти, які ім'ям Христа намагаються утримати смердючий комунізм. Усе це так зрозуміле й ясне для нас, а чомусь так незрозуміле для інших народів, які ще панькаються з більшовиками, говорять із ними, з тими злодіями, катами. Мене просто чорти беруть, коли читаєш, що такі: Черчиль, або Трюман, або Де-Голь – розмовляють із Сталіним. Чи ж вони не знають, що це звичайний “уголовний преступник”, кат, падлец, який для досягнення своєї мети піде на що завгодно; що він може обіцяти все, а виконати тільки те, що йому вигідне?

І з таким катом, що зруйнував добробут 200 мільйонів людей, застріг їх у рабство, говорять люди, що стоять у стерна великих держав. Як вони не зрозуміють, що це найбільша подлість, яка коли існувала в історії!”⁴⁸

17 грудня о 16.00 було оголошено концерт. “Але розпочався значно пізніш, бо не було електрики, – щось зіпсулося, – розповідав Олекса Сім'янець. – Публіки зібралось повний театр, усі сиділи в темі й чекали на початок. Нарешті розпочалося при свічці. Концерт удався на славу, всі точки були і під оглядом художнім, і по змісту просто без закиду. Микеша грав на роялі прекрасно, особливо йому вдалась українська сюїта, що він мусив її повторити на бажання публіки. Добре грав на скрипку М., прекрасною була декламація з прологу “Мойсея” [Івана] Франка. А найкращим був виступ хору “Думка”: гарний підбір голосів, чудові пісні (особливо вдалась пісня “Та болять ручки”). Співали так, як співала колись українська вулиця на селі. Взагалі, культурний, гарний хор “Думка”. Диригент хору, видно, освічена музикально людина: підібрав пісні [Олександра] Кошиця, [Миколи] Леонтовича, [Кирила] Стеценка. Промову мав якийсь професор, прізвища його я не знаю...”⁴⁹

Важко писати спогади, коли нема де купити паперу.

“19.12.945. Середа. Уже кінчався папір, і не було надії його дістати, але випадково зайшов до крамниці й купив аж 30 аркушів, – писав Олекса Сім'янець. – Війна ніби й скінчилась, а чогось дістати – так тепер ще тяжче, як було в час війни. Нема нічого. Приходиться обійтися без самих елементарних речей. І така ненормальність: тут же під боком від мене, буквально менш 100 метрів, відбувається зовсім інше життя, все є, і люди, напевне, не знають, куди це дівати.

Ось уже скоро місяць я живу під самим носом Швейцарії, границя від мене починається метрів за 60–70. Кажуть, що в Швейцарії живуть майже нормальним життям, так, як було перед війною. Щасливі! А тут, ось уже перевалило за 6 років, як люди мучаться. Всього недостаток, нічого нема в крамницях. Добре, що хоч їжа є, не то що вдоволь, але людина якось кормиться. Добре, хоч це є, бо найстрашніше це голод або недоїдання (...)

Ну й папір же паскудний: правдивий – воєнний, аж писати противно (...) Ну, на сьогодні досить. Зараз професор пішов за обідом, а я чекаю: язика в мене потягло дуже далеко, їсти хочеться. О, здається, вже йде по сходах професор...”⁵⁰

Від росіян не можна було сховатися і в таборі біженців з Росії, чи пак ССРСР, – поруч із “кімнаткою” українських бурлак була “сепаратка російської родини: батько, мати й донька. Правдива російська інтелігентська родина: чоловік із жінкою – як пес із кицькою, а донька з мамашею в спілці нападають на папашу. Він страшенно любить говорити без устанку, “треплет язьком”: усе він знає, всюди був, усе бачив, при чому, очевидно, приборіхує та збільшує до яких йому подобається розмірів. Як і треба російському емігрантові, ненавидить українців; старається принаймні і професора кольнути, але побоюється. Жив колись у Сербії, хвалить сербів, що там йому було дуже добре. “Загалопує” трохи, але не завше вдачно. Тоді бурчить, лає дочку, що задешево продала щось: він її послав був у Зальцбург, а вона зробила, на його думку, дуже невдачну транзакцію. Набрид нам із професором до чортиків: безцеремонно, з російським нахабством улізе до нас у сепаратку й “разглагольствуєт”. Словом, тип не з приємних. Знає всі новини й завше старається цим “поділитися”, всі пльотки – все він приносить. Я так не люблю слухати і знати новини “пантофльової почти”, що ніколи його не слухаю, бо мені це так противно. Знаю ціну всіх цих новин, усіх цих пльоток, і вони мене ніколи не цікавили...”⁵¹

Інша справа – свої люди. Про них запис у щоденнику від 22 грудня 1945 року: “Рядом теж із нами живе родина українців з Великої України, інтелігентна, симпатична родина. Ми з ними часто ділимося, говоримо, сидимо в них, вони в нас. Тепер збираємось улаштувати спільно Святу Вечерю. Ми з професором уже робимо на цей предмет деякі запаси: маємо пару літрів доброго вина – і білого, і червоного.

Сьогодні відбулися загальні збори Братства Св. Андрія. Людей було дуже багато як на наші умови – сая, вежа, була вщерть наповнена. Головною точкою було об’єднання українців Тиролю й Форльальберга (федеральна земля на заході Австрії, сусідує з Тіролем. – Ред.).

Збори пройшли дуже гарно, не було ні сварок, ні різних вибриків, як це іноді буває. В члени братства відразу записалося біля 200 чоловік. Вибраний заряд до комітету і делегатів, та список зібрання, що відбудеться в Інсбруці, куди делегати ідуть у вівторок. У справах біжучих порушили питання влаштувати спільно Маланку, і навіть вибрано для цього спеціальний комітет. Святувати будемо по старому стилю, цебто 13.1.946 р.

Росіяни улаштовують зустріч Нового року по новому стилю, здається, що не помиляюся, бо в афішах так невиразно написано, що невідомо, який Новий рік, чи старий, чи новий. Я, здається, не піду, принаймні зараз не збираюся, хіба знайдуть такі обставини, що мушу там бути. Не лежить у мене душа до всього російського: все, що зв’язане з Росією, все мені противне, бо тільки й тільки Росія винна в тому, що моя Батьківщина гине, знищена, обікрадена, обезкровлена. Всі росіяни – чи то білі, чи червоні – мої вороги, і ніхто до них на забаву з нас, українців, не повинен іти”⁵².

Валентин Сім'янець

Усе частіше Олекса думав про свою дружину, яка опинилася по той бік кордону. У Сім'янцевих родинне життя не надто добре склалося, але тепер, по таких страшних випробуваннях, обом хотілося бути разом.

“23.12. Неділя. А листів із Швейцарії немає. Що з дружиною? Як вона там? Як її здоров'я? Часто думаю про неї, і так хочеться бути разом! Надокучило бурлакування, хочеться трошки затишку. Але чи це можливо? В наших умовах зараз аніяк. Чому вона не пише? А може, й пише, та до мене листи не доходять... Такий абсурд: війна фактично закінчилась уже 8 місяців тому, а відношення такі, як під час війни були, коли не гірші. Торік у цей час дружина була в Австрії, а я – в Німеччині, і ми переписувалися (правда, листи йшли довго, але йшли й доходили). Тепер війни нема, але листа послати кудись поза Австрію не можна, хіба що з оказією.

В цьому відношенні повернулися ми до 17 сторіччя, коли листи теж посилали з нагодою. Ось тобі й 20 вік, вік електрики й буйного розцвіту техніки! Маємо атомову бомбу, але листа послати не можемо за 100 км. Сиди, відрізаний від світу.

Хочеться нав'язати контакт з братом [Валентином], але як? Та й взагалі, чи він живий? Чи вдалось йому втекти з Пардубіц? Коли тільки залишився там, то проблематично рахувати його поміж живими. Та сволота – чехи – могли все вробити: якое, чужинець, та ще який одверто казав, що він українець; і не був щирий до чехів...

Усе можливе. Мав багато ворогів між чехами за свої симпатії до українців. Не міг же він бути чехом, коли ним не був! Ще при мені сторожиха казала, що коли підуть німці, то його, Валентина, повісять, а вона забере собі всі його образи.

Коли тільки залишився й не сховався, то напевно не живе вже, бо часу до утечки було дуже мало. Я виїхав 28-го, а він збирався 30.4, а більшовики прийшли в перших числах травня. Втікати збирався на ровері з причепкою. Брати із собою хотів досить багато, що його робило не дуже вертким, бо багаж в'язав. Хіба що в останній момент кинув усе. Я пропонував йому тікати зо мною разом, але він не схотів. Крім усього, в'язав його син. Валентин його так любить, до безтями. Мені вдається, що Валентин зараз і весь час крутиться десь біля чеської границі, в американській зоні. Це так мені б хотілось, і логічно ніби виходить так, бо там якнайкраще мати контакт із Радьком. Але може бути й інакше: може бути, що Пардубиці зненацька захопили більшовики.

Правда, Валентин мав ще один шанс: це схватись у знайомих, яких він мав багато, і то до нього щиро прихильних, – от хоч би в Лібени, яка його щиро кохає, або в свого монтера в Зат...ку. Але все це тільки мої здогади, але як же воно є в дійсності, я не знаю.

А мені так хочеться знати, бо Валентин гарний для мене як брат, з яким я живу так, як мало братів живе. Крім того, це правдивий і щирий патріот-українець, патріот, яких мало: самовідданий, до безтямки кохає Батьківщину й для Неї готовий на все. Це кажу не тому, що він мій брат, а тому, що це так і є. Його за “шматок гнилої ковбаси” не купиш. Він не піде чужим служити й вислужуватися. Все його життя від малечку йшло під знаком любови до Батьківщини.

Пам’ятаю його в армії: це був зразок виконання обов’язків, самопосягати й докладности. Не було такого місця під час бою, куди б він не поїхав, не дивився, чи там стріляють, чи ні.

Валько! Де ти? Що з тобою? Хочу, щоб ти був живий і здоровий.

Хіба ж нам не судилось побути ще з тобою в рідних сторонах?

Часто, майже щодня, споминаю на тебе.

Ти для мене стільки зробив, опікувався мною, коли мені було тяжко, і тепер, і перед цією війною. Пам’ятаю, в 1933 році він мені допомагав, вислав гроші й давав мені можливість жити, бо я був тоді без праці...”⁵³

25 грудня – католицьке Різдво. Ще за декілька днів до свята естонець, що працював робітником на пилорамі, запросив Олексу до себе на свято. Звичайно, Олекса погодився. Естонці є наші союзники!

Ось що він написав про це у щоденнику 25 грудня: “Культурні, порядні люди. Колись в Естонії (до 1941 р.) він мав родину, велике господарство, яке культурно провадив. А тепер немає нічого, опинилися на еміграції, і він працює як столяр. Коли прийшли більшовики до Естонії по-друге в 1942 р., то забрали з маленької культурної країни 59 тисяч молоді, переважно інтелігенції, а між ними попали і його два сини. Батькам прийшлося тікати, ховатися; господарство, очевидно, зруйнували ці варвари ХХ віку росіяни, для яких нема нічого святого на цьому світі. Для них нема нічого гіршого, як бачити заможну людину, що живе культурно, а не в бруді й у свинстві, – й не могли нічим їй зашкодити... Вони просто не зносять того. Їхній ідеал – це людина, яка нічого не має, себто босяк-нікчема, глупота. Той, хто горбом працює, не досипає ночей, плекає своє господарство, – це їхній ворог. Чому? Це для мене ніколи не буде зрозумілим.

Держава нормально складається з поодиноких господарств: що багатші ті господарства, що інтенсивніш вони працюють, то багатша й держава. І тільки в більшовиків усе навпаки: там хотять, щоб ніхто нічого не мав, а все мала б держава. На питання, хто для кого існує – чи держава для народу, чи народ для держави, – очевидно, [що для них] останнє. Та нехай би було вже й так. Але держава ця тягне все з народу, він їй потрібний тільки як потягове (тяглове. – Ред.) бідло, про яке не турбується і для якого нічого не робиться.

Добрий господар більш піклується своїми волами й кінями, ніж більшовики дбають за народ.

Бідний старий коли споминає про синів, то аж голос йому міняється від зворушення, так йому їх шкода. Пробув я у них години чотири, коли не більш, дуже багато говорили за останні події. Він переконаний ворог більшовиків і росіян, націоналіст естонський. Націоналіст не в тому гидкому розумінню, як тепер прийнято рахувати, але людина, що любить свій народ, свою батьківщину,

любить її всю без жодних застережень і готовий жертвувати всім для її добробуту, для її величі.

Він каже, що коли почнеться війна з більшовиками, то він піде, щоб помститися за своїх синів. Це мені в ньому подобається, бо хто вміє ненавидити свого ворога, той уміє й любити свій народ. А хто любить, той жертвує всім, а коли того вимагають обставини, то й життям. Смерть за батьківщину – це найвища, найшляхетніша жертва, що її може принести людина. Тільки тоді може постати народ, може стати великим, сильним, коли його сини зможуть спромогтися на найбільшу офіру – принести й віддати за нього своє життя.

Той же, хто хитро і мудро підстроює та вдумує різні теорії й філософії, що можна обійтись і без цього, що, мовляв, життя таке дороге й дане тільки для мене, – це просто негідник, щоб не сказати більш⁵⁴.

Ось нотатки від 26 грудня: “Коли вже нарешті більшовики дадуть нам спокій! За всяку ціну хочуть забрати своїх громадян до себе додому. А ті не тільки не виявляють із цієї причини якогось ентузіазму, а якраз навпаки – всякими правдами й неправдами хочуть залишитися тут. Я то їх не боюся, тому що я старий емігрант – це раз, а по-друге, знаю, що живим не дамся. Буду, коли б прийшлося, відбиватися до останнього. Краще вмерти тут – чим жити там. Крім того, я не належу до людей нервових: мене це не подразнює, спокійно ставлюся до всіх більшовицьких штучок. Я уявляю, що переживають нещасні нові, що недавно ще звідти й за жадні скарби світу не хочуть їхати туди. Згоджуються жити тут у самих невідрадних умовах, в бараках від кошар, у тісноті, невигодах, але все це терпеливо зносять, аби тільки не їхати додому.

Від добра не тікають, і коли вони миряться з тими умовами, в яких вони зараз опинились, то очевидно, що там було гірше. Я балакав з багатьма, які кажуть, що вони не мали там того, що мають тут, а що ж вони мають тут? Досить хліба, трохи цукру, м'яса. І це для многих з них уже здається непорівняно краще, як там. Одна жінка оповідала мені, що перед війною, щоб дістати кілограм цукру, треба було вистояти в черзі 12 годин і бути дуже задоволеним, коли дістанеш це. Це було ще перед війною, але я собі уявляю, що ж твориться там зараз.

Росіяни взагалі, а більшовики зокрема ніколи не були добрими організаторами. Очевидно, ті, що мають право купувати в закритих “распределителях”, мають усе й тепер, цебто всі комісари, енкаведисти та всякі інші. А решта? Напевно, пухнуть із голоду.

Очевидно, це ані Сталіна, ані Кагановича – нікого й ніяк не обходило. Навіть навпаки: що більш виздыхає, то менш буде незадоволених... Усі кажуть, що там зараз царить хаос і голод.

Я почав сьогодні писати за більшовиків з того приводу, що в цих днях (завтра або післязавтра) вони уряджують тут, у залі “Заальбан”, мітинг і чекають, що хтось прийде; навіть для приманки, кажуть, привезли із собою пакунки. Але мітинг, мабуть, відбудеться без “публіки”. Ніхто з наших, напевно, не піде. Більшовики вже влаштовували у Брегенці таке, і там, крім енкаведистів, ніхто не прийшов. Уявляю їхню лють.

Що вони зробили б, якби їм дали вільну руку? Але поки що французи не дають їм можливості розперезатися. Більшовики показали б, що вони вміють. Але, на наше щастя, цього їм не дають. В Фельдкірхі, як і в Брегенці, піймають облизня. Ніхто не хоче їхати “в дороге отечество”, де їх чекає голод, холод, знущання. Але є і вперті більшовики: стільки вже разів вони піймали облизня: їх ображають, чуть не плюють їм у пику, а вони тільки обтираються, бо за всяку ціну хочуть усіх вивезти.

Оце недавно казали, що Сталін сказав, що ще 6 мільйонів громадян совіцьких “томиться в неволі німецькій і що Совіцький Союз їх чекає та з ентузіазмом прийме; що всі мають право забрати із собою все що хочуть при повороті на батьківщину... Значить, ще 6 мільйонів залишається тут – це вже, напевно, таких, що не повернуться.

Усі легкодухі, весь непотріб уже виїхали й повернули на “родіну”, а залишилися тільки такі, що знають вартість більшовикам і хто вони, знають, що їх чекає при повороті. Дехто з австрійських комуністів кажуть, що причиною неуспіхів комуністів при виборах в Австрії були ауслендери, бо кожен виборець задає собі питання: що за причина? чому мільйони людей не хочуть повертатися до “любимого отечества”, жити під “найідеальнішим отцом народів”, прохвостом і катом Сталіним? Очевидно, прихвостні Сталіна на все підуть, щоб хоч чим-небудь ослабити цю пропаганду, але поки що їм цього не вдається. Апатриди залишаються, не хочуть їхати, не хочуть навіть іти на мітинг.

Остатньо я дуже часто пишу, й багато за більшовиків: видно, “що в кого болить, той про те й говорить”. І дійсно, щодня приходиться між своїми чути тільки за них. Крім того, я так їх ненавиджу, як тільки можна, як умію (...) Все, що зв'язане з більшовизмом, – це підлість, провокація. Нічого вони не дали ані світові, ані культурі. Це навала на Європу найгірших, найбільш звірчих орд. Усі Аттилі, Гуни, Вандали, всі Чингісхани – були малісіньким епізодом в житті Європи, порівнюючи з більшовизмом. Ні одна орда, ні одна навала наїздників не робила й не зробила того, що роблять більшовики. Вони нищать фізично цілі народи, нищать із коренем. Усе, що не підходить під їхній ранжир, все віддається на знищення жорстоке, остаточне. Коли була навала татарів на Європу, то вони прийшли, підбили людей, наложили на людей данину – й тим заспокоїлися. Їх не обходили ані національні річниці окремих народів, ані їхня релігія, звичаї. Те ж саме було з Аттілою та іншими навалами, що пройшли Європою, а зокрема Україною. Ці ж новітні варвари нищать усе, розкладають душі народів, топчуть і нищать їхню релігію, звичаї, мову, обряди, залазять своїми брудними чобітьми в їхні душі, щоб усе найсвятіше, найдорожче запаскудити. Коли ж народ з ними не погоджується, протестує, то вони його просто винищують до пня. Так було й є з Україною та іншими непокірними націями. В 1933 році голодом винищили в Україні 10 мільйонів, тепер показалось, що й цього мало, що то не помогло, що Україна знову протестує.

Розшарпана, розбита, знищена німцями – все ж таки не хоче бути рабом Москви, – тому задалися більшовики думкою знищити її з коренем. Нищать фізично, видушують народ, щоб залишив Україну (...) бо на землю, де сотні літ жили

українці, можна переселити покірних і на все згідних кацапів. І буде подвійна користь: не буде вічних повстань і забурень, а разом, за одним ударом, Україна навіки приєднається до Москви.

Але ще не радійте!.. Ще прийде час розплати, і не буде тієї жорстокості, якої ми не примінили до вас. Ми помстимося жорстоко, нелюдськи, і помстимося над вами, прокляті кати. Всіх нас не знищити вам, хтось залишиться, що помстить за ті мільйони закатованих, умучених синів України!!!”⁵⁵

“28.12. П’ятниця (...) Сьогодні таки відбувся мітинг більшовицький, прибуло на нього аж... 5 осіб – 3 чоловіки й 2 жінки. З Фельдкірха не було ані одного. Знову попеклися, так їм і треба.

З Чехії було повідомлення, що на теренах Польщі, Румунії, Венгрії бродять “банди”, зложені з Українців, Поляків, Венгрів та інших народів. Коли про це повідомляє радіо, то значить, що повстанський рух прийняв розміри досить великі. Щастя їм Боже!

Усе таки є ще люди, які офірують своє життя на боротьбу з найбільшим і найлютішим ворогом – більшовиками. Що УПА не є міф – у це я вірив, бо треба мати завзятість українців, щоб, не перестаючи, роками воювати з більшовиками. Кажуть, що УПА має великі з’єднання і немилосердно нищить більшовиків. Але, очевидно, про це не пишуть і не кажуть, бо це не вигідно”⁵⁶.

31.12.945 (...) Кінчається рік 1945. Ще один рік пройшов. Що дав минулий рік гарного? Нічого! Ніби скінчилася війна. Але вона скінчилася вже 8 місяців тому, а поліпшення немає, й не видно, що скоро наступить.

Для нас, Українців, цей рік був, я б сказав, фатальний: Україна й надалі залишається в лапах червоного ката, з тою тільки різницею, що всі українські землі тепер опинилися під Москвою. Значить, у цьому відношенні погіршало. То були хоч якісь провінції, що не належали до Москви і де жилося, я не скажу, що добре, але безумовно краще, ніж під більшовиками, хоч трохи було національної свободи. Звичайно, нашого брата переслідували й гнали. Але не було масового терору. Вчилися, друкували газети. Правда, і тепер друкуються, але хто їх читає, хто їм цікавиться? Ніхто! Злосна пропаганда, для заграниці, для тих дурнів, що вірять більшовикам. Збільшилась еміграція. Тепер вона налічує вже мільйони. Правда, між цією еміграцією тільки певний відсоток (і то невеликий) свідомих патріотів українців, решта “кобилка”, просто біженці, без виразного обличчя. При відповідному оточенню й праці з них теж можна виробити те, що треба.

Тепер уже дослівно вся небільшовицька Європа залита українською еміграцією. Наша еміграція значно більша від російської і більша від інших народів. Може, найбільша зо всіх еміграцій. Не знаю, чи в історії були такі випадки масового ісходу людей, що кинули свою Батьківщину, насиджені місця та пішли в мандри на тяжкий і безпросвітний вигнанський хліб...

Тим тяжче, що в Європі більшість нас, українців, не розуміє, дивується, чому покинули дома й утікли з них. Дивляться на нас підозріло, з недовірям і навіть зо злобою – бо обідаємо їх. Того не розуміють, що від добра ніхто не тікає. Тільки страшний режим, режим, що немає в собі нічого людського, змусив їх кинути все і тікати в світ-за-очі; миритися із злиднями, бути упослідженим, аби тільки не там, подалі від недремлючого ока НКВД.

Наш народ споконвіку – хлібороб, прив’язаний до землі, й дуже нерадо кидає насиджені місця; кидає їх так нерадо, як, мабуть, ні один народ на світі. Росіяни, наприклад, споконвічні бродяги, вони так сильно не зв’язані зі своєю землею, як наш народ; вони (росіяни) вічно мандрують з своїми “отхожими промислами” – ремеслами. Вони за сотні, тисячі кілометрів щороку виїздили від дому. Тим більше це підкреслює ту страшну трагедію, яку переживає бідний апатрид – українець селянин. Одно мене тільки радує: все таки наша еміграція трохи в Європі організована ліпше, як яка інша, непорівняно ліпше, ніж російська. Може, це дасть можливість нам компактною масою кудись виїхати. Багато кажуть за Америку. Дійсно, в Європі стає що далі, то гірше, треба бути подалі від неї. Є загроза, що більшовики теж опанують Європу, тоді нам нема рятунку. Нас фізично знищать. Я не боюся смерті, і багато є таких, але в бою, умираючи так, щоб ворогові “заплатити” якнайдорожче за це. Але вмерти від руки НКВД, як останній дурень, як баран, – це дурне. Може, вдасться дістатись до Америки. Я б нічого не хотів, хотів би тільки дістати невеликий клаптик землі й на ній працювати. Тихо, спокійно!..

Сьогодні в лагері спільна зустріч Нового року. Я не піду, бо буду там чужий. Більшість будуть росіяни. А це мене не приваблює. Ми з професором зараз готуємося спіткати Новий рік або в наших сусідів-українців Вороніних, або ж урядим зустріч самі. Маємо сардинки, ну, і спіткаємо вдвох, коли нас Вороніни не запросять. Зараз тут, на цьому поверсі, де ми живемо, тон задають українці. Нас 4 родини, всі свідомі, спеціально (особливо. – *Ред.*) одна родина, що недавно перебралася сюди. Єдина, що вносить дисонанс, це та родина, що про неї я казав на початку. Такі “істинно-русскіє”, що аж страх.

У кожному разі, в цьому році для мене буде спіткання непорівняно краще, як торік. Торік я був в Аммендорфі. Жив поміж чехами теж у лагері, але вони мали чим спіткати Новий рік, а я ні, то я ліг спати десь о год. 7–8-й і спав до ранку.

Останній раз я по-людському в своєму оточенні на своїй землі спіткав рік 1918. Це було в Бурлуці. Зібрались учителі й ученики та так просто інтелігенція і спільно зустріли Новий рік. Тоді було стільки надій, сподівань, всі чекали ліпшого. Україна в огні пробуджувалася, горіла. Було дуже гарно, весело. Я був тоді закоханий в Мотрі, яку я безумовно любив, ми були разом. Юрко Андрієнко притягнув із старих запасів випивку. Ми понаносили що хто міг. Я, здається, качку чи гуску. Знаю, що якогось “пернатого звіря”. Дівчата пекли, варили, шкварили цілий день перед тим. Було всього піддостатком. Ми товклися біля жінок, бо майже кожен мав свою симпатію, і ми більш перешкоджали, ніж помагали. Дівчата ніби сердилися, виганяли нас, але це нічого не помагало. Потім посідали за стіл. Було нас тоді більш 20-ти душ. Проводили небіжчика 1917 р. і весело зустріли 1918-й. Я тоді й у гадці не мав, що це буде мій останній рік, що я його зустрічаю на рідній землі й у рідному оточенні.

Розійшлися під ранком, був сильний мороз, а в мене, як кажуть, квітли фіялки, бо біля мене була моя Мотря. Проводив її до хати, і довго не могли ми розійтись. Ані мороз, ані сніг – ніщо не перешкоджувало. Ми цього не відчували. Мотю! Де вона зараз? Може, так, як і я зараз, припоминає на ту зустріч. Прошло вже

Козаки і старшини Запорозької дивізії Армії УНР – студенти Української господарської академії в Подебрадах. Сидять зліва направо Ананій Зінченко, Григорій Кагукало, Микола Римбаківський, Методій Довбня, Дмитро Стопкевич, Олекса Сім'янців та Овсій Оникієнко. Стоять у 2-му ряду Яків Панченко, Дмитро Ігнатенко, Олександр Артеміїв, Микола Кірічок, Віктор Мальців, Кость Подоляк, Андрій Глуківський, Іван Блудимко і Валентин Сім'янців. Стоять у 3-му ряду Яків Кондзеровський, Микола Гадзятський, Микола Лапшинський, Микола Палієнко, Микола Василівський, Борис Лавринович і Мирон Кириченко. Подебради. 1920-ті рр.

27 років, а як живо все встає в пам'яті. Серце почало силоміць (сильно. – Ред.) битися. А я її дійсно кохав, так, як мало кого, та, мабуть, це було саме сильне кохання у мене. І зараз вона як жива стоїть перед моїми очима: висока, струнка, з великими сірими очима, гарна головка...

Пам'ятаю навіть колір сукні – була в сірій. Усе минає. Вона вийшла заміж. Я женився. Але ніколи її не забуду. Все, що було після неї, було не те. Ніхто так мені не подобався, як вона...

Це був останній рік, коли я спиткав Новий рік дома. Потім уже пішли роки без зустрічей: 1919-й рік був у Винниці, зустрічав його з милим симпатичним Репден у готелі жидівському "Лондон", кімнати були нетоплені. 1920-й – у більшовиків у Барі, 1921 і 1922 – в лагері інтернованих у Польщі. Було сумно, жахливо непривітливо в бараках. Був голод, холод і страшенна біда. Але зате була завзятість і надія на повернення, що скрашувало всі ці недотяги.

Потім прийшли Подебради! Там між студентами було весело й теж була надія, жили, горіли, кожний Новий рік, здавалося, принесе щастя, воскресення Батьківщини. Всі цього хотіли, всі горіли й жили цим. Для всіх найвищим ідеалом, найсвятішою мрією була доля Батьківщини. Досить гарно зустріли рік 1929 у Бересті, теж в оточенню чисто українському. Решта років зустріч була вже дуже

скромна, у Варшаві, разом із дружиною. Ніхто не був у нас, і ми ні в кого не були. Скромно, але щиро, може, трохи убого, але що ж зробиш.

У час війни я теж щороку приїздив під Новий рік до Варшави. І там утрюх (Софійка, її мати та я) ми зустрічали Новий рік чим Бог послав. А тепер моя Софійка десь далеко від мене. Напевно, споминає за мене, як і я за неї. Хочеться її бачити, бути з нею разом. Бо ми ж прожили разом більш 20-ти років. Були щасливі. Жили і добре, й зле. І мені зараз так хочеться бути біля неї. Вона там сама, а я теж сам. Дурацькі кордони нас розлучили, і ми не можемо зіхатися. Я не хочу, щоб вона приїхала сюди. Там вона має кращі умови життя. Нехай живе, не хочу її кликати на цю біду. Не хочу бути егоїстом⁵⁷.

І ось настав Новий 1946 рік. Звичайно, емігрантам хотілося вірити, що він принесе покращення їхнього життя. За це, мабуть, і пили в новорічну ніч.

“Новий рік зустрічали у Вороніних. Залишилися дома ми самі старші. Молодь була в лагері, де була забава. Я не пішов, професор теж. Зустріли досить сумно. Поговорили, випили вина й розійшлися. На перший день, або, властиво, в той же день, я пішов поздоровити Горбова і більш ніде не був. Прийшли галичани, покликали мене до Вороніних і там випили ще трохи, була горілка.

А перед вечером прийшов Бачинський з своєю Дульцинеєю й ще з якимось німцем. Ми з професором їх добре почастивали чим могли. Мали всего: сардинки, шоколад, масло. Німцям наше прийняття дуже сподобалося, казали, що вони не думали, що українці такі гостинні.

7.1. Понеділок. Учора був Святвечір. Комітет хотів усіх нежонатих приділити до родин. Ми з професором умовилися і зустрічали разом з Вороніними. Ми з професором напекли пиріжків з горохом і з рижем (рисом. – *Рег.*), додали до рижу сардинок. Вийшли досить смачні пиріжки. Дали ми до спільного столу пиріжки, сардинки, пляшку вина і півпляшки “шнапсу”. Посідали до спільного столу, мабуть, кожному пригадалося, що він на чужині, й кожному стиснулось серце. Було сумно. Випили, зіли доброго борщу пісного, була кутя, узвар. Потім почали співати колядки та інші пісні. Прийшов п. Нечитайло з донькою. Він має гарний тенор. Довго співали.

Але мені було сумно-сумно. Десь далеко, мабуть, із таким же настроєм сіла до столу й Софійка. Як вона провела Святвечір?

Сьогодні вночі вона довго мені снилася. Хочеться мати від неї вісточку, ось уже декілька місяців від неї не маю ні рядочка. Чи не мала можливості, чи не хоче? Так хочеться її бачити, поговорити, поділитися з нею своїми думками. Чи, може, їй написати? Але куди – я навіть її теперішньої адреси не знаю. Знаю, що десь у гарній санаторії, але де – не знаю. Ось сьогодні вже рівно місяць, як поїхав п. Біда, і жодної чутки. Чи вони ж не знають, що вже можна писати до Австрії...

Піду поздоровити зі Святком Горбова і Мошинського, а більш ні до кого не піду. Позавчора познайомився я з п. Мамонтовою. Оказується, моя землячка, з Харкова. Зараз же заявила, що вона хоч і з Харкова, але не “щира”. Це тут так росіяни по старій звичці звать українців. Мене, очевидно, рахують безнадійним щирим.

Почала мені торочити, що жодної України немає, є тільки руські, й питає: не вже для мене ближчий галичанин, ніж росіянин. Вони не розуміють, а властиво,

не хочеться їм розуміти нас, бо це не вигідно для них. Кажуть, що Україна самостійно існувати не може.

Чому?! Цього вона сама не знає, але я їй сказав, що ми настільки багаті, що можемо спокійно існувати самі, без чієї б то ні було допомоги, а особливо без помочі росіян.

Це їй, очевидно, не дуже сподобалось, але мені, властиво, наплювати, що думає якась ренегатка або ренегат... Досить я їх знаю! Їх повно в нас у лагері – й такий Рябченко, ворог України страшний, говорить тільки по-російськи. Але вмів добре по-українському говорити. Я його органічно не переносю.

Для мене значно симпатичніші правдиві росіяни від наших перевертнів. І, як звичайно для кожного ренегата, вони більше нападають і ненавидять Україну, ніж правдиві росіяни, між якими попадаються навіть дуже симпатичні люди. Є й такі у нас у лагері. Такий Горбов, чистої води росіянин, а ставиться до мене дуже добре, Богоут – теж симпатичний. Зате не переварюю Маруненка, який один час зо мною навіть не вітався, тому що я одверто сказав йому, як я ставлюся до росіян. Він пишається з того, що його предок був кошовим. Предок був патріот України, а нащадок – її ворог. Таке явище рідко спіткається в інших народів, але в нас – скільки хочеш. Це тавро проклятого російського ярма. Привикли ходити в ярмі, привикли дивитися на росіян як на вищу расу. Забувають, що ми колись, а може, ще й зараз і морально, і культурно стоїмо вище своїх порабителів. Але така вже психика раба: йому подобається те, що має його пан, і соромиться того, що своє. Для них рідна мова, звичаї – все це нижче від панських, які б вони ні були гарні, але вони для нього погані, бо вони – не звичаї його пана. Який би той пан не був – він для ренегата завше пан і є зразком. Таке ясне, таке зрозуміле для нас і незрозуміле для ренегатів. Вони того не відчують, вони намагаються во всьому бути подібними до пана. Не помічають, як вони смішні, як часто цей пан над ними же насміхається.

Був у Горбова, випили пару чарок горілки, поговорили. От і чужий мені по національності, але симпатична людина. Не чути від нього "патентованого запала" розкладаючої старої російської еміграції, яка за ці 25 років нічого не бачила й не змінилася дивитись очима передреволюційними.

Сьогодні й учора була служба Божя, дуже врочиста, прекрасно співав хор Константинова. Це диригент, дуже здібний, очевидно, походження українського, з Юзівки. Любить українську пісню, і на ній виїжджають, бо, одверто кажучи, російська національна музика дуже бідна і на ній далеко не поїдеш. Правда, росіяни мають гарних композиторів, але щодо народної музики, то їм до української дуже далеко.

Кажуть, що у Константинова дуже добре виходять дуети із "Запорожця за Дунаєм": він співає з дружиною, яка має добрий голос. Гарно теж виходить, кажуть, "Закувала сива зозуля". В репертуарі Константинова багато пісень Леонтовича, видно, що любить і розуміє українську пісню, не так, як розуміють її російські диригенти, які, крім "гречаників", нічого не співають і думають, що "гречаники" – це одна з найкращих пісень українських, бо інших не знають, а музику української не розуміють та, найголовніш, кажуть, що взагалі української му-

зики немає. Обов'язково поговорю при нагоді з Константиновим, робить симпатичне враження.

Зараз професор пішов на обід. Я, чекаючи на нього, сів писати (...)

8.1.1946. Четвер. (...) Вчора ввечері були в Нечитайлів і Мошинського, посиділи, поговорили, дивна родина Мошинських; він – українець, патріот, дуже рухливий в українських справах. Приймав участь активну в роках 1919–1920, навіть був в українській дивізії при німцях, але в себе в дому не зумів зробити українського оточення. Має дві доньки й сина, дружина й діти говорять тільки по-російському. Хоч старша й вміє по-українському, але вдома говорить з батьками по-російськи. Це для мене дивне й незрозуміле: чи ж не можна зробити інакше? Ні, наші мужчини назагал дуже м'які і піддаються впливам жінок. І тільки деякі одиниці попадаються міцні, коли жінка за чоловіком переймає його мову й уживає її в хаті з дітьми та поза хатою. А назагал (це бачив я в Чехії і в Польщі) наші чоловіки за жінкою уживають дома її мови. Хоч мусіло б бути навпаки, але в нас все не так, як у людей.

Були в Мошинських ще гості, мені взагалі не дуже подобається бути в оточенні росіян. Завжди заяложені, чисто російські балачки. Вони нас обвинувачують у тому, що ми шовіністи, як і поляки, і то за те, що ми не хочемо між собою вживати мови російської або польської. Це рахують за шовінізм. Найелементарніший наш обов'язок – говорити між собою на рідній мові. Але треба тільки побути в товаристві росіян і послухати, про що вони говорять! Більшість їхніх балачок ультрашовіністичні, й то до краю. Й це не називається шовінізмом, бо так і треба, так мусить бути, а коли я вживаю української мови між своїми – це шовінізм. Нічого не вдієш: це ж панівна нація, яка може собі дозволити, що їй подобається.

Сьогодні відбудеться ввечері у лагері концерт із приводу приїзду якихсь швейцарців. Буде виступати хор. Збираємось з професором піти. Я взагалі принципово не ходжу на російські імпрези, але треба буде сьогодні піти, бо було б дуже підозріло: мене тоді зовсім зарахують до шовіністів. Хоч я цього й не боюся й, як я уже казав, мені наплювати, що собі думає про мене якийсь росіянин. Але я хочу почути хор Константинова.

9.1.1946. Середа. Вчора таки пішли ми з професором на вечірку, яка, правду кажучи, носила характер дуже примітивний. Саля маленька, переповнена публікою, гаряче, як у лазні. В розі стояла ялинка, досить гарно прибранна. Ми трохи спізнилися, але кілька виступів чули. Хор маленький, але співав не дуже зле (хор Константинова виїхав до Брегенца). Досить добре один українець прочитав, а властиво, розказав одно оповідання Зощенка “Електромонтер”. Гарно співала теж українка російську пісню “Я на лодочке каталась”, співала з темпераментом. Оркестра, кажуть, була просто півділа. Як і треба було сподіватися, репертуар пісень був майже весь український, тільки, здається, 2 співали по-російському. Після виступу артистів була забава – танцювали. Ми з професором не залишилися – не хотілося, бо не було нічого цікавого.

Сьогодні зранку пішов я на роботу. Не всі робітники прийшли, половина залишилась у лагері. Напевно, п'янствують. Мають на це гроші. Прийшов з роботи

і застав у нас Бачинського з його Дульцинеєю та ще з одним німцем, що у нас був уже раз. Професор частував їх какао, кавою.

10.1.1946. Четвер. Ну й життя ж: одноманітне, з дня в день одне й те ж до тошноти. Встаємо рано, кава, й ідеш на 8 г. до фабрики, там до 4-ї пополудні, знову тиняєшся 3 кілометра до лагерь, "додому". А там перестоялий обід, очевидно, несмачний. Останній час я зараз же лягаю трохи полежати, бо за день так натопчусь по фабриці, що болять ноги, хочеться прийняти, як каже професор, "горизонтальное" положення. Потім заходжуємося коло вечері. Властиво, вечерю робить професор, я ж, як помічник, розпалюю піч, принесу води, придивлюся за тим, що робиться на плиті, словом, "кухонний мужик".

Сьогодні в нас вареники із сиром. Ми часто їх варимо. Після вечері, що буває в нас приблизно біля 8-ї год. вечера, я лягаю спати. Рідко коли дочекаю до год. 10-ї, а лягти по 10-й – це для мене вже ціле "собитіє". І так з дня в день. Ось уже більше року не прочитав ані однієї книжки. Не то що не хочу читати, а нема де дістати. Книжка тут на вагу золота. Хто має, той звичайно боїться дати, щоб не зачитали. А я ж так люблю книжку!..

Коли жив у Аммендорфі (8 місяців), то там було не до книжки: 12 год. праці в німців – це не жарти. Там не тільки не хотілося читати, але навіть не хотілося думати. Єдиним бажанням було, яке забивало всі інші, – це напхати шлунок, навіть однаково було, чим напхати, аби був повний.

Тепер живеться мені непорівняно краще, вже відпадає постійна думка про те, що б з'їсти, тепер не голодаємо. Правда, теперішня наша їжа далека від ідеалу, несмачна, але є її досить. Якись у нас неfortunні кухарки: не вміють, по-перше, варити, а по-друге, комбінувати: обов'язково, коли зупа з вермишеллю, то на друге – макарони. Словом: макарон з вермишеллю, горох із горохом і т. ін. Але в нас більша частина цієї зупи залишається, другого теж не з'їдаємо. Ця одноманітність не дуже приємна.

Так хочеться пожити по-людському, хочеться утульного куточка, затишку. Живемо ми ніби окремо, але в дійсності так не є. Велика кімната переділена на 4 сепаратки папером, що навіть не доходить до стелі приблизно на метр. В одній з таких сепараток живемо ми з професором, має вона 3½ метра довжини й 2½ ширини. Ніби ми відділені від людей, а в дійсності постійно на людях. Чути, що роблять і говорять сусіди.

Знаєш усі новини сусідів. Я так люблю самотність, люблю бути сам, а воно – все на людях. І так день у день. Балачки сусідів мене ніколи не цікавили й не цікавлять. Часто думаю над тим, що буде далі: гороскопи не випадають райдужними. Куди ні глянь – усюди зле. Очевидно, в Європі не чекає нас нічого доброго. Ця "демократія" постаріється з нами поступити "по-демократичному". Ходять чутки, що для нас є дуже підходяща праця по усій розбитій Європі: це прибирати грузи (подрібнене каміння, бита цегла і т. ін., що залишились після зруйнування чого-небудь. – Ред.), усувати страхиття війни. Так ніби ми до того всього спричинилися або були винні в тому, що Європа вся уявляє з себе грузи, розвалини. Це найліпший спосіб розв'язати питання про апатридів: нехай вони усувають те, що хтось поробив. Звичайно, нас навіть не запитують, чи ми схочемо

це робити. Мучились на фабриках, заводах під час війни, жили й працювали під бомбами, часто тижнями не спали. Очевидно, всі не по своїй волі, а тепер знову те ж, тільки, може, в гірших умовах. Значить, треба бути білим мурином (...)

А нас же більшість із тих, що звать їх апатридами, мають фахи інтелігентські: багато інженерів, докторів і тих більш або менш освічених людей, які при нормальних людських умовах принесли би своїй Батьківщині користь, робили б те, що вміють, несли б культурну працю своїй Батьківщині. Це так могло б бути. Чи ж їх вина, що вони кинули Батьківщину не по своїй волі? Страшний, нелюдський режим примусив їх кидати.

Опинились на вигнанні, стратили все, що мали, а найголовніше, найцінніше – це стратили Батьківщину. Коли б їх усіх послати на відбудову рідної країни – вони б там, безумовно, принесли користь своїм знанням, своїм фахом. А тут, на чужині, вони майже всіма зненавиджені, бо більшість рахує їх реакціонерами або й ще гірше, бо покинули Совецький Союз, цей рай на землі. Рай, в якому навіть дихати можна тільки на команду, рай визиску, нужди, терору й катування... Тут нам залишилося тільки лопати й кирка та безпросвітна нудна й тяжка праця. Я люблю працю, але хочеться працювати для чогось, для когось. А працювати так, для... Якби в Америці або в Австралії дали можливість нам працювати на землі, працювати для себе, але це, як кажуть поляки, “мажене зцентей глови” (марення стятої голови. – *Рег.*)⁵⁸.

Олекса довідався, що зустріч Нового року (за ст. ст.) відбудеться в Ранквайні, недалеко від Фельдкірха. “Є туди багато потягів, – писав він. – Чи поїду, ще не знаю, але збираюся поїхати. Професор, мабуть, не поїде, бо й хворий і треба буде там пробути цілу ніч до ранку, а це на його роки тяжко...”

12.1.46. Субота. Написав сьогодні два листи. Один до Радька, питаю його, де батько, та щоб повідомив мене, а його, цебто батька (брата мого Валентина), теж, що я живий і здоровий. А другого листа написав до Митрополита Іларіона. Вітаю його з Новим роком і питаю за свою дружину Софіюку.

Професор реперує (лагодить. – *Рег.*) свої скарпетки, вони в нього білі, як у Підкарпатського жидка в шабас. На п'ятах утворилися дири, що можна просунути невелику голову, але це професора не бентежить, і він реперує, цебто зашиває через верх, каже, що виходить добре, та що ця геніяльна думка (зашивати через верх) прийшла йому щойно вчора, а сьогодні він її здійснює.

16.1.946. Середа. Новий рік зустрічали у Ранквайні. Дуже гарно прикрашена зала, гарний оркестр. Публіки було дуже багато, настрої гарні. Бавився до 7-ї ранку. Було чинно, гарно, п'яних не було, на підпитку – дуже багато. Щоб не смущати менших, горілку продавали в окремому будинку, – так що хто хотів випити, йшов через дорогу й там випивав. Я взяв із собою дуже гарної суміші: ½ літра горілки та ½ червоного вина бордо. Вийшла суміш на славу, бика б звалила, але не мене.

Випив я це з одним новим апатридом, потім з Бачинським. Познайомився з п. Т., дуже пікантна й інтересна жінка, уже старша, але любить бавитись, і я з нею провів цілий вечір. Танцював. Вернувся додому коло 8-ї ранку. Пішов на фабрику, пробув там до 10-ї. Ніхто на працю не прийшов (...)

18.1. П'ятниця. Вчора був у Фельдкірсі концерт українського хору "Думка". Хор дуже добрий, але репертуар, я б не сказав, що був найліпший: можна було підібрати інше. Співали одну правдиву нашу народню пісню "Та болять ручки". Чомусь завжди наші диригенти крутяться біля Вахнянина, Нижанківського і не використовують такого геніального аранжера українця, як Леонтович; мало співають Стеценка, чомусь їм подобаються автори, що властиво мало мають у своїх творах українського елементу. Не використовують тієї великої геніальної скарбниці – народної творчості.

Таких прекрасних, таких мелодійних пісень, як наші народні пісні, – світ не знає. В них усе є: і почуття, і гумор. Але для того, щоб використати цю скарбницю, треба дуже добре знати Україну, знати народ, що співає сам краще, як такі наші хори.

Із знайомих мені диригентів, очевидно, найкраще використовував народний елемент Кошиць – цей геніальний диригент, знавець пісні й душі народної. Потім добре співав хор [Дмитра] Котка, що теж у своєму репертуарі мав багато народнього елементу. З молодих – гарно співає хор В. Божика. Хоч Божик і молодий, але має інтуїцію й почуття. Багато я інших хорів чув, але добрих – мало. А деякі композитори, як, напр., Рудницький, то це просто неграмотні люди з погляду української творчості. Його твори мають усе що завгодно, крім українського елементу. Я декілька разів чув його, але на мене робила враження його музика чогось чужого, для мене нічого не казала мені як українцеві його музика. Просто так собі – музика, може, й незла, але для мене чужа⁵⁹. (...)

Між іншим, найбільш публіці сподобалася пісня, яку заспівав хор ["Думка"], – "Засяяло сонце золоте", – бадьорий, гарний марш, дуже гарно співав хор. Зміст пісні – це заклик до бою, до боротьби за рідний край. Публіка враз ожила, аплодисментам не було кінця, – мусіли проспівати ще раз. Затронуті були найболючіші струни душі кожного українця: кожний рветься до бою за Рідний край і кожний чекає війни.

Мабуть, ми зараз в Європі єдиний народ, який прагне війни. Тільки війна може урятувати нас від фізичного винищення, яке роблять більшовики. Ми підемо зо всіма, аби тільки проти більшовиків. Кожний, і старий і молодий, тепер розумів, що наше визволення, наше спасіння й будуччина тільки в війні, безпощадній, безоглядній війні проти більшовиків.

21.1.1946. Понеділок. Знову ми два дні святкували: наше Водохреща припало на суботу. Братство Св. Андрія влаштувало просфору, або, по-нашому, кутю. Людей зібралось багато, може до 200 осіб, так що гасгауз (гостьовий будинок – Рег.), де відбувалась вечерея, був битком набитий. Вечерея вдалася на славу: було так притульно, так сердечно. Всі відчували себе наче дома, як члени однієї родини. Урочистість розпочав п.о. крилошанин Сопрун, він освятив просфору й поблагословив їжу. Сказав дуже теплу, гарну промову. Всім було сумно, настрої урочистий, всі відчували, що вони на чужині, далеко від Рідного краю. Мабуть, кожний відчув і пригадав своїх рідних, близьких, які залишилися там, у царстві сатани.

Треба тільки дивуватись тій самопосвяті й праці, яку положило братство Св. Андрія й Союз Українок для влаштування цієї вечереї. Їжі було піддостатком,

були смачні вареники. Щоб увявити працю, яку положили жінки, треба сказати, що самих тільки вареників було наліплено 1200 штук. Дехто з’їв по чотирь порції, але на столах ще залишалось. Був добрий борщ з ушками, були котлети з рижом і бурячками з хріном, нарешті – кутя з медом. Як на теперішній час – аж забагато!

Все було добре, смачне. Мало-мало хто все з’їв. Це, так би сказати, матеріальний, шлунковий бік вечері. Він був бездоганний. Розносили все жінки, робили це скоро, майже без затримки. Запивали це все яблучним соком, властиво, яблучним вином. Цей шлунковий бік теж грав певну роль, але більше значення мав бік, я б сказав, психологічний. Під час усієї вечері майже без перерви співали – спочатку колядки, потім перейшли на звичайні наші народні пісні. Співали наш гімн. Це зробило велике враження на “східняків”. Коли я наступного дня говорив з деким, то вони казали, що так чудово провели час, так було гарно і вони себе почували дійсно членами однієї української родини.

Почалася вечеря о год. 5-й, а скінчилась о год. 10-й. Були промови гарні й патріотичні. Професор Коваленко, самий старий між нами, емігрант, казав, що за 40 років еміграції він перший раз так добре й дійсно по-українському провів цей вечір.

Я прийшов додому біля 11-ї год. Настрій був чудовий. Під час вечері пригадавав моїх найдорожчих – батьків, дружину, брата... Де вони? Як вони провели цей вечір? Не знаю, чи батьки й живі. Мабуть, уже не живуть, бо вже дуже й дуже старенькі. Звичайно, коли б вони жили в нормальних умовах, життям, яке вони колись мали, то, може, ще б і пожили. Але вони живуть у царстві сатани, прожили страхіття 2 чи 3 голоду, вічно мали за ці 25 літ тільки нужду, біду. Бо мої батьки належали до тих, кого переслідували в совітах. Напевно, вже не живуть. Замолоду своє життя віддавали для нас, своїх дітей, були дійсно зразковими батьками. Нарешті дочекалися, що діти підросли, могли б бути їм помічними, могли мати спокійну й тиху старість. Так би мусіло бути. Але надійшла революція, а за нею наступило царство сатани, царство найстрашнішої диктатури, визиску і переслідування всіх і вся. Замість спокою й спочинку залишилися самі. Нас, двох старших, мусіло втікати, а вдома залишилася сестра й молодший брат. І знову батькам прийшлося тяжко працювати, щоб не згинуть голодною смертю.

Знову тяжка боротьба за існування, незрівняно тяжча, ніж вона була замолоду. І так мусіли, мабуть, до упадку працювати до самої смерті. Бідні, як мені невимовно жаль їх, як болить у мене душа за ними. Що з ними, коли вони ще живі? Як би мені хотілося хоч одну минуту побути з ними, тільки подивитися! Коли я їхав з дому, то батьки були ще в розквіті сили й віку. Але проминуло вже 27 років, час для нашого життя досить великий (за свідченням сестри Ориси, батьки чекали своїх синів усе життя. – *Рег.*)⁶⁰.

20 січня 1946 р. Олександр Коваленко разом з Олексою Сім’янцевим поїхали до Брегенца. Там відбулося врочисте посвячення води на Баденському озері. Це просто історична подія: українці святять воду на Баденському озері. Спочатку відбулася врочиста літургія в одному з костелів, служили 3 священики й

два архidiaкона. Церква була переповнена, приїхали українці з усього Форльальберга і Тиролю. Із самого Ляндеку приїхало чоловік 200. Після літургії відбувся похід через місто. Попереду йшло 6 священиків, співало два хори. Співали колядки, а ззаду йшов похід. Ішли чвірками, похід тягнувся, може, на кілометр. Прийшли на озеро, і там відбулося посвячення води. Німці й французи з цікавістю приглядалися цій урочистості, бо в католиків такого посвячення води, нашого Йордану, немає⁶¹.

26.1. Субота (...) В п'ятницю спіткав я старого Веремчука, він сказав, щоб я прийшов до Комітету, бо мені й професорові призначили по светрові. Я пішов і дістав аж два досить добрих светра. Сьогодні нарядився. За все моє життя я майже не носив светрів. А оце надягнув (...)

3.2. Неділя. Давно щось не писав я – не мав часу. На фабриці була спішна праця й робили ринг для боксу французам. Нарешті скінчили. Взагалі, на фабриці роботи немало.

Ото ще нещастя: немає пера, і що пишу, то ледве дряпає, а купити нема де, бо паперові склепи зачинені. Навіть пера не дістати, кінчається атрамент. Коли ж нарешті наступить спокій та такий час, що можна буде діставати бодай саме необхідне? Пишу й лаюся: перо не пише. Макати доводиться за кожним словом (...)

Кажуть, що в Лізі ООН відбулися дебати з приводу нас, емігрантів. Совіти за всяку ціну хочуть повернути своїх бувших громадян. Кажуть, що при обговоренні цього питання були дуже гострі дебати. Звичайно, що більшість була проти того, себто ніхто нічого не має проти того, хто повертає добровільно. Але совети домагалися просто видачі насильно всіх, навіть емігрантів. Є країни, які не видають навіть "уголовних преступників", я вже не кажу про політичних. Так було колись. І раптом... більшовикам захотілося змінити цей принцип. А діло йде не про "уголовний" елемент, а про політичний. Їм, більшовикам, за всяку ціну хочеться повернути тих, хто врятувався з їхнього раю. Це в більшості люди енергійні, яким набридло носити сталінське ярмо. Набридло вічно бути під загрозою арешту й висилки, і вони покинули свій край. Кожний з них знає, що його чекає на випадок, коли б його більшовики забрали назад. В одному лагері, в американській зоні, 5 застрелилося, а 15 поранили себе невдало, хочачи покінчити із собою. Люди рішили краще скінчити із собою тут, як їхати на муки туди. Честь і слава цим героям... Може, хоч їхня смерть відкриє деякому очі. Може, хоч де-хто призадумається над цим питанням – повороту насильного.

9.2. П'ятниця. Довго не писав, бо не було чім: не було пера. Випадково дали в Комітеті, й тепер маю можливість знову писати. Скоро рік, як війна скінчилась, а поліпшень жодних не наступило, навпаки, здається, що ще погіршилося. Нас стали годувати гірше, відібрали робітничий пайок. Він був, правда, дуже скромний, давали щодня або кусочок ковбаси, або сиру, або меду; були дні, що й нічого не давали, крім хліба. Але все таки було щось узяти з собою на роботу, таки в час перерви (15 минут) щось перекусити, а тепер, крім хліба, немає нічого.

Боже, як мене денервує писати таким пером: чіпає за папір і розмазує. Здається, знову трахну ним о стіл і кину писати! (...)

Цікаво, що ходять чутки, ніби приймають у новоформуемий корпус міжнародної поліції. Це, кажуть, роблять американці в своїй зоні. Коли мене при-

йнуть, піду. Набридло вже так жити, як я живу, а крім того, хочеться зміни. Багато я пробував різних фахів, чого я тільки вже не робив, чому ще не поспробувати служби в міжнародній поліції. Це й цікаво! Прийдеться ще поїздити, побачити світів. А я так люблю перелітати з одного місця на друге. Крім того, мабуть, ті, що там служать, будуть забезпечені і матеріально. В кожному разі, не буду сидіти напівголодним. Крім того, кажуть, що приїздив до лагерью офіцер з польської армії, ніби від армії ген. Андерса. Запрошував бажаючих до себе на службу. Коли б я не знав поляків так, як я їх знаю, то, може б, теж пішов. Але я їх добре знаю, а тому йти туди не лежить душа.

Мені страшено хочеться ще побувати в армії. Мабуть, нічого я так не люблю, як військову службу. Мені так кортіло піти до армії німецької, особливо в році 1942-му, але потім, коли довідався, що робили німці в Україні, як вони поводитися з нашим населенням, із селянством, то у мене відпала всяка охота (...)

Тепер ситуація майже не змінилася: Батьківщина стогне у неволі, у страшному ярмі більшовиків. Мені хочеться хоч чим будь бути корисним для Батьківщини.

Безумовно, на європейському горизонті посуваються тяжкі чорні хмари. Побідники не дійшли (і, мабуть, ніколи не дійдуть) до порозуміння. Америка й Англія безумовно домовилися б, але на перешкоді стоїть більшовизм, якому це не на руку. Більшовики каламутять, інтригують, бо їм не на руку спокій і порядок. Вони пруть до всесвітньої революції. Їм потрібний заколот і не дати ООН дійти до порозуміння. Армії, спеціально (тут: насамперед. – *Ред.*) американська, а почасти й англійська, до боротьби з більшовиками не здатні, бо вони заражені більшовизмом. Але й більшовицька армія теж не дуже боєздатна: по-перше, розложена морально, бо грабунки, насильства ніколи для армій безкасазно не проходять. Армія, що звикла грабувати, перестала нею бути, обертається в банду грабіжників.

Совітська армія перемучена. На теренах, зайнятих більшовиками, дуже й дуже неспокійно. Повсюди є повстанці в Україні. УПА в Польщі, повстанці в Сербії. Всі ті народи, що симпатизували більшовикам, оздоровіли, побачивши їхнє поведження в себе, і, знесилені, пограбовані, беруться боронити те, що дається. Це поважні сили, які завдають більшовикам великого клопоту натури моральної і матеріальної. Крім усього, більшовицька армія, пройшовши по Європі, відкрила очі і побачила, що її 25 років буквально дурили й ошукували, кажучи, що в Європі живуть люди гірше, як у них; що тільки у них рай життя для пролетаріату. Червоноармійці, а також і офіцери побачили, як їх обдурювали. Це, безумовно, теж має великий вплив на моральний бік Червоної армії. Правда, щоб це не так було в очі красноармійцям і щоб чим-небудь це закрити, більшовики дозволили насильства і грабунк. Але, безумовно, це не допомогло: більш моральний і свідомий елемент відкрив очі і побачив дійсне обличчя більшовиків...”⁶²

У суботу 10 лютого надійшла радісна новина: “Об’єднані Нації постановили більшістю голосів: утікачів з України і взагалі з Російської імперії більшовикам не видавати. Вони вимагають навіть, щоб видали й нас, себто тих, що 25 років уже прожили поза межами Батьківщини. Кровожадність більшовиків відома, але їм дали по носі: здорові моральні почуття взяли верх. Коли б було навпаки,

це б було щось жахливе – сотні тисяч людей помандрувало б на більшовицьку м'ясорубку (...) Я страшенно радий за тих, що втікли тепер (нових емігрантів), вони, бідні, так боялися, що просто страшно було дивитися на них: вічно ходили перелякані, передавали один одному різні поголоски, якими був повний лагер. Почували себе так, як віл, якого ведуть на бойню. Тепер і вони заспокоюються, бо той стан страшенно впливав на все їхнє і заховування, і життя. У них не було бажання ні до праці, навіть до життя, й воно зрозуміло: вони ж жили під вічним страхом повороту туди на катівню в руки катам. Тепер положення змінюється: вони перестануть жити в постійному страху, всі раді, задоволені. Щодо мене – я теж радий, бо мене живого туди не повезли б, я так би не дався. Вибрав би краще добровільну смерть із власних рук, ніж повільне конання в катівні Сталіна.

Що далі буде з нами – ще невідомо. Кажуть, що це питання в цих днях розв'яже Об'єднання Націй. Як воно вирішить, я не знаю. Але мені здається, що мусять із нами поступити по-людському, в кожному разі, не поставить нас у положення білих муринів.

12.2.946. Вівторок (...) Сьогодні дістав валізку і називаю себе дурнем: не подумавши купив. Ну нащо вона мені? Що я в ній буду класти? Склав сьогодні в ній все моє майно, а воно зайняло не більш третини валізки. Туди пішов і мішок-ругзак, старі штани, і все таки й половини не заповнило. Подивився я на цю валізку (0,65x0,42x0,21) – вона така маленька, але й її нічим наповнити. І так мені з цього приводу стало сумно-сумно. Дожився! Люди мають по 4–5 валізок повних, жалуються, що немає куди класти барахла. А тут є куди покласти, але нема чого, чи буду ще колись мати більше? Мабуть, навряд! Так прийдеться бідувати, мабуть, уже до старості. Мені так хочеться домашнього затишку, хочеться жити домашнім життям, мати добре мешкання, утульне. Мати біля себе дружину. Але це все тепер здається таким неможливим, про що можна тільки мріяти... Ну що я можу робити тут за границею: мов не знаю, маю фах, його знаю й люблю, але прикласти його не можу; мені залишається тільки лопата або молоток, десь або копати землю, або бити каміння. Ліпшого чогось тут чекати не приходиться. Єдина надія на зміну, й то на ліпше, – це війна, яка може змінити нашу ситуацію. Ми всі її так прагнемо, бо в цьому наше спасіння й наша надія. Залишатися тут – це до кінця життя бути попихачем, і то найгіршого гатунку.

15.2. Сьогодні ми не працюємо – Стрічання, хлопці празнують, а з ними й я. По обіді дістав листа від Владики Іл.[аріона]. Пише, що Софійка почуває себе дуже добре, але чому вона не пише, я не знаю. Чи, може, на мене гнівається, – так немає за що.

О год. 14.15 був я на урочистій академії з приводу 22-ї річниці смерті О.[льги] Басараб. Улаштував академію Союз Українок, зробив це дуже добре, випало дуже врочисто. Були добрі декламації, співи. На мене гарне враження зробила п. Рибачук своєю мистецькою грою на скрипці.

18.2. Понеділок. Що далі, то гірше стає в лагері. Харчів усе зменшують і зменшують. Гаряча страва стала значно гірша. М'яса майже не видно, а коли й бува, то мало. Нема сенсу тут залишатися. Я розумію голодувати й зносити різні недотягнення натури матеріальної тоді, коли маєш перед собою якусь ідею, щось,

що змушує тебе терпіти, але тут цього нема в мене. Працюю для абсолютно чужої для мене справи, властиво, не тільки чужої, але ворожої мені. Бо росіян я ніколи до своїх приятелів не прираховував. Між ними, безумовно, зустрічаються симпатичні люди, але тільки до того часу, поки немає балачок про Україну та Українську справу. Коли тільки випадково почнуться розмови, то тут і показується правдиве російське обличчя, без прикрас. Всі вони щодо Українського питання солідарні.

Я кажу, що “випадково” почнуться розмови на Українську тему, тому що навмисне я ніколи не завожу балачок і стараюся їх уникнути, навіть коли приверженці його починають дискутувати над цим, то я або відходжу, або вперто мовчу. Роблю це не з-за браку аргументів, а просто тому, що краще не “метати бісеру перед свинями”. Нікого з них я не хочу переконувати, а слухати їх не маю охоти, бо наперед знаю їхні балачки та аргументи. Нічого [ні] нового, ні оригінального в їхніх аргументах нема: тут на сцену витягається проф. Грушевський, генеральні штаби – Німецький і Австрійський – та ще пару подібних дурниць, які, крім сміху, у мене нічого іншого визвати не можуть.

Так ото ж я працюю в російському, а значить, засадничо ворожому мені оточенню. Я маю на увазі заряд і управу лагерь, бо населення лагерь в більшості українці. Правда, я працюю сумлінно і не роблю жодних саботажів, але робити – немає великої охоти. Нема для кого й для чого. Я рішив покинути Фельдкірх і переїхати до американської зони. Поки що їду до Мюнхена. Там хоч їсти дають краще і, напевно, населення не дивиться на нас так, як дивляться австрійці. Чи ліпше буде, чи гірше, але не думаю, щоб гірш, – тож після першого березня переїжджаю. Очевидно, коли дістану перепустку. Але її, кажуть, австрійці дають дуже радо, аби тільки позбутися від нас... так скоро відїжджаю. Сьогодні послав листа Владиці й Софійці.

20.2. Середа. Сьогодні з пошти повернули ті листи, що я послав до Швейцарії. Твориться щось неймовірне: вчора можна було посилати, а сьогодні вже не можна. І коли ж це нарешті унормується життя?! Так набридло, вічно якісь обмеження.

Сьогодні проф. Ков.[аленко] дістав із Швейцарії від Біди листівку. Як видно, листівки йдуть, тож поспробую завтра написати.

Ну, починається формальне недоїдання (...) А взагалі, скверно, треба тікати, поки не пізно (...)

З політичних новин: більшовики викрали секрет атомової бомби, що, зрештою, було до передбачення. Всі засоби для більшовиків добрі: маючи тепер таку могутню зброю, вони напевне попруть на “світову революцію”, бо без цього їм буде кінець...”⁶³

22.2.946. П'ятниця (...) Професор дістав листівку від Біди, і він пише, що скоро знову приїде до матері в англійську зону. Може, до того часу й я буду там. Обов'язково треба їхати, те ж саме робить і Мошинський. Збирається їхати. Правда, що я в життю в таких випадках нікого не слухаю та на нікого не орієнтуюсь, а просто коли мені здається, що треба їхати, змінити місцевість для якоїсь мети, то в мене збори дуже короткі: раз, два і готово! Їду, а попрошу п. В.[асиля]

Бачинського, щоб він пішов зо мною до комендатури за перепусткою. Кажуть, що дають скоро і не відмовляють, бо австрійці раді б були кудись нас усіх викинути. Що ми їм зробили? Мабуть, тому, що ми їх обідаємо. Ну а як вони обідали Україну, то їх же звідти не викидали... Що ж зробиш: старий хліб-сіль забувається. А вони ж вивезли з України стільки збіжжя, що їм стало його на пару років (...)

28.2. Четвер. Навіть писати не хочеться, життя що далі, то стає гіршим. Знову починається систематичне недоїдання. М'яса не бачимо. Товщі – мрія. Видають тільки багато порошку до прання.

Позавчора був у комендантурі німецькій, виписали мені перепустку до Мюнхена. Але я, здається, зробив помилку: треба було б їхати до Зальцбурга. Там у мене багато знайомих; крім того, Зальцбург в Австрії і можна писати листи. Ну, то я попробую з перепусткою до Мюнхену поїхати на Зальцбург. А може, зміну перепустку.

Думаю дістати картки на харчі в місті та не буду брати в лагері, таким чином заощаджу 6 шилінгів. Ох і надокучило ж так жити: вічно ходиш голодний. І це, страшно сказати, продовжується вже сьомий рік. Тільки трохи й пожив по-людському, коли був у Валентина. Решта був один голод (...) Хочеться хоч трохи кращого. Невже ж воно скоро не настане? (...)

Ось уже скоро рік, як закінчилася війна, а поліпшення немає і не видно, щоб скоро наступило. Всього бракує, і що далі, то більш відчувається той брак. Так усе набридло, так остогидло, як ще ніколи. Коли була війна, то думав: ось скінчиться війна і настануть кращі часи. Тепер і цієї надії нема, бо війна вже скінчилася (...)

Ми з професором живемо тихо, мирно. Часто говоримо за смачні страви. Я вже зауважив: коли людина починає часто й багато говорити про їжу, то вона починає голодати, а властиво, недоїдати систематично, що є ще найгірше (...)

7.3.46. П'ятниця (...) Всі ми – бідні матеріально та приголомшені морально. Люди без узавтра. Що з нами буде, ніхто з нас не знає.

Ходять тисячі різних байок і чуток. В американській зоні напевно відомо, що нашого брата віддають більшовикам. Тепер уже більшовики пустилися на інший трюк: вони, мовляв, не хочуть забирати тих, хто не хоче їхати, але вони вимагають, щоб їм видали винних у війні, тих, хто активно брав участь. І оце було в газетах, що американці видали декілька тисяч власовців. Я відмовлявся навіть кваліфікувати цей поступок, це щось огидливе, щось несамовите, таке, що переходить всі почуття людські. Власовці – в більшості це ті, що пройшли страшну голготу німецького полону; це ті, кого десяткувала голодна смерть німецького полону; це ті, сильніші та одпорніші, яким удалось уникнути смерті від голоду в німецькому полоні. Це патріоти, які любили свій край. Сказати або навіть підозрівати їх у симпатії до німців ніяк не можна.

Вони пішли разом з німцями тільки для того, щоб рятувати свою батьківщину, поневолену, що знаходиться в пазурах найгіршого диктатора і прохвоста, який коли будь у історії людства був. Вони просто любили свій край, бажали йому кращої долі, хотіли визволити з пазурів тирана. Уявляю, що їх усіх чекає в советах! (...)

Хотів виїхати в американську зону, передумав, рішив сидіти тут. Не хочу наражати себе: що буде, то й буде. Буду ділити горе й радості цього лагерь. Тут я маю сяку-таку роботу, яка, правда, оплачується не так уже й добре, але щось дістаю, з першого березня харчі знову покращали, і ми їмо не так уже й зле. Яюсь проживу.

Невже ж не наступить конфлікт із більшовиками (...)

12.3. Вівторок. У неділю була академія, присвячена роковинам свята Т. Шевченка. Академія відбулася досить урочисто. Промову сказав інж. [Юрій] Лавріненко. От талановитий промовець і дуже інтелігентна людина! Промова коротка, змістовна, цікава (...) Дуже гарно інсценізували першу частину “Гайдамаків” [Тараса] Шевченка. Інсценізація дуже гарна. Але... чи подумали вони про те, що на залі були католики-поляки й їм, очевидно, не дуже подобалися деякі уступи з “Гайдамаків”⁶⁴.

Олекса Сім'янець

До Аугсбурга Олекса Сім'янець таки переїхав, як і планував, а наступного року з цього міста навідався до свого брата Валентина. Був Олекса “в уніформі охоронних частин складів французької зони”⁶⁵.

1949 року Валентин виїхав до США, а наступного року туди ж прибули Олекса і Софія Сім'янцєви. Незнання мови не дало можливості Олексі працювати в Америці за фахом. Трудився на фабриці, але точно не інженером. А потім... мив підлогу у шпиталях. А в 1958 р. лікарі виявили в нього хворобу Паркінсона. “Відійшов, не усвідомлюючи собі, що діялося з ним, – засвідчував його брат Валентин. – Атрофія знищила ті осередки, які ту свідомість утримували”⁶⁶.

Помер Олекса 21 грудня 1963 р. у шпиталі “Іст Орендж Дженерал Гаспیتال” (шт. Нью-Джерсі, США). Поховали його на Українському православному цвинтарі Бавнд-Брук. “Тоді гарно сонечко світило на свіженьким снігом вкриту білу землю, – писав Валентин. – Було тихо, і вітерець утих. А небо було блакитне-блакитне і високе. Прощали Олексу від Об'єднання Вояків Українців в Америці поручник д-р Остап Утриско. Від Запорозжців – сотник Юрій Кононів. Над труною стійка побратимів вояків схилила прапор. На цвинтарі Олексу прощав проф. М. Зайців від Подебрадців”⁶⁷.

Олексин “Щоденник” передрукувала на машинці дружина Софія. Почала цю роботу ще за життя Олекси, десь на початку 1960-х. З її коментаря в кінці машинопису дізнаємося, що Олекса продовжував писати щоденник щонайменше до 1 червня 1950 року. На превеликий жаль, Софія всі зшитки спалила. Причина – в них вона знайшла розповідь про його інтимне життя з іншими жінками. “Він, мабуть, уже тоді поперезабував, що понаписував у р.р. 1946–50. А багато в тому є інтимного, такого, що тільки йому знане та про що за життя його мені

довелося б багато говорити (деякі зшитки того щоденника я тільки переглянула). Тому я й закінчую це переписувати останніми рядками його запису, позначеного 1.6.950. Четвер. "Це мені буде наука. Прости, Софійко! Що я зробив таке свинство. Але що зробив, того не вернеш"⁶⁸.

"Ніхто, крім мене, не мав права навіть у руки брати це"⁶⁹, – так завершила Софія свій коментар-присуд.

Олександр Коваленко, з яким Олекса розділив гіркоту бурлакування на чужині, помер також 1963 року, 18 жовтня, у швейцарському місті Женеві.

У складних умовах убогого життя 1945–1946 рр., постійного недоїдання, голодування та психічного напруження товариші виявили життєву твердість, багаторість духу, товарицькість і взаємну підтримку. Завдяки "Щоденнику" Олекси Сім'янцева ми довідалися не тільки про невідомі деталі життя друзів, а й про тяжку долю української повоєнної еміграції, яка не святкувала 9 травня, день перемоги Росії, а прагнула нової війни з нею, бо тільки перемога над більшовицькою Росією давала їм шанс повернутися на рідну землю.

Але не сталося. Олекса та його брат Валентин поховані на Українському православному цвинтарі в Бавнд-Бруці в США, а професор Коваленко – на женеvському цвинтарі Сен-Жорж (Cimetière de Saint-Georges. – Peg.)⁷⁰.

Нехай цей спогад ляже скромним віночком на місця вічного спочинку борців за Українську Народну Республіку.

Вічна пам'ять!

Роман КОВАЛЬ

Особливості мови в основному збережено.

Дж.:

1. Особиста справа студента Сім'янцева Олекси. ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1925. – Арк. 83–83 зв.

2. Там само.

3. Там само.

4. Сім'янцев О. Щоденник. Книжка IV ("а в дійсності I"). 4.5.[1]945–28.7.[1]945. – Арк. 1.

5. Там само.

6. Там само.

7. Там само. – Арк. 1–2.

8. Там само. – Арк. 2.

9. Там само.

10. Там само.

11. Там само. – Арк. 3.

12. Там само.

13. Там само.

14. Там само.

15. Там само. – Арк. 4.

16. Там само. – Арк. 4–7.

17. Там само. – Арк. 7–10.

18. Там само. – Арк. 10.

19. Там само. – Арк. 11.

20. Там само. – Арк. 13.

21. Там само. – Арк. 14–15.

22. Там само. – Арк. 15–16.

23. Там само. – Арк. 17–18.
24. Там само. – Арк. 18–19.
25. Там само. – Арк. 19.
27. Там само.
28. Там само. – Арк. 20.
29. Там само. – Арк. 21.
30. Там само. – Арк. 22.
31. Там само.
32. Там само.
33. Там само.
34. Там само. – Арк. 23.
35. Там само. – Арк. 23–24.
36. Там само. – Арк. 25–26.
37. Там само. – Арк. 28.
38. Там само. – Арк. 28–29.
39. Там само. – Арк. 29.
40. Там само. – Арк. 30.
41. Там само.
42. Там само.
43. Там само. – Арк. 31.
44. Там само.
45. Там само. – Арк. 32.
46. Там само. – Арк. 32–34.
47. Там само. – Арк. 34.
48. Там само. – Арк. 35.
49. Там само.
50. Там само. – Арк. 35–36.
51. Там само. – Арк. 36–37.
52. Там само. – Арк. 37.
53. Там само. – Арк. 37–38.
54. Там само. – Арк. 38–39.
55. Там само. – Арк. 39–41.
56. Там само. – Арк. 41–42.
57. Там само. – Арк. 42–43.
58. Там само. – Арк. 43–45.
59. Там само. – Арк. 46–48.
60. Там само. – Арк. 48–49.
61. Там само. – Арк. 49.
62. Там само. – Арк. 49–51.
63. Там само. – Арк. 51–53.
64. Там само. – Арк. 53–55.
65. Сімянцев В. Інж. сотник Олекса Сім'янцев. Старшина кінноти Української армії 1917–1920 року // Сімянцев В. Роки козакування. 1917–1923. Спогади. – Філадельфія, 1976. – С. 408.
66. Там само. – С. 410.
67. Там само. – С. 410.
68. Сім'янцев О. Щоденник. Книжка IV (“а в дійсності I”). 4.5.[1]945–28.7.[1]945. – Арк. 55.
69. Там само.
70. Останні кроки... // Спогади II: Додаток до бюлетеню [Товариства абсолювентів УГА й УГП]. – 1963. – Ч. 25. – Грудень. – С. 5.

Могила Валентина Сімянцева

**Петро
Андрієвський**

Петро Андрієвський

[1 листопада 1945 р. у Варшаві помер Петро Андрієвський].

Петро Євгенович Андрієвський народився [23 жовтня] р. 1880 на Роменщині, де його батько був сільським священиком. Закінчивши духовну нижчу школу, він вступив до духовної семінарії в Полтаві, де був таємний гурток, що складався з національно-свідомих учнів; до цього гуртка належав і Симон Петлюра. Через студента Михайла Русова був у зв'язку з Українською Громадою в Полтаві та з Українською Студентською Громадою в Харкові, також таємною організацією. Семінаристи-українці бували на сходинах Громади, самі улаштовували таємні сходи-ни, читали на них реферати, давали один одному українські книжки, між ними і революційні видання Р.У.П. (Українська Революційна Партія).

Закінчивши семінарію, П. Андрієвський вступив до Харківського Ветеринарного Інституту, де між студентами зустрів деякого зі своїх товаришів по семінарії і через них вступив до Української Студентської Громади в Харкові і до Р.У.П. Точну дату його вступу до цих організацій я подати не можу, бо мене тоді в Харкові не було: в році 1901 я був заарештований і висланий на два роки на Полтавщину.

Коли в р. 1903 я повернувся до університету, то в Студентській Громаді зустрів багато нових членів, в тім числі й П. Андрієвського. Наша громада за ці два роки розрослася й нараховувала вже біля 50 душ. Сходитися в такій кількості було небезпечно, бо поліція легко могла помітити, а такі зібрання в той час були вже політичним злочином. Тому ми вирішили сходитися невеличкими гуртками, по 8–10 душ.

П. Андрієвський, людина здорова й енергійна, був членом кількох таких гуртків, а одночасно і членом Р.У.П. Належав він і до того гуртка, що ним керував я; завданням цього гуртка було поглиблення самоосвіти учасників у той спосіб, що кожен доповідав на сходинах зміст якоїсь прочитаної ним цікавої статті; після того відбувалася дискусія. Один раз я доповідав про стан залізниць Росії, про їх негосподарне ведення, технічну відсталість і под. [ібне]. Під час дискусії П. Андрієвський гостро напав на статтю, її автора і на мене за те, що я про неї доповідав. Він доводив, що автор статті, розкриваючи хиби російської господарки, тим самим допомагає усуненню цих хиб, а тим самим поліпшенню господарки, тож і посиленню царського режиму. Чи не був він тоді під впливом російських большевиків, що мали гасло "Чим гірше, тим ліпше", мовляв, швидше прийде революція?

Я не був членом Р.У.П. і не знаю, що там робилося. Але пізніше я довідався, що П. Андрієвський з доручення Р.У.П. їздив до Києва, а може й далі, і привіз чи-

малу валізку видань Р.У.П. На Харківському дворці він дав валізку носію, доручивши нести до візника, а сам з обережності йшов ззаду на віддалі. Враз його заарештовують жандарми й питають:

- Де ваші речі?
- Ось! – показує невеличкий пакунок.
- А ще?
- Більш нічого нема.

Його одвезли в тюрму. Тим часом носій, не дочекавшись П. Андрієвського, здав валізку на схов там же, на дворці. А жандарми знали через агентів, що П. Андрієвський мав щось нелегального привезти, перевели трус у осіб, що зустрічались з П. Андрієвським, і посадили в тюрму кільканадцять осіб, членів і не членів Р.У.П., в тім числі й мене. Очевидно, шпиги стежили за нами вже довший час. Все це – праця знаного провокатора М. Доброскока, що жив тоді в Харкові й був знайомий з деким із членів Р.У.П.

Носій, почекавши кілька день, заявив жандармам про валізку, а ті відчинили її і знайшли матеріальний доказ політичного “злочину”. П. Андрієвський просидів у тюрмі під слідством місяців дев'ять; йому загрожувало не менше трьох років Сибіру. Але, на щастя, в 1904 р. вийшов закон, що вирішення політичних справ передавав з департаменту міністерства внутрішніх справ до т. зв. Судових Палат, а ті ставилися до таких “злочинів” поблажливіше. Мою справу просто припинили за недостатчею доказів. Не знаю, який був присуд у справі П. Андрієвського, знаю тільки, що учбовий рік 1903–1904 у нього пропав; а далі прийшла революція 1905-го року.

Р.У.П. уже прийняла тоді ясно сформульовану соціал-демократичну програму за європейським зразком, але з поправками й додатками, що відповідали українським умовам.

Я став членом Української Соціал-Демократичної Партії, і в ній ми з Петром Андрієвським та інші провадили підпільну політичну роботу. Харківську групу УСДРП складала переважно студенти. Окрім сходин групи, де ми розглядали різні політичні питання, ми працювали в гуртках середньошкільників і фабричних робітників. Петро Андрієвський виїздив аж у Богодухів, де був таємний гурток робітників, що був у зв'язку з УСДРП.

Десь у березні чи спочатку квітня 1906 р. наша організація улаштувала перший у Харкові “Український вечір”. Гнат Хоткевич із своїм гуртком аматорів, використовуючи полегли після 1905-го року, улаштував Шевченківський вечір. Але він улаштував його у т. зв. Народньому Домі, на краю міста, із слабими аматорськими силами. А ми вирішили улаштувати репрезентаційну імпрезу у великій залі Публічної Книгозбірні, в центрі міста, на зразок блискучих “Кавказьких вечорів”, що відбувалися кожного року. Запросили знаних тоді оперних співаків: баса Цесевича, що починав кар'єру в українській трупі, й тенора Чернова, а також молоду співачку Монтвіж-Монтвід, що саме повернулася з Італії, а пізніше вславилася як оперна співачка під прізвищем Воронець; вірші декламувала М. Шевченко, а Г. Хоткевич грав на скрипці й на бандурі.

Залю прикрасили гірляндами із соломи з вплетеними квітами, – сині волошки й мак. А наша поетеса Х. Алчевська в гарному українському одязі ходила з кошичком і продавала гучечки квітів – сині волошки й жовті лютики.

Заля була вщерть переповнена, так що студенти мусіли стояти. Успіх концерту був надзвичайний; молодь була захоплена. У Харкові ще ніколи не було такого українського концерту. Також буфет, організований нашими знайомими дамами, був дуже добрий.

У перерві, як тільки публіка піднялася з місць, ми з різних кінців почали розкидати українські революційні відозви. Згорнувши вчетверо, ми поскладали їх купками і сильним рухом руки кидали високо вгору, а вгорі вони розліталися; публіка хапала їх на льоту. Це також було сенсацією, бо багато з присутніх ще ніколи не бачили української відозви. Текст відозви склав я; а потім ми вдвох з Петром Андрієвським проредагували її й видрукували на гектографі, що зробив П. Андрієвський.

В р. 1906 ми задумали видавати невеличкий місячник “Воля”, використовуючи свободу друку, оголошену маніфестом 1905-го року. До того ж у Харків приїхав студент Дмитро Антонович, наш товариш по УСДРП, що завжди відзначався великою ініціативою. Ми сформували редакційну колегію, в склад якої входив ще студент-ветеринар Микола Криницький та ще кілька студентів, вже не пригадую, хто саме. Вже ми були понаписували статті для першого числа. Але, як на гріх, посилилася реакція, знову цензура заявила свої права, а наші статті були написані досить гостро; так з того нічого й не вийшло.

Цей рік П. А. був у дуже скрутному грошовому становищі, бо з дому одержував тільки 10 карбованців місячно, а на прожиток треба було мати щонайменше 20–25 крб. Знайти заробіток не було легко. Заборгувався. Влітку моя знайома родина виїхала на село, а мене попросила жити в помешканні, щоб стерегти його. Я й переїхав туди і запропонував П. А. також переїхати туди, щоб не платити за помешкання. Тут ми з ним і прожили все літо. Пізніше інженер М. Базькевич, свідомий українець, улаштував П. А. секретарем і бібліотекарем у Товаристві інженерів півдня Росії, де він був головою.

Живучи в однім помешканні, я помітив, що Петро Андрієвський також щось переживає: був сумний, часом навіть стогнав... Один раз я прийшов звідкись додому бадьорий, веселий, ще й наспівую: “У кожного, браття, є сонце своє...”, а він так сумно питає: “А у вас, Борисе, є сонце?” Я відповідаю: “Авжеж є!”, а він на це: “Щасливий ви!” Але я так і не довідався, що його мучило. Це була людина здорова, бадьора, здібна, дещо експансивна, але якась не стійка, навіть капризна.

Якось на зібранні УСДРП він і Д. Антонович хотіли провести якусь, не пам’ятаю яку, постанову принципового характеру, але більшість членів організації була проти тієї постанови. Тоді вони обидва заявили, що виходять з організації. Так і зробили, не вважаючи на всі умовляння. Скоро після того вони обидва поїхали студіювати в Німеччину: Д. Антонович – історію мистецтва, а П. Андрієвський – ветеринарію.

Через рік чи через два (1907–8 академічний рік?) П. А. приїхав у Харків, але вже не брав участі в громадським політичним житті, а складав іспити у Ветери-

нарнім Інституті. По закінченні Інституту поїхав на Катеринославщину ветеринарним лікарем.

Після того я втратив зв'язок з ним. Аж у 1915 р. я зустрів його випадково в Харкові, в театрі. Він був у військовій уніформі. Розповів мені, що добровільно пішов на фронт ветеринарним лікарем (1-а Світова війна), що перед тим працював у Петербурзі, в лябораторії по мікробіології; так захоплювався лябораторними працями, що по два-три дні не виходив з лябораторії, часом забував їсти; потім був у науковому відрядженні в Монголії, студював чуму на скотині; на фронті він довів, що з коняки при певній системі та відповідним догляді можна видобути довільну (достатню. – Ред.) кількість крові для гемогльобіну.

З листа Катерини Мих. Антонович, вдови по проф. Д. Антоновичеві, я довідався, що, будучи ветеринарним лікарем на Катеринославщині, П. Андрієвський спорудив свою власну невеличку лябораторію з мікроскопом та іншими найнеобхіднішими пристроями й досліджував різні бацили; при цім він відкрив у однієї коняки (що допомогло розпочати своєчасно боротьбу проти цієї хвороби) і бацилу сибірки. В цей час П. А. підтримував листування з Дмитром Антоновичем.

Довідавшись про заінтересування П. А. науковою працею, Катерина Мих. написала про нього товаришеві її батька В. Нагорському, що займав значну посаду у Ветеринарному управлінні в Петербурзі, і той улаштував П. А. на наукову працю в лябораторії в Петербурзі. Тож можна думати, що й наукове відрядження в Монголію він одержав од Ветеринарного управління.

Катерина Михайлівна, по батькові Серебрякова, була нашою товаришкою по Харківській Студ. Громаді й вийшла заміж за Дм. Антоновича, що був найбільшим приятелем П. Андрієвського і підтримував з ним листування. Я ж у цей час ніяких відомостей про нього не мав. Вже на еміграції, мабуть у 1923-му році, я одержав од нього листа з Варшави; він скаржився на самотність: "Тепер у цілому світі у мене немає нікого, опріч вас і Мухи" (револ. псевдонім Дм. Антоновича) і просив улаштувати йому переїзд до Чехословаччини. Я тоді був доцентом Української Господарської Академії в Подебрадах, а Д. Антонович – професором Українського Вільного Університету в Празі. За рекомендацією П. Антоновича університет призначив П. Андрієвського штатним професором, а мені вдалося допомогти йому влаштуватись лектором бактеріології в Українській Госп. Академії.

Це був неабиякий знавець у своєму фаху: теоретик, практик і добрий викладач. Студенти поважали його й любили, не дивлячись на те що на іспитах він вимагав солідного знання предмету.

Кілька разів я зустрічався з П. А. під час його приїздів до Подебрад на виклади в Академії, але то були дуже короткі зустрічі: до мене він не зайшов ні разу.

На мій запит, як він опинився в Польщі, він розповів, що в 20-х роках, за советської влади, він жив у Києві й працював науково, але більше доводилося робити різні аналізи на замовлення уряду. Часами бувало дуже скрутно, але він терпів; представники сов. влади не раз забирали у нього то одяг, то меблі, – він терпів; але коли у нього забрали його наукову працю й матеріяли до неї, наслідок роботи кількох років, то він уже не витерпів і втік у Польщу. Допомогла йому в цьому, як я оце тепер довідався, К. М. Антонович, вказавши йому відомий їй спосіб нелегального переходу через кордон.

Живучи в Празі, П. А. мав своє коло знайомих: проф. Д. Антонович, проф. В. Старосольський та ін. Мав знайомих і серед чеських науковців; співпрацював з чеськими ветеринарними установами, виступав з доповідями. Мабуть, це був єдиний український професор, що ходив на полювання, записався членом чеського мисливського клубу і навіть раз чи два був проголошений королем мисливців, бо під час спільного полювання застрелив найбільше куріпок.

Коли йому вже було біля 50-ти років, він ще був гарний із себе, хоч у волосі уже було видно сивину. Знайомство з дружиною проф. [Олександра] Мицюка привело до її розводу з чоловіком і до шлюбу з П. Андрієвським.

Жива, неспокійна вдача не дала йому всидіти довго на одному місці. Він поїхав у Бамако (Французький Судан) на наукову працю. Як пише мені К. Антонович, він мав там велику, добре устатковану лабораторію, де провадив досліди над бактеріями й різними паразитами. Але не витримав важких кліматичних умов, на третій рік його хворого привезли до Франції, де він якийсь час лікувався.

З Франції він поїхав уже не до Праги, а до Варшави, де викладав в університеті, а пізніше у Львові у Ветеринарній Академії.

Ні з Судану, ні з Польщі я від П. Андрієвського листів не одержував. Знаю лише, що він там розвівся з дружиною.

Була це непересічна людина, що при ліпших умовах життя могла б дати багато для України, зокрема для української науки.

Борис МАРТОС

Дж.: Мартос Б. Петро Андрієвський [Текст] // Мартос Б. Визвольний здривг України. – Нью Йорк – Париж – Сидней – Торонто, 1989. – С. 268–273.

Особливості мови в основному збережено.

Професор Сергій Тимошенко

Члени управ Академічної громади і Громади студентів УТА.
3-й праворуч сидить ректор УТА Сергій Тимошенко. Подебраги, 1928 р.

Сергій Тимошенко народився 23 січня (старого стилю) 1881 року в селі Базилівці на Чернігівщині (тепер с. Крупське Конотопського р-ну Сумської обл. – Рег.). Батько його – Прокіп Тимошенко – був землеміром. Реальну школу скінчив у Ромнах на Полтавщині. Дитячі й юнацькі роки, проведені на Гетьманщині (де всупереч офіційній тоді формулі Валуєва, що “никакой Украины нет, не было и быть не может”, цілий побут був власне тільки український і ніякий інший), не могли не надхнути обдарованого юнака захопленням цим рідним, багатим красою побутом. Потім – наука в Інституті цивільних інженерів у Петербурзі. Перебування у столиці російської імперії дало добру нагоду до порівняння українських форм життя з російськими. Це остаточно зорієнтувало молодого студента, і вже під час студій він бере чинну участь в українському організованому житті, належачи до Української громади у Петербурзі. Під час студентської демонстрації його було побито прикладом рушниць і потоптано кіньми

російської поліції, тоді ледве лікарі урятували його життя. По закінченні інституту в 1906 р. оселяється Сергій Тимошенко спочатку в Ковлі (тут і далі: Ковелі. – *Рег.*) на Волині, а пізніше в Києві.

Молодий інженер поставив собі революційне на ті часи завдання – відновити український стиль в архітектурі. Пильно вивчаючи пам'ятки староукраїнського будівництва та народне будівництво, Сергій Тимошенко у творчому процесі перетоплював цей матеріал та стосував до своєї практики, і, таким чином, кожна запроектована ним будова відрізнялась своєрідною красою та звертала на себе увагу особливим допасованням до українського краєвиду. Особливо прекрасні є церкви, побудовані за проектами Сергія Тимошенка. Стрункими куполами в стилі Козацького барокко вони викликають враження захоплюючої легкості. Цілковита протилежність до обов'язкових тоді в Україні московських церковних бань, що їх С. Тимошенко називав згіржливо “цибулями”, які своїм тягарем давили не лише церкву, але, здавалося, пригнічували і все довкілля.

У Києві працював Сергій Тимошенко до 1909 року. В тім році переїхав до Харкова, де одержав працю головного архітекта управління Північно-Донецької Залізниці. В передхарківському періоді були виконані такі замітніші будови: залізнична амбулаторія та гімназія Пирогова в Ковлі і мешкальні будинки Юркевича та Лаврентіїва в Києві.

Дев'ять літ праці в Харкові були чи не найбільш продуктивними. Запроектовано й вибудовано всі будинки вже згаданої Північно-Донецької Залізниці включно з будинками дирекції у Харкові; виконано проекти на всі архітектурні будови для залізниці Федорівка – Скадовськ та проекти для залізниці Гришино – Рівне. Крім урядової роботи, Сергій Тимошенко розвинув широку приватну практику. Були виконані знані в Харкові стилеві будинки Понова та Бойка; запроектовано й вибудовано кілька електривень у Донецькому басейні; виконано три проекти міст-садів до 10000 мешканців на Харківщині. В цім же часі був виконаний проект шпиталю для міста Казані, що на конкурсі був нагороджений першою премією. В цьому ж часі одержав С. Тимошенко на різних архітектурних конкурсах в Україні і Росії до 10 інших нагород.

У Харкові Сергій Тимошенко брав участь у національно-громадській роботі. Він був членом Українського товариства імени Гр. Квітки-Основ'яненка та членом-засновником, а пізніше головою Художньо-Архітектурного товариства, де брав участь у мистецьких виставках. По Лютневій революції 1917 року на Першому національному з'їзді Харківщини його було обрано на голову Національної Ради Харківщини, восени того ж року – на Губерніяльного комісара Харківщини. Цей обов'язок він повніть до весни 1918 року, коли виїжджає до Києва просити допомоги для zagrożених з боку Москви кордонів Харківщини. З цієї подорожі Сергій Тимошенко до Харкова вже не повернувся. Часи були вирішальні. При реорганізації уряду Української Народньої Республіки його було покликано на становище міністра шляхів.

Разом із армією та урядом Української Народньої Республіки пройшов Сергій Тимошенко геройський шлях Визвольних змагань аж до останнього бою під Базаром у Другім зимовім поході, учасником якого він був. Нагороджений Хрестом Симона Петлюри.

Від 1921 до 1924 року жив у Львові. За цей період він виконав проекти церков на Знесінні та Клепарові у Львові, у Мразниці коло Борислава та в Броніках на Волині та перепроектував уже під час будови церкву на Левандівці у Львові. Також виконав декілька варіантів проекту монастиря Студитів у Зарваниці, проект перебудови Національного музею у Львові, проект найбільшого у Львові готелю при вулиці Потоцького, проект комплексу будинків для маєтку Підгірського на Волині та перебудови садиби Теплиця при вулиці Потоцького у Львові.

З початком 1924 року Сергій Тимошенко разом із дружиною й дітьми виїжджає до Чехословаччини. Його запрошено було викладати архітектуру та сільськогосподарське будівництво в Українській господарській академії в Подебрадах. Лекції його відзначалися зразковою програмовістю, але разом із тим мали в собі знам'я (ознаку. – Рег.) якогось особливо теплого (найбільше підходить тут слово – батьківського) відношення до студентів. Це (зрештою, звичайне в Українській господарській академії) товариське відношення між професором і студентами особливо виявлялося під час практичних вправ, при провірках та коректуванні студентських проектів. Професор любив гарно і старанно виконані праці та всемірно помагав студентам, щоб навчити їх техніки ефективного (ефективного. – Рег.) оформлення рисунків. Тим, хто виявляв здібності, уділяв дуже багато часу, і тому години практичних вправ затягувалися дуже до пізна, далеко поза визначений час. На теоретичних годинах з будівництва та технології будівельних матеріалів професор С. Тимошенко подавав таку силу прикладів із своєї багатой і цікавої практики, що теорія переставала бути сухою. Загалом проф. С. Тимошенко був людиною суцільною, сильною і, сказати б, вроджено військовою. І не дивно, що користувався він щирою пошаною з боку студентів, переважно теж вояків, недавніх товаришів зброї професора.

Під час викладів спеціальну увагу звертав на особливі умови праці інженера в Україні; на різниці та недостатки в порівнянні із Західною Європою та на способи, як зарадити в тому чи іншому випадку, бо він готовив інженерів для відбудови українського господарства. Вірив, що й сам він ще працюватиме на Батьківщині. І хоч як був переобтяжений обов'язками професора та ще до того адміністративними додатками (був обраний деканом інженерного факультету, а потім – ректором академії на рік 1927/28 і 1928/29), він ще знаходив час, щоб і в себе вдома щодня допізна працювати над проектами типових церков, музеїв, народних домів, шкіл. Це все для майбутньої відбудови України. В цей час проектує теж літницькову будову в Черчі, Будинок пасічника в Празі, народні дома в Галичині й інше.

1930 року виїхав Сергій Тимошенко до Луцька на Волині, де жив до вибуху польсько-німецької війни 1939 року. Він далі працює над своїми улюбленими проектами, що можуть придатися для відбудови. І так повстають зразкові проекти для хуторів,

Сергій Тимошенко

шпихлірів, переховалень овочів та інші. Деякі з цих проектів були – як зразкові – розіслані польським міністерством рільництва до всіх воевідських урядів, а проекти шпихлірів та переховалень овочів видала Волинська хліборобська палата окремою книжкою з текстом інженера Кулаковського. Крім того, було побудовано понад сорок мешкальних будинків в Луцьку, Крем'янці, Дубні, великий мешкальний будинок та декілька інших будов у маєтку С. Тищенка (С. Тимошенка? – *Рег.*) на Волині, відновлено в українському стилі Братську церкву в Луцьку та побудовано інші церкви на Волині.

Під час проживання в Луцьку Сергій Тимошенко був обраний від Волині на посаду до Сейму, а пізніше на сенатора. Також був він радним Луцької міської ради та діяльним членом Луцького церковного братства та Товариства Лесі Українки, що утримувало Луцьку українську гімназію.

Будинки та церкви, побудовані за проектами Сергія Тимошенка, є всюди, де живуть більші скупчення українців: на Великій Україні, в Галичині, на Волині, в Канаді (Ванкувер, Едмонтон, Саскатун, Торонто), в Парагваю. Всього виконано більше як 400 ріжних будов та комплексів будов. Виконано багато пам'ятників, між якими й надгробну плиту на могилі Головного отамана Симона Петлюри в Парижі.

Та ще більше творчих задумів залишилося невиконаними. Багато проектів було загублено, а то й знищено під час революції та останньої війни. Працьовитість Сергія Тимошенка була подиву гідна, і виконав він, без пересади (без перебільшення. – *Рег.*), тисячі архітектурних проектів, і кожен із них натаврований його великою дбайливістю й хистом. Тут до речі буде згадати, що у Сергія Тимошенка не було різниці між великою й малою темою. Найдрібніші речі опрацьовані дуже дбайливо й старанно. Наприклад, у Подебрадах рівночасно з проектами великих будов, про які вже згадувано, він проектує в українському стилі вулики для пасіки Товариства українських пасічників при У.Г.А. І цю працю трактує дуже поважно. Тому майбутня збірка праць Сергія Тимошенка буде невичерпним джерелом українських мотивів у будівництві, що довго живитиме творчість українських архітектів та інженерів.

Хоч коротко треба згадати ще про одну ділянку, що нею все життя дуже цікавився Сергій Тимошенко, а саме мистецтво. Як було вже згадано, був він основником Українського художньо-архітектурного товариства в Харкові. Він же був одним із засновників першої Української високої архітектурної школи – Українського архітектурного інституту в Києві. При його близькій участі засновано Гурток діячів українського мистецтва у Львові, заступником голови якого він був та брав участь у 3-х виставах, та Студію пластичного мистецтва у Празі. Також був він членом Мистецького товариства “Спокій” у Варшаві.

Роки 1940–1946 довелося змарнувати. Ось що писав про ці роки Сергій Тимошенко до одного з своїх приятелів у листі з Америки з датою “Новий Рік 1948”: “Ця друга війна була дуже тяжка, бо прийшлося у 1939 році тікати з Луцька і покинути все... Страшна зима 40 року у Варшаві, потім три роки в Любліні, а за тим самий страшний рік у моєму житті 1943 в Луцьку... Опісля ми вже як осінній лист покотились по вітру: Перемишль, Львів, Далмація, Загреб, Грац,

Більськ, Прага, Карльсбад – і в 1945 році пішки приплентались до Гайдельбергу, де просиділи рік і вже думали, що не видостанемося на поверхню”.

Р. 1946 прибув Сергій Тимошенко до Сполучених Держав Америки. Відбув на запрошення канадійських українців по дорожжю по Канаді, де прочитав вісім рефератів про стан української справи по війні та про життя українських скитальців у Німеччині. Осівши в Пало Альто (університетське місто в Каліфорнії), працював як архітект.

Надмогильна плита на могилі Симона Петлюри (кладовище Монпарнас, архітектор Сергій Тимошенко)

Хоч уже не міг працювати так інтенсивно, як перед тим, все ж виконав проекти чотирьох церков для Канади, багато надгробних пам'яників, проекти літниськових будинків у Каліфорнії. Останньою працею Сергія Тимошенка був проект церкви для Буенос-Айреса в Аргентині. Цього проекту йому вже не судилося докінчити.

Помер Сергій Тимошенко 6 липня 1950 р. в Пало Альто в Каліфорнії і там похований.

Дж: Українська висока політехнічна школа на чужині. Том I. Українська господарська академія в Ч.С.Р., 1922–1935 / Голов. ред. О. Козловський. – Нью-Йорк: видано абсолювентами Української господарської академії та Українського технічно-господарського інституту, 1959. – С. 65–68.

Особливості мови в основному збережено.

Примітки

Автора статті не зазначено. Статтю, очевидно, написав, головний редактор видання Олексій Козловський. До неї ще варто додати, що Сергій Прокопович Тимошенко був членом РУП, згодом УСДРП, членом Центральної Ради (з 1917), а міністром шляхів був тричі – в кабінетах Ісака Мазепи, В'ячеслава Прокоповича та Андрія Лівичького (1919–1920).

Узяв участь у Другому зимовому поході УПА як політичний референт. Сергій Тимошенко вважав, що Симонові Петлюрі бракує “потрібних позитивних якостей державного ума, твердості, уміння згуртувати чесних людей”, і називав його “зовсім непридатним до тієї ролі, яку він хоче грати”. Попри критичне ставлення, С. Тимошенко спроектував надмогильну плиту Симонові Петлюрі (кладовище Монпарнас у Парижі), а також пам'ятник генералові-хорунжому Армії УНР Олексі Алмазову (своєму колезі з УГА в Подєбрадах) та обеліск командувачу Дієвої армії УНР Василеві Тютюннику (останній проект реалізований на дубенському цвинтарі 14 жовтня 1931 року).

1 листопада 1936 р. С. Тимошенко взяв участь у відзначенні 15-х роковин Другого зимового походу в “Рідній хаті” м. Луцька, поділився споминами, демонструючи шлях українських вояків на спеціально намальованій мапі. Аналізував причини поразки походу, розповів про відвагу та самопосвяту старшин, козаків, цивільних урядовців, героїчну смерть міністра внутрішніх справ УНР Михайла Білінського. – Рег.

СПОМИН на С. П. Тимошенка

Спільна вечеря членів управ Академічної громади і Громади студентів УТА.
У центрі – Сергій Тимошенко. Подебради, 1928 р.

Покійний Сергій Прокопович Тимошенко походить з тієї славної родини Тимошенків, яка, крім його, дала ще двох видатних учених: Степана Тимошенка, відомого автора багатьох творів з науки про опір матеріалів, та Володимира Тимошенка, не менш відомого своїми працями з області економічних наук.

Дитячі роки Сергія Тимошенка від самого народження незмінно пробігали в невеликому селі Базилівці Конотопського повіту, в маєтку, що колись належав знаному в історії України родові Гамаліїв, де ще все – і критий соломною, але такий прекрасний дім, збудований ще колишніми власниками маєтку, і той розведений ними ж величезний гай, і ті ще тоді ж викопані людськими руками стави, з яких деякі вже висохли, але які колись переливали свою воду один в другий, і та, мабуть, у верству завдовжки тополева алея, така чарівна, особливо місячної ночі, – це все ще, так би мовити, дихало славними часами гетьманщини.

Само село Базилівка, як багато інших сіл Лівобережжя, зберігало ту українську стихію, що була єдиним суспільним виявом природнього інстинкту самозбереження в українському народі.

Таке оточення не могло не знаходити відгуку в кожній живій українській душі, особливо ж в душі такого з природи жвавого до всього гарного й чулого хлопця, яким я свого часу пізнав Сергія Тимошенка.

Розуміється, в хлоп'ячі роки все те, що запало в душу з того оточення, не могло бути чимсь усвідомленим, жило воно в його душі, мабуть, ще тільки у формі уривчастих спогадів на визначніші події й постаті з історії українського народу, прикрашених буйною хлоп'ячою уявою, і емоцій, може і неясних, але проте інтенсивних.

Той напрямок, в якому почав йти духовний розвиток Сергія Тимошенка, не могла вже змінити й та обставина, що від дев'ятого року свого віку він мусів жити зимою в Ромні, де він вступив учеником в реальну школу, бо в ті часи ще й невеликі міста України не були так помосковлені, а до того ж і вдача того хлопця вже тоді виявлялася стійкою і витривалою. Отже, є природним, що вже в перші роки свого студентського життя, які збіглися з початком оживлення українського життя та відродження в ньому радикально-політичного руху, він стає діяльним членом Української студентської громади в Петербурзі та виявляє себе гарячим українським патріотом, яким він так і залишився до кінця свого життя.

По закінченні в Петербурзі Інституту цивільних інженерів він скоро став відомим як один з тих нечисленних тоді архітекторів, які почали відроджувати в будівництві та розроблять український стиль. За своє життя він попрацював у цій царині багато й залишив по собі немало збудованого (зокрема, церков), а ще більше розробленого у формі проектів та шкіців.

За час своєї професорської діяльності в Українській господарській академії в Подєбрадах він виявив себе не тільки талановитим педагогом, але й енергійним та здібним адміністратором на посаді декана інженерного факультету, а потім і ректора академії.

Ще й по війні, живучи разом зі своїми двома братами в Каліфорнії, не переставав провадити своєї улюбленої праці. Та те скитальництво по цілій Західній Європі, яке йому довелося перетерпіти під час останньої Світової війни та в перші роки після неї, підірвало його здоров'я, та йому не судилося пожити довго й оскільки це можливо на чужині спокійно.

6-го липня 1950 року, відділений океаном від України, Сергій Тимошенко помер, серце, що так гаряче любило Україну, з тути по ній перестало битися!

О. КОВАЛЕНКО, професор, інж.

Дж.: Коваленко О. Спомин на С. П. Тимошенка // Спогади 3: Додаток до бюлетеню [Контактного комітету абсолювентів і студентів УГА й УТП (Нью Йорк)]. - 1961. - Ч. 15. - Квітень. - С. 1-2.

Особливості мови в основному збережено.

Помер Василь Бирик

Василь Бирик. 1923 р.

Помер Василь Бирик... і ця вістка одіб'ється смутком і великим жалем... в серцях українців. У житті людському, серед суспільства, бувають постаті спеціально популярні, всім загально відомі. Таким був Василь Бирик. Був він сотником Української Армії, був студентом Української Господарської Академії в Подєбрадах і мав титул інженера-економіста. Але всі ці титули у випадку В. Бирика відходили в тінь. Бо Бирик – був передовсім – індивідуальність: яскрава постать, яку знала вже “перша еміграція” – військовики, студенти, професори, молодше й старше громадянство, польські табори, Чехословаччина, Прага, Німеччина, нарешті, Америка – Нью Йорк.

В чім же таємниця популярности В. Бирика? Отже, не належав В. Бирик до категорії т. зв. заслужених діячів, не був письменником, ані журналістом. Але був Бирик чимсь іншим: він був душею чи, сказавши точніше, віддзеркаленням цілої неповторної доби українського національного відродження. І не тільки короткої доби боротьби, осягів і поразок на Рідній Землі в роках 1917–20, але в неменшій мірі й того високого духового піднесення, що виявила перша українська еміграція в роках 1922–30, в усіх центрах Європи, головню ж в Чехословаччині, віддаючи свою розбуджену й невикористану в Україні енергію на ширше культурно-національне будівництво закордоном.

Свідком й учасником усіх тих подій був В. Бирик. Правда, всі ми, сучасники тої доби, були свідками і, може, навіть дуже активними і діяльними її учасниками. Але Бирик від усіх нас різнився тим, що усю ту добу він з найбільшою повнотою увібрав у свою істоту, фіксує у своєму мозку, у своїй душі і у своєму серці всю ту боротьбу і працю з усіма її деталями – з успіхами і поразками, з піднесенням і упадком, із сторінками трагічними, але й не раз – веселими.

Коротко взявши, В. Бирик був мандрівною історією чи істориком нашої останньої доби відродження, причім з істориком пильним, всебічним, а головне – талановитим. Від його ока не заховалась жадна подія, жадний епізод – чи то характеру військового, чи політичного, чи академічного. Бирик знав усе і всіх. Генералів, полковників, старшин і козаків Армії УНР та УГА, знав усіх міністрів та державних діячів, політиків та дипломатів УНР і ЗУНР, знав професорів і студентство, знав політиків та діячів усіх новітніх течій.

Посідаючи такий багаж, міг би В. Бирик написати обширні історичні розвідки та спогади. Але тоді не було б В. Бирика. Писання – це не була його стихія. Для цього він був занадто експанзивний. За те його стихією було словесне оповідання. Бирик-оповідач, при чім оповідач веселий, дотепний, розумний, цікавий – ось же що отворило йому найширшу популярність та здобувало великі симпатії. При чім треба зазначити: це не були ані анекдоти, ані балачки про погоду, – але завжди яскрава екскурсія в наше недавнє минуле, що ще “парувало”, або обговорення та міркування з приводу біжучих політичних чи громадських подій. Треба також пояснити, що це не були ані лекції, ані доповіді, тільки завжди принагідна балачка, в принагідному товаристві, в атмосфері вільного обміну думок. І коли В. Бирик мав настрої – а добрий гумор його майже ніколи не покидав, – то він міг дві й три години тримати свою аудиторію у підвищеному й щиро веселому настрою. Зокрема, відвідувачі їдальні Українського Жіночого Союзу у Празі (“УЖ-АС”) це добре пам’ятають.

Мандрівний український публіцист – ось може найближче означення його “професії”. Ця професія ріднить В. Бирика з ролею і долею артистів: вплив і успіх при житті і повільний відхід з пам’яті людей по смерті...

Українська громада в Нью Йорку гідно прощала Покійного. В. Бирик був значним вояком – старшиною Української Армії, був учасником Зимового Походу, лицарем Залізного Хреста. В. Бирик – безкомпромисовий український державник. Традиції української державности, прапори славетної Української Армії, що воювала і вмирала за цю державність, були для В. Бирика недоторкальною святістю. І тому цьому Державникові та Воякові прийшли особисто скласти поклін президент УНР д-р С. Витвицький і відпоручник Військового Міністерства УНР ген.-пор. О. Загородський. А від товаришів-вояків Соборної України (ОбВУА) прощав Покійного змістовним і глибокозворушливим словом сотник Української Галицької Армії – д-р І. Козак.

Похоронного обряду довершили о. митрат Лев Весоловський, а в Бавнд-Бруку, на Українському православному кладовищі, – о. прот. Бек. Тут, над могилою, попрощав вірного Вояка і Громадянина глибоко змістовною промовою ген. О. Загородський, виступаючи в імені президента й уряду Української Народної Республіки.

Цінну останню прислугу виказав Покійному інж. О. Глодишовський, організуючи достойні похорони. Сотники Армії УНР – інж. А. Зубенко і проф. М. Гавриленко, земляки В. Бирика, – пригадали Товаришеві востаннє його рідну Полтавщину та квіти і вітер її степів...

В. ПРИХОДЬКО

Дж.: Приходько В. Помер Василь Бирик // Свобода (Джерзі-Ситі і Нью Йорк, США). – 1955. – Ч. 157. – 17 серпня. – С. 3.

Особливості мови в основному збережено.

В обороні колеги

Є люди, яких ви особисто можете не знати, але це не значить, що після деяких їх публічних виступів не зможете мати про них уяву.

Ми не помилились, коли скажемо, що таку певну уяву наше академічне товариство собі склало про письменника Василя Чапленка. Склало собі уяву не тільки з приводу його двох "пописів", які набрали ширшого розголосу, як найбільше тим, що він взяв собі за об'єкт своїх дотепів нашого колегу Василя Бибіка, який... не може боронитися.

Ми не знаємо життєпису п. В. Чапленка. Почули про нього, коли він у непристойній формі відгукнувся на пристойну критику його твору одним з наших загально поважаних діячів та літературних критиків і публіцистів – Володимира Дорошенка. Але більшу "славу" він здобув собі за свого "одвертого листа" до письменника І. П. Багрянного в справах релігійних, йдучи за відомим гаслом початкового періоду російської "безкровної" революції – "Крой, Ванька, Бога нет!".

Іван Павлович Багрянний, а крім нього й інші наші публіцисти добре зареагували на цього одвертого листа. Колега Василь Бибік не може зареагувати на кпини п. Чапленка, що межують із знущанням, бо вів помер. Тому нашим обов'язком є, чи це п. Чапленкові буде до вподоби, чи ні, дещо сказати про такий напрям його літературної творчості.

Василь Бибік – це старшина Армії Української Народної Республіки і учасник Зимового Походу. Перейшов всі етапи наших визвольних змагань 1917–1920 рр. включно з задротованими польськими таборами інтернованих. Далі колега В. Бибік успішно студював в Подебрадській Академії і одержав диплом інженера-економіста та займав поважну посаду в одному з празьких банків. Небіжчик завжди був активним у громадському житті. При тому мав дві риси характеру, які доставляли йому дещо неприємностей: палкий характер, який його примушував встряпати в кожну справу, де, на його думку, чинилася кривда, та гострий язик – називати речі власними іменами.

Але мусимо засвідчити, що кол. В. Бибік як під час військової служби, так і під час своїх студій та громадської праці нічим себе не заплямив. В Америку приїхав з тяжкою хворобою і в 1955 році помер.

Для нас є вразливим, що п. Чапленко взяв собі за ціль в злобний та непристойний спосіб висміяти покійного кол. В. Бибіка, як це він робить у трьох своїх оповіданнях – "Як Бибік розбогатів в Америці", "Бибікові штани" та "Бибік і Ольга". Пан Чапленко письменник, понадто ніби то знавець української літератури. Здавалося б, не нам його вчити про те, що без елементів добра, правди й краси – нема літературного твору, а твір гумористичний без тих елементів обертається в некультурне зубоскальство. А вже писати твори про смертельно недужу людину, яка не могла собі заробити на прожиття й жила з громадської доброчинності, і подавати неправдиву історію її збагачення; щоб літературному типові сумнівної якості в шаржованих до крайности образах давати ім'я і прізви-

вище людини з академічною освітою, котра, як не як, має заслуги перед Батьківщиною. Це вже щось таке, що граничить з перверсією.

Такі писання нас не дивують, коли їх зустрічаємо в пресі, ворожій нашому національному рухові; там вони на місці, бо відома ціль і причина їх появи.

І гіркою іронією нам видається збіг обставин, що на першій сторінці такого солідного журналу, як торонтські "Нові Дні", вміщено великий портрет письменника І. П. Багряного, який провадить завзяту боротьбу з літературними джунглями, а на другій... – твір В. Чапленка "Бибик і Ольга", який такими оповіданнями ці джунгли в нашу літературу запроваджує.

І ще одне. В списках Українського Технічного Інституту в Нью Йорку, який у своїх друкованих публікаціях заповідає продовження традицій Подебрадської Академії, п. В. Чапленко фігурує як професор. Покликаним чинникам УТІ слід би звернути увагу п. В. Чапленка, що його спосіб писання про особу, яка одержала свій академічний титул від Подебрадської Академії, розходиться з цими світлими традиціями і до того ж не пасує до того піетного некрологу Василя Бибіка, який був вміщений у ч. 2 "Вістей УТІ" за липень 1955 року.

Дж.: В обороні колеги // Бюлетень Контактного Комітету Абсолютів і Студентів УГА-УТГІ. – 1959. – Ч. 9. – Вересень. – С. 1–2.

В обороні колеги.

На редакційну статтю, вміщену під таким заголовком в попередньому числі нашого Бюлетеня ми одержали кілька дописів. Проф. В. Д-ко пише: "Ви добре пробрали Ч., що так грубо нападає на людей, зокрема на покійного В. Бибіка". Проф. І. К. пише: "Стаття "В обороні колеги" написана цілком добре. Прочитавши Бюлетень, ч. 9, я був глибоко зворушений міцністю товариських зв'язків колишніх студентів УГА і УТГІ, їх жертвенністю та виступом на захист померлого колеги Василя Бибіка, якого я знав ще з Праги. Ближче пізнав я небіжчика під час подорожі в Німеччині (1945 р.). Пам'ять моя зберегла найліпші спогади про нього". Колега М. С. пише: "Здивували мене високі п. Ч. проти сл. пам'яті В. Бибіка. Я знав В. Бибіка як солідного і чесного українця, старшину Української Армії, студента Академії. Він, як я пригадую, навіть увів був у чеські "Подебрадські Новіни" український відділ. Мабуть, п. Ч. забув стару засаду християнської моралі, ще з римських часів, що про мертвих пишеться лише добре, бо вони не можуть боронитись перед напасником". Колега Г. Г. пише: "Ця справа набуває засадничого принципового характеру і межує з хуліганством, довершеним пером у руках. У багатьох особах літературних творів можна доглядити конкретні особи, яких автори так чи сяк завуалювали в персонажах своїх героїв. Але розписати під конкретною назвою – прізвиськом та ще в творі спеціально сатиричному, щоби відповідно осмішити особу, то на це нема прикладу, хіба що в советських "гумористичних" виданнях. Тому в даному випадкові п. Ч. не належить якась спеціальна охорона чи опіка".

Дж.: В обороні колеги // Бюлетень Контактного комітету абсолютів і студентів УГА-УТГІ. – 1959. – Ч. 10. – Листопад. – С. 3–4.

Особливості мови в основному збережено.

Григорій Довженко

Викладачі, студенти і працівники УТА в Погебрадах, члени Української Центральної Ради, та їхні дружини. Сидять зліва направо Є. Чернявська, доц. Арсен Чернявський, Л. Саговська, Євген Чикаленко, професори Валентин Саговський і Борис Мартос, пані Приходько. Стоять Григорій Довженко, Михайло Єремійв, проф. Кость Мацієвич, проф. Олександр Вілінський, Корній Ніщеменко, Михайло Сочинський, Василь Шкляр, проф. Віктор Приходько, Євген Томашевський. Погебради, 1920-ті рр.

З Франції прийшла вістка, що в притулку для старших віком в Абондані, недалеко від Парижу, помер 18 грудня 1958 [р.] Григорій Данилович Довженко.

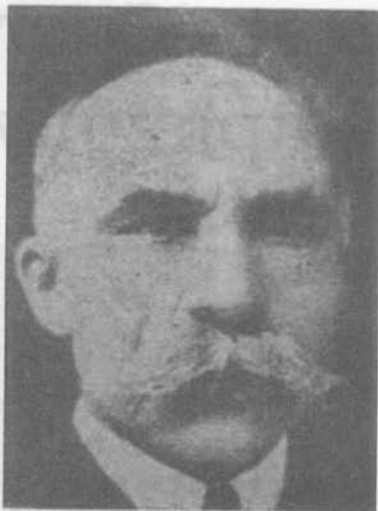
Покійний народився 20 квітня 1877 р. в Боромлі на Сумщині (тепер Тростянецького р-ну Сумської обл. – Рег.). Ще з шкільних років бере участь у політичному житті і – переслідуваний за це царським урядом – виходить у 1897 р. на еміграцію. Отже, з персоналу Академії, поруч доц. О. Бочковського та проф. О. Коваленка, покійного треба вважати одним із найстарших політичних емігрантів.

На еміграції покійний приймає активну участь у російських революційних гуртках, і був знайомий з Леніним, який його післав для підривної діяльності в рядах Революційної української партії (РУП), що пізніше була переіменована в Укр. соціал-демокр. робітн. партію. Але знайомство з українським політичним рухом розкрило йому всю підступність большевизму й москалів по відношенні до українців. Тому він покидає їх організації і стає щирим працівником УСДРП, від якої був першим делегатом на конгрес Соціалістичного Інтернаціоналу. З вибухом революції в 1917 р. він стає членом Центр. комітету УСДРП і його вибирають до Укр. Центральної Ради.

Відійшовши на нову й останню еміграцію в 1920 р., покійний приймає посаду господаря [Української господарської] академії в Подебрадах. Колеги пам'ятають його активність у культурно-громадському та політичному житті української колонії в Подебрадах; також захоплювався сокільським рухом. Його ж стараннями та засобами в Подебрадах повстала майстерня виробу бандур, в якій руками студентів (М. Романченко, В. Абрамович, Д. Савенко, О. Жлудкин) вироблявся досить пристійно цей наш національний музичний інструмент.

Згодом [1931 р.] покійний переїхав до Франції, де займав різні становища в громадському житті. Востаннє покійний був знаний як бібліотекар Бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі.

Поховано покійного 22 грудня 1958 [р.] в Абонодані (фр. Abondant; муніципалітет у Франції, у регіоні Центр-Долина Луари, департамент Ер і Луар; на цьому кладовищі поховані також Ганна Совачева, генерал-хорунжий Флоту УНР Володимир Савченко-Більський, полковники Армії УНР Володимир Григораш та Іван Кирей, вояки Армії УНР Павло Стецюренко, Дем'ян Берещенко, Юхим Бережний, Володимир Буткевич, Григорій Різниченко та Євген Павлюк. – *Ред.*)

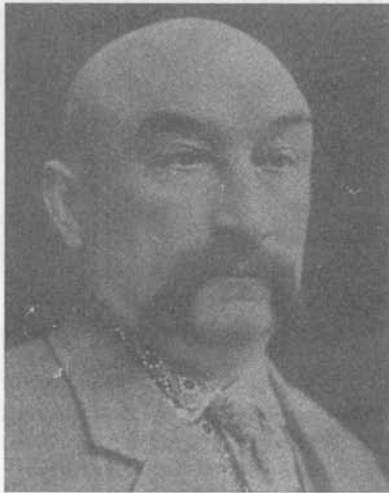

Григорій Довженко

Дж.: Григорій Довженко // Бюлетень контактного комітету абсолювентів і студентів УГА-УТП. – 1958. – Грудень. – Ч. 7. – С. 9.

Особливості мови в основному збережено.

Спогади і думи з приводу одних роковин

Юрій Коллард

На початку цього року минуло десять років з того дня, коли відійшов на вічний спокій ще один з фактичних основоположників Харківської Студентської Української Громади та Революційної Української Партії (РУП), один з небагатьох останніх, – Юрій Коллард (помер 3 січня 1951 р. в Німеччині. – *Рег.*).

Свого часу я, як один з його найближчих товаришів, не відгукнувся на його смерть, бо почуття, які викликала в моїй душі ця втрата, були занадто особисті, щоб я мав бажання якось їх маніфестувати прилюдно, – адже наші з небіжчиком життєві дороги сходилися бігом (упродовж. – *Рег.*) усієї нашої молодости так тісно, що з його смертю ніби відходила остаточно в царство забуття частина – і то найкраща! – мого життя. Та тепер, коли особа його стала тільки об'єктом спогадів, мені хотілося присвяти-

ти його світлій пам'яті хоч кілька теплих слів, – не про його громадську діяльність, загально відому хоч би з його власних спогадів, не про його заслуги перед Українським визвольним рухом, ні – я хотів би розповісти про те, що було інтимно характерним для нього, що відрізняло його від багатьох його сучасників, що викликало симпатію навіть у його політичних противників і що надавало його громадській діяльності загальне забарвлення. Тяжко знайти якийсь термін на означення тієї особливості вдачі небіжчика, та оскільки це необхідно, то я хіба назвав би динамічним романтизмом, – динамічним саме тому, що це був не той мрійний романтизм, який ні до чого не зобов'язує, але той, який спонукав небіжчика до діяльності все його життя.

Правда, в ту добу, коли на Наддніпрянській Україні серед молоді інтелігенції почав відроджуватися радикально-політичний рух за визволення України від московського поневолення, кожен із нас, учасників того руху, зокрема членів Харківської Студентської Української Громади, мусів мати в душі якусь частку того романтизму, бо без цього ми фатально залишилися би в масі “малоросів”, які свідомо чи несвідомо сприяли помосковленню України. Щоб це зрозуміти, треба уявити собі той стан, в якому перебувала тоді, тобто на межі двох останніх століть, Україна і що являв собою український народ під крилом двоголового орла. Той стан образно змалював Михайло Старицький в своєму символічному вірші “Нива”:

Що ж то, ниво, лихом збита,
Потом, кровію полита,
Заподіялось з тобою?
Не пишаєшся скиртами,
Не красуєшся стогами, –
Геть глушишся лободою!

Так, справді, тодішня Наддніпрянська Україна, та “наша, не своя земля”, не мала ані чим пишатися, ані чим красуватися, – ні своєї школи, ні своєї преси, ні своєї інтелігенції чи взагалі якоїсь провідної верстви. Що ж до українського народу, то про нього можна було говорити, хіба маючи на увазі виключно селянство, бо тільки воно ще зберігало бодай якусь іскру тієї рідної стихії, якої зреклись інші верстви нашого народу. Отже, щоб видобути зі своєї душі оту зухвалу надію на можливість роздмухати ту іскру в полум'я національного відродження, треба було мати в тій душі велику любов до всього того, що ще залишалося українського на Україні: ту любов, для якої в тих рештках не було нічого замалого, нічого незначного, нічого не вартого уваги; ту любов, яка спонукала щось діяти, щоб зберегти від занепаду ті рештки, як основу того відродження; любов, яка творила отой своєрідний романтизм з його надією на ніби безнадійне, з його вірою в ніби неймовірне, з його сподіванням чогось ніби нездійсненного, ніби свого роду Воскресення.

Отже, в тій добі всі ми були тими романтиками, і однією з найяскравіших з цього огляду постатей був небіжчик Юрій Коллард. Сама ідея відродження українського народу була йому дорога не тільки як dokonання елементарного права на існування, не тільки як перемога справедливості над кривдою, але також як єдина безпека збереження всього того своєрідно-українського, що він так безкомпромісово любив, – української мови, української пісні, українського побуту. Це внаслідок цієї любові було йому нестерпним те, що відрізняло його від всіх українців, – його бельгійське (за батьком, бельгійським французом) підданство.

І коли він розпочав, будиши студентом, заходи для здобуття підданства російського, то не тому, що вважав його за вище від бельгійського, а лише тому, що цим актом його життя вже цілком зливалося із життям усїєї маси наддніпрянських українців. Треба було бачити, з яким захопленням і навіть гордістю, повернувшись 1898 року по вакаціях до Харкова, він оповіщав кожного з нас, що він вже не є бельгієць, Georges Collard, а решетилівський козак – Юрій Коллард.

Його надзвичайна пристрасть до уряджування аматорських вистав походила не з бажання показуватися перед глядачами, але з любові до українського

Юрій Коллард

театру, як єдиної тоді дозволеної форми прилюдної маніфестації української мови та українського селянського побуту.

Так, на порозі цього сторіччя всі ми були тими романтиками. Але з бігом часу, коли відновлений український радикально-політичний рух став поширюватися – гай-гай! – не один з нас позбувся того творчого романтизму: одні розгубили його на життєвій дорозі серед щоденної суєти, другі під впливом матеріялістичного світогляду, що запанував у всій Росії, зреклися його як зайвого балаясту, мовляв, непотрібної “малоросійщини”; в ще інших він занидів (занепавав. – Рег.), немов безплідний переліг, бо з громадянської слабодухости вони боялися його якось маніфестувати. Але Юрій Коллард завжди залишався серед тих небагатьох, які пронесли ту іскру прометейського вогню через своє життя...

Може, компетентні історики, досліджуючи той період Українського визвольного руху, згадають і Колларда. Певно, не один з них признає його заслуги перед Україною, тоді вже – “дай то, Боже милий!” – вільною. Може, дехто з них пригадає якісь “ухилення”, а дехто – якісь “відхилення” в його громадській діяльності. Та навряд чи хоч один з них згадає те, що, без ніяких ухилень чи відхилень, незмінне й недоторкане часом, як в його юнацькі роки, беріг у своїй душі до останнього дня і що забрав із собою в домовину решетилівський козак Юрій Коллард.

Олександр КОВАЛЕНКО

Дж.: Коваленко О. Спогади і думи з приводу одних роковин // Свобода (Джерзи Сіті і Нью Йорк). – 1961. – Ч. 147. – 5 серпня. – С. 2.

Особливості мови в основному збережено.

Олександр Коваленко

Пластове свято Чорноморського флоту. Олександр Коваленко (сидить праворуч у костюмі, з краваткою) серед українських пластунів із тірольських осередків Ляндека, Форальберга та Інсбрука.

Альпи, гора Вененберг, Австрія, околиці м. Ляндека. 27 квітня 1947 р.

17-го жовтня ц. р. вночі, правдоподібно внаслідок серцевої недуги, після другої операції ока, на 88-му році помер у Женеві при вул. Пре Навіль проф. інж. Олександр Коваленко.

Перший раз побачив я професора О. Коваленка у 1928 році, коли завітав він до пластового табору на Карпатській Україні, повний життя та енергії. З того часу між нами нав'язався зв'язок, тим більше що Покійний останні роки життя мешкав разом з моїм похресником д-ром Василем Бачинським у Женеві.

Проф. О. Коваленко був найстаршим віком українським військовим старшиною, і ім'я його увійшло в історію Українських визвольних змагань, зокрема його участю в повстанні, що вибухло 1905 р. на Чорноморській флотії.

Коли надійшла по мене вістка, що проф. О. Коваленко лежить у шпиталі після операції ока, я вислав йому листа. У відповіді з датою 24 вересня 1962 р. він писав: "Багато води утекло з того часу, як ми бачилися. Я все ж тепер згадую ті два тижні, які так приємно провів з Вами і пластунами в таборі. У шпиталі мене нібито долікують. Та боюся, що проти старости ліків немає. Я тільки з нею не

встиг примиритися, бо прийшла вона, не постукавши до дверей. Ще торік у цей самий час я їздив на колі, купався в озері та перевертав у садку землю на зяб. Найгірше те, що маю катаракту і можу читати тільки через лупу, а пишу с'як-так навмання. Готуюся до операції в правому оці. Шлю Вам мій сердечний привіт і прошу привітати красенько пластунів та побажати їм у доброму здоров'ї відсвяткувати ще й столітній ювілей. Ваш О. Коваленко”.

Леонід Бачинський

туту, який скінчив 1903 року. Того ж року як інженер-механік вступив на службу до Чорноморської військової фльоти.

У 1905 році, коли в Російській імперії вибухнула революція, на панцернику “Князь Потьомкін” з найбільш свідомих матросів, майже виключно з машинової команди, зорганізувався революційний комітет. Цей комітет поставив своєю ціллю підняти повстання на всій Чорноморській флоті. На голову комітету вибрано Олександра Коваленка. Він на це погодився як член Революційної Української Партії – РУП – в надії, що революція принесе свободу і Україні.

Комітет проіснував лише 11 днів. Залога “Князя Потьомкіна” мусіла шукати азилю (притулку. – *Ред.*) в Румунії. О. Коваленко разом з командою залишався там деякий час, а потім переїхав до Женеви і по трьох роках перебування у Швейцарії – до Парижа.

У Парижі О. Коваленко до 1915 року викладав математику й фізику в “Новій Русській школі”. Того ж року виїхав він знову до Швейцарії, де до 1917 року був редактором часопису “L'Ukraine”. У 1917 повернувся на Україну, де працював як директор департаменту морської освіти в морському міністерстві. З приходом геть-

Як старий музейник, я прохав проф. О. Коваленка написати свій життєпис і прислати будь-яку фотознімку з його давніших часів. На початку цього року я дістав написаний ним власноручно життєпис і дві фотознімки.

Одно й друге мають неабияку вартість. Знімки дуже виразні, одна з них зроблена в 1905 році, коли проф. О. Коваленко служив на кораблі “Потьомкін”, а друга, з 1904 року, представляє його серед морських старшин у Севастополі.

З життєпису подаю найважливіші дані, скорочуючи їх для газетної статті:

Народився О. Коваленко 28 липня 1875 року ст. стилю в Ромні на Полтавщині. Батько його був власником книгарні й друкарні. Мати походила з родини полтавських козаків. По скінченні в Ромні реальної гімназії вступив О. Коваленко до Харківського Технологічного Інститу-

манського уряду подався на демісію (у відставку. – *Ред.*), а 1919 р. повернувся до Швейцарії, де перебувала його мати.

У 1920 році О. Коваленко був покликаний до Парижа на пост першого секретаря української дипломатичної місії, а 1922 року був запрошений до Української Господарської Академії в Подєбрадах, де працював як лектор при кафедрі теоретичної механіки.

У 1923 році О. Коваленко був іменованим доцентом та деканом гідротехнічного факультету. На цій посаді перебув два роки, з яких один рік виконував обов'язки проректора. У 1960 році був іменованим професором, а два роки пізніше – доктором “гоноріс кавзе”.

За час перебування в Українській Господарчій Академії написав він п'ять підручників для високих шкіл і один – для середньої школи. Ще раніше, в 1919 році, написав підручник у 3-х частинах для вчителів народних шкіл “Практична геометрія”, що вийшов у в-ві “Дзвін”.

У 1945 році О. Коваленко виїхав з Чехо-Словаччини до Німеччини, до Фельдриха, де перебував у таборі для скитальців, а по двох роках знову переїхав до Швейцарії.

Проф. О. Коваленко дуже скупко подає свою ролю у Чорноморській флотії під час революції 1905 року, а також про свою громадську та культурну діяльність. Пояснюємо це тим, що писав він свій життєпис, вже будучи тяжко хворим. Крім того, відчувається у нього нехіль широко розписуватися про свою діяльність.

Леонід БАЧИНСЬКИЙ

Дж.: Бачинський Л. Олександр Коваленко // Свобода (Джерзи Сіті і Нью Йорк). – 1963. – Ч. 217. – 14 листопада. – С. 2.

Особливості мови в основному збережено.

Олександр Михайлович Коваленко

Зліва направо – члени Революційної української партії Юрій Колларг, Олександр Коваленко та Левко Мацієвич. Севастополь, 1904–1905 рр.

18-го жовтня 1963 р. упокоївся навіки в Женеві проф. Олександр Михайлович Коваленко, колишній старшина царської маринарки (флоту. – *Рег.*) та колишній комендант світознаного корабля “Князь Потьомкин Тавричеський” під час його гучного повстання 1905 року, а пізніше професор Української Господарської Академії та Українського Технічно-Господарського Інституту в Подебрадах (Чехословаччина).

О. М. Коваленко народився 28 липня (ст. ст.) 1875 р. в Ромні, в самому серці України, в той щасливий час, коли ще не було ні революцій, ні тотальних війн, ні атомових бомб, коли населення її жило тихо й мирно, за стародідівськими звичаями, плекаючи національну, хоча й побутову культуру, яка ставила непереможний опір націоналістичним зазіханням могутніх сусідів. Коли ми пригадаємо, що Ірландія або Шкоція (Шотландія. – *Рег.*) звели свої національні мови на рівень селянських діалектів, що мови ще недавно могутніх імперій

Ацтеків та Інків цілковито зникли або що висококультурні фляманці, які живуть у самому осередку Європи, тільки пару років тому піднесли рішучу боротьбу за свою мову, то мусимо подивляти непереможну силу українського національного генія, який виховав молодого Коваленка та іже з ним, які повели Україну до проголошення самостійности першою з усіх підлеглих Росії або Австрії народів і майже півстоліття раніш новоповсталих після Другої світової війни держав.

О. М. Коваленко народився в старій батьківській оселі, оточеній великим садком, на широкому як поле дворі якої околишні хлопчачки зводили гри в козаків та гайдамаків, вечорами влітку збиралася молодь і співала далеко за північ старосвітські пісні. По неділях там грали троїсті музики і від присядки жвавих хлопців курява густою хмарою летіла через місто. А через місто ще інколи проходили валки останніх чумаків, які отаборювалися на величезному базарно-

му майдані й дивували хлопчаків своїми чорними сорочками, горбатими круторогими волами, сумними піснями та несталою буйною вдачею, яка часто переходила в гомеричне пияцтво. Малий Сашко слухав оповідання старших про те, як один чумак пропив 200 пар волів і пішов додому з батіжком, а найстарші ще пам'ятали, як гуляли останні запорожці, що по зруйнуванню Січі розійшлися по всій Україні й дивували населення своєю химерною вдачею та розмахом, а подекуди і дурили його характерністю.

Така була атмосфера, в якій виростав невеличкий, худенький та білявий Сашко, бачучи якого сердешні сусідки покиували головами та шептали його матері, згідно з правилами тодішньої делікатності (ввічливості): "Бідна ви, бідна, ця дитина не буде довго жити. Добре, що маєте ще трьох синів, як линочки". Отже, той слабенький Сашко пережив своїх дебелих братів більш як на півстоліття.

По скінченні реальної школи молодий Коваленко перенісся до Харкова, тодішнього центру українського національного руху, і там заприятелював з Миколою Міхновським, Гнатом Хоткевичем, Борисом Мартосом, а також Симоном Петлюрою, який там бував наїздами, і там він взяв участь у заложенні славної Революційної Української Партії (РУП), першої від часів Мазепи української політичної організації.

Але, не вважаючи на це, О. М. Коваленко не був політиком. Він ставився дуже критично до модного тоді соціалізму, і безконечні суперечки на доктринальні теми його нудили. Він був людиною дії і швидко махнув рукою на політику, яка до того в ті часи не мала жадних національних підвалів, а йшла на повідку у відповідних російських партій. Отже, він перейшов на культурницьку ниву. Ще дитиною він виявив небуденний музичний хист, а по скінченню Технологічного інституту, коли він як молодий старшина маринарки був призначений до Севастополя, розвинув там широку артистичну діяльність, заложив хор, артистично грав на бандурі, брав близьку участь в українському театрі й вів рівнобіжно національну пропаганду серед моряків. У числі його учнів були не лише матроси й старшини, навіть траплялися й адмірали, які сам на сам охоче розмовляли по українськи.

Участь О. М. Коваленка в повстанні на панцернику є загально відома, щоб повторювати знані факти (...) Отже, коли при зустрічі в Женеві Ленін переконався, що О. М. Коваленко, як український націоналіст, є засадничо проти большевизму, він звелів зменшувати його роль в повстанні, а потім цілком про нього не згадувати. Таким чином, Советська енциклопедія зовсім про нього не згадує, і в знаному фільмі він виступає тільки в часі декількох секунд. Не вважаючи на це, люди, що знали його особисто, легко пізнають його струнку постать, гарний профіль, який нібито зійшов з образу Рєпіна, і швидкий рух, яким він підносить до очей бінокль.

Прибувши на еміграцію в Женеву, О. М. Коваленко одразу дав зрозуміти Ленінові, що він не є до послуг большевизму, і відійшов на бік, зайнявшись українською культурницькою пропагандою. Він заложив у Женеві дуже добрий український хор і оперовий театр, де виставив з великим успіхом "Наталку Полтавку", "Запорожця за Дунаєм" і "Козу Дерезу". Одночасно він заснував у Парижі український драматичний театр, де, між іншим, грав Винниченко з дружиною.

Михайло Єремійв

го міністерства, він залишається і при Гетьмані аж до того часу, коли морський міністер Максимів заборонив уживати в міністерстві українську мову. На засіданні всіх урядовців міністерства, де міністер оголосив цю постанову, О. М. Коваленко підійшов до нього і спитав: "Пане Міністре, де ми зараз знаходимося?" – "Як де, – розгубився міністер, – в Києві". – "Київ є столиця Української Держави, – сказав Коваленко, – і як в Українській Державі забороняється говорити по українськи, то ось моя демісія (відставка. – Ред.)". Натурально, уживання української мови все ж було заборонено.

Демісія його не тривала довго, бо за пару місяців Гетьманат упав і О. М. Коваленко був покликаний Директорією до дипломатичної праці. Після виконання деяких дуже поважних доручень у Румунії він був призначений консулом до Царгороду, а пізніше – першим секретарем Української дипломатичної місії в Парижі. Після окупації України червоними він відкинув всі улесливі запрошення нової влади і залишився на еміграції. Згодом його запрошено до професорського складу Української господарської академії (пізніше перетвореної в Український технічно-господарський інститут) у Подебрадах, членом якого залишився до кінця свого життя.

З наближенням Червоної армії він виїздить із Чехії до Німеччини, а потім дістається з великими труднощами до Женеви, яка дає йому втретє право азилю. У Женеві за допомогою приятелів він одержує невелику посаду, а по кількох роках дістав можливість оселитися на хуторі одного американського приятеля, де міг віддатися цілком своєму улюбленому заняттю – городництву. Вже 85-літній, він все залишається струнким та бадьорим, щодня вліті та взимку обливається холодною водою з криниці, а влітку їздить щодня на коні на озеро купатися. Не вважаючи на тяжку хірургічну операцію та нещасний випадок з мотоциклом, він усе [ж] приходять на здивування всіх до повного здоров'я, аж до останнього не-

Непереможна скромність, якою він відзначався ціле життя, перешкодила йому скористати з величезної популярності, і він вів дуже скромне життя, даючи лекції математики. Але Перша світова війна дала йому можливість знов активно прилучитися до українського політичного руху, який на цей раз не мав нічого спільного з російськими революціонерами. Він співпрацював у Женеві та Льозанні з гр. Тишкевичем, Степанківським, Залізнякам, П. Чикаленком та ін. у їх виданнях, а з вибухом революції повернувся влітку 1917 року до Києва.

Скромний, як завжди, він не претендує на жадні посади, не вступає до жадної партії і працює в українських видавництвах. Покликаний після III Універсалу на посаду директора департаменту освіти Морського

щасного випадку. Обриваючи високу черешню, він упав із драбини і тяжко потовкся, що на цей раз вже остаточно підкосило його здоров'я. Він вже не може жити сам і три роки після цього випадку ділить свій час між шпиталем і родиною свого вихованця д-ра В.[асиля] Бачинського, де нарешті знаходить хату, дітей і внуків і де всі його трактують як рідного батька. Але тим ще його митарства не скінчилися. Він губить зір і майже рік не може читати, ні писати. Операція повертає йому очі, але вже ненадовго, бо виснажений недугою організм усе слабне. Він має 88 років. Він ще читає газети і говорить про свої літературні плани, але одного ранку його знаходять в кріслі вже далеким від усіх турбот.

В артикулі-спогаді на 85-ліття О. М. Коваленка я писав, між іншим, що сучасне українське громадянство не використовує своїх старших членів і що самотнім певним способом пригадати йому про себе – це померти. Тепер я бачу, що я помилявся, бо при теперішньому темпі життя навіть смерть є не що інше, як сюжет до хронікальної замітки, по котрій громадянство переходить до чергових справ. Але все ж, не вважаючи на це, обов'язком старших громадян, які ще топчуть ряст, є пригадати українському суспільству, що з О. М. Коваленком пішла з цього світу велика національна постать, якої ми не зуміли використати. Народжений в епоху “Не було, нет і бить не может”, О. М. Коваленко був сучасником, а часто і приятелем тих Старицьких, Косачів, Тобілевичів, Чикаленків, Русових, Міхновських та нечисленних інших, які перші підняли голову під час валуєвського лихоліття і, твердо стоячи на народньому ґрунті, без жадних імпортованих теорій, творили на поверхні тонку, майже непомітну плівку української інтелігенції, уможливаючи цією муравлиною, невдячною та часто небезпечною працею будучий атомовий вибух української революції 1917 року. А вдалось це їм тільки тому, що вони не були теоретиками, а практиками, для яких мова, історія, література, музика і побут виходили безпосередньо з народу і, систематизовані в світлі модерної науки, знов повертались до нього.

Таким був і О. М. Коваленко, який студентом з чарівним ліхтарем в клунку та з бандурою за плечима ходив по селах і який виніс недоторканим на еміграцію глибоке знання української мови, музики та побутових народніх звичаїв, які залишилися йому самотньою спадщиною далекої Батьківщини на ціле життя.

Бесідуючи з ним, не треба було відкривати того славного словника, що Пагура додав до першого видання “Енеїди”, бо він знав не гірш самого Котляревського всі подробиці староукраїнського побуту, звичаї, страви, одяг, гри, танці й т. ін., і то знав не зі студій, а із життя. Він ще мав нагоду бачити на власні очі наших стародавніх вїтїв у шовкових гаптованих жупанах, що йшли до церкви в супроводі цехових корогов, які несли тоді ще чубаті козаки.

О. М. Коваленко писав охоче і добре, але дорібок його був невеликий, бо він завжди скаржився на становище української преси. Всі часописи залюбки друкували його артикули, але не вважали потрібним не тільки щось заплатити, ба навіть повідомити автора про надрукування. А вже щоб надіслати йому відповідний примірник – про це не було й мови. Його листи із запитаннями, навіть з оплаченою відповіддю, залишались без відгуку. Так сталося з його спогадами, написаними вже в Женеві, які він надіслав до однієї української газети і по яких

і слід зник. Ці обставини, а саме що ціле життя прийшлося йому писати задурно та ще не знати, чи щось колись буде надруковане, і привели до того, що він не написав і десятої долі того, що міг би і на що мав би охоту. Пара підручників, з яких один був видрукований таємно від нього, пара брошур про повстання на "Потьомкину", спогади, видруковані в збірнику "З минулого", та декілька артикулів по мовознавству, розкидані по часописах, – це й все, що залишається наступним генераціям від цього визначного вченого, артиста і літератора. Правда, залишається ще дві платівки з десятками українських пісень, які він наспівав майже під принукою його женеvських приятелів, але й вони не викликали жадного зацікавлення в наших музичних та наукових колах.

"Дала карі оченята, та не дала долі", каже відома українська пісня, яка нібито мала на увазі О. М. Коваленка. Щедро обдарований від природи, надзвичайно гарний собою, аж до домовини залізного здоров'я, непересічної довголітності, блискучої пам'яті, прекрасний промовець, першорядний артист, добрий стиліст і визначний ерудит, О. М. Коваленкові бракувало тільки однієї якості, яка в наші часи є найбільш потрібна, а саме амбіції, і це було для нього фатальне.

Якщо його спогади не будуть знайдені та опубліковані, то для будучих генерацій не лишиться від нього нічого іншого, як декілька рядків в українській енциклопедії, де ні слова не сказано про те, чим він жив ціле життя, про його культурну, артистичну, літературну та патріотичну діяльність. Та ще, ніби з метою підкреслити нехтування, редакція енциклопедії прикрасила цю холодну, офіційну замітку, правдоподібно помилково, портретом якогось невідомого з грубим та неприємним обличчям, риси якого не мають нічого спільного з покійним, який нібито зійшов з української гравюри часів Мазепи.

Автор цих рядків написав про покійного багато документованих та ілюстрованих артикул, який був надрукований у низці часописів на німецькій та французькій мовах, де вперше підкреслено ролю українського елемента в повстанні [на броненосці] "Потьомкин" і де відводиться належне історичне місце його коменданту. Ця публікація буде скромною китицею квітів на могилу одного з визначних діячів українського відродження.

Мих. ЄРЕМІЇВ

Дж.: Єремійв М. Олександр Михайлович Коваленко // Спогади II: Додаток до бюлетеню [Товариства абсолювентів УГА й УТГ]. – 1963. – Ч. 25. – Грудень. – С. 1–4.

Особливості мови в основному збережено.

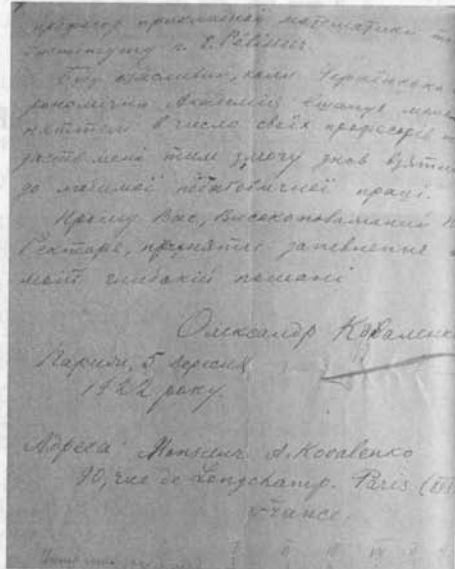
Останні кроки...

По виході із шпиталю О. М. Коваленко оселився в родині д-ра Василя Бачинського. Перебування в родинному колі близьких його серцю осіб дуже його тішило, і він пестливо називав їх "моїми васильками". Він і помер у помешканні д-ра В. Бачинського. Ввечері розмовляв як звичайно. Був ясної свідомости, але дуже благий (слабкий. – Ред.). Коли на другий день, 18 жовтня, дружина д-ра В. Бачинського принесла йому біля 8.30 год. ранку снідання, то він сидів у кріслі (фотелю) майже в природній позиції, але вже мертвий. Одягнений був у піжаму, і все свідчило, що він встав з ліжка та пішов сісти у крісло, бо йому так легше було дихати. Правдоподібно, якихось болів не відчував, бо не взяв приготованих проти болів пілюль, які лежали на його нічному столикові.

Як з його листування, так і за одзивами тих, що з ним зустрічалися, О. М. був, не дивлячись на високий вік, в добрій фізичній кондиції і, мабуть, ще прожив би добрих пару років, як би не трапився з ним нещасний випадок. Він рвав черешні в садку, впав з високої драбини і втерпів внутрішні ушкодження, які згодом привели до різних комплікацій, як, наприклад, ослаблення м'язів, внаслідок чого йому важко було деякий час споживати їжу. Далі він піддався операції одного ока для усунення катаракти. Операція вдалася, і це його дуже втішило, тому він рішив таку ж операцію провести і з другим оком, хоч йому дехто з огляду на виснаження організму і віраджував. Друга операція не була вдала, після неї він мав великі болі й для їх заспокоєння уживав ліки, які знову ж давали хвиливу допомогу, але і спричинялися до дальшого виснаження сил. Тому в останні дні він дуже ослаб і ледве тримався на ногах.

Покійного О. М. поховано на цвинтарі Сен-Жорж (Cimetière de Saint-Georges. – Ред.) у Женеві за участю багатьох чужинців та цілої української колонії. Заупокійні відправи виконав єпископ [РПЦ за кордоном Андрій] Бартошевич і священник о. Сопко (українець).

Дж.: Останні кроки... // Спогади II: Додаток до бюлетеню [Т-ва абсолювентів УГА й УТП]. – 1963. – Ч. 25. – Грудень. – С. 4–5.

Остання сторінка листа Олександра Коваленка до ректора Української господарської академії в Погебрадаг Івана Шовгену за проханням прийняти його лекторського складу. Париж, 5 вересня 1922 р.

Особливості мови в основному збережено.

Проф. Григорій Власович Денисенко

(некролог)

Григорій Денисенко. 1922 р.

8-го серпня 1964 [р.] українська громада в Америці похоронила проф. інж. Григорія Власовича Денисенка. Небідчик понад 30 років належав до професорського складу Української Господарської Академії в Подебрадах у Чехословаччині, у якій у 1927 році набув титул інженера-економіста, та до Українського Технічно-Господарського Інституту в Подебрадах, Регенсбурзі і Мюнхені. Його академічні заслуги полягали не стільки у викладах статистики, яку він, учень сл. п. Федора Щербини і Леонтія Шрамченка, викладав у тих школах від 1928 до 1950 рр., як у галузі шкільної організації і адміністрації. Він, спільно з тодішніми доцентами О. Бочковським, Сапіцьким і проф. С. Гольдельманом, був ініціатором і організатором позашкільної системи навчання, яку треба було запровадити в Українській Господарській Академії (УГА). Протягом 15 років українська молодь училася заочно в УТП, залишаючись на рідних землях чи на еміграції або й у польських в'язницях. Українське шкільництво перед тим не знало цієї методи. Понад 8000 українських курсантів училися заочно і набували фахових знань.

Коли у 2-ій світовій війні московські армії зближалися до Праги, тоді сл. п. Денисенко з кількома молодшими лекторами УТП переконали тодішнього ректора УТП проф. Комарецького вивезти основні надбання школи: підручники, наукові праці та готівку – на Захід. Більшість старшої професури залишилися на місці, надіючись, що большевики вже за них забули і вони спокійно доживуть віку. Сталось, однак, так, що большевики виарештували всіх професорів з Наддніпрянщини і Галичини і вивезли їх до Києва для суду, а УТП уже за чесько-німецьким кордоном, у Плятлінгу, знайшов охорону американців і негайно відновив навчання на широку скалю (у повному обсязі; скаля – масштаб, міра, розмір. – *Рег.*).

Маючи дозвіл від американського губернатора полк. Поспішіля на навчання в УТП, Григорій Власович Денисенко разом із проф. Віктором Приходьком розшукує у Зах. Німеччині професорів, своїх чи з українських шкіл під советами або в Галичині. І ось коли вони прибули до м. Кавф-Боери в Баварії, то тут советська військова комісія схопила їх, щоб насильно вивезти до СРСР. Та комісія мала таблицю "Український Червоний Хрест", і подорожні зайшли до приміщення добровільно, але вихід для них був заборонений. Тільки надзвичайна спритність

Небіжчика допомогла звільнитися з рук чотирьох сильних енкаведистів. Замість увійти в авто перед самими дверима, Денисенко висунув хвору ногу поза дверці авта і почав кричати. Почув це американський поліцист українського роду і забрав усіх до американської комендантури. Українська мова поліциста скоро допомогла виявити, що Денисенко і Приходько є недоторкальні, бо мають охоронний лист від губ. Поспішіла.

Особа Григорія Денисенка була добре відома на Великій Україні в період Визвольних Змагань. Він був політичним провідником уже з перших днів революції 1917 року, коли його на російському Південно-Західньому фронті українські вояки обрали лідером, а після 3-го Універсалу – повітовим комісаром Центральної Ради у Рівному на Волині.

Григорій Власович був майстерним промовцем. Його попереднє знайомство з суспільними рухами, велика начитаність і певна, спокійна вдача додавали його промовам правдивості, ясності і прямо захоплювали слухачів. При виборах до Українських Установчих Зборів у грудні 1917 року він був обраний їх членом від Волинської губернії. Хоч ті Збори не зійшлися через московсько-українську війну і пізніший гетьманський переворот, та вартість одержаного мандату у всенародніх, рівних, прямих і таємних виборах завжди давала йому право говорити іменем українського народу.

Гетьманський уряд арештував Денисенка, як арештував і діячів доби Центральної Ради, і вивіз до м. Біла, на Підляшшу, до табору, в якому він перебував цілу гетьманщину.

Після зміни режиму Григорій Власович повернувся до адміністративної служби і був староконстантинівським повітовим комісаром. У найскрутніший час, коли большевики з півночі, поляки зі заходу, а денікінці з півдня забрали майже всю Україну, а Армія УНР вийшла на тили Денікіна в славний Зимовий Похід, то в районі Винниці – Літина – Летичева утворилася порожнеча, де не було влади, панував страх серед населення через загрозу анархії, злочинного елемента чи ворожого наступу.

Денисенко разом з д-ром Іваном Макухом, Хведором Сумневичем, от. Никифором Гірняком, Дмитром Палієвим, Іваном Лизанівським, Іваном Паливудою та іншими організували у м. Хмельнику (Хмільнику. – *Рег.*) Краєву Раду Брацлавщини, як орган, що мав заступати Уряд УНР, аж до нав'язання зв'язку з Армією і членами Уряду, що були при Армії.

У цьому органі була здійснена повна консолідація і злука територіяльна і політична, в якій цивільні і військові діячі – галицькі й наддніпрянські – творили одно соборне тіло. Після досягнення зв'язку з членами Уряду, Мазепою і Безпалком, ця Хмельницька (Хмільницька. – *Рег.*) Рада була визнана адміністративним органом багатьох повітів Волинської і Подільської губерній.

Коли Польща окупувала Галичину і замирилася з Москвою, а українська армія була обеззброєна, то цивільні урядовці стали політичними емігрантами. Григорій Власович Денисенко опинився у Львові, де він спільно з А. Петренком, В. Дорошенком та ін. заснував Допомоговий Комітет помочі наддніпрянським втікачам.

В канцелярії д-ра Лева Ганкевича були перші зустрічі цього комітету, і сюди приходили всі, що шукали охорони і допомоги. Небіжчик Денисенко до самої

смерти з великою вдячністю згадував родину проф. Мирона Кордуби з Тернополя: пані Кордубова щотижня привозила для наддніпрянців харчі. У 1922 році Денисенко залишив Львів і переїхав до Чехословаччини, на студії в Українській Господарській Академії в Подєбрадах.

Проф. Григорій В. Денисенко, працюючи академічно, не залишив справ громадських і політичних. Він брав участь у видавництві "Українське Мистецтво", у часописі "Слово" в Регенсбурзі, у з'їздах журналістів, українських науковців, нарадах з усіма політичними партіями, що творили Український контактний комітет і виробили основи для Української Національної Ради. Він був членом УНР – як делегат від УПСР – і там був обраний до Президії заступником голови.

Перед виїздом до Америки в 1950 р. він був головою ЦК УСП, що старанням Небіжчика постала через злуку всіх українських соціалістичних партій: УПСР, УСДРП, УСДП, УСРД.

В Америці працював в Українському Технічному Інституті, а останні 12 років – редактором "Голосу Америки" у Вашингтоні. Д. С. Проф. Григорій Власович Денисенко особисто був дуже скромний і не мав зайвої амбіції. Свої наукові праці він переважно не підписував, і через те читацька громада його мало знає.

Він мав велику силу волі та почуття громадської відповідальності. Будучи довгі роки інвалідом, бо мав загоєний туберкульоз коліна, він часто перемагав фізичні недомогання, щоб досягти моральних успіхів.

Був дуже добрим товаришем праці, чутливим до біди ближнього, завше допомагав чим тільки міг. Був толерантний до людей, з якими працював, не зважаючи на політичні переконання. Він був приятелем сл. п. Юліяна Павликовського, Степана Барана, Івана Багряного, д-ра Степана Витвицького і багатьох ін. громадських діячів.

Мабуть, з огляду на ці особисті прикмети Небіжчика його смерть так зворушила українську громаду в Америці, а на його похорони прийшли діячі майже усіх політичних середовищ¹.

Яків ЗОЗУЛЯ

Дж.: Я. З. Проф. Григорій Власович Денисенко (некролог) // Свобода (Джерзі-Ситі і Нью Йорк, США). – 1964. – Ч. 157. – 22 серпня. – С. 3.

Особливості мови в основному збережено.

1. Бавнд Брук. Н. Дж. – 8-го серпня 1964 р. відбувся тут величавий похорон бл. п. проф. Григорія Денисенка. Точно в 1-й годині по полудні зібралися численні українські діячі доби Визвольних змагань на чолі з проф. Іваном Паливодою і з участю Президента УНР в екзилі д-ра Степана Витвицького та Голови ВО Миколи Лівицького, щоб попрощати на вічний спочинок свого товариша у змаганнях за українську державність. Голова ВО УНР Микола Лівицький склав співчуття родині й товаришам покійного Григорія Власовича Денисенка і при цьому відзначив особливі заслуги його як політичного провідника і співучасника в будівництві Української Народної Республіки на рідних землях та при творенні Української Національної Ради на еміграції. Д-р Степан Ріпецький сказав прощальну промову в імені ЦК УСП та редакції "Вільної України" і Української Вільної Громади в ЗДА. Прощали ще проф. Іван Драбатий від УПІ, доц. Ян Шабельський від УТП в Європі та інші. Між присутніми були д-р Кость Паньківський, проф. Яків Зозуля, Антін Батюк, голова УРС полк. Володимир Кедровський, Микола Степаненко та багато військовиків, науковців та інших громадян і приятелів, що прийшли віддати останній поклін Покійному визначному діячеві. Проф. Гр. Денисенка похоронено на Українському цвинтарі в Бавнд Бруку // Свобода (Джерзі-Ситі і Нью Йорк, США). – 1964. – Ч. 149. – 12 серпня. – С. 1.

Олександр Коваленко

Викладачі Української господарської академії в Подебрадах. Сидять зліва направо підполковник Армії УНР Василь Прохода і прем'єр Української Народної Республіки Борис Мартос

18 жовтня 1963 [р.] упокоївся в Женеві на 89-му році життя воєнно-морський інженер, професор Української Господарської Академії та Українського Технічно-Господарського Інституту Олександр Михайлович Коваленко. Ще за два дні перед смертю покійний počував себе дуже добре, снував пляни щодо писання спогадів та статей про чистоту української мови. Це був один з тих небагатьох, що в кінці минулого століття вирішили присвятити своє життя і свої здібності матеріальному й духовому піднесенню українського народу.

Олександр Коваленко народився 28 липня 1875 р. в м. Ромні (Полтавщина) і там закінчив середню школу. Вже в школі він виявив значні здібності до математики і співу. З 14 років він був уже диригентом учнівського хору своєї школи. Після закінчення школи він вступив до технологічного інституту в Харкові. Більшість студентської молоді того часу поза студіями віддавалася танцям, фліртові,

картам або й п'ятиці, а в майбутньому після закінчення студій чекала доброї посади, доброї платні, вигідного одруження і спокійного життя. Але була й невеличка горстка молодих людей, що їх непокоїла доля Батьківщини, свого народу. Студент О. Коваленко належав до цієї ідейної меншости: дбав не так про особисте майбутнє, про кар'єру, як про долю України. Це привело його до Харківської української студентської громади. Це була таємна організація; учасникам її загрожувала в'язниця, висилка в Сибір, перерва навчання на кілька років, пізніше догляд поліції, різні труднощі в підшуканні праці та недовірливе, а то й вороже ставлення начальства.

Тому то мало хто наважувався вступити в члени цієї організації, хоч у трьох харківських вищих школах було в той час понад 6000 студентів, з яких добра половина була українського походження. Коли в 1899 р. я вступив до цієї громади, то в ній було нас тільки 12, в тім числі О. Коваленко, Д. Антонович, Ю. Коллард, Б. Камінський, Я. Мацієвич і М. Русов. На початку 1900 р. ці шестеро заснували Українську Революційну Партію (РУП), що скоро розвинулася у велику підпільну організацію, якої мережа охопила всю Україну з відділами (вільні громади) по багатьох містах із зв'язковими по селах. Одночасно О. Коваленко віддається й культурно-просвітній роботі: розповсюдженню українських книжок й участі в українських хорах та театральних аматорських виставах. Зокрема, члени громади допомагали в організації українських театральних вистав відомому артистові-бандуристові Гнатові Хоткевичеві, що був товаришем О. Коваленка в Технологічному інституті. Гнат Хоткевич, будучи студентом, не належав до Української студентської громади, але розвинув велику і багатобічну національно-культурну роботу як бандурист, скрипаль, письменник, видавець й організатор аматорських вистав. Учасниками його драматичного гуртка були голловно робітники з передмість Харкова та українські студенти, особливо О. Коваленко та Ю. Коллард.

В літі 1900 р. я й О. Коваленко працювали в Лохвиці (Полтавщина) на статистичних роботах. Окрім нас і ще кількох студентів, на цій роботі були учні духовної семінарії та молоді учителі й учительки. Все це були малороси, що розмовляли московською мовою; але під нашим впливом скоро запанувала мова українська, хоч і не дуже чиста. З ініціативи і під проводом О. Коваленка зорганізовано драматичний гурток і ми виставили "Чумаки" [Гвана] Карпенка-Карого. Голловну роль взяв на себе О. Коваленко; він же з місцевим аптекарем Каном були режисерами й декораторами, він же допомагав недосвідченим вивчати ролі та співи. Як красномовний промовець, О. К. не раз виступав на різних зібраннях із промовами – як представник нашої громади.

На весні 1899 р. хвиля студентських розрухів прокотилася по всій Росії: зібрання, маніфестації, нарешті своєрідний страйк – не складати іспитів. Наша громада брала в тім діяльну участь, через те у нас усіх пропав один рік: мусіли залишитися на другий рік на тому самому курсі. 1900 рік пройшов спокійно. Зате в січні 1901 р. прийшла нова хвиля студентських розрухів, провісниця ре-

волюції 1905 року. Я був заарештований на одній маніфестації, після двох тижнів в'язниці висланий з Харкова на два роки й повернувся до університету аж восени 1903 року.

Тимчасом О. Коваленко закінчив університет і працював як військово-морський інженер у Чорноморській ескадрі. Добра платня, гарна уніформа, сам – молодий, гарний, ще й співає милозвучним тенором... Міг мати великий успіх у житті, міг зробити блискучу кар'єру – тільки сиди тихо і вірно служи “царю і отечеству”. А він, замість того щоб горнутись до пануючої верстви і шукати протекції, – більшу увагу приділяв матросам, що здебільшого походили з України.

Наскільки я його знаю, він не був соціалістом ні замолоду, ні пізніше; це був український націоналіст, але не в дусі Миколи Міхновського; це був послідовний демократ, скажім, радикал і революціонер. Коли надійшла революція 1905-го року, вона захопила і його. Він брав участь в “Союзі офіцерів – друзів народу”, був навіть одним з його організаторів, виступав із промовама на мітингах у Севастополі.

Коли почалося повстання на панцерному кораблі “Князь Потемкин Тавричеський”, на якому в той час служив О. Коваленко, то він приєднався до того повстання. Яку роль грав Коваленко в цій події? Дехто каже, що його обрано комендантом на “Потьомкіні”. Якийсь п. Дукельський у “Гомоні України” з 21.III.1964 пише, що Коваленко відіграв “хоч і важливу, але скромну роль” (?), а в іншому місці написав, що Коваленко “майже проти своєї волі відіграв видатну роль”. Якось плутанина!

Мені пощастило знайти спогади самого Коваленка “Былое” (кн. 1–222, 1907) і ще двох учасників цього повстання: Кирила Анат. Пет. Березовського “Одиннадцать дней на Потемкине”, що користав також із записок іншого учасника (Аф. /Опанаса.– Рег./ Матюшенка) і Костянтина Фельдмана “Броненосец Потемкин” (Москва, 1938). Я познайомився також із творами авторів, що пізніше користувалися спогадами учасників, – Пономарьова “Герой Потемкина” (Москва, 1937 р.) і Р. Гоугґ-а “The Potemkin Mutiny” (Лондон, 1960; написана головню на основі спогадів Фельдмана, виданих вже за радянської влади).

Повстання на “Потьомкіні” почалося 14.VI.1905 р. в Тендерській затоці, куди “Потьомкін” вийшов для вправ з гарматньої стрільби. Почалося з того, що матроси відмовилися їсти борщ з червивим м'ясом. Командант панцерника капітан Голіков звелів барабанщикам бити на збір, спитав, чому відмовляються їсти борщ, і обіцяв розслідувати справу. Але його помічник Гіляровський почав кричати, погрожувати розстрілом і т. п. Він думав нетактовними погрозами привести до послуху; навіть викликав озброєну варту і, вихопивши рушницю з рук одного з вартових, вистрілив і тяжко поранив матроса Вакуленчука, якого матроси дуже поважали як політично виробленого.

Слід тут зазначити, що на кораблях Чорноморської фльоти вже давно велася революційна пропаганда. Почулися крики: “Товариші! До зброї! Хай живе свобода!” Матроси кинулися до зброї, почалася стрілянина. Матрос Матюшенко

вистрілив у Гіляровського, і той, тяжко поранений, звалився через борт і потонув. Далі застрілили кап. Голікова, закололи старшого лікаря за те, що він признав м'ясо добрим, хоч оглядав його раніше, як його варили, і бачив, що воно червиве. Ще застрілили двох чи трьох офіцерів, а один сам застрілювався. Прапорщик Алексеев почав жалібно просити: "Пощадіть мене". Його пощадили з умовою, що буде командувати кораблем.

О. Коваленко та ще кілька офіцерів сиділи в той час у кают-компанії, чекали обіду. Чули крики, біганину і стрілянину, але все те тривало дуже коротко. Ввійшло кілька матросів і заявили, що всі офіцери арештовані, а панцерник у руках революційних матросів. Але Коваленкові дозволили вільно ходити по панцернику, бо матроси (...) дивились на Коваленка як на свого.

Пізніше на запитання А. Матюшенка, чи не приєднається хто з офіцерів до повстання, виявили згоду лейтенант інженер О. Коваленко, мічман Калюжний і молодий лікар Голенко. Пономарьов пише, що Коваленко сказав: "Я з радістю приймаю вашу пропозицію". На зібранні матросів обрано "комісію" (рев. комітет) і постановили йти на Одесу, щоб підтримати робітників, що в той час там страйкували. Командиром обрали прапорщика запасу Алексеева, а старшим офіцером – боцмана Мурзака; обидва – люди малоінтелігентні, з вислужених унтер-офіцерів, з політикою цілковито необізнані. По дорозі до Одеси виготовили відозви до населення, до війська і т. п. Відозви кінчалися словами "Геть самодержавство!"

Коли вранці підійшли до Одеси, то звідти приплило до "Потьомкіна" багато човнів. Деякі привезли подарунки: овочевий квас, цигарки, хліб і т. п. Приїхали також три молоді революціонери: Кирил, Афанасій і Фельдман; Афанасій скоро повернувся в Одесу, а ті два залишилися. Але вони не були знайомі ні з воєнно-морською справою, ні з товариським життям і психікою матросів та мусіли рахуватися з впливом Коваленка.

О. Коваленко вже декілька років працював на воєнних кораблях, познайомився з життям матросів, заводив з ними розмови часом політичного характеру, давав тим з них, кому міг довіряти, книжки, часописи, а навіть і революційні видання.

Як уже було сказано, на "Потьомкіні" були здебільшого матроси українського походження. Фельдман і Кирил називають прізвища більш активних: Вакуленчук, Матюшенко, Різниченко, Кулик, Димченко, Зарічний, Денисенко, Костенко, Мурзак, Микишкін, а не Мікішін, як пише П. Ф. у "Вільній Україні" (ч. 42, 1964). Московське прізвище я зустрів лише одно – Личов. Фельдман майже всіх їх називає партійними (соц.-дем.), але треба пам'ятати, що його книжка вийшла в 1938 р. у Москві. Ввесь виступ "Потьомкіна" комуністи приписують своїй організації. Тому про Коваленка Фельдман згадує дуже мало; зате Кирил, книжка якого вийшла в 1907 р., згадує про Коваленка досить часто. Безперечно, дехто з матросів був у зв'язку з більшовиками або з меншевиками, але не всі; напр., Матюшенко не належав ні до якої партії. Матроси не тільки поважали О. Кова-

ленка, а й любили. Тому, не будучи обраним на якусь відповідальну посаду, він силою речей (тут: обставин. – Рег.) відігравав роль командира. В кожному разі, не Алексеев.

Коли в Одесі висадили на берег тих офіцерів, що залишилися живі, то Алексеев (“командир”) і Калюжний звернулися до Коваленка, щоб і їх одпустити на берег. Коваленко говорив про це з Матюшенком, але той сказав, що їхній від'їзд зробив би дуже погане враження на матросів. Кирил також пише, що Алексеев і йому кинувся на шию і з слізьми благав, щоб його відпустити на берег.

Афанасій Матюшенко (дехто неправильно пише Матющенко), син шевця з Деркачів (Харківщина), користувався серед матросів дуже великим впливом, особливо після смерти пораненого Вакуленчука, якого дуже поважали, як розумного і політично розвиненого. Коли серед матросів виникала якась незгода, промова Матюшенка відновляла єдність. Матюшенко був дуже здібний, енергійний, запальної вдачі й амбітний, але не мав ні належної освіти, ні самоосвіти. Він, як пише Пономарьов (стор. 69–70), був під впливом анархіста Бредіхіна, але прислухався до порад Коваленка, визнаючи його інтелектуальну вищість. Добрим поведженням з матросами Коваленко здобув їхню любов в протилежність до інших офіцерів, яких матроси ненавиділи. Цим і пояснюється, що не Алексеев, не Матюшенко, не Кирил грали роль фактичного командира, а Коваленко, хоч його ніхто не призначував і не вибирав.

У перші дні він лягав спати нероздягнений, а серед ночі обходив увесь корабель, чи все в порядку. Від п'ятої години ранку – вже на ногах; також піклується, чи нагородовано арештованих офіцерів. Мабуть, під його впливом офіцерів одвезли в Одесі на берег; принаймні в його спогадах стоїть про офіцерів: “Слава Богу, всі зіхали” (на берег). Під час бомбардування Одеси він стоїть на командному містку поруч з Матюшенком, Кирилом та іншими, а не в трюмі біля машин, як пише п. Дукельський.

Настає драматичний момент: наближається ескадра під командою адмірала Вишневецького: 12 бойових кораблів з 150 гарматами і 48 міноносними апаратами. Адмірал має наказ: арештувати бунтівників або затопити їх разом з кораблем. “Потьомкін” вивішує бойовий прапор і на всіх парах з наведеними гарматами іде назустріч ескадрі. Але на ньому починається метушня, безладна біганина; гармаші відбігають од гармат... А “командир” Алексеев, як пише Кирил (стор. 169), “сидів безпорадно і не міг видавити з себе ні одного звука”; пізніше навіть удавав, начебто зімлів. А тим часом треба було показати себе в повній бойовій готовості, а може, навіть вступити в бій. У цей рішучий момент Коваленко став на сходах, що вели з нижньої палуби на верхню, і скомандував: “Всі на місця! Гармаші до гармат!”

Матроси, почувши команду, зараз же заняли свої місця.

Кирил про цей епізод пише так: “Коваленко в цю хвилину цілковито був на своєму посту, як офіцер і як свідомий борець. Владним, спокійним тоном він стримав усіх... на своїх місцях і відновив скрізь лад і піднесення. Його розпорядливість

піднімала дух у всієї залоги та вселяла бадьорість. Його авторитет як начальника в цю рішучу хвилю зробив величезну прислугу” (стор. 168). Це об’єктивне свідчення Кирила цілком добре і ясно характеризує роль і становище Коваленка на “Потьомкіні” під час повстання.

О. Коваленко був членом революційного комітету на “Потьомкіні”. Постійного голови комітету не було; інколи головував Матюшенко, інший раз – Кирил чи хто інший. У вирішну хвилину, коли вже залишалось мало харчів і вугілля та стояло питання: куди йти – в Севастопіль із повинною чи в Румунію на еміграцію? – головував Коваленко.

Коли до Одеси підійшов транспортний корабель “Веха”, то “Потьомкін” силою “приєднав” його до себе і зробив з нього похідний шпиталь. Коли ж “Потьомкін” ішов назустріч ескадрі, то Коваленко, передбачаючи можливість бою, від імени комітету викликав з “Вехи” лікаря з матеріялами, потрібними при операціях.

Як бачимо, Коваленко поводився як командир. Під час революційних дій роль командира грає не той, кого “призначили” або “вибрали”, а той, хто виявляє силу духа, рішучість, ініціативу і відповідний розум. З дальшого буде ще ясніше, що фактичним командантом на “Потьомкіні” був Коваленко, роль старшого офіцера грав А. Матюшенко, а Мурзак як був боцманом, так ним і залишився.

Двічі пройшов “Потьомкін” поміж двома рядами ескадри. На багатьох панцерниках матроси повибігали на чердак (палубу. – *Ред.*), вітаючи “Потьомкіна” криками “ура” та підкидаючи вгору свої шапки.

Побачивши такий занепад дисципліни, адмірал дав наказ своїй ескадрі йти на Севастопіль. Ескадра повернула й відійшла, але не вся, бо панцерник “Георгій Победоносець” відстав від неї й приєднався до “Потьомкіна”. І з нього висадили офіцерів на берег, а командиром вибрали боцмана Кузьменка. Знову таки Коваленко повчає його, як треба скласти бойовий розклад.

На другий день поїхало з “Потьомкіна” на “Георгій” кілька душ, між ними й Коваленко, бо на ньому почався розкол: частина, головно кондуктори (вислужені унтер-офіцери), хотіли повернутися з повинною в Севастопіль. Коли Коваленко приїхав на “Георгій”, то новообраний командир заступив йому дорогу і не хотів пустити. Але Коваленко одсунув його рукою й вони пішли на зібрання матросів. Тут їх зустріли криком: “Ми їдемо в Севастопіль”. Коваленко виступив на зібранні з промовою й закінчив: “Хай живе справжній народній уряд! Хай живе свобода й справедливість!” Коли він закінчив, голосно залунало: “Ура! Не поїдемо в Севастопіль!”

Коваленко й інші повернулися на “Потьомкін”.

Боцман і вислужені унтер-офіцери все ж таки повернули так, що “Георгій” на другий день знявся з якоря і вийшов у море; коли з “Потьомкіна” загрозили йому бомбардуванням, він повернув назад, але зайшов в одеський порт і там осів на міліні. Така зрада викликала серед матросів велику деморалізацію. Річ у тім, що на “Потьомкіні” було понад 700 матросів, з яких хоч дещо свідомих (розпропагандованих) революціонерів не було більше як 50; не менше було виразних про-

тивників; решта була захоплена революційним виступом, але при невдачі скоро охолола й зневірилася. Цей настрій використала опозиція й вимагала їхати в Румунію. Більшість схилилася до того. Революціонерам довелося погодитися з тим, бо ж скоро могло забракнути палива й харчів, а сподіванки підняти на революцію всю флоту не здійснилися.

19-го червня по дорозі в Румунію на засіданні комітету головував О. Коваленко. З огляду на повне недовір'я до Алексеева обрали новий виконавчий комітет, до якого ввійшли: Різниченко, Костенко й Матюшенко, – та доручили їм командувати на кораблі.

Підійшовши до Констанци (Румунія), "Потьомкін" дав про себе знати салютом з малих гармат. Незабаром приїхали румунські офіцери: начальник порту й лейтенант із крейсера. Їх офіційно зустрів Коваленко і викликав варту для почесної зустрічі. Коли офіцери піднялись на корабель, він скомандував: "Караул, смірно!" ("Варта, струнко!") і повів їх у кают-компанію. Там з ними розмовляли французькою мовою Кирил і Коваленко. Так само Коваленко зустрічав, але вже без урочистости, капітана з російського крейсера, що був у цьому порті. Той ще не знав про повстання на "Потьомкіні" і з'явився у повній парадній формі, щоб привітати панцерник. Коваленкові довелося в'яснити йому його помилку (Кирил, стор. 225).

Не могу за браком місця розповісти про невдачу перших переговорів з румунською владою, відїзд "Потьомкіна" до Феодосії, а потім знову до Констанци і про надання румунською владою азилю (притулку. – *Рег.*) для всієї залози.

54 матроси повернулися на "Потьомкіні" в Севастопіль, а решта й Коваленко залишилися в Румунії. Багато з них пізніше виїхало до Північної або Південної Америки. О. Коваленко поїхав у Швейцарію і аж до 1917-го року жив то у Швейцарії, то у Франції, працюючи як педагог: викладав у середній школі математику й фізику і написав пару підручників.

У 1915–1916 рр. він допомагав В. Степанківському видавати у Швейцарії інформаційний журнал "Л'Україне" французькою мовою. М. Єремів пише, що, перебуваючи в Парижі, він заснував там разом з Винниченком, Федорчуком та іншими українську громаду, організував українські концерти й театральні вистави.

У 1917 р. Коваленко приїхав до Києва і був призначений директором департаменту морського шкільництва Центральної Ради; залишився на цій посаді й за гетьманату, але не довго. В 1919 р. він був призначений Директорією У.Н.Р. секретарем Української Дипломатичної Місії в Парижі. Він жив у Франції аж до часу, коли Українська Господарська Академія в Чехословаччині, розростаючись і поширюючи свій професорський склад, запросила його – як математика й механіка.

З огляду на те що раніше він не був викладачем у Вищій Школі, Українська Господарська Академія запросила його на лектора вищої математики. Але згодом, коли він показав себе добрим викладачем і автором підручників, його перевели в доценти теоретичної і прикладної механіки, а потім він викладав також опір матеріалів.

Видавниче Товариство при УГА видало такі його підручники: "Курс диференціального рахунку" (209 стор. з 28 рисунками), "Курс аналітичної геометрії в просторі" (374 ст. з 79 рис.), "Теоретична механіка" (764 ст. з 145 рисунками), "Курс прикладної механіки".

Це великий вклад у нашу наукову літературу. Недаром один російський професор (Павло Мілюков. – *Ред.*), побачивши на виставці в Празі видання Української Господарської Академії, з великим огірченням сказав: "Так це їм і наша книжка вже непотрібна!"

Треба дивуватися і самовідданій працьовитості О. Коваленка, що за порівнюючи короткий час встиг це все написати, бо ж доводилося йому виконувати й адміністративні обов'язки: впродовж двох років (1923–4 і 1924–5) він був деканом інженерного факультету, а якийсь час заступав проректора Академії.

З огляду на примусову ліквідацію Української Господарської Академії професура її zorganizувала в 1932 р. Український Технічний Господарський Інститут з позаочним навчанням, що в своєму складі мав 87 українських науковців, в тому числі і проф. О. Коваленко. УТП видав ще один його підручник "Основи вищої математики" в 1936 році. За ці всі наукові заслуги Професорська Рада УТП іменувала О. Коваленка почесним доктором у 1960 році.

Легідний, працьовитий, безпретенсійний, він користувався загальною пошаною. Також і діти ставилися до нього з великою симпатією. Впродовж кількох років він опікувався українськими пластунами. Кіш пластунів імени Орлика мав понад 40 членів, студентів УГА та дітей професорів. Звичайно, з усіх пластових вправ дітям найбільше подобалися прогульки над Лабою та плавання човнами під доглядом і керівництвом О. Коваленка. За це українська колонія в Подебрадах жартом прозвала його "адміралом", натякаючи тим і на його керування революційним "Потьомкіном". Пізніше, особливо як керівництво пластунами перейшло до інж. М. Саєвича, молодого лектора УГА, О. Коваленко віддавав свій вільний час праці на невеличкому клаптику огорода. Це була його улюблена розвага в старості, де б він не жив: у Подебрадах, Модржанах біля Праги чи в Женеві.

Коли я жив у Женеві (1952–3 рр.), то разом із М. М. Єремїєвом часто заходив до нього і завжди заставав його за працею то із заступом, то із сапкою на огороді: без сорочки, навіть восени, загорілий, бадьорий, веселий. Ніхто не сказав би, що йому було тоді вже під 80.

Перед самим приходом советського війська до Праги в 1945 р. О. Коваленко виїхав до Німеччини, а потім до Швейцарії, де жив аж до смерти. Жив з того, що доглядав за будинком, де містилася міжнародня організація стандаризації. А пізніше М. Єремїїв виклопотав йому пенсію в 250 шв. франків (прожиточний мінімум). Як я пригадую собі, то йому майже все життя доводилося жити дуже-дуже скромно: чи студентом у Харкові, чи доцентом у Подебрадах із своєю старенькою матір'ю.

Коли йому було вже понад 75 літ, на нього налетів мотоцикліст, збив з ніг, потовк і поламав два ребра. Після кількох місяців шпиталю О. Коваленко видужав

і далі працював, наче нічого не сталося. В 1961 р. О. Коваленко поліз по драбині на вишню, але, видно, драбину не добре приставив, упав разом з нею на цементовану доріжку і знову страшно потовкся. Знову шпиталь. Знову видужав, але вже дуже ослаб і захворів на очі (катаракта). Витримав дві операції: перша пройшла добре, він став добре бачити на одне око і знову зміг читати й писати. Почувався добре, всім цікавився, вболівав дуже, що в емігрантських часописах дуже зіпсована мова, писав спогади.

Ще 24 серпня він писав мені: "Видно, така вже наша доля, щоб уся громадська справа держалася на окремих особах. Але й тепер кожна з тих осіб мусить керуватися гаслом, яким за наших молодих років керувався кожен "свідомий", уявляючи собою "каплю в морі": "А ти, Марку, грай". Отож і ми з Вами, як і замолоду, старались наслідувати того невтомного Марка". Це він мав на увазі Марка Кропивницького. А далі: "Біда в тому, що написати, може, я таки напишу, але де те буде можна умістити? Це проблема. Все ж таки постараюсь написати; дам Василькові на збереження, може, хоч йому вдасться десь умістити хоч і після моєї смерти".

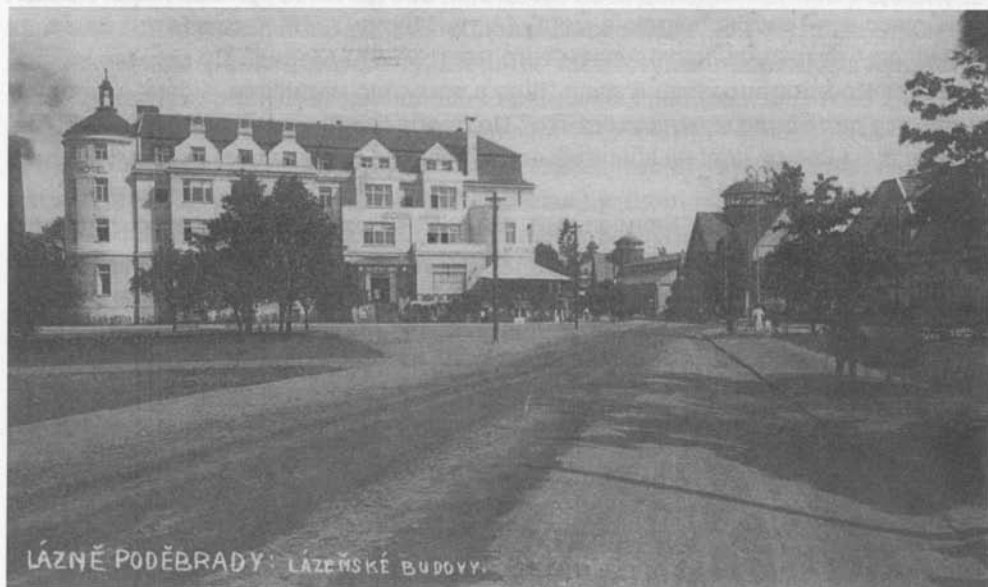
"Василько" – це д-р В. Бачинський, що в його родині О. Коваленко знайшов теплий куток після виходу зі шпиталю (1962), його давній приятель, який опікувався ним як рідним.

Операція на другому оці також пройшла добре. Але, видно, серце не витримало такого напруження. М. М. Єремійв пише мені, що 16-го жовтня був у О. Коваленка і той почував себе добре та мав добрий вигляд, а 18-го вранці пані Бачинська застала його вже мертвим. Хай йому буде пером гостинна швейцарська земля!

Борис МАРТОС

Дж.: Мартос Б. Олександр Коваленко [Текст] // Мартос Б. Визвольний здрив України. – Нью Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1989. – С. 244–253. Передрук за: Мартос Б. Олександр Коваленко // Наукові записки УТТІ. – 1965. – VI (IX).

“Подєбрадці” із Сумщини

LÁZNĚ PODĚBRADY: LÁZEŇSKÉ BUDOVY.

**Учасники Визвольної боротьби
із Сумщини, які навчалися
або прагнули навчатися в Українській
господарській академії в Подєбрадах**

Арештований у Глухові

АНДРІЄНКО Григорій Іванович (24.01.1887, м. Канів Київської губ., тепер Черкаської обл. – після 3.07.1963). Військовий, педагог; учитель Глухівської жіночої гімназії (1914), вчитель Глухівської професійно-техніч. школи (1920-ті); звання – поручник артилерії російської армії та Армії УНР.

Закінчив 3 класи Житомирської духовної семінарії. У 1907-му вступив на службу до дирекції народних шкіл Чернігівщини на посаду помічника секретаря. Тоді ж склав іспит при Чернігівській класичній гімназії на звання учителя повітових шкіл. Дістав місце вчителя в 2-класній школі, а пізніше став її завідувачем. Прослуживши до 1 вересня 1911 р., став слухачем Глухівського вчит. ін-ту, який закінчив у 1914 році. 1 серпня 1914 р. мобілізований до російської армії. 1 травня 1915 р. закінчив Чугуївське військово-училище. До демобілізації служив у 79-й артилерійській бригаді. Після демобілізації працював інспектором 11-ї Київської вищої початкової школи. На цій посаді перебував до 1 жовтня 1919 року. Мобілізований до армії Денікіна. У її складі інтернований у Польщі в т. Стшалкова. Звідти перейшов до української армії. Інтернований у т. Олександрова-Куявського. 27 серпня 1922 р., перебуваючи в т. Стшалкова, подав документи на агр. ліс. відділ УГА в Подебрадах. Не прийнятий “як спізнений”. 23 червня 1923 р., перебуваючи в т. Каліша, знову подав документи на той же відділ. І знову не прийнятий, і знову “як спізнений”. Повернувся в Україну. Арештований у м. Глухові 16 жовтня 1930 року. Судовою трійкою при колегії ДПУ УСРР 9 лютого 1931 р. засуджений за ст. 54–10, 54–13 КК УСРР на 8 років концтаборів.

Реабілітований 3 липня 1963 р. Сумським обласним судом.

Дж.: ДАСО. – Ф. Р-7641. – Оп. 3. – Спр. 486.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 7-7 зв.

<http://www.reabit.org.ua/nbr/?ID=189135>

Запорожець із Конотопщини

БАБИН (БАБІН) Олександр Іванович (3.07.1894, хут. Базилівка Конотопського пов. Чернігівської губ., тепер с. Крупське Конотопського р-ну Сумської обл. – 28.11.1968, Філадельфія, США). Військовий, повстанець, інженер-лісівник; начальник навчальної команди підстаршин 5-ї Січової запорозької дивізії 2-го Запорозького корпусу військ Центральної Ради (10.1917), комендант м. Збаража (11.1917–01.1918) і м. Ромен (01.1919), член гуртка студентів-хліборобів (1924); звання – штабс-капітан російської армії, сотник військ Центральної Ради та Армії УНР.

Народився в сім'ї Івана Івановича і Федосії Микитівни (в дівочтві Бохан). Закінчив дворічні педаг. курси при

Глухівській міській школі (05.1911), Глухівський учительський ін-т (08.1911–05.1914) та 3-тю Київську школу прапорщиків (08.1915). У серпні 1914 р. став вільним слухачем агр. відділу Київського політехн. ін-ту. У "Curriculum vitae" писав: "В грудні 1914 року по призиву вступив до російської армії в 4-й гарматний запасний дивізіон в м. Києві (як вільноопреділяючийся). В травня 1915 року відкомандирований до 3-ї київської школи старшин, котру скінчив в серпні 1915 року. В жовтні 1915 року відправлений на фронт до 16-го Ладозького полку, де і перебував до жовтня 1917 року, маючи за службові та бойові відміни ранг штабс-капітана. В кінці жовтня 1917 року під час виділення українських військових частин на фронтах, вступив до 22-го Івана Гонти полку 5-ї Січової Запор.[озької] Дивізії [2-го Запорозького корпусу військ Центральної Ради]". Командир дивізії Олександр Поджіо в жовтні 1917 р. призначив його начальником дивізійної команди з вишколу українських підстаршин. У листопаді 1917-го призначений комендантом м. Збаража – виконував цей обов'язок до лютого 1918 року. За наказом Центральної Ради в лютому 1918 року переведений зі своєю командою до м. Бердичева, де перебував до наступу большевиків. Разом з німцями, які прийшли в Україну згідно з Берестейськими угодами, "відбув всі бойові події проти большевиків". У березні 1918-го звільнений у відпуску через контузію. У вересні 1918 р. мобілізований до 33-го Охтирського полку, де і служив до повстання проти гетьмана. "Вступив цього ж місяця до 33-го республіканського полку. В січні 1919 року призначений комендантом м. Ромен на Полтавщині. Після оточення Ромен большевиками, а потім і окупації московськими військами і всієї України перебував з 24 січня 1919 року до серпня 1919 року в різних повстанчеських відділах проти московських окупаційних військ. При навалі військ Денікіна відступив у Польщу до Української армії, в котрій і перебував до цього часу. Перебуваю в таборі Щолково (правильно: Щипйорно. – Ред.) при штабі Кордонної бригади. Полк чорних запорожців". Дипломну роботу виконав "дуже добре та оборонив її з успіхом добрим". Диплом інженера-лісівника здобув 4 червня 1927 року. У ЧСР у шлюбі з Марією (1898–1972) народився син Роман (1929–2006).

У 1950 р. разом із сім'єю емігрував до США, мешкав у Філадельфії.

Дж.: Бюлетень Української академічної громади при У.Г.А. в Ч.С.Р. Місячник (замість ч. 10 часопису "Наша громада"). – 1924. – Липень. – С. 23.

Ділимося сумною вісткою... // Свобода (Джерзі Ситі і Нью Йорк, США). – 1969. – № 12. – 18 січня. – С. 5.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 665. – Арк. 11.

Богданівець із Роменщини

БИБІК (БИБИК, БІБИК) Василь Андрійович (10.08.1894, с. Гудими Лохвицького пов. Полтавської губ., тепер Роменського р-ну Сумської обл. – 3.08.1955, Нью-Йорк, США). Військовий та громадський діяч, журналіст, інженер-економіст; член "Української хати" (Одеса, 1917), хорунжий 1-го Українського полку ім. Богдана Хмельницького та 1-го Українського запасного полку, член Студентської грома-

ди т. Щипйорна (1923); звання – хорунжий військ Центральної Ради, поручник піхоти Армії УНР.

Закінчив 1-шу Одеську школу прапорщиків (4.05.1917). В “Описі життя” зазначав: “Мій батько та й увесь рід займався хліборобством. В день мого народження вмерла моя мати, і я ріс і виховувався під доглядом старшої своєї сестри. Коли я скінчив на 12 році свого життя народню сільську школу, моя рідня вирішила в пам’ять моєї помершої матері віддати мене в науку до середньої школи. Але, так як у нашому повітовому місті Лохвиці не було жадної середньої школи, я вступив до Вищої Початкової школи і після двохмісячного перебування в ній перейшов до відкритої в той час приватної Реальної школи; в останній успів скінчити тільки 3 кляси. Школа була російським урядом зачинена. Я стояв на роздоріжжю: відсутність у своєму місті іншої середньої школи, а матеріальний стан батька не давав можливості учитись в іншому місті, то на цьому мусіла скінчитись моя наука. Але, повернувшись у рідне село Гудими, став заробляти гроші як репетитор (мені було в той час 15 років), що дало мені змогу ризикнути поїхати тримати іспити в Миргородську гімназію, в яку й був прийнятий до 4 кляси. Гімназійні роки я більше жив на мною зароблені гроші, як постійний репетитор. Гімназію скінчив в м. Миргороді весною 1916 р., а восени того ж року був прийнятий на правничий факультет Київського Університету, а через 3 місяці, як студент, був покликаний до російського війська”.

3 березня 1917 р. взяв участь у першій українській маніфестації в Одесі. Василь Бібик згадував: “3 березня ст. ст. 1917 року вперше відбулась в Одесі величава українська маніфестація організованого громадянства міста, разом з військом. Наші дві школи прапорщиків студентського складу також брали участь у цій маніфестації. В I школі мій старший річник мав чимало свідомих українців, які одвідували “Українську Хату” в Одесі (головою був знаний військовий лікар полковник [Іван] Луценко – перший самостійник в Укр. Центр. Раді, що в 1919 році загинув на Поділлію в бою проти червоних москалів). Отже, в “Укр. Хаті” було декількома юнаками-студентами 2 березня ст. ст. засновано спілку укр. юнаків у I школі (II школа мала тоді молодший річник, який в більшості складався з москалів). Головою спілки був син відомого українського письменника [Михайла] Коцюбинського – тоді юнак, а нині дипломат-урядовець ССРСР. В ніч з 2 на 3 березня дами-члени “Укр. Хати” – наспіх, але старанно вишили чудовий український прапор для нашої юнацької укр. спілки, під яким ми й вийшли 3 березня на улиці Одеси. Першим прапороносцем був юнкер, нині інж. Сергій Колінський, б. старшина Української Армії. Школи йшли під червоним прапором. На подвіррі касарень 14 стріл. полку, де були розміщені обидві студ. школи старшин, вишикувались юнаки обох шкіл, а українці під своїм жовто-блакитним прапором стали окремо. В цей момент трапився якийсь голосний інцидент між Начальником II школи полковн. Л.-Гвардії М. Омеляновичем-Павленком та завідувачим школами армейським полковником Васильєвим. Між іншим, адьютантом

цього Васильєва був штабс-капітан Орлов, по походженню українець, згодом активний український старшина і громадський діяч.

Нас, українців, дуже цікавила причина інциденту, бо українці з II школи зголосились до нас, щоб йти під укр. прапором. Вийшовши на вулицю (Канатна), розташувались в такому порядку: I школа під червоним прапором, далі українці – під жовто-блакитним прапором і II школа під червоним прапором; за ними кулеметний батальйон, а далі, позаду, Артилерійська (гарматна) школа. Лівим боком їхав на коні од голови проводу шкіл Начальник II школи полковник гвардії [Михайло] Омелянович-Павленко і, зупинившись біля укр. прапору, звернувся до мене з запитом: хто йде під цим прапором. Я відповів, що українці – нащадки запорозьких козаків. Полковник Омелянович-Павленко з приємною усмішкою заявляє, що він є також нащадок славних [за]дунайських козаків і був би радий їхати під цим чудовим прапором. Я відповів, що цим зробить нам велику честь. Полковник Омелянович-Павленко поїхав далі оглядати свою школу, а ми в цей час передали українцям з II школи, що їх Начальник їхатиме на чолі українців, і у нас дуже збільшилася кількість, так що українці виглядали дуже імпозантно. “Одеський Листок” з 4 березня 1917 року про це писав так: “Під час вчорашньої маніфестації Одеса була заскочена несподіванкою, бо популярний в Одесі Нач. II студентської школи юнаків, полк. гвардії, георгієвський кавалер, з перев’язаною раненою рукою, на чудовому рижому коні вів свою школу під сепаратистичним “українським прапором” [Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма. – Київ: Планета людей, 2002. – С. 29–30].

“Будучи ще у військовій школі в Одесі, – читаємо далі в “Описі життя” Василя Бибіка, – я належав не тільки до шкільного українського гуртка, а був членом “Укр. Хати”, а тому, поїхавши як старшина до Туркестану, я зразу приступив до українізації війська в м. Самарканді (?) і через місяць який в кінці червня 1917 р. уже був з українізованим Курінем у Києві в складі 1-го Українського Богданівського полку, а пізніше трохи перейшов з молодими козаками до 1-го Укр. Запасового полку. З цього часу і по сьогоднішній я перебуваю без перерви в українському війську. [В листопаді] 1920 р. разом з Армією У.Н.Р. перейшов кордон Польщі і був інтернований, в якому стані й нахожусь зараз в таборі Щипіорно коло Каліша в складі Запорозької дивізії. Як член таборової Студентської громади займаюся культурно-просвітньою роботою серед вояків. На Україні постійне місце мого перебування в нормальні часи було с. Гудими, Лохвицького пов. на Полтавщині. Василь Бибік, 26/6/1923 р., Польща, таб. Щипіорно”.

Навчаючись в УГА, вів у газеті “Подебраські новини” постійну рубрику “Український огляд”. Дипломна робота “Землеволодіння та землекористування на Великій Україні на передодні революції 1917 року”. В особовій справі диплома немає, але станом на 4 липня 1928 р. Василь Бибік підписувався як “інженер-економіст”. Автор статей “До наших відносин з югослов’янами. З нагоди традиційного вечора студентського радикального клубу “Сл.[ов’яни] Юг.[ославії]” (Наша громада. – Подебради: Українська академічна громада, 1926. – Ч. 3–4 (29–30). – Березень – квітень. – С. 35–38) та “Югослов’янські студенти в Подебрадах” (Наша гро-

мада. – Подебради: Українська академічна громада, 1926. – Ч. 5–6 (31–32). – Березень – квітень. – С. 81–82). Жив у Німеччині, потім у США.

Лицар ордена Залізного хреста і Хреста Симона Петлюри. Довголітній член Товариства абсолювентів УГА, Українського національно-державного союзу і Товариства українських інженерів у США.

В. Приходько у посмертній згадці писав: “Традиції української державности, прапори славетної Української Армії, що воювала і вмирала за цю державність, були для В. Бибика недоторкальною святістю”. Провели козака в останню путь із православної церкви Св. Володимира в Нью-Йорку. В останню дорогу його проводжали президент УНР в екзилі Степан Витвицький, генерал-хорунжий Армії УНР Олександр Загородський, сотник Галицької армії І. Козак, сотники Армії УНР А. Зубенко і проф. Михайло Гавриленко – земляки В. Бибика.

На Українському православному цвинтарі в Бавнд-Бруці на могилі інженера, поручника, лицаря ордена Залізного хреста Василя Бибика з Полтавщини зазначено інший рік народження (1897), дату і місце смерті: 3.07.1954, Нью-Йорк, що суперечить даним некролога й автобіографії.

Дж.: Гордієнко Г. Під щитом Марса (спогади). Мої Подебради (1922–1931). – Т. 2. – Філадельфія, 1977. Посмертні згадки // Свобода (Джерзі Ситі і Нью-Йорк, США). – 1955. – № 152. – 10 серпня. – С. 4. Приходько В. Помер Василь Бибик // Свобода (Джерзі-Ситі і Нью-Йорк, США). – 1955. – Ч. 157. – 17 серпня. – С. 3.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 711. – Арк. 6–6 зв., 24 зв., 128.

Дворянин-повстанець

БЛУДИМКО (БЛУДИМКО-ЛІСОВСЬКИЙ) Іван Космич (Кузьмович) (3.05.1897, м. Глухів Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – 6.11.1984, м. Бостон, США). Військовий та громадський діяч, повстанець, інженер-гідротехнік (4.06.1927); прапорщик 51-го п. Митавського полку російської армії (до 6.01.1918), старшина партизанського ім. Центральної Ради загону (весна 1918) та Запорозької дивізії (6.12.1918–1922), голова Берестейського відділу УЦК (з 1938); звання – сотник піхоти Армії УНР.

Народився в сім'ї дворянина Косьми (Кузьми) Овсійовича Блудимка та Анастасії Грабарової. Закінчив Глухівську казенну чоловічу гімназію (29.04.1915) та Оренбурзьку військову школу. Навчався на правн. ф-ті Харківського ун-ту (1915–02.1916; осінь 1918–6.12.1918). У травні 1922 р. служив у 2-й Запорозькій стр. бригаді. Закінчив агр.-ліс. ф-т УГА в Подебрадах (4.06.1927).

Складав пожертви на українську справу. Член Бостонського відділення Товариства українських інженерів Америки. Співзасновник ОБВУА. Одружений із Вірою Матвієвою, сестрою-жалібницею Спільної юнацької школи. “Покійний був

щирим українським патріотом і борцем за політичну незалежність Українського Народу”, – зазначено в некролозі в газеті “Свобода”.

Нагороджений Хрестом Симона Петлюри.

Дж.: Ільїн О. Український визвольний рух в донесеннях польського агента “Гураля” // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2012. – Вип. 22. – С. 561–569.

Посмертна згадка // Свобода (Джерзі Ситі і Нью Йорк, США). – 1984. – № 218. – 15 листопада. – С. 3.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 720. – Арк. 79–79 зв.

Від Глухова до Аделаїди

БОЖОК Григор (Грицько) Терентійович (4.08.1890, с. Холопків Глухівського пов. Чернігівської губ., тепер с. Перемога Глухівського р-ну Сумської обл. – після 8.08.1993, м. Аделаїда, Австралія). Військовий, громадський та релігійний діяч, інженер-технолог, педагог, священник, публіцист; тенор хору при УГА в Подєбрадах, управитель і викладач званевої с.-г. школи в с. Тісній на Лемківщині (до 1944), командир півсотні Карпатської Січі (03.1939); звання – хорунжий 1-го Українського запасного полку, прапорщик Добровольчої армії (1920), підпоручник Армії УНР.

Закінчив 4 класи 5-ї Одеської гімназії, дворічні курси місіонерів та 2-гу Житомирську школу прапорщиків (1917). В “Описі життя Грицька Божка” читаємо:

“В 1914 році був призваний на військову службу й призначений у 479 Херсонську пішу дружину в місті Одесі, в якій служив від липня 1914 аж до 1917 року. Служив у 1-у Українському запасовому полку, де й захворів на возвратний тиф. Лікувався в Одеському городському госпіталю до вигнання большевицького війська з України німецькою армією. В часи гетьманської влади на Україні служив в українській частині по охороні міста Одеси аж до приходу французьких військ. По відступі французького війська був арештований більшовиками й відсидів 30 днів в особім відділі при большевицькій українській армії. Хворий на черевний тиф відправлен до шпиталю, відкіль і втік, оправивши[сь] трохи від хвороби. Весь час перебування більшовиків на Україні ховався в німецькому хуторі під м. Миколаєвом на Херсонщині. В серпні українськими повстанцями був проложений вільний шлях денікінцям, які на своєму шляху мобілізували весь протибольшевицький елемент до своєї армії. В листопаді 1919 року захворів на тиф і був відправлений до шпиталю в м. Євпаторія. В 1920 р. в січні яко хворий евакуювався на англійському пароплаві за кордон до Єгипту в м. Каїр. В єгипетському шпиталі й таборі пробув аж до 23 червня 1922 року. В час перебування на еміграції належав до українського гуртка дійсним членом до від'їзду з Єгипту. Прибув до Чехії 7 липня 1922 року по дозволу МЗС легально з метою фахо-

вої освіти. В липні 1926 р. скінчив державну вищу школу садівництва та технологічну свинарську школу в м. Мельнику. Спеціалізуватися хочу на технології. Мельник, 31 липня 1926 року”.

Хім.-технол. відділ інж. ф-ту УТА у Подебрадах закінчив 12 травня 1931 року. В 1930-х рр. працював на Закарпатті, коротко виступав у театрі “Нова сцена” в Хусті.

Учасник боїв За Карпатську Україну, зокрема і на Красному полі під Хустом.

Ось що писав Антін Куцинський: “День 16 березня 1939 р. в Хусті й околицях проходить в гарячковій підготовці січових відділів та в постачанні амуніції. Те енергійно виконують українці, колишні учасники Визвольної боротьби: полк. Василь Филонович і пор. Григорій Божок. Вранці того ж дня новоозброєна січова формація виступила з Хусту до Королева над Тисою на допомогу нашим частинам, що стримували наступ мадярських військ на столицю Хуст. Ім'я тієї формації: перша сотня, першого батальйону. Першу півсотню провадив пор. Григорій Божок, а другу – пор. Володимир Вільчик. Обидва вони інженери Української Господарської Академії в Подебрадах, а тепер оборонці Карпатської України, як раніше були оборонцями Наддніпрянської України”.

1939-го арештований угорцями. З 1945 р. в УТП в Регенсбурзі, де 1946 року видав книжку спогадів “Українці в Єгипті”. 1948-го емігрував до Австралії, де брав активну участь у громадському житті, зокрема був членом Союзу українських комбатантів Австралії. Жертвував на українську справу. Член Аделаїдського товариства прихильників Державного центру УНР.

Г. Божок в Аделаїдському осередку НТШ прочитав доповіді “Мікробіологія та хемія виноробного шумування” (1965), “Виріб пива та його дослідження” (1966), “30-ліття відновлення державності в Закарпатті” (1968). 1968 року прочитав лекцію на Світовому конгресі вільної думки у Нью-Йорку.

У “Вільній думці” (Сідней. – 1971. – Ч. 35. – С. 5) опублікував рецензію на книжку Джона Коляски “Книга про русифікацію України” та здійснив низку інших публікацій, зокрема спогадів “Перший зимовий похід”, “Полковник Гнат Стефанів”, “Академічний хор у Празі”, “Закарпатські січовики”, “3 боїв на Карпатській Україні”, “Бій на Красному Полі під Хустом”, статей “Нищення української вищості”, “Новий український науковець (д-р Лев Зозуля)”, “Вища освіта 17–18 століть. Канцелярський курінь у Глухові”, “Комуністичний деспотизм прославляє царський”, “Московська ментальність”, “50-ліття Господарської академії в Подебрадах”, “Все та сама Москва”, “Прославляють царя”. Нагороджений Хрестом Симона Петлюри і Военним хрестом (11.10.1967).

Дж.: Божок Г. Академічний хор у Празі (спогад) // Церква і Життя (Мельборн). – 1973. – Ч. 5. – С. 7.

Божок Г. Бій на Красному Полі під Хустом: (Спомини учасника) // Вільна Україна. – Б. м., 1965. – Ч. 45. – С. 45–46.

Божок Г. Вища освіта 17–18 століть. Канцелярський курінь у Глухові // Церква і Життя (Мельборн). – 1971. – С. 6–7.

Божок Г. Все та сама Москва // Церква і Життя (Мельборн). – 1973. – Ч. 8. – С. 3.

Божок Г. Закарпатські січовики // Вільна Думка (Сідней). – 1971. – Ч. 15–16. – С. 8.

Божок Г. 3 боїв на Карпатській Україні (3 моїх споминів) // Єдність (Аделаїда). – 1950. – Ч. 9. – С. 3–4.

Божок Г. Нищення української вищості // Церква і Життя (Мельборн). – 1969. – Ч. 6. – С. 4.

Божок Г. Комуністичний деспотизм прославляє царський // Церква і Життя (Мельборн). – 1973. – Ч. 1–2. – С. 13.

Божок Г. Московська ментальність // Церква і Життя (Мельборн). – 1973. – Ч. 9. – С. 2.

Божок Г. Нищення української вишості // Церква і Життя (Мельборн). – 1969. – Ч. 7. – С. 4.

Божок Г. Перший зимовий похід (спогад) // Українець в Австралії (Мельборн). – 1972. – Ч. 24. – С. 5.

Божок Г. Перший зимовий похід (спогад) // Українець в Австралії (Мельборн). – 1972. – Ч. 25. – С. 7.

Божок Г. Перший зимовий похід (спогад) // Українець в Австралії (Мельборн). – 1972. – Ч. 26. – С. 4.

Божок Г. Перший зимовий похід (спогад; продовження) // Українець в Австралії (Мельборн). – 1973. – Ч. 1–2. – С. 10.

Божок Г. Новий український науковець (д-р Лев Зозуля) // Церква і Життя. – 1970. – Ч. 13. – С. 6.

Божок Г. Полковник Гнат Стефанів // Церква і Життя (Мельборн). – 1968. – Ч. 13. – С. 5–6.

Божок Г. Полковник Гнат Стефанів // Церква і Життя (Мельборн). – 1968. – Ч. 15. – С. 5–6.

Божок Г. Прославляють царя // Церква і Життя (Мельборн). – 1973. – Ч. 12–13. – С. 7.

Божок Г. 50-ліття Господарської академії в Подебрадах // Церква і Життя. – Мельборн. – 1973. – Ч. 4. – С. 8.

Божок Г. Українці в Єгипті. – Регенсбург, 1946. – 24 с.

Божок Г. *Енциклопедія української діаспори. Том 4 (Австралія – Азія – Африка)* / Уол. ред. Василь Маркус. – Київ – Нью-Йорк – Чикаго – Мельборн: Наукове товариство ім. Шевченка, Національна академія Наук України, 1995. – С. 45.

Кущинський А. Закарпаття в боротьбі. – Буенос-Айрес: в-во Юліана Середяка, 1981. – С. 122.

Радіон С. Нарис історії Товариства ім Тараса Шевченка в Австралії (1950–1975). – Мельбурн, Австралія: Крайова управа НТШ в Австралії, 1976. – С. 1, 99, 108, 123, 124, 135, 149, 161, 175, 182.

Українська висока політехнічна школи на чужині. Том III. Українська господарська академія в Ч.С.Р., Подебради (1922–1935) і Український технічно-господарський інститут (Подебради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1972). – Видання Абсолютів УГА і УТП. – Нью Йорк, 1972. – С. 113.

Українці в Австралії. Том 2. Союз Українських Організацій Австралії. – Мельборн, 1998. – С. 1002.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 727. – Арк. 11–11 зв.

ЦДАВО України. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 1591. – Арк. 52–52 зв.

Сотник артилерії

БОЛОБАН (БАЛАБАН) Віктор (30.08.1898, м. Ромни Полтавської губ., тепер Сумської обл. – після 1927). Військовий та громадський діяч; заст. голови управи Української громади в Кнютанжі-Нільванжі (1924, Mosele France); звання – сотник артилерії Армії УНР.

Закінчив 8 класів гімназії (Переяслав, 1916). Навчався на правн. ф-ті Київського ун-ту Св. Володимира (1918). Служив хорунжим важкого гарматного дивізіону Запорозької дивізії. Бажаючи продовжити навчання, 5 липня 1924 р. написав прохання зачислити студентом до УГА в Подебрадах, але прийнятий не був. На еміграції – у Франції та Люксембурзі. Працював робітником металургійного заводу.

Дж.: Ємець В. У золоте 50-річчя на службі України. Про козаків-бандурників. – Голлівуд, США – Торонто, Канада, 1961. – С. 111.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 737. – Арк. 1–10.

Січовик із Білопiлля

БУДКО Никифор (9.04.1894, с. Тучне Лебединського пов. Харківської губ., тепер Білопiльського р-ну Сумської обл. – після 20.11.1926). Вiйськовий, учитель; звання – поручник штабової сотні 6-ї Сiчової дивiзії Армії УНР.

В “Описі Життя” зазначив: “По закінченні народної школи вступив до Ремісничої школи Лебединського повітового земства і скінчив три класи цієї школи. В 1913 році видержав іспит екстерном при Сумській духовній школі на звання учителя церковно-приходської школи. По мобілізації 2 січня 1915 року досрочно був призваний на вiйськову службу. У вересні 1915 року видержав іспит екстерном при Тамбовській реальній школі за 6 класів. Скінчив 3-у Московську старшинську вiйськову школу 10 травня 1916 року. З початку революції 1917 року служив в Укр. Армії в Запор.[озькій] і 6-й [Сiчовій] дивiзiях до інтернування в Польщі. В Празі слухав матуральні курси при Укр. Реал.[ьній] Гiмназії. До офіційного іспиту не став за браком засобів для прожиття. Хотів на хемічно-технологічний відділ Інженерного факультету. М. Подєбради, 26 жовтня 1926 року”. Дістав відмову. У 1921 р. в Лебединському пов. діяли повстанські отамани брати Будки.

Дж.: Івануценко Г. Повстанський рух 20-х – 30-х рр. ХХ ст. на Сумщині. Т. 1.– Суми: Державний архiв Сумської області, 2011.– С. 32.

ЦДАВО України.– Ф. 2390.– Оп. 1.– Спр. 2.

ЦДАВО України.– Ф. 3795.– Оп. 1.– Спр. 762.– Арк. 1–2.

Його боготворила бразильська біднота

БУКШОВАНИЙ Микола Федорович (9/22.03.1892, с. Бєсiдiвка Роменського пов. Полтавської губ., тепер Недригайлівського р-ну Сумської обл. – 22.06.1944, м. Ерешiнь, шт. Ріо Гранде до Сул, Бразилія). Вiйськовий та громадський діяч, журналіст, поет, лікар, видавець; прапорщик 56-го Житомирського пішого Їмператорської Величності князя Миколи Миколайовича полку (з 12.07.1915), голова Йозефштадського старшинського табору, член редколегії газети “Наш голос” (Йозефiв, 1917), голова Фрайштадтської старшинської громади, хорунжий 4-ї сотні 4-го полку Сiрої дивiзії (1918), ад’ютант начальника штабу Сiрої дивiзії, голова інформбюро Сiрої дивiзії (11.1918–16.05.1919), старшина Української вiйськової мiсії в Польщі (весна 1920), секретар журналу “Син України”, співзасновник журналу “Веселка”, судово-поліцейний лікар Ерешiнського пов., мiський лікар м. Ерешiні (із 1939); звання – хорунжий Армії УНР.

Народився в сім’ї священника Федора Тимофійовича та Марії Петрівни Янівської. Закінчив духовну школу за 1-м розрядом (м. Ромни, 1907) та 4 класи Полтавської духовної семінарії, з якої його вигнали з “вовчим білетом”. Йому заборонили здавати екстерном іспити в Харківському і Одеському учбових округах.

Не прийняли й до гімназії в Петербурзі, аж через два роки дозволили здати екстерном екзамени. Він став студентом Петербурзького психоневрологічного ін-ту (мріяв стати психіатром), але через невиконання мобілізаційних приписів його після 2 курсу послано до війська солдатом. Служив у Лейб-гвардії гренадерському полку в Петербурзі. Закінчив Першу школу прапорщиків (Оранієнбаум, 01.1915). На фронті в Галичині – з 12 травня 1915 року. 1 вересня потрапив в австрійський полон, у якому провів 3 роки (табори Йозефштадт у Чехії і Фрайштадт у Горішній Австрії). “Всі три роки прожив кращим академічним життям: знайомився з українським питанням і студіював модерні мови: англійську, німецьку та французьку та [жив] громадянським [життям] – брав участь в українізації Йозефштадта”. “Життя в таборі було імпульсивне, диспутам не було кінця, національний настрій був високий, “всі пнялись до України”, – говорив він, – кожний старався приготувати себе до майбутньої праці на Українських землях”.

До України повернувся у кінці серпня 1918-го. Звільнившись зі служби, вступив до Київського ун-ту Св. Володимира, а з початком антигетьманського повстання прилучився до своєї дивізії. Під час катастрофи сірожупанників на Волині забраний у польський полон. Карався в “Бугшопак” у Берестейській фортеці. З неволі звільнений “у дні проскурівської катастрофи”. У період бойових дій організував інформаційно-реєстраційне бюро при українській армії. Бажаючи допомогти землякам, які потрапили на чужині в тяжкі обставини, пішов на службу до Американського християнського молодіжного союзу (YMCA). Товаришував з поетами Миколою Вороним і Петром Карманським.

23 квітня 1922 р. одружився з Галею – дочкою письменника Модеста Левицького. Хотів вступити до УГА в Подєбрадах, але дістав відмову. Здобув мед. освіту в Карловому ун-ті (Прага, 1929). У 1930 р., вже вивчивши португальську мову, емігрував до Бразилії. Працював лікарем (Порто-Алегрі, Валойс, Ерешінь). Другим шлюбом, 1930 року, побрався з лікарем Гедвігою-Людмилою Кіссельовою (13.05.1900, с. Олександрівськ, тепер Запоріжжя). Її мати була німкою, а батько чехом (його 1920 року розстріляли більшовики). З мачухою-чешкою була репатрійована до ЧСР. Зі своїм майбутнім чоловіком познайомилася у Карловому ун-ті, мед. ф-т якого закінчила на рік пізніше від М. Букшованого.

У посмертній згадці Семен Кравченко писав: “Товариський, щиросердечний, гуманний, веселий і скромний д-р Букшований дуже скоро завоював собі симпатії та приятельство, а своєю безкорисливістю збуджував “боготворення” між біднотою (...) Передчасна смерть Букшованого вразила ціле місто Ерешінь. Під час похорону місто припинило свою діяльність і вишло проводити свого лікаря на вічний спокій. Префектура влаштувала похорон на міські кошти й поставила гарного надгробника. З ким не приходилося зустрічатись із м. Ерешінь, усі відзивалися з найбільшою похвалою та жалем про передчасну смерть доктора Миколи Букшованого”.

Дж.: Енциклопедія Сучасної України. – Київ: НАН України та ін., 2004. – Т. 3. – С. 569.

Коваль Р. Тернистий шлях кубанця Проходи. – Київ – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2007. – С. 43, 124–125.
Кравченко С. Д-р Микола Букшований // Лікарський вісник. – 1962. – Жовтень. – Ч. 4 (27). – С. 53–55.

Пундій П. Українські лікарі. – Т. 1. – Львів – Чикаго: НТШ у Львові та ін., 1994. – С. 40.
ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 765. – Арк. 10–11.

Сірожупанник із Конотопа

БУРДА Микола (22.12.1896, м. Конотоп Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – після 17.04.1983). Військовий та громадський діяч; член правління Товариства прихильників УНР у м. Фініксі (шт. Арізона); звання – хорунжий Армії УНР, поручник (на еміграції).

Скінчив Конотопську вищепочаткову школу (1914). У 1915 році заведений до російської армії. До Сірої дивізії вступив 1918 року. 16 травня 1919 р. на Волині потрапив до польської неволі. З табору втік і нелегально перейшов кордон ЧСР. Закінчив матуральні курси при Українському громадському комітеті (Прага, 5.03.1925). Працював на Підкарпатській Русі у м. Требішові Кошицького краю Словаччини. До УГА не прийнятий через брак документів про освіту.

У 1974 р. у м. Фініксі (США) вітав президента УНР в екзилі Миколу Ливицького від Союзу українських ветеранів. 17 квітня 1983 р. Микола Бурда керував хором, який співав заупокійну за Миколою Фещенком-Чопівським на його могилі у Фініксі. Член “Української кредитівки”. Нагороджений Хрестом Симона Петлюри і Военним хрестом.

Дж.: В. Ф. Ч. Президент УНР М. Ливицький відвідав Фінікс // Свобода (Джерзі Ситі і Нью Йорк, США). – 1974. – № 69. – 11 квітня. – С. 5.

Дня 17 квітня... // Свобода (Джерзі Ситі і Нью Йорк, США). – 1983. – № 61. – 1 квітня. – С. 7.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 771. – Арк. 1–6.

Гармаш із Білопілля

ВАСИЛЕВСЬКИЙ Микола Олександрович (17.04.1895, м. Білопілля Сумського пов. Харківської губ., тепер райцентр Сумської обл. – після 10.1944). Військовий, інженер-гідротехнік; звання – хорунжий артилерії Армії УНР.

Народився в сім'ї Олександра і Марії Василевських. Закінчив 6 класів Олександрівської гімназії (м. Білопілля, 1913). У “Короткому життєписі” зазначив: “Українець, православний, парубок (...) з 1913 р. по 1 січня 1915 р. служив рахівником в Управлінні правобережних залізниць. З 1 січня 1915 р.

вступив на військову службу однорічником в 4 запасний гарматний дивізіон. На військовій службі знаходився до 17 квітня 1918 року. 17 квітня 1918 р. звільнений по демобілізації Київським військовим начальником. Знов поступив на службу в Управління правобережних залізниць, де знаходився до 28 січня 1919 року. 28 січня 1919 р. мобілізований по наказу Головного Отамана Армії УНР. Служив у Запорозькій дивізії. В Армії УНР перебував до 16 березня 1923 року. 16 березня 1923 року перейшов кордон ЧСР. Зараз знаходжусь на матуральних курсах в Празі. Постійне перебування на Україні: м. Київ, вулиця Златоустівська, будинок ч. 60. 14 липня 1924 року, Подебради”. Батьки мешкали в Києві. Зарахований

29 жовтня 1924 р. на меліорат. підвідділ інж. ф-ту УГА. Диплом інженера-гідротехніка здобув 19 жовтня 1929 року. У листі до Валентина Сім'янціва Гаврило Гордієнко розповів, що орієнтовно у жовтні 1944 р. він перебував разом з М. Василевським у т. Штрасгофа біля Відня. Мобілізований німцями копати окопи "на словацько-австрійських границях". Десь там і безвісти пропав.

Дж.: Сім'янців В. Студентські часи. Спогад. – Вашингтон, ДК, 1973. – С. 55, 73.
ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 791. – Арк. 6, 98.

З діда і прадіда козак

ВЕЛИЧКО Дмитро Микитович (8.11.1897, с. Деπτівка Конотопського пов. Чернігівської губ., тепер Конотопського р-ну Сумської обл. – 22.09.1958, м. Лорейн, Огайо, США). Військовий та громадський діяч, інженер; співзасновник і секретар відділу Українського конгресового комітету Америки у м. Лорейні, голова 50-го відділу Українського народного союзу в м. Лорейні; звання – сотник Армії УНР.

Народився в сім'ї Микити та Єфимії Кузьмівни (в дівоцтві Удод). Закінчив Конотопську гімназію (1916). У "Curriculum vitae" зазначив: "Батько Микита з діда і прадіда козак. Мати Єфимія – дочка козака Кузьми Удода. Батьки і я віри православної. Середню освіту закінчив у Конотопській гімназії в 1916 р. З травня 1916 р. по грудень 1917 р. – на російській військовій службі. 1918 рік перебув дома у батьків. Осінню 1918 записався студентом до Київського університету Св. Володимира на фізико-математичний факультет, але лекцій слухати не міг, бо по незалежнім від мене обставинам мусів виїхати додому. З листопада 1918 р. по травень 1919 р. – в Сірій дивізії Армії У.Н.Р. З травня 1919 р. по грудень 1919 р. в полоні в Поляків. З грудня 1919 по вересень 1920 жив у Галичині. З травня 1920 р. і по цей час у Армії У.Н.Р. Дмитро Величко. 20 травня 1922 рік". Член Спілки українських інженерів (Варшава).

Звертався до ректорату УГА в Подєбрадах із проханням прийняти його на навчання, але дістав відмову. Одружений з Марією Пужак-Величко. Співтворець товариства "Український Народний Дім у Лорейні". Нагороджений Воєнним хрестом (25.02.1969). Помер через рак шлунку. Похований на Українському православному кладовищі Св. Андрія Первозваного у Бавнд-Бруці (шт. Нью-Джерзі, США). Навіть у 2006 році, через 58 р. після смерті Дмитра Величка, його пам'ятають і згадують як головного організатора громади. А. Крайчик і Є. Бачинський пишуть: "Енергійним і вмiлим організатором громади і її розвитку був інж. Дмитро Величко. Громада збудувала католицьку і православну церкви, Український дім, парафіяльну школу, виникли активні осередки УКК,

УНСоюзу, “Провидіння”, “Народної Помочі”, СУА, ООЧСУ, Пласту, Кредитової кооперативи й інші. Вся їхня багатогранна діяльність була спрямована на збереження української національної ідентичности і на допомогу братам в Україні”.

Дж.: 3 глибоким смутком... // Свобода (Джерзі-Ситі і Нью Йорк, США). – 1958. – № 188. – 1 жовтня. – С. 4.

Крайчик А., Бачинський Є. Добрі діла не пропадають // Свобода. Видає Український Народний Союз. – 2006. – № 5. – 3 лютого. – С. 7.

Подобег П. З-під Конотопа до Аризони: невігадані історії вояків Армії УНР. – Івано-Франківськ: “Місто НВ”, 2017. – С. 228–230.

У безмежному болі... // Свобода (Джерзі-Ситі і Нью Йорк, США). – 1958. – № 188. – 1 жовтня. – С. 4. ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 800. – Арк. 8–8 зв.

Козак Армії УНР

ВЛАСЕНКО Федір Омелькович (11.11.1906, с. Дубовичі Глухівського пов. Чернігівської губ., тепер Кролевецького р-ну Сумської обл. – після 1926). Козак Армії УНР.

Закінчив Глухівську міську школу (1917). У “Curriculum vitae” зазначив: “Революційні події, а також зруйнування нашого господарства [в] 1918 році примусило нас переїхати в м. Мелітопіль на Таврії, де не було змоги продовжувати освіти. 5 червня 1920 року вступаю до Української армії, з якою пізніше в цьому році й був інтернований до Польщі. Мандруючи по таборах у Польщі, я весь час з невеликими перервами продовжував свою освіту. Року 1922 у таборі Щепіорно вступаю на курси середньо-шкільників, а з відкриттям Реальної школи вступаю до неї. Переїхавши до табору Каліша, який пізніше переіменували в Українську Станицю, де я в 1924 році вступив до гімназії ім. Т. Шевченка, яку скінчив року 1926”. Подав заяву до УГА в Подєбрадах, але дістав відмову.

Дж.: ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 820. – Арк. 31.

Лицар Хреста Симона Петлюри

ГАВРИШ Лука Павлович (18/31.10.1886, с. Гудими Лохвицького пов. Полтавської губ., тепер Роменського р-ну Сумської обл. – після 12.03.1968). Військовий та громадський діяч, учитель, інженер; звання – сотник Армії УНР.

Народився в сім'ї Павла Павловича та Явдохи Ярмолаївни (в дівоцтві Головокова). Закінчив 4 класи вищепечаткової школи (1913) і дворічні педаг. курси (1915) у волосному м. Глинську Роменського повіту. “В армії служив 5 місяців

козаком, 4 місяці юнаком і останній час старшиною до звільнення в запас в лютому місяці 1918 року". Провчителював у початковій школі рік, пішов до Армії УНР (1919). У польських таборах працював у нижчій початковій школі для козаків і навчався на курсах середньої школи при культурно-освітньому відділі 2-ї Волинської дивізії. Викладав українським пластунам у т. Щипйорна (11.1921–08.1923). Переїхав до ЧСР. У Празі успішно закінчив матуральні курси при Українському громадському комітеті (1.09.1924). 29 вересня 1924 р. був зарахований студентом-стипендіатом інж. відділу меліорат. підвідділу УГА. Станом на 21 жовтня 1924 р. до Подєбрад не прибув.

У листі до підполковника Армії УНР Василя Проходи 9 січня 1939 р. критикував вороже ставлення ПУН до керівництва УНР за співпрацю з поляками в 1919–1920 роках. Наголосив, що "українська проблема ускладнюється відсутністю одного ведення". На його думку, "один провід було б легко утворити при трохи добрій волі. Але цієї доброї волі, – наголошує він, – у наших політиків бракувало і буде бракувати". Делегат 8-го з'їзду Союзу бувших українських старшин у Чехах, який відбувся у Празі 22 січня 1939 року.

У 1962 р. очолив Українсько-австрійський комітет із будівництва пам'ятника українським скитальцям – жертвам табору у Гмінді (тут у часи Першої світової війни знайшло останній спочинок 7398 українців, з них 56% дітей до 5 років). "Мистець-різьбар Григорій Крук безкоштовно створив і відлив у гіпсі композицію "Втікачі", яку після прихильної оцінки німецькими мистцями вирізьблено в граніті. Виміри пам'ятника: 3.50 метра висота, 1.78 метра ширина і 1.12 метра глибина". Пам'ятник урочисто відкрито 26 вересня 1969 р. у Відні в парку, на який перетворилося українське кладовище, за участі українців, австрійців, зокрема мера м. Гмінда Франца Халоупека, членів міської управи, українських та німецьких священників, українського хору, оркестру залізничників Гмінда і представників німецьких організацій. Нагороджений Хрестом Симона Петлюри та Воєнним хрестом (12.03.1968).

Дж.: Кентій А. Збройний чин українськеих націоналістів. Т. 1: 1920–1942. – С. 214 // <http://oun-ura.national.org.ua/lib/kentiy/r205.html>

Лиманець В. Союз б. Українських старшин в Чехах // Тризуб. Тижневик. – 1939. – Ч. 8 (658). – 26 лютого. – С. 4.

Тесля І. Поминки на Українському цвинтарі в Гмінді // Свобода (Джерзі-Сіті і Нью Йорк, США). – 1977. – № 258. – 23 листопада. – С. 2.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 850. – Арк. 6, 8–8 зв., 10 зв.

Освіту здобув у Конотопі

ГАЛУШКО Дмитро Олександрович (?) (24.10.1899, с. Гнідинці Лохвицького пов. Полтавської губ., тепер Варвинського р-ну Чернігівської обл. – 31.07.1942?). Військовий, повстанець, інженер-економіст; секретар кон'юнктурної комісії екон.-кооп. ф-ту УГА в Подєбрадах (комісії стеження за екон. кон'юнктурою; з 04.1924); звання – хорунжий Армії УНР.

Народився в сім'ї Дарії Галушко. Навчався в Прилуцькій гімназії (1909–1914), звідки перевівся до Конотопської чоловічої гімназії в Чернігівській губ., яку за-

кінчив 1917 року. Інтернований до румунських таборів “разом з Партизанським отрядом” (1920). Звідти переїхав до ЧСР задля навчання в УГА (5.09.1922). Одружився зі студенткою академії Марією Захарченко (7.10.1926). Дійсний слухач екон. відділу екон.-кооп. ф-ту (1922–1926). На засіданні семінару прикладної економіки прочитав реферат “Грошова реформа в ССРСР”. У 1927 р. здобув диплом інженера-економіста УГА в Подебрадах.

Можливо, повернувся в УСРР. У “Книзі пам’яті Магаданської області” зазначена доля Дмитра Олександровича Галушки з Полтавської губернії: арештований 1933 року, засуджений “трійкою УНКВД по Дальстрою” 7 червня 1942 р. за ст. 58. Розстріляний 31 липня 1942 року. Реабілітований у вересні 1992 року.

Дж.: Книга памяти Магаданской области // <http://histpol.pl.ua/ru/kniga-pamyati/kniga-pamyati-repressirovannykh?id=3825>

Українська висока політехнічна школи на чужині. Том III. Українська господарська академія в Ч. С. Р., Подебради (1922–1935) і Український технічно-господарський інститут (Подебради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1972). – Видання Абсолютентів УГА і УТПГ. – Нью Йорк, 1972. – С. 70–71. ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 866. – Арк. 5, 7, 12.

Хоробрий богданівець із Глухова

ГАЄВСЬКИЙ Левко (Лев) (1898/1899, м. Глухів Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – 20.07.1935, м. Отводськ під Варшавою). Хорунжий Богданівського полку і полку Чорних запорожців Армії УНР.

“Син артиста української сцени”. З 5-го класу Ніжинської комерц. школи вступив вільноприділеним до 18-го драгунського полку. У квітні 1917 р. перейшов до 1-го полку ім. Богдана Хмельницького. Воював проти большевиків і денікінців. Іван Омелянович-Павленко та Юрко Тютюнник “цінили дуже його як очайдушно-хороброго, завязтого вояка й незамінного виконавця”. Був поранений у грудну клітку.

Учасник Першого зимового походу. Лицар Залізного хреста (1920). Воював також і у лавах Окремої кінної дивізії Армії УНР. Останнє місце служби – 1-ша Запорозька гарматна бригада (командир – підполковник Семен Лощенко). На початку 1920-х співпрацював з Українським народним театром ім. Івана Тобілевича. На Самбірщині та Лемківщині в бібліотеках організовував українські аматорські вистави, через що поляки змусили його виїхати в інші місцевості. У складі трупи Юрія Гаєвського Л. Гаєвський активно гастрював у Речі Посполитій. “Трупа виставляє

здебільшого п'єси побутового і вокального характеру. За час з листопаду минулого року трупа побувала в таких містах: Чортків, Ченстохова, Петроків, Лодзь, Вадовиці, Живець, Більсько, Рабка, Маків, Суха, Мисливиці, Бальварія, Освінцім (Освенцим. – Рег.), Хшанів, Бохня, Андрихів, Неполомиці, Ярослав, Радимно, Стрий, Сколе, Старий Самбір. Центром праці трупи були Вадовиці, де вона мала свою базу протягом майже цілого року, даючи вистави для інтернованих в Таборі. За цей час дано було там 102 безплатних вистави”.

Мешкав в Ужгороді “по вул. Капітульській, Учительський устав”. 5 серпня 1923 р. подав заяву на вступ на матуральні курси УГА, але через брак документів не прийнятий.

Останній рік життя працював у Товаристві “Просвіта” – “як інкасент членських вкладок у Львові”. У могилу звели сухоти. Похований на цвинтарі Воля у Варшаві 23 серпня. “Так бажав умерти на рідній землі, яку пристрасно любив, а прийшлося лежати на чужині!”

Дж.: Напис на хресті на могилі Левка Гаєвського на варшавському цвинтарі Воля. Посмертні згадки. Чергова жертва емігрантських злиднів // Діло (Львів). – 1935. – Ч. 208. – 7 серпня. – С. 7

Ставничий І. З театрального життя у Станиславові // Альманах Станиславівської землі, Т. – 1. Нью-Йорк, 1975. – С. 575.

Хроніка // Театральне Мистецтво. Місячник театру і сцени (Львів). – 1922. – Вип. 2. – 12 травня. – С. 27.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 214–215.

Залізний із Сумщини

ГОЛИК Василь Михайлович (26.02.1894, с. Хотінь Сумського пов. Харківської губ., тепер Сумського р-ну Сумської обл. – після 9.03.1930). Військовий та громадський діяч, інженер-гідротехнік; член Товариства українських інженерів (1930-ті); звання – поручник 3-ї Залізної дивізії Армії УНР.

Закінчив Хотінську двокласну школу (1908). Склав іспит на однорічника II розряду (1913). Служив у російській армії (10.1914–01.1918). Закінчив Оранієнбаумську школу прапорщиків (10.07.1918). В українській армії – з листопада 1918 р. до 15 травня 1924 року. 8 червня 1924 р. закінчив гімназію ім. Тараса Шевченка. Дійсний слухач гідротехн. відділу інж. ф-ту УГА в Подєбрадах (1924–1928). Захистивши дипломний проект з “успіхом дуже добрим”, здобув спеціальність інженера-гідротехніка (1929). Працював у м. Градець-Кралове на будівельній фірмі “Khaml a Novak” (9.03.1930). У квітні 1930 р. Комітет допомоги студентам УГА в ЧСР звернувся до проректора УГА з проханням не видавати диплома Василю Голику у зв'язку з його заборгованістю в 475 чеських крон перед комітетом – аж до часу, доки той не поверне кошти. Голова комітету стверджував, що організація має “його, Голика, власноручно підписане зобов'язання щодо погашення його боргу”.

Дж.: Наріжний С. Українська еміграція. Культурна граця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. – Прага, 1942. – Студії Музею Визвольної боротьби України. – Т. 1. – С. 241. ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 906. – Арк. 96, 98 зв., 105, 110.

Здобував освіту в Конотопі

ГОРБАТЕНКО Іван Семенович (22.06.1895, м-ко Веркіївка Ніжинського пов. Чернігівської губ., тепер с. Вертіївка Ніжинського р-ну Чернігівської обл. – після 07.1924). Хорунжий 1-ї Сірої дивізії, сотник 6-ї Січової дивізії Армії УНР.

Народився “від батьків українців-хліборобів – Семена Володимировича Горбатенка і його шлюбної дружини Євдокії Омелянівни (дівоче Салівон)”. Закінчив Веркіївську народну земську школу, Конотопську чотирикласну міську школу, мех. відділ Ніжинської с.-г. техніч. школи (1915). Проходив практику на Дубов'язівській цукроварні Конотопського пов. (1912, 1913) та Щучанській цукроварні того ж пов. (1914 – як практикант, 1915 – як черговий слюсар). Мобілізований до російської армії (12.1915). Закінчив 1-шу Київську школу прапорщиків (15.01.1917).

На Північному фронті з українізованим курунем 168-го запасного пішого полку приєднався до 21-го армійського корпусу. З приходом німців звільнився з армії та працював слюсарем і креслярем на Дубов'язівській цукроварні. Під час повстання проти гетьмана вступив до 1-ї Сірої дивізії Армії УНР. У 1919 р. інтернований поляками на ст. Печанівка (тепер Козятинської дирекції, розташована в Романівському р-ні Житомирської обл.). Разом із 6-ю Січовою дивізією повернувся до України (05.1920). 21 листопада 1920 р. інтернований у складі 1-ї Кулеметної дивізії. Звертався до ректорату УГА (07.1924) з проханням зарахувати його до академії, утім дістав відмову через брак освіти (2.09.1924).

Дж.: ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 922. – Арк. 13.

Випускник Олександрівської гімназії в Сумах

ДАХНЕВСЬКИЙ Петро Євгенович (23.08.1887, м. Валки Харківської губ., тепер Харківської обл. – 10.05.1928, ЧСР). Військовий, громадський і кооп. діяч; член управи Товариства українських кооператорів при УГА в Подебрадах; звання – сотник 6-ї гарматної бригади 6-ї Січової дивізії Армії УНР.

Народився в сім'ї Євгена Павловича та Любові Петрівни (в дівочтві Карпова). Закінчив Олександрівську гімназію (Суми, 1907). Навчався на правн. ф-ті ун-ту (1907–1912). Допущений до державних іспитів, але через матеріальну скруту, сімейні обставини та військову службу не складав

їх. Закінчив Миколаївське артилерійське училище в Києві. В українській армії – з 1917 року. Інтернований у т. Ланцута. Станом на 23 червня 1922 р. Петро Дахневський – сотник. Навчався в УГА в Подєбрадах. У вересні 1925 р. лікар УГА Модест Левицький виявив у нього сухоти. “Студ. Дахневський має активну форму туберкульозу обох легенів і конче потребує відпустки, аби лікуватися у кліматичній місцевості”. 10 травня 1928 р. сотник Петро Дахневський помер у лікарні. “Извещаю Вас, что Петр Евгеньевич Дахневский, студент Вашей академии, Умер 10 мая с/г. Похоронъ 27 в субботу 12.V. Заведующій хозяйством здравници Г. Федоров”, – такий лист прийшов в УГА.

Дж.: Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. – Прага, 1942. – Студії Музею Визвольної боротьби України. – Т. 1. – Підпис під фотографіями 381, 382.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 974. – Арк. 9–10, 25, 33 зв.

Хорунжий Чорного куреня

ДИДОВ Степан (9.12.1896, м. Суми Харківської губ. – після 15.01.1929). Військовий та громадський діяч, повстанець, художник; голова Української ради 159-го полку російської армії (14.03.1917), голова ради 3-го Українського полку (Київ, 2.07.1917), голова дивізійної ради 16-ї пішої дивізії (1917), командир кулеметної сотні 4-ї Київської дивізії Армії УНР (1920), член Співки художників (т. Орадя-Маре, Румунія, з 1921); звання – хорунжий Чорного куреня Гайдамацького коша Слобідської України військ Центральної Ради, 4-го полку Січових стрільців Осадного корпусу та 4-ї Київської дивізії Армії УНР.

Закінчив чотирикласну міську школу та два класи 2-ї приватної гімназії Ізмайлова. Готувався до вступу в Білгородський учит. ін-т, але за два тижні до іспитів (15.08.1915) мобілізований. Закінчивши Київську п. старшинську школу (19.01.1916), відбув до 159-го полку, де перебував “до Великої революції, з початком якої почав українізовувати козацтво полку”. “Брав участь в обороні Києва в чорних гайдамаках під час першої московської навали”. Учасник антигетьманського повстання. “19 січня 1919 року почав битись на фронті проти комуністів у складі 4 полку січових стрільців. Весь 1919 рік перебував на фронті. Ранений у голову. Залишився хорий на тиф у шпиталі в Староконстантинові під час відходу армії в запліля. Згодом був у партизанах [Якова] Шепеля [у відділі сотника Степанишина]. Вступив знов до армії і брав участь в боях в 4 Київській дивізії і під час відступу перейшов Дністер [до Румунії], де 11 падолиста був інтернований [перебував у т. Орадя-Маре]. Не бажаючи марно тратити часу, перебрався в ЧСР з метою студіювати”. Відрахований з УГА через відсутність в академії (18.01.1923). У травні 1923 р. збирався поступати у Вищу техніч. школу в м. Брно (ЧСР). У грудні 1928 р. планував по завершенні навчання “улаштуватись між своїм людом на Волині чи в Карпатах”. У листі до полковника Василя Філоновича 14 грудня 1928 р. писав: “Сьогодні говорити про Україну-волю, не знаючи, яка ця Україна, має бути смішно. Пора вже трохи поучитись у Європи.

Мені не все рівно, яка Україна буде, я не бажаю Україні большевицького зразку, не бажаю її бачити гетьманською, не бажаю її мати й буржуазно-парламентарною, бо я вихожу від господаря отої України, українського робочого класу і кажу, коли йому буде добре, тоді й Україні буде добре. Виходячи з цього заложення, я уявляю собі Україну вільну, незалежну, нероздільну, з широкою кооперацією як Дніпросоюзи, Дніпробанки, Українбанки, з синдикатами. Бачу на Україні історичний устрій рад, отже, бачу якусь конкретну Україну, а не туманне пятно. Галичане великі націоналісти, а що практично у революцію дав їх націоналізм?” У січні 1929 р. жив у м. Брно.

Дж.: Власенко В. “Не може бути українцем той, хто не самостійник” (тема малої батьківщини в листуванні В. Филоновича із земляками) // Сумський історико-архівний журнал (Суми). – 2012. – № XVI – XVII. – С. 26–44.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 988. – Арк. 2.

Комісар Армії УНР Першого зимового походу

ДЕНИСЕНКО Григорій Уласович (Власович) (23.01.1893, м-ко Сміле Роменського пов. Полтавської губ., тепер село Роменського р-ну Сумської обл. – 5.08.1964, Вашингтон, США). Військовий та громадський діяч, службовець, просвітянин, інженер-економіст, журналіст, науковець; заст. голови Рівненської повіт. народної управи (літо 1917 – літо 1918), пов. комісар Волинської губ., помічник армійського прифронтового комісара при Армії УНР (кін. 1918 – кін. 1920), член управи Видавничого товариства при УГА в Подебрадах (1923); асистент кафедри статистики і лектор УГА в Подебрадах, завідувач Техніч.-друкарського бюро УТГІ (ЧСР), доцент приватно-господарської статистики УТГІ (м. Регенсбург, Німеччина, з 1946), професор статистики УТГІ, заступник голови Товариства прихильників УГА (1947), член Сенату УТГІ (1950–1951), професор Українського технічного інституту (Нью-Йорк), член-кореспондент УВАН у США, член президії Української національної ради від УПСР, заст. голови Президії УНР, співробітник редакції радіо “Голос Америки”.

Народився в сім’ї “безконфесійного” селянина-хлібороба Уласа Денисенка. Закінчив Полтавську земську фельдшерську школу (1915). Служив у Роменському пов. земстві (1915) та російській армії (кін. 1915 – кін. 1917). Працював у губ. і пов. радах Волинської губернії. Українізував військові частини в російській армії (поч. 1917 – літо 1918).

Депутат Трудового конгресу (1919).

За часів гетьмана Павла Скоропадського “висланий німецькими військовими владами за межі тодішньої Української Держави” (до табору в м. Біла, нині Біла Підляська, Польща). Перебував на “адміністративно-політичних” посадах – повіт. комісаром у різних повітах Волині, зокрема в м. Старокостянтиніві. З 1920 р. – на еміграції у Львові. “В період з 1917 до останнього часу працював як на теренах

Наддніпрянської України, так і на еміграції в різних культ.-просвітніх організаціях та в галузі Журналістики. За сім років після шкільної лави шляхом самоосвіти працював над поповненням загально-освітніх знань, а також набув теоретичну підготовку для систематичного студіювання соціальних та економічних наук". Г. Денисенко спільно з Никифором Гірняком, Дмитром Паліївим, товаришем міністра внутрішніх справ Іваном Макухом, губернським комісаром Федором Сумневичем, міністром пошти і телеграфу Іваном Паливодою та ін. створили 10 грудня 1919 р. у м. Хмільнику (нині Вінницької обл.) Крайову раду Брацлавщини як адміністративний орган кількох повітів Волинської і Подільської губерній. На поч. 1920-х у Львові спільно з А. Петренком та В. Дорошенком створив Допомоговий комітет наддніпрянським втікачам.

Зарахований на статист. відділ екон.-кооп. ф-ту (1922). Професор УГА Олександр Мицюк писав про Григорія Денисенка "як громадського діяча, що в ролі комісара при Армії Укр. Н. Республіки, при ген. [Михайлові] Омел.[яновичу]-Павленко, проробив з ним найтяжчий відомий похід укр. військ по большевицьким тилам" (йдеться про Перший зимовий похід Армії УНР).

Під час навчання в УГА захворів, про що свідчить довідка від 12 грудня 1923 р. за підписом лікаря Модеста Левицького: "Студ. Денисенко Григорій має туберкульозу коліна і потребує відпустки місяців принаймні на два для приміщення в санаторії". Того ж дня деканат погодився на його відпустку. Есер. Учасник 3-го звичайного з'їзду ЦЕСУС у Празі (30.05.1925). Під час семінару політичної економіки підготував і прочитав реферат "С. Подолинський і його соціально-економічні погляди".

Публікувався у виданнях "Український інженер" (Подебради) та "Наша громада" (День двох великих історичних актів. З нагоди національного свята 22 січня // Наша громада. – Подебради: Українська академічна громада, 1925. – Ч. 1 (15). – Січень. – С. 1–6; Міжнародні позиції Українського визвольного руху // Наша громада. – Подебради: Українська академічна громада, 1925. – Ч. 5 (19). – Травень. – С. 4–8).

Захистивши "з успіхом дуже добрим" дипломний проект на тему "Конкретні можливості економічних стосунків України і Чехословаччини", здобув фах інженера-економіста (06.1927). По Другій світовій війні перебував у Німеччині. Саме йому належить ідея перенести УТП в Регенсбург, бо "українці мають там підтримку американської військової влади, а це в сучасних умовах є дуже важливий фактор". Був прихильником розгорнення УТП "в повну високу школу – Українську Політехніку". У Регенсбурзі став редактором (разом з лектором К. Ніщенком) підручника курсу англ. мови, який у липні 1945 р. видав УТП. Співпрацював у видавництві "Українське мистецтво", з часописом "Слово" та журналом "Вільна Україна". Автор статті "Український господарсько-технологічний інститут як спадкоємець Української господарської академії. Короткий нарис з історії постання УТП" (Вісті УТП. Орган внутрішньої інформації професорів і учнів школи. На правах рукопису (Регенсбург). – 1947. – Ч. 5. – Травень. – С. 25–29).

У США брав участь у розбудові Організації українських соціалістів. Жертвував на українську справу. Мав дружину Катерину. Яків Зозуля писав про нього: "Був дуже добрим товаришем праці, чутливим до біди ближнього, завше допо-

магав, чим тільки міг. Був толерантний до людей, з якими працював, незважаючи на політичні переконання. Він був приятелем сл. п. Юліяна Павликовського, Степана Барана, Івана Багряного, д-ра Степана Витвицького і багатьох ін. громадських діячів. Мабуть, з огляду на ці особисті прикмети Небіжчика його смерть так зворушила українську громаду в Америці, а на його похорони приїшли діячі майже усіх політичних середовищ”.

Похований на Українському православному цвинтарі в Бавнд-Бруці.

Дж.: Дипломований інж. Григорій Денисенко помер у Вашингтоні // Свобода (Джерзі-Ситі і Нью-Йорк, США). – 1964. – № 146. – 7 серпня. – С. 1.

Зозуля Я. Пам'яті Григорія Власовича Денисенка // Вільна Україна. – 1964. – Ч. 43.

Іванис В. Стежками життя: Спогади. Кн. V. – Новий Ульм, Німеччина: Українські вісті, 1962. – С. 87, 361.

Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. – Прага, 1942. – Студії Музею Визвольної боротьби України. – Т. 1. – Підписи під фотографіями 145, 379.

Пустовіт Т. Денисенко Григорій Власович // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 7. – Київ: НАН України та ін., 2007. – С. 378.

Свобода (Джерзі-Ситі і Нью-Йорк, США). – 1964. – Ч. 147. – 8 серпня. – С. 4.

Свобода (Джерзі-Ситі і Нью-Йорк, США). – 1964. – Ч. 148. – 11 серпня. – С. 3.

Українська висока політехнічна школа на чужині. Том I. Українська господарська академія в Ч.С.Р., 1922–1935 / Голов. ред. О. Козловський. – Нью-Йорк: видано абсолювентами Української господарської академії та Українського технічно-господарського інституту, 1959. – С. 46.

Українська висока політехнічна школи на чужині. Том II. Український технічно-господарський інститут (Подебради, Регенсбург, Мюнхен, 1932–1952). – Видання Абсолювентів УГА і УТП. В 40-ліття заснування УГА і 30-ліття УТП. – Нью-Йорк, 1962. – С. 14, 25, 61, 65, 124, 183.

Українська висока політехнічна школи на чужині. Том III. Українська господарська академія в Ч.С.Р., Подебради (1922–1935) і Український технічно-господарський інститут (Подебради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1972). – Видання Абсолювентів УГА і УТП. – Нью-Йорк, 1972. – С. 65, 72–73.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 978. – Арк. 3–7, 14–14 зв., 17, 30, 71.

Я. З. Проф. Григорій Власович Денисенко (некролог) // Свобода (Джерзі-Ситі і Нью-Йорк, США). – 1964. – Ч. 157. – 22 серпня. – С. 3.

Охтирський гусар, творець українського війська

ДОВБНЯ Методій Григорович (20.06.1897, х. Арсенівка Брацлавського пов. Подільської губ. – 21.10.1931, м. Білосток, Підляшшя, Польща). Військовий та громадський діяч, інженер-лісівник; чотовий Богданівського полку (1917–09.1918), ад'ютант командувача Армії Лівобережного фронту УНР Петра Болбочана, командир кулеметної сотні Богдано-Дорошенківського полку (з 07.1920), помічник командира 5-го Богданівського куреня (з 1.10.1920), член управи і секретар с.-г. продукційної спілки (з 2.03.1924), секретар управи Академічної громади УГА в Подебрадах (1925); звання – хорунжий Богданівського полку (літо 1917–09.1918), сотник Запорозької дивізії Армії УНР.

Закінчив Першу реальну школу (Вінниця, 1908–1915) та Костянтинівське військове училище (Київ, 1.02.1917). Гусар 12-го Охтирського полку російської армії.

У липні 1917 р. після сформування 45-ї Окремої української кулеметної сотні вирушив як молодший старшина тієї сотні на Південно-Західний фронт до 1-го козацького ім. Гетьмана Богдана Хмельницького полку, у складі якого перебував до вересня 1917 року. Навчався на фіз.-матем. ф-ті Київського українського державного ун-ту (осінь 1918). У листопаді повернувся до Богданівського полку. 22 листопада відряджений до штабу Лівобережного фронту Армії УНР

Принаймні до травня 1922 р. перебував у т. Стшалкова. Дійсний слухач ліс. відділу агр.-ліс. ф-ту УГА (1922–1926). 14 листопада 1922 р. у Подєбрадах написав “Спогад” – про спробу богданівців захопити на ст. Сарни Миколу Криленка (ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 605–609), – який ліг в основу розділу книжки “Багряні жнива Української революції” “Був третій день Різдва 1917 року”. Ось кінцівка розповіді: “Блискавична операція! Ніхто з військових, які вешталися по станції, і не збагнув, що сталося. Тільки солдати із саперного куреня, що стояв навпроти вокзалу, забігали. “На наше щастя, – згадував хорунжий Богданівського полку Методій Довбня, – варта в потязі була невелика і не зробила абсолютно ніякого опіру. В салон-вагоні ми захопили трьох чоловік у звичайному військовому одягу. Чи був серед них сам главковерх, ми не знали, бо ніхто з нас не тільки ніколи не бачив самого Криленка, але навіть нікому не траплялось бачити з нього малюнку чи фотографії. Вже в Києві вияснилось, що це були: товариш председателя Ради при ставці главковерха й ще якісь його сотоварищі, котрі їхали на зїзд в Рівне”. А Микола Криленко проїхав пізніше у пасажирському потязі”.

Захистивши дипломну роботу “з успіхом дуже добрим”, здобув фах інженера-лісівника (3.06.1927). 1928 року переїхав з родиною до Польщі. Працював у галузі лісівництва на Холмщині. Жив у Білостоці, де й помер “після невдалої операції чиряка”, залишивши дружину з двома дітьми. У прощальному слові товариш І. З. написав: “Вірити не хочеться, що сьогодні, коли пишуться ці рядки, Методія, дорогого товариша, вже нема серед нас, що замість нього, молодого, повного здоров'я й сил українського патріота і активного борця за визволення Отчизни, залишився (...) лише спомин. Багато з нас знають його, коли з рушницею в руках йшов він на Київський Арсенал, коли разом із Запорожцями машерував по всій Україні, коли лише з палицею в руках йшов він попереду своєї сотні в наступ на Поділля, коли вже на еміграції в Подєбрадах, яко студент, завжди лагідний, спокійний, Методій завжди мріяв про працю на Україні. Але не судилося йому побачити рідну землю, не судилося мріям перетворитися в чин (...) Так поволі відходять від нас ті, хто найвищим ідеалом своїм мав добро, служення своєму народові і хто ідеал цей втілював не словом грімким і не в кабінетах, а з рушницею в руках, завжди на полі бою”.

Дж.: Бюлетень Української академічної громади при У.Г.А. в Ч.С.Р.– 1924.– 23 березня.– Неділя (замість ч. 6. Часопису “Наша громада”).– С. 7.

І. З. Методій Довбня: Некролог // Тризуб (Париж).– 1931.– Ч. 49–50 (307–308).– 27 грудня.– С. 24–26.

Коваль Р. Багряні жнива Української революції.– Київ: Діокор, 2006.– С. 41–42.

Наша громада.– Подєбради: Українська академічна громада, 1925.– Ч. 5 (19).– Травень.– С. 64.

Прохода В. Записки непокірливого. Кн. 2. – Новий Ульм: Українські вісті, 1972. – С. 86.

Українська висока політехнічна школи на чужині. Том III. Українська господарська академія в Ч.С.Р., Подебради (1922–1935) і Український технічно-господарський інститут (Подебради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1972). – Видання Абсолювентів УГА і УТП. – Нью Йорк, 1972. – С. 107.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 999. – Арк. 9, 16.

Редактор конотопської газети “Воля”

ДУБРІВНИЙ Павло Омелянович (14.01.1894, м-ко Сивявка Сосницького пов. Чернігівської губ., тепер Менського р-ну Чернігівської губ. – 10.07.1975, м. Віппани, США). Військовий, громадський і релігійний діяч, просвітянин, інженер-агроном, науковець, редактор, викладач; інструктор, ад'ютант, скарбник, начальник культурно-освітнього відділу 1-ї Сірої дивізії Армії УНР, редактор газет “Воля” (м. Конотоп, 1918) і “Вістки сірих” (Луцьк, 1919), редактор журналу “Сільський господар” і всіх видань Товариства “Сільський господар” (1929–1932), агрономом пов. Калуш (1929–1932) і пов. Яворів, окружний агроном Калуського, Галицького і Долинського пов. (1941–1944?), член-кореспондент НТШ (1970) та УВАН, доцент і професор УТП (Нью-Йорк, 1974), голова Товариства українських інженерів у Філадельфії, куратор Бібліотеки-архіву Товариства абсолювентів УГА-УТП; звання – сотник Армії УНР.

Народився в козацькій сім'ї. Закінчив Новомлинську вчит. семінарію (1914). До 1915 р. працював учителем у залізничній школі на ст. Чарджоу в Середній Азії. Звідти його покликали до російської армії. У березні того ж року в Карпатах потрапив в австрійський полон. Перебував у т. Фрайштадта, українізованому Союзом визволення України. Один з організаторів 1-ї козацької стр. (Сірожупанної) дивізії. До 1918 р. брав активну участь у культурному і громадському житті. Почесний член фрайштадтської “Просвіти” ім. Михайла Драгоманова (1918) та активний учасник формування українських військових частин (з полонених колишньої російської армії). У березні 1918 р. у складі Січового куреня ім. гетьмана Петра Дорошенка прибув до Володимира-Волинського. Невдовзі звільнився з війська і прослухав повний курс на Київських інструкторсько-кооп. курсах при Центральному українському кооп. комітеті. Під час повстання проти гетьмана – знову в лавах 1-ї Сірої дивізії Армії УНР. Учасник Першого зимового походу. Лицар ордена Залізного хреста (1920). У листопаді 1920 р. інтернований до т. Каліша. Кордон з ЧСР перейшов нелегально (разом з підполковником Василем Проходом).

Закінчив матуральні курси при УГА (26.06.1923). Дійсний слухач агр. відділу агр.-ліс. ф-ту УГА (1923–1927). Автор спогаду “На Україну” – про те, як колишні російські військовополонені у складі Січового куреня ім. гетьмана Петра Дорошенка виїхали з табору Фрайштадта через Відень та Львів в Україну (всього було 960 чоловік). Упродовж всієї дороги німці вітали козаків вигуками: “Hoch die Ukraina!” “Німці скрізь привітно вітають козацтво як своїх союзників, і вже немає тієї ворожнечі, що була, коли ж це саме козацтво, будучи московськими вояками,

їхало до них у неволю". На віденському вокзалі до козаків долетіли "жіночі голо- си українською мовою (...) і вже жіноцтво обсіпає козацтво квітками". Зустрічає їх на двірці й почесна сотня січового стрілецтва. А у Львові поляки вкрали ма- линовий прапор, що розвівався над ешеленом і "був увесь час провідною зіркою до дорогого Києва". "Ворога-ляха рука не здригнулася потайки вкрасти його і хоч цим зігнати свою злість... Це надало козацтву ще більшого завзяття та ненависті до своїх насильників".

Співорганізатор Подебрадської парафії УАПЦ. Склавши випускний іспит "з успіхом дуже добрим", закінчив УГА в Подебрадах, здобувши фах інженера-агро- нома (05.1928). Закінчив також Вищу педаг. школу у Празі. Працював у Яворів- ській філії Львівського товариства "Сільський господар", потім у Калуському пові- ті при "Хліборобському вишколі молоді". 1939 року, попри російську окупацію, за- лишився в Галичині. З 1944 р. проживав у німецькому таборі Байронта, де вклю- чається в освітню працю. Викладав в УТП в Регенсбурзі та Мюнхені (1954–1974).

Автор спогадів "Сірожупанники. Перша українська стрілецько-козацька ди- визія" (За Державність. Матеріяли до історії війська українського. – 36. 10. – 1964), "Парафія Української автокефальної православної церкви при УГА в Подебрадах" (Бюлетень т-ва абсолювентів УГА-УТП. – Нью-Йорк. – 1966. – Ч. 34. – Серпень) та ба- гатьох наукових праць, зокрема співупорядник збірника "Крайове господарське товариство "Сільський господар". 1899–1944" (1970).

Лука Луців, повідомляючи про вихід книжки "Союз Визволення України. 1914– 1918. Відень (Нью Йорк: в-во "Червона Калина", 1979), зазначав, що хоч автора і не вказано, але її упорядкував Павло Дубрівний, ще й "дав дві статті-розвідки на 64 сторінки та ще поважною сумою причинився до появи цього видання". У пе- редньому слові зазначено, що ця книжка – "нове джерело до історії національно- го відродження української людини на початку ХХ століття". Видання, зазначає Л. Луців, цінне не тільки для сучасного читача чи майбутнього історика, воно "ще цікавіше для кожного українця, що хоче пізнати, як зростала й розвивалася укра- їнська національна свідомість" в Україні на початку цього століття..."

1966 року склав пожертву на пам'ятник Олександрові Коваленку. Жертвував на гласовий журнал "Юнак".

Похований на Українському православному цвинтарі в Бавнд-Бруці.

Дж.: Бюлетень т-ва абсолювентів УГА-УТП. – Нью-Йорк. – 1966. – Ч. 35. – Грудень. – С. 4.

Дубрівний П. Праця абсолювентів Української господарської академії на Західно-україн- ських землях // Українська висока політехнічна школи на чужині. Том III. Українська господар- ська академія в Ч.С.Р., Подебради (1922–1935) і Український технічно-господарський інститут (Подебради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1972). – Видання Абсолювентів УГА і УТП. – Нью Йорк, 1972. – С. 204. – С. 99–109.

Льків М. Початки та діяльність Т-ва абсолювентів УГА-УТП. Українська висока політехніч- на школа на чужині. Том III. Українська господарська академія в Ч.С.Р., Подебради (1922–1935) і Український технічно-господарський інститут (Подебради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1972). – Видання Абсолювентів УГА і УТП. – Нью Йорк, 1972. – С. 204. – С. 144.

Капистий М. Пам'яті інж. Павла Дубрівного, сотника Армії УНР // Вісті комбатанта (То- ронто – Нью-Йорк). – 1975. – Ч. 2. – С. 78–79.

Луців Л. Про нові видання... Союз Визволення України. 1914–1918. Відень. // Свобода (Джерзі-Ситі і Нью Йорк, США). – 1979. – № 184. – 15 серпня. – С. 2.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1033. – Арк. 1–103.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 947–952 зв.

Засновник гімназії ім. Тараса Шевченка

ДУНІЧЕВСЬКИЙ Олександр Іванович (13.03.1891, с. Писарівка Сумського пов. Харківської губ., тепер Сумського р-ну Сумської обл. – після 1930 – до 1952). Військовий та громадський діяч, викладач, просвітянин, інженер-лісівник; лектор із природознавства, географії, фізики та хімії Української гімназії в м. Котельві (1918–1919), начальник культурно-освітнього відділу штабу 2-ї Волинської дивізії (1921), член Учительської громади т. Каліша (1922), директор гімназії ім. Тараса Шевченка (т. Каліш, 1924), вихователь дитячого садка при УГА в Подєбрадах; звання – поручник Армії УНР.

Закінчивши Олександрівську гімназію (Суми, 1902–1910), вступив на матем. відділ фіз.-матем. ф-ту Харківського ун-ту (1910). Через рік перевівся на географ. секцію природн. відділу (1911). Диплом здобув 1916 року. Учасник Світової війни (1916–1918). Воював у лавах 2-ї Волинської дивізії Армії УНР. Інтернований до т. Каліша, де у 1921 р. “заснував при дивізії гімназію ім. Т. Шевченка”. Дійсний слухач ліс. відділу агр.-ліс. ф-ту УГА (1924–1928). Захистивши дипломну роботу на тему “Займище, ліс і окремі дерева” на “дуже добре”, здобув фах інженера-лісівника (06.1930). Одружений з Оленою Гаєвською (25.03.1893). Його прізвище є в списку абсолювентів (випускників) УГА, які працювали в культурно-просвітньому, економічному і громадсько-політичному житті на землях Карпатської України та Пряшівщини.

Дж.: *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. – Прага, 1942. – Студії Музею Визвольної боротьби України. – Т. 1. – С. 46, 48.

Рябченко О. Л. Проблеми соціальної адаптації студентів з Наддніпрянщини в країнах Центрально-Східної Європи у 1920-ті рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. XXXV. – С. 125.

Українська висока політехнічна школа на чужині. Том I. Українська господарська академія в Ч.С.Р., 1922–1935 / Голов. ред. О. Козловський. – Нью-Йорк: видано абсолювентами Української господарської академії та Українського технічно-господарського інституту, 1959. – С. 216.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1037. – Арк. 8, 30.

Командир Окремого куреня із м. Ромен

ДЯЧЕНКО Віктор Гаврилович (14.03.1892, м. Березова Лука Миргородського пов. Полтавської губ., тепер Гадяцького р-ну Полтавської обл. – 26.04.1971, Козацький хутір біля м. Лейк-Дженева, шт. Вісконсин, США). Військовий та громадський діяч, повстанець, інженер; рядовий 10-го гусарського Інгерманландського полку (з 8.08.1914), прапорщик 13-го Фінляндського стр. полку (1.09.1915), 10-го гусарського Інгерманландського полку, старшина 33-го Охтирського полку Армії Української Держави (1918), командир Окремого куреня Республіканського

війська (м. Ромни, 11.1918), курінний полку Чорних запорожців, член Української студентської громади у Варшаві (1921), Військовий отаман Українського вільного козацтва (1967–1971), член Союзу гетьманців-державників (на еміграції); звання – штабс-капітан російської армії (12.02.1918), сотник (2.02.1918), підполковник Армії УНР, полковник (з 15.04.1935), генерал-значковий Українського вільного козацтва.

Рідний брат генерал-хорунжого Армії УНР Петра Дяченка. Закінчив 7 класів реальної школи (м. Ромни, 1903–1913) та Віленську військову школу (1.09.1915). “При відступі Армії [УНР], будучи хорий на тиф, залишився в заплілі ворога,

де приймав участь в організації повстанческого руху проти большевиків, а з приходом на Полтавщину війська генерала Денікіна був залічений в армію, з котрої вийшов, узнавши, що наша армія також існує, і став пробіратись до Польщі”. Інтернований до т. Ланцута (01.1920). Наприкінці жовтня 1920 р. спрямований на фронт до кінного полку Чорних запорожців, з котрим перебував принаймні до 17 липня 1922 року. Просив листовно ректорат УГА прийняти його на агр. відділ агр.-ліс. ф-ту. Дістав відмову – “спізнився”. Під час Другої світової війни – співтворець 2-ї Української дивізії Української національної армії. По війні емігрував до США. Лицар Запорозького хреста 1-го ст. “За хоробрість і мужність”, Хреста Українського козацтва з мечами й золотою та срібною лавровими гілочками, Военного хреста й “інших українських і чужоземних військових і бойових відзначень”. Проживав на Козацькому хуторі біля м. Лейк-Дженеві. З дружиною Оленою пустив у світ сина Юрія, а той – Юрія, Мар'яну та Ігоря.

Похований на цвинтарі в м. Лейк-Дженеві.

Дж.: Некролог // Свобода (Джерзі-Сіті і Нью Йорк, США). – 1971. – № 91. – 15 травня. – С. 3.
ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1043. – Арк. 9–10.

Глухівський козак навчався в Берліні

ЄЖІВ Олексій (20.05.1896, м. Глухів Чернігівської губ., тепер райцентр Сумської обл. – після 1924). Козак Армії УНР.

Після закінчення гімназії (Конотоп, 1917) вступив до Київського ун-ту Св. Володимира. Приєднався до українського війська (1918–1919). Потрапив у полон до поляків, де “жовніри забрали (...) документи”. З Польщі перебрався до Німеччини (1920) і працював у маетку. Студент Високої господарської школи в Берліні. Двічі звертався до УГА з проханням прийняти його на агр. відділ (27.05.1922, 1924), але марно.

Дж.: ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1047. – Арк. 4.

Із Роменщини до Нью-Йорка

ЗЕРКАЛЬ Сава Петрович (11.01.1896, х. Зеркалька Хмельівської вол. Роменського пов. Полтавської губ., тепер с. Хмельів Роменського р-ну Сумської обл. – 17.10.1980, Нью-Йорк, США). Військовий та громадський діяч, повстанець, інженер-агроном, педагог, історик, редактор, публіцист, видавець; член управи Товариства українських кооператорів при УГА в Подебрадах, член Товариства українських студентів-пасічників при УГА (Подебради, 1924), голова Української громади “Єдність” у Словаччині (ЧСР, 1930), член Братиславського контактного комітету українських організацій Словаччини з метою протестної акції проти польського терору в Східній Галичині (1930), секретар і скарбник делегатури УТПІ, голова управи організації “За волю України” (з 1949), член управи Української громади ім. Микити Шаповала в ЗДА (3.01.1953), редактор і видавець журналу “Українське громадське слово” (1953–1958), член Українського іст. товариства; козак Херсонської дивізії Армії УНР (02–09.1920).

Народився в сім'ї Петра та Єлизавети (в дівоцтві Івницька). Козацького роду – і по батьковій, і по материнській лініях. За власним визнанням, “до 19 років свого віку тільки і знав, і умів працювати по хліборобству на власній землі разом з батьком, матір'ю, двома сестрами, від зорі до зорі, своїми власними руками, з котрих ніколи не зходили мозолі та не гоїлася репана кожа на руках від саджання, поливання, а потім виношення з левади в яру на гору табаку...” Батьки “за свій вік мали 11 дітей (5 хлопців та 6 дівчат)”. Був слухняним і дбайливим сином, багато і без втоми працював, намагаючись догодити матері й татові. У 7 років захопився пасічництвом – завдяки батькові, який улітку мав до 220 вуликів. Любив слухати старших людей (“А крім того, скільки тиєї втіхи, коли слухаєш старих людей про всячину!”). З дитинства гарно малював, хотів навчатися в Миргородській художньо-промисловій школі ім. М. Гоголя, але батьки вважали, що з малювання не проживеш, відтак дозволу не дали.

7 серпня 1915 р. забраний до російського війська. Брав участь у боях проти німців. У січні 1918 р. повернувся додому, допомагав батькам по господарству. Наприкінці червня 1919 р. більшовики оголосили мобілізацію до Червоної армії. Про те, яким насиллям більшовики намагалися поповнити свою армію, С. Зеркаль описав у спогаді “Свобідний призив” (ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 204–206 зв.). Спогад занотував 22 листопада 1922 р. у Подебрадах, він ліг в основу розділу “Перед приходом Денікіна” в книжці “Багряні жнива Української революції”.

Сава був арештований Роменською ЧК. Врятувавшись втечею, пішов у постанці. 2 січня 1920 р. втік від більшовицьких переслідувань до Румунії, але згодом повернувся в Україну. Втечею рятувався від репресій і батько. "Батько з багатьма селянами-втікачами своїм повозом відступив на південь, а 5 травня 1922 р. повернувся з блукання додому, але дому й хутора вже не було. Двір розібрали большевицькі прислужники й майном поділилися. Батько був примістився в своїх дочок та зятів, потім на своїм бувшій хуторі викопав землянку..." – писав С. Зеркаль.

"В Українській Армії служив від лютого місяця р. 1920 до вересня м-ця р. 1920, коли перейшов з групою ген. Крауса (Кравса. – Рег.) на територію Чехословацької Республіки, де й перебуваю донині", – писав він у "Власноручному описі життя".

Був у шлюбі з Катериною, але через його еміграцію родина розпалася, а син Петро помер. 1921-го закінчив у Празі шоферські курси та курси трактористів і бджолярів, а 12 жовтня 1923 р. – матуральні курси при УГА в Подєбрадах (12.10.1923). Автор статей у виданнях УГА в Подєбрадах. На початку 1920-х листувався з батьком і дружиною Катериною. З листів довідався про більшовицькі репресії над членами його родини та односельцями.

Закінчив агр. відділ агр.-ліс. ф-ту УГА в Подєбрадах (4.05.1928). Дипломну роботу на тему "Народно-господарче значіння українського пасічництва та заходи до його поліпшення" виконав "дуже добре та оборонив з успіхом добрим".

У травні 1930 р. прийшов лист від сестри Наталки. "Пише, що батька й матір призначено було до висилки в Сибір, але через старість полишено". З ін. листа довідався, що зятя Стефана Кривогуза заслано в Сибір "за нездачу податку хлібом", але на пересильнім пункті в Конотопі в 1932 році у в'язниці [він] був замордований. Їх сина Федосія в 1932 році заслано на Сибір". Рідні повідомили, що батьки померли в 1933 р. голодною смертю.

Заснував "Спілку українських інженерів Словаччини" (11.05.1930), яка стала організаційним центром для осіб руської (української) національності. Відіграв помітну роль у створенні у Словаччині "Просвіти" та організації українського студентського життя. 1 листопада 1930 р. організував святкування річниці Листопадового зриву 1918 року. Взяв шлюб із словачкою Марією-Терезою Йокутовою, що подарувала йому двох доньок – Оксану та Василю.

Працював у Братиславському відділі регуляції річок і меліорації Міністерства земельних справ. Про себе писав, що "працював в хліборобсько-технічній resortі по регуляції у 1928–1940 роках, в Словацькому Долішньо-Моравському Товаристві по регуляції р. Малики в Зогорі (1940–1943), у приватній фірми м. Попраду по будові тунелю в Карльованах (1943–1944), в державному земельному Уряді (1944–1945)".

Після Другої світової війни викладав в УТГІ (Регенсбург; 1945–06.1949). Від 17 липня 1949 р. – у США, викладав в Українському технол. ін-ті (Нью-Йорк). Видавав часопис "Українське слово" (1953–1958). Автор близько 500 публікацій, зокрема в журналі "Українське громадське слово", в газетах "Наша Батьківщина", "Українське життя", "Новий шлях" та ін. Праці: "Національні і релігійні відносини

на Закарпатті” (Нью-Йорк, 1956), “Родина Алчевських” (Нью-Йорк, 1964), “Руїна козацько-селянської України в 1648–1764–1802 роках. Студія політично-адміністративних і соціально-економічних відносин в Україні в XVII – XVIII ст.” (Нью-Йорк, 1968), “Українська земля і нарід за Карпатами” (Париж, 1976). Започаткував архіви Микити Шаповала й Антонія Коршнівського, упорядкував і видав такі праці: 1. Богацький П., Шаповал М., Животко А. “Українська хата”. – Київ, 1909-? роки. – Нью-Йорк, 1955. 2. Шаповал Микита “Схема життєпису”. Автобіографія і спогади автора. – Нью-Йорк, 1956. 3. Шаповал Микита, “Щоденник”. – Нью-Йорк, 1958. 4. Шаповал Микита, “Гетьманщина і Директорія”. Спогади. – Нью-Йорк, 1958. 5. Алчевська Христя, “Клематис”. Збірка поезій. Нью-Йорк, 1964.

У Національному ун-ті “Киево-Могилянська академія” зберігається фонд під назвою “Зеркаль Сава Петрович (1896 – [1979]). Український інженер, громадський діяч, публіцист, видавець і редактор. Ф. № 2, Оп. № 1”. Володів чеською, сербською, хорватською, англійською та російською мовами.

Олександр Капітоненко стверджував, що С. Зеркаль хворів на діабет, а останні п'ять років життя був паралізований і майже нічого не бачив. Похований на Українському православному цвинтарі Св. Андрія в Бавнд-Бруці 20 жовтня 1980 року. У 1990-х дочки Оксана та Василина, виконуючи батьківську волю, побували на його батьківщині та залишили його спогади, написані ним у 1935 р. у Словаччині. Передали їх колишній жительці с. Дзеркальки Роменського району Олександрі Кузьмівні Литвиненко. Володимир Миколайович Кривогуз передрукував їх без змін і опублікував в Інтернеті.

Дж.: Зеркаль С. Абсолютенти У.Г.А. на Словаччині і Пряшівщині в 1928–1945 рр. // Додаток “Спогади” до Бюлетеня товариства абсолютентів УГА-УТП. – 1962. – Ч. 17. – Січень. – С. 4–5.

Зеркаль С. Записи про родину Петра Зеркаля, його дочок, зятів... – http://talya.ucoz.ua/zerkal_s.p.doc

Зеркаль С. Мої дитячі роки... – http://talya.ucoz.ua/zerkal_s.p.doc

Зеркаль С. Товариство українських студентів-пасишників при УГА // Бюлетень Української академічної громади при У.Г.А. в Ч.С.Р. Місячник (замість ч. 11 часопису “Наша громада”). – 1924. – Серпень. – С. 35.

Коваль Р. Багрянні жнива Української революції. – Київ: Діюкор, 2006. – С. 148–149.

Кривогуз В. Біографічні відомості українського емігранта Сави Петровича Зеркаля // Капітоненко О. Все життя з Україною в серці. – http://talya.ucoz.ua/zerkal_s.p.doc

Мушчинка М. Зеркаль Сава // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 10. – Київ: Національна академія наук, Наукове товариство ім. Шевченка, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. – С. 556.

Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. – Прага, 1942. – Студії Музею Визвольної боротьби України. – Т. 1. – Підпис під фотографіями 382.

Сумна звістка // Свобода (Джерзі Ситі і Нью Йорк, США). – 1980. – № 223. – 21 жовтня. – С. 3. ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 616. – Арк. 48.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1103. – Арк. 1–96.

Циганенко О. Передмова до фонду “Зеркаль Сава Петрович...” // http://www.library.ukma.edu.ua/fileadmin/documents/archives/Zerkal_archiv.pdf

Із Сумського кадетського корпусу в Австралію

ЗІНЧЕНКО Михайло (22.06.1893, с. Роїще Чернігівської губ., тепер Чернігівського р-ну Чернігівської обл. – 25.10.1965, Мельбурн, Австралія). Військовий; директор хліборобської школи у м. Сяноку (Галичина); старшина Запорозької дивізії Армії УНР.

У "Curriculum vitae" писав: "В травні 1913 року витримав матуру за 7 класів реальної школи при Сумським Кадетським Корпусі. В тому ж році вступив на військову службу. В кінці 1914 року скінчив Тіфліську військову школу і був підвищен в ранг старшини. Був тяжко ранен і як інвалід в кінці [19]17 року був зовсім звільнен з військової служби. Зараз після цього я вступив до Київського Політехнічного Інституту на сільсько-господарчий відділ, в котрим і пробув аж до жовтня 1920 року. Повністю прослухав 2 курси і витримав 17 іспитів. В жовтні 20 року вступив до армії У.Н.Р. Був інтернован в складі Запорізької дивізії і посажен в табор. В вересні 21 року як студент був звільнен з армії і відпущен за кордон продовжувати освіту. Такім осередком я ізбрав Німеччину, де і вступив на зимовий семестр 20/21 р. до сільсько-господарчої академії в Берліні, в котрій цілком прослухав зимовий семестр. Раптово У.М.С.А. відмовила в стипендії всім своїм бувшим стипендіатам, і в тім числі і мені. К жадній партійній організації не принадлежу, котри підтримують своїх членів-студентів. Інших засобів для існування в Німеччині не маю, тому примушений лишити тамошню Академію. Михайло Зінченко. 5 травня 1922 року, м. Прага". У фонді УГА в Подебрадах, що зберігається в ЦДАВО, є спогад Михайла Зінченка під назвою "Вибір гетьмана (про обрання П. Скоропадського)" (ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 229–238 зв.). Оскільки в УГА в Подебрадах на агр. відділенні навчався ще й старшина кубанського війська Михайло Зінченко, то важко сказати, кому саме належить спогад. Звертаю увагу, що чернігівець Михайло Зінченко під час обрання Гетьманом України Павла Скоропадського перебував у Києві.

З УГА забрав документи, бо був прийнятий дійсним студентом до Чеської високої школи (Празька школа садівництва), яку успішно закінчив. 1949 року емігрував до Австралії. Похований у Мельбурні.

Дж.: ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1110. – Арк. 8, 13.

Учитель-кулеметник

КОБИЗЬКИЙ (КОБИЗСЬКИЙ) Іван Митрофанович (1.01.1891, м. Кролевець Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – 13.11.1933, м. Ліптовський Мікулаш, нині Словаччина). Військовий, громадський і пластовий діяч, просвітянин, педагог,

лектор; командир 1-ї кулеметної сотні Богданівського полку військ Центральної Ради (1917), учитель української мови 1-ї Чернігівської чоловічої гімназії (08.1918–10.1919), начальник культурно-просвітницького відділу 2-ї резервної бригади 1-ї Запорозької дивізії Армії УНР, член Співки вчителів т. Щипйорна (1923), завідувач Школою українських пластунів т. Щипйорна, директор хлог'ячого інтернату на Погоржельці, вчитель матуральних курсів, професор і директор Української реформованої реальної гімназії у м. Ржевниці (ЧСР, 1927–1930); звання – сотник Армії УНР.

Козацького роду. Народився в сім'ї дяка. Навчався в Новгород-Сіверській духовній школі (1901–1905). Закінчив Чернігівську духовну семінарію (1905–1911). У серпні 1911 р. вступив на слов'яно-російський відділ іст.-філол. ф-ту Варшавського ун-ту, який закінчив у червні 1915 р. “з правом одержання степені кандидата історико-філологічних наук по представленні дисертації”. Під час студентських вакацій здійснив подорож до Криму, подорожні нотатки опублікував у ж. “Вера и жизнь” (згодом видані окремою книгою).

Закінчив 1-ше Костянтинівське військово-училище (Київ, 09.1915–1.01.1916) та кулеметні курси офіцерської школи в м. Оранієнбаумі. У лютому 1916 р. служив у складі 1-го кулеметного полку. У “Curriculum vitae” писав: “Брав активну участь в революції 1917 р. в Петрограді, й почав працювати над відділенням українців у окремі військові відділи серед залоги м. Оранієнбаум. Сформувавши 1-шу українську кулеметну сотню “Максима”, я був призначений її командиром і в липні 1917 р. із сотнею виїхав на Південно-Західний фронт, де прилучився до Богданівського полку. В Богданівському полку пробув до січня 1918 р., потім захворів тифом, а в березні 1918 р. звільнився по демобілізації”.

Закінчив курси українознавства для вчителів середніх шкіл у Києві (06–07.1918). Секретар Чернігівської вчит. співки. “По дорученню Співки студіював (і очолював. – Рег.) шевченківський відділ музею [Василя] Тарновського в Чернігові, брав участь в роботі археологічної комісії, читав лекції на курсах для дорослих, слухав курси єдиної трудової школи. У жовтні 1919 р. по заняттю Чернігова денікінською армією я був нею проти волі мобілізований. Разом з денікінською армією був інтернований поляками у березні 1920 року. Відправлений до табору Стшалково, де й почав працювати над відділенням українців із денікінської армії. По відділенні читав лекції із української мови та історії української літератури. В липні 1920 р. прибув до збірної станиці в Ланцуті, де був призначений лектором української мови та історії української літератури. З того часу веду систематично культурно-просвітню працю в частинах української армії, долю якої і зараз поділяю. За час інтернування був начальником лекторського відділення культурно-просвітнього куреня, вчителем гімназії в таборі Ланцут, а потім у таборах Стшалково і Щипйорно, начальником культурно-просвітнього відділу 2 резервної бригади, читав лекції на таборових курсах для старшин

і урядовців Кордонного корпусу, Кам'янецької юнацької школи, в таборі Александрові – для старшин і урядовців 3-ї дивізії та на курсах для старшин 4-ї дивізії. Зараз учителюю в школі українських пластунів у таборі Щипйорно. 26 червня 1923 року”. 1923 року прибув до Праги разом з 29 вихованцями Школи українських пластунів т. Щипйорна.

Подав заяву на кооп. відділ екон.-кооп. ф-ту УГА в Подєбрадах, але дістав відмову через те, що вже мав вищу освіту. 1925 року – аспірант УГА. Підтримував дружні стосунки з родиною поета Олександра Олеса. Жертвував на Музей Визвольної боротьби у Празі. Похований на Ольшанському кладовищі у Празі. Пам'ятник на його могилі зведений за проектом Оксани Лятуринської.

Дж.: І. М. Кобизський (Некролог) // Тризуб (Париж). – 1933. – Ч. 44 (402). – 3 грудня. – С. 7–8.

Колянчук О. Кобизський Іван Митрофанович // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 13. – Київ: Національна академія наук, Наукове товариство ім. Шевченка, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013. – С. 410–411.

Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. – Прага, 1942. – Студії Музею Визвольної боротьби України. – Т. 1. – С. 174, 183–184.

Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині. – Нью-Йорк – Прага: НТШ в Америці та ін., 2005. – С. 107.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1217. – Арк. 5–8.

Начальник розвідки з Конотопщини

КОЛОСОВСЬКИЙ (КОЛОССОВСЬКИЙ, “РУБИЧ”) Володимир Васильович (6.03.1884, с. Вирівка Конотопського пов. Чернігівської губ., тепер Конотопського р-ну Сумської обл. – 1944). Військовий і громадський діяч, редактор, журналіст; помічник начальника оперативної частини штабу Південно-Західного фронту російської армії (1917); начальник розвідувальних відділів Генштабу військ Центральної Ради (з 10.03.1918) і Української Держави (з 21.06.1918), військовий радник голови делегації УНР на Паризькій мирній конференції (з 12.01.1919), військовий аташе УНР у Франції, Бельгії, Іспанії, Португалії з дислокацією в Парижі (9.05.1919–1920), редактор ж. “Война и мир”, член ОУН, співробітник військової референтури ПУН, “запасовий радник” Українсько-швейцарського клубу (Женева, 11.11.1934), секретар військово-наукової і військово-іст. секцій Української генеральної ради комбатантів (з 25.01.1941); звання – Генерального штабу підполковник російської армії та Армії УНР.

“Дитячі роки провів на селі коло свого батька, дрібного землевласника”. Закінчив 2-гу Київську гімназію (1895–1903), Михайлівське артилерійське училище (1903–1906) та Миколаївську військову академію (Петербург, 1913; за 1-м розрядом). Служив у 4-му стр. артилерійському дивізіоні (Одеса). Учас-

ник Першої світової війни. “Під час [революційного] руху 1905–1906 рр., – читаємо в “Описі життя громадянина Колосовського Володимира”, – перебуваючи в Петербурзі, ступив до таємного українського гуртка п. Бачинського, в якому і ознайомився з новими ідеями українського визвольчого руху. Після Революції, яка застала мене на війні, був вибраний головою українського гуртка при штабі Південно-Західного фронту в м. Кам’янці на Поділлі. За часів Центральної Ради ступив до військової служби У.Н.Р., яку і провадив безперестанно аж до кінця 1918 р.”.

“Розвідковому” підвідділу Генштабу військ Центральної Ради на чолі з В. Колосовським 11 квітня 1918 р. було надано статус відділу 1-го генерал-квартирмейстерства. Відділ організував агентурну діяльність військової розвідки (“керування таємною розвідкою”), допитував військовополонених і громадян, що прибували з території радянської Росії, підтримував контакти з “політичним бюро по справах контррозвідки”, вилучав цінну інформацію, перекладав матеріали з німецької та французької мов. “Увага української військової розвідки була передусім зосереджена на вивченні становища на фронтах радянських військ в районі Дону і Кубані (...) Здійснювалася розвідка Румунії, керівництво якої не приховувало своїх намірів щодо окупації Північної Буковини й Південної Бессарабії. Ці напрями роботи розцінювалися як пріоритетні”, – зазначав історик Володимир Сідак. Секретна інформація щодня включалася до розвідувальних звітів для командування. “Розвідковий” відділ розробив “програму праці” для військових аташе УНР за кордоном. В. Колосовський звертав увагу командування, що його відділ “надсилає німцям і австрійцям всі одержані відомості, а від них ніяких відомостей не одержує”. Вважав, що його підрозділ “має здійснювати перманентну розвідку всіх армій суміжних з Україною держав”.

У січні 1919 р. В. Колосовський “посланий до Парижа в складі Української [Мирної] Делегації. Після розформування Делегації остався за штатом (1 квітня 1921 р.), – зазначав В. Колосовський, – і з того часу перебуваю за кордоном, добуваючи собі засоби на прожиток журнальною (журналістською. – Рег.) працею. Співробітничав в часописах: Швейцарському на французькій мові, українських – “Українська Трибуна”, “Народне Слово” і “Воля”. Власноруч склав В. Колосовський. 18/VII – 1922”.

З 1920 р. перебував на еміграції в Німеччині та Нідерландах. Підтримував зв’язки з російськими білоемігрантами та з розвідкою РСЧА. Автор статей на військову тематику. Писав для журналу “Табір” і газети “Сурма”.

Подавав заяву до УГА в Подебрадах, але не був прийнятий.

Входив до складу військового штабу Проводу українських націоналістів (з 1929). У Проводі ОУН мав псевдо “Рубич”. Ось текст його меморандуму голові ПУН Євгенові Коновальцю: “18 квітня 1934 року. В[исоко]поважний Полковнику! Ознайомлення моє з сучасним станом Далеко-східної проблеми переконує мене, що саме там, на Далекому Сході, діється щось велике, невідоме, багато ширше наших надій і бажань. Царський уряд, бажаючи позбавитися на Україні від неспокійних елементів нашого селянського населення, переселяв на Амур десятки тисяч наших земляків, і тепер те саме дозволяє нам

шукати посунення нашої національної справи з просторів усіма забутого “Зеленого Клину”. Політика Літвінова все більше веде до того, що озброєний конфлікт між Японією і СРСР стає неминучим. Захоплення японцями всього советського Далекого Сходу стає на порядок денний світової політики. Японія, без сумніву, має свої головні завдання на півдні Азії, але приступити до виконання тих завдань вона може не скоріше, ніж вона забезпечить своє запілля від советських далеко-східніх володінь. Абсолютно в інтересах Японії було створення на Далекому Сході Української Колоніальної Держави – будемо називати її “Зелена Україна”. У перетрактаціях з японськими представниками нам треба висовувати наші інтегральні права на ці землі. Історично російська експансія в Азії після 1654 р. провадилася спільними силами москалів і українців, отже, морально ми маємо право шукати й для себе колоніальних земель. Фактично територія “Зеленого Клину” має стати українську більшість. Мінімальні границі “Зеленого Клину”, очевидно, нас не можуть задовольнити. Треба висовувати наші права на весь советський Далеко-східний край, себто на території Сахалінської, Алданської, Колимської і Камчатської округ. Ці території мають велике економічне значення.

Японцям треба підкреслювати: наша політика на Далекому Сході, оскільки ми там одержимо колоніальні землі, буде завжди приязна до Японії. Ми забезпечимо всі права японців на рибних промислах, на нафтових родовищах тощо. Ми можемо зараз же розгорнути пропагандивну акцію на користь японців серед населення “Зеленого Клину” і також серед вояків української національності в армії Блюхера (за останніми відомостями, туди перевезено три стрілецькі дивізії з України). Ми можемо при допомозі японців розпочати формування партизанських загонів серед населення “Зеленого Клину”. В разі війни ми можемо формувати регулярні українські частини на Далекому Сході. Ми можемо організувати акти саботажу на Великій Україні з метою не дозволяти знімати звідси воєнні частини і пересовувати їх на Далекій Схід. Очевидно, що в ніякому разі не треба перебільшувати наших можливостей, а триматися тільки рамок реальності. З висловом правдивого й глибокого до Вас поважання, Володимир Колосовський”.

Дж.: Канобрігець. Українська колонія в Женеві. Лист із Женеві. 13 листопада 1934 р. // *Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції. 1919–1939. Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої.* – Київ: в-во ім. О. Теліги, 1999. – С. 68, 117.

Пехів В. Далекосхідний вектор зовнішньої політики ОУН напередодні Другої світової війни. – *Історія України.* – 2008. – Ч. 6. – С. 38–40.

Посівнич М. Колосовський Володимир // *Енциклопедія Сучасної України.* – Т. 14. – Київ: Національна академія наук, Наукове товариство ім. Шевченка, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – С. 118.

Сідак В. Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії). – Київ: Видавничий дім “Альтернативи”. – С. 62–63.

Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). – Кн. 2. – Київ: Темпора, 2011. – С. 210–211.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1250. – Арк. 7–8.

Козак із Коханівки

КОПЛИК Павло Васильович (25.08.1896, с. Коханівка Конотопського пов. Чернігівської губ., тепер Конотопського р-ну Сумської обл. – після 3.07.1923). Козак Сірої дивізії Армії УНР.

Козацького роду. Закінчив “три роки” Глухівської господарської школи (1909) та школу підстаршин (Москва, 3.08.1916). Від 2 вересня 1916 р. і до 1918 р. перебував на Західному фронті. У “Curriculum vitae” писав: “В 1918 р. був призваний українською владою в Сіру дивізію, в складі якої перебував на фронтах польових і польських. 16 травня 1919 р. в бою з поляками під м. Луцьком попав в польську неволю і був відосланий до табору полонених в Брест-Литовський, а пізніше перевезений до м. Млови (?). В кінці жовтня 1919 р. втік звідти до Німеччини, де зголосився в Укр. військово-санітарній місії в Берліні, яка видала перехідне свідоцтво на проїзд додому, відти прибув на Чехословаччину, де зголосився в Укр. військово-санітарній місії в Празі, яка відібрала прохідне свідоцтво і відіслала в Німецьке Яблонне в Укр. бригаду, при котрій я числюсь і до тепер. За час перебування в бригаді покінчив 6-місячну відділову школу (вищепочаткова) і 4-місячний курс підстаршин. Тепер перебуваю в Йозефівському таборі, маю, крім харчових, 15 корон чеських місячно. Йозефів, дня 3 липня 1923 р.”. Подав заяву на матуральні курси УГА, але не прийнятий за браком освіти. Можливо, брат бунчужного Петра Коплика, нагородженого Хрестом Симона Петлюри.

Дж.: ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 140. – Арк. 411, 413–413 зв.

Утік із Глухова, щоб воювати з москалями

КОРОЛІВСЬКИЙ Методій (22.07.1900, м. Кам'янець-Подільський, тепер Хмельницької обл. – після 12.05.1922). Козак 3-ї Залізної дивізії Армії УНР, юнак Спільної юнацької школи.

В автобіографії писав: “До 1918 року закінчив 6 класів Глухівської гімназії на Чернігівщині. В листопаді 1918 року втік звідти перед наступом большевиків. 5 травня 1919 року вступив до 3-ї [Залізної] дивізії генерала [Олександра] Удовиченка, звідки відряджений до Спільної юнацької школи. В листопаді 1920 року інтернований в Ланцут, а 8 квітня 1921 року втік до ЧСР. В Йозефові здав іспит зрілості 13 лютого 1922 року”. 12 травня 1922 р. подав документи на інж. відділ УГА в Подебрадах. Не прийнятий, бо вже діставав допомогу від уряду ЧСР як студент “чеського університету”.

Дж.: ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 112. – Арк. 331–334.

Січковий стрілець із Сум

КОЧМАКІВ Іван (13.09.1899/13.03.1900, м. Суми – після 11.1924). Козак Армії Української Держави та Армії УНР.

Закінчив Сумську 4-класну с.-г. школу. У "Curriculum vitae" писав: "В 1918 року був призваний до української армії в часі гетьманської влади. Під час повстання проти неї я вступив до 4-го полку Січових Стрільців, в котрім був до кінця 19-го року, поки не послідовало мене несчастья, себто в кінці цього року був ранений, а також захорів на тиф, що примусило мене покинути частину і перевестися до лічниці. Вийшовши з лічниці 10-го березня 1920-го року, вступив до Юнацької школи в Кам'янці-Подільськїм, в котрій пробув більше року. Коли Українська армія була інтернована поляками, я покинув польський табір 10-го квітня 1921 р. і втік на Чехо-Словаччину, де попав до українського робітничого відділу на Словаччині і де перебував аж до листопаду 1922 р. В листопаді 1922 р. залишив я робітничий відділ і поїхав до Йозефова з ціллю вступити на реально-гімназійний курс, де пробув 8 місяців, себто до 14 серпня 1923 р., на якому зробив 7-му класу (склав іспити за 7-й клас. – Ред.) реальної школи". 1923 року вступив на матуральні курси при УТК в Празі. У листопаді 1924-го "приступив до іспиту зрілості". В УГА в Подєбрадах не прийнятий через брак вакансій.

Дж.: ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1292. – Арк. 3, 5.

Учень Сумської духовної школи
в боях за волю України

КРИВОШЕЇН (КРИВОШЕЯ) Павло (12.01.1900, м. Грайворон Курської губ., тепер Білгородської обл., РФ – після 3.06.1922). Військовий, священник; звання – ройовий 10-ї сотні 1-го Запорозького полку ім. гетьмана Петра Дорошенка 1-ї Запорозької дивізії Армії УНР.

Закінчивши Сумську духовну школу (1912–1917), вступив у Харківську духовну семінарію. Від 1 грудня 1918 р. служив у 1-му Запорозькому п. полку ім. гетьмана Петра Дорошенка. Інтернований у т. Домб'я (6.12.1919). Учасник багатьох боїв, зокрема біля станцій Козача Лопань і Слатине, в Коломаку, Полтаві, Кобеляках, за с. Тишківку (нині Кіровоградщина). Брав участь у визволенні Проскурова (тепер м. Хмельницький), Чорного Острова, Летичева, Меджибожа, Ярмолинців, Літина, Вінниці. Вів щоденник (опублікований у книжці "За волю і честь"). Ось уривок з нього: "3-го червня [1919 р.] о 4-й ранку ми повели наступ на Чорний Острів. Ми підійшли дуже близько до шосе, де залягла лава большевиків, яка, очевидно, за горбком нас не спостерегла. Але коли ми висунулися на горбок, вони відкрили вогонь по нашій лаві. Положення була надзвичайно критичним. Большевики могли викосити весь полк, який не мав жадного прикриття, але сотн. Жежура спас положення тим, що кинувся зі своєю сотнею в багне-

ти з криком “Слава!” (...) Большевики окопались на другій стороні річки на краю с. Мар’янівки, що прилягала до Чорного Острова. Ввесь день ішов упертий бій, який тільки над вечір припинився, але остаточно не скінчився. К-р нашої 10-ї сотні сотн. Коваленко, людина надзвичайно розумна й хоробра, наказав уночі викопати над самою річкою окопи, з яких можна було обстрілювати міст. З розсвітом розпочався знову бій, але вже не такий завзятий. До певної міри допомогли тут окопці сотн. Коваленка; стрільці, які сиділи в тих окопцях, були добірні і не давали большевикам можливість навіть підняти голову. Опівдні бій скінчився. Я з Барабашем перелізли через річку й побігли наздоганяти большевиків, які ще, ховаючись поза деревами, намагались втекти (...) К-р полку полк. (Іван) Літвіненко зауважив сотникові Коваленкові, що він витратив надзвичайно багато набоїв. Але коли Коваленко зазначив, що на його участку більше 30 забитих большевиків (ранених не було, очевидно, їх підібрали), то полковник тільки головою похитав; щоправда, у нас теж багато забито та ранених”.

Наприкінці лютого 1920-го служив у техніч. сотні 2-го куреня 6-ї Січової дивізії, що сформувалась у т. Ланцута. Лікувався у м. Закопаному в “санаторії УМСА”, очевидно, туберкульозного профілю. Подав прохання на матуральні курси при УГА в Подебрадах (29.05.1922). Очевидно, йому відмовили через брак документів про середню освіту.

Дж.: З щоденника Павла Кривошеїна (Кривоший) // ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 4–19 зв.

Коваль Р. За волю і честь. – Київ: Діокор, 2005. – С. 172–173.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 4. – Спр. 22. – Арк. 1–3.

“Невтомний працюючий” із Роменської реальної школи

КУРИЛО Кость Миколайович (17.07.1888, с. Грем’яча Попівської вол. Миргородського пов. Полтавської губ., тепер с. Вел. Грем’яча Миргородського р-ну Полтавської обл. – після 26.07.1924). Військовий та громадський діяч, просвітянин; бібліотекар Гуртка членів української бібліотеки (т. Терезин, Австро-Угорщина), бібліотекар Громади полонених старшин-українців (т. Йозефів, Австро-Угорщина), начальник штабу 1-го Сірого полку 1-ї Сірої дивізії (01.1919), член Бойової управи Сірої бригади (т. Ланцут, 1920); звання – хорунжий Армії УНР.

“Батько Костя мав двох синів і не хотів далі дробити господарство, а тому дав Костеві можливість учитись”. Закінчив Роменську реальну школу (1908). Навчався на 1-му курсі ліс. ін-ту в Петербурзі та на 2-му курсі Новоолександрівського ін-ту с.-г. і лісоводства (Пулави). Звільнений за участь у революційному русі. Учасник Першої світової війни. Потрапив до австро-угорського полону. Перебував у таборах Терезина і Йозефова, де виявив себе як “організатор української справи і просвітитель полонених українців”. У таборах підтримував стосунки з членом президії СВУ Андрієм Жуком, а також із Левом Юркевичем, який критикував

діяльність СВУ за орієнтацію на Австрію та Німеччину. Курило цілком погоджувався з політичною платформою СВУ і тому невдовзі розірвав стосунки з Юркевичем, засудивши його за національний нігілізм. “Невисокого зросту козак”. “Тихий, скромний”, але непримиренний до ворогів.

До 1924 р. проживав у Варшаві. 25 липня 1924 р. подав заяву до УГА в Подєбрадах. Студенти УГА Василь Прохода, Павло Дубрівний та ін. характеризували його як людину, метою життя якої є “праця й лише праця – для Української національної справи”. У листі до управи Акад. громади при УГА вони писали: “Ми знаєм К. Курила ще з 1915 року як невтомного працівника на полі Національно-культурному, чесного, скромного, гарного товариша з чулою душею, що віддав майже все своє життя для української національної справи. Зараз К. Курило має 35 років, і це може бути перешкодою для прийняття його до академії. Але з огляду на те, що Курило студював рік у Петроградському ліс. ін-ті й 2 роки в Олександрійському сільсько-госп. ін-ті (це ми підтверджуємо) і що він прохатиметься на 2-й курс, а по своїй працездатності буде в усіх випадках не гірше багатьох молодих, дуже прохаємо Хвальну Управу взяти як найбільших заходів, аби К. Курило був прийнятий до Академії...” З формальної причини (через вік) його не прийнято. Працював як землемір на Поліссі.

Дж.: Заява і анкети про прийом в члени Громади (21.6.1924–5.3.1925) // ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 413. – Арк. 32–32 зв.

Коваль Р. Тернистий шлях кубанця Проходи. – Київ – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2007. – С. 35–36.

Прохода В. Записки непокірливого: історія національного усвідомлення, життя і діяльності звичайного українця. – Торонто: Пробоєм, 1967. – Кн. 1. – С. 196, 287.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1343. – Арк. 1–3.

Наймолодший вояк Армії УНР народився в с. Мельні

КУШНІРЕНКО Микола Антонович (13.11.1906, с. Мельня Кролевецького пов. Чернігівської губ., нині Конотопського р-ну Сумської обл. – 28.01.2000, Філадельфія, США). Військовий та громадський діяч, інженер-економіст, соціолог, учитель, благодійник; почесний член Ужгородської “Просвіти”, економіст Міністерства господарства Карпатської України (м. Хуст, 01.1939), виборчий комісар під час голосування за кандидатів до Союму Карпатської України (с. Новоселиця, 12.02.1939), асистент кафедри соціології УВУ, доктор права УВУ (1941), член-кореспондент НТШ; звання – козак Армії УНР.

Народився в сім’ї Антона та Мотрі (в дівочтві Кусенко). 1907-го родина переїхала до с. Спаського. Закінчив 2 класи Кролевецької гімназії (1919). Восени 1919 р., рятуючись від більшовицького терору, родина вирішила тікати до Польщі. У дорозі

зі батько захворів і лишився в Україні, а Микола з дідом поїхав далі. “У містечку Ярмолинцях у березні 1920 року помирає дід, і я залишаюся без опіки, – зазначав він в “Описі життя”. – Дістаюсь до табору інтернованих у Польщі, побув у них біля двох місяців і поїхав до Ланцуту, в яким формувались частини Армії УНР, та вступив у її ряди. Після 3-хтижневого перебування у Ланцуті я поїхав на фронт, на яким був аж до інтернування армії поляками. Перебував увесь час в складі куреня Низових запорожців 2-ї бригади Запорозької дивізії. В 1922 році учився на курсах середньошкілників в т. Шепіорно, в 1923 році вчився в реальній школі та здав іспит за 4-ри класи у цьому таборі. Восени 1923 року дістав звільнення з табору і примушений його покинути, разом з тим і реальну школу, та їхати на працю. На початку 1925 року прибув до Каліша і в липні 1926 року закінчив гімназію ім. Т. Шевченка. У вересні прибув до Праги. 4 жовтня 1926 року”.

Навчався на банківсько-комерц. підвідділі екон.-кооп. відділу УГА в Подебрадах (1926–1931). Дипломну роботу “Векселевий курс” захистив “з успіхом дуже добрим” (4.07.1931). Після навчання поїхав у с. Горінчове (Підкарпатська Русь). Під керівництвом Олександра Мицюка досліджував села на Закарпатті. Вчителював на Тячівщині, у 1930-х – учасник руху за українізацію православної церкви на Закарпатті. Автор соціологічних досліджень сіл Карпатської України, зокрема статті “Карпатоукраїнське селянство”. Громадянин ЧСР із 1937 року. Склад пожертву на книжку Симона Наріжного “Українська еміграція”, а також дав до неї цінні світлини. На початку березня 1939 р. мобілізований до чехословацького війська, але його підрозділ роззброїли німці. У складі Свалявської Січі під командою сотників Клименка і Романченка поїхав до Словаччини, де перебував 2 місяці. У грудні 1939 р. мешкав у Празі. Тут закінчив юр. ф-т УВУ. Написав статтю “Розвиток національної свідомості карпатоукраїнського селянства”, опубліковану 1942 р. у журналі “Пробоем” (№ 3, № 4).

Працював у Ганновері на залізниці, потім – на фабриці. У “Листі професору Віктору Доманинському” писав: “За 8 годин дістаю 5 марок і 60 пфенінгів. З того ще дещо одраховується. Маю квартиру – окрему кімнатку. Життя коштує не повних 2 марки. Праця на фабриці цілком легка. Стою коло гідравлічного преса і відбираю картонові пуделка. Тепер я трохи віджив. Багато ж наших людей працює дуже тяжко”. У квітні 1945 р. виїхав через Австрію до Німеччини. Перебував у таборах для переміщених осіб у Німеччині. З 1949 р. – у США, де закінчив бібліотечний відділ Колумбійського ун-ту. Працював у Бібліотеці Конгресу США (Вашингтон, 1956–1969). 5 листопада 1966 р. склав пожертву на вшанування пам’яті Віктора Доманинського. 1984 року публікувався в газеті “Свобода” (США).

В історію України ввійшов як наймолодший вояк Армії УНР. Похований на Українському православному цвинтарі в Бавнд-Бруку (шт. Нью-Джерсі, США).

Дж.: Бюлетень т-ва абсолювентів УГА-УТП. – Нью-Йорк. – 1966. – Ч. 35. – Грудень. – С. 3

Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. – Прага, 1942. – Студії Музею Визвольної боротьби України. – Т. 1. – С. 5, 8, 156, 330.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1355. – Арк. 23–23 зв., 40 зв., 46–48, 50–50 зв., 128.

І в запорожцях, і у Врангеля

ЛАСТОВЦІВ (ЛАСТОВЦЕВ) Олександр Арсенович (1892, х. Веселий Охтирського пов. Харківської губ., тепер Великописарівського р-ну Сумської обл. – 1931, Прага). Військовий; осавул відділу штабу 6-го корпусу Армії Української Держави (1918) та “Генштабу Запорозького коша”; звання – штабс-ротмістр російської армії, старшина Армії Української Держави.

Закінчивши Охтирську класичну гімназію (1911), вступив до 10-го Одеського уланського полку (1912). Навчався в Харківському ун-ті на природн. підвідділі фіз.-матем. відділу (з 1912). Призваний до війська. У 1918-му демобілізований, повернувся додому. “В травні 1918 року вступив до штабу 6-го корпусу, котрий формувався в Полтаві, на посаду осавула по відділу Генштаба. Після того як Гетьмана скинули, я перебував у тім же штабі на тій же посаді (6 корпус був перейменований в Штаб Запоріжського кошу). У Кременчузі я попав у полон до большевиків, від котрих утік через Єлисаветград в Одесу, де поступив у армію Денікіна. В кінці 1919 року з армією Денікіна попав у Польщу. Побачивши в Польщі, що там залишатись не можна, а українська армія активності не проявляла, рішив їхати в Крим до Врангеля. Там був 2 місяці, після чого поїхав до Царьгороду. Звідти поїхав до Праги. 26 травня 1922 року”. Подав документи на ліс. підвідділ агр.-ліс. відділу УГА в Подєбрадах, але не прийнятий через брак документів про середню освіту (2.06.1922). Похований на православному секторі Ольшанського цвинтаря в Празі (№ 892, 2 гор-18-1).

Дж.: ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1371. – Арк. 7, 9.

Козак коша Слобідської України

ЛИСЕНКО Федір (Теодор) Трохимович (16.02.1899, с. Підлипне Конотопського пов. Чернігівської губ., тепер Конотопської міськради Сумської обл. – після 1.03.1963). Військовий та громадський діяч, просвітянин, інженер-агроном; голова Конотопської організації середньошкілників (1918), член видавничого товариства “Запороже” (1918) і “Просвіти” с. Підлипного (1918), член Головної управи Об'єднання бувших вояків українців у США (22.03.1953, США); звання – підхорунжий Спільної юнацької школи Армії УНР.

Народився в сім'ї Трохима і Катерини Андріївни (в дівочтві Думова). Земляк члена Центральної Ради Гната Івановича Безпалого (1887). Закінчив 8-класну Конотопську комерц. школу (1911–1918). Під час облоги Києва російськими бандами полковника Муравйова вступив до куреня Чорних гайдамаків коша Слобідської України “і був у ньому до повороту в Київ, коли і залишив військо”.

Готував дітей до навчання в середніх школах Конотопа і Ромен. В “Описі мого життя” зазначав, що в Армії УНР перебував “з дня повстання проти гетьмана до Любарської катастрофи, коли потрапив у полон до москалів”. У липні 1920 р. повернувся до української армії. Закінчив Спільну юнацьку школу (05.1924). Зарахований до агр. підвідділу агр.-ліс. відділу УГА в Подєбрадах (1924–1928). На початку 1928 р. одружився, мешкав у Празі. Дипломну роботу “Стан і можливі засоби до поліпшення свинарства в Україні” захистив “з успіхом дуже добрим” (10.04.1929).

Нагороджений Хрестом Симона Петлюри і Воєнним хрестом (1.03.1963).

Дж.: З життя Об'єднання бувших вояків українців в США // Свобода. Український щоденник (Jersey city and New York). – 1953. – № 76. – 28 березня. – С. 3.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1411. – Арк. 8–9, 14, 24, 33, 35.

Старший осавул коменданта м. Сум

МАКАРЕНКО Павло (4.11.1892, м. Глухів Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – 16.05.1967, Прага, ЧСР). Військовий та громадський діяч, педагог, інженер-лісівник; учитель початкової 4-річної школи в Тамбовській губ. (до 1913), старший осавул коменданта м. Сум (з 20.11.1918), урядовець з особливих доручень при Подільському губ. комісаріаті (до 08.1920), діловод і контролер 4-го департаменту Державного контролю уряду УНР (05.1921–05.1922); звання – старшина 4-го полку Січових стрільців (до 09.1919).

Закінчив учит. семінарію (Пенза, 1911). Навчався в Казанському вчит. ін-ті (1913–1915), звідки був забраний до війська. Закінчив Олександрійське військово-училище (Москва, 1.01.1916). До червня 1917-го служив на Південно-Західному фронті у складі 4-ї дивізії 6-го корпусу російської армії. Від червня 1917 р. – в українізованому полку. Служив у Харківській ремонтній комісії (05.1918–1.11.1918). Учасник визволення Житомира від російських більшовиків (весна 1919) у лавах 4-го полку Січових стрільців (1919). Інтернований до т. Ланцута (10.1919). Мед. комісією звільнений від військової служби (02.1920). До Польщі емігрував у складі Подільського губ. комісаріату. Проживав у Ченстоховській колонії. Працював у столярній майстерні в м. Тарнові. Навчався на матуральних курсах при УГА в Подєбрадах (26.07.1922–26.06.1922).

10 січня 1923 р. в Подєбрадах написав “Спогади” (ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 497–505 зв.) – про відступ із Житомира 4-го полку Січових

стрільців і визволення міста. Спогад став одним із джерел розділу "Кривава драма в Житомирі" у книжці "Багряні жнива Української революції".

Очевидно, був членом слідчої комісії Товариського суду Акад. громади при УГА (з 13.12.1924). Ліс. підвідділ агр.-ліс. відділу УГА в Подєбрадах закінчив 20 червня 1928 року. Микола Галаган стверджував, що П. Макаренко був заступником голови Української громади в ЧСР (1929, 1931), а наприкінці серпня 1935 р. читав реферати на зборах Української громади в ЧСР. Можливо, йдеться про Павла Макаренка.

Дж.: Бюлетень Т-ва абсолювентів УГА-УТП (Нью Йорк). – 1967. – Ч. 38. – Грудень. – С. 4.

Бюлетень Української академічної громади при УГА. в Ч.С.Р. Місячник (замість ч. 13–14 часопису "Наша громада"). – 1924. – Листопад – грудень. – С. 56.

Галаган М. Мечем, пером, молотом (1927–1937). Десять років Української громади в ЧСР. Огляд життя й чинности (1927–1937). – С. 15, 60.

Коваль Р. Багряні жнива Української революції. – Київ: Український письменник, 2005. – С. 105–113.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1463. – Арк. 8.

І Сумщина не вберегла

МАРУНЯК Михайло Андрійович (5.09.1901, м. Долина, тепер Івано-Франківської обл. – після 22.07.1931). Військовий, педагог; учитель Засульської неповно-середньої трудової школи (кін. 1920 – поч. 1930-х); звання – стрілець УГА.

Закінчив 6 класів Долинської української гімназії. У 1918-му вступив до УГА. Після ліквідації армії потрапив до польського полону у Львові, звідки втік додому. Через переслідування польською владою змушений тікати до ЧСР (12.1922). Перебував у т. Йозефова (3.07.1925). Подав документи на агр.-ліс. відділ УГА в Подєбрадах, але не прийнятий через брак середньої освіти. Арештований 22 листопада 1931 р. в Сумській області. Звинувачений в участі в УВО та проведенні роботи проти більшовиків у Галичині.

Дж.: ДАСО. – Ф. Р. 7441. – Оп. 4. – Спр. 93.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1494. – Арк. 1, 10.

Учасник Першого зимового походу

МАСИК Грицько (Григорій) Ісакович (16.11.1897, с. Сім'янівка Конотопського пов. Чернігівської губ., тепер Конотопського р-ну Сумської обл. – 21.01.1978, м. Сильванія, Огайо, США). Військовий та громадський діяч, лікар; лікар фабрики "Континенталь" (Ганновер, поч. 1940-х) та державного ін-ту (Род-Айленд, США); звання – підпоручик російської армії, старшина Армії УНР.

Народився в сім'ї хліборобів Ісака Дієвича та Параски Архипівни. Закінчив Конотопську чоловічу школу (1916). У “Власноручному описі життя” зазначав: “По скінченню гімназії був призваний на російську військову службу, де і був по листопад 1917 р. В листопаді вступив в Українську армію і був [у ній] до 19 червня 1919 р. В червні був ранений у правий бік і к тому захорів на плямистий тифус, після хвороби я дістав 3-місячний відпуск і осенню 1919 р. вступив в Кам'янецький Державний Університет. В листопаді (6 грудня. – Ред.) того ж року з армією У.Н.Р. пішов в запілля, де і перебував до відвороту 1920 р. листопаду місяця. 3 часу відвороту сижу яко інтернований в таборі Щепіорно. Жонатий: дружина знаходиться при мені. 24 серпня 1922 р.”

Від 1918 р. служив у Сирій дивізії. Учасник Першого зимового походу. У 1920 р. – на службі у 6-й Січовій дивізії, згодом – у 1-й Кулеметній дивізії, з якою і відійшов за Збруч. У Польщі одружився з українкою-емігранткою Настею Сулимою з х. Омельника біля м. Кременчука. У таборі в подружжя народився син Богдан (1921–1991).

Зарахований на агр. підвідділ агр.-ліс. відділу УГА в Подебрадах (25.10.1922). Звільнений сенатом (31.01.1923). Працював на будівництві доріг. Здобув фах лікаря. 1937 року овдовів. Одружився вдруге – із чешкою Марією Шімоновою (Галею), вивчив її української мови. Співзасновник українських організацій у м-ку Молодій Болеславі (ЧСР). 1941-го відправлений на примусові роботи до Ганновера. Працював лікарем у Берліні (до 1954). Із 1954 р. – у США. Лицар Хреста Симона Петлюри. Похований у м. Сильванії. Син Богдан, щедрий меценат, допомагав у реабілітації “дітей Чорнобиля”. У 1991 р. із дружиною Надією відвідав Київ і Львів. Того ж року загинув в автомобільній катастрофі у Франції. Похований поруч із батьком.

Дж.: *Подолеб П.* З-під Конотопа до Аризони: невігадані історії вояків Армії УНР. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. – С. 228–230.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1503. – Арк. 1, 6, 9.

Сумський реаліст – лицар ордена Залізного хреста

МЕЗЕНЦІВ (МЕЗЕНЦЕВ) Микола Іванович (13.01.1898, с. Качанівка Парафіївської вол. Борзнянського пов. Чернігівської губ., тепер Ічнянського р-ну Чернігівської обл. – після 1936). Військовий та громадський діяч, інженер-лісівник; діловод полку Чорних запорожців 1-ї Запорозької дивізії, член Спілки українських інженерів Словаччини (1930-ті); звання – підхорунжий полку Чорних запорожців, поручник Армії УНР (на еміграції).

Козацького роду. Народився в сім'ї Івана Григоровича та Олени Степанівни (в дівочтві Дончак-Дончаківна), які мешкали в с. Качанівці, де розміщався маєток меценатів Тарновських. Навчався в Сумській реальній школі (1908–1916), Петроградській середній архіт.-буд. школі інж. Білоголова та Богодухівській середній архіт.-буд. школі. Вступив до 230-го запасного полку (1917). Закінчив Чернігівську військову школу. Служив в українській армії (12.1917–1924). Учасник Першого зимового походу. Поранений і контужений. Лицар ордена Залізного хреста. Закінчив Спільну юнацьку школу. Перебуваючи в т. Щипйорна, писав вірші.

Ніч. Сумний і мертвий табір.
Мов зорі, гаснуть ліхтарі.
Я знов сьогодні спать не буду.
І знов бродитиму на цвинтарі...

2 листопада 1923 р. прибув до ЧСР. Вступив на матуральні курси Українського громадянського комітету в Празі. Подав документи на ліс. підвідділ агр.-ліс. відділу УГА в Подєбрадах. Зарахований "умовним студентом до видержання матури" (5.08.1924). 27 жовтня 1924 р. попросив повернути документи з УГА, бо вже навчався на 2-му курсі Празької політехніки (відділ ліс. інженерії). 1926 року подав заяву до Українського ін-ту громадознавства (Прага). виявив бажання вивчати три предмети: теоретичну соціологію, теорію оборони України та історію Української визвольної боротьби. Закінчив відділ ліс. інженерії Чеської політехніки у Празі (1931). Відіграв помітну роль у створенні у Словаччині "Просвіти" та організації українського студентського життя. Нагороджений Хрестом Симона Петлюри.

Дж.: Діло (Львів). – 1931. – 11 липня.

Дяченко П. Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР. – Київ – Вінниця: в-во "Стікс", 2010 / Упор., передмова, додатки Р. Ковалю. – С. 155, 259, 381, 386, 393.

Моренець В. Земляки Миколи Міхновського в боротьбі за Українську державність. Київ – Вінниця, 2012. – С. 226.

Стрепко І. Товариство "Просвіта" в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920–1939). – Ужгород: інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2012. – С. 118. http://issuu.com/kirasgood/docs/sr_5

ЦДАВО України. – Ф. 2292. – Оп. 2. – Спр. 55. – Арк. 12.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1521. – Арк. 1–9.

ЦДАВО України. – Ф. 4408. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 12 зв.

Синьожупанник із 32-го Сумського полку

ОМЕЛЬЧЕНКО Тиміш Петрович (21.02.1893, с. Вербки Семенівської вол. Хорольського пов. Полтавської губ., тепер Семенівського р-ну Полтавської обл. – 6.09.1955, Торонто, Канада). Військовий та громадський діяч, розвідник, журна-

ліст, історик; курінний 2-го Синього полку 1-ї Синьої дивізії, старшина 32-го Сумського п. полку (09.1918–11.1918), старший значковий штабу VI Полтавського корпусу (11.1918–02.1919), пом. т. в. о. начальника штабу Південно-Східної групи військ УНР, помічник начальника розвідки штабу Запорозького корпусу (06.1919–12.1919), молодший значковий штабу 1-ї бригади 6-ї Січової дивізії (03.1920–05.1920), старшина для доручень при військовій секції Української місії в Польщі (05.1920–09.1920), старшина для зв'язку при закордонному відділі Генерального штабу Армії УНР (від 09.1920), старшина для зв'язку при Посольстві УНР у Німеччині, офіційний представник Головного отамана УНР у Берліні, співробітник військово-наукового та літературного журналу “Табір”, голова УНО (1937–1945), член Української генеральної ради комбатантів (06.1941); звання – підпоручик артилерії російської армії, підполковник Армії УНР.

Закінчив 1-шу Тифліську гімназію ім. Олександра I Благословенного (1913) та Київську військову школу (10.1914). Учасник Першої світової війни. Потрапивши до німецького полону (т. Найсе-Шлеська), взяв активну участь у створенні Синьої дивізії, організував український гурток. Разом з іншими офіцерами-українцями з гуртка переведений до українізованого т. Ганноверіша-Мюндена.

Під час переходу Запорозького корпусу Армії УНР через Румунію (06.1919) перехворів на плямистий тиф, а під час інтернування в Польщі – на поворотний тиф (12.1919–03.1920). Після поразки Армії УНР перебував у Німеччині. Подав документи до УГА в Подебрадах, але дістав відмову “як спізнений” (15.09.1922).

Автор праць із військової історії України. Від 1950 р. – в Канаді. Похований на цвинтарі “Прспект” у Торонто поруч із братом Головного отамана полковником Олександром Петлюрою і сотником Олександром Савченком. Їм трьом поставлено спільний величний пам'ятник, біля якого щороку на Зелені свята збиралася Українська громада. По його смерті Ліна Омельченко, вдова по Тимошеві Омельченку, одружилася із сотником Армії УНР І. Липовецьким, у якого 1954 року загинула дружина Марія.

Дж.: Дороговказ: орган вояцької думки і чину. – Торонто. – 1965. – Березень – червень. – Ч. 5–6 (24–25). – С. 8.

Енциклопедія українознавства. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1853.

Коваль Р. Іван Ремболович. – Київ – Вінниця: Історичний клуб “Холодний Яр”, “Державна картографічна фабрика”, 2013. – С. 323.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1653. – Арк. 1–2 зв.

Конотопський реаліст – хорунжий Армії УНР

ПАПОРОТНИЙ Михайло Митрофанович (14.11.1892, м. Бахмач Конотопського пов. Чернігівської губ., тепер Чернігівської обл. – після 1939). Військовий, інженер-економіст; звання – прапорщик російської армії, хорунжий Армії УНР.

Народився в сім'ї Митрофана Степановича та Євдокії Михайлівни (в дівочтві Ополонська), мав сестру Одарку. Закінчив 6 класів Конотопської реальної

школи (1908). Мобілізований до російської армії (10.1915), закінчив Казанську військову школу (10.1916). Демобілізований, перебував удома (кін. 1917–11.1918). Добровільно вступив до Армії УНР (11.1918). Інтернований у т. Каліша (11.1920–1.03.1924), де закінчив 7-й клас гімназії ім. Тараса Шевченка (11.1923–06.1924). Закінчив статист. підвідділ екон.-кооп. відділу УГА в Подєбрадах (1924–15.06.1929). Дипломну роботу “Цензова промисловість України” захистив “з успіхом дуже добрим” (14.06.1929). Сестра Одарка, батько й мати у 1920-х мешкали в м. Бахмачі на Чернігівщині. Дружина Олена Зубова з Бахмача померла 1939 року.

Дж.: ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1703. – Арк. 139, 144, 155.

Кубанець – захисник Конотопа і Кролевця

ПРОХОДА Василь Хомович (25.12.1890, станиця Павлівська, Кубань, тепер Краснодарський край, РФ – 8.11.1971, м. Денвер, шт. Колорадо, США). Військовий і громадський діяч, просвітянин, історик, журналіст, редактор, видавець, інженер-лісівник; в. о. командира взводу 51-го Литовського спадкоємця царевича полку 13-ї п. дивізії (1912), командир 14-ї роти, помічник командира 16-ї роти 4-го батальйону 53-го Волинського полку 14-ї п. дивізії (12.1914–01.1915), секретар Оріхівської “Просвіти” (1918), полковий осавул (начальник штабу) 1-го полку 1-ї Сірої козацької дивізії (з 10.1918), нач. штабу Коростенської (01–02.1919), пізніше Ковельської (04–05.1919) групи Армії УНР, ад’ютант командира 4-го запасного полку сірожупанників 1-ї рекрутської (запасної) дивізії, ад’ютант командира 7-ї та 12-ї бригади 3-ї Залізної дивізії (04–07.1920), в. о. начальника штабу 4-ї Сірої бригади 2-ї Волинської дивізії (06–07.1920), член Товариства пасічників українських студентів-емігрантів у Празі (1923), голова Товариства бувших українських вояків у Чехії (кін. 1927–04.1928; кін. 1928–1939), староста Союзу українських соколів за кордоном (1929–1932, 1937–02.1939), стипендіат УГА в Подєбрадах (29.06.1928), асистент (лектор) при кафедрі лісівництва УГА в Подєбрадах (до 1932), редактор і видавець часопису “Село” Українського аграрного товариства, член УНО (1939–1942), член-співробітник УВАН, член Українського історичного товариства, член Товариства українських інженерів Америки, член редакційної колегії монографії про діяльність Союзу визволення України в 1914–1918 рр.; звання – підпоручник російської армії (12.1914–01.1915), хорунжий (09.1918), сотник (1919), підполковник Армії УНР (1921).

Під час Світової війни у бою проти угорських частин поранений, потрапив до полону (01.1915). Перебував у т. Терезина (Чехія), де разом із хорунжим Ко-

стем Курилом заснував драматичний гурток і “малоруську” бібліотеку. Співпрацював зі СВУ. Один із найенергійніших українських діячів т. Терезина, а згодом і т. Йозефова. У полоні перебував 3 роки і 4 місяці. У травні 1918 р. повернувся до України. З вересня 1918 р. – на службі в Сірій дивізії, охороняв північно-східні кордони Української Держави.

Брав участь у боях проти частин Червоної армії, зокрема проти Таращанської дивізії в р-ні міст Кролевець і Конотопа, а також у боях за міста Коростень, Овруч, Поповичі, Малин. Полковник Антін Пузицький високо оцінював Василя Проходу. “Енергійний, добре освічений, бойовий, рівного характеру сотник Прохода видатно справлявся зі своєю посадою й був незамінним помішником командира групи”, – писав А. Пузицький у своїх спогадах “Бої Сірих за Коростень. Рік 1919”.

До 16 травня 1919 р. перебував на фронті у складі Сірої дивізії – аж до Луцької катастрофи. Був інтернований у т. Вадовиць, де перебував до вересня 1919 року.

Звільнившись із польського полону, прибув до м. Кам’янець-Подільського, де у вересні – листопаді взяв участь у формуванні 4-го полку Сірожупанників 1-ї рекрутської дивізії. Брав участь у боях проти червоних у районі міст Ямполь та Кам’янець-Подільського, а у квітні – липні 1920 р. як старшина 7-ї бригади 3-ї Залізної дивізії – у боях проти більшовиків. Тяжко поранений у бою під м. Сатановом.

У т. Каліша проводив просвітницьку діяльність, писав “Записки до історії Сірих або Сірожупанників”, три частини яких пізніше були опубліковані у журналі “Табір” та збірнику “За Державність” (т. 1).

Написав у Подебрадах і спомин із часів Визвольної боротьби “Жертви ідеї” (ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 955–958 зв.), який Р. Коваль використав у книжці “Тернистий шлях кубанця Проходи”.

Закінчив ліс. відділ агр.-ліс. ф-ту УГА в Подебрадах (1922–15.04.1927). Дипломну роботу “Ліс та його значіння для меліорації” захистив “з успіхом дуже добрим” (8.04.1927). Після ліквідації УГА працював техніч. службовцем та інженером на будівництві битих шляхів у ЧСР і Німеччині (1937–1945). 28 січня 1945 р. затриманий, а 2 лютого заарештований смершем 8-ї гвардійської армії та насильно вивезений до СРСР, громадянином якого ніколи не був. Утримувався в Лук’янівській в’язниці м. Києва, потім у Харківській пересильній тюрмі (1946), т. Таллінна (з 09.1946), тюрмі в Ленінграді “Крести”, воркутинських таборів “Речлаг” та “Воркутлаг”. Звільнений 7 вересня 1954 р., після чого провів на спецпоселенні 14 місяців у м. Ухті Комі АРСР. Під час слідства і в ув’язненні поведився гідно, прохань про помилування не писав, переконань не зрікався. Загалом пробув у неволі 11 років. 4 січня 1956 р. як чехословацький громадянин дістав дозвіл повернутися до ЧСР. До лютого 1965 р. жив на Пряшівщині. Лише через 10 р. боротьби йому дозволили з’єднатися зі своєю родиною в м. Сан-Дієго.

26 лютого 1965 р. він переїхав до США. У 1967 р. побачила світ 1-ша книга його спогадів “Записки непокірливого: історія національного усвідомлення, життя і діяльності звичайного українця” (Торонто: в-во “Пробоем”). Був автором багатьох публікацій в емігрантській пресі, а також членом редакційної колегії монографії про діяльність СВУ в 1914–1918 рр. 2-га і 3-тя книги “Записок непокірливого” вийшли вже після його смерті (Новий Ульм: в-во “Українські вісті”, 1980;

Київ: в-во "Смолоскип", 1986). 2009 р. в Києві побачила світ книга Василя Проходи "Думки про правду. До історії постання української нації" (передмова Р. Коваля). Усі три книжки вийшли коштом сина Романа.

Помер у шпиталі. Залишив у смутку дружину Марію (в дівоцтві Заржицька), сина Романа, невістку Еву, онуків Михайла, Олега та Данила. Похований на Українському православному цвинтарі Бавдн-Брук (шт. Нью-Джерсі, США) за участю представників Державного центру УНР, вояцтва 3-ї Залізної дивізії, товаришів з УГА та громадськості.

Дж.: Дм. Б. Підполковник Василь Прохода (1890–1971) // Вісті комбатанта. – Торонто – Нью-Йорк, 1972. – Ч. 1 (57). – С. 89–90.

Лісові кабінети УГА // Українська господарська академія в Ч.С.Р., Подебради (1922–1935) і Український технічно-господарський інститут (Подебради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1972). – Видання Абсолютентів УГА і УТП. – Нью Йорк, 1972. – С. 57.

Мандзенко Й. Сірожупанники. Табір полонених українських старшин в Йозефштадті, Австро-Угорщина // За Державність. – Збірник 11. – Торонто, 1966. – С. 5–11, 13.

Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. – Прага, 1942. – Студії Музею Визвольної боротьби України. – Т. 1. – Підпис під фотографією 333.

Прохода В. Бої сірожупанників на Польському фронті // Вісті комбатанта. – Торонто – Нью-Йорк, 1969. – Ч. 6 (43). – С. 42–43.

Прохода В. Думки про правду. До історії постання української нації. – Дрогобич: видавнична фірма "Відродження", 2009. – 568 с.

Прохода В. Коростень – Бердичів – Житомир // Вісті комбатанта. – Торонто – Нью-Йорк, 1969. – Ч. 2 (38). – С. 20–22.

Прохода В. Лісовий відділ аграрно-лісового факультету УГА. Українська висока політехнічна школа на чужині. Том III. Українська господарська академія в Ч.С.Р., Подебради (1922–1935) і Український технічно-господарський інститут (Подебради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1972). – Видання Абсолютентів УГА і УТП. – Нью Йорк, 1972. – С. 49–56.

Прохода В. Сірі або сірожупанники // Вісті комбатанта. – Торонто – Нью-Йорк, 1967. – Ч. 4 (28). – С. 35–39; 1968. – Ч. 3 (34). – С. 37.

Пузицький А. Бої Сірих за Коростень. Рік 1919 // За Державність. – Збірник 2. – Каліш, 1930. – С. 78, 80.

Синьо- та сірожупанники // Сурмач. – Лондон, 1988. – Ч. 1–4 (94–98). – С. 19–20.

Українська господарська академія. – Прага – Подебради: накладом УГА, 1931. – С. 20.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 130.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1801. – Арк. 16, 32.

Чумаченко В. Казачья литературная Голгофа (писатели, историки и журналисты – жертвы политических репрессий) // Третьи Кубанские литературно-исторические чтения. – Краснодар, 2001. – С. 264.

“В Українській Армії знаходжусь ввесь час...”

РАДЧЕНКО Григорій (Грицько) Тимофійович (4.08.1894, с. Спаське Кролевецького пов. Чернігівської губ., тепер Кролевецького р-ну Сумської обл. – після 31.12.1944). Військовий, громадський та культурний діяч, інженер-гідротехнік; старшина Сердюцької дивізії Армії Української Держави (з 06.1918), обер-старшина оперативного відділу штабу Лівобережного фронту Армії УНР (з 3.01.1918), старшина для доручень оперативного відділу штабу Запорозького корпусу Армії УНР (з 30.01.1919), старшина штабу 6-ї Січової дивізії (з 30.04.1920), завідувач

секції мистецтва культурно-освітнього відділу 2-ї Волинської дивізії Армії УНР (на інтернуванні, протягом 9 місяців); звання – прапорщик рос. армії (11.1914), штабс-капітан російської армії, підполковник Армії УНР.

Народився в сім'ї козака Тимофія Фомича. По закінченні 4 класів міської школи (05.1911) та складанні іспиту за 5-й клас гімназії (03.1912) пішов на службу вільноприділеним у 175-й Батуринський полк (1.09.1912). Воював на фронтах Першої світової у складі 3-ї Дієвої армії (11.1914–1917). Поранений і контужений. Після українізації частин 40-го армійського корпусу служив при штабі 26-го українізованого корпусу (12.1917). За часів Української Держави навчався в Київській інструкторській школі старшин та служив при штабі 7-го Харківського корпусу.

В “Описі життя” писав: “З вибухом національної революції у листопаді 1918 р. приймав активну участь у боротьбі проти добровольчої навали у м. Києві. В Українській Армії знаходжусь весь час, а в жодних ворожих українській державності арміях не був”. Обіймав різні штабні посади. Інтернований. Закінчив гідротехн. відділ інж. ф-ту УГА в Подебрадах (5.09.1923–15.06.1929). Дипломну роботу “Зрошення урочища К.” захистив “з успіхом добрим” (15.06.1929). Його прізвище є в списку абсолювентів (випускників) УГА, які працювали в культурно-просвітньому, економічному і громадсько-політичному житті на землях Карпатської України та Пряшівщини. Учасник зборів абсолювентів УГА в Братиславі, які відбулися 30 липня 1933 року. Його ім'я є у “Списку абсолювентів У.Г.А., що внесли (і не внесли) добровільні датки...”, бо він пожертвував 150 крон.

Дж.: Список абсолювентів У.Г.А. що внесли (і не внесли) добровільні датки на покриття видатків по переведенню акції абсолювентів У.Г.А. в часі від 4 лютого 1931 року до 26 травня 1941 р. (станом на 31 грудня 1944 р.) // *Зеркаль С. Абсолювенти У.Г.А. і проф. В. Доманицький: документи-матеріяли-спогади.* – Новий Йорк – Мюнхен, 1965. – С. 55.

Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–121). – Кн. 1. – Київ: Темпора, 2007. – С. 362–363.

Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–121). – Кн. 2. – Київ: Темпора, 2011. – С. 269.

Українська висока політехнічна школа на чужині. Том III. Українська господарська академія в Ч.С.Р., Подебради (1922–1935) і Український технічно-господарський інститут (Подебради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1972). – Видання Абсолювентів УГА і УТП. – Нью Йорк, 1972. – С. 110–113.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1815. – Арк. 109.

Автор спогаду про трагедію с. Марчихина Буда

РЕШЕТНИКІВ (РЕШЕТНИКІВ-РЕШЕТНЯК) Яків Павлович (23.03.1896. с. Марчихина Буда Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – 1945, Чехія). Військовий та громадський діяч, інженер-технолог; професорський стипендіат при кафедрі ферментаційної хім. технології УГА в Подебрадах (1928), керівник хім. лабораторії Познанського ун-ту; звання – поручник Армії УНР.

1915 року закінчив Сівську реальну школу (Орловська губ., тепер Брянська обл., РФ). У 1916–1917 рр. перебував на військовій службі в російській армії. 1918 року, буди студентом Харківського технол. ін-ту, став до служби в Чорноморський кіш Армії УНР. Перебував у війську до вересня 1919 р., коли потрапив у полон до денікінців. Був приневолений служити в Добровольчій армії. 1920 року разом з білими евакуйований до Туреччини, де перебував у таборах для інтернованих до 1921 року. З табору вдалося втекти до Болгарії. У Софії вступив до Болгарського державного ун-ту. Впродовж 1921–1922 рр. жив у Болгарії, брав участь в українському громадському житті, був членом Студентської спіл-

ки. Закінчив хім.-технол. відділ інж. ф-ту УГА в Подєбрадах (11.1922–21.05.1927). Дипломну роботу захистив “з успіхом дуже добрим”. Одружився на чешці Ганні, мав доньку Ганну (1929).

Микола Пелехатюк писав: “Ще в р. 1928, коли Яша Решетняк, як професорський стипендіят, дістався до закладів с.-г. технології Познанського Університету, він просто здивував місцевих хіміків, як з легкістю урухомив апарати, які вже від довшого часу не піддавалися контролі інших, досвідчених науковців закладу, а протягом дальшої праці виявив таку наполегливість і систематичність в праці, що цілком заслужено і не зважаючи на його молодий вік був призначений керівником цілої лабораторії (...) Тут відігравали ролю не лише наукові знання, а в першу чергу свідомість і пильність, прищеплені студентам Української Академії в Подєбрадах. Так, однієї ночі, коли знесилений і знеохочений довгою і безуспішною дослідною працею над відкриттям бактеріологічного способу виробу тумарової кислоти інж. Решетняк виляв до зливу свою “Роботу” і, акурат, в зливі зауважив кольори пошукуваної ним тумарової кислоти, то не заспокоївся на цьому, а з новою силою, впертістю і відвагою приступив до дальшої праці. Не виходячи з лябораторії, протягом тієї ж ночі переглянув і систематизував виконані ним досліди, а на ранок – певним науковим шляхом здобув пошукувану ним тумарову кислоту (тумарова кислота – безколірна кристалічна речовина з температурою плавлення 286 °С, кипіння – 290 °С; практично нерозчинна у воді; використовують у виробництві синтетичних висихаючих олій, пластифікаторів тощо; замінник лимонної і винної кислот у харчовій промисловості. – *Рег.*)”.

У 1930 р. в Познані вже мешкало 7 інженерів-“подєбрадців”, усі вони (разом з Яковом) об’єдналися на початку 1931-го в Союз українських інженерів. Зустрічалися щомісяця, вивчали новинки, готували статті до журналу “Український інженер”, відвідували промислові об’єкти міста). Того ж року вони ж створили Українську громаду м. Познані на чолі з генералом-хорунжим Армії УНР Сергієм Кульжинським.

У травні 1939 р. жив у Празі. За німецької окупації повернувся з родиною до Подєбрад, де помер і похований. Автор спогаду “На кордоні” – про більшовицькі насильства в нейтральній зоні між Українською Державою і Росією (ЦДАВО

України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 99–101 зв.). Цей спогад ліг в основу нарису “Кривава драма села Марчихина Буда” у книжках “Багрянні жнива Української революції” та “Сто історій Визвольної війни” (див. у додатках книжки).

Дж.: Коваль Р. Багрянні жнива Української революції. – Київ: Діокор, 2006. – С. 75–77.

Пелехатюк М. З життя й праці інженерів в Познаню (Польща) // Додаток “Спогади” до Бюлетеня товариства абсолювентів УГА-УТПГ. – 1962. – Ч. 18. – Травень. – С. 5–7.

Українська висока політехнічна школа на чужині. Том I. Українська господарська академія в Ч.С.Р., 1922–1935 / Голов. ред. О. Козловський. – Нью-Йорк: видано абсолювентами Української господарської академії та Українського технічно-господарського інституту, 1959. – С. 46.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 130.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1830. – Арк. 14, 73.

Джентльмен із Глухова

РОЗНАТОВСЬКИЙ Микола Юрійович (1.12.1892, м. Глухів Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – 17.02.1973, м. Детройт, США). Військовий та громадський діяч, інженер-економіст; слідчий 3-ї Залізної дивізії Армії УНР (1920), член Українського народного союзу (США); звання – прапорщик російської армії (1917), хорунжий Армії Української Держави та поручник Армії УНР (на еміграції).

Народився в родині священника Юрія та Варвари. По закінченні Глухівської класичної гімназії (1912) вступив до Київського ун-ту Св. Володимира. Вільноприділеним пішов на службу до Запасного понтонного батальйону. Закінчив старшинські курси при Київському інж. училищі. Повнив службу в 30-му Конотопському полку 5-го Чернігівського корпусу Армії Української Держави та в Армії УНР. Інтернований у Польщі. Прийнятий до Варшавського ун-ту, але через брак коштів вимушений залишитись у таборі (кін. 1922). Закінчив екон. відділ екон.-кооп. ф-ту УГА в Подєбрадах (1923–16.06.1928). Дипломну роботу “Організація соціального опікування в громаді м. Праги” захистив “з успіхом дуже добрим” (14.06.1928).

В УГА в Подєбрадах належав “до гетьманців”. Був головою українського табору Ді-Пі в Шляйсгаймі (Німеччина, 1948). “Важливим фактором політичної рівноваги в таборі була, з одного боку, вроджена спокійна натура М. Рознатовського і його колегіяльна постава супроти голови російського табору Ганке, – згадував “таборянин” Іван Жеґуц, – а з другого – його походження з Великої України і симбіоза з інтелектуальною елітою табору, яка майже виключно походила із східних регіонів України. Почнемо з таких відомих ще й вам імен, як проф. В. Дубровський (батько належної до нашого парафіяльного хору Світлани Микитчак, дідо внучки Оксани, зараз у Пласті), далі – пок. [інійний уже] професор Юрій Бойко, директор таборової гімназії П. Кашинський, диригент хору о. Іван Заяць, відомий із пізніших завдань в Аргентині гідролог Іван Бандура, пок. інж. Єфимович, згодом, в Людвіксфельді, інші видатні люди, серед них ровесники

інж. Рознатовського – інж. Архип Кмета із дружиною (відомі театральні діячі), брати Микола і Михайло Самойловичі з Праги, Олексій Воронин, отець Чайківський, парох Української Греко-католицької церкви і численні інші діячі, яких мало хто ще пам'ятає...”

Спогад іншого “таборовика” демонструє, якою чуйною людиною був М. Рознатовський. А Панас писав: “У будинку таборової управи, після відносно недовгого чекання, я опинився в бюрі “самого” голови св. пам. інж. Рознатовського. Розмова була приблизно ось така:

– Сідайте, будь ласка... Ви виглядаєте змучені, мабуть, здалеку йшли пішком... Про що ви хотіли зі мною балакати?

Інж. Рознатовський, правдивий джентлмен, розпочав розмову рішучим, але приязним тоном. Я відчув полегшу, страх майже зник.

– Я хотів би дістатися до табору, – почав я несміло, уникаючи погляду очей інж. Рознатовського.

Мені ставало неприємно, що ось я мусітиму говорити неправду цій людині, яка виглядає чесною, щирою, готовою мені допомогти...

– А де ж ви перебували дотепер? Чому раптом тепер вам захотілося до табору? Чому саме до цього, а не до іншого? – прийшли питання, на які я приготував відповіді.

– Я працював під час війни у... Як війна скінчилась, я рішив ще трохи попрацювати, бо люди були добрі до мене... – говорю і сам собі не вірю, що так легко в мене ця неправдива історія виходить. Уже й сам починаю вірити у неї...

А інж. Рознатовський лиш час від часу слово-два скаже, щось в роді “Невже?”, “Справді?” або “Ага!”. Не бачу добре виразу його лица ані очей, бо стараюся дивитися вбік – щоб тільки не в очі...

– А що ж ви думаєте тут в таборі робити, якщо б вас прийнято? – ділово запитує інж. Рознатовський.

На це питання в мене також була готова відповідь, з тою лише різницею, що це вже була “правдива правда”, а не видумка:

– Я хотів би в школу. Я скінчив шість класів гімназії в... і дуже хотів би здати матуру!

Якось відважився поглянути в очі інж. Рознатовському. Очі добрі, щирі, майже веселі... “Усмішка чи насмішка?” – подумав я собі.

– А тепер, будь ласка, кажіть правду: де ви були в таборі полонених, чи вас звільнили, чи ні і як ви сюди дісталися?

На кілька секунд світ перед очима закрутився, здавалося, що земля розступиться або будинок завалиться на наші голови...

– Я хочу вам допомогти, але я мушу знати правду. Я є відповідальний за долю... осіб в цьому таборі, і я не можу легковажити законів, приписів, розпоряджень властей. Я маю право знати, як і наскільки ви вартуєте того, щоб я наражував себе, таборову управу і табір взагалі на можливі неприємності, – не то оправдуючись, не то пояснюючи стан справи, говорив інж. Рознатовський. Я був зашкочений, але не розчарований. Якось легше стало на душі, що не треба вийти з бюра цеї чесної, порядної і доброї людини “не висповідавшись з гріха брехні”.

Після кільканадцяти хвилин уже свобіднішої розмови про кількамісячні “подвиги” шістнадцятилітнього “дивізійника”, про відступ з фронту з розбитками вже 1-ої Української Дивізії УНАрмії, про “гаразди” в різних таборах полонених в Американській зоні Австрії, аж до мандрівки попри розбиті літаки колись могоучої летунської фльоти Третього Райху зі станції Шляйсгайм до “нового” табору Шляйсгайм, інж. Рознатовський заявив:

– Зараз підіть до професора Михайла Самойловича, директора Української гімназії. Він з вами побалакає і переведе свого роду вступний іспит. Якщо він вас прийме до гімназії, то ми вже щось зробимо, щоб вас приписати до табору. До побачення!

Блаженної пам’яті проф. Михайло Самойлович не мав труднощів із перевіркою, бо хоч документів з гімназії в мене майже не було, але я не мав великих труднощів відповісти на поставлені питання. По не цілих півгодинних “іспитах” я був формально прийнятий до Української Реальної Гімназії, до матуральної класи. Рівночасно я отримав інструкції, як я повинен кожного дня діставати перепустку “відвідувача” до табору, щоб таборова управа і дирекція гімназії не мали клопотів в разі перевірки американською поліцією, а також рекомендацію до керівника таборової Суспільної Опіки, який також завідував “готелем”, який складався з одної кімнати для відвідувачів”.

Надіслав вітання з Детройта на 1-шу товариську зустріч абсолюентів і студентів УГА-УТПІ, яка відбулася 1-2 вересня 1956 р. в Українському ін-ті на 5-й авеню в Нью-Йорку. “Сердечно вітаю всіх присутніх і душею в цей святочний мент з Вами! – писав він. – Не забувайте, прошу, тих, кому не пощастило, а особливо тих, що й нині відчувають чобіт московського наїздника”. Складав пожертви на українські видання.

Мав дружину Софію, сина Павла та онука Івасика. Похований у Детройті на кладовищі Evergreen. Оскільки був членом Українського народного союзу, то родина отримала посмертну виплату в розмірі 500 доларів.

Дж.: Ділимося сумною звісткою // Свобода (Джерзі Ситі і Нью Йорк, США). – 1973. – № 33. – 22 лютого. – С. 3.

Жеґуц І. Культурне і церковне життя в Шляйсгаймі. – http://www.ukrainisch-orthodox.de/Schleissheim_ref.htm

Іванис В. Стежками життя (спогади). Кн. V. – Новий Ульм, 1962. – С. 40.

Місячний звіт головного касира У. Н. Союзу // Свобода (Джерзі Ситі і Нью Йорк, США). – 1973. – № 121. – 29 червня. – С. 4.

Ланас А. “Пішли мене, мамо, до табору...” // Свобода (Джерзі Ситі і Нью Йорк, США). – 1982. – № 188. – 5 жовтня. – С. 2, 4.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1842. – Арк. 7, 99, 174.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 251. – Арк. 28.

Ще про зустріч // Бюлетень Контактного комітету абсолюентів і студентів УГА-УТПІ. – 1956. – Ч. 1. – Жовтень. – С. 7.

Свята віра в Україну бомбометника з Білопілля

САВЧУК Хведір (Федір, Теодор) Хведорович (Федорович) (5.03.1897, м. Білопілля Харківської губ., тепер Сумської обл. – 18.01.1969, США). Військовий, громадський і кооперативний діяч, інженер-агроном; командир вогнеметної сотні, в. о. командира кулеметної сотні панцерника “Ударник”, командир кулеметної сотні 6-ї Січової дивізії Армії УНР (04.1920); пов. агроном Товариства “Сільський господар” (1930-ті, м. Бучач), член дирекції пасічної кооперативи “Рій” (Львів), управитель с.-г. школи в с. Дашаві (біля Стрия); звання – офіцер російської армії, хорунжий (04.1920), сотник Армії УНР.

Народився в міщанській сім'ї. Закінчив двокласну міську школу, 6 класів гімназії (1915) та Віленське військове училище (09.1915–1.02.1916). У липні 1916 р. “відбув на дієвий фронт”. Прослухав тримісячний курс офіцерської армійської школи і шеститижневий курс дивізійної бомбометно-мінометної школи. У “Curriculum vitae” згадував: “При Петроградській запасовій хемічній сотні студював огнеметне діло”. Направлений на лікування в запілля (02.1918). Після лікування комісований у тримісячну відпустку. У січні 1919 р. прибув до Києва, щоб продовжити навчання, але був мобілізований до Армії УНР. Хворів на тиф (07.1919). Служив у Корпусі січових стрільців Армії УНР. Інтернований у Польщі (12.1919). У березні 1920 р. приділений до 6-ї Січової дивізії Армії УНР. Інтернований удруге в т. Щипйорна (11.1920–1923), де закінчив реальну школу (1923). Закінчив агр. відділ агр.-ліс. ф-ту УГА в Подєбрадах (1923–26.05.1928). Дипломну роботу “Коротка історія кормових норм та норми годівлі молочної худоби” захистив “з успіхом дуже добрим” (12.05.1928).

1941 року в газеті “Українські щоденні вісті” подав запит про свого товариша, сотника 6-ї Січової дивізії Армії УНР, випускника УГА в Подєбрадах Олексу Костюченка такого змісту: “Інж.-агр. Костюченко Олекса арештований у липні 1940 року в Залукві коло Галича. Хто знає щось про нього, подасть ласкаво вістку на адресу: інж. Савчук Федір, Львів, ул. Галя, 15, або до Редакції”. На той час Олекса Костюченко вже був розстріляний у Харкові.

Неодноразово жертвував на діяльність Товариства абсолювентів УГА-УТГІ. Одружений з учителькою Євгенією (в дівоцтві Чернявська) з м. Сум (1897 р.н.), учасницею громадського життя у США, зокрема у шт. Нью-Джерсі.

21 січня 1968 р. в парафіяльній залі церкви Св. Петра і Павла, під час відзначення 50-ліття проголошення незалежності України, відбулася академія “під проводом культурно-освітнього референта інж. Ф. Савчука. Він дав перегляд загальноросійської революції і перейшов до історії повстання Української Держави. Пригадуючи головні точки того історичного моменту, дав характеристику першого президента Михайла Грушевського. Підкреслив по-

зитивні наслідки цієї визначної події, яких ніяка ворожа сила не в стані знищити. Для підкреслення сили українського народу доповідач прочитав уривки поезій цьогочасних поетів, що, не зважаючи на ніякі утиски, вірять в те, що Україна рано чи пізно мусить скинути з себе чуже ярмо і стати вільною і незалежною. Народ живе, народ буде жити, і ніхто і ніяка сила не спроможні його вбити і стерти з лица землі. Ця віра доходить до того, що переважає всякий страх перед деспотами”.

Нагороджений Хрестом Симона Петлюри і Воєнним хрестом.

Похований на Українському цвинтарі в Бавнд-Бруці (шт. Нью-Джерсі, США).

Дж.: Дубрівний П. Праця абсолювентів УГА на ЗУЗ // Українська висока політехнічна школи на чужині. Том III. Українська господарська академія в Ч.С.Р., Подебради (1922–1935) і Український технічно-господарський інститут (Подебради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1972). – Видання абсолювентів УГА і УТП. – Нью Йорк, 1972. – С. 105.

Коваль Р., Моренець В. “Подебрадський полк” Армії УНР”. – Книга 1. – Київ: Історичний клуб “Холодний Яр”, “Український пріоритет”, 2015. – С. 365, 368.

Подайте вістку // Українські щоденні вісті. – 1941. – 13 серпня. – <https://zbruc.eu/node/53932>

Присутня. Золотий ювілей української державности // Свобода (Джерзі Ситі і Нью Йорк, США). – 1968. – № 22. – 2 лютого. – С. 3.

Самутин П. Командний склад VI-ї Січової стрілецької дивізії 1920 р. // Вісті комбатанта (Торонто – Нью-Йорк). – 1973. – Ч. 3 (65). – С. 79.

Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). – Кн. 2. – Київ: Темпора, 2011. – С. 310.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1874. – Арк. 7, 11–11 зв., 16, 32.

Поруч із В'ячеславом Липинським

САДІВНИЧИЙ Данило (17.12.1895, м. Глухів Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – 07.1982, м. Клівленд, шт. Огайо, США). Військовий та громадський діяч, меценат; командир чоти Спільної юнацької школи (04–07.1921), член управи УНО (з 06.1933); звання – підпоручик російської армії (1917), підпоручник УГА, поручник Армії УНР (07.1921).

Народився в міщанській родині. В “Описі життя” зазначав: “В 1915 році закінчив 2-річну педагогічну школу. 15 травня 1915 року однорічником взятий до війська. 15 березня 1916 року, скінчивши військову школу, дістав ранг прапорщика і командірований в 79 запасний полк в Рязані, а звідти в 15 запасний полк у Вінниці. Займав посади командира маршевої сотні та командира роти в учебній сотні. Урядом Керенського підвищений у ранг підпоручника. В 1917 році під час національного руху брав активну участь в українізації свого полку. 19 грудня 1917 року демобілізований. В лютому 1918 року, приймаючи участь у повстанні проти большевиків, був поранений і мусив переховуватися до приходу української влади. Вступив на службу до Армії Української Держави і був зарахований у кадр 2 пішого Сумського полку. В складі

цього полку брав участь проти большевиків з 1 жовтня 1918 року по 20 лютого 1919 року. 20 лютого 1919 року був командірований на 1 панцерний потяг "Стрілець", потім [на панцерний потяг] "Вільна Україна", де перебував до жовтня 1919 року. У жовтні 1919 року під час відступу перед денікінською армією захорів на плямистий тиф і був залишений у Вінниці. По виздоровленню прийнятий до Галицької Армії і зарахований до 11 бригади 3 корпусу. В її складі брав участь у поході проти поляків, а пізніше проти большевиків. Коли УГА була обеззброєна і мала бути інтернована, я поступив у 3 Залізну дивізію Армії УНР. В її складі перебував з травня 1920 року по липень 1921 року. З квітня по липень 1921 року займав посаду командира чоти Спільної юнацької школи. В липні 1921 року наказом по Армії підвищений в ранг поручника. В липні 1921 року дістався до Німеччини, де вступив до російської технічної школи, заснованої на кошти УМКА. Надії продовжувати навчання немає, бо школа за браком коштів має бути закрита. 26 травня 1922 р., Вюнсдорф".

Подав документи на ліс. підвідділ агр.-ліс. ф-ту. Не прийнятий через брак освіти. У липні 1925 р. закінчував навчання в Berlin-Studentenheim "Temhelhof". 1926 року навчався у "Високій спортивній школі" в Берліні.

Навесні 1927 р. взяв участь у відкритті Українського студентського дому в Адлерсгофі під Берліном. Є світлина, на якій бачимо Д. Садівничого в поважному товаристві: поруч стоять Іван Мірчук, гетьманівна Скоропадська (очевидно, Єлисавета Павлівна), Олександр Скоропис-Йолтуховський, генерал Вільгельм Греґнер, Іван Драбатий, Дмитро Дорошенко, В'ячеслав Липинський, Микола Бутович, Зенон Пеленський, старшина Армії УНР Сергій Кузьменко та ін. достойники.

У 1955 р. Данило Садівничий із Клівленда долучився до кампанії зі збору коштів через "національний даток на Український Народний Фонд". Регулярно жертвував на українську справу, зокрема на дитячий журнал "Веселка", Пресовий фонд і ювілейний фонд газети "Свобода", УВАН у США та ін. Остання відома його пожертва – у березні 1982 р., за 4 місяці перед смертю. У "Звідомленні рекордового відділу УНСоюзу за місяць липень 1982 року" бачимо Д. Садівничого у списку "членів, що померли", і біля його прізвища не було примітки зірочкою, як біля тих членів УНС союзу, "які не платять передплату за газету".

Дж.: До Українського народного фонду за 1954 рік вплатили // Свобода (Джерзі Ситі і Нью-Йорк, США). – 1955. – № 188. – 30 вересня. – С. 5–6.

Звідомлення рекордового відділу УНСоюзу за місяць липень 1982 року // Свобода (Джерзі Ситі і Нью-Йорк, США). – 1982. – № 175. – 16 вересня. – С. 4.

Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. – Прага, 1942. – Студії Музею Визвольної боротьби України. – Т. 1. – Підпис під фотографіями 506, 509.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1875. – Арк. 3, 8–8 зв.

Із Сумського кадетського корпусу в кармелюківці

САС-ТИСОВСЬКИЙ (САС-ТИСОВСЬКИЙ) Юрій Васильович (20.07.1897, Харків – після 11.06.1927). Військовий діяч, інженер-лісівник; звання – прапорщик російської армії (1916), старшина пішої старшинської сотні харківської залоги Армії УНР (1918), Окремого гайдамацького куреня ім. Я. Кармелюка (1918–1919).

Зліва направо – члени першої управи Академічної громади студентів Української господарської академії в Подебрадах підполковник Микола Буєвський-Брунгоф (голова), сотник Михайло Міткович, козак Михайло Гаврилів-Буяр та Юрій Сас-Тисовський

Закінчив Сумський кадетський корпус (1914), Чугуївську військову школу (01.1916) та ліс. відділ агр.-ліс. ф-ту УГА в Подебрадах (11.06.1927). Автор споми-ну “Кінець грудня р. 1918” – про події на Вовчанському фронті наприкінці грудня 1918 року та відступ на початку січня 1919 року Гайдамацького куреня (командир Ігор Троцький) до Люботина (ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 416–419 зв.). Він ліг в основу нарис-у “Час і нам, панове, погуляти!” в книжці “Багряні жнива Української революції”.

Добре співав. “Якось у ресторані, де їх пригощав чеський лісовий технікум, українці своїм співом викликали бурхливі овації відвідувачів. Сас-Тисовський і Зваричук відзначались й умінням танцювати. Компанію їм завжди складали Михайло Гаврилів-Буяр та Михайло Міткович. Тож їх охоче запрошували організатори різних курортних вечірок. І козаки гідно представляли академію у “вищому” курортному товаристві”.

Дипломна праця на тему “Організація концесійних розробок лісу на Псезуане на Кавказі”. УГА в Подебрадах закінчив 1927 року. Нагороджений Хрестом Симона Петлюри. Не плутати з Василем Митрофановичем Сас-Тисовським, членом президії під час обрання Павла Скоропадського Гетьманом України 29 квітня 1918 р. в Києві.

Дж.: Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. II том. Українська гетьманська держава 1918 року. – Київ: Темпора, 2002. – С. 27

Коваль Р. Багряні жнива Української революції. – Київ: Діокор, 2006. – С. 90–92.

Коваль Р. Тернистий шлях кубанця Проходи. – Київ – Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2007. – С. 187.

Прохода В. Фрагмент спогадів зі студій в Подебрадах // Спогади про УГА-УТП. – Ч. 19. – С. 5 // Додаток до: Бюлетень Т-ва абсолювентів УГА-УТП. – Нью-Йорк. – 1966. – Квітень. – Ч. 33. – С. 6.

Сас-Тисовський Ю. Кінець грудня р. 1918 // ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 416–419 зв.

Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). – Кн. 2. – Київ: Темпора, 2011. – С. 329, 340.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 2031. – Арк. 1–27.

Видатний педагог – учитель Глухівської жіночої гімназії

Зліва направо – Василь Сахно, організатор УСС проф. Володимир Старосольський, кубанець Борис Фесенко та Юлія Кіцера

ного штабу Армії УНР (1920–1921), голова Ради Академічної громади УГА в Подєбрадах (1924), професорський стипендіат екон.-кооп. ф-ту при кафедрі місцевого самоврядування УГА в Подєбрадах (1927), голова Союзу інженерів та техніків українців-емігрантів (Варшава, 1927); звання – старшина-гарматник російської армії, сотник Армії УНР (із 1918).

Народився в сім'ї Івана і Тетяни. "Релігійно-благочестивою". Закінчив Велико-Сорочинську вчит. семінарію (1908), Глухівський учительський ін-т (1912–1915). В українській армії – з листопада 1918 року. 1920 року вступив на філос. ф-т Варшавського ун-ту, а 28 серпня 1922 р. – до УГА в Подєбрадах. "Спогад" про епізод із часів Першого зимового походу Армії УНР занотував на початку 1920-х років. Він ліг в основу новели Р. Ковалю "Орисин кожух" (див. у додатках).

Від 7 березня 1924 р. брав участь у роботі комісії зі створення екон. української термінології (комісія діяла при кабінеті Народного господарства УГА). На засіданні семінару екон. політики й екон. географії УГА прочитав реферат "Селянські рухи в Україні". На семінарі прикладної економії, який проходив від 20 червня до 4 липня 1924 р., виголосив реферат на тему "Аграрна політика радянської влади". Серед літографованих видань кабінету народного господарства є й робота студента В. Сахна "Аграрна політика радянської влади" (1925; 50 с.).

1926 року у збірнику "Господарські нариси" (ч. 1) досліджував екон. питання, зокрема в працях семінарів екон.-кооп. ф-ту УГА опублікував статтю "Аграрна політика радянської влади". Публікувався в "Записках Академічної громади" (ось назви деяких статей: "Податки в ССРСР", "Колективні господарства", "Наша громада"), а також у "Збірнику Кабінету Народного господарства". Написав статтю "Землеволодіння Полтавщини до революції р. 1917".

САХНО Василь Іванович (30.06.1887, м. Решетилівка Полтавської губ. – після 1955, США?). Військовий та громадський діяч, учитель, інженер-економіст, науковець; інспектор 4-класної взірцевої школи при Глухівському вчит. ін-ті, вчитель 8-го класу Глухівської жіночої гімназії, вчитель 1-ї вищої початкової школи в м. Кременці на Волині (1915), інспектор 1-ї Кременецької вищої початкової школи (1918), вчитель Кременецької державної гімназії (1918), командир батареї Окремого дивізіону 1-ї гарматної бригади і 18-ї гарматної бригади (з 11.1918), Державний інспектор Волинської групи Армії УНР (кін. 1919), в. о. начальника Закордонного відділу Генераль-

19 травня 1927 р. професор Лука Бич написав “Реферат про кандидата на професорського стипендіата інженера-економіста Вас. Сахна”. Л. Бич прийшов до висновку, що В. Сахно вміє “без зайвих подробиць, ясно й живо освітлити питання”. Бич вважав, що дипломну працю В. Сахна на тему “Шкільна справа в Чехах та місцеве самоврядування” “треба визначити видатною”. “Ця праця, – стверджував професор, – свідчить про здатність п. Сахна до наукової роботи. Крім того, п. Сахно, без сумніву, має видатний педагогічний хист і всі данні бути хорошим лектором”. “Виконав дипломну працю та оборонив її з успіхом дуже добрим” (16.04.1927). Закінчив екон. відділ екон.-кооп. ф-ту “з вислідом дуже добрим”.

1928 року у ч. 7 журналу “Табір” опублікував спогад “Делегатом від повстанців...” – про безлад, який творився в Україні в листопаді – грудні 1919 р. на Київщині і Поділлі; того ж року в ч. 9 журналу “Табір” оприлюднив спомин “Тиждень у гетьманській дружині” – про антигетьманське повстання у м. Кременці Волинської губ. у листопаді 1918 року.

У 1955 р. Василь Сахно з Нью-Йорка зробив пожертву Злученому українському американському допомоговому комітетові у Філадельфії.

Нагороджений Хрестом Симона Петлюри.

Дж.: Бюлетень Т-ва абсолюентів УГА-УТП. – 1965. – Ч. 30. – С. 7.

Бюлетень Т-ва абсолюентів УГА-УТП. – 1968. – Ч. 39. – С. 11–12.

Бюлетень Української академічної громади при У.Г.А. в Ч.С.Р. (замість ч. 4 часопису “Наша громада”) – 1924. – 20 лютого. – Середа. – С. 7.

Звіт з пожертв, зложених у Злученому Українському Американському Допомоговому Комітеті у Філадельфії за місяць жовтень 1954 р. // Свобода (Джерзі Ситі і Нью Йорк, США). – 1955. – № 52. – 18 березня. – С. 4.

І. Ш. [П. Шендрик]. Бібліографія. Список жерел до історії Української визвольної боротьби 1914–1921 рр. // Літопис Червоної Калини (Львів). – 1936. – Ч. 10. – Жовтень. – С. 23.

Колянчук О. Українські емігранти в польській науці та культурі // Світ історії. – 2015. – № 62. – 3 вересня. – С. 11.

Сахно В. Делегатом від повстанців (листоп. – грудень 1919 р.) // Табір (Варшава). – 1928. – № 7. – С. 70–83.

Сахно В. Землеволодіння Полтавщини до революції р. 1917 // Записки Української академічної громади при Українській господарській академії в Ч.С.Р. Орган неперіодичний. – Т. II. – Подебради, 1924. – С. 15–45.

Сахно В. Спогад // ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 648–648 зв.

Сахно В. Тиждень у гетьманській дружині // Табір (Каліш). – 1928. – № 9. – С. 81–89.

Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). – Кн. 2. – Київ: Темпора, 2011. – С. 271, 294.

Українська висока політехнічна школа на чужині. Том I. Українська господарська академія в Ч.С.Р., 1922–1935 / Голов. ред. О. Козловський. – Нью-Йорк: видано абсолюентами Української господарської академії та Українського технічно-господарського інституту, 1959. – С. 46, 84.

Українська висока політехнічна школи на чужині. Том III. Українська господарська академія в Ч.С.Р., Подебради (1922–1935) і Український технічно-господарський інститут (Подебради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1972). – Видання абсолюентів УГА і УТП. – Нью Йорк, 1972. – С. 71.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 609. – Арк. 1–6.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1892. – Арк. 3, 14, 20.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 130.

Роменської табаки понюхав, наказу послухав і до війська пішов

СОТНИК Іван Іванович (19.11.1892, м. Борзна Чернігівської губ. – після 16.08.1923). Військовий, вільний козак; звання – поручник російської армії, старшина Армії Української Держави та Армії УНР.

Закінчив народну школу в с. Пісках Борзнянського пов. та Борзнянську міську школу (1908). Прослухавши в 1910 році пов. с.-г. курси, вступив на посаду помічника економа в маєтку Кочубея в с. Тиниці Конотопського пов., де пробув до 1913 року. Тоді перейшов на фабрику тютюнових виробів у м. Ромнах, звідки на початку Першої світової війни був забраний до війська. 15 серпня 1915 р. закінчив школу прапорщиків. На фронті підвищений до рангу підпоручника і поручника. Прибувши з фронту додому в 1918 році, вступив у Вільне козацтво на Чернігівщині. 8 травня того ж року відряджений до Київської інструкторської школи старшин, навчання в якій завершив у вересні 1918 р., тоді ж був призначений до 30-го запасного Конотопського полку. “З цього часу без перерв служив в українській армії”. 16 серпня 1923 р. з т. Щипйорна подав заяву на агр. підвідділ агр.-ліс. відділу УГА в Подєбрадах, але дістав відмову через брак освіти.

Дж.: ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1978. – Арк. 1, 3.

Запеклий семінарист

СТАРОГОРСЬКИЙ Микола (18.04.1900, с. Клишки Кролевецького пов. Чернігівської губ., тепер Шосткинського р-ну Сумської обл. – після 8.01.1925). Військовий; звання – юнак, хорунжий Армії УНР.

Народився в родині священика с. Клишки. У “Curriculum vitae” зазначав: “У 1910 р. я вступив до Новгород-Сіверської Духовної Школи, а потім учився в Чернігівській Духовній Семінарії і кінчив чотири класи у 1919 р. У 1918 р. вступив добровільно до Української Армії, де перебував без перерви до останнього менту. Під час перебування в Українській Армії був інтернований у 1920 р. в Польщі, де й перебуваю до цього часу. У 1921 р. 1 червня вступив до [Спільної] Юнацької Школи прискороного випуску для підготовки старшин військового часу в таборі Калішу [при 3-й Залізній дивізії] і кінчив її 1-го січня 1922 р. [та направлений до 2-ї Волинської дивізії]. У 1922 р. 1 червня вступив до 6-ої класи Гімназії ім. Т. Шевченка в таборі Каліш і кінчив цю гімназію 23 березня 1924 р. 17 червня 1924 р.”. Подав документи на технол. підвідділ УГА в Подєбрадах, але не прийнятий через

брак вакансій. Начався на фіз.-мат. ф-ті Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі (залікову книжку виписано 8 січня 1925 року).

Дж.: Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). – Кн. 2. – Київ: Темпора, 2011. – С. 273, 287.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 4. – Спр. 34. – Арк. 5, 8.

Боронив Кролевець

ТУЗІВ Микола Федорович (10.05.1898, Чернігів – після 1940). Військовий, громадський і кооперативний діяч, інженер-лісівник; заступник голови управи Спільки українських лісників у ЧСР (з 25.01.1930), секретар оргкомітету з'їзду представників організацій інженерів і техніків українців на еміграції (Прага – Подебради, 1930), завідувач “збіжжевого магазину” Холмського кооперативного союзу (1940); звання – козак 2-го полку Сірої дивізії Армії УНР.

Народився в сім'ї Федора Михайловича і Федори Миколаївни. У “Curriculum vitae” писав: “Дітячі роки прожив з батьками на Черниговщині. З 1910 р. вступив до Новгород-Сіверської гімназії й учився до 1 листопада 1918 р. (був в 7-ї класи). З 1 листопада 1918 р. вступив добровільно козаком до Сірої дивізії в 2-й полк, який перебував в той час в м. Кролевець на Черниговщині. З цим полком брав участь во всіх боях та походах до червня м. 1919 р. Захорів на тиф і був відкомандірований до шпиталю в м. Кам'янець на Поділля. Після видужання, приблизно в перших числах серпня 1919 р., знову повернувся до своєї частини. Але завдяки слабому здоров'ю був відкомандірований до Штабу Волинської групи, бо полк вирушав на позицію. Тут був приряджений до постачання цієї групи. Під час відвороту Української армії прибув з постачанням до Кам'янця, який вже був зайнятий поляками. Тут спочатку поляки тримали в Турецькій фортеці, а потім відправили до повітового Військового Начальника і мали відправляти до Ланцута. Але з весни 1920 р. почалося формування Української Армії й я вступив до відділу “Особливого призначення”, яким командував Ген. [Олександр] Бурківський. З 1 квітня 1920 р. цей відділ був переформований в 15, а пізніше в 24-й Стрілецький курінь 3 Залізної дивізії. З цим курінем брав участь в боях та походах до інтернування на посаді козака. На інтернації був в таборах спочатку в Олександрові, а потім в Каліші. В Каліському таборі служив при 20 Стр. кур. 3-ої Залізної дивізії і виконував обов'язки писаря при штабі, а потім діловода. Жив до ліквідації [Армії УНР], себто до 1 травня 1924 р. Після звільнення виїхав на роботу і повернувся в листопаді того року вже до Української Станиці. 1 травня 1925 р. вступив до гімназії ім. Т. Шевченка при Укр. Станиці, яку скінчив 1 липня цього року. 31 вересня 1927 р.”.

В особовій справі є посвідчення, виписане 2 вересня 1927 р. генералом-хорунжим Павлом Шандруком, про те, що М. Тузів “за час перебування в Українській

Армії заховував себе бездоганно, судово і дисциплінарно караний не був та ганебними вчинками себе не заплямував". Закінчив ліс. відділ агр.-ліс. ф-ту УГА в Подєбрадах (18.06.1932). Тема дипломної роботи "Лісозахисні смуги на Україні". Працював у молочарному кооперативі "Маслосоюз" у Галичині. В серпні 1935 р. перебував у Румунії, звідки написав листа до секретаріату УГА з проханням переслати копію диплома на ім'я дружини Ольги Тузів, яка мешкала у Перемишлі на вул. Рогозінського, 17. У січні 1936 р. виступив під час святкування українською громадою Бухареста 17-ліття проголошення Соборної України.

Дж.: Діло (Львів). – 1930. – Ч. 80. – 11 квітня. – С. 5.

Касіян С. Вогонь родиться з іскри. – Торонто: Сурма, 1967. – С. 98.

О-ч. Свято 22 січня в Букарешті // Діло (Львів). – 1936. – Ч. 33. – 12 лютого. – С. 5.

Українська висока політехнічна школа на чужині. Том III. Українська господарська академія в Ч.С.Р., Подєбради (1922–1935) і Український технічно-господарський інститут (Подєбради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1972). – Видання абсолювентів УГА і УТП. – Нью Йорк, 1972. – С. 107. ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 2065. – Арк. 3–5, 28, 33, 37.

Хорунжий Армії УНР із Смілого

ТЮТЮННИК Володимир Мусійович (15.07.1895, м-ко Сміле Роменського пов. Полтавської губ., тепер Роменського р-ну Сумської обл. – після 30.06.1923). Військовий та громадський діяч; помічник начальника канцелярії чернігівського губернатора (1916), начальник загального відділу постачання 3-ї Залізної дивізії Армії УНР; звання – адміністративний хорунжий Армії УНР.

Закінчив Смілянську двокласну міністерську народну школу (1908–1909). 1912 року вступив на державну службу в Чернігівське губ. правління. У 1915 р. витримав іспит на право вступу на військову службу "охотником по 2-му розряду". У 1916 р. підвищений до рангу колезького реєстратора. Того ж року забраний до війська. До жовтня 1917-го служив у 186-му п. запасному полку (Нижній Новгород). Після відпустки через хворобу в січні 1918 р. звільнився з військової служби.

У "Curriculum vitae" зазначав: "В березні 1918 р. займав посаду Діловода в Штабі Губерніяльного Коменданта Чернигівщини, а потім в Управлінні Корпусом Інтенданта V Чернигівського Корпусу. По умовам евакуації залишився після захоплення Чернигова більшовиками в цьому місті. Більшовиками був мобілізований і призначений на службу до місцевого військового Комісаріату. Після розгрому більшовиків денікінцями залишився в Чернигові. Мобілізований денікінцями, відступав з ними, а власне з Інтендатурою 7 дивізії, аж на польський терен, де кинув Інтендатуру та добрався до Мозира на Минщині, де й жив до червня 1920 р.

В червні 1920 р. вступив до 2-ої Волинської зап. бригади, що формувалася в Вінниці. В жовтні перейшов до 2-ої Волинської дивізії, де призначен був на посаду Начальника загального відділу Дивізійного Постачання. Разом із дивізією 21 листопада 1920 р. був інтернований поляками і перебував у таборі Каліш до кінця квітня 1923 р. В квітні 1923 р. виїхав до Чехії з метою вступити до Педагогічного Інституту, але до Інституту прийнятий не був за відсутністю педагогічного стажу.

Під час перебування в таборі, з червня 1921 р., вчився в таборній гімназії ім. Шевченка, в лютому м-ці б. р. скінчив 6 класу, а виїхав я до Чехії після двохмісячно-

го студіювання на Матуру. В Армії У.Н.Р. маю рангу Адміністративного Хорунжого зі старшинством з 24 листопаду 1915 р. Зараз працюю в Українській Хаті У. Г.К. (Українського громадського комітету.– Ред.). 30 червня 1923 р., м. Прага”. Одружений, син (5 р.) і дружина залишилися в Україні. Подав документи на технол. відділ УГА в Подєбрадах, але дістав відмову через брак освіти.

Дж.: ЦДАВО України.– Ф. 3795.– Оп. 1.– Спр. 2077.– Арк. 2–3 зв.

Отаман, розвідник, учитель

ФИЛОНОВИЧ Василь (15.01.1890, Суми – 3.06.1987, Міннеаполіс, США). Військовий і громадський діяч; військовий комендант Сумського пов. і помічник коменданта м. Сум (1918), старшина для доручень при ставці Головного отамана Армії УНР, віце-консул України в м. Поті (Грузія, 1920), інженер, учитель у м. Великому Бичкові (1938), член штабу Карпатської Січі (1939), голова Союзу українських ветеранів і Товариства прихильників УНР, міністр військових справ УНР в екзилі (1973–1978); звання – поручник російської армії, полковник Армії УНР, генерал-поручник (на еміграції).

У “Curriculum vitae” писав: “Народився я в 1890 році на Харківщині в м. Сумах (у деяких джерелах зазначено ін. дату народження – 15 січня 1894 р.– Ред.). В 1899 році поступив в Сумську школу, пройшов 4 класи, в 1903 році вийшов виключно за браком матеріальних засобів і поступив на приватну працю на допомогу батьку учити старшого і меншого братів. В 1908 році я поступив на Московські Межеві курси, скінчивши котрі в 1909 році, поступив на практику до Кубанського обласного межевого управління, але з початком 1910 року мусив залишити практику і йти на військову службу “вольноопределяючим”. В 1911 р. вийшов в запас армії і поступив на приватню працю помішником землеміра в Кубанському Краю. 1914 році був взятий по мобілізації на військову службу і відправлений спочатку на Кавказький фронт, а потім, в початку 1915 р., переведений на Західний фронт, де і був до 1917 року, – за час перебування на Західному фронті був ранений і контужений 8 раз.

В 1917 році, з перших же днів революції, заснував в полку Українську полкову раду і почав виділяти українців і вкінці 1917 року перейшов з Західного фронту з отрядом Українців на Південний (Український) фронт. В 1918 р. при Центральній Раді був призначений повіткомендантом Сумщини, де і був до кінця 1918 року. В січні місяці 1919 р. вмісті з своїм Сумським отрядом, стоючи на чолі посліднього, відійшов на м. Миргород, де і влився в 4 п. С.С., в якому і був весь час в боях за визволення Батьківщини. В боях під м. Житомиром одержав 3 рани. З 1920 року маю закордонні командировки, в яких перебуваю і по цей час. 30 червня 1922 р., м. Софія. Болгарія”.

Про бої під Житомиром за участю курінного В. Филоновича зберігся спогад старшого осавула коменданта м. Сум Павла Макаренка, який ліг в основу розповіді Р. Коваля "Бої за Житомир очима глухівчанина Макаренка" (публікується в цій книжці).

У грудні 1919 р. отаман Федір Колодій вислав В. Филоновича разом із 32 старшинами на Катеринославщину для підсилення повстанського руху (свідчення А. Семенюка). В Одесі В. Филоновича заарештували денікінці й, віддавши під військово-польовий суд, перевезли до Новоросійська, звідки йому вдалося втекти в гори, де він приєднався до кубанського партизанського загону, який боровся і проти червоних, і проти білих. По загибелі отамана очолив загін. З ним і пробився до Грузії. Вже як член Української військової місії відвідав Азербайджан і Вірменію. Як член військової місії до барона М. Врангеля побував і в Криму.

Восени 1920 р. виїхав до Туреччини, а тоді – в Болгарію, звідки прибув для доповіді до Головного отамана С. Петлюри, який вислав його назад, до Болгарії, – як "воєнного агента". На вимогу Москви мусив покинути Болгарію, де він розгорнув активну діяльність з об'єднання української громади. Приїхавши в ЧСР, подав документи на екон.-кооп. відділ УГА в Подебрадах або на натуральні курси, але не прийнятий через брак освіти. А. Семенюк стверджує, що в ЧСР Филонович закінчив "високу технічну школу".

Автор багатьох публікацій у журналах "Гуртуймося" і "Тризуб". У 1939 р. брав участь у боях Карпатської Січі проти угорської армії. Ось що писав Антін Кущинський: "День 16 березня 1939 р. в Хусті й околицях проходить у гарячковій підготовці січових відділів та в постачанні амуніції. Те енергійно виконують українці, колишні учасники Визвольної боротьби: полк. Василь Филонович і пор. Григорій Божок. Вранці того ж дня новоозброєна січова формація виступила з Хусту до Королева над Тисою на допомогу нашим частинам, що стримували наступ мадярських військ на столицю Хуст". Відступив у Румунію. Був виданий угорцям. Карався в концтаборі. Згодом жив у Словаччині. Написав спогади про боротьбу на Закарпатті. У 1951 р. разом із дружиною Веронікою (в дівочтві Михалевич) та сином Василем переїхав до США. Похований на цвинтарі у Сейнт Полі.

У м. Сумах є пров. Василя Филоновича.

Дж.: Кущинський А. Закарпаття в боротьбі. – Буенос-Айрес: в-во Юліана Середяка, 1981. – С. 122. Семенюк А. Ген. пор. В. Филонович // Вісті комбатанта (Торонто – Нью-Йорк). – 1987. – Ч. 5–6 (151–152). – С. 110–111.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 2103. – Арк. 1, 3.

Повернення письменника

ХРАПКО ("ДИКАНЬКО", "ДИКАНЬКА") Микола Степанович (7.04.1892, с. Гаврилівка Роменського пов. Полтавської губ., тепер с. Гришине Роменського р-ну Сумської обл. – 1944, Прага). Військовий, громадсько-політичний і кооперативний

діяч, просвітянин, учитель, інженер-економіст, письменник; завідувач двокласною школою в с. Диканьці Полтавської губ., секретар Селянської спілки і “Просвіти”, голова Полтавської філії Українського національного союзу (1918), голова Полтавської “Просвіти”, член правління Української громади і Товариства “Січ” (Софія, 1921), голова й організатор Українського культурно-освітнього гуртка в Болгарії (Софія, 1921), Студентської громади, Студентської спілки в Болгарії, завідувач школою і курсами та лектор українознавства при Українському прибутку (Софія, 1922), секретар комісії зі складення економічної української термінології при кабінеті Народного господарства УГА (з 7.03.1924), професорський стипендіат екон.-кооп. ф-ту УГА в Подебрадах (з 22.10.1927; 15.06.1929), член Товариства українських кооператорів, “професор середніх шкіл” (з 1946 р. – м. Виноградів, тепер Закарпатської обл.), викладач у гімназії в м. Рахові.

Закінчив Велико-Сорочинську вчит. семінарію (1911). Екзамен на атестат зрілості склав при Полтавській дворянській гімназії (1912). Навчався на іст.-філос. ф-ті Харківського ун-ту (Полтавська філія, 1918). Закінчив Віленську військову школу за 1-м розрядом (1.01.1916). Учасник Першої світової війни (на “Германському фронті”). Дістав 6 поранень. Перебував у Полтавській ЧК (12–20.03.1919). 11 серпня 1919 р. “як самостійник” був арештований денікінцями і вивезений на Кубань, а потім до Криму. 1920-го разом із військами емігрував до Болгарії, згодом ЧСР.

Як голова Українського культурно-освітнього гуртка в Болгарії (75 осіб), членами якого могли бути тільки прихильники УНР, улаштовував літературні й музичні вечірки, лекції, курси українознавства, школу для неписьменних. На курсах і в школі він та його однодумці читали лекції з граматики, історії письменства, географії, етнографії, історії України. Гурток мав бібліотеку-читальню (понад 150 книжок) і лекційну аудиторію. Планувалося організувати низку екскурсій по Софії, публічних лекцій для болгар з метою репрезентації духовних скарбів українського народу, а також видання тижневого інформаційного листа для українців у Болгарії та допомогу студентам для продовження навчання.

Разом з Олександром Падолістом, Максимом Гривою, Євгеном Маланюком, Юрієм Дараганом та Валерією О. Коннор-Вілінською в Подебрадах увійшов до ініціативної групи Товариства українських письменників і поетів “Культ”. Автор спогадів “Абращина революція” – про трагічну долю єврейського хлопчика (ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 515–519 зв.) та “Гадючий виродок” – про вбивство більшовиками хлопчика Грицька Ковалевського, малолітнього сина повстанця; оцей хлопчик і був отим “змеїним отродьєм” – за висловом більшовика (ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 1004–1005 зв.).

Автор листа “З емігрантських настроїв”, спомену “З нотатки” та “Спогадів з рідного краю”, опублікованих 1921 р. у тижневику “Воля” (Відень), а також конспекту соціального нариса “Фашизм” і статті “Національний обов’язок” (Подебради, 1924) та оповідань “Роман” і “Дезертири” (1924), оприлюднених у празькому журналі “Нова Україна”. “Роман” вийшов і окремим виданням (Прага, Берлін: Нова

Україна, 1923.– 47 с.). Написав чудові оповідання “Товариші” й “Дідова революція”, які опубліковано у празькому журналі “Нова Україна” (1927), та новели “Сон” і “Як я став пластуном”, оприлюднені 1934 року у виданні “Пластун”, а також оповідання “Галоччина наука” і “Золоте павутиння” (“Альманах підкарпатських українських письменників”, 1936).

Учасник 2-го звичайного зїзду ЦЕСУС у Подебрадах (3–9.07.1924) і 3-го звичайного зїзду ЦЕСУС у Празі (30.05.1925) у Пржібрамі (31.05–4.06.1925), на якому його разом з Леонідом Волохівим було обрано членом управи ЦЕСУС – як члена Бюро преси і пропаганди.

У 1924–1926 рр. на екон. семінарі УГА в Подебрадах М. Храпко виголосив реферати “Світовий хлібний ринок і становище України по війні 1914–1917 рр.” та “Відбудова сільського господарства України в зв’язку з кон’юктурою світового ринку сільськогосподарських продуктів”. Член Товариства українських кооператорів при УГА в Подебрадах, створеного 1922 р., а в 1926 р. перейменованого на Товариство українських кооператорів в Чехії. Був “одним з найсолідніших студентів Академії”. “Ерудований”. Закінчив УГА в Подебрадах (16.04.1927).

Ініціатор видання та співредактор (разом з молодим прозаїком А. Вороном) “Альманаху підкарпатських українських письменників”, який почав виходити в 1936 р. в м. Севлюші та відіграв “чималу роль у літературному процесі”. Редакційна передмова до збірника написана в романтичному стилі, у дусі “Русалки Дністрової”: “Отож іди, дитино, в світ та буди тою трембітою, що вдосвіта будить людей до праці. І ти буди до культурної праці, до творення рідної, народної культури... Не збудиш всіх, заслабий голос маєш. Але бодай тих, що легкий сон мають. Вони будитимуть тих заспаних. Будуть тебе, дитино, і ганити, і хвалити – не вважай. Але на гробі твоєму, за багато років, напише історія твою ціну в культурній валюті”.

Жертвував на розвиток Українського Пласту. У 1930-х рр. очолив групу українських учителів-дослідників, які обстежили українських дітей Підкарпатської України (тепер Закарпаття) і науковим методом довели “антропологічну й культурну окремішність дітей української нації та їхні здібності й природню інтелігентність, а також тяжкий соціально-економічний стан їхніх батьків”. За це дослідження “дістав похвалу шкільний інспектор чех Бартош” та й виконавці цієї праці: інженери М. Храпко, В. Донецький, Антін Кущинський і М. Штанько як наукові співробітники.

Публікувався в журналі “Нова Україна” (1927), у виданнях “Учительське Слово” та “Дружественний вісник”. Брав участь у житті соціал-демократичної партії, “яка, правду кажучи, була філією чеської партії”. Загинув від бомбардування більшовиками (за ін. даними – американцями) Праги.

На жаль, про цього письменника немає статті в жодній енциклопедії, його твори не викладаються в школах та у вищих навчальних закладах. Забули про нього і на Батьківщині. Радіємо, що повертаємо не тільки Сумщині, а й Україні цього самобутнього письменника.

Дж.: Альманах підкарпатських українських письменників / Під редакцією Андрія Ворона і Миколи Храпко. – Севлюш, 1936. – С. 66–75.

Антонович М. Нарис історії ЦЕСУС-у в 1922–1945 рр. // Український історик. Журнал українського історичного товариства (Нью-Йорк – Мюнхен). – 1974. – № 4 (44). – С. 23. – http://history.org.ua/LiberUA/UkrIst4_1974/UkrIst4_1974.pdf

- Биковський Л. Перша документація української економічної літератури // Спогади про УГА-УТПІ. – Ч. 25: Додаток до Бюлетеня [Т-ва абсолювентів УГА-УТПІ. – 1968]. – Ч. 39. – [Квітень]. – С. 11–12.
- Від адміністрації // Пластун. – 1934. – Ч. 4. – 1 червня. – С. 12.
- Власенко В. До історії самоорганізації української еміграції в Болгарії. – <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/12373/1/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf> – С. 82–83 // Центральний державний архів (Централен държавен архив) Болгарії. – Ф. 1717К. – Оп. 1. – Од. зб. 373. – Арк. 1–2 зв.
- Диканько М. “Гадючий виродок” // Воля (Відень). – 1921. – 14 травня. – С. 254–255.
- Диканько М. “Гадючий виродок” // Українське Козацтво (Чикаго). – 1972. – Ч. 4 (22). – Жовтень – грудень. – С. 40–41.
- Козловський О. Профіль подебрадського студентства // Спогади Ч. 5: Додаток до Бюлетеня [Контактного комітету абсолювентів і студентів УГА-УТПІ. – 1962. – Січень]. – Ч. 17. – С. 5.
- Кущинський А. Професори й інженери УГА в Карпатській Україні // Наукові записки. – Т. XV (XVII). – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1968. – С. 90–101.
- Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. – Прага, 1942. – Студії Музею Визвольної боротьби України. – Т. 1. – С. 240, 330; підпис під фотографіями 145, 377, 787.
- ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 130.
- ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 612. – Арк. 1–6.
- ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 2131. – Арк. 6–6 зв.
- ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 516. – Арк. 131.
- Українська висока політехнічна школа на чужині. Том I. Українська господарська академія в Ч.С.Р., 1922–1935 / Голов. ред. О. Козловський. – Нью-Йорк: видано абсолювентами Української господарської академії та Українського технічно-господарського інституту, 1959. – С. 46.
- Українська висока політехнічна школа на чужині. Том III. Українська господарська академія в Ч.С.Р., Подебради (1922–1935) і Український технічно-господарський інститут (Подебради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1972). – Видання Абсолювентів УГА і УТПІ. – Нью Йорк, 1972. – С. 71–72.
- Храпко М. Національний обов'язок // Бюлетень Української академічної громади при У.Г.А. в Ч.С.Р. Місячник (замість ч. 12 часопису “Наша громада”). – 1924. – Жовтень. – С. 15–17.
- Храпко М. Фашизм (конспект соціального нарису) // Бюлетень Української академічної громади при У.Г.А. в Ч.С.Р. Місячник (замість ч. 11 часопису “Наша громада”). – 1924. – Серпень. – С. 17–23.

Залізний із Конотопа

ЧЕРНЯХІВСЬКИЙ Семен (Симон) Гнатович (1.09.1898, м. Конотоп Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – 16.10.1967, Подебради, ЧСР). Військовий, громадський і спортивний діяч, інженер-гідротехнік; ад'ютант командира 19-го куреня 3-ї Залізної дивізії, член Громади студентів УГА в Подебрадах, співак хору подебрадської академії; звання – хорунжий Армії УНР.

Народився “від батьків Гната і Наталії, обоє національності Української, – писав він у “Curriculum vitae”. – Батько мій, залізничний урядовець, обіймав посаду скарбника багажового відділу на ст. Конотоп, яку займає й по сей час. На 9 році життя вступив я до 2-х класової залізничної школи при ст. Конотоп, яку скінчив року 1912. Року 1913 вступив до 4-го класу Конотопської гімназії і скінчив її року 1918. Весь час постійно перебував в м. Конотопі в домі своїх батьків. По скінченні гімназії вступив я до філії Київського Університету в Криму на фізико-математичний факультет, відділ

математичних наук. Року 1918 філія відокремилася від Київського Університету і стала окремою одиницею під назвою Таврического Університету в Симферополі на чолі з ректором проф. Гельвігом. Обставини політично-військового характеру, які виникли в той час на Україні, примусили мене повернутися з Симферополю до м. Конотопу в грудні 1918 р. В серпні року 1919 під час окупації України військовими відділами армії ген. Деникіна був змобілізований на службу в названій армії і по розгромі її більшовиками був інтернований в Польщі. В червні 1920 р. вступив до частин армії У.Н.Р. в таборі Ланцут в склад 3 Залізної дивізії (у складі якої брав участь у боях проти більшовиків на річках Дністрі, Збручі та на Поділлі. – Рег.) і після Листопадової катастрофи знову попадаю в інтернацію в грудні 1920 р. в табор Каліш.

Року 1921 кінчаю Юнацьку Школу в таб. Каліші і призначаюсь на посаду старшини для доручень, а потім ад'ютантом 19 стр. куріня 3 дивізії. В жовтні 1923 р. виїзжаю з табору з партією інтернованих на працю в Олексинську цукроварню біля м. Рівного на Волині. Тут перебував я до січня 1925 р., а потім переносюсь до с. Милостова, Рівенського пов., де займаюсь уділенням приватних лекцій, підготовлюючи учнів до Української гімназії в Рівному. В згаданім вище селі мешкаю я і в сучасний мент. Семен Черняхівський. 14 серпня 1927 р.”

26 грудня 1931 р. в Подебрадах узяв участь як співорганізатор в “ініціативному зїзді представників від українських сокільських товариств та гуртків у Буенос-Айресі, В. Бечкереку, Ржевницях, Празі, Пардубицях, Брно”, під час якого було прийнято статут і обрано тимчасову управу, секретарем якої став С. Черняхівський. На зїзді вирішено порозумітися із Соколом-Батьком “і з його морального дозволу та підтримки взяти участь у ІХ Всесокільському здвизі в Празі, що планувався на період із 12 червня по 6 липня 1932 р.”

Співав у басовій партії хору Української господарської академії. Закінчив гідротехн. відділ інж. ф-ту УГА в Подебрадах (12.11.1932). “Виконав дипломний проєкт та оборонив його з успіхом дуже добрим”. Автор підручника “Алгебра: (курс лекцій)” (1941; 108 с.). 15 жовтня 1933 р. із с. Ємніце, що в Моравії (ЧСР), написав листа додому. На звороті однієї із вкладених у конверт фотографій підпис: “Моїм найдорожчим від рідного сина й брата”. Помер на інфаркт серця. Поховано в Подебрадах. Рідний брат Івана Черняхівського, поручника Армії УНР, розстріляного 26 листопада 1937 р. в Чернігові.

Дж.: Головата Л. Діяльність УТП в контексті легального видавничого руху періоду Другої світової війни // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – 2011. – 16. – С. 320.

Подобег П. З-під Конотопа до Аризони: невігдані історії вояків Армії УНР. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. – С. 276–278.

Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. – Прага, 1942. – Студії Музею Визвольної боротьби України. – Т. 1. – Підпис до фотографії 371.

Петрівський Д. Хор Української господарської академії в Чехо-Словаччині // Українська висока політехнічна школи на чужині. Том III. Українська господарська академія в Ч.С.Р., Подебради (1922–1935) і Український технічно-господарський інститут (Подебради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1972). – Видання Абсолютентів УГА і УТП. – Нью Йорк, 1972. – С. 113.

Тимошенко Ю. О. Союз українського сокільства за кордоном (СУСЗАК) // Гуманітарний вісник: всеукраїнський збірник наук. праць. – Ч. 23. – Вип. 7. – Міністерство освіти і науки України, Черкаський державний технологічний університет. – Черкаси: ЧДТУ, 2015. – С. 139.

Хроніка // Бюлетень Т-ва абсолювентів УГА-УТП. – 1967. – Ч. 38. – С. 4.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 2155. – Арк. 4–4 зв., 26.

Черняхівський С. Алгебра: (курс лекцій) / Семен Черняхівський. – 1941. – 108 с.: табл. – Список навчальних посібників УТП, виданих під час Другої світової війни.

Чинність УТП в Чехії (1932–1945) // Українська висока політехнічна школи на чужині. Том II. Український технічно-господарський інститут (Подебради, Регенсбург, Мюнхен, 1932–1952). – Видання Абсолювентів УГА і УТП. В 40-ліття заснування УГА і 30-ліття УТП. – Нью Йорк, 1962. – С. 27–28.

“А ви в 32-му Сумському служили?”

ШЕВЧЕНКО Андрій (26.11.1895, с. Фарбоване Пирятинського пов. Полтавської губ., тепер Яготинського р-ну Київської обл. – після 10.1924). Військовий; звання – прапорщик російської армії, старшина Армії УНР.

В “Описі життя” зазначав: “В 1910 році після закінчення 2-класової школи виїхав на Кавказ, де служив урядовцем землеустроїтельной комісії. В 1915 році призван на військову службу в 109 піший запасний полк в м. Челябінську. 15 березня 1916 року закінчив Саратовську школу прапорщиків і відїхав у дієву армію в 105 піший Оренбургський полк. Коли почалася українізація військових частин на фронті, перейшов до 137 пішої українізованої дивізії і з того часу в українській армії до 21 листопада 1920 року, коли інтернували. В 1918 році скінчив Київську інструкторську школу старшин і направлений в 32 Сумський піший полк в м. Полтаву, де того ж року закінчив 5 клас гімназії для дорослих. В 1922 році в таборі Каліш закінчив 6-місячні курси для підготовки штабових старшин. Зараз лічуся слухачем 1 групи матуральних курсів УТК в Празі. 15 липня 1924 року”. Подав документи на агр. підвідділ агр.-ліс. відділу УГА в Подебрадах. На заяві – резолюція: “Може бути прийнятий по скінченню матури”. У жовтні 1924 року повідомив канцелярію Академії, що він вступив на хім.-технол. відділ “Чеської техніки в Празі” й утримуватиметься за рахунок Чесько-українського комітету. Попросив викреслити зі списку кандидатів на стипендію в академії.

Дж.: ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 2198. – Арк. 1, 4.

Підпільник зі Смілого

ШЕЙКО Олександр (1900, м. Сміле Роменського пов. Полтавської губ., тепер Роменського р-ну Сумської обл. – після 4.07.1923). Підпільник.

Народився в сім’ї вчителя м-ка Смілого. У “Curriculum vitae” зазначав: “В 1918 р. скінчив гімназію в м. Таганрозі й в 1921 р. вступив до Політехнічного Інституту в м. Новочеркаську на механічний факультет, на якому провчився рік й, по здачі зачатів, перейшов на другий курс. В початку 1922 р. беру перевод до Українського Київського Політехникума, але, заарештований літом за активну участь

в Українських антибільшовицьких організаціях, я, опісля суворих допитів, під час яких мені проломлюють голову, утікаю й спасаюся в Польщі. Тут, попрацювавши зиму, перехожу до Чехії, маючи на меті закінчити Українську Академію, як школу на своїй мові й відповідну моєму фахові, й працювати на ниві рідного краю. О. Шейко. 4/VII.1923 р. Прага". Подав документи на технол. підвідділ інж. відділу УГА в Подєбрадах. Не прийнятий, бо не з'явився.

Дж.: ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 2203. – Арк. 1, 5.

Доктор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова

Учасники "мандолінової оркестри"
Української гімназії в Ржевниціях.

В. Бачинський, проф. Антон Яковенко
(диригент) і Степан Маруняк

ЯКОВЕНКО Антон Йосипович (18.01.1897, с. Ямне Богодухівського пов. Харківської обл., тепер Великописарівського р-ну Сумської обл. – після 26.04.1939). Військовий та громадський діяч, актор-аматор, учитель, науковець; доктор УВПІ ім. М. Драгоманова; звання – прапорщик російської армії, хорунжий військ Центральної Ради.

Народився в сім'ї хлібороба Йосипа Дмитровича. В "Описі життя" зазначає: "В 1913 році закінчив Велико-Писарів-

ську вчительську школу. В 1914 році став учителем зразкової школи в цьому селі, де працював до 15 листопаду 1915 року. Мобілізований до армії – потрапив до 30 запасового полку. 29 березня 1917 року закінчив Віленську військову школу. Направлений до 39 стрілецького Сибірського полку в м. Томськ. Там став членом українського драматичного гуртка і української громади. Приймав діяльну участь у відокремленні вояків-українців в український курінь. З одним із таких куренів поїхав на Південно-західний фронт, де потрапив до 34 армійського корпусу під командуванням генерал-поручника [Павла] Скоропадського. В складі 7 українського полку 1 армійського українського корпусу боронив Київ від большевиків у кінці 1917 року і на початку 1918 року, за наказом Центральної Ради корпус демобілізували, і я відбув у розпорядження Богодухівського військового начальника. Хорунжий. 15 жовтня вступив до Добровільчої армії, в складі якої воював проти большевиків до 10 жовтня 1920 року. З частинами генерала Врангеля прибув до Болгарії. Софія, 5 липня 1924 року".

Подав документи на агр.-ліс. відділ УГА в Подєбрадах, але не прийнятий через брак освіти. Працював водієм. Закінчивши Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, здобув титул доктора УВПІ ім. М. Драгоманова. Був промований на доктора філософії УВУ. В Українській гімназії в Празі викладав спів, музику, історію України, географію, філософічну пропедевтику та росій-

ську мову. 13 березня 1932 р. у Празі Українська гластова молодь відсвяткувала 20 років від дня створення Пласту. “Улаштував його Союз Українських Пластунів-Емігрантів. Програм був широкий: академія, мистецька частина, вольні розваги, виставки та инш. (...) Співав гластовий хор під керуванням ст. пл. д-ра А. Яковенка. Виступи викликали загальне задоволення и похвалу”.

У 1930-х вчителював у гімназії у м. Великому Бичкові на Закарпатті. Після поразки Карпатської України мусив повернутися в ЧСР.

Станом на 26 квітня 1939 р. вже приїхав із Великого Бичкова.

Дж.: Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. – Прага, 1942. – Студії Музею Визвольної боротьби України. – Т. 1. – С. 131, 179, 185.

Полтавка. Свято 20-ти літя Українського Пласту. Пчілка. – Февруар 1932. – Ч. 6. – С. 171-172. ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 2255. – Арк. 1-2 зв.

Заснував хутір в Аргентині

ЯЦЕНКО Петро (21.02.1885, слобода Нижня Сироватка Сумського пов. Харківської губ., тепер Сумського р-ну Сумської обл. – після 21.05.1927). Військовий, земський агроном, інженер-лісівник; агроном Балтського пов. Подільської губ.; звання – козак Армії УНР.

В “Curriculum vitae” писав: “По скінченню двохкласової народньої школи в 1902 році вступив до Харківської Середньої Хліборобної школи, яку скінчив в 1907 році. Першого січня 1909 року був призначен участковим Агрономом при Балтській повітовій Земській Управі на Поділлю, де працював до початку Світової війни. Покинув посаду Агронома в 1914 році, позаяк був мобілізован і відправлен на фронт. З війни повернувся в часи Гетьманщини і знов заняв посаду агронома в тім же повіті. Після Гетьманського перевороту на тій же посаді залишився при владі У.Н.Р. Під час большевизму посаду агронома залишив і переховувався у знайомих того ж повіту. При добровольчій владі був призначен Агрономом Помішником Уполномоченого по Земельним справам в тім же повіті. При навалі большевиків евакуїрувався яко чиновник міністерства Земельних справ в Польщу 24 січня 1920 року. В серпні місяці 1920 року вступив до Армії У. Н.Р., в якій брав участь в останньому поході на Україну проти большевиків. Зараз знаходжусь в Польщі, м. Каліш, табор інтернованих українців ч. 10. Петро Яценко. 18 травня 1922 р.”

Прийнятий на ліс. відділ агр.-ліс. ф-ту УГА в Подебрадах, який скінчив 6 травня 1927 р. “з успіхом дуже добрим”. “Виконав дипломну працю дуже добре”. Лектор УГА інж. Микола Саєвич, рекомендуючи прийняти П. Яценка стипендіатом при

Петро Яценко – у 2-му ряду ліворуч

кафедрі охорони лісу УГА, писав: "З осені 1924 р. працює до цього часу як допомогова сила при кафедрі охорони лісу (...) підготовлюючи матеріал і приймаючи участь в проведенні практичних вправ, влаштовуючи збори головно під час побуту літом 1925/26 на Закарпаттю та впорядковуючи господарство кабінета. Як студент і допомогова сила виконував точно і совісно свої обов'язки та проявив загальні здібности до дальшої наукової праці. Заслугоє, щоби прийнято його стипендіятом при кафедрі охорони лісу УГА. Подебради 1.VI.1927". По закінченні УГА виїхав до Аргентини, де одружився з литовкою, з якою господарював на хуторі.

Дж.: Коваль Р. Тернистий шлях кубанця Проходи. – Київ – Вінниця: ДП "ДФ", 2007. – С. 207.

Українська висока політехнічна школа на чужині. Том III. Українська господарська академія в Ч. С. Р., Подебради (1922–1935) і Український технічно-господарський інститут (Подебради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1972). – Видання абсолювентів УГА і УТП. – Нью Йорк, 1972. – С. 50.

ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 1. – Спр. 1064. – Арк. 4–4 зв., 10, 12.

Неповний список козаків і старшин Армії УНР із території сучасної Сумщини, які повернулися в Україну з польських таборів на початку 1920-х рр.

БАЙДАК Василь Тимофійович (1898, с. Засуля Роменського пов. Полтавської губ., тепер історичний район-місцевість у м. Ромни Сумської обл. – після 1931). Військовий, міліціонер; завідувач 4-ю околицею Старокиївського району м. Києва (05–06.1920), молодший старшина 13-ї бригади 5-ї Херсонської дивізії (з 08.1920), старшина для доручень штабу 15-ї бригади 5-ї Херсонської дивізії (09–21.11.1920), ад'ютант командира 15-ї бригади 5-ї Херсонської дивізії (12.1920), старшина для доручень 39-го стр. куреня бригади 5-ї Херсонської дивізії (до 10.1921); звання – хорунжий Армії УНР.

Народився в сім'ї Тимофія Хведоровича і Ксенії Омелянівни. Мав братів Івана і Григорія. Склавши в 1916 р. іспит за 4 класи гімназії, 5 лютого 1917 р. пішов до російської армії вільноприділеним. Навчався в 3-й Саратовській школі прапорщиків, але не закінчив її через поворотний тиф. Дістав відпустку через хворобу. Член Київського професійного союзу торговельно-промислових службовців. Фах – цинкограф.

В. Т. Байдак мав намір повернутися додому в окуповану Україну, тож написав до "українсько-російської" більшовицької репатріаційної комісії заяву і біографію, в якій, звичайно, не розповів про те, як бився проти більшовиків, а намагався сподобатися їм.

В "Автобіографії громадянина Байдака Василя" зазначено: "В червні 1919 р. вступив добровільно в Червону Армію в 6-й український полк охорони шляхів, перше звичайним кулеметчиком, а потім начальником кулеметної команди. При здобутті Києва Галичанами в 1919 році я попав в полон, з полону втік до своїх родичів (ст. Монастирище), де жив кінець 1919 р. і початок

1920 р. В лютім я поїхав в Київ шукати якого-небудь місьця, але захорів по приїзді в Київ сипним тифом і був на лікуванні в 10-м совітськiм госпіталі по заразним хористям. Виздоровивши, я абсолютно не мав на що жити, в той час Червона Армія залишила Київ. Прийшли поляки, я мусів, щоби не загинути з голоду, поступити в Київську миліцію завідуючим 4-ю околицей Старокиївського району. В червні 1920 р. разом з поляками евакувалася миліція, я попав в Галичину і тут мусів поступити в армію У.Н.Р., тому що далі відступати з миліцією не міг. Поступив я в V-ту Херсонську дивізію 13-ту стр. бригаду на посаду молодшого старшини в серпні 1920 р. був прикомандірован до штабу дивізії старшини для доручень. В вересні був одкомандірован в 15-ту стр. бригаду на посаду старшини для доручень штаба бригади, котру і займав до переходу р. Збруч 21.XI.20 р.

В грудні 1920 р. був призначен ад'ютантом 15-ої бригади, потім, коли бригада переформована в курінь, займав посаду старшини для доручень 39-го стр. куреня, котру і займав до жовтня 1921 р. В жовтні місяці 1921 року я дезертував в Німеччину з табору Стржалково, за що, коли потім був пійман поляками, став непевним у влади У.Н.Р. і разом з тим був занесен в чорні списки польської дефензиви як ворог польської держави і не мав права ніколи вийти з табору і нікуди виїхати на роботи. Завдяки своїй непевності я займав весь час з жовтня 1921 р. до цього часу посаду молодшого старшини в куріні (через недовіру мене було понижено в посаді до молодшого старшини. – Рег.). За час інтернату я пройшов слідуєчі військові школи: в таборі Ланьцут лекції по військовому ділу, в таборі Стржалково повторно старшинську школу. В останній час перед відїздом був переслідован владою У.Н.Р. за агітацію о поворот на рідний терен і потім заарештован при допомозі поляків (комісара Ціслінського) і відпущен тільки перед відїздом. 17 грудня 1922 р. Варшава”.

Батьки і брати 1922 року жили на ст. Монастирище Південно-Західної залізниці. До них він і збирався їхати. Ось дані з анкети: “Майна абсолютно не маю (...) Маю родичів дядьків і двоюродних братів з фамілії Сушко і Байдак. Всі вони походять з Полт.[авської] губ. Ром.[енського] пов. Бажаю спокутовати свої помилки і, якщо можно, вступлю до Червоної Армії (...) Ніколи в повстаннях участі не брав”. 1931 року перебував на обліку у ДПУ. Земляк Бориса Антоненка-Давидовича, співачки Ірини Воликівської та кобзаря Миколи Мошика.

Дж.: Книга учета лиц состоявших на особом учете бывших белых офицеров в органах ГПУ Украины в 4-х гг. Т. 1 / Предислов. Я. Тинченко. – Харків: 2011. – С. 74–75.

Центральний державний історичний архів (далі ЦДІАК). – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 901. – Арк. 57–61 зв.

ГОРБАТЕНКО (“ГОРАЩЕНКО”) Петро Якович (21.12.1890, м-ко Марчихина Буда Глухівського пов. Чернігівської губ, тепер Ямпільського р-ну Сумської обл. – 26.03.1943, Свердловська обл., Росія). Повстанець, військовий урядовець; секретар земельної управи с. Тиманівки на Поділлі (з 15.01.1919), козак повстанського загону Михайла Павловського (1919), 8-ї Запорозької дивізії Армії УНР, кінно-гірського дивізіону Олекси Алмазова (1920).

Скінчив вищу початкову школу (1904). В "Автобіографії громадянина Петра Яковлевича Горбатенко" зазначено, що він "звільнений від військової служби по білому білету". Під час Першої світової війни працював конторником у 2-й російській армії. У вересні 1918 р. повернувся додому. "У жовтні 1918 р. на наше містечко Марчихину-Буду Глуховського повіту наскочив отряд Червон. Армії, – писав він. – У мене було забрано все, що ім попалося під руки. Я мусив тікати, бо вони всіх, кого здибали, заарештовували і відправляли до м. Середина-Буда (...) Через тиждень я забрав свою матір і виїхав на Поділля в с. Тиманівку, де в цей час муж моєї сестри служив при гуральні графа Шереметьєва, і я з матер'ю мусив там зостатись, бо в цей час був скінут гетман і я не мав можливості кудись нібито виїхати. З 15.I.19 р. я був секретарем Земельної Управи цього села (...) 20.VII.19 р. я поступив до [повстанського] отряду Павловського в окрему кінну сотню при отряді. Ця сотня відокремилась від отряда Павловського і пішла на Звенигородщину. Я як хорий був забраний сотней і був при неї до 25.X.19 року. В вересні сотня вийшла в склад 8 Запор.[озької] дивізії. В складі цієї дивізії приймав участь в боях проти добровольчеської армії. 25.X.19 р. сотня перестала існувати і я перейшов до кінно-горного дивізіону.

6.XII.19 р. при цій частині в складі армії [Михайла] Омеляновича-Павленка брав участь в Зимовім поході в запілля Добрармії (...) 6.V.20 р. перешли Руско-Польський фронт і з'єднались з армією Петлюри. 20.VII.20 року по наказу К-ра дивізіону був призначен в 2-гу батарею на посаду діловода. На цій посаді інтернувався в Польщу у 21.XI.20 р. 9 січня 21 року прибули в табір Вадовиці. Тут був призначен на курси по господарству. В липні видержав попит на Урядовці. В серпні м-ці виїхали на військові роботи в Краков до 6-го полку арт. тяжкої. В грудні м-ці я виїхав до табору Щелков. 26.VI.22 р. з 5 і 6 дивізіями я переїхав до табору Каліш, але неофіційно, за що мене хотіла заарештувати Влада Петлюри. Щоб минути арешту, я змінив своє прізвище з Горбатенко на Горашенко. В таб. Каліш мене залічили до Волинської дивізії. 16.XII.22 р. зголосився в довідстві (команда, адміністрація. – Рег.) з бажанням виїхати на Україну, і мене того ж дня відправили в Варшаву. Скінчив курси військового господарства і видержав іспит в т. Вадовиці".

Лицар ордена Залізного хреста. Мав братів Івана і Павла, сестер Параску, Домну і Мотрю. Мати – Фекла Пилипівна. Збирався повернутися в с. Тиманівку Ямпільського пов. Подільської губ. до матері й сестри. З 1922 р. на "особливому обліку" у Київської ЧК. Проживав у м. Марчихиній-Буді.

Арештований 16 жовтня 1930 року. Звинувачений за ст. 54–10 КК УСРР. На час арешту жив у м. Середина-Буда Середино-Будського району. Справу закрито 25 грудня 1930 року. Вдруге арештований 25 вересня 1937 р. за рішенням "двійки" – наркома внутрішніх справ СРСР і прокурора СРСР. Засуджений 15 грудня 1937 р. за 10 р. таборів "за контрреволюційну діяльність". Загинув у російській неволі. Реабілітований 20 липня 1989 р. прокуратурою Сумської області.

Дж.: ГДА СБУ, м. Суми. – Спр. П-1295.

ДАСО. – Ф.Р-7641. – Оп. 5. – Спр. 152.

Книга учета лиц состоявших на особом учете бывших белых офицеров в органах ГПУ Украины в 4-х тт. Т. 1. / Предислов. Я. Тинченко. – Харків: 2011. – С. 412–413.

ЦДІАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 901. – Арк. 88–91 зв.

ДАВИДІВ (ДАВИДОВ) Олександр Хведорович (16.02.1894, фільварок Великий Хутір Роменського пов. Полтавської губ. – після 1923). Військовий; старший писар штабу Південно-Східної групи Армії УНР, канцелярист 1-го розряду інтендантства Запорозької групи, чотовий команди зв'язку 17-ї бригади 6-ї Січової дивізії; звання – прапорщик російської армії, хорунжий Армії УНР.

Українець. Народився в сім'ї Хведора, управляючого фільварку Великий Хутір "генерала Сіверса", та Оришки Андріївни. Мав братів Михайла, Сергія та Олексія, сестер Марію, Олену, Варвару й Валерію. "Усі брати і сестри Хведоровичі". Закінчив Липоводолинську 2-класну школу (1908) і Кременчуцьку техніч. залізничну школу (1913). Працював практикантом на ст. Костянтинівка Південно-Західної залізниці (1913). З лютого 1914 р. працював у м. Ялті, а з липня – десятником на будівництві водомірних мостів в аулах Кучук-Узеньбаш і Бігок-Узеньбаш у Криму. У лютому 1915 р. забраний до російського війська, служив у залізничному полку, зокрема й у Петрограді, звідти в 1916 р. добровільно перевівся у 2-й тепловозний залізничний батальйон у Трапезунд, де працював писарем технічної частини. Захворівши на жовтяницю, потрапив у шпиталь Кобеля в Баку, звідки вже у грудні 1917 р. повернувся в Україну, до брата Михайла. У 1918 р. служив управляючим маєтку в с. Демидівці Кременчуцького пов. – до повстання проти гетьмана. В автобіографії зазначав: "По мобілізації, об'явленій Петлюрою 27 листопаду 1918 року, поступив писарем у інтендантство 6-го Полтавського корпусу, котрий був потім у Бірзулі переіменований у 3-й Подільський, потім у Південно-Східню групу, потім при переході через Румунію – у Запоріжську групу. Весь час був я у цих частинах писарем у інтенданствах аж до захвату поляками на ст. Мирополь у грудні 1919 р. З того часу і до весни 1920 р. був у Луцьку – доки не була зформована 6-а дивізія, у якій я був писарем у команді зв'язку, аж до інтернування у Польщу у осени 1920 р. (...) Перший раз захвачений поляками у Мирополі у грудні 1919 р. а другий раз інтернований у 1920 році. Пішов на інтернування через те, що, служачи увесь час при тилкових частинах, тільки і чув про безпощадні розстріли всіх петлюровців, не розбіраючись, хто він є, тому боявся повернутися до дому. З грудня 1920 р. до листопаду 1921 р. у Александрові, з листопаду 1921 р. до березня 1922 р. у Щелкові і з березня 1922 р. до 17 грудня ц.р. у Щипіорні [у таборі № 5]".

"Яко десятник проводив ремонт таборового шпиталю за 750 мар. денно". У заяві до "українсько-російської комісії по репатріації" писав: "Бажаю працювати по своєму фаху на користь Радянської України і бути вірним їй". Мав намір їхати до сестри Олени у м. Кременчук або до брата Михайла на ст. Дібровський кінний завод. "Фізичних дефектів не маю. Стан здоровля гарний. Маю початок туберкульозу". Родич Петро Миколайович Шевченко, хорунжий Армії УНР, станом на 1922 р. перебував у т. Щипіорна. З 1923 р. – на "особливому обліку" у Роменському ГПУ. Останнє місце проживання: м. Ромни, Покровська гора, 18.

Дж.: Книга учета лиц состоявших на особом учете бывших белых офицеров в органах ГПУ Украины в 4-х тт. Т. 2. / Предислов. Я. Тинченко. – Харків: 2012. – С. 486–487.

ЦДІАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 901. – Арк. 117–119 зв.

ДЕМ'ЯНЕНКО Іван Антонович (24.06.1897, хут. Трабський Сім'янівської вол. Конотопського пов. Чернігівської обл., тепер с. Сім'янівка Конотопського р-ну Сумської обл. – після 15.02.1923). Козак Армії УНР.

Народився в сім'ї Антона Трохимовича та Ксенії. 24 червня 1897 р. приписаний до с. Карабутового Конотопського пов. на Чернігівщині. Мав братів Михайла, Кузьму, Дем'яна, Якова, сестер Катерину, Марію й Анну. Закінчив церковнопарафіальну школу. У лютому 1917 р. мобілізований. Служив у 106-му запасному полку у м. В'ятці. У листопаді 1918 р. "був мобілізований Петлюрою". У таборі інтернованих м. Каліша № 10 закінчив школу підстаршин. Планував повернутися в Україну і "робити на користь У.С.Р.Р."

Дж.: ЦДІАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 901. – Арк. 67–69 зв.

ДРІБНИЙ (ДРІБНОЙ, ДРОБНИЙ) Андрій Васильович (19.08.1900, с. Степанівка Степанівської вол. Сумського пов. Харківської губ., тепер Сумського р-ну Сумської обл. – після 21.11.1922). Козак Армії УНР.

Малограмотний. Закінчив сільську школу. "Працював на фольварку біля Чорной работы". Мав братів Павла, Михайла, Василя, сестер Марію та Уляну. Служив у Червоній армії. "Искиньчев Совичку инструкторску школу в 1920 року". "Изъ Червонной Армии попал у полонь до Украинской армии, попал у полонь 1920 року у сентябри мисяци". Інтернований у т. Олександрова-Куявського. Мав намір повернутися додому в окуповану Україну, тож написав до більшовицької репатріаційної комісії заяву. Виявив бажання "спокутувати свою працю, свої помилки и допомагаты видбудовы народного господарства Р. Украины".

Підписав стандартну анкету такого змісту: "Визнаючи себе втягнутим ворогами народу в боротьбу проти Робітничо-Селянсько-Радянської влади і саме тим ділаючи проти інтересів робітників і селян, складаю урочисту заяву надалі бути лояльним до Робітничо-Селянської влади і всіма силами буду старатись спокутувати своєю працею свої помилки і допомагати відбудові народнього господарства Радянської України".

Дж.: ЦДІАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 901. – Арк. 127–129.

ІВАНІВ Гриць Іванович ("МАРЦИНЮК Степан") (23.06.1901, с. Хотьминівка Есманської вол. Глухівського пов. Чернігівської губ., тепер Глухівського р-ну Сумської обл. – після 12.02.1923). Козак Окремої кінної дивізії Армії УНР (1920).

Народився в українській сім'ї Івана Семеновича та Анни Фоміни. Мав брата Панаса і сестру Марію. Закінчив церковнопарафіальну школу. "Вступив добровільно в Арм. Петлюри в І Стрілецький Галицький загін в серпню місяцю 1919 р.". Учасник Першого зимового походу Армії УНР в складі Волинської дивізії. 21 листопада 1920 р. перейшов р. Збруч разом зі сво-

єю частиною. Перебував у таборах Вадовиць і Каліша. З табору втік. Працював на фабриці самоходів у місті Любліні. За згодою з командиром улаштувався на фабриці під ім'ям Степана Марцинюка. Маючи намір повернутися додому, написав до "Українсько-Російської Делегації по Репатріяції" з проханням "дати дозвіл на візд на терен У.С.Р.Р.". Обіцяв вступити до Червоної армії.

Дж.: ЦДІАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 896. – Арк. 146–148 зв.

Тинченко Я. Лицарі Зимових походів: 1919–1922. – Київ: Темпора, 2017. – С. 455 та вказ. там дж.

КАРАСЬ Микита Сергійович (12.10.1898, хут. Черноплатів Алтинівської вол., Кролевецького пов. Чернігівської губ., тепер с. Черноплатове Кролевецького р-ну Сумської обл. – після 7.05.1938). Козак Сірої дивізії Армії УНР.

Козацького роду. Батько Сергій Сидорович, мачуха Катерина, брати Яків і Максим, сестри Настя, Федора і Марфа. Закінчив земське народне училище. У травні 1917 р. мобілізований до російського війська. Служив у 182-му Грохівському полку на Південно-Західному фронті. З 1918 р. – в Армії УНР. По вимушеній еміграції інтернований у таборі № 3 м. Олександрова-Куявського, потім у таборі № 10 м. Каліша. Хворів на анемію. Був покараний "Контр-Розвідкою" на 20 діб гауптвахти "за розмову з від'їжджачими до Росії полоненими Робочо-Крестянської Армії". Мав намір повернутися додому в окуповану Україну, тож написав до "українсько-російської" більшовицької репатріаційної комісії заяву, в якій пояснював, що "виїхав за межі України 21 листопада 1920 р., боявсь в провині перед Робочо-Крестянській Армії". Хотів повернутися на рідний хутір до батьків, "працювати в рідній оселі і разом допомагати Робочо-Крестянській Армії".

Повернувшись, працював у колгоспі "Більшовик". У 1923 р. поставлений на "особливий облік" Кролевецьким ГПУ. Арештований 25 листопада 1937 року. Звинувачений за ст. 54–10 КК УСРР. 8 лютого 1938 р. прокурор Конотопського району справу закрит, але вже 16 березня 1938 р. – другий арешт. Конотопський РВ НКВС 7 травня 1938 р. закрит і цю справу.

Дж.: ГДА СБУ, м. Суми. – Спр. П-2130. – П-2487.

Книга учета лиц состоявших на особом учете бывших белых офицеров в органах ГПУ Украины в 4-х тт. Т. 2. / Предислов. Я. Тинченко. – Харків: 2012. – С. 758–759.

ЦДІАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 901. – Арк. 142–143 зв.

КРУК Кузьма Гаврилович (1.11.1900, м. Конотоп Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – після 22.02.1923). Козак Армії УНР.

Народився в сім'ї Гаврила Івановича та Оксани Пилипівни. Мав сестер Клавдію і Марію. Закінчив 2-класну залізничну школу (1916). Телеграфіст ст. Конотоп (з 1916). "За часів Центральної Ради в Конотопі на Черніговщині працював в телеграфі". В Армії УНР – з 1918 року, очевидно, в Сірій дивізії. "Був контужений під Колками на Волині [в бою] з поляками 1919 року". Інтернований у таборі № 3 м. Ланцута та у Вадовицях. Мав намір повернутися додому в окуповану

Україну, тож написав до "українсько-російської" більшовицької репатріаційної комісії заяву, в якій пояснював, що прагне "працювати на користь суспільно с-робитниками Радянської України".

Дж.: ЦДІАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 899. – Арк. 82–85 зв.

КУЛЯК Гнат Миколайович (20.12.1898, с. Сварків Холопківської вол. Глухівського пов. Чернігівської губ., тепер Глухівського р-ну Сумської обл. – після 12.02.1923). Козак Окремої кінної дивізії та 1-ї Запорізької дивізії Армії УНР.

Народився в сім'ї Миколи Мусійовича і Марфи Петрівни. Мав сестер Катерину, Наталку, Пелагею і Настю. Закінчив церковнопарафіяльну школу. У російську армію мобілізований у лютому 1917 року. 9 червня 1919 р. насильно забраний у Червону армію. Служив у 1-й роті Окремої пластунської бригади. "Попає до неволи 17 вересня 1919 р. під ст. Друсовим біля Липовця в складі 2 пластунського куріня". В Армії УНР – з 1919 року. Закінчив "Учебну Команду Кінну Арм. Петлюри". Учасник Першого зимового походу Армії УНР ("В партизанської Армії під командою Ген. Армії Петлюри Омеляновича-Павленка з 6 грудня 1919 р. по 6 травня 1920 р. (...) в складі Богуно-кармелюцького куріня пішого Запорозького полку. Нагороджений орденом залізного хреста за зимовий похід в Таборі Польщі").

Лицар ордена Залізного хреста (ч. 756). 21 листопада 1920 р. разом з Армією УНР перейшов Збруч. Перебував у таборах Пикуличів та Вадовиць. Працював "на самоходовій фабриці" в м. Любліні. Мав намір повернутися додому в окуповану Україну, тож написав до "українсько-російської" більшовицької репатріаційної комісії заяву, в якій пояснював, що хоче скористатися "даною амнестією Укр. Р.С. рес." і повернутися додому для "провадження праці на своєї землі", в рідне село.

Дж.: Центральний державний історичний архів (далі ЦДІАК). – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 901. – Арк. 228–230 зв.

Тинченко Я. Лицарі Зимових походів: 1919–1922. – Київ: Темпора, 2017. – С. 473, 503, 544 та вказ. там дж.

МАРУХА Степан Георгійович (26.04.1897, хут. Ретик (Репкі?) Кролевецького пов. Чернігівської губ., тепер село Кролевецького р-ну Сумської обл. – після 15.12.1922). Молодший старшина 2-го полку 1-ї стрілецької дивізії Армії УНР та 6-ї Січової дивізії; звання – поручник Армії УНР.

Народився в сім'ї Георгія Павловича і Софії Федотівни. Мав братів Маркіяна, Івана, Хведора, сестер Віру, Уляну, Ірину і Настю. Навчався у Кролевецькому вищому начальному училищі (08.1914–05.1915). 1915 року мобілізований до російського війська. Служив у 27-му запасному полку в Полтаві. По закінченні 1-ї Київської школи прапорщиків (1.04.1916) направлений у 209-й запасний полк у м. Ярославль Ярославської губернії, де пробув до 20 травня 1916 р. на посаді молодшого старшини.

В автобіографії зазначав: “20 травня 1916 р. був відправлен на Київській распорядительний пункт, звідкіля був відправлен на Юго-Західний фронт в 14 стрілко-вий полк 4 Стрілкової дивізії. 27 липня був ранен в ліву руку з роздробленням фалангів пальців осколком шрапнелі і був відправлен в Черниговский шпиталь на лікування. По выздоровленні в вересні місяці 1916 році лікарською комісією був причислен до III категорії II розряду і відправлен до управління команд виздоравливающих, звідкіля 1916 р. був направлен в 112 команду виздоравливающих на посаду командіра 3 роти, де і пробув до 17 жовтня 1917 року. По ліквідації команд виздоравливающих був відправлен у відпуск. Весь час з 17 жовтня 1917 року по листопад 1918 р. жив дома на хуторі при батьку і займався хазяйством”.

Закінчив 4-місячні вчительські курси при Крелевецькій гімназії (1918). “В листопаді 1918 року по мобілізації поступив в Петлюрівську Армию в 2 Стрілецький полк I стрілецької дивізії на посаду молодшого старшини”. У складі полку в січні 1919 р. відправлений на польський фронт, де пробув до 13 квітня 1919 року. У той день під час боїв на р. Стохід потрапив у польський полон. Відправлений у Лодзь на збірний пункт, де захворів на запалення легень. По лікуванні у шпиталі направлений у т. Стшалкова, де пробув до кінця вересня 1919 року. На початку жовтня відправлений у т. Ланцута. У кінці жовтня 1919-го за згодою з поляками відправлений до Волочиська, звідкіля вирушив додому. У Фастові заарештований денікінцями. Направлений у розпорядження Київського військового начальника, який направив його в Київський офіцерський полк, з яким відступив до м. Кам'янця-Подільського. Тут занедужав на сипний тиф. По лікуванні у шпиталі, в березні 1920 р., направлений у ланцутський табір, “де провадилося формування Петлюрівської армії”. Тут пробув до липня 1920 року. “В початку серпня 1920 р. був направлен на фронт у распорядження Начальника Тилу Петлюровської Армії на немуштрову посаду, де і пробув в старшинській чоті, не займаючи відповідної посади до відвороту 21 листопада 1920 року”. 21 листопада інтернований, скерований у т. Ланцута, де перебував до липня 1921 року. 3 липня 1921 р. по серпень 1922 р. карався в т. Стшалкова, а з вересня р. до 15 грудня 1922 р. – у т. Каліша. “В грудні прибув в м. Варшаву до Українсько-Російської Делегації по Репатріяції”. Маючи намір повернутися додому, написав до “Українсько-Російської Делегації по Репатріяції”, прохаючи “дати дозвіл на візд на терен У.С.Р.Р.”. Планував їхати до батьків, на рідний хутір, “працювати на користь Радянської України”.

Поставлений на “особливий облік” Чернігівським ППУ 10 лютого 1923 року.

Дж.: Книга учета лиц состоявших на особом учете бывших белых офицеров в органах ППУ Украины в 4-х тт. Т. 3. / Предислов. Я. Тинченко. – Харків: 2012. – С. 1170–1171.

ЦДАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 900. – Арк. 58–62 зв.

НЕСТЕРЕНКО Олександр Кузьмович (12.08.1899, с. Великий Самбір Конотопського пов. Чернігівської обл., тепер Конотопського р-ну Сумської обл. – після 5.01.1923). Козак Армії УНР.

Народився в сім'ї Кузьми Івановича та Гафії (в дівоцтві Маркелова). Закінчив церковнопарафіяльну школу (1913). Мав братів Семена, Антона, Кирила, Костянтина, Івана та сестру Варвару.

Був насильно забраний до Червоної армії, служив санітаром у 2-му радянському полку. “Попає в полон в серпні 19 році в україн. петлюровську армію, служив в запасових військах, разом виїхав в Польщу”. Карався в таборах Ланцута, Олександрова-Куявського та Стшалкова. Маючи намір повернутися додому, написав до “Українсько-Російської Делегації по Репатріації” з проханням “дати дозвіл на візд на терен У.С.Р.Р.”. Планував повернутися в рідне село, “працювати і помагати батку і матири”.

Участь у Першому зимовому поході взяв хорунжий Олександр Нестеренко, півсотенний кінного полку Чорних запорожців. Можливо, це одна й та ж особа.

Дж.: Тинченко Я. Лицарі Зимових походів: 1919–1922. – Київ: Темпора, 2017. – С. 465 та вказ. там дж.

ЦДДАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 897. – Арк. 51–53 зв.

ОТРИШКО (ОТРИШКО) Петро Миколайович (3.10.1896, с. Заруддя Засульської вол. Роменського пов. Полтавської губ., тепер Роменського р-ну Сумської обл. – після 5.10.1938, м. Дніпропетровськ, тепер м. Дніпро). Військовий; старшина Полуботківського полку (30.12.1917–26.01.1918), муштровий старшина 33-го Охтирського полку Армії Української Держави та ад’ютант командира 33-го Охтирського полку Армії УНР (1.02.1919), молодший старшина кулеметної сотні 20-го Запорозького мазепинського полку (з кін. 05.1919), полковий квартирмейстер 20-го Запорозького мазепинського полку (з кін. 04.1920); звання – прапорщик російської армії, поручник 1-ї Запорозької бригади Армії УНР.

Народився в сім’ї маляра Миколи Даниловича. Мав сестру Марію. Закінчив 4 класи Полтавської ремісничої школи (8.08.1915), за фахом столяр і кресляр (“чертежник”). У російській армії служив у 266-му п. запасному батальйоні, у 5-му Сибірському стр. полку 2-ї стр. Сибірської дивізії, 232-му п. запасному полку, 485-му п. Єланському полку 122-ї п. дивізії та в 403-му Вольському полку 101-ї п. дивізії (до 31.12.1917). Закінчив 2-гу Житомирську школу прапорщиків (15.06.1917) і Київську інструкторську школу старшин (5.09.1918). Разом із Запорозьким корпусом відступав під ударами Червоної армії від Кременчука через Бірзулу до Тирасполя. Поранений у бою під Проскуровом 5 серпня 1919 року. За свідченням сотника Армії УНР Никифора Авраменка, П. Отришко – один з найкращих старшин-кулеметників. Учасник Першого зимового походу.

Лицар ордена Залізного хреста (ч. 652).

Разом з Армією УНР інтернований у Польщі. Карався в таборах Пикуличів, Вадовиць і Стшалкова (на Познанщині). У Польщі повінчався з Галиною Ковалівною, сестрою милосердя Запорозької дивізії. “До 25 (минулого) листопаду [1921 року] працював при меблевій фабриці в Берліні (Німеччина), а потім до цього дня жив на польському пайковій для полонених”. “Тромадянин У. С.Р.Р.”. Маючи намір повернутися додому, написав до “Українсько-Російської Делегації по Репатріації” з проханням “дати дозвіл на візд на терен У.С.Р.Р.”. Планував скористатися проголошеною амністією від 25 листопада 1922 р. і повернутися в рідне село з метою господарювати і “допомогти розвиткові У.С.Р.Р.”. Резолюція

на 1 стор. заяви: "Отрішко, з першого погляду, як будь-то переконався [що помилявся]. Але вірити не можна, приймаючи на увагу, що він був раніш завзятим петлюровцем. 5.07.23."

Повернувшись в Україну, жив у Дніпропетровську (тепер м. Дніпро). Працював модельником модельного цеху Дніпропетровського паровозоремонтного заводу. Заарештований 5 жовтня 1938 р., звинувачений у належності до контрреволюційної повстанської організації. Розстріляний. Реабілітований 13 жовтня 1958 року. Читайте в книжці автобіографію П. М. Отрішка та спогад про нього Никифора Авраменка.

Дж.: Інтернет-проект "Національний банк даних жертв політичних репресій радянської доби в Україні" // [ua.openlist.wiki/Отришко_Петро_Миколайович_\(1896\)](http://ua.openlist.wiki/Отришко_Петро_Миколайович_(1896))

ЦДІАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 900. – Арк. 79–85 зв.

ПРОХОРОВ ("ДУДКА") Юрій (23.04.1898, м-ко Марчихина Буда Глухівського пов. Чернігівської губ, тепер Ямпільського р-ну Сумської обл. –?). Козак Окремого відділу генерала-майора Станіслава Булака-Балаховича.

Українець. Мав братів Івана, Павла, Семена, Якова і сестру Степаниду. Закінчив 2-класну міністерську школу. У російській армії служив солдатом 11-ї роти 157-го полку. "Служив в Червоній Армії по мобілізації – 516 полк, кулеметна команда". У жовтні 1920 р. потрапив у полон до війська С. Булака-Балаховича, де й залишився служити. Інтернований у т. Щипйорна. Працював у лісі робітником. Маючи намір повернутися додому, написав до "Українсько-Російської Делегації по Репатріації" з проханням "дати дозвіл на візд на терен У.С.Р.Р.". Планував, скориставшись амністією, повернутися додому і "займатися хлебопашеством".

Дж.: ЦДІАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 900. – Арк. 92–93 зв.

РИЖИЙ Опанас Свиридович (1.11.1900, с. Алтинівка Кролевецького пов. Чернігівської губ, тепер Кролевецького р-ну Сумської обл. –?). Козак 3-ї Залізної дивізії Армії УНР.

Українець. Належав до козацького стану. Мати – Параска Петрівна Рижа. "Скінчив сельську нарідну школу в 1913 році". Дружина – Параскева Яківна Рижа з Алтинівки. "В грудні 1919 року поступив до армії Деникіна..." У листопаді 1920 р. у складі 3-ї Залізної дивізії перейшов р. Збруч під Волочиськом. Працював на лісних розробках в Августівському пов. Сувальської губернії (с. Красне, гміна Кур'янка). Маючи намір повернутися додому, написав до "Українсько-Російської Делегації по Репатріації" з проханням "дати дозвіл на візд на терен У.С.Р.Р.". Планував їхати в рідне село, до родини, "займатись господарством".

Дж.: ЦДІАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 900. – Арк. 158–160 зв.

САЄНКО Василь Михайлович (25.12.1898, хут. Соханський Бобрицької вол. Роменського пов. Полтавської губ., тепер с. Бобрік Роменського р-ну Сумської обл. – після 20.09.1922). Стрелець 3-ї бригади УГА, козак Армії УНР.

Народився в сім'ї Михайла Івановича і Мотрі. Мав сестер Лисавету, Івгу та Оксану. У 1917 р. служив у 609-му Уфимському полку російської армії.

У листопаді 1919 р. насильно був забраний до денікінської армії, з якої в лютому 1920 р. "добровільно перейшов до Галицької армії". Польський кордон перейшов у складі Армії УНР 21 листопада 1920 року. Інтернований у таборах Ланцута і Стшалкова. Маючи намір повернутися додому, написав до "Українсько-Російської Делегації по Репатріації" з проханням "дати дозвіл на візд на терен У.С.Р.Р".

Дж.: ЦДІАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 853. – Арк. 171-172 зв.

СЕМЕНЕНКО Грицько Петрович (30.09.1898, хут. Романів Великобубнівської вол. Роменського пов. Полтавської губ., тепер с. Великі Бубни Роменського р-ну Сумської обл. – після 28.12.1922). Військовий; молодший писар управління Київського артилерійського складу російської армії (до 20.12.1917), козак 8-ї бригади 3-ї Залізної дивізії, молодший писар інспекторського відділу 3-ї Залізної дивізії.

Належав до козацького стану. Закінчив Великобубнівську 2-класну міністерську школу (1912). У лютому 1917 р. призваний на військову службу. Служив у Києві в 17-й запасній батареї. У червні призначений у батарею канцелярію писарським учнем. У листопаді 1919 р. під впливом чуток про страшні репресії червоних втік на ст. Кременчук Полтавської губ., "а там під страхом голодної смерти, – писав він, – примушен був вступити в охороний отряд при штабі Скальна (?) простим солдатом 20.XII.19 р., де і пробув до 12 січня 20 р., а потім був заболів на тиф і підводою був довезен до м. Нової Ушиці Подільської губ. і оставлен у шпиталі, де і пролежав хорий до квітня 20 р., а у квітні м-ці 20 р. по виздоровленні вступив до Петлюрівської армії в 8 бригаду 3 дивізії в бригадний обоз, а в травні м-ці був переведен у бригадну канцелярію молодшим писаром інспекторського відділу, де і пробув до дня інтернації 21 листопада 20 р., а 21.XI був інтернован поляками і відправлен до м. Каліша на інтернації. 8 бригада була розформована, і я був переведен в ново-формуующій кінний полк при 3-ій дивізії теж писаром в полкову канцелярію, в якій і пробув до 5-го вересня 1922 р., а 5-го вересня виїхав на роботу в Сувальську губ. на тартак в Плотічно, де і був разноробочим до 23 грудня 22 р.", а 23 грудня приїхав до м. Варшави, де з'явився в консульський відділ посольства УСРР "з метою їхати додому і працювати на користь Робітничо-Селянської Радянської влади". Мамі, Марфі Ананьївні Семененко, у грудні 1922 р. було 57 років.

Дж.: ЦДІАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 900. – Арк. 193, 197-198 зв.

СЕМЕНЕЦЬ Яків Йосипович (Осипович) (20.10.1898, с. Спасене Кролевецького пов. Чернігівської губ., тепер Кролевецького р-ну Сумської обл. – після 14.04.1930). Козак Окремої Запорозької залізничної сотні Запорозької дивізії Армії УНР.

Народився в сім'ї Осипа Івановича та Олени Матвіївни. Мав сестер Катерину, Анну, Настю та Параску. Скінчив Кролевецьку

єдину трудову школу II ступеня. Свій фах визначив як абітурієнт. "1 грудня 1919 року був мобілізований в армію Деникіна в 3 конний полк і пробув там до інтернації, – писав він, – в армії Петлюри був з 20 серпня 1920 року по 20 листопада 1920 р. до інтернації. Служив в Окремий Запоріжж. залізн. сотні". З нею 20 листопада 1920 р. і перейшов польський кордон. Карався в таборах Пикуличів, Стшалкова і Вадовиць.

Мав намір повернутися додому, тож написав до консульського відділу "Українського Радянського посольства" з проханням застосувати до нього амністію ВУЦВК від 12 квітня 1922 р. і дати можливість повернутися додому. Вважав, що "як учень має освободження от воинской повинности", тобто не хотів служити по поверненню в Україну в Червоній армії. Зазначив, що хоче у своєму селі "працювати на користь України и продовжувати своє навчання".

"Селянин-одноосібник". Арештований 3 березня 1930 року. Особливою нарадою при колегії ДПУ УСРР 14 квітня 1930 р. висланий у Північний край (Росія) на 3 роки (ст. 54–10 КК УСРР). Реабілітований 21 червня 1989 р. прокуратурою Сумської області.

Дж.: ДАСО. – Ф. Р-7641. – Оп. 6. – Спр. 903.

ЦДІАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 899. – Арк. 175–178 зв.

СЕМЕНЧЕНКО ("КАЛЕНИК") Яків Павлович (1.11.1898, с. Босівка Юнаківської вол. Сумського пов. Харківської губ., тепер с. Юнаківка Сумського р-ну Сумської обл. – після 20.11.1922).

Народився у сім'ї Павла Мусійовича та Марусі Пилипівни. Мав сестру Олександру, брата чи 5 (?) братів. Імені (імен) не назвав. За фахом коваль. 6 серпня 1919 р. насильно мобілізований до денікінської армії. У січні 1920 р. з Білозерським полком Добровольчої армії виїхав до табору "Щелков-Познань", де відокремили українців, відіславши їх до Ланцута, а з Ланцута – "в Республіканський полк Запорожж. див. [ізі]". Перебував також у таборах Стшалкова, Перемишля і Вадовиць. "Слабо-сильний". Працював у Кракові "приватно". Маючи намір повернутися додому, написав до "Українсько-Російської Делегації по Репатріації" з проханням "дати дозвіл на візд на терен У.С.Р.Р.". Планував повернутися в рідне село, до своєї родини. Написав: "Бажаю працювати на користь У.С.Р.Р."

Дж.: ЦДІАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 854. – Арк. 69–70 зв.

СЕМЕРЧЕНКО Павло Матвійович (23.12.1894, с. Басівка Юнаківської вол. Сумського пов. Харківської губ., тепер Сумського р-ну Сумської обл. – після 13.12.1930). Військовий, учитель; учитель школи в с. Варакліївському Томської губ.; звання – прапорщик 30-го Сибірського стрілецького полку, хорунжий Армії УНР.

Мав брата Олексія, сестер Тетяну, Олександру та Ганну. З дружиною Клавдією Михайлівною густив у світ дочку Клавдію. Закінчив "второкласну" вчит. школу (1913) та 1-шу Омську школу прапорщиків (09.1916). На фронті – з травня 1917 року, тоді ж поранений. 10 вересня 1919 р. силоміць мобілізований у Добровольчу армію, служив "при обозі" Білозерського полку. Із загоном генерала

Бредова відступив у Польщу, де інтернований. Перейшов до Армії УНР. 8 жовтня 1922 р., прохаючи дозволу повернутися в УСРР, зазначив, що “в петлюрівську армію поступив через те, що не мав притулку на чужині”. Далі писав: “...Тепер бажаю тільки повороту на терен УСРР і принести посильну користь для розвою і процвітання УСРР на страх її ворогам”. Селянин-одноосібник. Заарештований 20 жовтня 1930 року. Засуджений Особливою нарадою при колегії ДПУ УСРР 13 грудня 1930 р. “за контрреволюційну агітацію проти заходів влади на селі”. Висланий у Північний край на 3 роки. Реабілітований 30 грудня 1989 р. прокуратурою Сумської області.

Дж.: ДАСО.– Ф. Р-7641.– Оп. 4.– Спр. 237.

Заявления в российско-украинскую делегацию по репатриации бывших чинов белых армий о разрешении в'езда в УССР из разных стран.– Центральный державний історичний архів (далі ЦДІАК).– Ф. Р. 4сч.– Оп. 1с.– Спр. 846.– Арк. 14–15 зв.

СЕРГЕЙЧИК Павло Климович (Климентійович) (17.07.1893, с. Клишки Кролевецького пов. Чернігівської губ., тепер Шосткинського р-ну Сумської обл.– після 20.12.1922). Козак Армії УНР.

Народився в сім'ї Климента Андрійовича і Мотрі. Українець. Закінчив сільську школу. Мав брата Петра, сестер Настю і Наталку. Служив на Шосткинському пороховому заводі. У шлюбі з Марією пустив у світ сина Василя. Служив у 3-й роті 2-го радянського полку особливо-го призначення Червоної армії. Під час одного з боїв потрапив “у полон української армії”. Тут і залишився. З Армією УНР перейшов польський кордон. Інтернований у таборах Домб'я, Ланцута і Щипйорна. У таборах працював кухарем.

Маючи намір повернутися додому, написав до “Українсько-Російської Делегації по Репатріяції” з проханням “дати дозвіл на в'їзд на терен У.С.Р.Р.”. 20 грудня 1922 р. підписав стандартну анкету такого змісту: “Визнаючи себе втягнутим ворогами народу в боротьбу проти Робітничо-Селянсько-Радянської влади і саме тим ділаючи проти інтересів робітників і селян, складаю урочисту заяву надалі бути лояльним до Робітничо-Селянської влади і всіма силами буду старатись спокутувати своєю працею свої помилки і допомагати відбудові народного господарства Радянської України”. Сподівався повернутися в рідне село, “працюват хліборобом, кормит жену и дитя”.

Дж.: ЦДІАК.– Ф. Р. 4сч.– Оп. 1с.– Спр. 900.– Арк. 9–11 зв.

ТКАЧЕНКО Дмитро Хомович (8.02.1884, с. Тупиголови Глухівського пов. Чернігівської губ., тепер Кролевецький р-н Сумської обл.– після 11.11.1930). Військовий; молодший старшина 216-го запасного батальйону російської армії, козак 30-го Конотопського полку Армії Української Держави (з 1.11.1918), молодший старшина 4-го Сагайдачного полку Армії УНР (1919); звання – прапорщик російської армії, поручник Армії УНР.

Народився в сім'ї Хоми Хведоровича та Оришки Степанівни. Мав сестер Любу й Олену, брата Хведора. Дружина Марія Родіонівна, діти Іван і Грицько. У с. Тупоголовах мав 10 десятин землі, хату, двір і клуню.

1905 року призваний до війська. Служив у 21-му Східно-Сибірському стр. полку. "Скінчив учебну команду 1907 року". 15 травня 1909 р. звільнений у запас. 1914-го знову покликаний до армії. Служив у 175-му п. Батурицькому полку муштровим підстаршиною 2-ї сотні. За бойові заслуги підвищений до підхорунжого. У 1915 р витримав іспит за 4 класи гімназії. Закінчив 2-гу Московську школу прапорщиків (2.02.1916). 15 вересня 1916 р. направлений на позицію у 5-й Фінський стр. полк. Весь час перебував на фронті. У грудні 1917 р. обраний солдатами "Начальником Команди траншейних орудій". Був на позиції до 20 грудня 1917 р., коли дістав звільнення "як пробувши весь час на фронті". Георгіївський кавалер: здобув Георгіївські хрести 1, 2, 3, 4 ступенів.

Під час антигетьманського повстання перейшов на бік Директорії. Під ударами Червоної армії у складі Запорозького корпусу відступив до Дністра. В "Автобіографії зазначав: "Переїхавши Румунію в Галичину і з'єднавши с армією, наступали на Київ в складі 4-го Сагайдашного полку (...) 21 листопада 1919 року інтернован поляками на стації Мирополь і отправлен в Рівно, с Рівна в Луцк, с Луцка в Ланцут на сформоване українской арміи і в 1920 році в травни місяци був призначен на посаду пров'язаного старшини, в резерві старшин, в червні місяци був переведен в сему запасову бригаду на посаду командира обоза, в жовтні, коли сформовано 1 Кулеметну бригаду, був членом закупочной комисии".

21 листопада 1920 р. перейшов польський кордон біля м. Підволочиська. Зі своєю частиною інтернований у таборах Пікуличів, Стшалкова і Щипйорна. У т. Щипйорна навчався на курсах командирів сотень. Маючи намір повернутися додому, написав до "Українсько-Російської Делегації по Репатріяції" заяву з проханням "дати дозвіл на візд на терен У.С.Р.Р.". Хотів повернутися в рідне село, до родини, "для праці по свому фаху на користь У.С.Р.Р.". Повернувшись, працював у своєму господарстві ("селянин-односібник"). У лютому 1923 р. поставлений на "особливий облік" Чернігівським ДПУ. Заарештований 22 жовтня 1930 року. Особливою нарадою при колегії ДПУ УСРР 11 листопада 1930 р. засуджений до ув'язнення в концтаборі на 3 роки (ст. 54–10 КК УСРР).

Реабілітований 14 грудня 1989 р. прокуратурою Сумської області.

Дж.: ДАСО. – Ф.Р-7641. – Оп. 3. – Спр. 103.

Книга учета лиц состоявших на особом учете бывших белых офицеров в органах ГПУ Украины в 4-х тт. Т. 4. / Предислов. Я. Тинченко. – Харьков: 2012. – С. 1856–1857.

Національний банк репресованих // <http://www.reabit.org.ua/nbr/?ID=80728>

ЦДДАК. – Ф. Р. 4сч. – Оп. 1с. – Спр. 852. – Арк. 52–56 зв.

ТЮРИН (ТЮРИН) Олександр Іванович (29.08.1880, м. Кролевець Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – після 8.12.1937). Ветеринарний лікар 5-ї гарматної бригади російської армії (з 19.06.1908), старший ветеринарний лікар ветеринарного шпиталю 47-го армійського корпусу російської армії (1917), старший ветеринарний лікар 10-ї легкої гарматної бригади Армії Української Держави

(29.04.1918–14.12.1918) та Армії УНР (до 20.01.1919), старший (?) ветеринарний лікар 16-го легкогарматного куреня 6-ї гарматної бригади 6-ї Січової дивізії Армії УНР (з 6.05.1920); звання – підполковник Армії УНР.

Українець. Закінчив Херсонську земську с.-г. школу (1903) та Дерптський (Юрїївський) ветеринарний інститут (1908). Одружений. Мав неповнолітніх дочок – Галину і Клавдію. “Височайшим наказом 9.IX.1912 року під ч. 40 затверджен в ранзі Колежського секретаря і за вислугу років підвищений в ранг титулярного совітника зі старшинством 19 червня 1911 року. Височайшим наказом в 1914 році підвищений за вислугу років в ранг Колежського Асесора зі старшинством 19 червня 1914 р. Наказом по Армії Української Держави від 28 жовтня 1918 р.ч. 204 за вислугу років підвищений до рангу Військового Старшини зі старшинством 19 квітня 1915 року. Височайшим наказом 6.XII.1912 р. нагороджений орденом Св. Святослава 3 ст., за відміни (заслуги. – Рег.) бойові нагороджений відзнаками Св. Анни 3 ст. з мечами і бантом, Св. Станіслава 2 ст. з мечами, Св. Станіслава 2 ст. і Св. Анни 2 степені”.

“В походах та боях був проти Австро-Угорщини та Германії з 2 серпня 1914 року до кінця війни”. У російській армії служив у “24 Мортірному дивізіоні з 17.VII.1914 р. по 9.III.1915 року в Етапному Ветеринарному шпиталі в м. Ярославі (Галичина) з 9 березня 1915 року до 22.V.1915 року, в 70 Легкій Гарматній Бригаді з 22.V.1915 року, до травня м-ця 1916 року, в 24 Мортірному Гарматному дивізіоні з травня м-ця 1916 року до 23 січня 1917 року, в Етапному Ветеринарному шпиталі 47 Арм. Корпусу з 23.I.1917 року до кінця війни. Ввесь час старшим ветеринарним лікарем. В Російській Армії в ранзі Колежського Асесора посаду старшого ветеринарного лікаря Ветеринарного шпиталю 47 Арм. Корпусу. 29 квітня 1918 року на посаду Старшого Ветеринарного лікаря в 10 Легку Гарматну Бригаду в ранзі Колежського Асесора. В бригаді був до 20 січня 1919 року, а з 3 лютого 1919 року яко мобілізований був на службі в I Радянській Українській дивізії, котра потім (в серпні м-ці) була переіменована в 44-у Радянську дивізію”.

У складі 6-ї Січової дивізії інтернований у Польщі. Станом на 24 лютого 1921 р. перебував у таборі. Повернувшись в Україну, працював ветеринарним лікарем Конотопської районної ветеринарної лікарні. Заарештований 23 вересня 1937 року. Наркомом внутрішніх справ СРСР і прокурором СРСР (“двійкою”) 8 грудня 1937 р. “за контрреволюційну діяльність” засуджений до ув'язнення в концтаборах на 10 років. Реабілітований 10 лютого 1960 р. Сумським обласним судом.

Дж.: ДАСО.– Ф. Р-7641.– Оп. 2.– Спр. 247.

Штаб 16-го легко-гарматного куреня 6-ї стрілецької дивізії УНР. Нагородні листи і реєстраційні картки, службові реєстри та атестації старшин і козаків дивізії. 1920 р.– 1921 р.– ЦДАВО України.– Арх. 555с.– Оп. 2402.– Спр. 3.– Арк. 21–21 зв.

Неповний список козаків, старшин і генералів Армії УНР, які народилися на території сучасної Сумської області

БАЛЬМЕ Яків Васильович (22.03.1873, м. Ромни Полтавської губ. – після 1945). Військовий і громадський діяч; командир роти й батальйону 74-го Ставропольського полку, командир батальйону 449-го Харківського полку (1916), командир куреня 10-го Липовецького полку Армії Української Держави (з 20.08.1918), старший помічник командира 2-го Берестейського полку Дієвої армії УНР (з 2.06.1919), керівник Лицарської ради Дружини лицарів Хреста ім. Симона Петлюри (Познань, 1943); звання – полковник російської армії, Армії Української Держави та Армії УНР.

Нащадок давнього шотландського шляхетського роду Бальменів (Balmain) із клану Рамзей (Ramsay), один із представників якого – Богдан де Бальмен – став на службу московському царю (загинув у російсько-шведській війні 1741 року). Граф Антон Богданович де Бальмен служив ад'ютантом гетьмана Кирила Розумовського, дослужився до генерал-майора та брав участь у ліквідації Запорозької Січі. Його онук, граф Яків Петрович де Бальмен, був другом Тараса Шевченка. Свідчення цього – рукописний “Кобзар” з ілюстраціями Якова де Бальмена і його швагра М. Башилова, подарований Шевченкові перед його відїздом до Петербурга, та Шевченків “Кавказ” із присвятою своєму щирому другу, який загинув “не за Україну, а за її ката” (Я. П. де Бальмен загинув у бою з чеченцями Імама Шаміля).

Я. В. Бальме закінчив Чугуївське п. юнкерське училище (10.05.1897). 11 липня 1899 р. побрався із Настею Олександрівною. “Як дружина, так і діти віри правосл., – писав він 28 травня 1920 року. – Маю 7 душ дітей: Олександра, 20 р., Сергія, 19 р., Миколу, 19 р., Василя, 14 р., Петра, 13 р., Юрія, 7 р., і дочку Ольгу, 9 р.”. Участь у Першій світовій війні розпочав у званні капітана, у 1915 р. став підполковником, а в 1916-му – полковником (за бойові заслуги). Весь час, до 1918 року, воював на фронті проти австрійців. 14 серпня 1916 р. важко поранений у ногу, після одужання – помічник командира і командир (з літа 1917) 449-го п. Харківського полку. Нагороджений всіма орденами до Св. Володимира III ступеня з мечами та Георгіївською зброєю. У жовтні 1917 р. брав участь в українізації 449-го полку (в анкеті написав: “керував і українізовував”). “У місяці падолисті [1918 р.] був предзначен на посаду молодшого помішника командира полку, в грудні місяці – на посаду старшого пом. к. [омандира 449-го полку]”.

14 вересня 1919 р., захворівши на тиф, залишився у Вінниці, де 14 листопада 1919 р. заарештований денікінцями і відправлений в Одесу, де був зарохований козаком у 48-й старшинський вартовий курінь. У січні 1920 р. утік до Румунії “і як українець, – зазначав Я. В. Бальме, – був відправлен в м. Краєво (Краєво, Craiova – місто на півдні Румунії. – Ред.) в український табор. В маї

місяці з окремим українським курінем прибув в м. Заліщики на Галичині в Штаб Типа Армії (УНР), де знаходився і по сей час комендантом м. Сумщина" (листі село Кам'янець-Подільського р-ну. – Рег.).

У 1920–1930-х рр. жив у Польщі. У 1945 р. вивезений до СРСР.

Дж.: Павлович А. Дорогою життя (3 життя української старої еміграції в Позені) // Український вісник (Берлін). – 1944. – Ч. 22–23 (146–147). – 7 жовтня. – С. 7.

Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії УНР (1917–1921). Кн. I. – Київ: Темпора, 2007. – С. 29 та вказ. там дж.

ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 238. – Арк. 34–36.

ВОЛОДЧЕНКО Микола Герасимович (20.11.1862, м. Глухів, тепер Сумської обл. – після 24.09.1945). Військовий діяч; головнокомандувач Південно-Західного фронту російської армії (1917), звання – генерал-лейтенант російської армії, генерал-поручник Армії УНР.

Закінчив Михайлівське артилерійське училище (1884) та Миколаївську академію Генштабу (1892). Учасник російсько-японської війни. Під час Першої світової війни – командир кінної дивізії на Південно-Західному фронті. Сприяв українізації частин Південно-Західного фронту, зокрема, формуванню 1-го Українського корпусу і 2-го Січового запорозького корпусу. 29 вересня 1917 р. видав наказ, який дозволяв скликання фронтового українського з'їзду. Розробив проект підпорядкування

Південно-Західного фронту і Румунського фронту Українській Центральній Раді (09.1917), однак не був підтриманий її керівництвом. Визнав владу Генерального секретаріату Центральної Ради (10.1917). Після приходу до влади більшовиків увійшов до складу фронтового Комітету порятунку революції. Підписав угоду з Центральною Радою (5.11.1917, м. Бердичів), згідно з якою передав під управління Центральної Ради тиллові райони фронту. За відмову виконувати накази більшовицького командування усунутий з посади. Виїхав до Одеси. Емігрував на Далекий Схід (1919). Жив у м. Харбіні (Китай).

Арештований смершем (24.09.1945) за звинуваченням в антирадянській діяльності. Загинув в ув'язненні під час слідства. Автор кількох публікацій у російському еміграційному журналі "Часовой".

Дж.: Зінкевич Р. Активізація українського військового руху напередодні більшовицького перевороту (вересень-жовтень 1917 р.) // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Держава та армія. – 2008. – С. 48–53.

Мартос Б. Небезпечний момент (Спомин) // Свобода (Джерзі ситі і Нью Йорк). – 1953. – Ч. 252. – 8 грудня. – С. 2–3.

Науменко К. Володченко Микола Герасимович // Енциклопедія Сучасної України. – Київ: Національна академія наук України та ін., 2006. – Т. 5. – С. 112.

ГРЕКІВ (ГРЕКОВ) Олександр Петрович (24.12.1875, с. Сопич Глухівського пов. Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – 2.12.1958, Відень, Австрія). Військовий діяч, педагог; начальник штабу 6-го армійського корпусу російської армії, генерал-квартирмейстер 1-ї російської армії, начальник гарнізону Києва (осінь 1917), міністр військових справ УНР (кін. 1918 – поч. 1919), Наказний отаман Армії УНР, начальний вождь УГА (9.06.1919–5.08.1919), командувач Армії УНР; звання – генерал-майор російської армії, Генерального штабу генерал-поручник Армії УНР.

Дворянин. Закінчив юр. ф-т Московського університету (1897), Московське військово училище (1899) та Миколаївську військово академію (1905).

Від 1920 р. жив в Австрії, 1946 року став її громадянином. 21 вересня 1948 р. викрадений і арештований смершем. Перевезений до Києва у Лук'янівську в'язницю. Карався в ній до травня 1949 року. 6 липня засуджений на 25 років таборів. Покарання відбував у Тайшеті та Норильську. Після звільнення повернувся до Австрії (23.12.1956). Автор спогадів (деякі з них опубліковано в цій книжці). Похований на цвинтарі Санкт-Андре-Вердерн, неподалік Відня.

Дж.: Колянчук О. Литвин М. Науменко К. Генералітет Українських визвольних змагань. – Львів, 1995. – С. 59–61.

Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. 1. – Київ: Темпора, 2007. – С. 118–119 та вказ. там дж.

ДУТЕЛЬНИЙ Григорій Макарович (20.11.1893, м. Полтава – 23.11.1921, м. Базар, Овруцького пов. Волинської губ., тепер Народицького р-ну Житомирської обл.). Військовий; командир 31-го п. Роменського полку військ Директорії (з 12.1918), помічник командира Залізнично-технічного полку Армії УНР (01.1919), командир 25-го Залізничного полку Армії УНР, командир куреня Морської піхоти Армії УНР, командир комендантської сотні штабу 4-ї Київської стр. дивізії 1-ї Волинської групи Української повстанської армії Юрка Тютюнника (10–11.1921); звання – штабс-капітан російської армії, підполковник Армії УНР.

Походив із козаків Полтавської губернії. Закінчив Полтавське реальне училище та Олександрівське військово училище (1.02.1915). На фронтах Першої світової поранений і контужений. Нагороджений хрестом Св. Георгія IV ст. У січні 1919 р.

з кадрами 31-го Роменського полку влився до складу Залізнично-технічного корпусу Дієвої армії УНР. Служив у 2-й Волинській дивізії. Інтернований у т. Каліша (Польща).

Учасник Другого зимового походу. Бувши пораненим, потрапив у полон 17 листопада 1921 р. біля с. Звіздаць Овруцького повіту Волинської губернії. Під час допиту стверджував, що "військова частина небоездатна (...) кожний хотів потрапити додому". Намагався приховати своє прізвище і звання. В анкеті (повна назва: "Анкета для перебежчиков или плененных закордонных государств") зазначив, що він штабс-капітан Григорій Сузима, але на анкеті червоним олівцем хтось інший виразно, великими літерами дописав "штабс-капітан Дугельський", а потім ще синім хімічним олівцем у графі ПІБ написав: "Дугельський". На анкеті хімічним олівцем накладено резолюцію: "Расстрелять. м. Базар. 23. XI. 1921 г. Гарькавий, Котовский, М. Фриновский, Лившиц..." (і ще один нерозбірливий підпис, очевидно Іванова). Подібна резолюція – і на інших анкетах (у більшості дата розстрілу – 22 грудня 1921 р.). Розстріляний, але у списку розстріляних зазначено, що розстріляно штабс-капітана Григорія Сузиму, а не Григорія Дугельського. Реабілітований 12 березня 1998 року.

Дж.: ГДА СБУ. – Арх. 74629 фп. – Т. 1. – Арк. 1-1 зв.

Рейд у вічність / Упорядники Р. Коваль, В. Рог, П. Стегній. – Київ: Діокор, 2001. – С. 12-13.

ЖОВТЕНКО Олександр Євгенович (1891, м. Конотоп Чернігівської губ, тепер Сумської обл. – після 1930). Військовий, інженер, учитель; звання – сотник Армії УНР. Ординарець штабу 15-ї запасної бригади Генштабу. В російській армії – з 1914 року, в українській – з 1917 року. Перейшов кордон Польщі в листопаді 1920 року. Закінчив ф-т лісової інженерії Чеського техніч. ун-ту. Симон Наріжний у своєму дослідженні стверджує, що у 1930-х роках "одним з організаторів книгарської справи на Закарпатті був учитель інж. Жовтенко".

Дж. Моренець В. Земляки Миколи Міхновського в боротьбі за Українську державність. – Київ – Вінниця: Історичний клуб "Холодний Яр", ДП "Державна картографічна фабрика", 2012.

Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч. 1. – Прага, 1942. – Студії Музею Визвольної боротьби України. – Т. 1. – С. 333.

КРІПАК Нестор Іванович (27.10.1892, м. Лебедин Харківської губ., тепер Сумської обл. – до 1925, Польща). Військовий; командир 1-го збірного куреня 4-ї Сірожупанної бригади 2-ї Волинської дивізії Армії УНР (1920–1921); звання – поручник російської армії, підполковник Армії УНР.

В боях за Україну поранений. Помер і похований у т. Щипйорна.

Дж.: Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. І. – Київ: Темпора, 2007. – С. 225 та вказ. там дж.

ЛИТВИНЕНКО (МОРОЗЕНКО, ЄВШАН, СОЛОНЧАК Данило) Іван Данилович (4.01.1891, с. Хоружівка, тепер Недригайлівського р-ну Сумської обл. – 17.02.1947, Київ). Військовий дяч; командир 12-ї сотні 1-го Українського (Київського) вартового полку, командир 1-го куреня 1-го Запорозького пішого ім. гетьмана Петра Дорошенка полку 1-ї Запорозької дивізії (11.04.1918), помічник командира 1-го Запорозького полку (06.1918), командир 1-го Запорозького полку (24.11.1918–6.12.1919), командир Збірного загону 6-ї Запорозької дивізії (січень 1920), 2-го Збірного запорозького кінного полку (01.1920), 2-ї бригади 1-ї Запорозької стрілецької дивізії Армії УНР (16.06.1920), голова військової делегації до Добровольчої армії генерала Петра Врангеля (Крим, 08.1920), 2-ї бригади 1-ї Запорозької стрілецької дивізії Армії УНР (10.1920), начальник Української станиці в м. Каліші (1936), радник Поліської Січі Тараса Бульби-Боровця (1941), начальник розвідувального відділу Військового штабу УПА-Північ (1943), інструктор старшинської школи УПА "Дружинники"; звання – підпоручник російської армії (05.1917), полковник Армії УНР (1920).

Закінчив 1-шу Житомирську школу прапорщиків (19.06.1916). Делегат усіх трьох Всеукраїнських військових з'їздів (1917). Учасник Першого зимового походу Армії УНР. Герой бою за м. Вознесенськ (16.4.1920). Лицар ордена Залізного хреста (ч. 29). Під час Визвольної боротьби тричі поранений та одного разу контужений. Вів розвідувальну роботу проти ССРСР на користь уряду УНР і Польського генерального штабу (1924–1935). Від 1928 р. – начальник розвідувального відділу в Рівному. Під час німецької окупації працював у німецькій розвідці в районі м. Холма. Заарештований органами НКВД 6 червня 1946 року. Проходив у справі члена першого проводу ОУН Петра Кожевникова.

12 грудня 1946 р. засуджений до розстрілу. Розстріляний.

Дж. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. – Львів: Поклик Сумління, 1993. – С. 44, 81, 107, 113. Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва). – Київ: Темпора, 2003. – С. 280.

За Державність. Матеріали до Історії Війська Українського. – Каліш, 1930. – Зб. 6. – С. 120Б.

ЛУШНЕНКО Олексій Петрович (1888, м. Конотоп Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – після 1.02.1922 до 04.1936, м. Торунь, Польща). Військовий дяч, педагог; інспектор класів Інструкторської школи старшин (1918) та Кам'янецької спільної юнацької школи (станом на 20.10.1919), начальник управління навчання військ Генерального штабу УНР (станом на 4.08.1920), начальник штабу 4-ї Київської стр. дивізії Армії УНР (з 10.1920) та Київської дивізії Волинської групи УПА Юрка Тютюнника (з 27.10.1921); звання – поручник російської армії, підполковник Армії УНР.

Закінчив два курси Миколаївської військової академії (1914). У складі 119-го Коломенського полку потрапив до німецького полону (29.08.1914). 15 жовтня 1918 р. повернувся в Україну. Учасник Другого зимового походу (04–19.11.1921). Автор спогадів “Смерть героїв (3 повстання на Україні)” (Українська Трибуна / Варшава/. – 1921. – Ч. 196. – Грудень – С. 3), “Наступ Армії У. Н.Р. в листопаді 1920 р. та бій 4-ої Київської Стрілецької дивізії у с. Обухово 12 листопаду” (Альманах: літературно-науковий журнал /Олександрів/. – 1921. – Ч. 1. – С. 31–48) та військово-теоретичної праці “Із досвіду повстання на Україні в осені 1921 року” (ЦДАВО України. – Ф. 3253. – Оп. 1. – Спр. 14).

Дж.: Євтимович В. До історії Кам'янецької спільної юнацької школи // Літопис Червоної Каolini (Львів). – 1936. – Ч. 4. – С. 6.

Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. 1. – Київ: Темпора, 2007. – С. 257 та вказ. там дж.

Тинченко Я. Лицарі Зимових походів: 1919–1922. – Київ, Темпора, 2017. – С. 131, 621 та вказ. там дж. ЦДАВО України. – Ф. 2439. – Оп. 1. – Спр. 121. – Арк. 290.

МАКАРІВ Олександр Олексійович (23.11.1892, Суми – після 30.10.1920). Військовий; командир ескадрону 18-го Ніжинського гусарського полку (з 23.11.1915), старший ад'ютант штабу 46-го армійського корпусу (з 18.06.1917), штабс-старшина для доручень при головнокомандувачеві Південно-Західного фронту (1917), помічник начальника оперативного відділу Південно-Західного фронту, помічник начальника Головної комісії з військово-кінної мобілізації і завідувач кінним запасом Армії УНР (28.11.1918–7.03.1919), помічник начальника Волинського ремонтного депо (7.03.1919–16.11.1919); звання – поручник зі старшинством російської армії (6.08.1915), штабс-ротмістр зі старшинством російської армії (19.07.1915), сотник Армії УНР.

Закінчив Тифліський кадетський корпус, Єлисаветградську кінну школу (6.08.1912) та підготовчий курс військового часу Миколаївської академії Генерального штабу (25.05.1917). Служив молодшим старшиною 18-го Ніжинського гусарського полку. “В походах і боях проти Австро-Германії” перебував від першого дня Світової війни до 17 січня 1918 року. У 1915 р. контужений і двічі поранений у боях у Карпатах.

Нагороджений орденами Св. Анни 4 ст. (за хоробрість, 1915), Св. Анни 3 ст. (26.02.1915), Св. Станіслава 3 ст. (4.07.1915), Св. Станіслава 2 ст. (15.07.1915), Св. Володимира 4 ст. (12.10.1915), Георгіївською зброєю (5.05.1916), орденом Св. Анни 2 ст. (2.10.1915). В “Історії українського війська” зазначено, що сотник Макарів командував батареєю Гайдамацького коша Слобідської України, на жаль, ім'я не вказано. Одружений, у 1920 році дружина була з ним. Дані взято з “Регістраційної картки”, заповненої в м. Кам'янці-Подільському 30 жовтня 1920 року з метою відновити службу в українській армії.

Дж.: ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 238. – Арк. 10–11.

МАЛЬЧЕНКО Степан Микитович (28.10.1858, м. Шостка Глухівського пов. Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – після 1923). Військовий діяч; командир 6-го

Туркестанського артилерійського дивізіону та 3-ї збірної артилерійської бригади (1914–1917) російської армії, завідувач артилерійських складів Чернігівщини та 5-го Чернігівського корпусу Армії Української Держави (з 10.06.1918), завідувач артилерійських складів Київщини та 4-го Київського корпусу Армії Української Держави (09.1918), завідувач постачання Головного артилерійського управління Дієвої армії УНР (з 03.1919), завідувач артилерійської частини штабу Армії УНР (з 13.09.1920), командир 5-ї гарматної бригади 5-ї Херсонської стр. дивізії Армії УНР; звання – полковник російської армії (з 12.07.1914) та Армії УНР.

Закінчив Михайлівське артилерійське училище (1883). Нагороджений усіма орденами до Св. Володимира III ст. з мечами та биндою та Георгіївською зброєю (18.09.1915). В еміграції в Польщі (1921–1923).

Дж.: Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена. Інтернована армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.). Київ-Філадельфія, 1997. – С. 118.

Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. 1. – Київ: Темпора, 2007. – С. 267 та вказ. там дж.

http://ria1914.info/index.php?title=Мальченко_Степан_Никитич

МАСАЛИТИНІВ Дмитро Григорович (10.10.1871, с. Волинцеве Путивльського пов. Чернігівської губ., тепер Путивльського р-ну Сумської обл. – 1924, Щипйорно, тепер Каліського пов., Великопольського воев. Польщі). Військовий; командир полку 1-ї Української (104-ї) дивізії 1-го Українського (34-го армійського) корпусу (1917), командир 6-го п. Дубенського полку Армії Української Держави (з 05.1918), помічник командира 12-го п. Могилівського полку Армії Української Держави (з 10.09.1918), помічник командира 5-го п. Кременецького полку (з 01.10.1918), начальник постачання Армії УНР (06–07.1920), т. в. о. головного контролера Армії УНР, в. о. командира 2-ї запасної бригади Армії УНР (1921), начальник 1-ї запасної бригади (з 06.01.1922); звання – полковник російської армії (8.08.1915) і Армії УНР.

За свідченням полковника Михайла Середи, Д. Масалитинів – нащадок “татарина Масал-Огли”. Закінчив військове училище. Учасник російсько-японської війни. У складі 37-го Сибірського стр. полку взяв участь у Першій світовій війні. Двічі поранений і двічі контужений.

Похований на українському військовому цвинтарі у Щипйорно. Незадовго до смерті Д. Масалитинів сказав: “Своєю бойовою працею за визвольні змагання України виправив я помилки своїх пращів, які добре таки допекли Низовій Запорожській старшині”.

Дж.: Серєга М. Сторінка з історії визвольної боротьби // Літопис Червоної Калини (Львів). – 1931. – Ч. 11. – С. 15–17.

Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. 1. – Київ: Темпора, 2007. – С. 272 та вказ. там дж.

http://ria1914.info/index.php?title=Масалитинов_Дмитрий_Григорьевич

МАСЛЯНИЙ Антін Павлович (17.01.1865, с. Кириківка Охтирського пов. Харківської губ., тепер смт Великописарівського р-ну Сумської обл. – 1929, Варшава). Військовий діяч; начальник інспекторського відділу штабу головнокомандувача Північно-Західного фронту (з 30.08.1914), черговий генерал штабу Південно-Західного фронту (з 18.11.1917), помічник начальника Головного штабу УНР (з 24.04.1918), згодом – Української Держави, т. в. о. начальника Головного штабу Української Держави (з 3.12.1918), згодом – УНР, член Військової Ради УНР (з 17.01.1919), член комісії з вироблення законопроектів проходження військової служби в Дієвій армії УНР (з 1.11.1919), начальник Головного управління персонального складу Генерального штабу УНР (з 19.03.1920), поміч-

ник начальника Головної мобілізаційно-персональної управи Військового міністерства УНР (з 7.06.1920); звання – генерал-майор російської армії (10.04.1916), генерал-поручик Армії УНР (3.08.1921).

Закінчив Одеське юнкерське училище (1887) та Миколаївську академію Генштабу. За героїзм під час Першої світової нагороджений всіма орденами до Св. Святослава I ступеня.

Після інтернування Армії УНР в Польщі перебував у т. Ченстохови, згодом – у розташуванні Державного центру УНР в Тарнові. Від 1922 р. мешкав у Варшаві. Похований на православному цвинтарі “Воля” у Варшаві.

Дж.: Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн I. – Київ: Темпора, 2007. – С. 272–273 та вказ. там дж.

Колянчук О. Масляний Антін Павлович // Енциклопедія історії України. – Київ, 2009. – Т. 6. – С. 546.

РАДЧЕНКО Антон (Антін) Васильович (6.08.1882, м. Кролевець Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – 13.06.1922, м. Слонім Гродненської обл., Білорусь). Військовий; командир Старшинського куреня 6-ї дивізії (05.1920), помічник командира 6-ї запасної бригади, начальник оперативного відділу штабу 1-ї Кулеметної дивізії Армії УНР (з 3.08.1920); звання – підполковник російської армії, полковник Армії УНР.

В українській армії з 1918 року. Інтернований польською владою у Луцьку (12.1919). Придлений до штабу 1-ї (згодом – 6-ї) Січової дивізії Армії УНР (з 02.1920).

Старшинський курінь 6-ї запасної бригади Армії УНР, яким командував А. Радченко, в червні 1920 р. узяв участь у боях за м. Бердичів. Ось як оцінив дії цієї

старшини полковник Гнат Порохівський: "Старшинський курінь – це квіт українського вояцтва, спокійно, з повною свідомістю своєї гідности та обов'язку, рішуче рушив на місто, щоб там, поділившись на групи, битися з ворогом та вибити його з міста. Акція цього куреня була понад усяку похвалу. Свідомі українці, досвідчені вояки – все змітали на своєму шляху. Їхній виступ був такий рішучий та сміливий, що москалі навіть не встигли зробити шкоди місцевому населенню, а під рішучим наступом покидали своїх коней, своє майно й залишили місто".

Борис Монкевич, який відвідав штаб Кулеметної дивізії Армії УНР в Могилеві 8 листопада 1920 р., запам'ятав А. Радченка таким: "Начальник оперативного відділу полковник Радченко, флегматичний, витриманий, якнайкраще гармонізував до начальника штабу [дивізії]".

Перебував у складі 5-ї Херсонської стр. дивізії Армії УНР (до 28.02.1922). На еміграції у Польщі. Помер від травм, які дістав під час трагічного випадку на роботах у Віленщині (м. Слонім). Там і похований.

Дж.: Монкевич Б. З останніх днів боротьби // Літопис Червоної Калини (Львів). – 1932. – Ч. 6. – Червень. – С. 4–7.

Порохівський Г. Матеріали до історії 2-ї Кулеметної бригади // За Державність (Каліш). – 1935. – Ч. 1. – С. 148, 154.

Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. 1. – Київ: Темпора, 2007. – С. 262 та вказ. там дж.

ЦДАВО України. – Ф. 3233. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 138.

СИДОРЕНКО (САПОРАЙ, С. СТАНІСЛАВ-САПОРАЙ) Сергій Фролович (21.09.1894, с. Чернацьке Новгород-Сіверського пов. Чернігівської губ., тепер с. Чернацьке Середино-Будського р-ну Сумської обл. – після 1958). Військовий і громадський діяч, вільний козак, публіцист, редактор, видавець; командир Окремої кінної сотні Чернігівського вільного козацтва (з 12.1918), командир сотні кінного дивізіону Запорозької Січі Юхима Божка (1919), помічник командира 2-го кінного полку ім. Івана Мазепи 2-ї Волинської стр. дивізії Армії УНР (з 01.1920), старший помічник командира кінного полку ім. гетьмана Івана Мазепи (10.10.1920), редактор і видавець журналів "Визволення України" (1932) та "Немезида" (1936); звання – прапорщик російської армії, підполковник Армії УНР.

В українській армії – щонайменше з грудня 1917 року. Про це свідчить спогад підполковника Івана Ремболовича. "30 грудня [1917 р.] обудили мене гарматні стріли... – писав він. – "В який бік іти?" – це було питання, на яке не могли б ми собі відповісти, коли б не почули на другій вулиці співи. Ми побігли туди, звідки доносились ці співи. Головною вулицею, в бік Київського шляху, в повному порядку зі співами відходила невелика частина – яких 60–70 козаків при одному кулеметі. На чолі цієї частини їхав верхи на коні її командир сотник [Сергій]

Сидоренко. Ми пішли за цією частиною. Біля мосту через Десну стояли дві гармати з обрубаними посторонками: видно було, що ті, що покинули гармати, не мали часу випрягати коней, хоч у цьому місці ворога ще не було. На другому боці Десни ми побачили до 3000 війська без жадної команди (...) Через півгодини по нашому приході за міст прийшов губерніяльний комендант Чернігівщини полковник [Потап] Бондаренко, що обняв був головне командування. Почалося формування частин тут же на шляху. На годину 11 рано все було більш-менш упорядковано. Полковник Бондаренко зробив нараду, і на ній було вирішено: відійти до Козельця (70 верстов від Чернігова) й переформуватися; дістати з Києва зброї та амуніції (більшість людей була без рушниць) і тоді розпочати наступ на Чернігів. О год. 12 почали відходити. Авангард становив сотник Сидоренко зі своїм відділом...”

У листопаді – грудні 1918 р. – один з ініціаторів протигетьманського повстання в Чернігові – як ад’ютант отамана Чернігівського коша Вільного козацтва Степана Нагорського. Мав сформувати і стати на чолі Чернігівського кінного полку.

Учасник Першого зимового походу. Лицар Залізного хреста (ч. 188). У 1921 р. приділений до штабу 4-ї Київської стр. дивізії Армії УНР, станом на 15 вересня 1922 р. перебував там же. Мешкав у м. Каліші (1923–1939).

Прихильник творчості бандуриста-віртуоза Василя Ємця. У грудні 1932 р. видав ч. 1 квартальника “Визволення України” – наукового журналу з історії та літератури. Від 1935 року – учасник опозиційної до уряду УНР групи старшин Армії УНР (генерал-хорунжий Андрій Вовк, підполковник Вартоломій Євтимович, його брат Сергій, сотник Борис Монкевич, Дмитро Дідченко-Задунайський та інші). Старшин обурювало, що в той час, як польська держава всіляко утискала права української національної меншини, вела політику насильницького ополячення та окатоличення, прем’єр А. Лівичський не протестував. Не засудив еміграційний уряд УНР і жорстоку політику пацифікації, масові арешти і вбивства українців на початку 1930-х років. Усі українські організації протестували проти каральних операцій польської влади із застосуванням поліції та військових відділів, а еміграційний уряд А. Лівичького, який отримував дотації від поляків, продовжував мовчати.

У січні 1936 р. С. Сидоренко почав редагувати і видавати в Яблонному поблизу Варшави “орган фронтовиків партизанів Нової України” журнал “Немезида” (вийшло лише два числа) – “квартальник, присвячений справам визволення українського народу, історії війська та утворення Української козацької держави двох частин світу – Європи й Азії”. Видруковано журнал у типографії отців Василіан у м. Жовкві, тепер Львівської області. Над назвою розміщено гасло: “Фронтовики, просніться! Хай живе Українська козацька держава двох частин світу – Європи й Азії!”

“Немезиду” визначено як “науковий журнал про історію України”. У ньому висловлювалися критичні думки щодо соціалістичного політичного правління УНР, котре, на думку редакції, занепало можливістю здобуття незалежності. На сторінках журналу критиковано Центральну Раду, діяльність якої порівняно з “чарівником, який умів викликати злих духів, але не умів собі з ними порадити” (1936. – № 1. – С. 4). Персонально піддано критиці Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Симона Петлюру. Найбільший їм закид – це недооці-

нення ролі збройних сил на початку революції, бо “меч це ключ до визволення України” – таке гасло можна прочитати над назвою статті С. Сидоренка-Сапорая (№ 1, с. 5). Також звинувачено у зраді Павла Скоропадського.

У тексті “Від редакції” (№ 1.– С. 4) оголошено: “Редакція “Немезиди” не визнає Андрія Лівницького як представника українського народу. Навпаки, вважаємо діяльність А. Лівницького з його т. зв. Урядом і прихильниками, за злочинну і шкідливу для українського народу і української еміграції. Всі вони являються приватними особами на приватній службі у чужих”. З військових особливо критиковано військового міністра Володимира Сальського. В № 1 журналу “Немезида” опубліковано полемічний лист військового міністра УНР Володимира Сальського до Симона Петлюри від 27 липня 1920 р., велику статтю Бориса Монкевича про полк. Петра Болбочана, “Лист С. Шелухина до Отамана Петлюри”, полемічні статті С. Сидоренка-Сапорая і начальника оперативного відділу Окремої Запорозької дивізії Армії УНР Олександра Шпилинського про Андрія Лівницького, Володимира Сальського та інші матеріали.

У виданні позитивно характеризується діяльність командарма Михайла Омеляновича-Павленка, командира Запорозької Січі Юхима Божка, під командуванням якого служив С. Сидоренко, та генерала-хорунжого Володимира Оскілка. Сидоренко в цьому номері опублікував також свою статтю “Соціалістична спадщина націоналістам воякам. Вступ до стратегічно-політичного нарису Зимового Походу”. Вийшли два номери журналу – перший з них було сконфісковано. Прихильники Петлюри засудили журнал. Репринтне видання другого номеру видано 1948 року в Парижі.

С. Сидоренко – автор книжки “Книга крові і слави народу українського” (1935, Польща). 1936 року поляки кинули його за ґрати – як опозиційного до польської влади та еміграційного уряду УНР. Станом на 1958 р. жив у Новому Ульмі (Німеччина). “Бойовий старшина, що кілька разів був поранений в бойовищах за волю України, – писав про нього бандурист Василь Ємець. – Визначний публіцист і гетьманський діяч”.

Дж.: Л. В. “Немезида” (Лист з Варшави) // Свобода (Джерзі Ситі і Нью Йорк, США). – 1936. – № 68. – 23 березня. – С. 2.

Реєстр старшин і урядовців кінного імені гетьмана Івана Мазепи полку станом на 10 жовтня 1920 року. Ч. 1201, Дієва Армія. – ЦДАВО України. – Ф. 2282. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 89.

Ремболович І. 1918 рік на Чернигівщині // За Державність: Матеріали до історії Війська Українського. – Варшава, 1938. – Зб. 8. – С. 86–98.

Серега М. Отаманщина: Отаман Ангел // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1930. – Ч. 9. – С. 14–16.

Станіслав-Сапорай С. Соціалістична спадщина націоналістам воякам. Вступ до стратегічно-політичного нарису Зимового Походу, Nemezida, zb. 1, Jablonna, 1936, s. 8–12.

Тинченко Я. Лицарі Зимових походів: 1919–1922. – Київ: Темпора, 2017. – С. 445, 632–633 та вказ. там дж.

Wiszka Emilian (Вишка Омелян). Prasa ukraińskiej emigracji w Polsce 1920–1939. – Torun, 2001. – С. 125, 185–187, 231.

СТАНІСЛАВСЬКИЙ Петро Андрійович (18.06.1851, с. Бобрик Роменського пов. Полтавської губ., тепер Роменського р-ну Сумської обл. –?). Військовий; командир 167-го запасного батальйону (1914–1917), комендант м. Лянцкоруня, тепер с. Зарічанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл., начальник розподільчого

пункту Головного інтендантського управління Військового міністерства УНР (1919–1921); звання – полковник російської армії та Армії УНР.

Закінчив Полтавську духовну семінарію, Гельсінгфорське юнкерське училище (1870). У 1912 р. в чині полковника вийшов у відставку. З початком Першої світової війни добровільно повернувся на військову службу.

Дж.: Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. I. – Київ: Темпора, 2007. – С. 419 та вказ. там дж.

ФЕДЧЕНКО Микола Юхимович (05.12.1885, с. Озаричі Чернігівської губ., тепер Конотопського р-ну Сумської обл. – після 05.1930). Військовий; значковий 2-го Сірожупанного полку Армії Української Держави (1918) та Дієвої армії УНР (1919), помічник командира 1-го збірного куреня 4-ї Сірожупанної бригади 2-ї Волинської дивізії Армії УНР (1920–1921), член Ради ордену Залізного хреста (05.1930, Каліш); звання – поручик російської армії, підполковник Армії УНР.

Під час Першого зимового походу – командир 4-го збірного Сірожупанного полку Волинської дивізії, який мав 100 багнетів та 10 кулеметів. Лицар ордену Залізного хреста (ч. 550). З 1923 р. жив у Каліші (Польща).

Дж.: Тинченко Я. Лицарі Зимових походів: 1919–1922. – Київ, Темпора, 2017. – С. 103 та вказ. там дж.

Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. I. – Київ: Темпора, 2007. – С. 452–453 та вказ. там дж.

Українська Станиця в м. Каліші (Польща) // Дороговказ (Торонто). 1969. – Ч. 26 (45). – Жовтень – грудень. – С. 19

ХАРИТОНЕНКО Микола Аркадійович (19.08.1897, с. Стара Рябина Харківської губ., тепер Великописарівського р-ну Сумської обл. – 3.02.1956, Нова Зеландія). Військовий, громадський, культурний і пластовий діяч; ад'ютант коменданта м. Жмеринки (з 15.08.1918), старшина для доручень штабу 3-го Херсонського корпусу військ Директорії (з 1.12.1918), командир сотні Інструкторської школи старшин 3-го Херсонського корпусу (з 1.02.1919), командир сотні 10-го п. полку Сірожупанників (з 1.06.1919), командир сотні 4-го Сірожупанного куреня збірної Волинської дивізії Дієвої армії УНР (з 12.01.1920), голова управи Українського товариства допомоги емігрантам з України в м. Каліші (1930); звання – прапорщик російської армії, підполковник Армії УНР.

Закінчив Сумське реальне училище та Чугуївське військове училище (1917). У 1917 р. брав участь в українізації 415-го п. Бахмутського полку. Закінчив Інструкторську школу старшин (1.05.1918), потому – старшина 1-го пішого Уманського полку Армії Української Держави.

Участь у Першому зимовому поході взяв як командир сотні 4-го Сірожупанного куреня збірної Волинської дивізії. Лицар Залізного Хреста (ч. 552). У боях з більшовиками поранений у ліву руку. В таборі інтернованих – старшина 3-го

збірного куреня 2-ї Волинської дивізії Армії УНР (1921). Навчав гластунів міжнародної мови есперанто, організовував вистави “Запорожець за Дунаєм” для збору коштів на фонд на купівлі землі в гірській місцевості Галичини під санаторій для хворих на сухоти українських політичних емігрантів.

Дж.: В Новій Зеландії помер підполковник М. Харитоненко // Свобода (Джерзі ситі і Нью Йорк). – 1956. – Ч. 48. – 14 березня. – С. 4.

Новинки: подяка // Діло (Львів). – 1930. – Ч. 198. – 7 вересня. – С. 4; Тризуб (Париж). – 1930. – Ч. 1-2 (209-210). – 1 січня. – С. 26-28, 39.

Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Кн. I. – Київ: Темпора, 2007. – С. 458 та вказ. так док.

ЧЕРНЯХІВСЬКИЙ Іван Гнатович (1892, м. Конотоп Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – 16.10.1967, Подєбради, ЧСР). Військовий; командир роти 20-го Туркестанського стр. полку, командир сотні 1-ї Сірої дивізії; звання – поручник російської армії та Армії УНР.

Народився в сім'ї Гната і Наталії. Батько – залізничний урядовець, скарбник багажного відділу на ст. Конотоп. Старший брат Семена Черняхівського, хорунжого Армії УНР, випускника УГА в Подєбрадах.

Закінчив Житомирську школу прапорщиків. Учасник Світової війни. Під час лудької катастрофи, 15 травня 1919 р., потрапив у польський полон. Інтернований у т. Ланцута. У листопаді 1919 р. знову зголосився до української армії. Його частина вирушила до Волочиська. Очевидно, дезертирував з Армії УНР, дістався рідного дому. Невдовзі був забраний до Білої армії. Служив на бронепотязі. Разом з денікінцями опинився в Одесі. Переховувався від більшовиків. Повернувся додому. З 1925 р. перебував на обліку в ГПУ. 1930-го за антирадянську діяльність висланий на три роки у м. Льгов Курської області. За порушення адміністративного режиму відправлений на 3 роки висилки в Мордовію. У таборі за антирадянську агітацію рік сидів у штрафному ізоляторі.

Після відбуття покарання мав нещастя повернутися додому, працював на цегельному заводі. “За антирадянські розмови серед робітників цегельного заводу” заарештований 17 серпня 1937 року. Карався в Конотопській тюрмі. 14 листопада засуджений до розстрілу. Розстріляний. Реабілітований 31 липня 1989 року.

Дж.: *Подобед П.* 3-під Конотопа до Аризони: невігдані історії вояків Армії УНР. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. – С. 275-276.

УСПЕНСЬКИЙ Микола Никанорович (28.11.1891, с. Нижня Сироватка Сумського пов. Харківської губ., тепер Сумського р-ну Сумської обл.-?). Чотовий 6-го кінного куреня 6-ї Січової дивізії.

Скінчив 4-класну міську школу. Працював на заводі конторником. Парубок.

ЯНОВ (ЯНІВ) Микола Леонтійович (26.11.1893, м. Глухів Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – 13.02.1977, Детройт, США). Військовий та громадський діяч, вільний козак, меценат; помічник командира Українського ударного батальйону 1-ї Гренадерської дивізії (кін. 1917), ад'ютант чернігівського військового коменданта (з 04.1918), ад'ютант штабу на начальника штабу 9-ї п. дивізії Армії Української Держави (1918), начальник нагородної частини штабу Армії УНР (1920); звання – штабс-капітан російської армії, сотник Вільного козацтва, підполковник Армії УНР.

Закінчив Глухівську гімназію та Іркутське військово-училище (1915). У складі 3-го гренадерського полку ім. пруського короля Фрідріха Великого IV взяв участь у Першій світовій війні. Наприкінці 1917 р. – у 3-му Українському запасному полку в Чернігові. Повернувшись із фронту, одружився з Ніною, донею чернігівського міського голови. Учасник бою під Крутами (29.01.1918). Взяв “участь у шарпанні з комуністичними купами старої збільшеної і здеморалізованої армії” у лавах Вільного козацтва Остерського повіту.

Учасник антигетьманського повстання та боїв проти російсько-більшовицьких військ. Був насильно мобілізований у “Збройні Сили Півдня Росії” (1919). З її частинами на початку 1920 р. відступив з-під Одеси до Польщі, де в червні 1920 р. перейшов до складу Армії УНР. Жив у Каліші (1920–1930-ті). 1944-го виїхав до Німеччини, а 9 серпня 1950 р. – до США.

Багаторічний активний учасник Союзу гетьманців державників у Європі та Америці. Автор публікацій “Кіш УВК в Чернігові” (Українське Козацтво. – 1973. – Ч. 23–24); “Сторінка виправлень” (За Державність. – 1939. – Ч. 9). Похований на цвинтарі Евергрін у Детройті.

Дж.: Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. I. – Київ: Темпора, 2007. – С. 509–510 та вказ. там дж.

Цап С. Св. пам. Генеральний Хорунжий [Українського вільного козацтва] Микола Янов // Українське Козацтво. – 1977. – Ч. 3 (42). – С. 43–45.

Цап С. Пам'яті полк. Микола Янов // Свобода (Джерсі ситі і Нью Йорк). – 1977. – Ч. 132. – 10 червня. – С. 4.

ЯНЧЕВСЬКИЙ Микола Миколайович (04.12.1875, м. Ямпіль Глухівського пов. Чернігівської губ., тепер Сумської обл. – 1935). Військовий; командир 1-го куреня 3-го Сердюцького полку Сердюцької дивізії Армії Української Держави (з 1.05.1918), помічник командира 3-го полку Січових стрільців з господарчої частини (з 20.12.1918), начальник інспекторської частини штабу 6-ї Січової дивізії Армії УНР; звання – полковник російської армії (30.08.1917), генерал-хорунжий Армії УНР.

Походив з родини священика. Закінчив Чернігівську духовну семінарію та Чулухівське піхотне юнкерське училище (1898). Підпоручик 165-го п. Луцького полку (Київ; з 10.11.1898), у складі якого вирушив на Першу світову війну. Командував ротою, батальйоном. За героїзм під час Першої світової нагороджений всіма орденами до Св. Володимира III ст. з мечами та биндою, орденом Св. Георгія IV ст., Георгіївською зброєю (24.01.1917). 20 квітня 1915 р. контужений у бою. Перебував у польському полоні (з 23.05.1919). У 1920-х – 1930-х рр. – на еміграції у Польщі. Не плутати із полк. Миколою Олександровичем Янчевським (1888–1952).

Дж.: Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. I. – Київ: Темпора, 2007. – С. 511–512 та вказ. там дж.

Оповідання Миколи Храпка

Ініціативна група українських письменників і поетів "Культ" у Подєбрагах.
Зліва направо: А. Падолист (Олександр Варавин), Максим Грива, Євген Маланюк,
Валерія О'Конор-Вілінська, Микола Храпка та Юрій Дараган.

Товариші

У панському саду, за калиною, в цегляному паркані парубки проробили дірку. За парканом простягся аж до самого майдану город, засаджений усякою всячиною, й можна було вночі пролізти картоплею аж до самої дірки й чекати, доки старий Гарасим засне на лавочці під курінем, – як ходив, із люлькою в зубах і з кійком межі колін, – а тоді полізти по грушки.

Дірку захиляла кущувата калина, і грушки щоночі щасливо переправляли парубочі пазухи на майданок, де їх немилосердно трощили молоді дівочі зубки. Садовина відійшла, сад осипався, убрався в білі шати і знову зацвів, а дірка в паркані лишилася. Вся смуга між калиною й парканом заросла високою, густою кропивою, а на городі посадили картоплю. Вже поспіли ранні яблука, і кропива сягла мало не самого верховиння калини.

Вчора Ігор наскочив на свого віковичнього ворога й сьогодні стояв із деревляною розмальованою шаблою перед кропивою й обмірковував плян наступу на

Індіян. Потім він кинувся вперед із твердою метою прорубатися крізь ворожу навалу. Ворожа навала, підтята при самому корінці, м'яко лягала набік, устилаючи своїм трупом Ігорів шлях.

– Паничу, дайте барбомоту!¹

Ігор здивовано спинився, тяжко віддихуючи, і сперся на шаблюку, всю зелену “від ворожої крові”.

За діркою, в картопляних куцах сидів замурзаний хлопчисько, чорний, як циган, з ногами, бруднішими від землі, й колупав пальцями паркан. Присутність живої істоти здивувала Ігоря:

- Де ти взявся?
- Мене під капустою знайшли!
- Дурак! Я питаю, як ти сюди попав! – І зібрав губки у шнурочок.
- Отак собі, прийшов, та й годі.
- А як тебе звуть?
- Федотко!
- А прізвище?
- По вуличному? Пацюк!
- А чий ти?
- Батьків та материн!
- А як прізвище твого батька?

Федотко знизу подивився на Ігоря:

– Тато вже старі, так їх ніяк не прозивають!

Ігор трохи подумав, покопирсав шаблюкою землю і сказав:

– Мене звуть Ігор Корнилович Щуцький, потомственный дворянин і поміщик.

Хочеш, спільно поведемо наступ на Індіян?

Так почалося їхнє товаришування.

За кілька хвилин Ігор і Федотко із запалом нищили недобитки ворожого війська, один деревляною шаблею, другий ломакою з ліса.

І в той момент, коли кілька живих іще Індіян мусіли зо страху перед Ігоревою та Федотковою хоробрістю підняти руки догори і прохати милосердя, їх застукала панія Щуцька:

– Ігоре, в якому ти товаристві? Fi done!²

Федотко поклав пальця в рот на знак пошани до “барині”, а Ігор підбіг до матері:

- Це, мамо, Федотко, Пацюк!
- Mon Dieu!³ Ти заразишся від нього всіма хворобами на світі!

І повернулася до Федотка:

- Як ти смів залізи до нашого саду! Чий ти?
- Батьків та материн!
- Дурак! – кинула “бариня” й навіть так само, як і Ігор, зібрала губки у шнурочок. – Як звуть твого батька?
- Это, бариня, Петрів Свербогузів шибеник! – підскочила покоївка Настя.

Федотко колись загилив був її грудкою у спину за те, що вона панська помийниця⁴ й носить кохточки замість корсетки, й хоч тоді його били, але він поклав собі⁵ потягнути її при нагоді цеглиною.

Коли пані й покоївка, забравши Ігоря за руки, повели його до будинку, Федотко постояв іще трохи, подивився за ними слідком, озирнувся на всі боки, зламав дві молодих щепи й побрів картоплею на вулицю.

Цього вечора Федотка поров батько череском, щоб не товаришував із паничами, а Ігоря мили в ванні карболовим милом, а після ванни тато поважним баском навчав:

– Тобі, Ігоре, зовсім не личить водитися з мужвою. Вони тебе навчать усякої гидоти, заразять тифом і, врешті, ще і спалять. Вони – палії, революціонери! Хиба це люде? Спалили ж нам торік скирту пшениці!

Але друтого дня, коли Ігор кінчав шаблюкою ворога, з дірки почулося:

– Паничу, дайте барбомоту!

Ігор подивився повз Федотка в картопляні кущі і сказав:

– Ти революціонер і палій, спалив нам пшеницю, й мені заборонили з тобою товаришувати.

Це видалося Федоткові явною несправедливістю і прямою несподіванкою.

– Яку пшеницю? То ви брешете!

– Я не брешу, а то мені казав мій тато.

Федоткові спало на думку, що й “барин” брешуть, але він не посмів цього сказати на голос, а тільки зітхнув:

– Пшениця – то папка⁶ божа, й палити її гріх.

А за півгодини обидва лазили по картоплі рачки й гавкали на соняшника, а шаблюка прилякнула під ногами в недобитого ворога.

Як тільки з-під калини висунулася голова “панської помийниці” Насті, Федотко попер у неї грудкою і скільки сили дременував городом до перелазу.

Так Ігор і Федотко крадькома товаришували між собою на нейтральному ґрунті⁷, в дірці, й Ігор носив навіть Федоткові бергамоти. Бергамоти були зелені, тверді і квасні, але Федотко хвастася потім на вулиці:

– Сьогодні їв барбомоти з панського саду. До-о-брі!

Одного разу Федотко марно просидів за діркою цілий день, а Ігор не виходив. Замість того в панський двір наїхало повно чужих панів і паній і пішли до палацу. У дворі лишилися фурмани в червоних сорочках на випуск, у оксамитових широких штанях і жилетках і в дивовижних шапках із воронячим пір'ям; вони ходили по дворі, хльоскали довгими батогами по чоботях і зачіпали покоївок, що літали, як мухи, й пищали, мов їх ріжуть, коли який із фурманів раптом нахилився й неначе чухав собі коліно. В палаці кричали славу, були чутно гомін, ревли музики, а під вечір усі повиходили в сад і все по парі, по парі, під ручку проходжувалися стежечками. Заходили аж до самої калини й тоді злодійкувато озиралися й нашвидку цілувалися, а Федотко шулився за картопляним кущем аж до самої землі, щоб не побачили.

І всі панянки були білі, білі, мов крейдяні. Федотко знав, що це від того, що пані їдять тільки цукор та цукорки, а ні хліба, ні цибулі не їдять.

Що пані гуляли, це Федоткові було зрозуміло, але чого вони серед будня заходилися до гулянки, це лишалося загадкою. Другого дня Федотко звернувся за її розв'язанням до Ігоря:

– Чого то вчора пані порозпивалися?

Ігоря, очевидно, Федотко не вважав ні за пана, ні за п'яницю, хоч неодмінно говорив йому “ви” й “паничу”.

Ігор гордовито спростував:

– Вчора я був іменинником, і мені надавали багато подарунків і велосипед!

Федотко не дуже второпав, що то за іменинник та велосипед, але волів цього не виявити й запитав:

– Ану, покажіть!

– Що тобі показати?

– Оте... манинник чи лисапет.

– Ха-ха-ха! Велосипед, а не лисапет!

І побіг до будинку.

Відти Ігор виїхав на триколісному возику й підїхав просто до дірки. Возик їхав сам, тільки треба було перебірати ногами.

– Дайте, паничу, я трохи поїду!

Федотка страх кортіло хоч підвезтися на возику, що сам їздить, тільки ногами мели, але Ігор із призирством глянув на Федотка й зібрав губу:

– Ти мужик, а мужикам не личить їздити на велосипеді.

І покотив прямо по картоплі.

Але за півгодини велосипед виглядав із картоплі передніми колегами вгору, а Ігор, загнuzданий мотузкою, рачкував скрізь вулицею, а за ним ззаду біг, тримаючи мотузку, як віжки, в обох руках, Федотко, ньокав і прицмокував на Ігоря.

Раптом Ігор ускочив обома руками в калюжу і став на ноги:

– Ти нащо мене сюди завів?

І розставив забруднені руки.

– То ж ви самі вступили. Ньо! – хотів Федотко замняти неприємний випадок.

Але Ігореві треба було зірвати на комусь свій гнів. Він підскачов до Федотка й ляпнув його замазаною рукою по щоці. Тоді Федотко ударив зразу обома кулаками Ігоря в підборіддя, а коли той упав, дав йому носака. Ігор зчинив страшенний вереск, а Федотко пустився навіткіача.

Одбігши три гони, він повернувся, взявся в боки й закричав:

– Пани – на трьох одні штани!

Повернувся й подався вулицею до млинів.

Цього вечора Федотка знову пороли чересками, а Ігоря мили в ванні карболовим милом.

М. ДИКАНЬКО (Микола ХРАПКО)

Дж.: Диканько М. Товариші // Нова Україна (Прага). – 1923. – Ч. 7–8. – Липень – серпень. – С. 52–55.

Примітки

1. Йдеться про бергамот – фруктове дерево роду цитрус. – *Рег.*

2. У розумінні: фу! – *Рег.*

3. О Боже! – *Рег.*

4. Помийниця – грубе означення жінки, яка служить панам, виносить помії. – *Рег.*

5. Поклав собі – вирішив. – *Рег.*

6. Папка, папа – хліб (дитяч.). – *Рег.*

7. На нейтральному ґрунті – на нейтральній території. – *Рег.*

“Гадючий виродок”

Маленький Грицик сидів на лутці, тиснув лице до шибки й дивився на вулицю. Вулиця нагадувала Грицикові торішній ярмарок, на який він їздив з татком. Так само метушилися люди, тяглися навантажені підводи, кричали погоничі. Тільки на ярмарку не було довгих рядів козаків з рушницями, що майже безперестану йшли серединою вулиці; за ними купками їхали кіннотники, а ззаду в декілька пар коней провозили гармати. І все поспішалось до мосту, звідки чулися гарматні вибухи. Грицик уже знав, що це не грім, а большевики. А большевик в Грициковому уявленні здавався голим звіром, схожим на людину, з густою щетиною по всьому тілі й з великими вишкіреними зубами, так само, як він бачив велику мавпу в татовій книжці. В зубах у большевика ніж, а в руках сокира, бо він всіх людей ріже.

Але Грицик не боявся большевиків. Він бачив, що щось таке твориться, знав, що за Дніпром большевики, уявляв собі, як вони стріляють по городу з гармат, але йому здавалося, що ні його, ні мамусі, ні татка це не торкається. Потім Грицик згадав, що вчора, як почувлись із-за Дніпра гарматні вибухи, татко, дуже стурбований, побіг кудись із хати і досі не повернувся; і сам заплакав. За сльозами не помітив, як відчинилися двері і в хату скорою ходою увійшов татко. Він був у синьому жупані, на поясі мав якісь рем'яні коробочки, а за плечима стриміла рушниця. Це все надзвичайно подобалося Грицикові.

– Ну що?

Ця ще мамуся! Завше, коли Грицикові хочеться висловити свої почування, вона починає з татком якусь розмову.

– Погано! Вояків мало, большевиків сила нечисленна, а наші зарання перейшли вже на нелегальне становище. Ех, Марино, Марино, всі ми українці у загічку, а як прийдеться до діла, так і в куці!

– Татку, і я – українець?

– Українець, Грицику, українець! Ти в мене справжній козак!

Грицикові надзвичайно подобається бовтатися в повітрі ніжками аж під самою стелею в міцних татових руках. І страшно трохи, і смішно, бо знає Грицик, що не впусе його татко. От тільки навіщо у татка обросли губи густою щетиною? Грицик завше морщиться, коли татко його цілує, особливо в шийку.

Татко пішов стріляти большевиків, а Грицик лишився з мамусею. Мамуся сьогодні якась надзвичайна: не йде до кухні, не варить, а тільки сидить на стільці та плаче. Грицик не розуміє, чому мамуся плаче.

– Мамусю, – допитувався Грицик, – що тобі болить?

– Нічого, дитино моя, нічого!

– Може, тобі чого дати? – і заглядає в заплакані мамусині очі.

– Мамусю, а що ми будемо робити з тими большевиками, що тато настріляє?

Раптом мамуся перестала плакати і зляканими очима подивилася у вікно. По вулиці, звідти, куди зранку везли гармати, бігли якісь люди в довгих шинелях

і стріляли з рушниць. Засвистіли кулі, забрязкотіли розбиті шибки. Щось загуркотіло в двері, які зірвалися з петель і впали, а в хату вскочило декілька незнайомих людей в сірих шинелях.

– А тут хто живьот?!

Грицик добре знав, що це не большевики, бо вони були вдягнені, в зубах не стреміли ножі, а в руках замість сокир вони мали рушниці – такі самі, як у Грицикового тата. Через те Грицик зробив кілька кроків вперед, чемно шаркнув ніжкою, як він робив завше, коли до тата приходили гості, протяг передньому руку і захвалився:

– Грицько Ковалевський!

Потім згадав свою розмову з татком і додав:

– Українець і майбутній козак!

Передній подивився на нього зверху вниз, потім раптом увесь позеленів, очі налились кров'ю і він повернувся до останніх:

– Сlišіте, товарищі! Вот оно, змеїнне отродье! (гадючий виродок).

Чогось маюся впала навколішки і, простягаючи до переднього руки, заголосила:

– Це моя дитина, воно ще маленьке, мале... мале...

І не скінчила. Передній схопив Грицика за ніжку, розмахнувся, свиснув ним у повітрі і зі звірячою силою хряснув Грициковою головою об лутку...

Микола ДИКАНЬКО (ХРАПКО)

Дж.: Диканько М. "Гадючий виродок" // Українське Козацтво (Чикаго). – 1972. – Ч. 4 (22). – Жовтень – грудень. – С. 40–41.

Дідова революція

Жили собі дід та баба, а в їх була курочка зузуляста й дві чорноперих і півень з отакеним гребінцем! Була корова, Рижкою звалася, з телятком таки (там таке тобі сибірне¹, ззаду не підходить – так і вихоне!²), дійна, і кобильчина – як же таки в господарстві та без коняки. А до всього того було в діда три з половиною десятини, в трьох руках – путня земля, родюча (сусідові треба казати – таке казна що вродило, самий вівсюг).

Літо – дід у полі, а баба по господарству. Сяке-таке хазяйствичко, а до всього рук треба. Ячка – до кошика на полиці (істи не їдять, бо на базарі по чотирнадцять десятків), масла грудочку назбірає – дивись, на зиму пришви (носки в чоботах. – Ред.) бабі або вибійчані штани дідові, з десяти аршин вибійки.

А зімою дід на печі лежить, крижі в житі парить, люльку смочке, думу думає; а баба – буханці, пампушки, балабухи, товченики, перепічки, паляниці, та які! Гусячим салом помаже, дух по хаті піде, дід на печі носом крутить, в уса усміхається – чим тобі не ротний кашовар.

Хазяїн з діда не те щоб на всю губу, а свого хліба до нового вистачає, і віжки в діда ремінні, і в'рядник³ до діда заїздить, чай з чавуна в діда п'є (чотирнадцять стаканів з однією грудочкою), Євменом Кіндратовичем діда величає. А дід не дурно в москалях був, розговори вміє розговорювать, такої іноді загне, що й урядник не второпає. Ото як почне: одной ночной доби була такая стречь... А потім і виявиться, що "ніякої ночной доби", ні зустрічі не було, а що воно й до чого – незвесно.

Так і жили вони з бабою... Стій, скільки пак вони жили? Як апонець⁴ бунтував – у підстарках ходили, то ниньки вже виходить і зовсім старенькі.

Так і дожилися дід з бабою до [Лютневої] революції [1917 року]. В неділю дід з церкви прийшов, новину приніс: батюшка маніхвеста читали, що, кажуть, прийшла революція, а там прийде й республіка. Не второпає дід усього, та вже по обіді на колодках⁵ справу розв'язали й резолюцію постановили.

– Чи республіка, то й республіка, аби був цар. Й від царя таки прийшло: не хочу, каже, я; а ні я, а ні дитьо моє єдиноутробнеє, в мене й без вас клопоту повна голова.

Ну хош-як-хош, діло хазяйське.

Потім салдати пішли з хронту: три годи в окопах кров проливали; годі, значить, доволно. Заходили й до діда: що випросять, що викрадуть, а що й так візьмуть. Не подобалося це дідові: скриню з хати в комірку перетіг, хліб з полиці – в скриню. Какі-такі порядки, щоб, значить, красти?

А потім прийшла Україна. Замолоду ходив дід на Україну⁶ на заробітки. Нічого живуть: хліб у них пшенишний і землі в плепорцію⁷; якщо й нас так – ми согласні. Українці, звичайно, – до людей. Так і так. Поможіть нам Україну врятувати. Для вас же робимо, ну, люде пошкрябали в потилицях.

– Хай Вам бог помагає. Наша хата з краю...

Так і пішла Україна без последствия.

Большовики прискочили. Й діда не минули: в стелю стріляли, бабу перелякали, зузулясту зїли (несуча була курочка!). А потім сход зібрали, комнезам⁸ заложили (все село ввійшло, щоб як що там що, так цілою громадою); а як дійшло до голови, так у один голос – діда Євмена!

Дід і руками й ногами [відпирився], так куди тобі!

– Ми тобі, кажуть, жалування⁹ положимо.

Спокусило діда жалуванячко, і виголосив він першу й останню промову в своєму житті: "Панове-громада й господа-товарищі! Потому, як мене вибрали, должен я службу проїзойти. Служити я радий, а нащот комунії – ми не согласні. Революція нам, можна сказать, без діла¹⁰: одно стрібленіє¹¹ народа. Нам би таку партію, щоб без анексій і контрибуцій, потому ми люде бідні і платити в комунію жидам не согласні".

А дома – бабі:

– Настановили.

– Може, в десятицькі, так ти ж уже відбув.

Дід тільки пальця вгору підняв:

– Бери вище.

– Може, в соцькі?

Пальцем дід над головою крутить – вище, мовляв.

– Чи не в старости, старий дурню, пошився?

Підійшов дід аж до самої баби, ще й нахилився:

– Пред-ком-незамом!¹²

Добре, що біля лави баба стояла. Так і залишив дід бабу з роззявленим ротом.

А дома – новина. Доки діда настановляли, большевики обох чорноперих поїли. Дуже розлютувався дід, вже й по люшню пішов, та що ти скажеш, коли гвинтовки в кочергах¹³.

Поїхали большевики (захопивши на вечерю дідового півня), вільно дихнуло село й зажило своїм життям селянським. Вранці печеним хлібом по селу пахне (баба Оришка сьогодні пече), ввечері – овечим молоком. Парубки – на вигоні, дівчата – на майдані, та такої виводять, що який тобі біс усидить!

Тільки дід час від часу якісь папірці з пошти одержував. Розірве дід паке-та, покрутить, покрутить і – за сволок. Був колись дід грамотним, та за хазяй-ством забулося. Букви пам'ятає, а вчитати не вчитає. А під приговором¹⁴ хреста [замість підписа] дід ставив. Так і збирав дід розпорядження: папірці – в одну купку, а пакети – в другу.

Одного разу, коли дід сидів на призьбі і нову ложку бабі довбав (стара роз-кололася, видно, дерево таке було), заревів вулицею грузовик і – просто до ді-дових воріт.

– А де тут предкомнезам живе? Ми, – кажуть, – шехви¹⁵. Закон такий тепер, щоб ми вам напрямленіє давали.

Дід з призьби встає, ложку за віконницю, до хати запрошує. Двоє таки в хату зайшли, шапок не скидають, на покуття залазять, а ті, що біля машини лиши-лися, – в телятник, та за телятко, та на авто. Аж руками дід об поли вдарився.

– Та бога ви бійтеся! Корова ж дійна, як же ж без теляти?!

А старший дідові – в бога...¹⁶

– Сам, каже, ссатимеш! Ти тепер сознательний.

Ото так зазнав дід шефства.

І засумував, занудьгував дід по твердій власті. Щоб, значить, що моє – моє, не трож, а твого не займатиму.

І почув дід, що Оникин¹⁷ їде, генералів та полковників веде, “квюрдую власть” настановляє. І взяв дід хліб-сіль, і пішов за село, назустріч Оникинові.

– Староста?

– Ні, я, звиніть, пред-ком-незам.

– Что-о-о!!!

Як не нахилиться передній з коня, як не затопить діда в ухо, так і покотить-ся дід коневі під ноги.

Узяли діда, до зборні¹⁸ повели, сход скликали, штани спустили і двадцять п'ять шомполів дідові всипали! От тобі й “квюрдая вдасть”!

А доки дід ноги до дому доволік, оникинці¹⁹ й кобильчину взяли – реквізіція, кажуть.

Заплакав дід. Уперше в житті заплакав. Як же в господарстві без коняки? Ті були – брали, ці – беруть, та ще й б'ють... Ех, нема над Україну!²⁰ Наші таки там люде були – Українці.

І лежить дід на печі, на голій черені²¹ (жита вже немає), крижі парить (боків не треба, оникинці, спасибі їм, попарили), люльку смокче, думу думає, України дождається.

М. ДИКАНЬКО (Микола ХРАПКО)

Дж.: Диканько М. Дідова революція // Нова Україна (Прага). – 1927. – Ч. 1-2. – Січень – лютий. – С. 46-49.

Примітки

1. Сибірне – каторжне. – *Рег.*
2. Вихонути – сильно лягнути. – *Рег.*
3. Врядник – урядник. – *Рег.*
4. Апонець – японець; йдеться про російсько-японську війну 1904–1905 рр. – *Рег.*
5. На колодках – на колодах (на колодах) збиралися люди після роботи поспілкуватися. – *Рег.*
6. На Полтавщині Україною звать Степову Україну. – *Авт.*
7. Плерорція – пропорція, тобто справедливо, відповідно до кількості членів родини. – *Рег.*
8. Комнезам – комітет незаможних селян, більшовицька влада в селі. – *Рег.*
9. Жалування – заробітна плата.
10. Без діла – в розумінні: непотрібна.
11. Стрібленіє – знищення.
12. Предкомнезам – голова (“председатель”) комнезаму.
13. В кочергах – в козлах.
14. Приговор – рішення громади. – *Рег.*
15. Шехви – шефи.
16. В бога... – вилаяв матом. – *Рег.*
17. Оникин – Антон Денікін, головнокомандувач Добровольчої російської армії. – *Рег.*
18. Зборня, збірня – приміщення, в якому збирався сход, сільська управа. – *Рег.*
19. Оникинці – денікінці, військовослужбовці денікінської армії, російські окупанти. – *Рег.*
20. Ех, нема над Україну! – Нема нічого кращого за Україну! – *Рег.*
21. Черінь – площина над зводом печі (між комином і стіною), на якій сплять, сушать зерно тощо.

Як я став пластуном

Я стояв серед улиці і великим пальцем лівої ноги вдавлював муравля в болото. Муравлик так довго вовтузився в багні, аж вишкрябався на гору і тоді з усих ніг утівав перед незрозумілою йому небезпекою, але чорний, брудний палець лівої ноги доганяв його і знову вдавлював його у болото.

– Скоб! Ти що тут робиш? (Скоб – вітання пластунів. – *Рег.*)

Передо мною стояв хлопець, красно одягнений, панич з чистими руками (фуй!) і обутий. По-перше, я вже давно був вихований улицею в класовій ненависти до всіх, хто не мав такі брудні ноги, як я, і зовсім без жадної дірки сорочки, а по-друге – що то за Скоб, коли я – Микола?

Петрук В. Пластун.
Дж.: Закарпатський часопис
"Пластун" (1928).

- А дістану такий одяг?
 - Мусиш; всі пластуни так одягаються.
- Моя доля була припечатана.

II.

- Няньку, запиши мене в пласт...
- Що?

В наївному пересвідчені, що батько недочув, я повторив і дістав такого стусана між лопатки, що аж язика прикусив.

Але я був неуступний.

- Мамко, е-е-е.

Мамчині стусани були далеко нищої кваліфікації, а по закону Вебера - Фехнера, після батьківських не били, а гладили. Балянс першого вечера, однак, був цілком пасивний - кредит: стусанів межі плечі і 6 разів батьківським череском; дебет: 6 синіх пругів (смуг. - Рег.)... айно (так. - Рег.), читачу, якраз на тому місці, де Ви думаєте.

III.

А тепер я пластун. Але не від того часу, коли я на своє пруговане (сполосоване. - Рег.) від батьківського череса тіло натяг з ґрунту новий однострій, але аж від тоді, коли я зрозумів, що не той пластун, що має однострій, але той пластун,

- Я тебе як скобну, так і юшкою умиєшся!

На цей дипломатичний ультиматум я чекав дво-якої відповіді: або мій ворог перейде в офензиву, або "займе наперед приготовлені позиції". На моє здивовання, ворог ані не ворохнувся: "Якщо хочеш зі мною битися, [то] не раджу - я пластун".

Ага, ти так! Я розмахнувся з усієї сили, націляючи йому п'ястуком в перенісся, але почув страшний біль, і моя рука безладно повисла. Ворог зробив лише мало помітний рух, але так хитро підставив мені свій п'ястук, що я з усієї сили ударився об його найболячішою частиною руки - між передліктям і п'ястуком. Тоді я вжив "циганського методу": я підскаочив угору, щоб звалити його тягарем свого тіла, але ворог знову зробив непомітний рух ногою, і я одлетів кроків на п'ять узад і сів "усіма чотирма" в найглибщу калюжу, відчувши одночасно контузію в череві.

Уміння битися викликало в мене найглибшу пошану і признання авторитету. Не встаючи зі свого нового середовища, я з почуттям резігнації (цілковита покірність долі. - Рег.) звернувся до панича.

- А де ти так красно навчився битися?
- Я не бився, я лише боронився.
- А чого ти так красно вдягнений?
- Це пластовий однострій. Хочеш його мати - поступай в пласт.

хто виховав свою волю і почуття і вскіпив (прищепив. – *Reg.*) собі пластові закони, що вони стали його другою натурою.

М. ДИКАНЬКО (Микола ХРАПКО)

Дж.: Диканько М. Як я став пластуном // Пластун. – 1934. – Ч. 8. – 1 грудня. – С. 6–7.

Примітка

Художник Василь Петрук (1886–1968), старшина УГА, автор багатьох робіт про Визвольну боротьбу.

Галоччина наука

Сьогодні Галочка вперше йшла до школи. Її маленьке серденько не знаходило собі від радощів місця в грудях, бо Галочка вже знала, що в школі буде багато дітей і добрий пан-учитель, який оповідає цікаві казки, показує картинки і гладить дітей по голівці.

Татко довів Галочку аж до класи, а сам пішов у ту велику школу, куди Галочка щороку ходила на “Козу-дерезу”.

В класі побачила Галочка море золотих маківок, які перелякано виглядали з лавиць, а посеред класи – цибатого пана-учителя. Пан-учитель поставив Галочку край лавиці, а сам звернувся до дітей:

– В класі треба слухати пана-учителя й робити все, що він скаже. Це сказала мамця, а що скаже мамця – то святе, так, якби сказав Ісусик.

Пан учитель випитував дітей, хто вони, як називаються, хто їх батьки, і підійшов до Галочки:

– А ти хто?

Галочка знала. Вона встала і чемненько відповіла:

– Я – українка.

Але замість того, щоб погладити Галочку по голівці і сказати “ну, цій уже не страшні жадні орієнтації”, як то робили їх гості дома, пан-учитель насупився, відступив крок назад і пробурмотів:

– Вот глупий ребйонок.

Галочка не розуміла. Тому що Галочка є “вона”, а “ребйонок” є “він”. Галочка вирішила, що це її не торкається, і весело усміхалася на пана-учителя своїми волосками.

Пан-учитель насупився ще більше:

– Як називаєшся?

Галочка знала й це:

– Галя Холодна, – і зробила ніжкою.

– Сядь.

Галочка сіла. “В класі треба слухати пана-учителя”, а тому Галочка слухала.

Галоччина сусідка на питання “а ти хто?” відповіла: “я – дівчина”, а один хлопець закричав як навіжений на пана учителя: “Соломон Семейонович Цукерманов, ученик перший клас народной вошкола”¹ і дістав: “Маладец”.

Коли пан-учитель перепитав усіх дітей, казав їм устати.

– Ідіте, іграйтесь.

Галочка “іграла”. Спочатку скакала на одній ножечці, потім на другій, потім з Василюю бігала наввипередки. Нарешті пан-учитель поставив дітей по два в ряд і казав іти до класи. В класі сіли, а пан-учитель, чекаючи, доки втихомиряться, стояв серед класи. “Знову буде допитуватися, як називаємося”, – подумала Галочка. Становилось нецікаво. Тому Галочка встала й тихенько попрямувала до дверей.

– Ти куди? – закричав на неї пан-учитель.

– Додому, – відповіла Галочка й чемно додала: – Оставайтесь здорові.

Але пан-учитель ухопив Галочку за руку і майже кинув її на лавицю:

– Ти, Холодная, просто глупий ребйонок!

За всі довгі шість літ Галоччиного перебування на цьому мізерному світі ще ніхто не давив так боляче Галочку за ручку, не кричав і не скреготав на неї зубами.

Галочка гірко плакала. Сльози як горох котилися їй по щічках прямо на нове платтячко. За що гнівається пан-учитель? Галочка не розлила молочко, не розірвала платтячко і навіть панчошки ще мала цілі. За що так страшно гнівається пан-учитель?

Але Галочці в голівці світало: оте “ребйонок” стосувалося безпосередньо до неї, це було тепер ясно.

Між тим пан-учитель звернувся до дітей:

– Кто мені, діточки, розкаже якусь казочку?

Галочка знала багато казочок. Що вечора, присигляючи Галочку, татко мусів придумувати нову казочку, бо стару Галочка “вже знаю”, а інколи й сама Галочка фантазувала мамці “нову” казочку, в якій неодмінно фігурував вовчок-товчок і лисичка-сестричка.

Але такому сердитому панові-учителеві Галочка не буде розказувати казочку. Ніколи, ніколи йому нічого не розкаже! Мовчали й діти. Тоді пан-учитель почав розказувати сам за Червону Шапочку. Кінчивши казку, пан-учитель поставив дітей по два в ряд і вчив їх співати в один голос “Слава Єсусу Христу”, а після цього пустив до дому.

Галочка йшла чемно по хіднику, як її учила мамця, а коли їхало авто, Галочка становилася під стіну й чекала, доки проїде, – на кожний випадок.

Дома Галочка смутно пообідала, потім підійшла до татка, погладила його по рукаву й резігновано (байдуже. – Рег.) заявила:

– Татку, я вже не Галочка.

– Як-то, – здивувався татко, – а хто ж ти?

– Ребйонок.

М. ДИКАНЬКО (Микола ХРАПКО)

Дж.: Диканько М. Галоччина наука // Альманах підкарпатських українських письменників. – Севлюш, 1936. – С. 71–75.

Примітка

Вошкала – школа (по-русиньки). – Рег.

Сон

...І приснилось мені, що я вмер. Прилетів по мене мій рогатий ангел, цілий чорний, на козячих ніжках, з баранячим хвостом, узяв мене за руку, й ми полетіли. Довго чи коротко летіли – прилетіли до моря. Тупнув мій ангел, й розступилася під нами земля, й ми провалились. Я чіплявся руками, й ногами, й зубами за все, за що лише можна вчепитися, але нічого мені не допомгло, й ми опинилися перед великою брамою, на якій було написано: "Пекло".

З часів Котляревського нічого в цій інструкції не змінилося, хіба лише що завели електрику та розширили секцію шкільних інспекторів.

З нових осібностей запримітив я Борнюша, який бігав навкруги "Країни див", перев'язаний мотузом, сплеченим з його власних віршів.

Наше жіноцтво репрезентувала Миколая Божук², сиріч³... (не скажу). Сиділа собі на Верховині й гризла зубами жіноче питання на Підкарпатті.

Але найбільше я зрадив, коли уздрів на високому дубові прив'язаного за язик редактора "Пластуна". На ногах у редактора теліпалася дощечка з написом: "За вимагання оповідань від авторів та ще в рубриці "переписка редактора"⁴.

Ага, добре тобі так. З радощів утнув такий танок, якого не виділи ані прерії, ані джунглі, ані береги Тиси, коли на них табують наші пластуни. І на самому серйозному викрутасі хтось мене потяг за ногу і я... прокинувся. Наді мною стояв редактор "Пластуна"... – а що, вже готове оповідання?

Микола Храпка

М. ДИКАНЬКО (Микола ХРАПКО)

Дж.: Диканько М. Сон // Пластун. – 1934. – Ч. 7. – 1 листопада. – С. 6.

Примітки

1. Юлій Борнюш-Кумятський – педагог, поет, член Спілки письменників України з 1957 р. – Рег.
2. Миколая (Василина) Божук – поетеса Підкарпатської Русі, активістка Просвіти, член Пласту. – Рег.
3. Тобто. – Рег.
4. Редактор Андрій Ворон. – Рег.

Наша доба

Роменський кобзар Євген Адамцевич

Про бандуриста Євгена Адамцевича я довідався зі статті Олександра Правдюка в журналі "Народна творчість та етнографія" (1968. – Ч. 5). Тому, плануючи свою мандрівку на літо 1969 року, намітив відвідати і його. 6 червня в Роменському краєзнавчому музеї познайомився із завідувачем відділу середньовіччя поетом Данилом Кулиняком, який був добре знайомий з Адамцевичем (перед тим деякий час у його оселі квартирував). Кулиняк охоче запропонував відвести мене до бандуриста. Дорогою попередив, що Адамцевич має складний характер, тому радив бути обережним і дипломатичним у спілкуванні з ним.

Євген Олександрович разом із дружиною Лідією Дмитрівною жили у власній хатці біля залізничної колії. Мали трьох дорослих дочок і онуків, але далеко від Ромен (Ренат Польовий використовує первісну назву міста, сьогодні воно називається на російський лад – Ромни. – Ред.).

Представивши мене як науковця-фольклориста, Кулиняк пішов, залишивши мене зніяковілим від цієї фальші. Я тут же виправив становище, представившись тим, ким я є справді, – інженером з Донбасу, шанувальником кобзарства. Метою моїх відвідин є поспілкуватися з відомим бандуристом, послухати його мистецтво.

Господарі виявилися добросердечними людьми, схильними до щирої відвертої розмови (з Кулиняком вони не зійшлися на дрібничковому щоденно-побутовому ґрунті). Євген Олександрович – високий, худорлявий, із довгими вусями, його дружина – маленька, худенька. Мабуть, я їм сподобався. Відчувалося, що вони мені довіряють. Пробув у них довше, ніж сподівався. Вони мене й обідом пригостили.

Розповідав мені Адамцевич, що народився він 1 січня 1904 р. в с. Солониці під Лубнами в родині станційного службовця. Осліп у два роки. Деякий час навчався в Київській школі для сліпих. Потім проживав у бабусі в Ромні.

Грати на бандурі навчився в талановитого місцевого бандуриста Мусія Олексієнка, від якого разом зі способом гри перейняв багатий репертуар.

У 1920-ті роки Ромен ще був визначним культурним центром. У місті діяв драматичний театр, існував значний осередок кобзарів, які виступали зі сцен палаців культури, клубів.

Пережив Адамцевич 1930-ті роки – часи фізичного винищення кобзарства (саме тоді був розстріляний як "ворог народу" видатний кобзар Іван Кучугура-Кучеренко). На схилі літ, не маючи офіційного трудового стажу, залишився

без пенсії і, отже, без засобів до існування. Жив із гри та співу на роменському базарі. Але радянські власті, як і колись царські, трактували це як жебрацтво й переслідували. Міліція не раз проганяла Адамцевича з базару. Були випадки, що його, сліпого, міліціонери вивозили далеко від міста і залишали самого на безлюдді. Бувало, що й саджали під арешт.

Саме перед моїми відвідинами Українське хорове товариство зібрало залишки живих традиційних кобзарів в Об'єднання співців-кобзарів. Їх виявилось настільки мало, що довелося включити туди зовсім молодих бандуристів (брати Василя та Миколу Литвинів, Галину Менкуш, артиста Юрка Демчука). Назбирали 14 осіб.

Коли постало питання обрання голови об'єднання, всі одноставно виступили проти кандидатури Михайла Полотая, хоч той докладав чималих зусиль для створення об'єднання. Товариство остерігалось його схильності до диктаторства. Мовляв, "як буде головою, то він нас поїсть". Обрали на голову молодого Олександра Чумака. Від посади заступника голови Полотай рішуче відмовився: "Е ні, я собі ціну знаю". Проте, з власної ініціативи, фактично правив об'єднанням.

Адамцевич із піднесенням розповідав про перший великий концерт кобзарів у Київському оперному театрі, який не вмістив і половини бажаючих, про величезний успіх концерту. Згадав, як начальство давало настанови виконувати радянський "фольклор" про Леніна, про партію, а київський бандурист Михайло Башловка категорично відкинув ці вимоги.

Критикував Юрка Демчука за надто голосний, не кобзарський спів, за безмірно довгу "бурю", яку він витворював на струнах, за гучне відкашлювання і проби голосу за лаштунками, що заважало іншим кобзарям зосереджуватися перед виступом, і, нарешті, за вкриту товстим шаром пилу під струнами, занехаяну бандуру.

Я чув спів Демчука по телевізору. Перше, що спадає на думку: а до чого тут бандура? Потужний голос, оперний характер співу. Не зачіпає за душу, не викликає сліз розчулення, як неголосний кобзарський голос. Отак у серпні 1992 р. в Тамані на святі 200-річчя переселення запорожців на Кубань загальне зацікавлення слухачів святкового концерту викликав оголошений виступ бандуриста з України. На велику, спущену на воду морської затоки сцену-пліт, де перед тим виступали чудові самобутні станичні хори, Кубанський козацький хор Віктора Захарченка, ступив Юрій Демчук і могутнім голосом, що заглушив звуки бандури, затяг не думу, а справжню оперну арію. Ніяково було за цього представника кобзарства України. Слушно сказав в оперному театрі Демчукові Євген Адамцевич: "Співати треба душею, а не горлянкою!" Мабуть, бандура Демчукові потрібна для привернення до себе більшої уваги, для колориту, так би мовити...

Нарешті Адамцевич узяв бандуру. Вона в нього чернігівської фабрики, але перероблена. До неї кобзар прилаштував "щоку", збільшивши кількість басів. Познімав приструнки верхньої октави, що дало змогу зручніше розташувати півтони, чим забезпечити більшу рухливість пальців по приструнках і віртуозність гри. Тому його гра справляла враження звучання двох, а то і трьох бандур. Для зручності тримання бандури Євген Олександрович застосував знімний штир-підпірку. Його бандура мала 13 басів і 25 приструнків.

Проспівав він лише дві пісні, які я досі не чув. Перша з них починалася словами:

Життя старее України
Тепер минувало.
Тільки думи, та спомини,
Та пісні zostались...

Друга пісня “Моя сердешна Україно”. Вперше почув я від Адамцевича й “Запорозький марш”.

Розпачливі слова цих пісень, трагічний голос кобзаря справили незабутнє враження. Задубло все тіло, довго не міг я отямитися й відповідати на звертання господарів. Я і зараз, майже через 35 років, як на яву чую цей спів. Який то величезний вплив має талановитий співець! Тому ж то їх і винищувала імперська московсько-більшовицька влада!

Більше Євген Олександрович не співав – нездужав на жовтяницю. А проте, подружжя провело мене містом до дороги на Засулля. Запрошували приїхати іншим разом.

Того самого літа я ще побував у Адамцевичів, на цей раз із братом Василем. Прийняли нас гостинно. Гостювали три дні. Записували гру і спів, гуляли містом, спілкувалися. Зважаючи на його слабке здоров'я, Лідія Дмитрівна як могла обмежувала вживання ним горілки і тютюну. Це викликало його протести, мовляв, і так у житті мало радощів:

– А тут саме брати приїхали, а не якась там пошесть прийшла.

Тож за обідом чарку перехилив.

Уранці Адамцевичі вибиралися на заробітки на базар. Ішли з ними й ми. Євген Олександрович, остерігаючись міліції, сідав на ослінчику не на самому базарі, а над стежкою, що круто звивалася горою – від долини притоки Сули річки Ромен (від неї й пішла назва міста). Місце тут малолюдне, і міліція сюди не заходить.

Співав пісень народних й літературного походження. Раптом заспівав складену давно на замовлення “На смерть Леніна” (пам'ятаю слова з неї: “То нашого дорогого Ілліча ховають”). Лідія Дмитрівна різко смикнула його і сказала сердито:

– Годі!

– Що, погана? – тихо спитав той.

– Погана! – кинула сердито вона.

Треба сказати, що Лідія Дмитрівна була його першим цензором. Вона визначала, в яких обставинах що можна співати – аби не вскочити в халепу.

Репертуар Адамцевича був великий: народні пісні “Ой попливи, вутко”, “Через мої ворітєчка”, “Дозволь мені, мати”... Виконував танцювальні мелодії, жартівливі пісні “Ой г'є вдова, гуляє”, “Невдалий обід”, історичні пісні “Про Морозенка”, “Про Палія Семена” тощо. Все ж тяжів до творів літературного походження: на слова Тараса Шевченка, Олександра Олеса “Сміються, плачуть солові”, Якова Щоголіва “Хортиця”, Миколи Вороного “Євшан-зілля”, Павла Грабовського “Сон”... Всі ці пісні я записав на магнітофон. Знав Адамцевич багато анекдотів, співав під чаркою сороміцькі куплети, але делікатні, без брутальних слів. Пізно вночі, не для запису, співав пісні про примусову колективізацію, “розкуркулєння” кращих господарів, Голодомор, репресії.

Розповідав, як його примушували творити “радянський фольклор”.

– Напиши та й напиши думу про Федька!

Іван Федько – радянський військовий діяч родом із Роменщини, страчений як “ворог” народу, потім реабілітований. Дали музейні друковані матеріали про нього.

– Краще б я три дні безперервно грав та співав без плати, ніж ту думу вигадував. А проте, мусив! – зітхнув Адамцевич.

Коли виникло Об’єднання співців-кобзарів, його матеріальне становище дещо поліпшилося. Оглачувалися виступи на організованих музично-хоровим товариством концертах. Узимку 1970 року поїхали з концертом навіть до Москви, де Адамцевич виступав разом з іншими кобзарями в Інституті світової літератури та в інших установах. Брат Василь із патріотичних почуттів опікувався ними, супроводжував їх по Москві. Розповідав, як на запрошення земляка – співака Івана Козловського – відвідали його оселю. Той саме приймав ванну. Кобзарям здалося, що він надто довго відбуває ту процедуру. Це їх обурило, і вони демонстративно пішли геть. Козловський висловлював із цього приводу щирий жаль.

Із настанням у 1972 р. нової хвилі репресій та утисків української культури поволі згортало свою діяльність і кобзарське об’єднання. Хворий Адамцевич із дружиною переїхали до дочки в с. Холмівку Бахчисарайського району в Криму. Тут він і помер 28 листопада 1972 р. на 68-му році життя. Київські шанувальники його таланту Володимир Данилейко та Олександр Фисун над білим крейдяним горбком його могили проспівали Шевченків “Заповіт”, уявивши, який би то був урочистий похорон, якби Адамцевич помер у Ромнах.

Євгенові Адамцевичу належить почесне місце в історії українського кобзарства. Вічна йому пам’ять!

Ренат ПОЛЬОВИЙ

Дж.: Коваль Р. Тиха війна Рената Польового. – Київ – Вінниця: Історичний клуб “Холодний Яр”, ДП “Державна картографічна фабрика”, 2011. – С. 169–171.

Пам’ятник Кобзареві на сільському подвір’ї

Улітку 1975 року під час краєзнавчої поїздки разом із письменниками Данилом Кулиняком і Наталією Околітенко та фотографом Миколою Польовим (моїм сином) побували ми на Роменщині в Сумській області. З ініціативи Кулиняка здійснили тоді поїздку до великого села Смілого, що за часів Гетьманщини було містечком – центром Смілівської сотні Лубенського полку. Метою поїздки було знайомство з надзвичайно цікавою людиною – щирим українським патріотом Феодосієм Івановичем Сахном.

Від вулиці в глиб двору Сахна простяглася широка, обсаджена ялинами, алея, в кінці якої перед хатою стоїть на високому постаменті погруддя Тараса

Шевченка. З огляду на свою величність і розміри пам'ятник вартий велелюднішого місця. Природно постає питання про причину його встановлення на приватному дворі. Про це розповів нам сам господар.

Погруддя Кобзаря ще 1963 року подарував Феодосієві Івановичу його товариш – сумський скульптор Яків Денисович Красножон (нині покійний) – для спорудження пам'ятника в центрі Смілого. Та проти громадянської позиції Сахна стали місцеві власті. Побоюючись, як би високі інстанції не розцінили спорудження монумента як вияв “націоналізму”, вони заборонили цей захід, посилаючись на нібито сумнівну художню вартість скульптури. Коли ж Сахно організував комісію Спільки художників УРСР, яка визнала її справжнім витвором мистецтва, мотивацію заборони змінили. Мовляв, у селі нема підходящо-

го місця для пам'ятника (між іншим, натякали, що ще навіть Леніну пам'ятника село не має). Тоді Феодосій Іванович власноруч спорудив високий постамент на батьківському подвір'ї та встановив на ньому погруддя Кобзаря, влаштувавши “урочисте відкриття”. На протести голови сільради заявив, що “в себе у дворі я можу спорудити пам'ятник хоча б своїй теці – вам яке до цього діло?” Згодом обабіч Шевченка поставив мармурові погруддя Івана Франка та Лесі Українки. Так і стоїть понад тридцять років на селянському подвір'ї трійця геніїв України, хоч за життя Феодосія Сахно не раз звертався до представників влади встановити їх у центрі села.

Над вхідними (до хати) дверима поруч із гніздом ластівки висів плакат: “Людина стає духовно багатшою не від набування матеріального багатства, а в міру зменшення жадоби до нього”.

Світлиця у Феодосія Сахна обставлена скромно. На столі – друкарська машинка. На вільній від вікон стіні розташовані до самої стелі стелажі з книжками. На інших стінах – авторські картини господаря. А ще полотно самобутнього художника із сусіднього містечка Недригайлова Нестора Казенка, на якому зображена мальовнича панорама містечка Смілого XIX століття з численними церквами і річкою Бишкін на передньому плані. Цю картину Сахно, бувало, в погожі дні виставляв на базарному велелюдді. Не на продаж, а щоб молодше покоління бачило, яку красу й велич втрачено з поруйнуванням храмів, декотрі з яких були справжніми шедеврами українсько-козацького бароко, відзначені мистця-

ми, зокрема Стефаном Таранущенком у книзі "Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України".

Феодосій Сахно походив зі смілівських козаків. Народився в 1918 році, був свідком українізації, "колективізації", голодоморів і нищення віковичного українсько-селянського укладу життя. Призваний на кадрову службу до війська ще в передвоєнні роки, пройшов на фронтах усю війну. Був учасником оборони й блокади Ленінграда, мав поранення і контузію. Після війни мріяв вступити на навчання до Академії мистецтв, але потрапив служити у контррозвідку, де довелося пробути до 1963 року, про що згадував неохоче: "Був сліпим знаряддям у чужих руках".

Повернувшись до рідного села, з головою поринув у громадську роботу, віддався улюбленій справі – краєзнавству й малюванню, які викладав у школі.

Застійні роки, коли панували бездуховність і цинізм, були особливо важкими для безкорисливих диваків-ентузіастів. Саме тоді Феодосія Івановича Сахна після одного з його публічних пристрасних виступів місцеві начальники оголосили божевільним і поставили питання про його арешт. Лише втручання республіканських інстанцій врятувало його від розправи за вільнодумство і принциповість.

Сахно не пропускав важливих культурницьких подій, приїздив для участі в них до Києва. Живучи на мізерну пенсію, добирався до столиці попутним автотранспортом, ночував у знайомих, а щоб надто не обтяжувати їх, зупинявся лише на одну ніч. Пам'ятаю, ніякі умовляння не могли змусити його порушити це правило. Був знайомий з багатьма українськими письменниками. Володимир Сосюра, подарувавши йому свою поему "Мазепа", зробив такий дарчий надпис:

Дарую Вам свого Мазепу,
Що впав офірою Москви,
Бо лицарів чубатих степу
Мені нагадуєте Ви.

Не міг Сахно байдуже спостерігати за руйнуванням пам'ятника Тарасові Шевченку в Ромні славетного українського скульптора Івана Кавалерідзе (і мене неприємно вражали іржаві дроти арматури, що стирчали з вивітреного бетону на вусах скульптури). Він звернувся з докором до міської влади, нагадавши, що на відкритий у 1918 році великому поетові пам'ятник селяни Роменщини у тяжкі роки світової війни збирали кривні копійки, а ми в мирний час заможного життя не спроможемося на його реставрацію. Громадянський голос патріота почувли. Тепер на тому місці стоїть бронзова скульптура Кобзаря роботи Кавалерідзе, відтворена сучасним скульптором Борисом Довганем.

Після смерті Феодосія Сахна (18 грудня 1988 р.) залишилося багато матеріалів: книги з дарчими надписами, листування з визначними літераторами (Борисом Антоненком-Давидовичем, Григорієм Майфетом, Володимиром Сосурою, Олександром Твардовським та іншими), цінний архів.

Феодосій Сахно написав унікальне дослідження – докладну історію свого села (колись містечка) Смілого. Вже за це йому повинні бути вдячними

земляки-сміляни, як сучасники, так і нащадки. Над історією Смілого працював він чверть віку, і хоч існує зараз вона лише в кількох машинописних примірниках – все одно книга. Книга його життя. Щоб створити її, Феодосій Іванович опрацював тисячі архівних документів і публікацій, записав безліч переказів, легенд, пісень земляків. Осмислив рідну історію, пропустивши її через своє серце. Лише тоді вийшла з-під пера “Історія Смілого”.

В “Історії Смілого” Феодосій Сахно зробив спробу через минуле цього містечка, заснованого в 1629 році, осмислити історію України. Що й казати, нелегкий він обрав шлях: підстерігали на ньому його і “вовчі ями”, й “білі плями”, і чорні дні, але спізнав він на ньому радість відкриття та прозріння.

Сахно зробив чимало відкриттів, зокрема про те, що зі Смілим пов’язані життя і діяльність таких видатних представників козацько-старшинських родів як Гамалії, Громеки, Полетики... Отож слід було б подбати, щоб примірники цієї книжки потрапили до Центральної наукової бібліотеки, Роменського історичного музею тощо.

Живучи ідеєю відродження України, заглиблений у подвижницьку працю, він цілковито нехтував матеріальною стороною життя, жив по-спартанському. А своїм трьом дітям казав: “Не маючи ні статків, ні зв’язків, я не маю змоги належно опікуватися вами. Пробивайтеся в житті самотужки”.

Закінчую словами його давнього приятеля Данила Кулиняка з його статті “Дивак” (“Пам’ять століть”. – 2001. – № 3): “Небайдужим він був чоловіком. Колишній фронтовик, офіцер-контррозвідник, учитель... І дивак – але з тих диваків, на яких стоїть світ”. Вічна йому пам’ять!

Ренат ПОЛЬОВИЙ

Дж.: Незборима нація (Київ). – 2003. – Грудень. – Ч. 12 (214). – С. 3.

Українець із великої літери

5 серпня 1999 р. виповнилося 100 років від дня народження видатного українського письменника, громадського діяча, активного учасника Руху опору, ідейного лідера українства 1960–1970-х років, людини героїчного духу і трагічної долі Бориса Антоненка-Давидовича.

Народився Борис Антоненко-Давидович у Ромні в родині машиніста-залізничника. Закінчив 1917 року в м. Охтирці гімназію, вступив на природничий відділ Харківського університету, але навесні 1918 року бажання боронити Україну змусило його кинути навчання і вступити до 2-го Запорозького полку УНР, у складі якого під командуванням легендарного полководця Петра Болбочана взяв участь у знаменитому Кримському поході. За часів гетьманату Борис продовжив навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету, але коли почалася друга війна з більшовиками, Антоненко-Давидович іде до

війська Директорії і до 1920 року бере участь у походах і боях.

На початку 1920-х років він – член Української комуністичної партії, що на протигагу пануючій КП(б) У стояла на позиції самостійності, тому Москва і ліквідувала її 1924 року.

Літературну діяльність Борис розпочав у 1923 році, надрукувавши в київському журналі “Нова Громада” оповідання “Останні два”. Головні його твори: драма “Лицарі абсурду” (1923), збірки оповідань “Запорошені силуети” (1925), “Тук-Тук” (1926), “Справжній чоловік” (1927), незакінчена трилогія “Січ-Мати” (1926–1930). Особливе значення мали повість “Смерть” (1927), де автор поставив проблеми несполучності більшовизму з українською психікою, та книжка репортажів “Землею українською” (1926), присвячена проблемам дерусифікації та індустріалізації.

Належав до київської групи літераторів “Ланка”, пізніше “МАРС”, куди входили визначні письменники Григорій Косинка, Валер’ян Підмогильний, Євген Плужник, Дмитро Фальківський, Іван Багряний та інші. Офіційна советська критика звинуватила “МАРС” у негативному ставленні до соціалістичної дійсності, дрібнобуржуазному “правопопутництві”, що стало причиною її саморозпуску. У 1930-ті роки майже всіх членів групи було репресовано, в тому числі й Антоненка-Давидовича. Понад 20 років він карався в нелюдських умовах, був позбавлений змоги творити.

Повернувшись 1957 року, в часи “хрущовської відлиги” до Києва, поновлює літературну діяльність. Написав роман “За ширмою”, повість “Слово матері”, що вчить молодь вірності рідній землі та рідному народові.

У 1960-ті Антоненко-Давидович захоплює читачів не тільки прозовими книжками, а виявляє літературознавчі здібності й у працях “Про що і як” (1962), “В літературі і коло літератури” (1964), “Здалека і зблизька” (1969).

Не можна забути Антоненка-Давидовича і як борця за українську мову, за її права на рідній землі, за її повноцінність і чистоту. Широкий успіх мала книжка “Як ми говоримо”. У тяжкі реакційні роки літній письменник не боїться виступити зі статтею “Літера, за якою тужать”, у якій захищає право на життя багатостраждальної літери “Г”, чим викликав бурю гніву офіційного мовознавства.

Йому забороняють публікуватися в пресі, видавати книжки, а те, що він встигав покласти на папір, ретельно і регулярно вилучали кафебісти, які створили нестерпні побутові умови, інспірували суд із фальшивим звинуваченням у психічній неповноцінності.

Помер Антоненко-Давидович 9 травня 1984 року. Але й після смерті він надавав чимало турбот тоталітарній системі. У день вшанування його пам’яті 1988 року шанувальників його таланту (серед них був і автор цих рядків), що зібралися біля його могили на кладовищі Лісового масиву, оточив численний загін КГБ. Демонстративним фотографуванням, зйомками кінокамерами та штовханиною

чекісти унеможливили проведення урочистостей коло могили і змусили провести їх у приватному помешканні.

Після оголошення Незалежності України поступово повертаються народові з різних схованок його заборонені та репресовані твори. Так, побачили світ "Сибірські новели" (1991), збірка творчої спадщини "Нащадки прадідів" (1998), книга спогадів та невідомих творів "На шляхах та роздоріжжях" (1999).

Славний син України належав до тих людей, для яких національна ідея, за його ж зізнанням, "була понад усе, навіть понад власне життя" і який усього себе до останнього подиху віддав безкомпромісній боротьбі з тоталітарною системою за щастя свого народу в Соборній Самостійній Україні.

Ренат ПОЛЬОВИЙ

Дж.: Незборима нація (Київ). – 1999. – Ч. 9 (163). – Липень. – С. 1.

"Дурних іти в партизани не було!"

З розповіді советського партизана

Якось у вечірніх новинах українського телебачення повідомили про відзначення Дня партизана, у зв'язку з чим до Києва зіхалися учасники советського партизанського руху. Один із них з екрана заявив, що всі советські партизани були добровольцями.

До 1969 року під впливом советської преси, художньої літератури та кінофільмів про війну я також був переконаний, що в партизани йшли добровільно внаслідок знущань німецьких окупантів. Змінити це переконання змусила мене розмова з колишнім советським партизаном Брянщини.

Мандруючи Україною, в червні 1969 р. зустрівся я з тим похилого віку чоловіком на ґрунтовій лісовій дорозі за селом Зноб-Трубчевська [Середино-Будського р-ну], що на межі Сумської та Брянської областей (місцевість та цікавила мене як територія Стародубського козацького полку, що входив до складу Гетьманщини). Їхав він однокінним возом до селища Білої Берези, що на Брянщині, й запросив мене скласти йому компанію.

Понад три години їхали ми, розмовляючи, лісом. Ще на початку нашої спільної подорожі він, показавши батою праворуч, сказав, що там неподалік у 1941–1943 роках був їхній партизанський табір, оточений довкола потужними мінними полями. При цьому я висловив своє розуміння ситуації: мінні поля мали оборонити партизанів від німців. Візник заперечив. Мовляв, мінні поля були охороною від дезертирства з табору партизанів, без яких ті розбіглися б.

Це твердження мене настільки вразило, що я почав доводити неможливість масового дезертирства патріотично налаштованих добровольців, якими, на мою думку, були партизани. На це візник сказав, що не було дурних іти в партизани. Розповів, що в 1941 р. червоні війська так стрімко відступали, що в їхній брянській

глухомані не встигли мобілізувати до війська чоловіче населення. Не відразу в їхньому селі й стало відомо, що в райцентрі вже встановлена німецька окупаційна влада. Селяни жили звичним життям. Та одного осіннього дня до села зайшов червоний загін, який зібрав усіх чоловіків від 16 до 65 років і, оголосивши від імені советської влади їх мобілізованими, під охороною автоматників допровадив у ліс до партизанського табору.

Працівник Роменського краєзнавчого музею
Данило Кулиняк і Ренат Польовий.
Серпень 1971 р.

Так мій співрозмовник став партизаном загону, ядром якого були енкаведисти, що їх Москва заслала для організації партизанського руху в німецькому тилу. Місяць за місяцем у бездіяльності спливав час перебування в таборі. Інколи спеціальні провідники виводили через мінні поля на завдання невеликі групи партизанів, але місцевим довіри не було. Їх виводили рідко, та й то в невеликій кількості, в супроводі "професійних" партизанів-чекістів.

Тим часом за участь у партизанщині німці попалили їхні села, винищували їхні сім'ї, а полонених піддавали жорстоким тортурам і карали на смерть, чого не чинили раніше. До речі, нарікання на партизанів, які не стільки шкодили німцям, скільки провокували їх до жорстокості стосовно мирного населення, чув я скрізь по селах Сумщини, Чернігівщини та Брянщини.

З наближенням фронту Москва наказала партизанському з'єднанню Брянщини передислокуватися до Західної України. Там советські партизани зустрілися з українськими партизанами-"бульбівцями", які також воювали проти німців. Спочатку стосунки з ними були мирними, поки брянським непроханим гостям не надійшов з Москви наказ завдати несподіваного удару і знищити "українських буржуазних націоналістів". З того часу советські партизани опинилися в нестерпних умовах через розпочаті проти них бойові дії місцевих партизанів і вороже ставлення населення. Не було сталого прихистку, доводилося постійно пересуватися. Перебування на чужині змусило брянців тісно згуртуватися. Дезертирувати не було куди.

Через постійні втрати загін меншав. Мобілізація місцевих чоловіків не розв'язувала проблеми, бо без сталого розташування табору мобілізовані швидко розбігалися. Довелося енкаведистам розстрілювати "за ізмену Родіни" невинних людей, запідозрених у бажанні повернутися додому. Часто розстріли були груповими. Але такі крайні заходи становища не поліпшували.

З приходом регулярного советського війська партизанські частини розформували, більшість партизанів зарахували до діючої армії. Мій знайомий візник за станом здоров'я належав до "нестройовиків", тож кілька років служив у конвойних військах, супроводжував до Іркутська та Чити ешелони із західноукраїнським

цивільним населенням. Колишній советський партизан висловлював співчуття населенню Західної України за його страждання.

Підтвердження примусового залучення в червоні партизани згодом я чув і від інших учасників партизанського руху, хоч у ті часи про це говорити багатого хто не наважувався.

Ренат ПОЛЬОВИЙ

Дж.: Незборима нація (Київ). – 2002. – Грудень. – Ч. 13 (202). – С. 2.

Світлий Борис Андріїв

Роман Коваль і Віктор Рог

6 липня 2005 р. відійшов у засвіти відданий Україні патріот, щира і добра людина Борис Андріїв – організатор патріотичних товариств на Роменщині (Народного руху України, “Просвіти” і ДСУ), активний кольпортер націоналістичних видань, краєзнавець, щедрий меценат національної справи.

Борис Петрович не був депутатом, не посадав поважних посад, не гнався за титулами

чи званнями, але всі знали, що жоден національний захід на Роменщині не обійдеться без нього.

Під час референдуму за незалежність 1991 року ми з паном Борисом та подвигницею з Тернополя пані Ольгою Жулковською їздили селами району, проводили зустрічі з людьми, поширювали агітаційні матеріали, організовували пікети. Взяли участь у святі козацької слави в Пустовійтівці та у всіх виборчих кампаніях... Завдяки йому світ побачило кілька суспільно корисних видань, а кілька пам’ятників Леніну злетіли з постаменту. Фінансово допомагав він і “Незборимій нації”, ДСУ та Іванові Кандибі.

Борис Андріїв був правдивим націоналістом, взірцевим членом ДСУ і ОУН. Вражала його любов до книг! Коли з друзями з МНК заїздили до Ромна, я завжди намагався познайомити їх з Борисом Петровичем: він був цікавим співрозмовником, а дворище і хата його, палкого шанувальника старовини, перетворилися на своєрідний музей.

Невмовно тяжко говорити про нього в минулому часі. За 15 років знайомства і дружби я прив’язався до нього, але невблаганна хвороба передчасно за-

брала його. Залишив у глибокому смутку опечалену горем дружину та доньку Олю, студентку Києво-Могилянської академії.

Поховали роменського козака в родинному селі Бобрику, де він прийшов у світ 26 березня 1944 року. Над його головою тепер тихо шепотять тополі.

Віктор РОГ

Дж.: Пам'яті побратима // Незборима нація (Київ). – 2005. – Серпень. – Ч. 8 (234). – С. 4.

Примітка

На жаль, фото Бориса Андрієва на вдалося виявити.

Книга про село Сміле

З хвилюванням узяв до рук ошатну книжку Феодосія Сахна "Історія Смілого". З її автором я мав щастя бути знайомим особисто. Про нього я писав 2003 року в "Незборимій нації" (ч. 12).

Упродовж 25 років Феодосій Сахно досліджував історію свого рідного села (раніше сотенного містечка) Смілого, заснованого 1629 року. Тепер воно належить до Роменського району Сумської області.

Феодосій Сахно за роботою

Це книга його життя. Щоб створити її, Феодосій Іванович опрацював тисячі архівних документів і публікацій, записав від земляків безліч переказів, легенд, пісень. Історію рідного містечка пропустив через своє серце, через його історію осмислив історію України. Так народжувалася "Історія Смілого".

Чимало зробив знахідок Феодосій Сахно. Наприклад, виявив, що фортецю Сміле заклали козаки Паволоцького полку, які 1649 року переселилися з Правобережної України (тепер суміжна територія Житомирської і Вінницької областей, де й до цього часу є сільце Сміла).

Сміле на Роменщині стало сотенним містечком Лубенського козацького полку. Автор відзначає десятки походів і битв за участю козаків смілівської сотні. Зі Смілим пов'язані життя й діяльність таких видатних представників козацько-старшинських родів, як Гамалії, Громеки, Полетики.

Поруч із землями смілівської сотні розкинулися маєтності Києво-Печерської лаври, а у фортечних підземеллях зберігалися величезні лаврські архіви.

На основі документів смілівських архівів Григорій Полетика та його син Василь написали славетний твір "Історія Русів", що був настільною книгою генія українського народу Тараса Шевченка.

З'ясував Феодосій Сахно, що священиком Покровської церкви у Смілому був Семен Калнишевський, брат останнього кошового отамана Запорозької Січі, що місцевий учитель Олександр Костянтинович Ціолковський (син видатного ученого) балотувався від виборців містечка до Установчих зборів...

У дореволюційні часи, зазначає автор, Сміле було чималим торговельно-ремісничим центром, що за кількістю населення перевершував повітове місто Ромен. І з хистом знавця описує ремісничі технології.

Не обійшов автор увагою і духовне життя Смілого. Він описав традиційні свята, обряди, народні розваги, пісенність, читальні, діяльність "Просвіти"... Сміле мало шість церков, деякі з них, як писав Стефан Таранушенко в книзі "Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України", є шедеврами українсько-козацького бароко (зокрема Покровська церква).

Відображено у дослідженні й події, свідком яких Феодосій Іванович був особисто, коли московсько-більшовицька влада руйнувала усталене віками життя народу – шляхом так званих колективізації і розкуркулення, терору, Голодомору, нищення народної культури, під час яких було зрівняно із землею всі церковні храми – окрасу Смілого.

Після смерті Феодосія Івановича видобув я примірник машинописного тексту "Історії Смілого", що зберігався в давнього приятеля автора книжки – письменника Данила Кулиняка. Оскільки ця копія була в кепському стані і важко читалася, попросив свого внука Дмитра Чуба набрати текст на комп'ютері. То була тяжка робота, але за півроку я мав якісний текст.

Відтоді мене не полишала мрія перетворити рукопис на книгу. Спонукала до дії незгода з думкою Кулиняка про нездійсненність у ближчому майбутньому видання книги "Історія Смілого", яку він висловив у своїй статті про Феодосія Сахна "Дивак" (Пам'ять століть. – 2003.). Я не міг погодитися з тим, що книжка не скоро побачить світ, і запропонував Данилові Кулиняку взятися спільно за підготовку її до друку. Він погодився. Я передав йому електронний варіант книги, а він взявся редагувати, впорядковувати. Написав і передмову.

І от "Історія Смілого" Феодосія Сахна вийшла друком у видавництві "Варта"! У ній 484 сторінки збереженої української історії.

Ця книга необхідна насамперед односельцям Феодосія Сахна, які не знають своєї історії, не відають про своє козацьке походження та про громадянський подвиг свого земляка. Більше того, дехто під впливом начепленого на нього тодішніми смілівськими начальничками ярлика і досі вважає його божевільним.

Книга потрапила до бібліотек, музеїв, до домівок його односельців, а відтак досягнуто мети – просвітити нинішнє і прийдешні покоління.

Ренат ПОЛЬОВИЙ

Від редакції

Автор публікації Ренат Польовий делікатно промовчав, що він профінансував це видання унікальної книги. І це не перша книга, яка вийшла завдяки меценатству великого українського патріота інженера Рената Польового. Окрім "Історії Смілого", він профінансував видання книги Григорія Нудьги "Республіка козаків", Юрія Горліса-Горського "Холодний Яр", дослідження Романа Ковалю "Нариси з історії Кубані", "Багряні жнива Української революції", "За волю і честь", "Операція "Заповіт". Видав власним коштом і свої книги – "Кубанська Україна", "Кобзарі в моєму житті", "Моя боротьба (спогади)". Коли є можливість, допомагає "Незборимій нації" та Історичному клубові "Холодний Яр".

Честь і хвала шляхетному батькові-отаману Ренатові Польовому за добрі справи, які він вершить усе своє свідоме життя!

Дж.: Незборима нація (Київ). – 2005. – Серпень. – Ч. 8 (234). – С. 3.

Відвідини батьківщини Калниша

Під враженням прочитаної книжки письменника Данила Кулиняка "Лицар Дикого поля" я разом зі своїм зятем Василем та онуком Дмитром здійснив автомобільну поїздку на Роменщину – батьківщину славетного кошового Війська Запорозького Петра Калнишевського (Калниша).

Народившись 1690 року в козацькій родині, Петро Іванович Калнишевський прокозакував на Запорозькій Січі від юнака-джури Куцівського куреня до найвищих старшинських посад. Обирався кошовим отаманом 1762 року, а також незмінно з 1765 по 1775 рік, тобто до зруйнування Січі царським військом. У вельми похилому віці, беручи участь у російсько-турецькій війні (1768–1774), керував бойовими операціями козацьких загонів проти турецьких військ, виявив себе здібним воєначальником, за що був нагороджений найвищою відзнакою імперії – орденом Андрія Первозваного.

Зважаючи на те, що відходили часи, коли Запорозьке Військо існувало за рахунок військової здобичі, мисливсько-рибальських промислів і царського жалування за військові послуги, мудрий кошовий енергійно взявся за господарську колонізацію території вольностей запорозьких, засновуючи численні села і зимівники, запрошуючи до них люд Гетьманщини, Слобожанщини і Правобережної України. За 10 років його отаманування на Січі землі так званого Дикого поля перетворилися на квітучий край з вільним хліборобським населенням. Стрімко

Ренат Польовий

зростала економічна міць Запорожжя. Дипломатичними, а то й військовими заходами кошовий наполегливо протидіяв намаганням царського уряду відібрати північні околиці запорозької території під поселення балканських переселенців.

Звичайно, деспотична самодержавна імперія з кріпосницьким устроєм не могла довго терпіти існування на загарбаній околиці волелюбної козацької республіки. Тільки довготривала війна з Туреччиною та її васалом Кримом, у якій Запорозьке Військо (особливо його флот) відіграло значну роль, стримувало Москву від рішучого наступу на запорозькі вольності.

Перемога у війні та приєднання Криму розв'язали Росії руки. Таємним урядовим наказом проти Запорозької Січі було спрямовано сотисясичне військо під командуванням генерала Петра Текелія, яке вночі проти 4 червня 1775 р. обложило січову фортецю, де на той час перебувало лише кількясот козаків. Щоб уникнути даремних жертв, кошовий Петро Калнишевський зі старшиною без бою піддався.

Згідно з царським маніфестом Військо Запорозьке було ліквідовано, а всі військові землі роздаровано царським урядовцям. Незважаючи на великі заслуги перед імперією, кошового отамана Петра Калнишевського, а разом з ним військового суддю Павла Головатого і військового писаря Івана Глобу було засуджено до страти. Покарання цариця Катерина II замінила на довічне ув'язнення під найпильнішою охороною у віддалених від України монастирях: Івана Глобу – в Туруханському, Павла Головатого – в Тобольському, а 86-річного Петра Калнишевського – в Соловецькому (на острові в Білому морі). Вирок був таємним, лише через сторіччя стало відомо про долю останнього кошового отамана. Виявилось, що відбував він двадцятирічне самотнє ув'язнення в жахливих умовах кам'яної монастирської вежі. Помер на Соловках щойно після звільнення – 1803 року, у віці 113 літ. Уявімо собі, що то була за могутня людина!..

Роменщина – козацький край. Лежить у північному Посуллі й охоплює землі колишніх сотень Лубенського полку – Глинської, Роменської, Хмелівської, Смілівської та Костянтинівської. Тисячолітнє місто Ромен (тепер внаслідок московського панування має спотворену назву Ромни) розташоване на високій горі при впадінні річки Ромен до Сули. На тій горі до нашого часу стоїть свідок козащини – величний мурований собор Святого Духа, споруджений у середині XVIII сторіччя. У місцевому історико-краєзнавчому музеї зберігаються цінні реліквії козащини, зокрема мідна чаша “Побратими” з канцелярії кошового отамана та високомистецький витвір – книга Євангеліє, срібну оправу якої 1760 року виготовив видатний київський майстер Іван Равич, витративши пуд срібла. На обкладинці вигравіювано дарчий надпис: “Сія книга Євангелія ізделана коштом войска Запорозкого низового судді військового Петра Івановича Калнишевського”.

Коштом кошового Петра Калнишевського 1764 року в Ромні було споруджено грандіозний дерев'яний храм Покрови, який, на превеликий жаль, не зберігся до наших днів.

Відвідали ми й місце народження останнього кошового отамана – село Путовійтівку, що на лівому березі Сули, за 12 км вище Ромна. Підійшли до вкрай занедбані дерев'яної Троїцької церкви, спорудженої 1773 року коштом кошово-

го. Височіє тут і пам'ятник Петрові Калнишевському, встановлений уже в часи незалежної України.

Повертаючись додому, відвідали розташоване на мальовничому гористому правому березі Сули колишнє сотенне містечко, тепер заросле здичавілою рослинністю глухе сільце Костянтинів, над яким велично височіє руїна великої мурованої церкви, сумно нагадуючи про колишні кращі часи.

Поліпшили настрої відвідини Густинського жіночого монастиря, розташованого коло Прилук над річкою Удай. Бував я в ньому і за советських часів, оскільки цікавився ним як пам'яткою історії та культури України. Заснований 1600 року, цей монастир уславився своїм літописом козацької доби та архітектурними спорудами XVII сторіччя. У часи моїх давніших відвідин ці споруди були в жалюгідному стані. Монастир використовувався як будинок для інвалідів (місцеві селяни називали їх "подопечними"). Тепер це діючий монастир. Він сяє красою. Милують око відреставровані храми стилю козацького бароко: Троїцький собор, Миколаївська надбрамна, Петропавлівська та Трапезна церкви, фортечні мури з баштами. Приклад цей вартий наслідування!

Ренат ПОЛЬОВИЙ

Дж.: Незборима нація (Київ). – 2005. – Жовтень. – Ч. 10 (236). – С. 2.

“Республіка козаків” Григорія Нудьги

Книжку “Республіка козаків” Григорій Нудьга написав ще за радянських часів. Лише зараз, 2005 року, книга нарешті побачила світ. Це відбулося завдяки фінансовій підтримці Рената Польового, краєзнавця і благодійника.

Григорій Нудьга був земляком останнього кошового Запорозької Січі Петра Калнишевського, він теж прийшов у цей світ на Роменщині [в с. Артюхівці]. Провівши дитинство вдома, навчався в Гадячі, згодом у Києві. Став кандидатом філологічних наук і членом Співки письменників України. Протягом свого життя написав чимало праць і книг, зокрема “Листування запорожців із турецьким султаном”, “На літературних шляхах”, “Заповіт Тараса Шевченка”, “Український поетичний епос”. Григорій Нудьга став одним із найбільш знаних дослідників козаччини свого часу.

У книзі вміщено сім розділів, зокрема про походження, культуру й освіту козаків, їхні вольності та лицарство, про місце української мови серед козацтва, демократичні засади Козацької республіки, погляди на Січ різних видатних

Григорій Нудьга

європейців. Завдяки творові Григорія Нудьги читачі можуть ближче пізнати історію рідної землі та осягнути своє коріння.

Висловлюємо подяку українському меценатові, членові Історичного клубу "Холодний Яр" Ренату Польовому, коштом якого вийшла ця книга.

Олеся КОВАЛЬ

Дж.: Незборима нація (Київ). – 2005. – Жовтень. – Ч. 10 (236). – С. 3.

Віктора Рога я знаю давно

Видавництво "Діокор" продовжує свій похід у боротьбі за українські серця. На цей раз "Діокор" видав книгу Віктора Рога "Молодь і націоналізм". Пропонуємо читачеві "Незборимої нації" вступне слово до книги.

Віктора Рога я знаю давно. Майже половину його життя.

Спочатку ми співпрацювали на відстані – він творив українське життя в Сумах, я щось пробував у Києві. Врешті наші стежки-дороги зійшлися. На київському асфальті.

І це добре. Адже юні провінційні таланти мусять стати талантами зрілими, вишколеними столичним творчим середовищем і столичним темпом життя.

Відомо ж бо життя твориться скрізь, історія ж – у столицях.

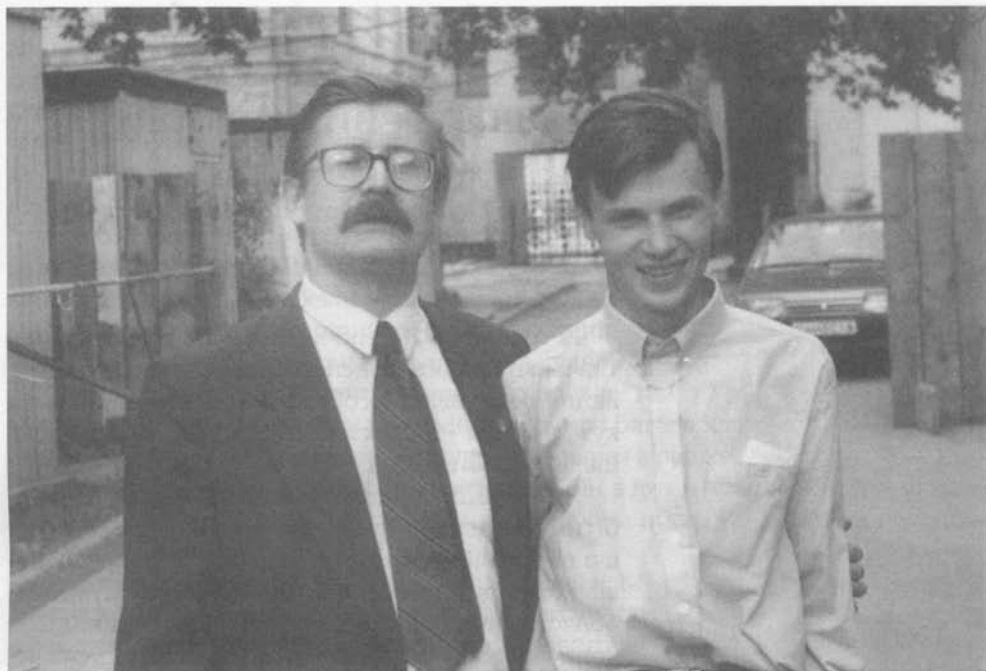
І здійснилося те, в що він не вірив: переїзд до Києва, де завдяки своїм талантам і наполегливості він став відомим громадським діячем, публіцистом, журналістом, виховником, політиком, істориком, видавцем, редактором.

Віктор за своє молоде життя зробив чимало – іншому і двох-трьох життів не стало б, щоб звершити те, що він зробив за якихось 15 років. Але я все ж ловлю себе на думці, що десь глибоко в душі незадоволений ним. Незадоволений, бо хочу від нього більшого... Бо, власне, від кого ще вимагати більшого? Адже нині радієш навіть дрібниці, яку зроблять інші. Така наша ситуація. Ситуація занепаду. Багаторічного вже відкочування національних хвиль.

Високі колись критерії і вимоги до соратників (тих, хто ще лишився) давно змаліли. Ну що візьмеш із людей, для яких найвищою точкою кипіння є солом'яний запал? У яких є сто пояснень, чому він не зміг... Тому й радієш малому, що кладеться у фундамент майбутніх... ні, не перемог, лише успіхів.

Максимальні вимоги залишилися тільки до себе. І кількох, на кого розраховуєш. Тому й невдоволений Віктором, бо ставлю до нього вимоги, може, й не максимальні, але ж високі. Бо поважаю його, вірю, що він здатний долати гори, не тільки горби. До речі, ці горби для багатьох лишаються нездоланими перешкодами впродовж усього життя...

Якось я жартома назвав Віктора ветераном Визвольних змагань. Справді, який ветеран у 32 роки? Але коли згадати, що Віктор увійшов у боротьбу в 17 років, та ще на кордоні з Росією, а не у філіжанково-колежанковому Львові чи затишно-мінеральному Моршині...

Роман Коваль і Віктор Рог. Суми, 20 червня 1996 р.

Уже майже половину свого життя Віктор Рог віддав справі української України. І це велике його щастя. І наше.

І хоч Україну своєї мрії ми ще не здобули, але упиваємося солодко-похмури-ми мріями про неї. І ця книга Віктора – де вміщено ранні й нинішні його твори – і є тією мрією, яка рано чи пізно перетвориться в сумну реальність для наших ворогів. Адже в них одна лише доля – з історичних наших супротивників перетворитися на літературних, навіть музейних.

Побачите, прийде час, коли наші онуки чи правнуки запитуватимуть: “А хто такі росіяни?” Так як зараз питають: “Хто такий Ленін?”

Час, коли український чобіт зупиниться на карку знахабнілого окупанта, настане. І книга українського подвижника Віктора Рога цей час наближує, адже її прочитають ті, хто вже примірює ці чоботи.

Роман КОВАЛЬ

Дж.: Коваль Р. Слово, яке спонукає до дії // Незборима нація (Київ). – 2003. – Січень. – Ч. 1 (203). – С. 4.

Примітка

Редактор газети СУМ “Сумщина” “Троно” і тижневика ОУН (б) “Шлях перемоги” Віктор Олександрович Рог народився 21 травня 1970 р. в с. Погожій Криниці Роменського району Сумської області.

Герої війни на Донбасі.

Мала частина життєвих історій

Майор Олександр Ткаченко

Із травня 2011 р. по лютий 2013-го Олександр Ткаченко працював інспектором групи документування роти міліції особливого призначення “Беркут”, а потім – інспектором чергової частини спеціальної роти міліції.

“Олександр був душею загону. Молоді співробітники називали його “батьком”, “дідом”, тому що він на війні був для них наставником, – розповів командир зведеного загону УМВС у Сумській області Вячеслав Драновський. – Бували випадки, коли фізичні й моральні навантаження виснажували, валили з ніг, і тут він для кожного знаходив

потрібне слово, жартував, підтримуючи бойовий дух. І це маючи вже 44 роки... Він виявив десятки мін, відтак врятував десятки, може, й сотні людських життів. А з підвалу Будинку культури Миколаївки звільнив 150 місцевих жителів, яких бойовики збиралися використовувати як живий щит.

У день загибелі Олександр Ткаченко в колоні автомобілів із правоохоронцями вирушив у звільнений від терористів Сіверськ, де потрібно було перевірити всі адміністративні та житлові приміщення на наявність вибухівки та підозрілих осіб. Але його автомобіль наїхав на залишений бойовиками “подарунок” – протитанкову міну, закладену в калюжу на центральній вулиці міста. Олександр опинився в епіцентрі вибуху... Навіть своєю смертю він врятував життя 30 своїх колег, які їхали позаду”.

Поховали героя з військовими почестями на центральному кладовищі м. Сум.

Дж.: Майор Олександр Ткаченко // Незборима нація (Київ). – 2014. – Ч. 8 (342). – Серпень. – С. 3.

З дитинства грався в козаків

Багато втрат має “Правий сектор”. Бо весь час на передовій. Особливо сумно, коли гине молодь. В осінній кампанії загинуло четверо хлопців, яким не виповнилося й 20 років: 22 вересня у смт Пісках росіяни вбили Стефана Стефурака (“Друга 24-го”), 19 років; 3 жовтня, обороняючи Донецький аеропорт, загинув

19-літній Святослав Горбенко ("Скельд"); 6 листопада покинув білий світ Сергій Табала ("Север", Сергій Руденко), а 9 листопада став останнім днем для Олександра Райхерта, 1996 р.н., з Херсона ("Чорний"). Загинув він у смт Пісках. Його ж дівчина продовжує боротьбу в Добровольчому українському корпусі "Правий сектор".

Сергій Табала родом із Сум. Батько помер, мати живе в м. Дніпрі. Хлопця виховували бабуся Людмила й тітка Ольга. Мешкали в одній квартирі, Сергій ділив кімнату із двоюрідними братами Станіславом та Олексієм. Навчався в училищі на кухаря.

Товариш дитинства Валентин Березос розповів: "Ми із 7 років дружили. Пам'ятаю, вийшов я з іграшками у двір. Мене оточили багато хлопців. А Сергій підійшов і каже: вони всі з тобою хочуть дружити через іграшки, а я дружитиму просто так. До восьмого класу були нерозлучні. Він з дитинства любив усе українське. Ми гралися в козаків і гетьманів. 22 червня посварилися, бо я не схотів їхати з ним на війну".

Розповідає побратим Денис Титарчук: "Під час Майдану ми жили разом у Будинку профспілок на п'ятому поверсі, брали участь у протистояннях із міліцією й тітушками. У грудні вступили до "Правого сектору". Сергій був під кулями снайперів на Інститутській. Разом повернулися в Суми. Він був головою організації, я – його заступник. У липні він поїхав до тренувального табору. Сказав, що на три дні, а повернувся аж у жовтні. Розповідав, що був у Пісках, у Донецькому аеропорту. Біля нього розірвалася граната, осколками розсікло руки й груди. Він пару днів полікувався. Тоді поїхав на марш УПА в Київ 14 жовтня".

Сергій зі школи цікавився історією, особливо боротьбою українського народу за свою свободу. І передбачав війну з Росією. 1 листопада на сторінці в соцмережі "ВКонтакте" "Север" написав: "Я воюю за мою Батьківщину, друзів, за посмішку тієї, чий голос підтримує мене на цьому шляху".

6 листопада протитанковий снаряд пробив дві стіни й вибухнув біля Сергія. Він загинув одразу.

10 листопада віддати шану Сергієві Табалі прийшли близько двох тисяч людей, серед них – керівники міста та області. На головній площі Сум – море квітів і сліз. В останню путь звиязця проводжали оглєсками й вигуками "Слава Україні! Героям слава!", "Україна понад усе!", "Герої не вмирають!".

Поховали Сергія Табалу 10 листопада на Алеї почесних громадян Центрального кладовища м. Сум.

16 грудня Сергієві виповнилося б 19 років.

Свій коханій напередодні смерті він казав: "Жінко, я не можу померти, поки не побачу нашої дитини!"

Олена ЛУЦЕНКО

Дж.: Луценко О. З дитинства грався у козаків // Незборима нація (Київ). – 2014. – Ч. 12 (346). – Грудень. – С. 3.

Герої ніколи не просять, але...

Дмитрові Писанці з Конотопа двадцять чотири. Він життєрадісний, енергійний, тямущий, по-молодечому впертий. І хоч спілкується переважно російською, втім ще "той" патріот України.

Свою "строкову" в мирний час Дмитро відслужив у 95-й Житомирській аеромобільній бригаді. Тож коли почалася війна на українському Сході, пішов добровольцем на фронт. Захищати те, що любив...

Був березень: українська армія, вважай, тільки відроджувалась, а ворог на порозі стояв реальний і грізний. На той час 95-та аеромобільна – одне з небагатьох формувань, яке могло дати відсіч окупантові.

Шість місяців у боях, надскладні завдання, смертельна небезпека, загибель друзів. Слов'янськ, Краматорськ, Савур-Могिला, Добропілля, Червоний Лиман, Ясинувата. Бої за ці населені пункти увійдуть до наших підручників історії. Не раз і не два Дмитро ходив під смертю, але, жартує, вберегли янголи-охоронці, бо народився на Паску і має прізвище-оберіг.

4 вересня командир відділення Дмитро Писанка дістав наказ супроводжувати колону з дизельним паливом та боеприпасами трасою Донецьк – Маріуполь. А для прикриття йому дали лише один БТР і семеро десантників.

Біля селища Березівки транспорт потрапив у засідку. "Ми зіткнулись із підрозділом російської армії, – впевнено, із знанням справи говорить Дмитро. – Впритул бачили 2 російських БМП і, вочевидь, до роти стрільців. Спершу нас вогнем зустріли їхні снайпери, згодом накрили мінометами і щільним вогнем зі стрілецької зброї". Бій тривав півтори години. Наші втрати: 1 загиблий, 4 поранених. Та ми теж добряче поскубли росіян. Все ж сили були нерівними, довелося відступати.

Затягнувши поранених до БТРа, хлопці рвонули і вихопилися з лещат. Дмитро дістав наскрізні кульові поранення у праве плече та руку. Але продовжував командувати боєм. Врятував вибухонебезпечні вантажівки і жодного товариша не залишив ворогові.

Відступаючи, наші десантники змушені були прориватися крізь блокпост сепарів. П'ятнадцять хвилин бою і – відважний таран. Вороги розбіглися. А до Дмитрових ран додалася найтяжча – в ногу, напевно, розривною, бо вихопило значний шматок м'язів. Кровотеча була сильна...

Три доби в польових умовах – між життям і смертю – хлопці чекали на евакуацію. Нарешті прийшов "борт", і боротьба за життя продовжилася вже в Київському військовому шпиталі. За 4 місяці Дмитро Писанка витримав 5 операцій під наркозом. Наразі стан героя-десантника стабільний, але нога, як і раніше, дає про себе знати гострим болем. На Дмитра чекає ще одна, сподіваємось, остання операція.

Дивина, але недужого виписали на денний стаціонар. Кожного дня громадським транспортом (з величезними проблемами) хлопець добирається до госпіталю. Курс лікування триває: масажі, процедури, реабілітаційні вправи-тренування. Він змушений винаймати ліжко в столиці. Несправедливо! Але Дмитро знає: щодня до госпіталів приходять "борти" із важкими пораненими...

Герої ніколи нічого не просять, але це не означає, що ми не зможемо простягнути їм нашу надійну руку...

Якщо у вас є бажання допомогти, така можливість є. Ось картка ПриватБанку 4149497803327289, отримувач Дмитро Сергійович Писанка.

Тетяна ГОЛУБ, волонтер

Дж.: Голуб Т. Герої ніколи не просять, але... // Незборима нація (Київ). – 2015. – Ч. 2 (348). – Лютий. – С. 1.

Віталій Іванович Маслянка
(23.02.1972, с. Нижнє Піщане Сумської обл. –
31.07.2016, Донецьк)

У новинах сказали, що в зоні АТО загинув один боєць. І все!

Серце крається від болю. Це ж не просто боєць! Це герой з героїв – Віталій Маслянка.

Навесні 2014-го він добровольцем пішов на війну. Воював у складі 15-го Окремого мотопіхотного батальйону "Суми". Поруч із ним з перших днів у зоні АТО воював і його молодший брат. У квітні 2015 р. Віталій демобілізувався, та вже в липні пішов служити за контрактом до 128-ї гірсько-піхотної бригади.

Загинув 31 липня 2016 р. поблизу Донецького аеропорту під час розвідки.

Важко знайти слова підтримки для батьків і брата, дивитися в їхні заплакані очі, співчувати, здається, що зробила б усе, щоб допомогти в цю страшну годину.

Не змириться серце з цією втратою, душа ще вірить у неможливе, а розум не хоче розуміти, що це правда. Але Віталія вже провели в останню путь...

Поховали героя 3 серпня 2016 р. в Сумах на Алеї героїв поруч зі ще 35 бійцями, які загинули в зоні АТО.

Йому було 44 роки.

Вічна слава полеглим за Україну!

Оксана ЗАПСЕНКО

Дж.: Запсенко О. Віталій Іванович Маслянка // Незборима нація (Київ). – 2016. – Ч. 9 (367). – Вересень. – С. 3.

Артур Юрійович Абрамітов

(15.07.1992, м. Суми – 26.02.2017, промзона м. Авдіївки Донецької обл.)

Навчався в Сумському державному педагогічному університеті. Захоплювався спортом, дуже добре грав у футбол, хотів стати тренером. А ще він мріяв про створення сім'ї та власний бізнес.

Артур був веселим і щедрим. Цінував дружбу. Його сильними рисами були чесність, вірність, відповідальність, сміливість. Він завжди був готовий прийти на допомогу. Ніколи не давав скривдити своїх ближніх. Друзі любили його за вміння приносити позитив та бути душею компанії.

30 березня 2016 р. він підписав контракт із ЗСУ.

Гранатометник 15-го Окремого мотопіхотного батальйону 58-ї Окремої мотопіхотної бригади

Артур Абрамітов загинув від осколкових поранень у голову та груди під час ворожого обстрілу з мінометів та СПГ-9.

Поховали героя 1 березня в рідному місті.

У горі залишив батьків, у яких був єдиним сином.

Ян ОСОКА

Дж.: Осока Я. Артур Юрійович Абрамітов // Незборима нація (Київ). – 2017. – Ч. 8 (377). – Серпень. – С. 3.

Розповідь “айдарівця” В'ячеслава Буйновського

У всій Луганській області такої каски не було ні в кого. Я вполював дикого кабана біля селища Металіст. Ікла прикрутив на каску як роги. Часто в ній фотографувався.

Я не військовий, працював на СТО, на будівництві, приїжджав у Київ на заробітки. Я із Сумської області – місто Кролевець. На Майдані з першого дня. У лютому, коли “Беркут” зайняв Жовтневий палац, ми, 16 осіб, забарикадувалися в підвалі й просиділи в ньому дві доби. Нас вивели два депутати, не пам'ятаю їхні прізвища, і медсестра із КМДА.

“До Майдану” моє життя можна описати одним словом – буденність. Працой – заробляй, працой – заробляй. От і все. Але в мене є дочка. Їй 16 років. Усе ж недарма життя прожив.

14 травня виїхав у зону АТО. Рішення прийняв швидко. Розбудили, сказали: “В “Айдар” ідеш?” – “Іду”. – “Тоді збирайся”. Людей на Майдані було багато, але не всі хотіли їхати. Хтось боявся. Перший шухер – і половина людей із загону зми-

лися. Приїхали інші. Знову якийсь шухер – і знову розбіглися. Так відсіювалися хлопці, поки не набрався батальйон.

Не всі готові до того, що біля тебе стріляють і танки їздять. На передовій немає таких, які не боялися б. Не божевільні ж. Як казав наш ротний: “Тихо сидимо й очкуєм”.

Зараз закликають хлопців, яким по 18–19 років. А що вони в житті бачили? Я ж то хоч пожив. Хоч 40 років, але пожив. Тому й пішов добровольцем.

У нас був особливий штурмовий батальйон. Кістяк – десь 80 осіб. Ми беремо населений пункт, за нами приходять солдати, а ми рушаємо далі.

Щастя – перше місто, яке ми зайняли. За одну ніч взяли. Потім був блокпост біля Металіста. Ми там довго стояли. Відстрілювалися, людей виводили. Але місцеві були страшенно налякані. За їхнім уявленням, ми – “бандери”, які всіх їдять, усіх б'ють. Перші два дні після звільнення я не бачив в м. Щасті жодного цивільного на вулицях. Люди ховалися, боялися виходити.

Я – водій машини із зеніткою. Поки зенітник стріляє, прикриваю його. Він відстрілявся, я заскочив у машину, поїхали. У Георгіївці відбулося перше серйозне зіткнення. Між двома позиціями дорога була накатана – 800 метрів туди і назад. В один бік проїхалися – відстрілялися, в інший – відстрілялися. Вся дорога сантиметрів на п'ятнадцять була завалена гільзами. Після Георгіївки було Лутугине. Там загинуло багато наших. Після Лутугино – Хрящувате. Засідки нам улаштовували постійно і скрізь. Ми ніколи не їздили дорогами. Всі пересування – вночі без світла полями. Ось так.

Снайперові немає сенсу вбивати якогось солдата, а ось зенітника вивести з ладу – інша справа. Постійно перед носом свистіло. Навіть злякатися не встигаєш.

Стикалися і з “казаками”, і з чеченцями. Чеченці – ідейні. Ми одного такого підбили. З нього все лізе, а він каже: “Все одно вас різати буду”. У них така ідеологія. Вони жорстокі.

Якось сидів на кухні, їв. Раптом чую – виття. Піднімаю голову – летить снаряд. Коли виття чуєш, потрібно до окопу добігти за три секунди. Не встиг. Снаряд від “Граду” впав, мене на півметра від землі підкинуло й опустило. Піднімаю голову – ніби живий. І плазом, плазом до окопчика.

Мені додавала сили дружба. В “Айдарі” були справжні друзі. Там інших не залишилося. Несправжні втекли.

Біля тебе бомблять – ти спиш, біля тебе іде колона – танки, машини, гуркіт – ти спиш, а ледве якийсь шурхіт – відразу прокидаєшся. Я спав на землі, на плащ-наметі, в спальнику, на карематі, на матраці, в ліжку. Іноді, коли бомбили, в машину залазив.

Нам вистачило Металіста, Щастя та інших блокпостів, щоб отримати необхідний бойовий досвід. А найважче було перших два тижні бігати без зброї із саперною лопаткою й рити окопи. Ми на той момент ще не вважалися батальйоном.

Потім нам почали везти зброю. А пізніше вона вже нам і не потрібна була. Ми самі її добували. Багато трофейної було. Нещодавно один танк взяли і два БТри.

“Айдар” добряче пошарпало. Танками, “Градами”. Нам постійно діставалося. Тому що ми йшли попереду. А хто попереду – отримує більше всіх.

2 вересня по нас відкрили вогонь у м. Щасті. Поки я перезаряджався, чую, щось впало поруч. Виявилось – граната. Я тільки встиг її трохи відкотити рукою і – ба-бах!.. Якби не відкотив, навпіл розірвало б. Мене відразу на носилки – та у “швидку”. Але там така машина... ні чорта не заводилася. Її ще півкілої метра штовхали.

Спочатку погано спав. Усе боліло. Фантомні болі мучили. То руку відчуваєш, якої немає, то ногу відчуваєш, якої немає. Зараз уже трошки заспокоїлось. Настрій нормальний. Не плачу.

Треба оговтатися. А потім можна буде й будувати плани.

Gazeta.ua

Як допомогти

Про, те, що Славка “зачепило”, маму повідомили його товариші. Страшну ж правду Катерині Михайлівні сказала її дочка, В’ячеславова сестра.

“До Майдану” В’ячеслав жив у 12-метровій кімнаті (“всі вигоди на вулиці”). Як тепер туди повертатися! Єдиний дохід Буйновських – пенсія мами (1000 грн.). Історичний клуб “Холодний Яр” надав воякові допомогу в розмірі 2000 грн., але цього, звичайно, недостатньо. Реквізити для допомоги: картка ПриватБанку 5168757231918378. Отримувач Катерина Михайлівна Буйновська (мама).

Дж.: Розповідь “айдарівця” В’ячеслава Буйновського // Незборима нація (Київ). – 2014. – Ч. 10 (344). – Жовтень. – С. 3.

Відправив у пекло сотню москалів

Едуард Пінчук (у центрі)

І повіяв вогонь новий з Холодного Яру... Едуард Іванович Пінчук. Або просто Пінчук. Надзвичайно цікава і феноменально скромна людина. З дитинства займався біатлоном. Гордість Сумської області, Білопільського району. Снайпер знаменитої Миколаївської 79-ки, жива легенда Донецького аеропорту. На фронт пішов добровольцем... Добре знана у вузьких колах людина, друг

“Маршала” (Євгена Жукова). Три ротації в Донецький аеропорт. 104 підтверджених убитих ворогів. Кілька знищених снайперів противника. Двоє вбитих ворогів в останній день перебування в Донецькому аеропорту (“На прощання”, – сказав). Особливо запам’яталася історія про ближній бій у руїнах аеропорту з колоритним бороданем-неслов’янином, очевидно, кадірівцем. Врятувала граната в підствольнику.

Вів щоденник. Він зберігся! Обіцяв дати почитати. Важко було покласти перших двох, потім набагато легше (зі спогадів). Дуже вдячний грузинським інструкторам, які з фанатизмом вчили українців.

Втратив кількох близьких друзів...

Віталій ГОРБЕНКО

Дж.: Горбенко В. Відправив у пекло сотню москалів // Незборима нація (Київ). – 2016. – Ч. 6 (364). – Червень. – С. 3.

Весілля в госпіталі

У Львівському військовому шпиталі 5 серпня відбулося весілля. Побралися розвідник Сергій Ющенко із Сумщини і його кохана Катерина з Луганщини. Їхні долі рік тому поєднала війна...

Коли у травні 2016-го Сергій підірвався на розтяжці, вона покинула все і поїхала за коханим. Із того часу щодня біля Сергія, не відходить ні на крок.

На подвір’ї зібрався чи не весь шпиталь – поранені вояки, медсестри, лікарі, волонтери. Виїхали й хлопці на візках. Спостерігали і з вікон.

Усі були зворушені.

Бажаємо молодятam щастя!

Чекаємо на діток!

Олександр ЛИТВИН

Дж.: Литвин О. Весілля в госпіталі // Незборима нація (Київ). – 2016. – Ч. 9 (367). – Вересень. – С. 2.

Скорочення

- Акад. – академічний.
 Агр. – агрономічний.
 Агр.-ліс. – агрономічно-лісовий.
 Архіт.-буд. – архітектурно-будівельний.
 Воев. – воєводство.
 Вол. – волость, волосний.
 Вул. – вулиця.
 Вчит. – вчительська, вчительський.
 Географ. – географічний.
 Гідротехн. – гідротехнічний.
 Губ. – губернія, губернський.
 Екон. – економічний.
 Екон.-кооп. – економічно-кооперативний.
 Ін. – інші.
 Інж. – інженерний.
 Іст. – історичний.
 Іст.-філол. – історико-філологічний.
 Ін-т – інститут.
 Кв. – квартира.
 Комерц. – комерційний.
 Кооп. – кооперативний.
 КУК – Комітет українців Канади.
 Ліс. – лісовий.
 ЛУН – Легія українських націоналістів.
 М. – місто.
 Матем. – математичний.
 Мед. – медичний.
 Меліорат. – меліоративний.
 Мех. – механічний.
 МЗС – Міністерство закордонних справ.
 М-ко – містечко.
 Обл. – обласний.
 ОБВУА – Об'єднання бувших вояків-українців в Америці.
 ООЧСУ – Організація оборони чотирьох свобод України.
 ОУН – Організація українських націоналістів.
 П. – піхотний, піший.
 Педаг. – педагогічний.
 Пов. – повіт, повітовий.
 Політехн. – політехнічний.
 Правн. – правничий.
 Природн. – природничий.
 Пров. – провулок.
 ПУН – Провід українських націоналістів.
 Р-н – район.
- РФ – Російська Федерація.
 С. – село.
 Св. – святий.
 СВУ – Союз визволення України.
 С.-г. – сільськогосподарський.
 Статист. – статистичний.
 Стр. – стрілецький.
 СУБ – Союз українців Британії.
 Т. – табір.
 Т. в. о. – тимчасово виконуючий обов'язки.
 Техніч. – технічний.
 Технол. – технологічний.
 Торгов. – торговельний.
 УАПЦ – Українська автокефальна православна церква.
 УВАН – Українська вільна академія наук.
 УВК – Українське вільне козацтво.
 УВО – Українська війська організація.
 УВУ – Український вільний університет.
 УГА – Українська галицька армія.
 УГА – Українська господарська академія.
 УГК – Український громадський комітет.
 УККА – Український конгресовий комітет Америки.
 УНР – Українська Народна Республіка.
 Ун-т – університет.
 УНО – Українське національне об'єднання.
 УНС – Український народний союз.
 УПЦ – Українська православна церква.
 УТП – Український технічно-господарський інститут.
 УЦК – Український центральний комітет.
 УЦР – Українська Центральна Рада.
 Учит. – учительська, учительський.
 УЧХ – Український Червоний Хрест.
 Фіз.-матем. – фізико-математичний.
 Філол. – філологічний.
 Філософ. – філософський.
 Ф-т – факультет.
 Хім. – хімічний.
 Хім.-технол. – хіміко-технологічний.
 Х. – хутір.
 ЧР – Чеська Республіка.
 ЧСР – Чехословацька Республіка.
 Шт. – штат.
 Юр. – юридичний.

Щиро дякую за допомогу в підготовці книжки

Тарасові БЕДНАРЧИКУ, Романові БОРОВИКУ, Марії БУРЧАК, Миколі ВЛАДЗІМІРСЬКОМУ, Дмитрові ГРУЛЕНКУ, Тамарі ЗДОРОВЕЦЬКІЙ, Геннадію ІВАНУЩЕНКУ, Дмитрові КОЛОШІ, Олегові КУЦИНУ, Олексієві ЛЕВЧЕНКУ, Олександрові ЛИТВИНУ, Станіславові МИКУЛЬСЬКОМУ, Олексію ОНІЩУКУ, Романові ПРОХОДІ, Вікторові РОГУ, Володимирові ТАРАНУ, Катерині ТИЩЕНКО, Германові ТУРЧАКУ та Анні ХРОБОЛОВІЙ.

Окрема подяка Олександрові МАРЧЕНКУ

Світлини з приватних архівів

Романа КОВАЛЯ, Віктора МОРЕНЦЯ, Юрія ЮЗИЧА та Петра ПЕТРЕНКА

Світлини з архівів

Полабського музею-архіву в Подебрадах, Обласного архіву в Празі та Окружного архіву в м. Німбурку (в м. Лиса-над-Лабем), ГДА СБУ, ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного, ЦДАВО України

Світлини з видань

Бюлетень Т-ва абсолювентів УТА-УТП;
За Державність. Матеріяли до Історії Війська Українського;
Історичний календар "Червоної Калини";
"Літопис "Червоної Калини";
Тинченко Я. Армии Украины 1917–1920 гг. (Москва, 2002).
Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії УНР: 1917–1921 (Київ, 2007).
Українська висока політехнічна школа на чужині. Том I. Українська господарська академія в Ч.С.Р., 1922–1935;
Українська висока політехнічна школа на чужині. Том II. Український технічно-господарський інститут (Подебради, Регенсбург, Мюнхен, 1932–1952);
Українська висока політехнічна школа на чужині. Том III. Українська господарська академія в Ч.С.Р., Подебради (1922–1935) і Український технічно-господарський інститут (Подебради – Регенсбург – Мюнхен, 1932–1972);
"Українська еміграція" Симона Наріжного, а також із блога вчителя історії Тарана Володимира Івановича (Ромни) і Віртуального музею УНР

Малюнки Едварда КОЗАКА-"ЕКО"

На 1 стор. обкладинки використано світлини:
Демонстрація у Сумах на підтримку Центральної Ради.. 1917 р. Віче в с. Андріївці (тепер Роменського р-ну Сумської обл.) на підтримку Центральної Ради. 1917 р.
На 1 стор. обкладинки використано також світлини Олександра Дунічевського, Семена Черняхівського, Олександра Шейка та Миколи Кушніренка.

На 4 стор. обкладинки використано світлини:
Олександра Бабина, Якова Решетників, Миколи Рознатовського, Сави Зеркаля, бандуриста Василя Ємця та лицаря Першого зимового походу Армії УНР Сергія Сидоренка.

Науково-популярне видання

Коваль Роман, Моренець Віктор, Юзич Юрій

Сумщина в боротьбі

Біографії, історії, спогади

Коректор *Надія Овчарук*

Макет і художнє оформлення *Марка Мельника*

Підписано до друку 31.10.2017.

Формат 70x100 1/16. Друк офсетний

Наклад 1000 пр. Зам. № 1104

Видання підготовлене редакцією
газети “Незборима нація”
та Історичним клубом “Холодний Яр”,

03049, Київ, вул. Курська, 20, кв. 14, тел./факс 242-47-38.

kovalroman1@gmail.com

morenets@ukr.net

serdukus@gmail.com

Видавництво “Орієнтир”

www.orientyr.com

Видавець: ФОП Мельник М. Ю.

Свідоцтво про реєстрацію суб'єкта видавничої справи ДК № 5245 від 14.11.2016 р.

melnik.marko@gmail.com

м. Київ, пров. Тараса Шевченка, 5.

Сумчани, розгорніть цю книгу. Читайте, радійте, відкриваючи невідомих для себе шляхетних співвітчизників. Відчуйте, яких чудових людей ви земляки!

Роман КОВАЛЬ

Глухівські вільні козаки... Запорожець із Конотопщини... Богданівець із Роменщини... Від Глухова до Аделаїди... На станції Конотоп... Сумські жертви в м-ку Базар на Волині... Сіро-жупанник із Конотопа... Хоробрий богданівець із Глухова... Охтирський гусар, творець українського війська... Редактор конотопської газети "Воля"... Командир Окремого куреня із м. Ромен... Глухівський козак навчався у Берліні... Із Роменщини до Нью-Йорка... Із Сумського кадетського корпусу в Австралію... Учитель-кулеметник... Утік із Глухова, щоб воювати з москалями... Січовий стрілець із Сум... Учень Сумської духовної школи у боях за волю України... Наймолодший вояк Армії УНР народився в с. Мельні... Підпільник із Смілого... Сумський реаліст – Лицар ордена Залізного хреста... Кубанець – захисник Конотопа і Кролевця... Джентльмен із Глухова... Свята віра в Україну бомбометника із Білопілья... Отаман, розвідник, учитель... "А Ви в 32-му Сумському служили?"

*Коли б ми плакати могли,
Які б річки з очей незрячих,
Які б річки із сліз гарячих
По Україні потекли!
Коли б ми плакати могли...
Коли б ми вірити могли,
Які б ми витерпіли муки,
Яку б вагу взяли на руки,
Які б хрести ми понесли!
Коли б ми вірити могли...
Коли б ми гніватись могли,
Які б пожежі засвітили,
Які б кайдани ми розбили,
Якого б ката розп'яли!
Коли б ми гніватись
могли...*

Олександр ОЛЕСЬ

ISBN 978-966-97658-7-1

9 789669 765871

www.orientyr.com

